

**LATVIJAS ZINĀTNES PADOMES HUMANITĀRO UN SOCIĀLO ZINĀTŅU EKSPERTU
KOMISIJA**

**THE HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCE EXPERTS' COMMISSION OF THE
LATVIAN COUNCIL OF SCIENCE**

**LZP EKONOMIKAS, JURIDISKĀS UN VĒSTURES ZINĀTNES
GALVENIE PĒTĪJUMU VIRZIENI
2009. GADĀ**

**THE MAIN DIRECTIONS OF RESEARCH IN ECONOMICS,
LAW AND HISTORICAL SCIENCES BY THE LATVIAN
COUNCIL OF SCIENCE IN 2009**

Nr. 15

RĪGA 2010

ISBN 13: 978- 9984-19-923-0
ISSN 1691-290X

**LATVIJAS ZINĀTNES PADOMES HUMANITĀRO UN SOCIĀLO ZINĀTŅU EKSPERTU
KOMISIJA**

**THE HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCE EXPERTS' COMMISSION OF THE
LATVIAN COUNCIL OF SCIENCE**

**LZP EKONOMIKAS, JURIDISKĀS UN VĒSTURES ZINĀTNES
GALVENIE PĒTĪJUMU VIRZIENI
2009. GADĀ**

**THE MAIN DIRECTIONS OF RESEARCH IN ECONOMICS,
LAW AND HISTORICAL SCIENCES BY THE LATVIAN
COUNCIL OF SCIENCE IN 2009**

NR. 15

RĪGA 2010

UDK 33 + 34
La 811

LZP Humanitāro un sociālo zinātņu ekspertu komisija.
2010. gada maijs.

Atbildīgais par izdevumu: Ilze Sproģe, tālrunis: 29253929,
fakss: 67569197,
e-pasts: ilze.sprogge@inbox.lv

Redkolēģija: dr. h. phil., LZA akadēmiķe Kūle M.
dr. h. ekon., LZA akadēmiķis Zvidriņš P.
dr. h. ekon., LZA akadēmiķis Krūmiņš J.
dr. h. ekon. Počs R.
dr. h. hist. Vasks A.
dr. h. oec. Vanags I.
ekon. maģ. Sproģe I.

Tekstu literārā redaktore un korektore Indra Orleja

Visi krājumā ievietotie raksti recenzēti.
Pārpublicēšanas gadījumā nepieciešama autoru atļauja.
Citējot atsauce uz izdevumu obligāta

The Humanities and Social Science Experts' Commission of the Latvian Council of Science.
2010. May.

The person, responsible for this edition: Ilze Sproģe, phone: 29253929,
fax: 67569197,
e-mail: ilze.sprogge@inbox.lv

Editors: Dr. h. phil. Kūle M.
Dr. h. oec. Krūmiņš J.
Dr. h. oec. Počs R.
Dr. h. oec. Zvidriņš P.
Dr. h. hist. Vasks A.
Dr. h. oec. Vanags I.
Mg. oec. Sproģe I.

ISSN 1691-290X

ISBN 13: 978-9984-19-923-0

© LZP Humanitāro un sociālo zinātņu ekspertu komisija, 2010
© Tautsaimniecības attīstības institūts – datortalikums

Šajā darbā publicēti pētījumi par 2009.gadu, kuri veikti ar LZP finansējumu ekonomikas, juridiskās un vēstures zinātnēs. LZP finansējums ļāvis veikt nozīmīgus pētījumus dažādās tautsaimniecības jomās. Pētījumu rezultāti atspoguļoti vairāk nekā 250 publikācijās un daudzos analītiskos pārskatos un priekšlikumos, kuri iesniegti valsts institūcijās un plaši izmantoti tautsaimniecībā. Kaut gan ražošanas tautsaimniecības nozarēs ir samazinājusies, lielai Latvijas iedzīvotāju daļai ir ļoti zemi ienākumi un zinātnei no valsts budžeta atvēlēts niecīgs finansējums, kurš pēdējos gados nevis pieauga, bet samazinājās, tomēr ekonomikas, juridiskās un vēstures nozarēs ir vispusīgs publikāciju klāsts tieši Latvijā valsts valodā, kas pasvīturo šo nozari kā nacionālo zinātnes nozari, kas var sekmēt tautsaimniecības pagrimuma pārvarēšanu. Pētījumu rezultāti liecina, ka Latvijā tautsaimniecības krīzi var likvidēt un attīstībā tuvināties attīstīto valstu līmenim, bet realizēšanai nepieciešams zinātniski pamatots, vispusīgs un godīgs darbs jebkurā tautsaimniecības jomā. Turpmāk tekstā sniegtie pētījumu rezultātu apkopojumi dod iespēju gūt vispārēju priekšstatu par LZP finansētiem tematiem 2009. gadā ekonomikas, juridiskās un vēstures zinātnēs, kā arī pētījumos gūtajiem rezultātiem.

Visu finansēto projektu kopsavilkumi ietverti šajā krājumā bez izmaiņām, kādus tos iesnieguši projektu vadītāji.

Atsauksmes, priekšlikumus un jautājumus lūdzam adresēt LZP Humanitāro un sociālo zinātņu ekspertu komisijai, tālrunis: 29253929, fakss: 67569197.

In 2009 comparatively wide research in economics, law and historical sciences was carried out in the different spheres of economics, financed by the Latvian Council of Science. The results of research are included in more than 250 publications and in many analytic reports and proposals, which were submitted to state institutions and are widely applied in economics. Despite of the all-embracing deep economic crisis, very low incomes of the great part of Latvia's population and correspondingly miserable science financing by state, there is many-sided choice of publications, just in state language in Latvia, which emphasise that these fields are like national fields of science, which can enable the overcoming of crisis of economics. The research results testify that it is possible to end economic crisis in Latvia and to approach the development level of developed countries, but for its implementation comprehensive and honest work with scientific foundation is needed in every field of economics. The summaries of research results provided in the following text enable us to receive a general notion about themes in economics, law and historical sciences, financed by the Latvian Council of Sciences, in 2009.

The summaries of all projects are included in this collection of articles such as they were submitted by the co-ordinators of the projects without any later changes.

Please address your references, proposals and questions to the Humanities and Social Sciences Experts' Commission of the Latvian Council of Science, phone 29253929, fax 67569197.

Ilze Sproģe

LZP 5. Humanitāro un sociālo zinātņu ekspertu komisijas sekretāre

LZP ekonomikas, demogrāfijas, juridiskās un vēstures zinātnes eksperti paredz LZP finansētās nozares galvenos pētījumu rezultātus apkopot un publicēt regulāri katru gadu kopējā materiālā. Atkarībā no temata pētījumu rezultātiem 2009. gadā komisija izvērtēja aktuālākos un svarīgākos pētījumu tematus un vadošos speciālistus, kurus vispirms ieteicams finansēt no valsts budžeta līdzekļiem 2010. gadā. Plašāku informāciju par materiālu sagatavošanu un pētījumu rezultātu publicēšanu var saņemt pa tālruni: 29253929, faksu: 7569197, e-pastu: ilze.sprogge@inbox.lv.

Latvijas Zinātnes padomes finansētie pētījumi ekonomikas, juridiskajā un vēstures zinātnē 2009. gadā

Šajā krājumā apkopoti pētījumi ekonomikas (ekonomika, demogrāfija, vadībzinātne), juridiskajā un vēstures zinātnē – jomās, kuras šobrīd valstī ir visaktuālākās un reizē arī viskritiskākās. Šie pētījumi pieder nacionālās zinātnes nozarēm, proti, to teorētiskās atziņas ir mazāk nozīmīgas citām valstīm, taču Latvijai un tās iedzīvotājiem tie ir akūti nepieciešami. Latvijas tautsaimniecības uzlabošana būs iespējama tikai tad, kad skaidri tiks izzināti un izpētīti tautsaimniecības neveiksmju cēloņi, noteiktas atveseļošanās iespējas un reālie ceļi. Diemžēl patreizējo pētījumu klāsts neaptver daudzus ekonomikas, juridiskās un vēstures nozares aspektus, jo pētījumi nozarē netiek veikti kompleksi valsts finansējuma trūkumu dēļ. Valsts finansējums nozarei jau kopš 1995. gada, ievērojot inflāciju, gandrīz katru gadu samazinās.

Pētījumu tematika aptver demogrāfiju, makroekonomiku un mikroekonomiku, uzņēmējdarbību, agrāro kompleksu, produkcijas kvalitātes pētījumus, vadības problēmas, statistiku, ekonomiski matemātiskās metodes, darba drošību un darba samaksu, sadarbības jautājumus iekšzemē un ar ārvalstīm, likumdošanas pilnveidošanu nodokļu sistēmā, muitas sistēmā u. c. Juridiskās zinātnes pētījumi aptver likumdošanas pilnveidi saimnieciskajās attiecībās un ārvalstu sadarbībā, kriminoloģijā, civiltiesībās u. c. Pētījumi vēsturē – seno, jauno, jaunāko, moderno un mūsdienu vēsturi.

2008. gadā ar LZP finansējumu tika veikti:

	5.1.1. vēsture	5.2.4. demogrāfija	5.2.6. ekonomika 5.2.7. vadībzinātne	5.2.9. juridiskās zinātnes
Pieteikti projekti / granti /	13	2	33	5
LZP finansēti projekti / granti/	13	2	23	3
Monogrāfijas un to daļas	6	2	6	4
Publikācijas rakstu krājumos	102	9	177	8
Konferenču tēzes	12	3	47	1
Populārzinātniski raksti	37		20	7
Referāti konferencēs un semināros	69	14	104	17
Aizstāvēti promocijas darbi	3	0	5	2
Iesaistīti doktoranti	4	5	14	2

Kā arī tika veikti 3 programmu pētījumi ekonomikas, demogrāfijas un vadībzinātnes nozarē.

2009. gadā sakarā ar finansējuma samazinājumu, kā arī ar nosacījumu, ka piešķirtām finansējuma summām ir jābūt lielākām, ar LZP finansējumu tika veikti:

	5.1.1. vēsture	5.2.4. demogrāfija	5.2.6. ekonomika 5.2.7. vadībzinātne	5.2.9. juridiskās zinātnes
Pieteikti projekti / granti /	10	2	35	7
LZP finansēti projekti / granti/	9	2	18	4
Monogrāfijas un to daļas	5	1	9	1
Publikācijas rakstu krājumos	70	10	126	22
Konferenču tēzes	8	2	3	...
Populārzinātniski raksti	39	1	12	...
Referāti konferencēs un semināros	57	18	166	20
Iesaistīti zinātnieki, t. sk. jaunie zinātnieki	52	11	94	24
Aizstāvēti promocijas darbi	1	0	2	1
Iesaistīti doktoranti	4	6	22	2

Kā arī 2009. gadā tika veikti 3 programmu pētījumi ekonomikas, demogrāfijas un vadībzinātnes nozarē.

Pētījumi veikti zinātniskos institūtos: LZA Ekonomikas institūtā, Latvijas Valsts Agrārās ekonomikas institūtā, Tautsaimniecības attīstības institūtā, Latvijas Universitātē, Latvijas Lauksaimniecības universitātē, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūtā un citās augstskolās, kā arī CSP Konjunktūras un teritoriālās statistikas daļā. LZP finansēto tematu izpildītāji parasti strādā zinātnisko darbu, apvienojot to ar pedagoģisko darbu Latvijas augstskolās.

Pētījumu rezultāti atspoguļoti galvenokārt publikācijās un kā dažādi priekšlikumi iesniegti ieinteresētām institūcijām. Tie plaši ietverti valsts vadošo institūciju lēmumos, rekomendācijās, iestrādāti likumdošanas un saimnieciskos aktos un realizēti praksē. Kopējam finansējumam ekonomikas, juridiskās un vēstures zinātnes nozarē

laikposmā no 1994. līdz 2009. gadam bija tendence samazināties, tikai 2007. gadā projektiem un programmām finansējums tika palielināts, kas bija ievērojams progress. Būtu ļoti labi, ja šī tendence saglabātos Latvijas valsts budžeta „taupības apstākļos”. Diemžēl, aplūkojot 2010. gada finansējumu, var secināt, ka tas samazināsies ļoti būtiski. Kopumā ekonomikas un juridiskās zinātnes fundamentāliem un lietišķiem projektiem un programmām 2009. gadā tika piešķirti mazāk nekā 0,2 milj. latu, savukārt vēstures nozarē 2009. gadā tika piešķirts tikai 0,079 milj. latu 9 projektiem, kas nespēja nodrošināt nedz normālus darba apstākļus pētniekiem, nedz viņu sociālo aizsardzību, kā arī gados jaunu kadru piesaistīšanu izstrādājamiem tematiem. Jāsecina, ka valsts finansēto projektu un programmu nelielais budžets nenodrošina kadru piesaisti.

1. tabula

LZP fundamentālo un lietišķo pētījumu (grantu) finansējums no 2000. līdz 2009. gadam, Ls

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2009 reāli piešķirtais*
Vēstures (t. sk. kultūras vēsture) zinātne	102788	102423	102102	102102	102102	98584	98584	119697	119700	87250	78525
Ekonomikas un juridiskās zinātnes	198440	197715	197101	197101	197101	190302	190302	231058	231054	168416	151575
t. sk. ekonomika, demogrāfija, vadībzinātne	180581	179920	179361	179361	179361	172414	171843	208645	208643	152081	136874
juridiskās zinātnes	17859	17795	17740	17740	17740	17888	18459	22413	22411	16335	14701

*ņemot vērā *apropriācijas atskaitījumus rezerves fondā, 10%*

2. tabula

LZP fundamentālo un lietišķo pētījumu (grantu) finansējums 2009. un 2010. gadam, Ls

	2009. gadam	2009. gadā reāli piešķirtais*	2010. gadam
Kopā humanitārās un sociālās zinātnēs	545'440	490'898	458'655
Samazinājums		10%	6,568%
Vēstures (t. sk. kultūras vēsture) zinātne	87'250	78'525	77'943
Ekonomikas un juridiskās zinātnes	168'416	151'575	151'170
t. sk. ekonomika, demogrāfija, vadībzinātne	152'081	136'874	136'469
juridiskās zinātnes	16'335	14'701	14'701

Saskaņā ar Zinātniskās darbības likumu zinātnes un attīstības finansējumam no valsts budžeta ik gadu jāpieaug par 0,15% no IKP (tas nozīmē, ka ik gadu šai jomai finansējums palielinātos par 10–15 miljoniem latu).

Diemžēl 2009. gadā finansējums fundamentāliem un lietišķiem pētījumiem ir bijis tikai 65% no 2008. gada finansējuma un pat par 24% mazāks nekā 2000. gadā. Jāuzsver, ka izmaksas šo 9 gadu laikā ir pieaugušas gandrīz 2 reizes. 2010. gadā, kad turpinās 2009. gadā piešķirto fundamentālo un lietišķo pētījumu otrais posms, finansējums ir vēl mazāks.

Vai ar šādu finansējuma piešķiršanas politiku no zinātnes var gaidīt attīstību?

2009. gadā zinātnisko pētījumu skaits ir samazinājies, bet līdz šim Latvijā zinātniskie pētījumi tiek finansēti no dažādiem avotiem: LZP, ministrijām, uzņēmumiem, sabiedriskām organizācijām, ārvalstu institūcijām u. c. Katram no šiem finansējumiem ir dažāda piešķiršanas un atskaites kārtība. Nav Latvijā vienotas zinātnisko darbu pasūtīšanas un novērtēšanas sistēmas. Dažiem pasūtījumiem ir pilnīgāks novērtēšanas režīms, citiem svarīgāks ir izpildītāju kontakts ar pasūtītāju.

Kaut arī ir izteikts ierosinājums tematu pētniecībā iesaistīt jaunos speciālistus, vēl ne visu tematu izpētē viņi ir iesaistīti un arī ne vienmēr viņi ir gatavi uzņemties šādu darbu.

Problemātisks ir jautājums, cik racionāli un produktīvi var strādāt speciālists, ja temata izpētei atvēlētais atalgojums ir tikai Ls 100–200 mēnesī. Lai aizstāvētu doktora grādu vai ievēlētu par pasniedzēju, ir nepieciešamas vispārāzītas publikācijas, neievērojot, vai publikācija ir ar līdzautoriem un vai tajā ir izklāstīti galvenie disertācijas atzinumi. Publikāciju avots un skaits formāli kļuvis par galveno kritēriju. Šī prakse būtiski pārskatāma, jo galvenajam kritērijam būtu jābūt, cik nozīmīgi mūsu valstij ir izstrādātie priekšlikumi un vai tie ir pieejami plašai auditorijai Latvijā.

2009. gada beigās un 2010. gada sākumā ir aktualizējies jautājums par atsaukšanos uz autora darbiem. Ja zinātnieka darbi ir atrodami starptautiskās datu bāzēs, tad šī persona var kļūt par ekspertu.

Humanitārās un sociālās nozarēs kā galvenās datu bāzes var minēt:

Nosaukums	Nozare(s)	URL
Arto	Humanitārās un sociālās zinātnes	arto.linneanet.fi
Cambridge Journals Online (CJO)	daudznozaru	journals.cambridge.org
CEEOL (Central and Eastern European Online Library)	Humanitārās un sociālās zinātnes	www.ceeol.com
CEJSH (The Central European Journal of Social Sciences and Humanities)	Humanitārās un sociālās zinātnes	cejsh.icm.edu.pl
CSA	daudznozaru	www.csa.com
Eastview Social Sciences and Humanities	Humanitārās un sociālās zinātnes	online.eastview.com
European Reference Index for the Humanities (ERIH)	Humanitārās un sociālās zinātnes	
EBSCO	Daudznozaru	www.ebscohost.com
Emerald	Sociālās zinātnes	www.emeraldinsight.com
Google Scholar	Daudznozaru	scholar.google.com
HeinOnline	Juridiskās zinātnes	heinonline.org
Historical Abstracts	Vēsture	library.dialog.com/bluesheets/html/bl0039.html
Index Copernicus International	Daudznozaru	www.indexcopernicus.com
International Philosophical Bibliography / Répertoire bibliographique de la philosophie	Filozofija	www.rbif.ucl.ac.be/rbif-en.html
IWSC (Orlando, ASV)	Starpnozaru	
JSTOR	Daudznozaru	www.jstor.org
Letonika – datu bāze	Humanitārās zinātnes	
Library of USA congress	Starpnozaru	
Oxford Reference Online	Daudznozaru	www.oxfordreference.com
Passport GMID	Sociālās zinātnes	www.portal.euromonitor.com
Policy Documentation Center	Sociālās zinātnes	pdc.ceu.hu
ProQuest	Starpnozaru	
SAGE Journals Online	Daudznozaru	online.sagepub.com
ScienceDirect	Daudznozaru	www.sciencedirect.com
SpringerLink	Daudznozaru	www.springerlink.com
The Philosopher's Index	Filozofija	philindex.org
Thomson Reuters Web of Knowledge / ISI WEB of Knowledge	Daudznozaru	isiwebofknowledge.com
Union Catalogue / Art Libraries Network Florence–Munich–Rome	Mākslas zinātne	www.kubikat.org
Vifanord (Virtuelle Fachbibliothek Nordeuropa und Ostseeraum)	Humanitārās un sociālās zinātnes	www.vifanord.de
WestLaw International	Juridiskās zinātnes	www.westlaw.com
FISP publications data bases, FISP Archives, University of Düsseldorf	Humanitārās un sociālās zinātnes	www.fisp.org

Tikai rodas jautājumi:

1. Vai šīs datu bāzes ir brīvi pieejamas?
2. Cik jāmaksā par iekļūšanu šajā datu bāzē?

Ja uz šiem jautājumiem atbilde ir: lielākā daļa datu bāzes ir pieejama ar parolēm un par to ir jāmaksā, tad kāpēc ir vajadzīgas šādas datu bāzes, ja viņām nav brīvas pieejas jebkuram.

Nozīmīgākās publikācijas par LZP finansētajiem tematiem 2008. gadā

Ekonomikas, demogrāfijas un vadībizinības nozarē

Monogrāfijas un rakstu krājumi, žurnāli

1. Humanities and Social Sciences: Latvia. 1(58) 2009. Rīga : Latvijas Universitāte, EPC, 2009.
2. Humanities and Social Sciences: Latvia. Vol. 17, Issue 2 (Summer 2009). Rīga : Latvijas Universitāte, EPC, 2009.
3. Humanities and Social Sciences: Latvia. Vol. 17, Issue 3 (Autumn 2009). Rīga : Latvijas Universitāte, EPC, 2009.
4. Humanities and Social Sciences: Latvia. Vol. 17, Issue 4 (Winter 2009). Rīga : Latvijas Universitāte, EPC, 2009.
5. Demogrāfiskā attīstība Latvijas reģionos (red. P. Zvidriņš). Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2009. 44 lpp.
6. Vanags E., Krastiņš O., Vanags I., Valodiņš E., Zaķe A., Locāne V. Latvijas dažādība skaitļos un vīzijās. R.: CSP, 2009. 108 lpp.
7. Kalniņš A. Biodegvielas. Rīga, 2009. 140 lpp.
8. Ketners K., Titova S. Nodokļu politika Eiropas Savienības vidē // Rīga : Banku augstskola, 2009, 128. lpp.
9. Overcoming the Hindrance in Writing Doctoral Theses. Collection of Scientific Articles under Editorship of Professor Elina Gaile-Sarkane. Riga : RTU Publishing House, 2009. 126 p. ISBN 978-9984-32-113-4.
10. Skribans V. Uzņēmējdarbības vides un būvniecības attīstības modeļi Latvijā. Rīga : RTU, 2010. 264 lpp.

Patents

„Paņēmiens sviesta un līdzīgu substanču atdalīšanai un uzziēšanai un ierīce tā realizēšanai” E.Gaile-Sarkane (ar sešiem līdzautoriem), LR patents Nr. 13890, spēkā no 20.06.2009 (piešķirts uz 20 gadiem).

Publikācijas

1. Andersone I., Gaile-Sarkane E. Digital Consumer Behaviour and Motivation Theories // Management, Economics and Business Development in European Conditions. VII International Scientific Conference, 28–29 May, 2009, Brno : Rozdrojovice – Brno, 2009. III./1–III./11 p.
2. Andersone I., Gaile-Sarkane E. Patērētāju gaidu modelis: teorija un prakse // RTU Zinātniskie raksti, 3. sērija, 19. sējums „Ekonomika un uzņēmējdarbība. Uzņēmējdarbība un vadīšana”. Rīga : RTU, 2009, 3.–8. lpp.
3. Andersone I., Gaile-Sarkane E. Behavioral Differences in Consumer Purchasing Behavior between Online and Traditional Shopping: Case of Latvia // Economics & Management No. 14. Kaunas : Technologija Kaunas, 2009, p. 345–352. ISSN 1822-6515.
4. Andersone I., Gaile-Sarkane E. Development of Demand and Consumption by Generations // Bridges. Supplementary Issue: Scientific Volume, 2009, Vol. 39 „Social Sciences in Global World: Possibilities, Challenges and Perspectives”. Klaipeda : Klaipeda University, 2009, p. 165–170. ISSN 1648-3979.
5. Andersone J., Gaile-Sarkane E. Patērētāju gaidu teorija // 50. RTU starptautiskā zinātniskā konference, „RTU IEVF Ekonomikas un uzņēmējdarbības zinātniskās konferences ziņojumu tēžu krājums 15.–16. oktobrī 2009. g.”. Rīga : RTU. 2009. 18 lpp.
6. Auzina A., Počs R. Impact of income changes on private consumption expenditure and its structure (tēzes) // 6th International Scientific Conference “Business and Management–2010” Vilnius, Lithuania (pieņemta publicēšanai). 1 p.
7. Auzina A., Počs R. Impact of income changes on private consumption expenditure and its structure // 6th International Scientific Conference “Business and Management–2010” Selected papers. Vilnius, Lithuania (iesniegta publicēšanai). 6 p.
8. Auziņa A. Latvijas tautsaimniecības nozaru attīstības un konkurētspējas analīze un prognozēšana // RTU Zinātniskie raksti. 3. sērija, 18. sējums „Ekonomika un uzņēmējdarbība. Tautsaimniecība: teorija un prakse”. Rīga : 2009. RTU, 9.–18. lpp.
9. Auziņa A. Latvijas tautsaimniecības nozaru attīstības un konkurētspējas analīze un prognozēšana // 50. RTU starptautiskās zinātniskās konferences ziņojumu tēžu krājums. Rīga : RTU, 2009, 64. lpp.
10. Auziņa A., Ozoliņa V., Počs R. Tautsaimniecības nozaru produktivitāte Latvijā: tendences un prognozes // 50. RTU starptautiskās zinātniskās konferences ziņojumu tēžu krājums. Rīga : RTU, 2009, 65. lpp.
11. Āzena L. Pilsētas mārketinga atziņu izmantošana pašvaldības darbības plānošanā // RSU Zinātnisko rakstu krājums, 2009.
12. Āzena L. Pilsētas mārketinga stratēģiskā plānošana. Kauņas Tehnoloģiskās Universitātes starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums // European Integration Studies. Research and Topicalities. Nr. 3 (2009). Kaunas: Kaunas University of Technology, 2009. ISSN 1822-8402.
13. Āzena L. Teritorijas mārketinga kā teritorijas attīstības veicinātājs // LU Raksti, Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2009.
14. Āzena L., Keišs S. Konkurētspēja kā teritorijas attīstības veicinātājs // Economic Science for Rural Development. Proceedings of the International Scientific Conference. “Primary and secondary production

- consumption". No. 19, 2009., Jelgava : Latvia University of Agriculture, 220.–226. lpp. ISSN 1691-3078, ISBN 978-9984-9937-2-0.
15. Āzena L. Teritorijas internetmārketingš. Lublinas Jāņa Pāvila II Katoļu Universitāte (Polija) (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II Lublin, Poland). 2009, 343.–346. lpp. ISBN 978-83-7363-840-2.
 16. Baraškina I. Development of Organic Agriculture in Europe: from Origins to the Current Level of Life-Cycle // International Scientific Conference „Economic Science for Rural Development – 2009”, Nr. 19. Jelgava : Latvia University of Agriculture, p. 269–275. ISSN 1691-3078, ISBN 978-9984-9937-2-0.
 17. Bērziņš A., Vītolīņš E., Zvidriņš P. Latvijas iedzīvotāju novecošanās dinamika un veco cilvēku raksturojums // „Statistikas zinātnisko pētījumu rezultāti 2009”. Zinātniskie raksti. Rīga : LR Centrālā statistikas pārvalde, 2009, 5.–13. lpp.
 18. Bistrova J., Lace N. Relevance of fundamental analysis on the Baltic equity market // Economics and Management, No. 14. Kaunas : Kaunas Tehnological University. 2009, p. 132–137. EBSCO.
 19. Buldakova N., Lāce N. Latvijas mazo uzņēmumu inovatīvas attīstības modelis // RTU IEVF zinātniskie raksti „Ekonomiskie pētījumi uzņēmējdarbībā.” 7. sējums. Rīga : RTU, 2009, 7.–14. lpp.
 20. Ciemiņa I. Latvijas iedzīvotāju patēriņa izdevumi un to izmaiņu tendences pēdējā desmitgadē // LU Raksti, „Ekonomika un vadības zinātne”, 743. sēj., VIII. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2009, 34.–42. lpp. ISSN1407-2157.
 21. Ciemiņa I., Balode I., Krastiņš O. Sadalījumu apliecošās līknes dzīves līmeņa pētījumos // LU Raksti, „Ekonomika un vadības zinātne”, 743. sēj., VIII. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2009, 10.–24. lpp. ISSN1407-2157.
 22. Ciemleja G., Lāce N. Challenges of Performance Management within Enterprise in Life Cycle II International science conference “Knowledge society”. Nesseber, Bulgārija, September 2–4, 2009. Vol. 4. p. 28–31
 23. Ciemleja G., Lāce N. SME performance management using life cycle stage concept // Мировая экономика и бизнес-администрирование, 5-я международная научно-практическая конференция, May 28–30, 2009, Belarus, Minsk, p. 119–127. ISBN 985-479-525-086-0.
 24. Ciemleja G., Lāce N. Sociālā kapitāla loma uzņēmuma apgrozāmo aktīvu pārvaldībā // RTU Zinātniskie raksti, 3. sērija, 19. sējums „Ekonomika un uzņēmējdarbība. Uzņēmējdarbība un vadīšana”. Rīga : RTU, 2009, 9.–17. lpp.
 25. Ciemleja G., Lāce N. Uzņēmuma sociālā kapitāla pārvaldība, „RTU IEVF Ekonomikas un uzņēmējdarbības zinātniskās konferences ziņojumu tēžu krājums 15.–16. oktobrī 2009. g.”, Rīga : RTU, CD. 7 lpp.
 26. Dubro N., Magidenko A. Bīstamo atkritumu ekonomiskās ietekmes novērtēšanas sistēma // „RTU IEVF Ekonomikas un uzņēmējdarbības zinātniskā konferences ziņojumu tēžu krājums 15.–16. oktobrī 2009. g.”, Rīga : RTU, CD, 6 lpp.
 27. Dubro N., Magidenko A. Bīstamo atkritumu vadīšanas filozofija un ekonomiskās ietekmes novērtēšana // RTU Zinātniskie raksti, 3. sērija, 19. sējums „Ekonomika un uzņēmējdarbība. Uzņēmējdarbība un vadīšana”. Rīga : RTU, 2009, 19.–26. lpp.
 28. Dubro N., Magidenko A. Hazardous waste influence on Latvian industry economic results // Management and Sustainable Development. Society, Man, Nature. Vol. 23, part 2. Sofia : University of Forestry (Bulgaria), 2009, p. 59–66.
 29. Dubro N., Magidenko A. Hazardous waste innovative management in Latvia // VII International scientific conference “Management and Engineering’ 09”. Conference Proceedings 2009, 22–24 June. Sozopol (Bulgaria). p. 201–206
 30. Eglīte P. Response to Family Policy in Latvia. // Promotion of Social Policies – An Investment in the Future. Canada – European Union – Baltic states – Nordic Countries. Rīga, 2009, p. 114–125.
 31. Eglīte P. A Brief Overview of 20th Century Latvian Migration Studies // Folia Geographica, XIV. Rīga : Societas Geographica Latviensis, 2009, p. 81–87.
 32. Eglīte P. Ģimenes attiecību modeļi Latvijā un to ietekme uz pamatfunkciju izpildi // Apcerējumi par Latvijas iedzīvotājiem. Nr. 14. Starppaaudžu profesionālā mobilitāte un ģimenes attiecību pārmaiņas Latvijā. Rīga : LZA Ekonomikas institūts, 2009, 50.–60. lpp.
 33. Eglīte P. Policentriskās attīstības plāni Latvijā // LU 67. zinātniskās konferences „Ģeogrāfija. Ģeoloģija. Vides zinātne” referātu tēzes. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2009, 44.–46. lpp.
 34. Eglīte P., Brants M. Starppaaudžu sociālā mobilitāte // Apcerējumi par Latvijas iedzīvotājiem. Nr. 14. Starppaaudžu profesionālā mobilitāte un ģimenes attiecību pārmaiņas Latvijā. Rīga : LZA Ekonomikas institūts, 2009, 8.–24. lpp.
 35. Eglīte P., Brants M. Starppaaudžu sociālā mobilitāte // Apcerējumi par Latvijas iedzīvotājiem. Nr. 14. Starppaaudžu profesionālā mobilitāte un ģimenes attiecību pārmaiņas Latvijā. Rīga : LZA Ekonomikas institūts, 2009, 8.–24. lpp.
 36. Eglīte P., Krišjāne Z. Dimensions and Effects of Labour Migration to EU Countries; the Case of Latvia. EU Labour Migration since Enlargement. England, ASHGATE, 2009, p. 269–290.
 37. Eglīte P., Markausa I. M., Pavlina I., Brants M., Ģnedovska I., Ivbulis B. Sociāli demogrāfisko norišu paredzamās pārmaiņas Latvijā pēc pievienošanās Eiropas Savienībai // LZA Ekonomikas, juridiskās un vēstures zinātnes galvenie pētījumu virzieni 2008. gadā. Nr. 14. Rīga : LZA Humanitāro un sociālo zinātņu ekspertu komisija. 2009, 47.–53. lpp.

38. Eglīte P., Markausa I. M., Pavlina I., Brants M., Gņedovska I., Ivbulis B. Iedzīvotāju novecošanās procesa medicīnisko un sociāli demogrāfisko likumsakarību izpēte // LZP Ekonomikas, juridiskās un vēstures zinātnes galvenie pētījumu virzieni 2008. gadā. Nr. 14. Rīga : LZP Humanitāro un sociālo zinātņu ekspertu komisija, 2009, 54.–60. lpp.
39. Gaile-Sarkane E. Cilvēku informatīva uzvedība Baltijas valstīs: tehnoloģijas ietekme // „RTU IEVF Ekonomikas un uzņēmējdarbības zinātniskās konferences ziņojumu tēžu krājums 15.–16. oktobrī 2009. g.”, Rīga : RTU, CD, 8 lpp.
40. Gaile-Sarkane E. Impact of technology Adoption on Consumer Behaviour // Economics & Management No. 14. Kaunas : Technologija Kaunas, 2009, p. 381–387. ISSN 1822-6515.
41. Gaile-Sarkane E. TRIZ for Creativity in Research. Overcoming the Hindrances in Writing Doctoral Theses. Collection of Scientific Articles under Editorship of Professor Dr. oec. Elina Gaile-Sarkane. Riga : RTU Publishing House, 2009, p. 43–59. ISBN 978-9984-32-113-4.
42. Gaile-Sarkane E., Andersone I. Consumer Behaviour Changing: Methods of Evaluation. Trends. Economics and management. Vol. III, Nr 04. Brno, 2009, p. 63–71. ISSN 1802-8527
43. Gaile-Sarkane E., Lapina I. Knowledge Society: Challenges for Higher Education in the Baltic States // II Interantional science confefence “Knowledge society”. Vol. 3. Nesseber, Bulgaria, September 2–4, 2009, p. 31–34.
44. Gaile-Sarkane E., Magidenko A., Andersone I. Patērētāju rīcības izmaiņas Latvijā: informācijas tehnoloģiju ietekmes novērtēšana. LZP Ekonomikas, juridiskās un vēstures zinātnes galvenie pētījumu virzieni 2008. gadā. Nr. 14. Rīga : LZP Humanitāro un sociālo zinātņu ekspertu komisija, 2009, 61.–66. lpp.
45. Goša Z. Iedzīvotāju ekonomiskās aktivitātes un dzīves līmeņa atšķirība Latvijas reģionos un to ietekme uz dzimstību un mirstību // Ekonomika. Vadības zinātne. LU Raksti. 743. sēj. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2009, 102.–116. lpp.
46. Grade J., Magidenko A. Līzinga tirgus attīstības problēmas Latvijā // RTU IEVF zinātniskie raksti „Ekonomiskie pētījumi uzņēmējdarbībā.” 7. sējums. Rīga : RTU, 2009, 26.–35. lpp.
47. Greitāne R., Magidenko A. Inovatīvu pakalpojumu klasifikācija un to konkurētspēja no kvalitātes izmaksu viedokļa, „RTU IEVF Ekonomikas un uzņēmējdarbības zinātniskās konferences ziņojumu tēžu krājums 15.–16. oktobrī 2009. g.”, Rīga : RTU, CD. 7 lpp.
48. Greitāne R., Magidenko A. Inovatīvu pakalpojumu kvalitātes ietekme uz to konkurētspēju // RTU Zinātniskie raksti, 3. sērija, 19. sējums „Ekonomika un uzņēmējdarbība. Uzņēmējdarbība un vadīšana”. Rīga : RTU, 2009, 27.–35. lpp.
49. Jankova L. European Union Funds and Programs in Latvia. In: Ekonomika ir vadyba: Aktualijos ir perspektyvos, Mokslo darbai, No 3 (16). Šiauliai : Šiauliu Universitetas Socialiniu mokslu fakultetas, 2009, p. 267–275. ISSN 1648-9098.
50. Jansone D., Gaile-Sarkane E. Pirkšanas lēmumu pieņemšanas modeļi elektroniskajā vidē // RTU IEVF zinātniskie raksti „Ekonomiskie pētījumi uzņēmējdarbībā.” 7. sējums. Rīga : RTU, 2009, 36.–42. lpp.
51. Joppe A., Rupeika-Apoga R. Challenges of Tax Administration in Changing Economic Environment in Latvia // 10th International Scientific Conference Managements Horizons in Changing Economic Environment: visions and challenges, Kaunas, Lithuania, 24–26 September 2009, 433.–449. lpp. ISBN 978-9955-12-504-4.
52. Jundzis, T. Protection of Author’s Rights in Science. The Fifth Year as European Union Member States: Topical Problems in Management of Economics and Law. Proceedings of the International Conference on 8 May, 2009. Rīga : Latvian Academy of Sciences, 2009, p. 227–238.
53. Jurgena I., Švēdere D. Documentary Evolution and Transformation of Business Partnerships in Latvia. // Economic Science for Rural Development, No. 19, Jelgava : LLU, p. 36–42. ISSN 1691-3078.
54. Kalniņš J., Skribans V., Ozoliņš G. Lauksaimniecības nozares stratēģiskās attīstības sistēmdinamikas modelēšana // LU Raksti. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2009, 320.–332. lpp.
55. Karnīte R. Vai vērts ielūkoties nākotnē (par ekonomikas finansializāciju) // Latvijas Vēstnesis, interneta versija, 2009. gada jūnijs.
56. Karnīte R. Vairāk saules Latvijas tautai // Latvijas Vēstnesis, interneta versija, 2009. gada jūnijs.
57. Karnīte R. Atklāti par migrāciju // ES māja.lv, 2009. gada jūnijs.
58. Karnīte R. Egle, ciprese vai smilšu pulkstenis, un kā tas iespaido Latvijas nākotni // Latvijas Ārsts, 2009. gada jūnijs.
59. Karnīte R. Vai vērts ielūkoties nākotnē // Latvijas Vēstnesis, interneta versija, 2009. gada jūnijs.
60. Karnīte R. Vairāk saules Latvijas tautai. // Latvijas Vēstnesis, interneta versija, 2009. gada jūnijs.
61. Keišs S., Grišins A., Tilta E. Orientation to Exports of Regional Food Industry Enterprises in Latvia. Verslas, studijos ir aš. Konferences tēzes. Šiauliai : Šiauliu kolegijos leidybos centras, 2009, 58.–60. lpp. ISBN 978-9955-643-93-7.
62. Keišs S., Grišins A., Tilta E. Pārtikas rūpniecība un tās produkcijas eksports. Economic Science for Rural Development. Proceedings of the International Scientific Conference. Finances, taxes, investment and support systems. No. 20, 2009, Jelgava, 179.–186. lpp. ISSN 1691-3078; ISBN 978-9984-9937-3-7.
63. Keišs S., Kazinovskis A. Ko Latvijas līdzsvarotai attīstībai dos aprīņķi? // Neatkarīgā Rīta Avīze, 2009. gada 1. aprīlis.

64. Keišs S., Tilta E., Zariņa V., Jesemčika A., Medne A., Kazinovskis A., Balode G. Reģionalizācija un tās loma līdzsvarotā administratīvi teritoriālā attīstībā Latvijā // LZP Ekonomikas, juridiskās un vēstures zinātnes galvenie pētījumu virzieni 2008. gadā, Nr. 14. Rīga : LZP Humanitāro un sociālo zinātņu ekspertu komisija, 2009, 87.–92. lpp. ISBN 13: 978-9984-19-923-9; ISSN 1691-290X.
65. Keišs S., Zvirgzdiņa R., Vītola S., Tilta E. Ražošanas paplašināšanas nepieciešamība un iespējas Latvijas reģionos. // Tautsaimniecības attīstības problēmas Latvijā. Nr. 7. Rīga : Tautsaimniecības attīstības institūts. 2009, 109.–123. lpp. ISBN 13: 978-9984-19-924-5, ISSN 1691-2918.
66. Kļava S., Pilvere I. The theoretical and legal aspects of area payments in Latvia. // Proceedings of 15th International Scientific Conference „Research for rural development 2009”, Jelgava : Latvia University of Agriculture, 2009, p. 203–210. ISSN-1691-4031.
67. Koleda N., Lace N. Development of comparative – quantitative measures of financial stability // Economics and Management 2009. Kaunas : Kaunas Tehnological University. No. 14, 2009. p. 78–84. EBSCO.
68. Koleda N., Lāce N. Finanšu stabilitātes analīze kompānijas ilgtspējas attīstības kontekstā // RTU Zinātniskie raksti, 3. sērija, 19. sējums „Ekonomika un uzņēmējdarbība. Uzņēmējdarbība un vadīšana”. Rīga : RTU, 2009, 53.–62. lpp.
69. Koleda N., Lāce N. Nefinanšu uzņēmumu finanšu stabilitātes indikatori // „RTU IEVF Ekonomikas un uzņēmējdarbības zinātniskās konferences ziņojumu tēžu krājums 15.–16. oktobrī 2009. g.”, Rīga : RTU, CD, 7 lpp.
70. Krastiņš O., Locāne V. Teritoriju attīstības līmeņa un tā izmaiņu sakarības. Statistikas zinātnisko pētījumu rezultāti 2009. Rīga : LR Centrālā statistikas pārvalde, 2009, 88.–97. lpp.
71. Krastiņš O., Ciemiņa I. No iedzīvotāju dzīves apstākļu pētījumiem līdz vitaindeksam // Statistikas zinātnisko pētījumu rezultāti 2009. Zinātniskie raksti. Rīga : LR Centrālā statistikas pārvalde, 2009, 13. lpp.
72. Kruzmetra M., Rivza B. Partnership as Economic and Social Risk reduction in Rural Development // Abstracts of NJF seminar 425 „Economic Systems research in Agriculture and Rural Development”, Tartu, 29 September – 1 October 2009. NJF Report, Vol. 5, No 5, 2009.
73. Krūmiņš J. The Social Impact of Demographic Changes // Promotion of Social Policies – An Investment in the Future. Canada – European Union – Baltic States – Nordic Countries. Editors T. Muravska, A. Berlin and E. Lavelle. Riga : European Commission Representation in Latvia and University of Latvia, 2009, p. 169–171.
74. Krūzmētra M. Mikrokredīta kustība virzībā uz partnerību // Banku augstskolas Biznesa un finanšu pētniecības centra Diskusiju Žurnāls, jūlijs, 2009, 7.–8. lpp.
75. Krūzmētra M. Mikrokredīta kustība virzībā uz partnerību. // FEM: Sieviešu uzņēmējdarbības attīstība. Jelgava : LLU, 2009, 65–72. lpp.
76. Krūzmētra M., Rivža B., Konstantīnova E.. Mentoru kustību izveide Latvijas laukos saskaņā ar labas prakses pieredzi Ziemeļvalstīs // LZP ekonomiskās, juridiskās un vēstures zinātnes galvenie pētījumu virzieni 2008. gadā. Nr. 14. Rīga, 2009, 93.–99. lpp.
77. Kuzenko M., Jakušonoka I. Improvement of VAT System of Latvia // European Integration Studies Nr. 3. 2009, p. 93.–98. ISSN1822-8402.
78. Kūle M. Humanitāro zināšanu un vērtību loma zināšanu sabiedrības veidošanā. Raksts tulkots angļu valodā žurnālam „Humanities and Social sciences”. Latvia, 2009.
79. Lace N., Bistrova J. Capital management during liquidity crunch: Baltic States in the context of CEE equity markets // 8th International Conference „Challenges of Europe: Financial Crisis and Climate Change”, May 21–23, 2009, Split-Bol, Croatia, CD. 11 p.
80. Laizāns T., Lāce N. Alternatīvo finanšu instrumentu attīstība Latvijā // „RTU IEVF Ekonomikas un uzņēmējdarbības zinātniskās konferences ziņojumu tēžu krājums 15.–16. oktobrī 2009. g.”, Rīga : RTU, CD. 8 lpp.
81. Leibus I. Problematic Aspects of Re-registration of Farmers' Enterprises in Latvia // Ekonomika ir vadyba aktualijos ir perspektyvos. Šiauliai : Šiaulių Universitetas, 2009, 3(16), p. 324–329. ISSN1648-9098.
82. Magidenko A., Gaile-Sarkane E. SVID analīze uzņēmējdarbībā: rezultāti un to novērtēšana // RTU Zinātniskie raksti, 3. sērija, 19. sējums „Ekonomika un uzņēmējdarbība. Uzņēmējdarbība un vadīšana”. Rīga : RTU, 2009, 88.–93. lpp.
83. Magidenko A., Gaile-Sarkane E. SVID analīzes rezultātu novērtēšana // „RTU IEVF Ekonomikas un uzņēmējdarbības zinātniskā konferences ziņojumu tēžu krājums 15.–16. oktobrī 2009. g.”. Rīga : RTU, CD, 5 lpp.
84. Magidenko A., Gaile-Sarkane E., Didenko K., Ketners K., Jansons V., Dubro N. Informācijas resursu ekonomiskā nozīme Latvijas uzņēmējdarbības attīstībā // LZP Ekonomikas, juridiskās un vēstures zinātnes galvenie pētījumu virzieni 2008. gadā. Nr. 14. Rīga : LZP Humanitāro un sociālo zinātņu ekspertu komisija, 2009, 100.–106. lpp.
85. Markausa I. M. Atsevišķu Liepājas pilsētas attīstības stratēģijas mērķu sasniegšanas iespēju izvērtējums saistībā ar Kurzemes skolēnu teritoriālās mobilitātes nodomiem // LU 67. zinātniskās konferences „Ģeogrāfija. Ģeoloģija. Vides zinātne” referātu tēzes. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2009, 95.–96. lpp.

86. Markausa I. M. Liepājas un tās ietekmes zonas skolēnu nākotnes nodomi. Apcerējumi par Latvijas iedzīvotājiem. Nr. 14. Starppaaudžu profesionālā mobilitāte un ģimenes attiecību pārmaiņas Latvijā. Rīga : LZA Ekonomikas institūts, 2009, 25.–49. lpp.
87. Markausa I. M. Liepājas vides situācija un problēmas liepājnieku skatījumā. 8. Starptautiskās zinātniski metodiskās konferences „Cilvēks un vide” rakstu krājums. Liepāja, 2009, 94.–102. lpp.
88. Medne A. Accounting to small and middle Enterprises in Latvia // Tartu University, May 08–09. Starptautiskā zinātniskā konference ”Accounting and Performance Management Perspectives in Business and Public Sector Organizations”, 2009, 88.–95. lpp. ISBN 978- 9949-19-122-2 (iesniegta publicēšanai).
89. Nemeček P., Kostomarova A., Šemberova I., Lāce N. Creative Society – Space for Development of Company Innovative Potencial // II Interantional science confefence “Knowledge society”. Vol. 3. Nesseber, Bulgaria. 2–4 September, 2009, p. 55–59
90. Nemeček P., Kostomarova A., Šemberova I., Lāce N. Knowledge Management as basis og the Knowledge society // II Interantional science confefence “Knowledge society”. Nesseber, Bulgaria. September 2–4, Vol. 3. 2009, p.5–9
91. Ozoliņa V. Latvijas makroekonometriskā modeļa pamatojums // 50. RTU starptautiskās zinātniskās konferences ziņojumu tēžu krājums. Rīga : RTU, 2009, 58.–59. lpp.
92. Ozoliņa V. Latvijas makroekonometriskā modeļa pamatojums // RTU Zinātniskie raksti. 3. sērija, 18. sējums „Ekonomika un uzņēmējdarbība. Tautsaimniecība: teorija un prakse”. Rīga : RTU, 49.–67. lpp.
93. Ozoliņš J. Application of protectionism measures for sustainable dairy sector development in the Baltic states // Rural development 2009: The fourth international scientific conference proceedings. Vol. 4, Book 1, 15–17 October, Akademija, Kaunas region, Lithuania, 2009, p. 245–251. ISSN 1822-3230.
94. Ozoliņš J., Vēveris A. Gross economic effect of dairy sector in Latvia and the other Baltic states // Proceedings of 15th International Scientific Conference ”Research for rural development 2009”. Jelgava : 2009, p. 248–255. ISSN-1691-4031.
95. Pilvere I., Bulderberga Z. Results of Rural Development Programme 2007–2013 Implementation in Latvia // Rural development 2009: The fourth international scientific conference proceedings. Vol. 4, Book 1, 15–17 October. Akademija, Kaunas region, Lithuania, 2009, p. 252–257. ISSN 1822-3230.
96. Pilvere I., Packedvica R. The European Union Funds for Agriculture and Rural Development in Zemgale Region (Latvia) // Ekonomika ir vadyba: Aktualijos ir perspektyvos, Mokslo darbai, No 3 (16). Šiauliai: Šiauliu Universitetas Socialiniu mokslu fakultetas, 2009, p. 292–300. ISSN 1648-9098.
97. Pilvere I., Rukmanis A., Jankova L. Entrepreneurship Profile in Latvia // Proceedings of the International Scientific Conference “Economic Science for Rural Development 2009”, No 19. Jelgava: 2009, p. 13–20. ISSN 1691-3078.
98. Pļevako T., Beliha O., Vanags I. Būvniecības nozares kvalitatīvo un kvantitatīvo rādītāju atbilstība dinamikā. Statistikas zinātnisko pētījumu rezultāti 2009. Rīga : LR Centrālā statistikas pārvalde, 2009, 116.–127. lpp.
99. Pļevako T., Katkovska I. Investīciju dinamika Latvijā un to uzskaites problēmas. Statistikas zinātnisko pētījumu rezultāti 2009. Rīga : LR Centrālā statistikas pārvalde, 2009, 134.–143. lpp.
100. Pļevako T., Katkovska I. Investīciju statistikas rādītāju sistēma. Statistikas zinātnisko pētījumu rezultāti 2009. Rīga : LR Centrālā statistikas pārvalde, 2009, 128.–133. lpp.
101. Počs R., Auziņa A., Ozoliņa V., Piņķe G. The competitiveness of manufacturing branches in Latvia; and international comparison with analysis and forecasts // Energy Policy and International Competitiveness (edited by M. Grassini, R. Bardazzi). Florence : University of Florence, 2009, p. 79–93.
102. Popluga D. Beef Consumption Trends in Latvia. // Research for Rural Development: Annual 15th International Scientific Conference Proceedings, Jelgava : Latvia University of Agriculture,, 2009, p. 241–247. ISSN 1691-4031
103. Popluga D., Špoģis K. Influence of Financial Support on Development of Meat Sector in Latvia // Economic Science for Rural Development, No. 20. Jelgava : LLU, 2009, p. 13–19. ISSN 1691-3078.
104. Ramata A., Magidenko A. Latvijas tūrisma produktu un pakalpojumu kvalitātes paaugstināšanas problēmas // RTU IEVF Zinātniskie raksti „Ekonomiskie pētījumi uzņēmējdarbībā.” 7. sējums. Rīga : RTU, 2009, 101.–110. lpp.
105. Rivža B. Grupas mikrokredīta programmas realizācija 10 gadu garumā // FEM: Sieviešu uzņēmējdarbības attīstība. Jelgava : LLU, 2009, 8.–20. lpp.
106. Rivža B., Ribikauska R. Mikrokredīta attīstība Baltijā. Banku augstskolas Biznesa un finanšu pētniecības centra Diskusiju Žurnāls. Jūlijs, 2009, 5.–6. lpp.
107. Romanova I. Methodological problems of borrowers credit rating determination and its solutions. Proceedings of the 1st International Scientific Conference Steady Growth of the National Economy: Innovations and Competitiveness. Minsk, December 15–16, 2009. ISBN 978-985-484-663-7.
108. Romānova I. Kredītriska novērtēšanas instrumenta izstrādes metodoloģiskās problēmas. LU Raksti. 743. sējums „Ekonomika”. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2009, 180.–188. lpp. ISBN 978-9984-45-153-4.

109. Rumba I., Magidenko A. Cenu veidošanas politika autotransporta uzņēmumos Latvijā // RTU IEVF Zinātniskie raksti „Ekonomiskie pētījumi uzņēmējdarbībā”. 7. sējums. Rīga : RTU, 2009, 111.–116. lpp.
110. Siliņa L. Efficiency of the Use of Assets in the Farms of Kurzeme Peninsula in Latvia. European Integration Studies: Research and Topicalities, No. 3. 2009. ISSN 1822-8402
111. Skribans V. Būvniecības nozares prognozēšanas // RTU Zinātniskie raksti. 3. sērija, 18. sējums „Ekonomika un uzņēmējdarbība. Tautsaimniecība: teorija un prakse”, 68.–82. lpp.
112. Skribans V. Influence of Labour Migration on Latvia’s Labour Market // Proceedings of the 27th International Conference, 27th International Conference of the System Dynamics Society, USA, Albuquerque, New Mexico, Jul. 26–30. 2009, p. 105–106.
113. Skribans V. Krīzes un 2009. gada nodokļu politikas izmaiņu ietekme uz Latvijas ekonomiku // LU Raksti. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2009, 189.–200. lpp.
114. Skribans V. Latvian and Europe Construction Comparison: Stability and Reasons of Crisis // Economies of Central and Eastern Europe: Convergence, Opportunities and Challenges, Economies of Central and Eastern Europe: Convergence, Opportunities and Challenges. Jul. 14–16. Estonia, Tallinn, 2009, p. 1–20.
115. Skribans V. Latvijas būvniecības industrijas resursu problēmas vienotā Eiropā // RTU Zinātniskie raksti. 11. sērija, 6. sējums „Ģeomātika”. Rīga : RTU, 2009, 93.–106. lpp.
116. Skribans V. Latvijas būvniecības nozares uzņēmumu finansiālās stabilitātes novērtēšana // 50. RTU starptautiskās zinātniskās konferences ziņojumu tēžu krājums. Rīga : RTU, 2009, 49.–50. lpp.
117. Skribans V. Nodokļu ieņēmumu modelēšana, izmantojot sistēmdinamikas metodi // 50. RTU starptautiskās zinātniskās konferences ziņojumu tēžu krājums. Rīga : RTU, 2009, 69. lpp.
118. Skribans V. Влияние трудовой эмиграции на рынок труда в Латвии // Economics and Management: Current Issues and Perspectives, 9th Ernestas Galvanauskas’ International Scientific Conference, Lithuania, Siauliai. 2009, p. 250–258.
119. Skribans V., Birkavs V. Krīze būvniecībā zinātnieka acīm. Būvniecības nozares dinamika Latvijā un Eiropā // Latvijas Būvniecība 4 (15), 2009.
120. Skribans V., Birkavs V. Krīze būvniecībā zinātnieka acīm // Latvijas Būvniecība 5 (16), 2009.
121. Solovjova I., Zelgalvis E. Commercial Banking System Stability Assessment Problems in Changing Economic Environment // 10th International Scientific Conference Managements Horizons in Changing Economic Environment: visions and challenges. Kaunas, Lithuania, September 24–26 2009, p. 795–809. ISBN 978-9955-12-504-4.
122. Solvjoava I. Makroekonomisko faktoru ietekme uz Latvijas komercbanku sistēmas stabilitāti // LU Raksti. 743. sējums. „Ekonomika. Vadības zinātne”. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds. 2009, 201–213. lpp. ISBN 978-9984-45-153-4.
123. Sumilo Ē. Moral judgment: a comparison of Latvian and US business persons // Baltic Journal of Management. Vol. 4 No. 2, 2009, p. 188–205. (Līdzautori: Ch. Smith, Viesturs Karnups.)
124. Ščeuļovs D., Gaile-Sarkane E. Sociālie interneta tīkli un portāli – uzņēmējdarbības instruments // RTU Zinātniskie raksti, 3. sērija, 19. sējums „Ekonomika un uzņēmējdarbība. Uzņēmējdarbība un vadīšana”. Rīga : RTU, 2009, 116.–124. lpp.
125. Šļapina J., Jakušonoka I. An assessment and management of credit risk in Baltic states’ banks. In: Information Society and Modern Business. Proceedings of 4th International Conference “The Role of Regional Centers in Business Development” // Journal of Business Management Nr. 2, 2009, p. 93–101. ISSN 1691-5348.
126. Špoģis K., Mazūre G., Švēdere D. Concentration and Dispersion of Production as Risk Management Method, Opportunities or Threat in Agriculture // Economic Science for Rural Development, No. 20, Jelgava : Latvia University of Agriculture, p. 33-40. ISSN 1691-3078.
127. Tetere V. EU Structural Funds – Part of Investment in Latvia’s Development // Proceedings of the International Scientific Conference “Economic Science for Rural Development 2009”, No 18, LLU, Jelgava : 2009, p. 240–245. ISSN 1691-3078.
128. Titko J., Lāce N. Darbinieka kompetenču modelis Latvijas komercbankā // „RTU IEVF Ekonomikas un uzņēmējdarbības zinātniskā konferences ziņojumu tēžu krājums 15.–16. oktobrī 2009. g.”, Rīga : RTU, CD, 7 lpp.
129. Titko J., Lāce N. Valuation of a Commercial Bank in Emerging Markets: Case of Latvia // VII International Scientific Conference “Management and Engineering’ 09”, June 22–24, 2009. Sozopol : Technical University of Sofia, 2009. p. 364–374.
130. Ulnicāns E. Darbaspēka piedāvājuma attīstības tendences Latvijā 2007.–2008. gadā. Statistikas zinātnisko pētījumu rezultāti 2009. Zinātniskie raksti. Rīga: LR Centrālā statistikas pārvalde, 2009, 208.–214. lpp.
131. Upīte I. Investment Support for Agricultural Development in Latvia // Ekonomika ir vadyba: Aktualijos ir perspektyvos, Mokslo darbai, No 3 (16), Šiauliai : Šiaulių Universitetas Socialinių mokslų fakultetas, 2009, p. 316–323. ISSN 1648-9098.

132. Upīte I. Results of Introducing Investment Support Measures under Programs Co-financed by the EU in Latvia // Rural Development 2009: The fourth international scientific conference proceedings, Vol. 4, Book 1, 15–17 October. Akademija, Kaunas region, Lithuania, 2009, p. 286–291. ISSN 1822-3230.
133. Upīte I. Theoretical and Economical Aspects of the Reformed Common Agricultural Policy of European Union. // Proceedings of 15th International Scientific Conference „Research for rural development 2009”, Jelgava : Latvia University of Agriculture, 2009, p.180–187. ISSN-1691-4031.
134. Upīte I., Pilvere I. Theoretical, Historical and Economic Pre-requisites of Protectionism in Agriculture // Proceedings of the International Scientific Conference “Economic Science for Rural Development 2009”, No 18, Jelgava : Latvia University of Agriculture, 2009, p. 20–28. ISSN 1691-3078.
135. Upīte I., Rukmanis A. Support Available for Investments by Agriculture Holdings in Latvia // Agricultural Sciences, T. 16, No 3–4, Lithuanian Academy of Sciences, 2009, p. 170–178. ISSN 1392-0200.
136. Vanags E. Izcilība publikajā pārvaldē. Statistikas zinātnisko pētījumu rezultāti 2009. Rīga : LR Centrālā statistikas pārvalde, 2009, 223.–227. lpp.
137. Vanags E., Krastiņš O., Vanags I. u.c. Latvijas statistikas specifiskās problēmas ES statistikas ietvaros // LZP Ekonomikas, juridiskās un vēstures zinātnes galvenie pētījumu virzieni 2008. gadā. Nr. 14. Rīga: LZP Humanitāro un sociālo zinātņu ekspertu komisija, 2009, 146.–153. lpp.
138. Vanags E., Valodiņš E. Pašvaldību darbības kopvērtējums – konfidences rādītājs un tā sastāvdaļas. Statistikas zinātnisko pētījumu rezultāti 2009. Rīga : LR Centrālā statistikas pārvalde, 2009, 228.–235. lpp.
139. Vanags I., Krastiņš O. Estimation of Development of Territories in Latvia. Paper in 57th ISI Session Proceedings, CPM 28, Durban, South Africa, August 16-22, 2009, 6 p.
140. Vanags I., Mūkina I., Katkovska I., Beliha O., Buševica D., Jakovļeva S., Zalāns O. Konjunktūras un patērētāju apsekojumu rezultāti 2008. gada I ceturksnī. Rīga : LR Centrālā statistikas pārvalde, 2009. g. februāris. 76 lpp.
141. Vanags I., Mūkina I., Katkovska I., Beliha O., Buševica D., Jakovļeva S., Zalāns O. Konjunktūras un patērētāju apsekojumu rezultāti 2008. gada II ceturksnī. Rīga : LR Centrālā statistikas pārvalde, 2009. g. maijs. 68 lpp.
142. Vanags I., Mūkina I., Katkovska I., Beliha O., Buševica D., Jakovļeva S., Zalāns O. Konjunktūras un patērētāju apsekojumu rezultāti 2008. gada III ceturksnī. Rīga : LR Centrālā statistikas pārvalde, 2009. g. augusts. 74 lpp.
143. Vanags I., Mūkina I., Katkovska I., Beliha O., Buševica D., Jakovļeva S., Zalāns O. Konjunktūras un patērētāju apsekojumu rezultāti 2008. gada IV ceturksnī. Rīga : LR Centrālā statistikas pārvalde, 2009. g. novembris. 75 lpp.
144. Vēvere, V. Latviešu filosofiskās idejas trimdā – konceptualizācijas iespējas // Akadēmiskā Dzīve, nr. 46, 2009, 102.–108. lpp.
145. Vilks A. Globālā sabiedrības krīze un kriminalitātes eskalācijas tendences // Globālā krīze: kriminālo relitāšu aprises. Starptautiskais zinātnisko darbu krājums. Baltijas Kriminoloģiskās konferences „Sabiedrība. Cilvēks. Drošība. 2009.” 2009. gada 2.–3. aprīļa materiāli. Rīga : Baltijas Starptautiskā akadēmija, 2009, 139–149. lpp.
146. Vilks A. „Zināšanu sabiedrības kriminoloģiskie aspekti.” Daugavpils Universitātes 50. Starptautiskā zinātniskā konference. Daugavpils, 2008. gada 16. maijs. Daugavpils Universitātes 50. starptautiskās zinātniskās konferences tēžu krājums. Daugavpils : Daugavpils Universitāte, 2008, 130.–131. lpp.
147. Vītola Ī. Problems of Dairy Farming and the Solutions in Latvia // Economic Science for Rural Development: proceedings of the international scientific conference, Nr. 20, Jelgava : 2009, p. 66–71. ISBN 978-9984-9997-1-5, ISSN 1691-3078.
148. Vītola Ī. Real Estate Tax in Latvia: Problematic Aspects and Possibilities of Improvement // Finance and Accounting; Theory and Practice, Development and Trends. University of Latvia, Faculty of Economics and Management, Institute of Finance and Institute of Accounting. Conference Briefing, Programme and Abstracts. 2009, p. 556–566. ISBN 978-9984-45-106-0.
149. Vītola Ī. Support for Agriculture: Practice in the world, the European Union, and other European countries // Ekonomika ir vadyba aktualijos ir perspektyvos. Šiauliai : Šiaulių Universitetas, 2009, 3(16), p. 324–329. ISSN1648-9098.
150. Vītola Ī., Boruks A., Jakušonoka I., Leibus I., Bergmane Dz. Latvijas nodokļu sistēmas pilnveidošana tautsaimniecības attīstības un sociālā taisnīguma nodrošināšanai. LZP Ekonomikas un juridiskās zinātnes galvenie pētījumu virzieni 2008. gadā. Nr. 14. Rīga : 2009, 154.–156. lpp. ISSN 1691-290X, ISBN 13:978-9984-19-923-9.
151. Zelgalve E., Romanova I. Borrowers credit risk assessment in changing economic situation. Applied economics: systematic research. Vol. 3, Issue 2. Kaunas : 2009, p. 117–127. (ISBN 1822-7996).
152. Zelgalvis E. Naudas teorijas evolūcija. Fiziokrātu naudas teorija // Rakstu krājums “Tautsaimniecības problēmas Latvijā”, Nr. 7. Rīga : 2009, 250.–255. lpp. ISBN 1961-2918.
153. Zimecs A., Ketners K. Risku vadības nozīme mazo un vidējo uzņēmumu darbībā // RTU Zinātniskie raksti, 3. sērija, 19. sējums „Ekonomika un uzņēmējdarbība. Uzņēmējdarbība un vadīšana”. Rīga : RTU, 2009, 146.–153. lpp.
154. Zvidrins P. Depopulation in the Baltic States. XXVI International Population Conference. Abstracts. Paris : 2009, p.199 (Extended paper on www.iussp.org.).

155. Zvidriņš P., Krūmiņš J., Bērziņš A., Goša Z., Straume I., Vītoliņš E., Jankovska A. Demogrāfiskā attīstība Latvijas reģionos // LZP Ekonomikas, juridiskās un vēstures zinātnes galvenie pētījumu virzieni 2008. gadā. Nr. 14. Rīga : LZP Ekonomikas un juridiskās zinātnes ekspertu komisija. 2009, 165.–170. lpp.
156. Zvidriņš P. Sociāli ekonomiskā demogrāfija. Statistika. Tautas skaitīšana. Vēsturiskā demogrāfija // Latvijas Enciklopēdija. 5. sēj. Rīga : SIA Valērija Belokoņa izdevniecība. 2009, 261., 319., 459., 767. lpp.
157. Zvidriņš P., Bērziņš A., Zigrīda G., Krūmiņa I., Vītoliņš E. Iedzīvotāju novecošanās sociāli demogrāfisko likumsakarību izpēte, novecošanās sociālās sekas // LZP Ekonomikas, juridiskās un vēstures zinātnes galvenie pētījumu virzieni 2008. gadā. Nr.14. Rīga : LZP Ekonomikas un juridiskās zinātnes ekspertu komisija. 2009, 171.–174. lpp.
158. Zvirgzdiņa R., Vītola S., Tilta E. Entrepreneur in Agricultural Cluster // Mokslu darbai. Ekonomika ir vadyba: aktualijās ir perspektīvos. No. 3 (16), 2009, p. 329–334. Šiauliai : Šiaulių Universitetas, 2009. ISSN 1648-9098.
159. Zvirgzdiņa R., Vītola S., Tilta E. Entrepreneurship environment and regional policy // European Integration Studies. Research and Topicalities. No. 3, 2009, p. 237–244. Kaunas : Kaunas University of Technology, 2009. ISSN 1822-8402.
160. Zvirgzdiņa R., Vītola S., Tilta E. Innovations and Unbalanced Entrepreneurship Environment. Starptautiska konference “Aktualni aspekty česke a svetove ekonomiky”. Rakstu krājums (p. 605-611). Liberec : Technicka Univerzita v Liberci, 2009. ISBN 978-80-7372-536-5.
161. Zvirgzdiņa R., Vītola S., Tilta E. Lauksaimnieciskās ražošanas un uzņēmējdarbības attīstības problēmas Latvijā. Starptautiska zinātniskā konference „Ekonomikas zinātne – lauku attīstībai 2009”. Nr. 20. Jelgava : LLU, 2009, 160.–166. lpp.
162. Вилкс, А. Я. О некоторых тенденциях торговли человеческими органами и тканями // журнал “Российский криминологический взгляд”, 2008, № 3, с. 228–233. Pieejams: <http://criminology.ru>
163. Кейш С., Гришин А., Тилта Э. Экспортная ориентация и проблемы региональных латвийских производителей некоторых продуктов питания // Profesines studijos: teorija ir praktika. 2009/5. Žurnālas. Šiaulių kolegija. Šiaulių kolegijos leidybos centras, 2009, 84.–92. lpp. ISSN 1822-3648.
164. Соловьева И. Проблемы обеспечения стабильности банковской системы в условиях циклической экономики (тезисы) // Устойчивый рост национальной экономики: инновации и конкурентоспособность: материалы 1 международной научно-практической конференции аспирантов и молодых ученых (Минск, 15-16 декабря 2009 года). Минск : БГЭУ, 2009, с. 17–19. ISBN 978-985-484-663-7.

Juridiskās zinātnes

Publikācijas

1. Bitāns A. Tort developments in Latvia. Tort and Insurance Law Yearbook, European Tort Law 2008. Springer, Wien–New York, 2009, p. 401–413. (0,7 a.l.)
2. Čepāne I. Sabiedrības tiesību aizsardzības efektivitāte plānošanas lietās // Jurista Vārds, 2009. g. 20.janvāris, Nr. 3 (546), 1.–9.lpp. (1,4 a.l.)
3. Čepāne I., Meiere S., Statkus S. Dabas resursu īpašuma lietošanas tiesību aprobežojumi. LZP Ekonomikas, juridiskās un vēstures zinātnes galvenie pētījumu virzieni 2008. gadā. Rīga, 2009, Nr 17., 175.–180. lpp. (0,4 a.l.)
4. Jundzis T. Drošības politiskie un tiesiskie risinājumi // Starptautiskās konferences „Globālā krīze: kriminālo realitāšu aprises” materiāli. Rīga : Baltijas Starptautiskā Akadēmija, 2009, 14.– 23. lpp.
5. Jundzis T. Ekonomiskās krīzes ģeopolitiskās konsekvences un ietekme uz starptautisko un nacionālo drošību // Starptautiskās zinātniskās konferences „Drošības nostiprināšanas problēmas krīzes apstākļos” tēzes. Rīga : Rīgas Stradiņa universitāte, 2009, 14. lpp.
6. Jundzis T. Nacionālās drošības riski ekonomiskās krīzes apstākļos // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. 2009, Nr. 1/2, 5.–14. lpp.
7. Jundzis T. Nacionālās drošības riski ekonomiskās krīzes apstākļos // Militārais Apskats. 2009, Nr. 1 (130), 5.– 8. lpp.
8. Jundzis T. National Security Challenges Arising from the Global Economic Crisis // The Fifth Year as European Union Member States: Topical Problems in Management of Economics and Law. Proceedings of the International Conference on 8 May, 2009. Rīga : Latvian Academy of Sciences, 2009, p. 271–280.
9. Jundzis T. Political and legal solutions during an economic crisis // Global Crisis: Profiles of Criminal Realities. Proceedings of the International Conference. Rīga, Baltic International Academy, 2009, pp.14-23 / Drošības politiskie un tiesiskie risinājumi. – Starptautiskās konferences „Globālā krīze: kriminālo realitāšu aprises” materiāli. Rīga : Baltijas Starptautiskā Akadēmija, 2009, 14.–23. lpp.
10. Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Rakstu kopas „Pārmaiņu laiks kriminālprocesā turpinās” 1. raksts „Kriminālprocesa likuma attīstība: 2005–2009. Vispārīgs raksturojums. Kriminālprocesa likuma grozījumu komentāri – kriminālprocesa pamatnoteikumi un pamatprincipi” //Latvijas Vēstnesis, Jurista vārds, 30.06.2009.
11. Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Rakstu kopas „Pārmaiņu laiks kriminālprocesā turpinās” 2. raksts „Kriminālprocesa likuma attīstība: 01.06.2009–30.06.2009. Kriminālprocesa likumu grozījumu komentāri –

- Kriminālprocesā iesaistītās personas. Speciālā procesuālā aizsardzība. Pierādījumi un izmeklēšanas darbības”// Latvijas Vēstnesis, Jurista vārds, 11.08.2009., 18.08.2009.
12. Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Rakstu kopas „Pārmaiņu laiks kriminālprocesā turpinās” 3. raksts „Kriminālprocesa likuma grozījumu komentāri – Procesuālie piespiedu līdzekļi. Procesuālie termiņi un dokumenti. Mantiskie jautājumi kriminālprocesā”// Latvijas Vēstnesis, Jurista vārds, 01.09.2009.
 13. Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Rakstu kopas „Pārmaiņu laiks kriminālprocesā turpinās” 4. raksts „Kriminālprocesa likuma grozījumu komentāri – Kriminālprocesa uzsākšana un atsevišķi vispārīgi jautājumi. Pirmstiesas kriminālprocess”// Latvijas Vēstnesis, Jurista vārds, 15.09.2009.
 14. Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Rakstu kopas „Pārmaiņu laiks kriminālprocesā turpinās” 5. raksts „Kriminālprocesa likuma grozījumu komentāri – Tiesvedība krimināllietās. Vienkāršotie un sevišķie procesi”// Latvijas Vēstnesis, Jurista vārds, 06.10.2009.
 15. Torgāns K. Civiltiesību, komerciesību un civilprocesa aktualitātes. Raksti 1999.–2008. Rīga : TNA, 2009. 667 lpp. (33 a. l.)
 16. Torgāns K. European Initiatives (PECL, DCFR) and Modernisation of Latvian Civil Law. European Initiatives (CFR) and Reform of Civil Law in New Member States. *Juridica international. Law Review University of Tartu. Estonia.* Nr. 14, 2008, p. 137–142.
 17. Torgāns K. Freedom of contract and framework for banking contracts in Latvia and other countries. *Academy of European Private Lawyers, European Contract Code, Preliminary draft, Milano – Dott.A. Giuffrè Editore,* 2008, p. 651–661. (0,4 a. l.)
 18. Torgāns K. Judikatūras veidošana // Civiltiesību, komerciesību un civilprocesa aktualitātes. Raksti 1999.–2008. TNA, 2009, 13.–60. lpp.
 19. Torgāns K. Līgumu brīvība un kredītiestāžu līgumu regulējums Latvijā un citās valstīs // Civiltiesību, komerciesību un civilprocesa aktualitātes. Raksti 1999.–2008. TNA, 2009, 345.–351. lpp.
 20. Torgāns K. Possible Solutions to Challenges of Arbitral Awards in Latvia // *Baltic Yearbook of International Law. Martinus Nijhoff Publishers Leiden/Boston. Vol. 8,* 2008, p. 41–51. (0,4 a. l.)
 21. Torgāns K., Rozenfelds J., Kārklīšs J., Broka B., Bitāns A. Latvijas privāttiesību piemērošana un pilnveidošana Eiropas Savienības ietvaros 2008. *LZP Ekonomikas, juridiskās un vēstures zinātnes galvenie pētījumu virzieni 2008. gadā.* Nr. 14. Rīga, 2009, 184.–187. lpp. (0,3 a. l.)

Vēstures zinātnes nozare

Kolektīvās monogrāfijas

1. Bērziņš J. Latvijas rūpniecības strādnieku sociālais portrets 1900–1914. Rīga, 2009. 335. lpp.
2. Brīvkalne E. Mežotnes pilskalna depozīts. Rīga : Nordik, 2009, 64. lpp. (Zinātniskā redaktore, ievada, biogrāfijas autore A.Vilcāne.)
3. Jansone A. Latviešu tradicionālais tautas tērps un tā valkāšanas tradīcijas // *Nemateriālā kultūras mantojuma valsts aģentūra.* 2009. 64 lpp.
4. Latvijas ebreji un padomju vara, 1928–1953. Rīga, 2009. (Žvinklis A. 22.–55. lpp., Bleiere D. 116.–152. lpp., Šneidere I. 215.–255. lpp.)

Publikācijas

1. Apala Z., Vilka A. Starptautiskā projekta „liveARCH” 5. seminārs Latvijā // *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls.* 2009, Nr. 2, 142.–146. lpp.
2. Auns M. The Livs in Livonia in the Middle of the 16th century // *Alenius K., Honkala A., Wunsch S. (eds.). On the Eastern Edge of the Baltic Sea. Borders and Integration in the History of the Fenno-Baltic Region (Studia Historica Septentrionalia, 58).* Rovaniemi, 2009, p. 29–37.
3. Auns M. Turaidas un Krimuldas novada apdzīvotība un iedzīvotāju etniskā piederība Livonijas laikā // *Pa somugru pēdām Baltijas jūras krastā. Turaidas muzejrezervāts,* 2009, 53.–58. lpp.
4. Bērziņš J. Pirmās valsts domes vēlēšanu ietekme Latvijas sabiedrībā // *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls (Turpmāk: LVIŽ),* 2009, Nr. 3, 71.–92. lpp.
5. Bleiere D. „Latvijas PSR nomenklatūras veidošanās 1940.–1941. gadā”, *Okupācijas režīmi Baltijas valstīs 1940–1991. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 25. sējums).* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2009, 17.–49. lpp.
6. Bleiere D. „Latvijas sovietizācijas sākumposms. Ebreju loma. 1940. gada jūnijs – 1941. gada jūlijs”, *Latvijas ebreji un padomju vara 1928–1953.* Rīga : LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2009, 116.–152. lpp.
7. Brickley M., T. Kozłowski T., Steckel R. H., Gerhards G. et. al. Socio-culturally Mediated Disease: Rickets and Scurvy // *American Journal of Physical Anthropology.* 2009. Vol. 138. S 48, p. 97–98.
8. Brūzis R. Research methods of the weapons from the Latvian 13-16th century archaeological material // *Internationales Studienkolloquium Mittelalter- und Neuzeitarchäologie* 2009. – Bamberg, 2009. S. 26–29.

9. Brūzis R. Starptautiskais viduslaiku un jauno laiku arheoloģijas studentu kolokvijs Bambergā // LVIŽ, 2009, Nr. 4, 155.–156. lpp.
10. Čerpinska A. Kauja pie Ķekavas 1812. gada 1. (22.) augustā // LVI Ž, 2009, Nr. 1, 33.–52. lpp.
11. Čerpinska A. Vēstures notikumu attēlojums 19. gs. sākuma politiskajā karikatūrā (Napoleona karu piemērs) // Vēsture: avoti un cilvēki. Daugavpils Universitātes Humanitārās fakultātes zinātnisko lasījumu materiāli. Vēsture XII. Daugavpils : Saule, 2009, 60.–66. lpp.
12. Evarts E. „Pārvaldes vienkāršošana Latvijas ģenerālapgabalā 1942.–1944. gadā”, Okupācijas režīmi Baltijas valstīs 1940–1991. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 25. sējums). Rīga : Latvijas vēstures institūta apgāds, 2009, 581.–588. lpp.
13. Ērglis Dz. „... Nevēlos būt Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas pilsonis”: Artura Stūres iesniegumi padomju varas iestādēm 1940. gada rudenī // LVIŽ, 2009, Nr. 4, 114.–138. lpp.
14. Ērglis Dz. „Anna Irene Ruciņa, dzimusi Taube (1910–1997), un viņas atmiņas par 1949. gada 25. marta deportāciju” // LVIŽ, 2009, Nr. 1, 104.–119. lpp.; Nr. 2, 135.–148. lpp.
15. Gerhards G. 3. starptautiskais Eiropas iedzīvotāju veselības vēsturei veltītais seminārs Francijā // LVIŽ, 2009, Nr. 1, 164.–167. lpp.
16. Gerhards G. Bioarchaeology and forensic anthropology of Giga St.Gertrude cemetery mass graves // Baltic Bioarchaeology Meeting. Bioarchaeology and forensic anthropology, August 23–26, 2009, Vilnius : Program and Abstracts. Vilnius, 2009. P. 14.
17. Gerhards G. Jaunielas kapsētā apbedītie Rīgas iedzīvotāji paleopatoloģiskā skatījumā // Senā Rīga 6: pētījumi pilsētas arheoloģijā, arhitektūrā un vēsturē. Rīga, 2009, 36.–56. lpp.
18. Gerhards G. Latvijas iedzīvotāju bioarheoloģiskā izpēte // LZP Ekonomikas, juridiskās un vēstures zinātnes galvenie pētījumu virzieni 2008. gadā. Nr. 14. Rīga, 2009, 194.–198. lpp.
19. Gerhards G. Ventspils un tās apkārtnes iedzīvotāju veselība Kurzemes un Zemgales hercogistes laikā (pēc antropoloģiskā materiāla datiem) // Ventspils Muzeja Raksti VI. Rīga, 2009.
20. Jakovļeva M. 1783. gada 10./21. maija Tirdzniecības un robežu konvencija starp Kurzemes hercogisti un Krieviju // LVIŽ, 2008, Nr. 4, 55.–63. lpp. [iznāca 2009. g. sākumā]
21. Jakovļeva M. Granice Ksiestwa Kurlandzkiego w epoce nowozytniej. Wybrane zagadnienia. [Kurzemes hercogistes robežas agrajos jaunajos laikos. Atsevišķas problēmas] // Klio, 2008, Nr. 11, s. 29–40. [Toruņas universitātes izdevums; iznāca 2009. g. jūnijā]
22. Jankauskas R. , Roberts C. , Steckel R.H., Gerhards G. et. al Contextual Dimensions of Health and Lifestyle: The Archaeological and Historical Record // American Journal of Physical Anthropology. 2009. Vol. 138. S 48, p. 157.
23. Jansone A. Paveiktais 2008. gadā ZP projektā Nr. 05.1370 „Latviešu tekstiliju attīstības vēsture Eiropas kultūrvēstures kontekstā” // LZP ekonomikas, juridiskās un vēstures zinātnes galvenie pētījumu virzieni 2008. gadā. Nr. 14. Rīga, 2009, 202.–205. lpp.
24. Jansone A. Rihards Zariņš un „Latvju Raksti” // LVIŽ, 2009, Nr. 3, 93.–118. lpp.
25. Jansone A. Tautas lietišķās mākslas virzība 20. gadsimta otrajā pusē // Tautas lietišķā māksla Latvijā. Šodienā. Pieredze. Rītdiena // Rakstu krājums LNV. Rīga, 2009, 50.–60. lpp.
26. Jēkabsons Ē. A. History of Polish – Latvian Relations (1 autorloksne). Tas pats arī poļu un ukraiņu valodā: Pieejams: <http://www.wyklady.ekpu.lublin.pl/e/jekabsons.html>
27. Jēkabsons Ē. Latvieši Sarkanās armijas un Iekšlietu tautas komisariāta vadībā Padomju Savienībā 1921–1938. gadā // Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. X. Rīga, 2009, 173.–222. lpp.
28. Jēkabsons Ē. Latviešu karagūstekņi un internētie sarkanarmieši Vācijā 1919.–1921. gadā // LVIŽ, 2009, Nr. 2, 50.–79. lpp.
29. Jēkabsons Ē. Oficieri latishi v Rossijskoj armii. Vtoraja polovina XIX v. – 1907. g. // Inteligencija v mnogonacionalnoj imperiji: russkije, latishi, njemci. XIX – nachalo XX v. Moskva : Institut Vsjeobshej istoriji RAN. 67–127 str.
30. Jēkabsons Ē. Polijas ārējā politika 1918.–1937. gadā: vēstures avotu krājums „Vēstures avoti augstskolai”. Rīga, 2009, 255. lpp.
31. Jēkabsons Ē. The Political Involvement of the Polish Nobility of Latgalia (former Polish Livonia) in the First Quarter of the Twentieth Century (1,5 autorloksnes). Tas pats arī poļu un ukraiņu valodā. Pieejams: <http://www.wyklady.ekpu.lublin.pl/e/jekabsons.html>
32. Karlson A., Vaska B. Sēnosis šventinių drabužių puošybos tradicijos. Ancient Traditions of Decorations Reflected in Festive Dress // Baltu menas. Art of the Balts. (red. A. Butrimas) Vilnius : Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009, 283.–375. lpp.
33. Krēšlīš U. Političeskoje razvitije Latvii v 20 veke: ot „demokratiji vzgladov” i avtoritarizma k „demokratii deņeg” // Acta Humanitarica Universitatis Saulensis. Mokslo tarbai. T. 7, 2008, p. 35–43.
34. Krēšlīš U. Zināšanu sabiedrība. Kādu zināšanu..? // Liepālas Universitāte. Sociālo zinātņu katedra un vadībzinātņu katedra. Sabiedrība un kultūra: rakstu krājums. X. Liepāja, 2008, 393.–403. lpp.
35. Lapa L. Mežabrāļi Vidzemē 1906. gadā // LVIŽ, 2009, Nr. 4, 71.–91. lpp.
36. Lapa L. Vēstures avota sagatavošana publikācijai: Eduarda Bīriņa atmiņas // LVIŽ, 1909, Nr. 2, 128.–134. lpp.

37. Larsen C. S., Walker P. L., Steckel R. H., Gerhards G. et. al. History of degenerative joint disease in Europe: interferences about lifestyle and activity // *American Journal of Physical Anthropology*. 2009. Vol. 138. S 48. P. 172.
38. Lazdiņa I. Jostas nozīmes atspoguļojums latviešu tautas dziesmās // biedrības „Ugunszīme” mājaslapas sadaļa IZZIŅAI ievietota 2009. gada martā. Pieejams: <http://www.ugunszime.lv/izzinai.htm>
39. Lazdiņa I. Nedaudz par tradīcijām: VASARAS SAULGRIEŽI / JĀŅI // biedrības „Ugunszīme” mājaslapas sadaļa IZZIŅAI, ievietota 2009. gada jūnijā. Pieejams: <http://www.ugunszime.lv/izzinai.htm>
40. Lerhis A. Rec. par grām.: Polijas ārējā politika 1918.–1937. gadā. Vēstures avotu krājums // Sast., tulk. un komentē Ē. Jēkabsons. Rīga, 2009, 256. lpp. (Sērija „Vēstures avoti augstskolai”, 5. sēj.) // *LVIŽ*, 2009, Nr. 3, 198.–199. lpp.
41. Lipša I. „Sabiedriskā tikumība Latvijā 1918.–1940. gads”. Promocijas darba kopsavilkums. Rīga : LU Vēstures un filozofijas fakultāte, Latvijas un Austrumeiropas jauno un jaunāko laiku vēstures katedra, 2009, 53. lpp.
42. Lipša I. 20. gs. 20.–30. gadu modernitāte un sabiedriskā tikumība Latvijā: kokainisma aspekts // *Vēsture; avoti un cilvēki*. Humanitārās fakultātes XVII starptautisko zinātnisko lasījumu materiāli. Daugavpils Universtitāte. Daugavpils : Daugavpils Universitātes apgāds „Saule”, 2009, 177.–184. lpp.
43. Lipša I. Die Eringerungen eines lettischen Historikers und das kollektive Gedachtnis // *Forschungen zur baltischen Geschichte*, 2009, Nr. 4, S. 268–272.
44. Lipša I. Promocijas darba „Sabiedriskā tikumība Latvijā 1918.–1940. gads”. Kopsavilkums (saīsināts) // *LVIŽ*, 2009, Nr. 3, 166.–174. lpp.
45. Lipša I. Sabiedriskā tikumība Latvijā demogrāfisko problēmu aspektā 1918.–1940. // *LVIŽ*, 2009, Nr. 1, 55.–78. lpp.
46. Maat G., Larsen C. S., Steckel R. H., Gerhards G. et. al. Body Size and Activity Inference: Femur Length and Midshaft Index // *American Journal of Physical Anthropology*. 2009. Vol. 138. S 48, p. 179–180.
47. Marques C., Blondiaux J., Larsen C. S., Gerhards G. et. al. Periosteal apposition: a non-specific index of the history of health in Europe // *American Journal of Physical Anthropology*. 2009. Vol. 138. S 48, p. 183–184.
48. Muižnieks V. Arheoloģiskās liecības par 14.–18. gs. apbedīšanas tradīcijām mūsdienu Latvijas teritorijā // *LVI Ž*, 2009, Nr. 4, 31.–63. lpp.
49. Ose I. [Par: *Forschungen zur baltischen Geschichte*, Bd. 1–3, Tartu 2006–2008] // *LVIŽ*, 2009, Nr. 1, 199.–201. lpp.
50. Ose I. Einige Anmerkungen zur Baugeschichte der St. Georgskirche in Salaspils/ Kirch-holm aus dem 14.–15. Jahrhundert // *Maasta, kivistä ja hengestä. Earth, stone and spirit*. Markus Hiekkänen Festschrift. Ed. Hanna-Maria Pellinen. Saarijärvi, 2009, S. 174–181.
51. Ose I. Pētījumi Latvijas viduslaiku un jauno laiku arheoloģijā // *LZP ekonomikas, juridiskās un vēstures zinātnes galvenie pētījumu virzieni 2008. gadā*, Nr. 14. Rīga, 2009, 206.–208. lpp.
52. Papatthasiou A., Walker P. L., Steckel R. H., Gerhards G. et. al. The history of anemia and related nutritional deficiencies in Europe: evidence from cribra orbitalia and porotic hyperostosis // *American Journal of Physical Anthropology*. 2009. Vol. 138. S 48, p. 205–206.
53. Pavlovičs J. „Okupācijas varu maiņa 1941. gada vasarā Vidzemē un Dienvidigaunijā: kopīgais un atšķirīgais”, Okupācijas režīmi Baltijas valstīs 1940–1991. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 25. sējums). Rīga : Latvijas vēstures institūta apgāds, 2009, 576.–580. lpp.
54. Roberts C., Betsinger T. K., Steckel R. H., Gerhards G. et. al. The history of European infectious diseases: skeletal evidence of tuberculosis, leprosy, and treponematosi // *American Journal of Physical Anthropology*. 2009. Vol. 138. S 48, p. 222–223.
55. Spirģis R., Brūzis R. Ogresgala Čabas cemetery and horse sacrifice // *Archaeologia Baltica: The horse and man in European antiquity*. Klaipeda, 2009, p. 283–294.
56. Spirģis R., Cine U. Starptautiska konference „Jaunākie arheoloģiskie pētījumi Lietuvā” // *LVIŽ*, 2009, Nr. 1, 161.–164. lpp.
57. Steckel R. H., Kjellström A., Rose J., Gerhards G. et. al. Summary measurement of Health and wellbeing: The health index // *American Journal of Physical Anthropology*. 2009. Vol. 138. S 48, p. 247.
58. Šneidere I. „Latvijas ebreji un padomju režīms, 1944–1953”, Latvijas ebreji un padomju vara 1928–1953. Rīga : LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2009, 215.–255. lpp.
59. Šneidere I. Eduarda Berklava aicinājums latviešiem papildināt LKP rindas: kāda raksta atskaņas // *LVIŽ*, 2009, Nr. 1, 120.–135. lpp.
60. Šneidere I., Bleiere D. Nacionāļkomunisti 1959. gada notikumu kontekstā. Apaļā galda diskusija „Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla” redakcijā // *LVIŽ*, 2009, Nr. 2, 149.–173. lpp.
61. Teschler-Nicola M., Marcsik A., Steckel R. H., Gerhards G. et. al. The history of growth disruptions in European children: evidence from hypoplastic teeth // *American Journal of Physical Anthropology*. 2009. Vol. 138. S 48, p. 254–255.
62. Vanaga L. Gadskārtējā konference Latvijas Etnogrāfiskajā brīvdabas muzejā // *LVIŽ*, 2009, Nr. 1, 169.–170. lpp.

63. Vanaga L. Vērtīgās Daugavas radzes. Par vecajiem kaļķu cepļiem pie Jēkabpils // Brīvā Daugava, Nr. 67, 2009. gada 16. jūnijs.
64. Vanaga L. Ценные Даугавские доломитовые скалы. О старых известково-обжиговых печах возле Екабпилса // Брива Даугава, Nr. 67 (2009. gada 16.jūnijs.).
65. Vilcāne A. Arheologam Francim Zagorskim veltīts atceres pasākums // LVIŽ, 2009, Nr. 4, 201.–202. lpp.
66. Vilcāne A. Arheoloģes Emīlijas Brīvkalnes 100 gadu atceres pasākums // LVIŽ, 2009, Nr. 4, 203.–205. lpp.
67. Vilcāne A. Najaušs atrodums Vorkovas pogosta Bučku senkapos // Kulturvesturiska un literara godagromōta. Tāvu zemes kalendars 2010. 71. goda gōjums. Rēzekne, 2009, 74.–78. lpp.
68. Vilcāne A. Starptautiska konference „Pa somugru pēdām Baltijas jūras krastā” // LVIŽ, 2009, Nr. 2, 180.– 182. lpp.
69. Walker P. L., Larsen C. S., Steckel R. H., Gerhards G. et. al. Historical patterns of traumatic injury and violence in Europe // American Journal of Physical Anthropology. 2009. Vol. 138. S 48, p. 265.
70. Wittwer-Backofen U., Engel F., Steckel R. H., Gerhards G. et. al. The history of oral health: evidence from dental caries, dental abscesses, antemortem toothloss // American Journal of Physical Anthropology. 2009. Vol. 138. S 48, p. 275.
71. Zemītis G. Baltijas jūras somu vēsturiskie likteņi Latvijā 19.–20. gadsimts // Pa somugru pēdām Baltijas jūras krastā. Rīga : Turaidas muzejrezervāts, 2009, 7.–22. lpp.
72. Zemītis G. Par [Letlands viele Vōlkerr. Archäologie der Eisenzeit von Christi Geburt bis zum Jahre 1200. – Brandenburg: Archäologisches Landesmuseum im Paulikloster Brandenburg. 2009. S. 191. (Latvijas daudzās tautas. Dzelzs laikmeta arheoloģija no Kristus dzimšanas laika līdz 1200. gadam. Izstādes katalogs. Teksta autors Arnis Radīšs, kataloga sastādītāji Jānis Cīglis un Fokers Hildebergs (*Hildberg*), tulkotāja Inga Aleinikova)] // LVIŽ, Nr. 2, 2009, 189.–194. lpp.
73. Zemītis G. Par [Spirģis R. Bruņurupuču saktas ar krūšu važiņrotām un lībiešu kultūras attīstība Daugavas lejtecē 10.–13. gadsimtā. Rīga : Latvijas vēstures institūta apgāds, 2008, 511. lpp.: il.] // LVIŽ, Nr. 1, 2009, 178.–183. lpp.
74. Zemītis G. Politikā var iejaukt pat vendus // Latvijas Avīze, Nr. 102 (3711), 2009. gada 16.aprīlis.
75. Zemītis G. Rokauts, rotadata, sakta, Satezeles pilskalns, sietavas, šķēps, stils, vainags, vairogs, vāle, zobens // Latvijas enciklopēdija. Rīga : Valērija Belokoņa izdevniecība, 2009.
76. Zemītis G. The ”Divine trial” in the 12 th Century Turaida in Historical Context // Archeologia Baltica 11. Klaipeda, 2009, p. 270–274.
77. Zemītis G. Vendu jautājums un arheoloģijas iespējas tā risinājumā // Akadēmiskā Dzīve, 2009, Nr. 46, 92.–101. lpp.
78. Zunde M. Latvijas kultūrvides pētījumi pēc zinātnisko ekspedīciju materiāliem // LZP Ekonomikas, juridiskās un vēstures zinātnes galvenie pētījumu virzieni 2008. gadā. Nr. 14. Rīga, 2009, 226.–229. lpp.
79. Zunde M. New dendrochronological and historical evidence of long-distance floating of timbers to Riga // Pieejams: http://www.kikirpa.be/uploads/files/TRAA_Abstracts.pdf , p. 39–40.
80. Черпинска А. Война 1812 г. в прибалтийско-немецкой исторической литературе (XIX- начало XX в.) // Россия и Балтия. В. 5. Войны, революции и общество. Москва : Наука, 2008, стр. 32–39. [iznāca 2009. g. sākumā]
81. Черпинска А. Бой при Гросс-Экау // Эпоха наполеоновских войн: люди, события, идеи. Материалы XI Международной научной конференции. Москва : Кучково поле, 2008, с. 163–174. [iznāca 2009. g. sākumā]

LZP zinātnes nozaru klasifikācija

Ar Latvijas Zinātnes padomes lēmumu 1999. gadā „Par Latvijas zinātņu nozaru un apakšnozaru sarakstu” ekonomikas, vadības, juridiskās, politikas un vēstures zinātnēs no 2004. gada 1. janvāra izdalītas šādas apakšnozares.

6. Demogrāfija

Demogrāfija ir zinātne par iedzīvotāju atražošanu (paaudžu nomaiņu). Tā analizē iedzīvotāju skaitu, izvietojumu un sastāvu, reproduktīvo uzvedību, ģimenes plānošanu, migrāciju, izstrādā iedzīvotāju attīstības prognozes un demogrāfisko politiku.

6.1. Teorētiskā demogrāfija ir zinātnes apakšnozare, kas izstrādā iedzīvotāju demogrāfiskās izpētes metodoloģiju, demogrāfiskās koncepcijas un teoriju.

6.2. Vēsturiskā demogrāfija ir zinātnes apakšnozare, kas pēta demogrāfisko procesu attīstību dažādos vēsturiskos periodos un stadijās, izzina iedzīvotāju skaita, struktūras, izaugsmes u. c. faktoru likumsakarības.

6.3. Sociāli ekonomiskā demogrāfija ir zinātnes apakšnozare, kas pēta iedzīvotāju demogrāfisko (matrimonālo, reproduktīvo, vitālo un migrācijas) uzvedību un paaudžu nomaiņas procesu, kā arī ekonomisko un demogrāfisko procesu mijiedarbību.

6.4. Medicīniskā demogrāfija ir zinātnes apakšnozare, kas pēta iedzīvotāju veselības stāvokli, dzīvotspējas un mirstības likumsakarības dažādās iedzīvotāju grupās, reproduktīvo veselību un analizē iedzīvotāju nāves cēloņus.

7. Ekonomika

Ekonomika ir zinātnes nozare, kas pēta dabas, materiālo, darba un finanšu resursu racionālu ieguvu, sadali un izmantošanu, preču ražošanu un patēriņu un šā procesa realizāciju, ražošanas attiecību likumsakarības, ražošanas spēku attīstību tautsaimniecībā makro un mikro līmenī, tautsaimniecības struktūru un atsevišķu nozaru, preču un pakalpojumu attīstību un organizāciju ar mērķi sistemātiski palielināt iedzīvotāju ienākumus.

7.1. Ekonomikas teorija ir zinātnes apakšnozare, kas pēta ekonomikas pamatjēdzienus, ekonomiskos sakarus un šo sakaru vadīšanas iespējas, analizē ekonomiskos rādītājus starp ekonomiskām sistēmām, valstīm un sabiedrības slāņiem un prognozē tautsaimniecības vadīšanas procesa sekas atkarībā no specifisko faktoru iedarbības.

7.2. Latvijas tautsaimniecība ir zinātnes apakšnozare, kas pēta Latvijas tautsaimniecības un citu valstu struktūru, tās optimizāciju, izzina prioritāros virzienus un nozares, izvērtē tautsaimniecības stāvokli un izstrādā tās attīstības ieteikumus, kā arī izstrādā iedzīvotāju reālo ienākumu palielināšanas un labklājības nodrošināšanas metodes, pamato iekšzemes kopprodukta sadales iespējas.

7.3. Makroekonomika ir zinātnes apakšnozare, kas pēta tautsaimniecības analīzes un prognozēšanas teorētisko pamatojumu un lietojumu, makroekonomisko procesu mijiedarbības pamatojumu un regulēšanas diapazonus.

7.4. Mikroekonomika ir zinātnes apakšnozare, kas pēta zemāko tautsaimniecības līmeņu (uzņēmējdarbības un personu sadarbība) teorētiskos procesus, uzņēmējdarbības funkcionēšanas un regulēšanas un darba devēju un darba ņēmēju savstarpējas sadarbības metodes.

7.5. Finanšu un kredīts ir zinātnes apakšnozare, kas pēta finanšu un kredīta saturu, valsts finanšu politiku, monetārās un fiskālās politikas izpausmes veidus, regulēšanas un realizācijas sekas, nodokļu un subsīdiju politiku, budžeta veidošanu un realizāciju, banku darbību, kredīta lomu un realizāciju.

7.6. Grāmatvedības un uzskaites teorija ir zinātnes apakšnozare, kas pēta uzskaites un pārskatu saturu un realizāciju, grāmatvedības automatizāciju, pārskatu sagatavošanu, valsts ieņēmumu dienesta funkcijas un audita realizāciju.

7.7. Ekonometrija ir zinātnes apakšnozare, kas pēta kvantitatīvus ekonomiski matemātiskus modeļus un to izstrādāšanas metodes (modeļu parametru aprēķināšana, novērtēšana un interpretācija, modeļu lietošana analizē un prognozēšanā) un šo modeļu lietojumu ekonomikas likumsakarību pētījumos.

7.8. Statistika ir zinātnes apakšnozare, kas pēta kvantitatīvas likumsakarības, kas raksturo sociālos un ekonomikas objektus un procesus, statistiskās informācijas iegūšanas avotus, informācijas vākšanas un apkopošanas metodes un institūcijas, statistisko datu detalizāciju, ticamības un reprezentativitātes novērtēšanu, statistisko datu glabāšanu informācijas nesējos un to izmantošanas iespējas analizē un prognozēšanā.

7.9. Tirgzinība ir zinātnes apakšnozare, kas pēta preču maiņas procesus un izskaidro apstākļu ietekmi uz ražošanu, sadali, preču un pakalpojumu noieta organizāciju un ekonomisko efektivitāti.

7.10. Sociālā ekonomika ir zinātnes apakšnozare, kas pēta sociālās ekonomikas rādītāju saturu un dinamiku atsevišķās valstīs un valsts reģionos, valsts sociālo politiku, iedzīvotāju reālos ienākumus kopumā un atsevišķās sociālās grupās, iedzīvotāju ienākumu polarizāciju, maznodrošināto iedzīvotāju dzīves līmeņa paaugstināšanas iespējas un sociālo nodrošināšanu.

7.11. Reģionālā ekonomika ir zinātnes apakšnozare, kas pēta reģionu ekonomikas saturu, reģionu ekonomisko atšķirību cēloņus un sekas, reģionu ekonomikas attīstības vadīšanas iespējas, reģionu attīstības interešu harmonizāciju un institucionālo nodrošināšanu.

7.12. Agrārā ekonomika ir zinātnes apakšnozare, kas pēta agrārās ekonomikas saturu, faktoru savstarpējo sakarību, zemes izmantošanu un ražošanas efektivitātes nodrošināšanu, tirgus attīstību, muitas politiku lauksaimniecībā un iedzīvotāju nodrošināšanu ar pārtiku.

19. Juridiskā zinātne

Juridiskā zinātne ir zinātnes nozare, kas pēta sabiedrisko attiecību regulējumu ar tiesību aktiem, kā arī tiesību realizācijas un pienākumu izpildes kārtību, lai pilnveidotu valsts varas un pārvaldes mehānisma darbību, fizisko un juridisko personu ekonomisko un sociālo interešu aizsardzību un novērstu darījumus un citus tiesībaizskārumus.

19.1. Tiesību teorija un vēsture ir zinātnes apakšnozare, kas pēta tiesību un tiesisko parādību teorētiskos un metodoloģiskos jautājumus, tiesību evolūciju un attīstību, saistot to ar citu valstu ietekmi uz Latvijas tiesību attīstību, tiesiskā regulējuma piemērošanas un lietošanas problemātiku un juridisko praksi.

19.2. Civiltiesības ir zinātnes apakšnozare, kas pēta personu privātas mantiskās un ar tām saistītās nemantiskās tiesības, pienākumus un atbildību īpašuma, mantošanas, laulības un ģimenes attiecībās, līgumos un citos darījumos, kā arī goda, cieņas aizsardzības un radošās jaunrades jomā.

19.3. Krimināltiesības ir zinātnes apakšnozare, kas pēta tiesību normas par tiesībpārkāpumiem, kas atzīti par noziedzīgiem darījumiem, pamatojumu saukšanai pie kriminālatbildības, vainīgajām personām piemērojamos sodus (vispārīgā daļa). Krimināltiesību sevišķā daļa pēta tiesību normas, kurās paredzēti konkrētu noziegumu sastāvi, analizē šos sastāvus pēc to pazīmēm, kā arī pēta noziegumu kvalifikācijas problēmas.

19.4. Valsts tiesības ir zinātnes apakšnozare, kas pēta konstitucionālās iekārtas tiesisko pamatu, valsts pārvaldes sistēmu un uzbūvi, administratīvo darbību procesa norisi, valsts institūciju lomu valsts funkciju īstenošanā, modernā konstitucionālisma pamatprincipus, kā arī cilvēktiesību un pilsoņtiesību normas, to realizāciju un aizsardzību.

19.5. Starptautiskās tiesības ir zinātnes apakšnozare, kas pēta publiski tiesiskās attiecības starp valstīm, starptautiskajām organizācijām un citiem ar starptautisko tiesībsubjektību apveltītiem veidojumiem.

19.6. Kriminālistika un operatīvās darbības teorija ir juridiskās zinātnes apakšnozare, kas pēta noziedzniekus atmaskojošo pierādījumu un to atrašanai nepieciešamās informācijas veidošanās likumsakarības un uz šo likumsakarību izziņāšanas pamata izstrādā jaunus, mūsdienu apstākļiem un Eiropas līmenim atbilstošas metodes un līdzekļus šo pierādījumu un informācijas apzināšanai, fiksācijai, izpētei, izvērtēšanai un izmantošanai pierādīšanas procesā.

19.7. Policijas tiesības ir juridiskās zinātnes apakšnozare, kas teorētiski un empīriski pēta policiju kā institūciju, tās darbības tiesiskumu, organizāciju, uzdevumus un lomu sociālajā struktūrā, tās darba stilu, efektivitāti, kā arī izpausmes veidu un attieksmi pret sabiedrību.

35. Politikas zinātne (politoloģija)

Politikas zinātne (politoloģija) ir zinātne, kas pēta varas politisko attiecību funkcionēšanu noteiktās sabiedrības struktūrās (valsts, pilsoniskā sabiedrība, partijas, šķiras, sociālās grupas, strati, etniskās un nacionālās kopības u. c.), cilvēku politisko uzvedību, politisko apziņu, politikas teoriju un vēsturi.

35.1. Politikas teorija ir zinātnes apakšnozare, kas pēta politikas kā sabiedrības pārvaldīšanas ģenēzi, būtību un vēsturiskās tendences, politikas struktūru, saturu, tās elementu un procesu savstarpējo mijiedarbību, to cēloņsakarību un atkarību no ārpuspolitiskajiem faktoriem, kā arī politikas izziņas metodoloģiju un vēsturi.

35.2. Salīdzinošā politika ir zinātnes apakšnozare, kas pēta kopīgās un atšķirīgās iezīmes pasaules valstu makropolitiskajos institūtos.

35.3. Starptautiskā politika ir zinātnes apakšnozare, kas pēta visu attiecību spektru, kas veidojas valstu mijiedarbības procesos politikas jomā.

35.4. Pārvalde un administrācija ir politikas zinātnes apakšnozare, kas pēta politikas veidošanas vidi, leģitīmāciju un realizāciju, ierēdņu un politiķu attiecību modeļus, ierēdņu varas ierobežošanas, kontroles un atbildības mehānismus, lēmumu pieņemšanas mehānismus, valsts, pilsoniskās sabiedrības un brīvā tirgus lomu sociālās politikas veidošanā.

40. Vadībzinātne

Vadībzinātne ir zinātnes nozare, kas pēta cilvēku īpašu darbības veidu, kas koordinē darbību cilvēku grupās, kuras izveidotas, lai sasniegtu konkrētus mērķus. Tā ietver plānošanu, organizēšanu, motivēšanu un kontroli, kas vērstas uz organizācijas darbinieku, finanšu, materiālu un informācijas resursu pilnīgāku izmantošanu.

40.1. Uzņēmējdarbības vadība ir zinātnes apakšnozare, kas pēta vadības procesus privātfirmās un citos uzņēmumos, lai iegūtu maksimālu peļņu, realizējot preces un pakalpojumus. Tā izstrādā saimnieciska uzņēmuma racionālas un ilglaicīgas funkcionēšanas nodrošināšanas teoriju, metodes un paņēmienus, aplūkojot uzņēmumu kā sarežģītu sistēmu, kas funkcionē citā lielākā sistēmā un kuras sastāvā funkcionē liels skaits apakšsistēmu, un paredzot visu šo sistēmu mērķu savstarpēju saskaņošanu.

40.2. Sabiedrības vadība ir zinātnes apakšnozare, kas pēta vadības lēmumu pieņemšanas procesus publiskās pārvaldes (centrālā valdība, pašvaldības, nevalstiskās organizācijas, kā arī starptautiskās organizācijas) institūcijās, šo institūciju funkcijas un struktūru, efektīvu darbību, attiecības ar uzņēmējiem un sabiedrību.

40.3. Izglītības vadība ir zinātnes apakšnozare, kas pēta vadības lēmumu pieņemšanas procesus izglītības sistēmas institūcijās, šo institūciju funkcijas, struktūru, informatīvo bāzi vadības lēmumu pieņemšanai, efektīvu darbību un tās novērtēšanu, attiecības ar izglītības pasūtītājiem un patērētājiem.

43. Vēsture

Vēsture ir zinātnes nozare, kas pēta cilvēku sabiedrības vai kādas tās daļas attīstības procesus, kas norit telpā un laikā, radot izmaiņas cilvēku dzīvesveidā, politiskajā, ekonomiskajā, kultūras, etniskajā u. c. jomās.

43.1. Vispārīgā vēsture ir zinātnes apakšnozare, kas pēta vēsturiskos procesus pasaulē kopumā no vissenākajiem laikiem līdz mūsdienām, atsevišķas vēsturiskās norises interpretējot pasaules notikumu kontekstā.

43.2. Latvijas vēsture ir zinātnes apakšnozare, kas pēta sabiedrības attīstības procesus Latvijā, to norisi, gaitu, konkrēti mūsu zemei raksturīgus notikumus un parādības to mijiedarbībā.

43.3. Arheoloģija ir zinātnes apakšnozare, kas ar arheoloģiskām metodēm pēta sabiedrības vēsturi, izmantojot lietiskos vēstures avotus – arheoloģiskos pieminekļus.

43.4. Etnoloģija ir zinātnes apakšnozare, kas pēta tautas u. c. etnisko kopību izcelšanās un izveidošanās procesu, kultūras materiālās un garīgās liecības, zīmes un simbolus, analizējot galvenokārt tautas tradicionālo sadzīves kultūru.

43.5. Vēsturiskā antropoloģija ir zinātnes apakšnozare, kas rekonstruē dažnedažādus antropoloģiskos datus paleoantropoloģijas, kranioloģijas, somatoloģijas, gēnu ģeogrāfijas, dermatoglikas, DNS u. c. jomās. Tā dod iespēju hronoloģiski rekonstruēt kādas teritorijas dažādu etnosu cilmi, to kontinuitāti, migrāciju un tās virzienus, dažādu etnosu radniecību, pirmdzimteni, tautu etnoģenēzes procesus, populāciju demogrāfisko struktūru, laulību sakaru tīklus, sabiedrisko iekārtu u. c.

43.6. Kultūras un zinātnes vēsture ir zinātnes apakšnozare, kas pēta kultūras un garīgās dzīves attīstības procesus kopumā, kā arī atsevišķos reģionos.

43.7. Historiogrāfija un vēstures palīdzinātnes ir zinātnes apakšnozare, kas pēta vēstures zinātnes vēsturi, kā arī vēstures avotu veidus vai atsevišķas to satura un formas īpašības. Tajā ietilpst arhīva mācība, ģeoloģija, hronoloģija, paleogrāfija, heraldika, numismātika, sfragistika, kartogrāfija u. c.

Ekonomika, demogrāfija un vadības zinātnes

Dr. ekon., prof. **Inta Ciemiņa**
Dr. h. ekon., emer. prof., LZA akad. **Oļģerts Krastiņš**
Dr. ekon. **Zigrīda Goša**
Maģ. matem. **Ilze Balode**
Maģ. ekon. **Kristīne Liepiņa**
Dagmāra Briede

Latvijas Universitāte,
Ekonomikas un vadības fakultāte,
Aspazijas bulv. 5., Rīga, LV 1050,
tālr. 67034778

Statistikas indikatori iedzīvotāju veselības, izglītības un labklājības savstarpējās mijiedarbības izpētē

Anotācija

Pētījumā vērtēti datu avoti, kas saistīti ar iedzīvotāju dzīves kvalitāti ietekmējošo faktoru mijiedarbības izpēti. Raksturoti veselības, izglītības un labklājības statistikas indikatori, to līmenis un īpašības.

Atslēgvārdi: dzīves kvalitāte, rīcībā esošais ienākums, nabadzības riska indekss.

Pētījuma mērķis – valsts iedzīvotāju visu dzīves apstākļu grupu (vitafaktoru) kvantitatīva izpēte (sākumposmā). Kad tas būs pabeigts, varēs risināt jautājumu par dzīves kvalitātes faktoru standartizāciju un apvienošanu vispārējā vitaindeksā (nākamajos posmos).

Mērķa sasniegšanas veids

Apkopota zinātniskajā literatūrā rodamā pieredze un projekta izpildītāju ekspertvērtējumi par pamatrādītājiem, kas dažādos apstākļos atspoguļo dzīves kvalitāti un vitalitāti.

Mērķa realizācijai izmantoti

Dzīves kvalitātes raksturošanai analizētas Centrālās statistikas pārvaldes datu bāzes „kas ietver plašu faktu un vērtējumu (aptauju rezultātu) klāstu. Konkrētajam pētījumam tika izvēlēti trīs dzīves kvalitātes aspekti: veselība, izglītība un labklājība.

Ievads

Stāvoklis pasaulē un Latvijā

Pēdējā desmitgadē gan Apvienoto Nāciju Organizācija, gan Eiropas Savienība dzīves kvalitātes saglabāšanu un paaugstināšanu uzskata par vienu no savas darbības prioritātēm. Par to uzrakstīti daudzi zinātniski raksti un pētījumu pārskata ziņojumi. Vairākos starptautiskos pētījumos ir iesaistījusies arī Latvija. Kā piemēru var minēt starpvalstu sadarbības projektu „Dzīves kvalitātes indeksa aprēķins”.

Kā redzams no iepriekšējā nosaukuma, projekts solīja ne vien sociālteorētiskas pārdomas, bet arī skaitliskus – kvantitatīvus aprēķinus. Tomēr izrādījās, ka dzīves kvalitāti veidojošo pamatfaktoru ir tik daudz un to kvantitatīvās mērvienības tik atšķirīgas, ka to sintezēšana vienā vai nedaudz rādītājos ir grūta vai pat neiespējama. Tāpēc dzīves kvalitātes pamatfaktori tika raksturoti nevis ar līmeņu rādītājiem, bet ar pieaugumiem. Līdz ar to aprēķinātie indeksi deva iespēju turpināt vērtēt, kurās valstīs dzīves līmenis aug apsteidzošos un kurās atpaliekošos tempos. Tas nedeva iespēju salīdzināt dzīves līmeņa augstumu dažādās valstīs, kaut vai līdzīgi ļoti vienkāršoti aprēķinātajam tautu attīstības indeksam.

Turklāt dzīves kvalitāte ir diezgan subjektīva kategorija. Objektīvi vienādos apstākļos Parīzē dzīvojoša ģimene sevi uzskatīs par nabadzīgu, bet kādā Indijas provincē – par turīgu vai pat elitāru un nodrošinātu.

Fona mērķis raksturo problēmvidi, kurā notika pētījums, taču tas nav sasniedzams vienā nelielā projektā. Kā fona mērķis tika izvirzīts visu valsts iedzīvotāju visu dzīves apstākļu grupu (vitafaktoru) kvantitatīva izpēte. Kad tas būs pabeigts, varēs risināt jautājumu par dzīves kvalitātes faktoru standartizāciju un apvienošanu vispārējā vitaindeksā. Kā šādam pētījumam jau pārbaudītu metodiku varētu izmantot Latvijā plaši lietoto teritoriju attīstības indeksa aprēķināšanas un izvērtēšanas metodiku (plašs tās apraksts rodams kolektīvajā monogrāfijā „Dažādā Latvija” R., 2005.). Pētījuma fona mērķis plašāk aprakstīts projekta izpildītāju rakstā (O. Krastiņš, I. Ciemiņa „No iedzīvotāju dzīves ...” R., 2009.).

Projekta mērķis laikposmam no 2009. līdz 2012. gadam bija izpētīt iedzīvotāju dzīves kvalitāti trīs to raksturojošos pamatsektoros – veselība, izglītība, labklājība, to līmeni un iespēju robežās arī mijiedarbību. Projekta galvenais mērķis 2009. gadā bija izanalizēt, kā līdz šim lietotie dzīves kvalitātes rādītāji tiek lietoti minētajās trīs jomās, par tiem veikt novērojumus, rast atbilstīgos datus datu bāzēs, noskaidrot to pieejamību un apstrādes iespējas, veikt faktoloģiskus aprēķinus par jau izpētītajām dzīves kvalitātes jomām (materiālā labklājība).

Grūtības projekta izpildē bija saistītas ar smago ekonomikas krīzi valstī. Sakarā ar kraso finansējuma samazinājumu augstskolām, kurās strādā vairākums projekta izpildītāju, tika samazinātas štatu vietas, tāpēc personālam palielinājās

pedagoģiskā un administratīvā slodze. Zinātniskajam darbam atliek arvien mazāk laika. Projektam nevar piesaistīt jaunus izpildītājus. Turklāt šādos apstākļos datu bāzu turētāji informāciju sāk pārdot kā precī. No projektiem piešķirtajiem līdzekļiem ir iespējams iegādāties tikai visnepieciešamāko, un tas neļauj īstenot sākotnējās ieceres.

1. Dzīves kvalitātes rādītāji veselības, izglītības un labklājības jomā

Jau projekta pieteikumā bija paredzēts, ka ierobežotā finansējuma apstākļos netiks veiktas speciāli šim pētījumam paredzētas aptaujas, kā arī lietoti citi speciāli datu iegūšanas veidi. Vajadzīgā informācija tiks iegūta no Latvijas Republikas Centrālās statistikas pārvaldes (turpmāk – LR CSP vai CSP) datu bāzēm vai nu tiešā veidā, vai veicot individuālo datu papildizstrādes.

Datus par iedzīvotāju labklājību (ienākumiem, patēriņa izdevumiem u. c.) tradicionāli iegūstam no CSP „Mājsaimniecību budžetu pētījumiem” un to rezultātu papildizstrādēm. Mājsaimniecību budžetu pētījumus CSP veic ik gadu kopš Latvijas neatkarības atjaunošanas.

Plašākus datus sniedz citi pētījumi – aptaujas. Kopš 2005. gada LR CSP ir iekļāvušies Eiropas kopienas Statistikas biroja pētījumā – aptaujā „Statistika par ienākumiem un dzīves apstākļiem”, saīsināti EU-SILC vai vienkārši SILC. Tā paredz iegūt plašu datu bāzi par iedzīvotāju ienākumu sadali (noslāņošanas), nabadzības līmeni, sociālo atstumtību u. c.

Plašu iedzīvotāju „Veselības aptauju” CSP veica 2003. gadā (UPDK 0612539). Anketa ar daudzpusīgiem jautājumiem aptvēra 18 lappuses. Datu apstrādes un analīzes rezultātā tika izdots statistikas datu krājums („2003. gada Latvijas iedzīvotāju veselības apsekojuma rezultāti”. Rīga: CSP, 2004. 187 lpp.). Kaut gan šajā krājumā publicētie dati jau mazliet novecojuši, tomēr virkni likumsakarību un tendenču tie raksturo joprojām.

2008. gadā Latvijā notika jauns „Eiropas iedzīvotāju veselības apsekojums” (1-EIVA). Anketā ir 28 jautājumu bloki, kas izklāstīti 36 lappusēs. Turklāt tai pievienotas 15 kartes atbilžu detalizētai fiksēšanai. Laikā, kad tika pabeigts šis raksts, arī CSP pabeidza minētā pētījuma pamatrezultātu izstrādi. Taču ārējiem lietotājiem tie vēl nebija pieejami. Nemot vērā milzīgo savāktu datu klāstu, var prognozēt, ka CSP to izstrādās tikai par galvenajiem pamatjautājumiem. Un citiem pētniekiem pavērsies plašas iespējas veikt dažādas papildizstrādes.

Visi iepriekš minētajā un citās līdzīgās aptauju anketās ierakstītie dati ir uzlūkojami par respondentu vērtējumiem tāpēc, ka pat uz jautājumiem, uz kuriem atbilde jādod skaitliskā formā, respondents atbild, izmantojot savu atmiņu, dzīves pieredzi, priekšstatus utt. Nekādi atbildes apstiprinoši dokumenti netiek prasīti.

Turklāt Latvijā ir labi sakārtota un plaša veselības aprūpes un sporta statistika. Tā balstās uz medicīnas iestāžu u. c. institūciju pārskatiem, kuri tiešā vai apkopotā veidā nonāk CSP. Svarīgākie šāda veida dati tiek publicēti vispārējās statistikas gadagrāmatās, piemēram, par 2007. g. un dažiem senākiem skatīt: Latvijas Statistikas gadagrāmata 2008. Rīga: CSP, 2008, 177.–199. lpp.

Vēl nesen uzskatīja, ka faktu dati ir objektīvi, tātad droši ticami, bet vērtējumi – subjektīvi, tātad spēj raksturot stāvokli un parādības tikai virspusēji. Pēdējā desmitgadē uzskati ir mainījušies. Izrādās, ka cilvēka atmiņa nav sliktākais informācijas glabātājs. Ja arī mūsu atmiņa nav tik precīza kā mērinstrumenti un datori, tad tā retāk pieļauj t. s. rupjās kļūdas, jo atbildes sniedzējs vienmēr padomā, vai teiktais ir vispār iespējams. Tehniskie līdzekļi, ja vien nav uzstādīti speciāli kļūdu filtri, to nedara. Savukārt sīkās kļūdas un neprecizitātes, apstrādājot lielu klāstu novērojumu, savstarpēji dzēšas. Tāpēc kopējos statistikas datu resursos vērtējumu datu īpatsvars nepārtraukti pieaug. Raksta turpinājumā aplūkosim, kādi dati no „Eiropas iedzīvotāju veselības apsekojuma 2008.” varētu būt visnoderīgākie mūsu pētījumam.

2. Veselības pamatrādītāju moduļi

Šajā nodaļā izvērtēsim, kādi iedzīvotāju veselības stāvokļa pamatrādītāji būtu prioritāri nepieciešami mūsu pētījumam no ļoti plašās Eiropas iedzīvotāju veselības apsekojuma anketas 2008 (1-EIVA), proti, no aptaujas rezultātā izveidotās datu bāzes. Visi jautājumi ir sagrupēti moduļos, blokos, pašam respondentam aizpildāmās kartēs utt. Acīmredzot tas atvieglo veidojamās datu bāzes strukturēšanu, bet sākotnēji, iepazīstoties ar anketu, dažādu pakāpju un nozīmju kodi un šifri var sagādāt grūtības ne vien respondentiem, bet arī pētniekiem.

Pamatrādītāju modulis dod vispārējas ziņas par respondentiem, kas uz veselību neattiecas, bet ļauj veikt to grupēšanu, tālāk noskaidrojot, kādas veselības stāvokļa īpatnības raksturīgas katrai grupai. Par prioritārām pazīmēm uzskatām aptaujā iesaistīto dzimumu, vecumu, izglītību un nodarbinātību. Par sekundārām, kuras varētu noderēt, pētījumu paplašinot, – ģimenes stāvokli, profesiju un mājsaimniecības tipu.

Veselības statusa modulis ir viens no plašākajiem anketā. Veselības stāvokli kā dzīves kvalitātes pamatfaktoru vispilnīgāk raksturo pašvērtējumi: „kāds ir Jūsu vispārējais veselības stāvoklis” (5 atbilžu varianti + „nezinu”), „vai Jums ir kāda ilgstoša slimība... (jā, nē)”, „vai ... slimība ... ir ierobežojusi Jūsu ... ikdienas aktivitātes (3 varianti + „nezinu”).

Turpmāk modulī uzmanība pievērsta konkrētām slimībām, nelaimes gadījumiem, redzes, dzirdes, kustību traucējumiem. Atbildes dod plašu materiālu speciālam pētījumam.

Kā sekundāru interešu priekšmets jāvērtē jautājumu bloks, kas ļauj noskaidrot, kāda veida palīdzība respondentam vajadzīga un vai tā pieejama. Runa ir par palīdzību, ko ne vienmēr var saņemt kā maksas pakalpojumu vai arī tā ir dārga un nekvalitatīva. Parasti to sniedz ģimenes locekļi. Šī ir vecu un slimu cilvēku ļoti svarīga un mazizpētīta dzīves kvalitātes daļa. Taču tieši tāpēc mūsu darba pirmajā posmā diezin vai to varēs ietvert.

Tāpat kā ļoti interesanta, bet mūsu pētījumam sekundāra jāvērtē aptaujas karte, kura ļauj noskaidrot, kā jūtaties pēdējo 4 nedēļu laikā (psiholoģiski). Tā būtu noteikti jāizmanto, ja pētījumā kā grupu izdalītu intelektuāla darba veicējus, kuri visvairāk pakļauti stresam un psiholoģiskām pārslodzēm.

Veselības aprūpes modulis ir viens no mūsu pētījuma visnozīmīgākajiem. Ja faktisko veselības stāvokli diezgan būtiski ietekmē tādi faktori kā iedzimtība vai gadījums, tad veselības aprūpe jau ir visas sabiedrības lieta, kuras risināšana ir jāuzņemas likumdevējiem un izpildvarai.

No sociālās labklājības viedokļa par prioritāriem būtu jāuzskata jautājumi „kāds bija galvenais iemesls, kāpēc Jūs ... netikāt uzņemts slimnīcā (9 atbilžu varianti), ... nekonsultējāties ar ārstu speciālistu (11 atbilžu varianti).

Diemžēl anketā neatradām līdzīgu jautājumu par ārstu izrakstīto zāļu nelietošanu. Zināmu priekšstatu par šo visdārgāko medicīnas komponentu dos atbilde uz jautājumu, cik lielu summu izdevāt par ārsta izrakstītajām zālēm.

Savukārt veselības aprūpi kā dzīves kvalitātes sastāvdaļu labi raksturo jautājumi par veselības aprūpes kvalitāti valstī (vērtējumi). Ir 5 jautājumi ar 7 atbilžu variantiem.

Veselību ietekmējošo faktoru modulis pēc mūsu pirmā ekspertvērtējuma satur pētījumam sekundārus faktoros. Ja nepievērš uzmanību apstākļiem, kurus var regulēt pats indivīds (fiziskās aktivitātes, ēdienkarte, alkohola, narkotiku u. c. vielu lietošana), tad sociāla (negatīva) ietekme būs faktoriem, kas traucē mājās (3 jautājumi), apkārtnē (1 jautājums), darba vietā (9 jautājumi).

Otrais pamatrādītāju modulis. Mūsu pētījumam pilnīgi nepieciešamas ir atbildes uz jautājumu par „... mājsaimniecības kopējo mēneša ienākumu pēc nodokļu nomaksas...”. Lai būtu iespēja tos pārrēķināt uz vienu mājsaimniecības locekli vai ekvivalentu patērētāju, no pirmā moduļa vēl jāņem dati par respondenta mājsaimniecības sastāvu.

Tieši šie dati ļaus pētīt un vērtēt kopsakarības starp veselību un materiālo labklājību kā arvien ļoti svarīgiem dzīves kvalitātes komponentiem.

3. Krīzes sākuma gads

Pēc vairāku ekspertu vērtējuma, ekonomikas krīze Latvijā un citur pasaulē sākās 2008. gadā, bet kļuva izteikta tā otrajā pusē. Kā krīzes zemāko punktu („bedri”) prognozēja 2009. gadu.

Visas statistikas un jo īpaši ekonometrijas metodes ir piemērotas stabili procesa aprakstīšanai un pētīšanai. Krīzes sākšanos laikus nav prognozējis vēl neviens Nobela prēmijas laureāts ekonomikā, kur nu vēl ieteicis efektīvus pasākumus tās savlaicīgai novēršanai.

Tā vai citādi krīzes radītās iedzīvotāju dzīves līmeņa svārstības, kritumi, neziņa par rītdienu neveicina pētījumu par dzīves kvalitāti. Par to var runāt vienīgi tad, ja dzīve ir stabila. Tomēr krīze ir realitāte, kuru savā pētījumā nevaram ignorēt.

Šī raksta sagatavošanas laikā mums bija pieejami galvenie dati par mājsaimniecību budžetiem 2008. gadā. 2009. gada datus CSP vēl tikai apstrādā (pirmie rezultāti gaidāmi 2010. g. maijā).

Kā viens no indikatoriem, kas parāda dzīves līmeņa izmaiņas laikā, vairāk nekā vairums citu, izslēdzot inflācijas un citu blakus faktoru ietekmi, ir patēriņa izdevumu struktūra. Kāda tā bijusi pēdējo 7 gadu laikā, parādīts 1. tabulā

1. tabula

Latvijas mājsaimniecību patēriņa izdevumu struktūra, procentos

Gads	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2008. Viena persona 65+
Pārtikas un bezalkoholiskie dzērieni	35,2	32,4	30,6	31,0	28,1	25,5	25,6	35,7
Transports	9,7	10,7	11,9	11,6	13,1	15,5	14,6	3,4
Mājoklis, ūdens, elektroenerģija un cits kurināmais	13,0	12,7	12,6	12,0	12,2	10,2	11,9	22,2
Atpūta un kultūra	6,5	6,6	6,2	6,7	7,5	8,2	8,3	6,1
Apģērbi un apavi	6,8	7,5	7,2	7,8	7,7	8,6	7,8	3,5
Mājokļa iekārta, mājturības piederumi un mājas uzkopšana	4,4	5,4	5,1	5,5	5,8	6,2	6,2	4,3
Restorāni, kafējnīcas un viesnīcas	5,6	4,9	5,3	5,6	5,9	5,8	5,5	1,1
Veselības aprūpe	3,2	3,6	3,9	3,9	3,7	4,9	4,8	13,6
Sakari	5,9	6,0	6,6	6,1	6,1	5,2	4,6	4,6
Alkoholiskie dzērieni, tabaka	3,4	3,6	3,5	3,3	3,3	3,0	3,2	1,3
Izglītība	1,5	1,6	1,8	1,5	1,4	1,2	1,4	0,1
Dažādas preces un pakalpojumi	4,8	5,0	5,2	5,0	5,2	5,6	6,1	4,1
Kopā	100	100	100	100	100	100	100	100

Datu avots: Ciemiņa I. Latvijas iedzīvotāju patēriņa izdevumi un to izmaiņu tendences pēdējā desmitgadē // LU Raksti. 743. sēj. „Ekonomika, vadības zinātne”. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2009, 36. lpp. (Pirmavots: CSP Mājsaimniecību budžeta pētījums – ik gadu publikācijas).

Mājsaimniecību budžetu apsekojuma galvenie rezultāti 2008. gadā. Rīga : CSP, 2009, 27. lpp.

Laikposmā no 2002. līdz 2007. gadam, raugoties no Engela-Švābes likumsakarību interpretācijas viedokļa, vidējais Latvijas iedzīvotāju dzīves līmenis bija uzlabojies. Vispirms bija vērojams sistemātisks pārtikas izdevumu īpatsvara samazinājums kopējos patēriņa izdevumos, kaut gan pārtikas patēriņš absolūti ne naudas, ne naturālā izteiksmē nebija mazinājies. To pašu var teikt par mājokļa un ar tā uzturēšanu saistītajiem izdevumiem.

2008. gadā šis labvēlīgais process bija beidzies, kaut gan pretējas tendences vēl nedaudz iezīmējas. Pārtikas izdevumu īpatsvars bija pieaudzis izlases kļūdas ietvaros. Kā statistiski nozīmīgs jau jāvērtē ar mājokļa uzturēšanu saistīto izdevumu īpatsvara pieaugums.

Strauji samazinājušies izdevumi apģērbu un apavu iegādei, šim izdevumu postenim pārvietojoties no 4. uz 5. vietu patēriņa izdevumu struktūrā. Nozīmīgi samazinājušies arī izdevumi sakariem. Kaut gan veselības aprūpei bija atvēlēts relatīvi mazāk līdzekļu, abas pēdējās grupas bija apmainījušās vietām pēc savas nozīmības izdevumu kopsummā.

Ja arī minētās izmaiņas nav vērtējamas kā būtiskas (daudz negatīvākas izmaiņas, paredzams, atklās 2009. gada dati), tad patēriņa izdevumu struktūra visvairāk sociālajam riskam pakļautajās grupās atklāj pavisam citu ainu.

Jau pirmskrīzes gados kā visaugstākā sociālā riska grupa bija vientuļie pensionāri, kuru vecums bija 65 gadi un vairāk. Tāpēc 1. tabulas pēdējā ailē ir ietverti dati par šīs grupas patēriņa izdevumu struktūru 2008. gadā. Viegli ievērot, ka šīs grupas iedzīvotāji ap trīs ceturtdaļas (precīzāk 71,5%) savu līdzekļu izdeva trijām visspiedīgākajām vajadzībām: pārtikai, mājoklim un veselības aprūpei. Šie pensionāri praktiski neapmeklēja restorānus, kafējnīcas, patērējuši tikai trešo daļu no vidējā alkohola patēriņa. Jāņem vērā, ka arī veco pensionāru grupa nav pilnīgi vienveidīga. Daļa no viņiem vēl strādā, neliela daļa saņem relatīvi pietiekamas pensijas. Ja no gados veco pensionāru kopas izslēgtu kaut tikai strādājošos pensionārus, tad atlikušās daļas stāvoklis būtu vēl bēdīgāks. Dzīve, lai izdzīvotu.

Rīgas pilsētas dome ir parādījusi labu piemēru, izsniedzot 75 gadus veciem un vecākiem pensionāriem brīvbiļetes braucieniem visos pilsētas sabiedriskā transporta līdzekļos. Var būt, ka tai senioru daļai, kuri spiesti dzīvot kā vieninieki, šo vecumu varētu samazināt līdz 65 vai 70 gadiem.

Pensijas vajadzētu atbrīvot no visiem nodokļiem, jo nodokļi jau ir samaksāti, veidojot pensiju kapitālu.

Turklāt pensionāriem varētu noteikt citus atvieglojumus, kur to administrēšana nesagādā grūtības: stacionārā sakaru tīklā, elektroenerģijas tarīfos, medicīniskajā aprūpē, īpaši dārgo zāļu iegādē.

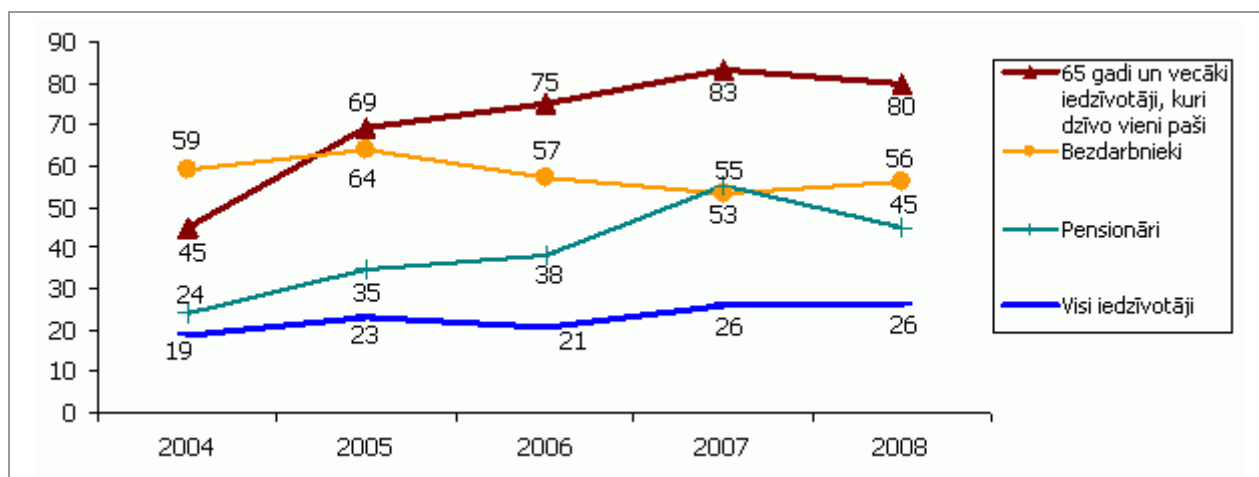
Krīze bez vientuļo pensionāru grupas ir radījusi vēl citas grupas, kuras pēkšņi ir pakļautas lielam un negaidītam sociālajam riskam. Viena no piemirstajām grupām ir pirmspensijas vecuma bezdarbnieki. Ja šādā vecumā strādājošais zaudē darbu ne savas vainas dēļ, bet tāpēc, ka darba vietu likvidē, viņam gandrīz nav nekādu izredžu atrast citu līdzvērtīgu darbu. Šī raksta uzdevums nav dot konkrētus ieteikumus, kā katrai riska grupai palīdzēt, tomēr dažus priekšlikumus varam izteikt. Piemēram, lai pirmspensijas vecuma strādājošais varētu līdzvērtīgi konkurēt darba tirgū, darba devējs tiek atbrīvots no sociālā nodokļa daļas maksas par šo strādājošo pēdējos piecos pirmspensijas gados. Tas gan nedrīkstētu ietekmēt gaidāmās pensijas lielumu.

4. Krīzes un nabadzības risks

Risks negaidīti nonākt nabadzībā ir skāris ne vien Latvijas, bet daudzus Eiropas Savienības (ES) iedzīvotājus. Tāpēc ES statistikas birojs (EUROSTAT) ir izstrādājis vairākus speciālus nabadzības riska rādītājus, kurus lieto arī Latvijas CSP. Galvenais no tiem ir nabadzības riska indekss.

„Nabadzības riska indekss ir iedzīvotāju īpatsvars (procentos), kuru ekvivalentais rīcībā esošais ienākums ir zem 60% no nacionālā ekvivalenta rīcībā esošā ienākuma mediānas” (Lākenas indikatori // Latvijas Statistikas Gadagrāmata 2007. Rīga : CSP, 2007, 243. lpp.).

Laikā, kad tika pabeigts šis raksts, autori saņēma jaunāko LR CSP Preses relīzi „Par nabadzības un sociālās nevienlīdzības rādītājiem”. Nabadzības riska indeksi galvenajās riska grupās un visu iedzīvotāju grupā laikposmā no 2004. līdz 2008. gadam ir atspoguļoti 1. attēlā.

1. attēls. Nabadzības riska indekss dažādās iedzīvotāju grupās 2004.–2008.gadā,(procentos)

Kā redzams attēlā, gan pirmskrīzes, gan krīzes gados arī pēc nabadzības riska indeksa visvairāk apdraudētie ir vientuļie pensionāri. Viņiem pēdējos četros gados varbūtība nonākt nabadzībā ir pieaugusi no 69 līdz 80%. Tātad trim no četriem!

Pirmskrīzes gados otra nabadzības riskam pakļautākā grupa bija pārējie pensionāri. Taču, tuvojoties krīzei, jau 2007. gadā šo pašu riska līmeni sasniedza bezdarbnieku mājsaimniecības, bet 2008. gadā to jau pārsniedza par 11 procentu punktiem. Katram otram, kļūstot bezdarbniekam, rodas risks nonākt nabadzībā!

Priekšstatu par to, kāds ir bijis vidējais rīcībā esošais ienākums uz vienu ekvivalento patērētāju un kāds bija nabadzības riska sliekšnis, dod 2. tabulas dati.

2. tabula

Rīcībā esošo ienākumu un nabadzības riska sliekšņa dinamika
 Dynamics of disposable income and at-risk-of-poverty threshold

	2004	2005	2006	2007	2008
Vidējais rīcībā esošais ienākums uz vienu ekvivalento patērētāju, Ls gadā	1818	2249	2845	4160	4283
Nabadzības riska sliekšnis vienas personas mājsaimniecībai, Ls gadā	880	1058	1400	2030	2295
Nabadzības riska sliekšnis procentos pret iepriekšējo gadu	x	120	132	145	113

Avots: www.csb.gov.lv/csp/event_preview/...28.01.2010; Par nabadzības un sociālās nevienlīdzības rādītājiem.

6. Krīze un statistika

Statistikas pamatmetodes ir tikpat universālas kā matemātika. Tās lieto ne vien ekonomikā, socioloģijā, demogrāfijā, bet arī lauksaimniecībā, bioloģijā, medicīnā (biometrija), tehniskajās zinātnēs (kvalimetrija), pēdējā gadsimta laikā arī fizikā, astronomijā, valodniecībā, tātad gandrīz visās zinātnēs. Vai tik universālus pētniecības darbarīkus spēj ietekmēt krīze?

Galvenās statistikas teorijas metodes, protams, krīze ietekmēt nevar. Taču šo metožu un īpaši ar to realizāciju saistīto rādītāju ir tik daudz, ka ir jāizdara izvēle. Ekonomikas krīze var ietekmēt statistikas metodes šādi:

1. Mainīt izvēli, atsakoties no dažiem plaši lietotiem rādītājiem, vai sašaurinot to lietošanas laiku, to vietā izvēloties citus, arī zināmus, bet agrāk reti lietotus rādītājus.
2. Izstrādāt jaunus, neparastai situācijai vajadzīgus rādītājus. Tas gan maz attiecas uz vispārējiem statistikas teorijas rādītājiem, bet uz tiem, kuri izstrādāti konkrēta pielietojuma vajadzībām sociālajā un ekonomikas statistikā.

Pamatrādītāju izvēles maiņa tika aplūkota jau iepriekšējā nodaļā. Jau pāris gadsimtus kā visizplatītākais apkopojošais statistikas rādītājs ir bijis vidējais lielums (aritmētiskais, vienkāršais, svērtais, ģeometriskais u. c.). Taču iepriekš citētajā nabadzības riska indeksa definīcijā tas aizstāts ar labi zināmo, bet praksē reti lietoto neparametriskās statistikas centrālās tendences rādītāju – mediānu.

Jau savos iepriekšējos rakstos tikām minējuši, ka aritmētiskais vidējais ir ideāls centrālās tendences rādītājs tad, ja statistiskās kopas vienības pēc pazīmes, kurai rēķina vidējo lielumu, veido normālu vai tam tuvu sadalījumu. Vidējais lielums ir labs rādītājs arī tad, ja sadalījums īsti neatbilst normāla sadalījuma likumam, bet tomēr ir simetrisks pret centru (vidējo, arī modu), aritmētiskā vidējā īpašības pasliktinās, sadalījumam kļūstot asimetriskam. Pētījumos par ekonomiku parasti jāastopas ar labējo asimetriju. Aritmētiskais un arī citi pakāpju vidējie pakāpeniski kļūst mazvērtīgi, neinformatīvi, ja statistiskajā kopā parādās krasi atšķirīgas vienības (artefakti). Ja šīs vienības no pārējām pēc pētītās pazīmes atšķiras 100, 1000 vai vēl vairāk reizi, vidējie lielumi kļūst dezinformējoši, tātad izziņai nederīgi.

Mūsdienu sabiedrībai ir raksturīga hipernoslāņošana. Starp nabadzīgo un relatīvi turīgo tūkstošiem ir sastopami ļoti bagāti cilvēki. Pat mazā valstī ir kāds simts miljonāru, kāds desmits multimiljonāru, bet starptautisko lielkapitālu pārvalda miljardieri un pat multimiljardieri. Ja šo personu ienākumus, īpašumu vērtību u. c. pieskaita kopējai tautas ienākumu, īpašumu u. c. masai un pēc tam dala ar iedzīvotāju skaitu, tad dalījums, kas ir arī svērtais aritmētiskais vidējais, dod fiktīvu uzlabotu priekšstatu par tautas labklājību.

Jāpiebilst, ka mediāna vēl nebūt visos pētījumos nav aizstājusi vidējo aritmētisko un diezin vai tas arī notiks, jo arī mediāna nav universāls rādītājs. Piemēram, iekšzemes kopprodukta vērtību, pievienoto vērtību u. c. joprojām dala ar iedzīvotāju skaitu. Turklāt šajos ekonomikas attīstības pamatrādītājos ieskaita arī banku un citus finanšu starpniecības pakalpojumus, no kuriem, kā izrādās, liela daļa ir spekulatīvi.

Praktiskāks risinājums, pēc mūsu domām, ir profesionāli veidots iedzīvotāju grupējums. Labklājības pamatrādītāji jāreķina katrai šādai grupai atsevišķi, zināmos gadījumos pat atturoties no pētījumu rezultātu vispārīnāšanas uz visu valsti.¹

¹ Vēsturiski, piemēram, E. Engels savu slaveno Engela likumu pamatoja ar vācu strādnieku ģimeņu grupējumu, nepretendējot, ka dati atspoguļo visas Vācijas vai kādas tās teritorijas iedzīvotāju dzīves līmeni. Arī Latvijā P. Dāvidsons 1936./37. g. aptaujā jau pašā sākumā izdalīja fiziskā darba strādnieku un garīgā darba strādnieku mājsaimniecības, nerēķinot kādus Latvijas vidējās mājturības raksturlielumus. Padomju statistika vāca un apstrādāja strādnieku un kolhoznieku mājsaimniecību datus, izvairoties runāt par kalpotājiem, kuriem formāli pieskaitīja toreiz visaugstāk situētos nomenklatūras darbiniekus.

Ņemot vērā iepriekš minēto, saglabājot perspektīvo interesi par iedzīvotāju grupām pēc galvenā pelnītāja izglītības līmeņa, mūsu projektā būtu jāreaģē uz krīzes situācijā visaktuālāko t. s. riska grupu īpatnībām. Tās gan ir relatīvi daudz nestabilākas. Piemēram, ja mājsaimniecības galvenais pelnītājs – bezdarbnieks atrod piemērotu darbu, viņa mājsaimniecība izkļūst no riska grupas.

Tāpēc riska grupu dzīves kvalitātes pētīšana būtu jāsāk ar vienkāršākām statistikas metodēm, turpmāk apsverot, vai tām rēķināt arī vitaindeksus, Engela līknes u. c. vispārinošus raksturlielumus.

Secinājumi un priekšlikumi

Pētījumā tika izvēlēti trīs būtiski dzīves kvalitātes aspekti: veselība, izglītība, labklājība. Tika konstatēts, ka visas dzīves kvalitātes pamatfaktoru grupas ir samērojami nozīmīgas un perspektīvā apvienojamas kopējā rādītājā – vitaindeksā. Bet tas iespējams tikai tad, ja neviens no dzīves kvalitātes pamatrādītājiem nenoslīd zem kritiskās robežas. Ja, piemēram, cilvēka veselība kļūst arvien sliktāka vai pat apdraud dzīvību, tad pārējie, pat ļoti labi dzīves kvalitātes rādītāji kļūst maznozīmīgi. Tāpēc, veidojot dzīves kvalitātes koprādītāju (vitaindeksu), tā aprēķināšanas metodēs (algoritmos) ir jāiestrādā minimālās pamatfaktoru vērtības, kas dzēš citu labvēlīgo faktoru ietekmi. Līdz šim Latvijā veiktie dzīves kvalitātes indeksu aprēķini balstījās uz pamatrādītāju pieaugumiem. Mēs secinām, ka tiem jābalstās uz šo rādītāju līmeņiem.

Par tematu veiktās publikācijas 2009. gadā

1. Ciemiņa I. Latvijas iedzīvotāju patēriņa izdevumi un to izmaiņu tendences pēdējā desmitgadē // LU Raksti, „Ekonomika un vadības zinātne”, 743. sēj., VIII. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2009, 34.–42. lpp. ISSN1407-2157.
2. Ciemiņa I., Balode I., Krastiņš O. Sadalījumu apliecošās līknes dzīves līmeņa pētījumos // LU Raksti, „Ekonomika un vadības zinātne”, 743. sēj., VIII. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2009, 10.–24. lpp. ISSN1407-2157.
3. Krastiņš O., Ciemiņa I. No iedzīvotāju dzīves apstākļu pētījumiem līdz vitaindeksam // Statistikas zinātnisko pētījumu rezultāti 2009. Zinātniskie raksti. Rīga : LR CSP, 2009, 13. lpp.

Dr. h. ekon. demogr. Pētnieks
 Pētnieks
 Spec. Spec.
Pārsla Eglīte
Jānis Počs
Ilze Gņedovska
Bronislavs Ivbulis

SIA LZA Ekonomikas institūts
 Akadēmijas laukums 1, LV-1050
 Rīga, tālr. 67227474
 e-pasts: spiceina@lza.lv

Ieguldījums iedzīvotāju ataudzē un tā ekonomiskā atdeve

Anotācija

Pētījuma sākumposmā apzinātie citu autoru darbi par izvirzīto jautājumu un ar to saskarīgiem jautājumiem veļtīti kādai problēmas daļai – ieguldījuma sastāvdaļām, izglītības izmaksu atdevei ieguldītājam, zaudējumiem no īsāka darba mūža pāragras mirstības vai emigrācijas gadījumā, neietverot tajos ieguldījumu darbību izveidē un uzturēšanā. Jaunajā pētījumā piedāvāta metodika kompleksam aprēķinam, kas būtu piemērots Latvijas līdzšinējai vēsturiskai attīstībai ar atbilstīgām pārmaiņām statistiskajā uzskaitē.

Atslēgvārdi: demogrāfiskās investīcijas, cilvēkkapitāla pieaugums, cilvēka ekonomiskā vērtība, ieguldījuma atdeve.

Pētījuma mērķis / Aim of the research

Pētījuma mērķis – izvērtēt Latvijas valsts zaudējumus no darbaspējīgo iedzīvotāju skaita samazinājuma emigrācijas, pāragrās mirstības un paaudžu nomaiņai nepietiekamās dzimstības dēļ. Pirmajā posmā izstrādāta šādu aprēķinu metodika.

Mērķa sasniegšanas veids / Methodology

Apzināt statistikas rādītājus, kas raksturo ieguldījumu iedzīvotāju ataudzē, pēc iepriekš veiktiem saskarīgiem pētījumiem un izvērtēt tos pēc noteiktiem kritērijiem: atbilstība būtībai, savstarpēja samērojāmība, rādītāju vērtību atspoguļojošo datu pieejamība par Latviju dažādos laikposmos.

Mērķa īstenošanai izmantoti / Information used

Darba sākumā aprēķinu metodikas izstrādei izmantotas zinātniskās publikācijas un Latvijā gadskārtēji izdotie statistikas krājumi ar rādītāju satura definīcijām un tabulās ietverto datu detalizācijas pakāpi.

Ievads / Introduction

Latvijā jau kopš 1991. gada iedzīvotāju skaits mazinās ne vien izceļošanas, bet arī depopulācijas ceļā, t. i., dzimušo skaits nesasniedz paaudžu nomaiņai nepieciešamo. Zemās dzimstības dēļ iedzīvotāju vecumsastāvā mazinās darbaspējīgo vecumu vēl nesasniegušo paaudžu īpatsvars, bet pieaug to pārsniegušo daļa.

Kā liecina statistikas datu analīze un ģimeņu aptaujas, līdzekļu trūkums ģimeņu rīcībā vairāku bērnu uzturēšanai ir viens no zemās dzimstības izplatītākajiem cēloņiem [P. Eglīte. National Policy for Increasing the Birth Rate in Latvia. Humanities and Social Sciences. Latvia. 1(54)/2008. Rīga : University of Latvia, Institute of Economics LAS, 2008, p. 26–43, I. Pavlina. Atšķirīgais un saistītais dzimstību raksturojošo rādītāju un ģimenes politikas izmaiņās Latvijā: situācija un nākotnes vīzijas. Paaudžu nomaiņa un migrācija Latvijā. Stratēģiskās analīzes komisija. Zinātniski pētnieciskie raksti Nr. 4 (150), 2007. Rīga : Zinātne, 2007, 42.–55. lpp.]. Ģimenes rocību, lai tā spētu izaudzināt pašu vēlmēm atbilstošu bērnu skaitu, kas būtu nepieciešams paaudžu nomaiņai, nosaka ne tikai nelielie valsts pabalsti ģimēnēm un zemais darba samaksas līmenis Latvijā, bet arī vietu skaits bērnu dārzos, kā dēļ vecākiem ir ierobežotas iespējas pēc neilga pārtraukuma atgriezties darbā.

1. tabula

Iedzīvotāju vecuma sastāva izmaiņas Latvijā 1990.–2039. g.
 Actual and expectable changes in age composition in Latvia 1990–2039

Gads	Iedzīvotāju skaits	Vecumgrupas īpatsvars, %			Demogrāfiskā slodze*		
		0–15	16–64	65+	visi iedzīvotāji	līdz darbības vecumam	virs darbības vecuma
1990	2668,1	21,4	66,8	11,8	497	320	177
1999	2399,2	18,7	66,6	14,7	502	281	221
2009	2261,3	13,3	69,9	16,8	430	190	240
2019	2126,2	16,0	65,8	18,2	519	243	276
2039	1948,9	13,4	63,3	23,3	580	212	368

Avots: Demogrāfija 2009. Rīga : LR Centrālā statistikas pārvalde, 2009, 27., 121. lpp.

* darbības vecumu nesasniegušo un pārsniegušo personu skaits vidēji uz 1000 darbaspējīgā vecuma personām

Valstīs ar augstāku dzimstību turpmākos gados ir nodrošināta darbaspējīgo skaita pilnīgāka atjaunošanās no tagadējo nepilngadīgo un vēl apgādājamo vidus; turpretī valstīs ar zemu dzimstību un sarūkošu demogrāfisko slodzi līdz darbības vecumam drīzumā sagaidāma jūtāmāka darbaspējīgo skaita samazināšanās un vecāko paaudžu veidotās demogrāfiskās slodzes pieaugums.

Mazinoties darbaspējīgo skaitam un īpatsvaram, paredzama arī viņu radītā kopprodukta un iedzīvotāju labklājības relatīva mazināšanās. Tādos apstākļos arī turpmāk sagaidāma ekonomiskā emigrācija, kas vēl vairāk samazina darbaspējīgo un vienlaikus potenciālo vecāku skaita sarakumu ar visām jau aprakstītajām sekām.

Iepriekšējie pētījumi par problēmu / Previous researches

18. gadsimtā Gotfrīds Vilhelms Leibnics Vācijā, strādājot pie problēmām, kā paaugstināt valsts varenību, ir teicis: „Patiesā kundzības vara ir cilvēku skaitā. Kur ir cilvēki, tur ir arī substance un spēks.” Šāda jautājuma nostādne bija sākums valstiskam uzskatam par cilvēka bioloģiskajiem resursiem un veselības uzlabošanas programmu izstrādāšanu. Tā 18. gadsimta beigās cilvēku *veselības ekonomiskā vērtība* kļuva par galveno fonu lēmumu pieņemšanā šajā jomā.

Sevišķu vērtību „cilvēks” iegūst saimnieciskajā situācijā, kad mazinās vajadzība cilvēku izmantot fiziski (fiziskiem darbiem). Par faktoriem, kas nosaka cilvēka vērtību, kļūst darboties spēja un profesionālā pieredze, darba nosacījumu pieredze, personas spējas un attieksme, spējas, ko cilvēks atklāj, iegūstot paaugstinājumu dienestā, u. c. Dažu pētnieku darbos parādās uz uzņēmumu vadītāju pieredzes bāzēti multiplikatori [W. J. Giles – D. Robinson: Human Asset Accounting, 1972.].

2. tabula

Dažādu kategoriju vadītāju salīdzinošais vērtējums
Relative assets of professionals with different responsibility

Vadītāju grupa	Multiplikators
Augstākie vadītāji	virs 2,5
Vidējie vadītāji	1,5–3, 0
Operatīvie vadītāji	1,0–2,0
Darba ņēmēji vai izpildītāji	0–1,5

Lai sasniegtu augstāku cilvēka spēju, cilvēkā ir jāieguldazināmi līdzekļi. Sakarība starp izmaksām bērnu audzināšanai un cilvēka darba mūžā radīto vērtību apjomu atkarībā no tā ilguma atsevišķu demogrāfu un ekonomistu darbos pieminēta jau 19. gs. otrā pusē [piem., Farr W. Vital Statistics. London, 1885, 532].

Vairums problēmai pievērsušos autoru aprobežojas ar problēmas teorētisku izklāstu, to pamatojot gan ar konkrēti aprēķināmo izmaksu un atdeves nobīdi laikā un grūtibām šī iemesla dēļ salīdzināt lielumus naudas izteiksmē, gan cilvēka personības vienreizību, kas nav reducējama uz viņa radīto ekonomisko labumu.

Iespējams tāpēc citu valstu un vietējo autoru darbos detalizēts pieejas izklāsts un konkrēti aprēķini vēltīti galvenokārt atsevišķiem problēmas aspektiem. To starpā: *ģimenes un valsts izdevumi bērniem līdz to pilngadībai* un abu šo finansējuma daļu samērs [Mary Eming Young „Investing in Young children”, World Bank Discussion Papers 275, 1993.; N. Anders Kleommarken & Frank P. Stafford „Time Diary Measures of Investment in Young Children”, Working Paper 1997, Uppsala Univ.; G. De Santis „The monetary cost of children. Theory and empirical estimates for Italy” // Genus, Vol. LX, No 1, 2004, p. 161–184 u. c.].

Visi pieejamie ārvalstu pētnieku darbi par ieguldījumu iedzīvotāju ataudzē vēltīti izmaksām bērnu audzināšanai (līdz 18 gadu vecumam), neskarot izdevumus darbaspēju uzturēšanai tālākajā dzīves posmā un iztiku pensijas gados, apskatot to tikai saistībā ar sabiedrības izdevumiem [N. Sartor. Private and public costs and benefits: the economic roots of Italian low fertility // Genus, Vol. LX, No 1, 2004, p. 185–206].

Ģimenes izdevumos bērniem mēdz ieskaitīt mātes nesāņemto darba samaksu, pārtraucot nodarbinātību bērnu aprūpes laikā, kā arī pieaugušo ģimenes rūpju laiku un tā ekonomisko vērtējumu [A. Pino. On the economic estimation of the time devoted to household chores // Genus, Vol. LX, No 1, 2004, p. 139–155]. Minētajā darbā mājas darbiem izlietotais laiks vērtēts naudas izteiksmē pēc vīriešu un sieviešu vidējās stundas darba samaksas profesionālajā darbā, ko autors nebūt neuzskata par neapstrīdamu.

Latvijas pētnieki jaunās paaudzes tapšanas izmaksu un patērētā laika aprēķiniem pievērsušies kopš XX gs. 70. to gadu beigām [Z. Goša, P. Eglīte. Bērnu aprūpēšanai vēltītais laika dažāda tipa ģimenēs. Krāj.: Demogrāfijas sociālās problēmas Latvijas PSRS. Rīga: Zinātne, 1977, 55.–70. lpp.; P. Eglīte. Ģimeņu un valsts ieguldījums iedzīvotāju ataudzē. PBLA Forums, No 10, Rīga, 2008, 18.–27. lpp.; u.c.]. Šais darbos izmaksu lielums ģimenēs ar dažādu bērnu skaitu un tā ietekme uz ģimenes dzīves līmeni salīdzinājumā ar bezbērnu pāriem vēltīta dzimušo skaita ierobežošanas iemeslu izskaidrošanai un lielāka valsts atbalsta nepieciešamības pamatojumam. Ekonomiskā atdeve no šī atbalsta Latvijas mūsdienu apstākļos līdz šim nav aprēķināta.

Ieguldījums cilvēkkapitālā, respektīvi, izglītībā un tā atdeve dažādiem subjektiem – ģimenei, valstij, uzņēmējam vēltīta laikam visbiežāk [Gary S. Becker „Human Capital: a Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education”. Chicago, 1964, 1993; Theodore W. Schultz „The Economics of Being Poor”, YC, 1993; Rodolfo E. Manuelli & Ananth Seshadri „Human Capital and the Wealth of Nations” Univ. of Wisconsin – Madison, 2007; Jan P. Brzozowski „The Economic Implications of Brain – Waste for the Countries of Emigration:

Transitional Countries Perspective”, European Population Conference: Migration and Migrants in Europe, Barcelona, 2008. u. c.].

Pētījumu autori vienprātīgi secina, ka ieguldījumi cilvēkkapitāla izaugsmē ekonomiski atmaksājas katram no investoriem. Taču laika gaitā, palielinoties cilvēku īpatsvaram ar augstāko izglītību, ģimenēm atdeve no izdevumiem bērnu izglītošanai relatīvi mazinās.

Latvijā pēcpadomju pārmaiņu laikā izsekot ģimeņu izdevumiem tieši augstākajai izglītībai un atdevei no tā būtu praktiski neiespējami. Tomēr statistikas dati liecina, ka šo investīciju atdeve izpaužas kā labākas darba izredzes, jo bezdarba līmenis augstāk izglītoto vidū ir ievērojami zemāks (3. tabula).

3. tabula

Ekonomiski aktīvo iedzīvotāju nodarbinātības līmenis Latvijā pa izglītības līmeņiem (2007)
Employment rate in Latvia according to educational level, 2007

Izglītības līmenis	Ekonomiski aktīvo skaits, tūkst.			Nodarbināto skaits, tūkst.			Nodarbinātība, %		
	kopā	vīrieši	sievietes	kopā	vīrieši	sievietes	kopā	vīrieši	sievietes
Augstākā	281,2	109,2	172,0	270,6	105,1	165,5	96,2	96,2	96,2
Arodizglītība	420,4	227,1	193,4	396,3	214,6	181,8	94,3	94,5	94,0
Vispārējā vidējā	315,3	158,2	157,1	296,2	147,8	148,3	93,9	93,4	94,4
Pamatizglītība	161,8	110,5	51,3	146,0	99,9	46,1	90,2	90,4	89,9
Zemāka par pamata	8,8	5,7	3,1	6,9	4,4	2,5	78,4	77,2	80,6
Nav uzrādīts	3,6	2,2	1,4	3,1	1,7	1,4	86,1	77,3	100,0

Avots: Darbaspēka apsekojuma galvenie rādītāji 2007. g. Rīga : CSP, 2008, 24., 25., 32., 33. lpp.

Darba samaksa profesijās, kas prasa augstāko izglītību, Latvijā gan caurmērā ir augstāka par vidējo, taču vēl lielākas ir izpeļņas atšķirības pa darbības veidiem un specialitātēm [Profesiju apsekojuma rezultāti Latvijā 2005. gada oktobeī. Rīga : LR CSP, 2006. g. jūl., 86.–90. lpp.]. No tā secināms, ka darba mūžā vairāk par investīcijām izglītībā atmaksājas konkrētas profesijas izvēle un pareizs paredzējums par pieprasījumu uz to turpmākos gadu desmitos.

Zaudējumi no pāragras mirstības savukārt Latvijā izraisījuši lielāku interesi, nekā tas jūtams ārvalstu autoru darbos, kas izskaidrojams ar atšķirīgu priekšlaicīgās mirstības izplatību [J. Krūmiņš. Vidējā mūža ilguma palielināšanas sociālekonomiskā nozīme. Krāj.: Demogrāfijas sociālās problēmas Latvijas PSR. Rīga : Zinātne, 1977, 37.–47. lpp.; Uģis Vorons „Cilvēka dzīvības cena – 72 tūkstoši vai 1,5 miljoni”, žurnāls „Kapitāls”, 04/2007, 18.–22.lpp.; J.Smirnovs „Ceļu satiksmes negadījumu rezultātā valstij radīto tautsaimniecības zaudējumu aprēķina metodika”, SM un RTU, 1995. g. u. c.].

Juris Krūmiņš veiktajos priekšlaicīgās mirstības samazināšanas ekonomiskā efekta aprēķinos (1977.) balstās uz viena nodarbinātā aprēķinu gadā saražotā nacionālā ienākuma apjomu, kā tas ticis darīts jau S. Strumiņina un citu vecāko padomju statistiķu un demogrāfu darbos. Tas pats rādītājs izmantots Satiksmes ministrijas Ceļu satiksmes drošības direkcijas pasūtītajā un Dr. ing. J. Smirnova izstrādātajā Ceļu satiksmes negadījumu un rezultātā valstij radīto tautsaimniecības zaudējumu rezultātā valstij radīto tautsaimniecības zaudējumu aprēķina metodikā 1995. g., un atbilstošos gadījumos pieskaitot vēl administratīvās, ārstnieciskās un cietušo pārvietošanas izmaksas. Piedāvātā metodika ļauj aprēķināt tautsaimniecībai radušos zaudējumus atkarībā no bojā gājušā vecuma un atbilstoši atlikušiem mūža gadiem. Vidējam šo cilvēku vecumam (41 g.) atbilstošo summu – ap 300 tūkstošus latu – mēdz minēt visos priekšlaicīgas nāves valstij radīto zaudējumu sakarā, neatkarīgi no IKP pārmaiņām cilvēka darba mūža laikā.

Bojā gājušā ģimenei radušos zaudējumus praktiski noteic pēc apdrošināšanas apmēra, atbilstoši paša sagaidāmiem ienākumiem vai karavīriem valsts izmaksājamās algas lieluma, bet kopumā nepārsniedzot 50 000 LVL [Uģis Vorons „Cilvēka dzīvības cena – 72 tūkstoši vai 1,5 miljoni”, žurnāls „Kapitāls”, 04/2007, 18.–22. lpp.; LR Militārā dienesta likums. 52. pants]. Valsts dienestu darbības dēļ Talsos bojāgājušo bērnu vecākiem tiesa piesprieda pa 100 000 LVL kompensāciju, kas aptuveni atbilstu minimālai izpeļņai visā darba mūžā. Pētījumi par šādu kompensāciju atbilstību reāliem zaudējumiem nav zināmi.

Pēc IKP uz 1 iedzīvotāju aprēķinu gadā LM un ESF pasūtītajā pētījumā par darbaspēka ģeogrāfisko mobilitāti rēķināti arī emigrācijas un imigrācijas radītie zaudējumi un domājama labums [Darbaspēka ģeogrāfiskā mobilitāte. Eiropas Savienības Struktūrfondu nacionālās programmas „Darba tirgus pētījumi” projekts „Labklājības ministrijas pētījumi” Nr. VPD1/ESF/NVA/04/NP/3.1.5.1./0003. Līdzautori: Eglīte P., Markausa I. M., Pavlina I., Ivulis B., Brants M., Gņedovska I. u. c. Rīga; Latvijas Universitāte, 2007, XII +, 191.–197. lpp.]. Tādējādi viena cilvēka zaudējums kā pāragras nāves tā izceļošanas dēļ tiek vērtēti kā līdzvērtīgs zaudējums. Tāpat līdzīgi gaidāmajam guvumam no imigrantu darba būtu aprēķināms nākamais guvums no jaundzimušiem. Atšķiras vienīgi bērniem nepieciešamais ieguldījums līdz darba gaitu sākumam, kas imigrantam atvēlēts izcelsmes valstī. Attiecīgi lielāks ir Latvijas zaudējums no emigrācijas.

Vērtējot iepriekšējos pētījumos izmantotos paņēmienus un rādītājus pēc to piemērotības ieguldījuma un atdeves samērošanai iedzīvotāju ataudzes un nodarbinātības jomās, nācās secināt, ka starp aprakstītajiem nav minēto lielumu samērošanai pilnībā pārņemamu paraugu.

Piemērotāko rādītāju izvēles pamatojums / Choice of applicable indicators

Rādītāji, kas tiek izmantoti, lai ieguldījumu iedzīvotāju ataudzē samērotu ar tā atdevi, jāizvēlas pēc vairāku kritēriju kopuma, tostarp:

- atbilstība samērojamo lielumu būtībai,
- skaitlisko lielumu savstarpējā nošķirtība, neatkārtojoties kādu summāro lielumu sastāvā,
- rādītāju pieejamība ikgadējā statistikā pietiekami ilgā laikposmā,
- rādītāju starptautiskā salīdzināmība.

Ieguldījumu *jaunās paaudzes tapšanā* mēdz aprēķināt kā visu iesaistīto subjektu – ģimenes, valsts, pašvaldību – tiešo izmaksu summu, ietverot vecāku izdevumus bērnu iztikai un izglītošanai, valsts izdevumus ģimeņu atbalstam un visu līmeņu izglītībai un dažkārt arī bērnu aprūpei veltītā vecāku laika patēriņu. Naudas izteiksmē tajā ieskaita arī profesionālā darba pārtraukumu dēļ zaudētos ienākumus.

Par izdevumiem iedzīvotāju ataudzei uzskatāms arī patēriņš *pieaugušo darbspēju pastāvīgai atjaunošanai* un attīstībai atbilstīgi visos darba mūža gadu desmitos notiekošajām pārmaiņām, kā arī viņu veselības un dzīvotspējas uzturēšanai, kas nepieciešama nākamo paaudžu radīšanai un audzināšanai līdz pilngadībai.

Pensiju izmaksas parasti tiek uzskatīta par parāda atdošanu vecākām paaudzēm, kas savos brieduma gados ieguldījušas daļu savu ienākumu un pūļu tagadējo aktīvā vecuma cilvēku iztikai un aprūpei viņu pirmajā dzīves posmā. Papildus tam spēkus un veselību saglabājušie pensionāri veic lielu daļu neapmaksāto mājas darbu un mazbērnu aprūpi, dodot iespēju jaunākajiem vairāk strādāt, nopelnīt un papildināt ģimeni. Tāpēc līdz ar caurmēra mūža ilguma pieaugumu augošais pensiju kopapjoms nav aplūkojams tikai kā slogs valsts kopbudžetam un ierobežojums iedzīvotāju labklājības kāpumam, bet uzskatāms arī par savdabīgu ieguldījuma veidu *vecāko ļaužu dzīvotspējas uzturēšanai* ar atbilstīgu devumu neapmaksātajā mājaprūpē. Vienlaikus iespējami augstāka dzīves kvalitāte vecumdienās kalpo par iedrošinājumu jaunākajiem laist pasaulē sev vēlamo bērnu skaitu, uzturēt veselību, mākslīgi nesaisinot savu mūžu, un maksāt nodokļus, kas izlietojami visu paaudžu labklājībai un izaugsmei.

Atdeve no visa veida ieguldījumiem iedzīvotāju ataudzē un izaugsme pielīdzināma noteiktā laikposmā radītajām vērtībām visām tām kopīgā naudas izteiksmē. Jaunradītās vērtības lielumu ietekmē valstī/reģionā atrodamās dabas bagātības, klimats, transporta apstākļi, iepriekšējo paaudžu izveidotie ceļi u. c. būves, to saglabāšanās pakāpe piedzīvotajos karos, iekarotājvalsts vai kolonijas loma dažādos vēstures posmos, iedzīvotāju blīvums u. c. apstākļi.

Tomēr visu šo priekšnosacījumu vairāk vai mazāk sekmīga izmantošana atkarīga no cilvēku ieguldītā darba un apgūtajām prasmēm. Tāpēc dažādajās valstīs radītie labumi, ieskaitot visu paaudžu iztikai izmantojamo daļu, uzskatāmi par tās iedzīvotāju darba rezultātu jeb atdevi, ko raksturo katra gada IKP visā darba mūža laikā.

Kaut arī dažādo rādītāju vērtības statistikas datus parādās vai nu gadā kopā pa valsti, vai uz vienu zināmas grupas piederīgo mēnesī, tās visas pārrēķināmas salīdzināmā mērogā – uz vienu vecumgrupas pārstāvi gadā un no tā – visa vecumposma laikā. Mūsdienās Latvijā sākotnējā nobriešana līdz darba gaitu sākumam ilgst vidēji 19 gadus, darba mūžs jeb atdeves posms no 20 līdz 65, būtu 45 gadu, bet praktiski bezdarba, veselības traucējumu u. c. pārtraukumu dēļ apmaksātā darbā no tā pavada 37 gadus, bet noslēdzošajā dzīves posmā – neapmaksātā darbā un pieredzes apkopošanā – līdz 15 gadiem, kam vēl pieskaitāmi darbā neizmantojie aktīvā vecumposma gadi.

Ieguldījuma un atdeves samērošanu reālas paaudzes pārstāvēm aprūtinā sākotnējā ieguldījuma un atdeves nobīde laikā, kā arī ieguldītāja un ieguvēja daļējā neatbilstība – vai nu pēc valstiskās piederības, vai atrašanās vietas. Latvijā apmēram puse tagadējo nodarbināto auguši un skolojušies padomju laikā, kad iztikas izdevumu struktūra un statistiskā uzskaitē atšķīrās no mūsdienās ES un tostarp Latvijā izmantojamās, bet liela daļa atdeves nonāca PSRS centrālajā, daļēji neatšifrētajā budžetā. Līdzīgi zaudējumus Latvijai rada daļas izaudzināto darbaspējīgo izceļošana uz ārvalstīm, veidojot lielāku atdevi tur.

Vēsturisko pārmaiņu dēļ konkrētajos apstākļos dzīvojošo Latvijas reālo paaudžu saņemtais ieguldījums un viņu atdeve darbā nav samērojami. Nosacīti varētu aprēķināt un salīdzināt ieguldījumu un tā izmaiņas 20 gadu laikposmā kopš valsts neatkarības atjaunošanas ar pašreizējo un turpmāko gadu desmitu atdevi, prognozējot tās izaugsmi atbilstīgi līdzšinējai dinamikai pēdējos 20 gados.

Ņemot vērā aprobēto pētīšanas metožu virzienus un cilvēka ekonomisko vērtību nosakošo kritēriju izvēli, kā konceptuālu cilvēka vērtības aprēķināšanai varētu izmantot šādu formulu:

$$SI + Ii + Gi * Ki * A = CVi,$$

kur

SI – visas sociālās izmaksas, kas nepieciešamas cilvēka izaudzināšanai līdz darbspējas sasniegšanai un/vai patstāvīgas saimnieciskās darbības uzsākšanai;

Ii – i-tā līmeņa izglītības iegūšanas izmaksas;

Gi – ražīgā darba ilgums gados i-tās izglītības grupas cilvēkam;

Ki – ražīguma (pievienotās vērtības) koeficients i-tajai izglītības grupai;

A – vidējā radītā vai aprēķināmā vērtība (iekšzemes kopprodukts, nacionālais kopprodukts) uz vienu cilvēku;

CVi – cilvēka ar i-to izglītības līmeni vērtība.

Vērtējot iespējas aprēķināt cilvēka pašreizējo un paredzamo ekonomisko atdevi Latvijā, iezīmējās vairākas risināmas grūtības metodikas izstrādē:

- konkrētas paaudzes (kohortas) darbspēju veidošanās un atdeves posmi Latvijā daļēji ritējuši vai rit atšķirīgos sociālpolitiskos apstākļos ar daļēji atšķirīgiem statistikas raksturlielumiem; arī inflācijas un

valūtas reformu dēļ tie var izrādīties nesalīdzināmi. Tāpēc aprēķinos rādītāju vērtības lietderīgi ņemt par gadiem pēc Latvijas atgriešanās tirgus ekonomikā un pārejas uz ES kopīgo statistisko sistēmu. Līdz ar to samērojami lielumi kļūst nosacīti, jo nav iespējami par reālo paaudzi. Šī iemesla dēļ jāatsakās no cilvēku daļjuma pēc izglītības līmeņa un tās radītām ražīguma atšķirībām;

- pēdējos gados notikušo krasi IKP gada lieluma svārstību dēļ apšaubāma šķiet šī rādītāja izmantojamība cilvēku darba mūža atdeves aprēķiniem. Tāpēc šis lielums jāaprēķina kā vidējais kādā laikposmā. Mūsdienā Latvijai tas būtu iespējams atsevišķi par pirmo un otro 10 gadu posmu, kuru attiecība ļautu aptuveni vērtēt paredzamo pieaugumu nākamajos divos vidējā darba mūža desmitos un attiecīgi vidējo 90. gados augušām paaudzēm.

Vienlaikus iezīmējās nepieciešamība ieguldījuma atdeves aprēķinus veikt atsevišķi par potenciālo, kas izpaužas emigrējošo darbā ekonomiski attīstītākās valstīs vai reģionos, kā arī amatos, kādos nepieciešama konkurētspējīga alga, un faktisko, strādājot relatīvi atpalikušā valstī vai mazāk kvalificētā darbā, kā arī paliekot uz laiku bez darba. Šādi aprēķini rosinātu meklēt iemeslus potenciālās un faktiskās atdeves atšķirībām, kā arī iespējas to tuvināšanai Latvijā.

Secinājumi / Conclusions

Darba sākumposmā teorētiski pamatotā ieguldījuma un atdeves aprēķinu metodika piemērojama vienā laikposmā veikto izdevumu un iedzīvotāju darbības rezultātā gūto un gūstamo labumu vai radušos zaudējumu aprēķināšanai. Nākamā darba posmā, veicot aprēķinus kopā par visiem iedzīvotājiem un arī vidējo atbilstošās vecumgrupas pārstāvi, jāreķinās ar nepieciešamību papildināt izmantojamo rādītāju kopumu un mainīt aprēķinu gaitu, kā arī izstrādāt galīgo metodikas variantu.

2009. gadā nolasītie referāti

1. Eglīte P. Policentriskās attīstības plāni Latvijai. LU 67. zinātniskā konference „Ģeogrāfija. Ģeoloģija. Vides zinātne”, Cilvēka ģeogrāfijas apakšnozare. Rīga, 2009. g. 4. febr.
2. Eglīte P. Ziņojums „Darbaspēka migrācija, prognozējamā reemigrācija un ar to saistītās problēmas” Baltijas Asamblejas Sociālo lietu komitejas rīkotā apaļā galda diskusijā „Elastīga darba tirgus veidošana Baltijas valstīs ekonomiskās krīzes apstākļos”. Rīga, 2009. g. 12.–13. febr.
3. Eglīte P. Iespējas mazināt Eiropas un Latvijas iedzīvotāju novecošanos un tās sekas. Liepājas Universitātes Socioloģisko pētījumu centra II konference „Eiropa, Latvija, Liepāja sociālo procesu spoguļi”. Liepāja, 2009. g. 28. maijs.
4. Eglīte P. Conformity of the available in Latvia support in childcare to prevailing family models. Workshop of the EAPS Working Group ”Health, Morbidity and Mortality”. Riga, 5 September, 2009.
5. Eglīte P. Changing marital behavior and family model. Baltic Readings 2009 ”Paths of transformations in the Baltic States after 1989”. Riga, 26 September, 2009. .
6. Krišjane Z., Eglīte P., Berzins M. Population and Health under Global Economic Crisis: the Case of Latvia. Coping with Uncertainty – A Multidisciplinary Research Conference on Risk Governance in the Baltic Sea Region. Stockholm, 15–17 November 2009.
7. Počs J. Latvijas reģionu attīstība pēdējā desmitgadē, veicināšanas instrumenti un vadības sistēma. LZA un LZA Ekonomikas institūta rīkotā diskusija par Latvijas reģionu attīstības iespējām un draudiem. Rīga, 2009. g. 5. novembris.
8. Počs J. Reģionu attīstības problēmas Latvijā. Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības augstskolas 5. Starptautiskajā jauno zinātnieku konferencē. Rīga, 2009. g. 10. decembris.

Publikāciju saraksts 2009. g.

1. Eglīte P. Response to Family Policy in Latvia. Promotion of Social Policies – An Investment in the Future. Canada – European Union – Baltic states – Nordic Countries. Riga, 2009, p. 114–125.
2. Eglīte P., Markausa I. M., Pavlina I., Brants M., Ģnedovska I., Ivbulis B. Sociāli demogrāfisko norišu paredzamās pārmaiņas Latvijā pēc pievienošanās Eiropas Savienībai. LZA Ekonomikas, juridiskās un vēstures zinātnes galvenie pētījumu virzieni 2008. gadā. Nr. 14. Rīga : LZA Humanitāro un sociālo zinātņu ekspertu komisija, 2009, 47.–53. lpp.
3. Eglīte P. Policentriskās attīstības plāni Latvijā. LU 67. zinātniskā konference „Ģeogrāfija. Ģeoloģija. Vides zinātne” referātu tēzes. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2009, 44.–46. lpp.
4. Eglīte P., Brants M. Starppaaudžu sociālā mobilitāte. Apcerējumi par Latvijas iedzīvotājiem. Nr. 14. Starppaaudžu profesionālā mobilitāte un ģimenes attiecību pārmaiņas Latvijā. Rīga : LZA Ekonomikas institūts, 2009, 8.–24. lpp.
5. Eglīte P. Ģimenes attiecību modeļi Latvijā un to ietekme uz pamatfunkciju izpildi. Apcerējumi par Latvijas iedzīvotājiem. Nr. 14. Starppaaudžu profesionālā mobilitāte un ģimenes attiecību pārmaiņas Latvijā. Rīga : LZA Ekonomikas institūts, 2009, 50.–60. lpp.
6. Eglīte P., Krišjane Z. Dimensions and Effects of Labour Migration to EU Countries; the Case of Latvia. EU Labour Migration since Enlargement. England, ASHGATE, 2009, p. 269–290.
7. Eglīte P. A Brief Overview of 20th Century Latvian Migration Studies. Folia Geographica, XIV. Riga : Societas Geographica Latviensis, 2009, p. 81–87.

Returns of investments in people

Summary

First stage of the research in 2009 disclosed that available publications deal mainly with certain parts of the problem: investments in children, returns of education, losses caused by premature deaths or emigration excluding lost of investments during preworking age period and uphold of abilities later on. In the new research such a methodology is proposed, which includes all the mentioned components of investment and also is applicable to historical development of Latvia with corresponding changes in statistics.

Keywords: investments in people, rise of human capital, value of a human being, returns of investment.

Dr. ekon., LZA akadēmiķe **Raita Karnīte**

SIA EPC
e-patsts: raita@epc.lv

Maģ. ekon. **Irīna Čurkina**

LZA Ekonomikas institūts
Akadēmijas laukums 1, Rīga,
LV-1050
e-patsts: irinac@lza.lv

Mazas valsts attīstības iespējas un draudi globalizācijas apstākļos: Latvijas piemērs

Anotācija

Pētījumā meklēta atbilde uz jautājumu, vai mazu valstu iespējas un apdraudējumi globalizācijas un ekonomikas finansializācijas procesā atšķiras no lielu valstu iespējām un apdraudējumiem, kādai jābūt valsts ekonomiskajai politikai, lai pilnīgāk izmantotu globalizācijas un pasaules ekonomikas finansializācijas radītās iespējas un kompensētu apdraudējumus.

Atslēgvārdi: maza valsts, globalizācija, ekonomikas finansializācija.

Ievads

Galvenais pasaules augsmes dzinējs ir lielas valstis, tomēr pretēji izteiktai centralizācijas tendencei ekonomikā valstis dalās un mazo valstu skaits palielinās, tāpēc rodas jautājums – kāda ir to vieta un izredzes globalizētajā pasaulē.

Mazu valstu ekonomiskā patstāvība samazinās, un tas skaidrojams ar globālo ekonomisko procesu izvēršanos: mazu valstu tautsaimniecību arvien vairāk ietekmē ārējie nosacījumi. Taču tas nenozīmē, ka mazas valstis globalizācijas procesā ir zaudētājas. Ieguvums no iesaistīšanās globālajā ekonomikā ir atkarīgs no īstenotās ekonomiskās politikas, tāpēc ir svarīgi zināt, kādai tai jābūt. Atbilde uz šiem jautājumiem parāda, kāda ir Latvijas vieta globalizētajā pasaulē un kādai jābūt tās ekonomiskajai politikai.

Pētījuma mērķis un metodoloģija

Latvijas Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūtā īstenotā LZP fundamentālo pētījumu projekta mērķis bija izpētīt, prognozēt un zinātniski pamatot Latvijas kā mazas valsts attīstības iespējas globalizācijas apstākļos, tās vietu nākotnē Eiropas Savienības dalībvalstu vidū. Pētījumu veica maģ. ekon. Irīna Čurkina un akad. dr. ekon. Raita Karnīte. Pētījuma materiāli izmantoti Irīnas Čurkinas promocijas darbā.

Pirmajā pētījumu gadā analizētas mazu valstu modeļu teorētiskās nostādnes, definēts mazas valsts jēdziens, analizēts mazu valstu rādītāju ciešums (I. Čurkina), kā arī pasaules ekonomikas finansializācijas ietekme uz atsevišķu valstu, tostarp mazu valstu, ekonomiku (R. Karnīte).

Problēmas izpratnei un jaunu atziņu iegūšanai analizēti iepriekš veiktie pētījumi ārvalstīs (Latvijā šādu pētījumu tikpat kā nav) un izmantotas statistisko datu analīzes metodes – grupēšana, korelācijas analīze, rādītāju ciešuma analīze. Statistisko datu avots ir Pasaules Bankas un Starptautiskā Valūtas fonda datu kolekcijas.

Pētījuma rezultāti

Pētījuma laikā konstatētas šādas būtiskas atziņas par mazu valstu priekšrocībām un trūkumiem (I. Čurkina). Vairumā bagātāko pasaules valstu iedzīvotāju skaits ir zemāks nekā nosacīti vidējā pasaules valstī (ap 6 miljoni). Pasaules lielākās valstis pēc iedzīvotāju skaita ir Ķīna, Indija, ASV, Indonēzija un Brazīlija, no tām tikai ASV ir bagāta valsts. Savukārt visaugstākais IKP uz vienu iedzīvotāju pasaulē 2008. gadā bija Luksemburgā, kur dzīvo mazāk nekā pusmiljons iedzīvotāju. Mazās valstīs augsmes tempa rādītāji apsteidz lielu valstu rādītājus. Taču tas vēl nenozīmē, ka mazām valstīm ir kādas īpašas objektīvas priekšrocības.

Studējot pieejamos pētījumus, konstatēts, ka jēdziens ‘maza valsts’ parasti netiek definēts, bet lietots, atsaucoties uz vēsturisko valstu klasifikāciju citu autoru darbos un Pasaules Bankas metodoloģiju. Pārsvārā ar mazu valsti saprot tādu, kurā dzīvo līdz 1,5 miljoniem iedzīvotāju (Pasaules Bankas iedalījums). Daži pētnieki par mazu valsti uzskata tādu, kurā dzīvo mazāk par 1 miljonu iedzīvotāju; citi norāda, ka vienota mazas valsts definīcija nepastāv. Apsekojot pieejamos pētījumus, konstatēts, ka zinātnieki izmanto vienkāršu pieeju mazu un lielu valstu grupējumos: grupē tikai pēc iedzīvotāju skaita vai pēc vairākām pazīmēm: iedzīvotāju skaita, ģeogrāfiskās platības un ienākuma uz vienu iedzīvotāju. Valstu grupējumu pēc iedzīvotāju skaita lieto visbiežāk.

Analizējot valstu attīstību, šajos pētījumos atrastas gan mazas valsts statusa priekšrocības, gan trūkumi.

Piemēram, lielās valstīs sabiedrisko preču ražošanas izmaksas (rēķinot uz vienu iedzīvotāju) ir zemākas, jo ir lielāks nodokļu maksātāju skaits. Lielas valsts priekšrocība ir arī mazāka atkarība no ārējās vides. Mazas valstis nereti tērē lielāku ienākumu daļu militārai aizsardzībai. Lielām valstīm ir lielākas iespējas dotēt ekonomiska šoka ietekmētus reģionus. Tīrgus apjoms ir būtiskākā lielas valsts priekšrocība salīdzinot ar mazām valstīm.

Salīdzinot jaunattīstības (zemas attīstības) valstis, var secināt, ka mazās jaunattīstības valstīs ir

- augstāks dzīves līmenis, labāks institucionālais klimats;
- lielāka tautsaimniecības atvērtība ārējā tirdzniecībā (bet mazāka eksporta produktu diversifikācija), finansēs un darbaspēka plūsmās;
- ģeogrāfiski neizdevīga atrašanās vieta – izolētība, kas sadārdzina transporta izmaksas, kā arī atkarība no dabas stihijām;
- augstāka ārvalstu finanšu palīdzības daļa tautsaimniecībā.

Turklāt pieejamā literatūrā sastopamas šādas atziņas:

- mazās valstīs vērojama liela ienākumu atšķirības amplitūda: maza valsts var būt gan nabadzīga, gan augsta ienākuma valsts;
- mazā valstī ir lielāks valdības izdevumu īpatsvars IKP, turklāt, jo augstāka atvērtība un jutība pret ārēju šoku, jo lielāka ir valdības izdevumu daļa (atbalsts īstermiņa šoka seku likvidēšanai);
- tirdzniecības ietekme uz tautsaimniecību mazās valstīs ir lielāka nekā finanšu sektora ietekme.

Ārējā tirdzniecība mazās valstīs ir nozīmīgākais izaugsmes faktors, un ārvalstu finanšu palīdzība ir ļoti augsta (vidēji var sasniegt līdz 20% no IKP jaunattīstības valstīs).

Visi zinātnieki, kas pēta mazu valstu attīstības jautājumus, norāda mazu valstu 'vājās' vietas: ģeogrāfiskā atrašanās vieta, jutība pret ārējiem šokiem un mazs tirgus.

Izvērtējot pētījumos pielietotās metodes valstu dalīšanā pēc lieluma, turpmāk pētījumā pielietota valstu grupēšana pēc iedzīvotāju skaita. Šāda pieeja izvēlēta tāpēc, ka cilvēks ir svarīgākais jebkuras ekonomikas dzinējspēks, pamats ekonomikas augsmei un attīstībai. No ražošanas faktoriem svarīgi ir kapitāls, dabas resursi, taču darbaspēju potenciāls ir izšķirīgs gan inovāciju jomā, gan darba un kapitālietilpīgu nozaru attīstībā.

Pētījumā valstis klasificētas, adaptējot D. Salvatores pieeju (1997) mazu valstu grupējumam. Atlasīti statistikas dati par 207 valstīm ar analizējamiem datiem laikposmā no 1990. līdz 2008. gadam un valstis sagrupētas pēc iedzīvotāju skaita:

- mikro valstis ar iedzīvotāju skaitu līdz 1 miljonam;
- ļoti mazas valstis ar iedzīvotāju skaitu no 1 līdz 5 miljoniem;
- mazas valstis ar iedzīvotāju skaitu no 5 līdz 15 miljoniem;
- vidējas valstis ar iedzīvotāju skaitu no 15 līdz 30 miljoniem;
- lielas valstis ar iedzīvotāju skaitu 30 miljoni un vairāk.

Analizējot statistikas datus, secināts, ka valstu attīstības līmenis katrā grupā ir nevienmērīgs. Iekšzemes kopprodukta (IKP PPP) uz 1 iedzīvotāju diapazons 2008. gadā bija:

- mikrovalstu vidū 1200–62000 ASV dolāru;
- ļoti mazu valstu grupā 300–50000 ASV dolāru;
- mazu valstu grupā 600–37000 ASV dolāru;
- vidēju valstu grupā 900–39000 ASV dolāru;
- lielu valstu grupā 700–45000 ASV dolāru.

Salīdzinot 2008. un 1990. gada datus, var secināt, ka pasaulē ienākumu nevienlīdzība līdz ar globalizācijas izvēršanos ir pastiprinājusies. 1990. gadā plaša starp mazāko un lielāko IKP uz vienu iedzīvotāju mikrovalstu grupā bija 34 reizes; ļoti mazu valstu grupā 170 reizes; mazu valstu grupā 57 reizes; vidēju valstu grupā 64 reizes; lielu valstu grupā 66 reizes.

Turpmāk analizēts mazu valstu attīstības rādītāju ciešums laikposmā no 1990. līdz 2008. gadam – sakarības starp dažādiem tautsaimniecības rādītājiem un valsts lieluma rādītāju pēc iedzīvotāju skaita.

Analīze atklāja, ka sakarības starp valsts lielumu un atsevišķiem tautsaimniecības rādītājiem nepastāv. Rādītāju ciešuma analīze ļāva izdarīt dažus būtiskus secinājumus:

- nevar apgalvot, ka valsts labklājība (IKP uz vienu iedzīvotāju pēc pirktspējas paritātes) ir atkarīga no tās lieluma,
- tirgus lielums, kas izteikts, izmantojot par pirktspējas raksturotāju labklājības rādītāju – IKP uz vienu iedzīvotāju, ir atkarīgs no valsts ģeogrāfiskās platības un cilvēkresursiem,
- nevar apgalvot, ka tautas attīstības līmenis (mērīts pēc Tautas attīstības indeksa) ir atkarīgs no valsts lieluma – pamatā valstu lielums un Tautas attīstības indeksa vērtība nav saistīti. Vāja sakarība tika konstatēta ļoti sīku valstu grupā (līdz 1 miljonam iedzīvotāju) – 50% gadījumu augstāku Tautas attīstības indeksu izskaidro mazāka valsts pēc iedzīvotāju skaita.

Ņemot vērā mazu valstu atkarību no ārējās vides, papildus mazu valstu identifikācijas teorētiskajiem jautājumiem pētītas pasaules tautsaimniecības attīstības tendences (R. Karnīte). Konstatēts, ka pasaules tautsaimniecības attīstību būtiski ietekmē ekonomikas finansializācija, kas nozīmē, ka finanšu ekonomiskā darbība ir noteicošā. Ekonomikas finansializācija rada augstas peļņas iespējas, un tas izskaidro attīstīto valstu un arī ES jauno dalībvalstu straujos ekonomikas augsmes tempus. Vienlaikus ekonomikas finansializācija rada arī smagas negatīvas sekas – rūpniecība zaudē konkurētspēju pret finansializēto tautsaimniecības daļu un sabrūk, tautsaimniecība ieslīgst sektoros, kas balstīti uz darījumiem ar nekustamiem īpašumiem. Finanšu masa, tostarp virtuālā nauda, aug un nozīmīgi pārsniedz finanšu vajadzību tautsaimniecības apkalpošanai, finanšu sektora patstāvība palielinās un attīstās, radot arvien jaunus finanšu produktus, arī tādus, kas papildus reālajai naudai rada virtuālo naudu. Informāciju tehnoloģiju ieviešana paātrina darbības finanšu sektorā un pilnībā likvidē finanšu plūsmu teritoriālos un nacionālos ierobežojumus, pastiprinās sociālā noslāņošanās un nabadzība palielinās. Ekonomikas finansializācijas rezultāts ir biežas un smagas krīzes.

Šajā situācijā mazas valstis, sevišķi valstis ar atvērtu tautsaimniecību, kāda ir Latvija, ieņem pakārtotu lomu. Tām jāpielieto spēcīga ārējās ietekmes izmantošanas un negatīvo seku kompensācijas politika. Latvijā ārējās vides ietekmi vērtē formāli, tāpēc valsts nav aizsargāta pret kaitīgo ārējo ietekmi un nevar to kompensēt. Šis apstāklis ir viens no 2008. gada krīzes iemesliem (bet ne vienīgais). Līdz šim ne pasaules mērogā, ne atsevišķās valstīs nav atrasts veids, kā ierobežot ekonomikas finansializāciju un stabilizēt globālo un nacionālo valstu ekonomiku. Par šo pētījumu daļu sagatavota zinātniska atskaite un tās atziņas publicētas populārzinātniskos rakstos. Pētījumā gūtās atziņas jau izmantotas ekspertīzēs un komentāros par Latvijas attīstības un ekonomiskās politikas jautājumiem.

Uzstāšanās konferencēs 2009. gadā

1. Čurkina, I. Latvijas tautsaimniecība: pieņemšanās cēloņi un sekas. Latvijas Universitātes 67. konference, 2009. gada 12. februāris.
2. Čurkina, I. Tautsaimniecības stimulēšanas prakse pasaulē. Liepājas Pedagoģiskā augstskola, 12. starptautiskā konference. 2009. gada 23.–24. aprīlis.
3. Čurkina, I. Ziņojums diskusijā LZA Ekonomikas institūta un LZP rīkotā forumā „Valsts ekonomiskā politika recesijas pārvarēšanai”. 2009. gada 12. jūnijs.
4. Čurkina, I. ”Causes of economic crises in small transition countries: Case of Latvia” starptautiskā konferencē ”Europe in Crisis: A Critique of the EU’s Failure to Respond”; 15th Annual Workshop of European Economists for Alternative Economic Policies in Europe. 25–27th September 2009.
5. Чуркина, И. Причины экономического кризиса в Латвии и перспективы долгосрочного развития. Минск, X Международная научная конференция, 15–16 октября 2009 года „Проблемы прогнозирования и государственного регулирования социально-экономического развития”.
6. Čurkina, I. Mazas valsts ekonomikas attīstības iespējas globālā pasaulē: Latvija. RPIVA 5. starptautiskā Jauno zinātnieku konference, 2009. gada 12. decembris.
7. Karnīte, R. Formation of a Flexible Labour Market in the Baltic States under the Conditions of Economic Crisis. International Round table discussion organised by the Baltic Assembly Social Affairs Committee. Riga, 12–13 February 2009.
8. Karnīte, R. Patreizējā ekonomiskā situācija valstī un tās ietekme uz strādājošiem. Ziņojums LBAS diskusijā „Krīze: vai sievietēm un vīriešiem ir vienādas iespējas darba tirgū?”. Rīga, 2009. gada 5. marts.
9. Karnīte, R. Par Latvijas tautsaimniecību. Ziņojums LZA Senāta sēdē. Rīga, 2009. gada 17. marts.
10. Karnīte, R. Dzelzceļa nozīmīgums un ietekme Latvijas tautsaimniecībā. Konference „Latvijas dzelzceļi: pagātne, tagadne, nākotne. Rīga, 2009. gada 26–27. marts.
11. Karnīte, R. Situācijas raksturojums un priekšlikumi tās uzlabošanai. LIZDA konference „Kvalitatīvas izglītības un zinātnes nozīme ekonomiskās krīzes apstākļos. Rīga, 2009. gada 4. aprīlī.
12. Karnīte, R. Economic crisis particularity in Latvia. International debate on ”Economic crisis – how to overcome it”, organised by the Economic Club Round Table. Vilnius, Lithuania, April 8–9, 2009.
13. Karnīte R. Latvijas izdzīvošanas izredzes. ES delegācijas diskusiju cikla „Sarunas pie kafijas tases” eksperta uzstāšanās. Valmiera, 2009. gada 23. aprīlī.
14. Karnīte R. The impact of the global financial crisis on the industrial sectors of Eastern European Countries and the case of the Baltic States. Main aggravating factors of the crisis and possible solutions. International conference of the European Economic and Social Committee (EESC), Consultative Commission on Industrial Change (CCMI). Zagreb, 27–28 April 2009.
15. Karnīte R. Eksperta vērtējums par ekonomisko krīzi, tās iemesliem un iespējamiem risinājumiem Latvijā, sniegts Ķīnas Tautas republikas akademiķu un uzņēmēju delegācijai (20 cilvēki) 2009. gada 29. aprīlī.
16. Karnīte R. Latvija – valsts vai reģions Eiropā? ES delegācijas diskusiju cikla „Sarunas pie kafijas tases” eksperta uzstāšanās. Rīga, 2009. gada 5. maijā.
17. Karnīte R. Privātās un publiskās partnerības nozīme un iespējas ekonomiskās aktivitātes veicināšanā. Referāts EEA granta, Norvēģijas valdības granta un Sabiedrības Integrācijas fonda projekta noslēguma konferencē. Rīga, 2009. gada 26. augustā.
18. Karnīte R. Veselības aprūpes vīzija un īstenība Latvijā. Uzstāšanās Latvijas Veselības aprūpes Vadības speciālistu asociācijas pilnsapulcē, 2009. gada 27. augustā.
19. Karnīte R. Darba tiesisko attiecību un ekonomiskās attīstības mijiedarbība. Uzstāšanās EEA granta, Norvēģijas valdības granta un Sabiedrības integrācijas fonda projekta „Sociālās atbildības un sociālā dialoga veidošana ilgtspējīgas ekonomiskās attīstības nodrošināšanai reģionā” – trīs konferencēs Valmierā 2009. gada 30. septembrī, Saldū 2009. gada 28. oktobrī un Jēkabpilī 2009. gada 25. novembrī.
20. Karnīte R. Skats no malas uz Latvijas ekonomiku. Uzstāšanās plenārsēdē 5. starptautiskajā konferencē ”New Dimensions in the Development of Society”. LLU, Sociālo zinātņu fakultāte, 2009. gada 2. oktobrī.
21. Karnīte R. Latvijas veselības aprūpes nozares ekonomiskās telpas raksturojums. Uzstāšanās Dienas Biznesa konferencē „Kā atveseļot veselības aprūpi Latvijā”. Rīga, 2009. gada 15. oktobrī.
22. Karnīte R. Road to recovery. High level meeting of the Baltic Sea Trade Union Network. Vilnius, Lithuania, 29. November 2009.

Publikācijas par tematu 2009. gadā

1. Karnīte R. Egle, ciprese vai smilšu pulkstenis, un kā tas iespaido Latvijas nākotni // Latvijas Ārsts, 2009. gada jūnijā.
2. Karnīte R. Vairāk saules Latvijas tautai // Latvijas Vēstnesis, interneta versija, 2009. gada jūnijā.
3. Karnīte R. Atklāti par migrāciju // ES māja.lv, 2009. gada jūnijs.
4. Karnīte R. Vai vērts ielūkoties nākotnē // Latvijas Vēstnesis, interneta versija, 2009. gada jūnijā.

Citas publikācijas

1. Regulāri I. Čurkinas un R. Karnītes sagatavoti nacionālo ziņojumu publicējumi Eiropas Dzīves un darba apstākļu uzlabošanas fonda mājaslapā.
2. Karnīte R. Assessment of the national stimulus packages in the EU. Questionnaire on national stimulus packages in the EU to be completed by TURI institutes.
3. Regulāras I. Čurkinas un R. Karnītes intervijas Latvijas un ārvalstu plašsaziņas līdzekļos.
4. Čurkina, I. Aizņēmums – recesijas mīkstināšanas mehānisms? – Pieejams: <http://www.lv.lv/index.php?menu=doc&sub=697&id=187343>, 5.02.2009
5. Čurkina I. Kas ir valsts bankrots un kā tas izpaužas? - Pieejams: <http://www.lv.lv/index.php?menu=doc&sub=pprocessa&id=189038>, 20.02.2009
6. Čurkina I. Vai devalvācija ir panaceja pret visām kaitēm? – Pieejams: <http://www.lv.lv/index.php?menu=doc&sub=pprocessa&id=189038>, 13.03.2009

Challenges and threats of the development of small states in a globalized world: case of Latvia

Summary

The study seeks answer to the question: if challenges and threats of a small country differ from these of a large country, and what should be economic policy in a small country in order to use fully challenges provided by the globalisation and financialisation of the world economy and to compensate threats created by these processes?

Keywords: small state, globalisation, financialisation of the economy.

Dr. ekon., LZA akadēmiķe	Raita Karnīte
Dr. h. filoz., LZA akadēmiķe	Maija Kūle
Dr. ekon.	Ērika Šumilo
Dr. ekon.	Inna Dovladbekova
Dr. filoz.	Ilze Ostrovska
Dr. fiz.	Andris Kangro
Dr. fiz.	Andris Grīnfelds
Dr. ekon.	Andrejs Geske
Dr. jur., LZA akadēmiķis	Tālavš Jundzis
Dr. jur.	Andrejs Vilks
Dr. filoz.	Aivars Tabūns
Dr. fioz.	Māra Rubene
Dr. ekon.	Fortūna Eisaka
Maģ. ekon.	Irīna Čurkina
Maģ. pol.	Andrejs Berdņikovs
Maģ. ekon.	I. Kastro
Maģ. ekon.	J. Bērziņš
Maģ. filoz.	Velga Vēvere
Maģ. filoz.	Rinalds Zembahs
Maģ. fil.	Andrejs Balodis

Latvija Eiropas Savienībā: ekonomikas un kultūras mijiedarbība zināšanu sabiedrības veidošanā

Anotācija

Pētījumā izziņāti zināšanu sabiedrības teorētiskie un praktiskie jautājumi ekonomiskā, kultūras, politiskā, sociālā, juridiskā, izglītības, zinātnes un tehnoloģiju attīstības un sabiedrības drošības aspektā. Pētījumā konstatēts, ka Latvijā zināšanu sabiedrības attīstību, kas ir valsts stratēģisko mērķu sasniegšanas pamatnosacījums, kavē nevis atsevišķas neveiksmes, bet sistēmiskas kļūdas.

Atslēgvārdi: sabiedrības attīstība, zināšanu sabiedrība, ekonomika, kultūra, izglītība.

Ievads

Valsts finansēts sadarbības projekts Nr. 06.0041 Latvija Eiropas Savienībā: ekonomikas un kultūras mijiedarbība zināšanu sabiedrības veidošanā apkopo pētījumus trīs apakšprojektos:

- Ekonomisko faktoru loma zināšanu sabiedrības veidošanā (vad. akad. dr. ekon. Raita Karnīte, Latvijas Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūts, EPC SIA);
- Kultūras aspektu nozīme zināšanu sabiedrības veidošanā (vad. akad. dr. hab. filoz. Maija Kūle, dr. filoz. kand. Velga Vēvere, Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts),
- Sociālā kapitāla teorētiskie un praktiskie aspekti un tā loma zināšanu sabiedrības veidošanā (vad. prof., dr. ekon. Ērika Šumilo, Latvijas Universitātes Ekonomikas un vadības fakultātes Starptautisko attiecību katedra).

Kopš 2004. gada 1. maija Latvijai kā Eiropas Savienības dalībvalstij ir jāspēj sekot ne tikai nacionālajiem, bet arī kopējiem Eiropas Savienības mērķiem. Valstiskais pēc iestāšanās Eiropas Savienībā ir ieguvis plašāku apmēru un saturu, un valstu attīstības izlīdzināšana ir nepieciešamība gan nacionālā, gan savienības kopējā aspektā.

Attīstības garants ir konkurētspēja. Atbilstīgi Lisabonas stratēģijas burtam un garam, zināšanu sabiedrība ir galvenais nosacījums globālās konkurētspējas uzturēšanai. Lai veidotos zināšanu sabiedrība, ir nepieciešami to sekmējoši nosacījumi, kas rodami gan ekonomikā, gan kultūras jomā. Zināšanu sabiedrība ir šo nosacījumu sarežģīta mijiedarbības rezultāts.

Zināšanu sabiedrības izveidošana tādā valstī kā Latvija, ko raksturo samērā zems ekonomiskās un sociālās attīstības līmenis un daudzšķautņains sabiedrības attīstības modelis, ir sarežģīta. Tiekme pēc zināšanām, izpratne par jauninājumu nozīmi, augsts radošais potenciāls un tieksme pēc attīstības sadzīvo ar pasivitāti demokrātijas veidošanā, nepilnīgi attīstītām demokrātijas iemaņām un etniskajām problēmām. Kā šādā ekonomiskā un kultūras vidē notiek zināšanu sabiedrības veidošanās un kas jādara, lai Latvija spētu sasniegt Lisabonas stratēģijā noteiktos mērķus – tas ir nopietnas teorētiskās izpētes jautājums, uz kuru atbildes meklējam šajā 2006. gadā sāktajā daudznozaru pētījumā.

Pētījumam ir arī praktiska nozīme, jo tas palīdz izprast Latvijas stratēģisko mērķu īstenošanas iespējas. Kopš 90. gadu sākuma Latvijas stratēģiskais mērķis ir bijis valsts iedzīvotāju dzīves uzlabošana, ar to dažādos mērķu formulējumos saprotot iedzīvotāju labklājības paaugstināšanu, tuvināšanos ES labklājības līmenim vai, pēdējā laikā – cilvēka dzīves kvalitātes uzlabošana. Ir saprotams, ka plānotais stratēģiskā mērķa sasniegšanas ceļš ir modernas, starptautiski konkurētspējīgas tautsaimniecības izveidošana, kuras pamatā ir zināšanas kā efektīvākais

konkurētspējas faktors. Jo lielāka ir uz zināšanu izmantošanu balstītā tautsaimniecības daļa, jo efektīvāka ir tautsaimniecība, jo augstāku labklājību vai dzīves kvalitāti tā spēj sniegt saviem iedzīvotājiem. Šāda pieeja atbilst ES kopējām nostādnēm, kas formulētas Lisabonas stratēģijā.

Plaša zināšanu lietošana attīstības virzībai nav iedomājama bez atbilstīga sabiedrības attīstības stāvokļa, citiem vārdiem, jo vairāk sabiedrības attīstības pakāpe ir tuvināta tam, ko saprot ar zināšanu sabiedrību, jo lielākas iespējas ir īstenot valsts stratēģiskos mērķus (kaut gan tie formulēti kā abstrakti jēdzieni un nav izmērāmi, tātad tuvināšanās tiem nav novērtējama). Atbilstīgi šādai valsts attīstības koncepcijai virzība uz zināšanu sabiedrību ir, no vienas puses, apzināts Latvijas stratēģisko mērķu sasniegšanas efektīvākais līdzeklis, tātad viens no valsts attīstības starpmērķiem, no otras puses, valsts stratēģisko mērķu īstenošanas neizbēgamas sekas. Citiem vārdiem, ja Latvijā vēlas īstenot formulētos stratēģiskos mērķus, tad ir jā rūpējas, lai valstī attīstītos zināšanu sabiedrība un uz tās bāzes arvien paplašinātos zinātnietilpīgo ražošanas veidu (zināšanu ekonomikas) devums.

Šī atziņa apliecina zināšanu sabiedrības veidošanas ciešo saistību ar virzību uz valsts stratēģiskajiem mērķiem (neatkarīgi no to formulējuma). Atbilde uz pētījuma pamatjautājumu, kā Latvijas sabiedrība vērtējama zināšanu sabiedrības veidošanās aspektā un kas to iespaido, skaidro, kas kavē sasniegt Latvijas stratēģiskos mērķus, kā arī – kādi citi apstākļi ietekmē abus savstarpēji saistītos procesus.

Pētījuma gaitā secināts, ka Latvijā ir veiktas reformas, sagatavots liels skaits stratēģisko un rīcībpolitikas dokumentu, dibinātas institūcijas un sistēmas, tomēr virzība uz mērķi, tostarp informācijas un zināšanu sabiedrības veidošana, kas atzīta par svarīgu, gandrīz vai izšķirīgu mērķa sasniegšanas nosacījumu, nav apmierinoša.

Apkopojot Latvijas stratēģiskās plānošanas un rīcībpolitikas dokumentu analīzes un daudznozaru pētījumu rezultātus, gūts secinājums, ka pastāvīgai neveiksmei Latvijas stratēģisko mērķu sasniegšanā un zināšanu sabiedrības attīstībā ir sistēmisks iemesls – proti, nav vainojama atsevišķas valsts institūcijas vai nozares darbība, bet gan izveidotā vai izveidojusies sistēma, kādā notiek lēmumu pieņemšana un īstenošana Latvijā.

Pētījumā iesaistīti speciālisti no vairākām Latvijas augstskolām un zinātniskām organizācijām: Latvijas Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūta (maģ. ekon. Irīna Čurkina, maģ. pol. Andrejs Berdņikovs, dr. ekon. Fortunata Eisaka, ekonomists Māris Eisaks), Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūta (acad., prof. dr. habil. filoz. Maija Kūle, maģ. filoz. Rinalds Zembahs, maģ. filoz. Velga Vēvere, maģ. filoz. Andrejs Balodis), Latvijas Universitātes Ekonomikas un vadības fakultātes Starptautisko attiecību katedras (prof. dr. ekon. Ērika Šumilo, maģ. ekon. Ilona Baumanē, maģ. ekon. Kristīne Bērziņa), Latvijas Universitātes Pedagoģijas un psiholoģijas fakultātes (prof. dr. fiz. Andris Kangro, prof. dr. ekon. Andrejs Geske, prof. dr. fiz. Andris Grīnfelds), Rīgas Stradiņa Universitātes (prof. dr. ekon. Inna Dovladbekova, prof. dr. jur. Andrejs Vilks, maģ. pol. Ivans Bērziņš), Baltijas Starptautiskās akadēmijas (prof. dr. filoz. Ilze Ostrovska), Latvijas Zinātņu akadēmijas Baltijas Stratēģisko pētījumu centra (acad. dr. habil. pol., dr. jur. Tālav Jundzis) un SIA EPC (akad. dr. ekon. Raita Karnīte). Projekta īstenošanā piedalījās ekonomisti, filozofi, juristi, izglītības, sociālo un politisko zinātņu speciālisti.

Pētījuma rezultāti izdoti latviešu valodā grāmatā „Kas ir zināšanu sabiedrība?”² un angļu valodā žurnāla „Humanities and Social Sciences: Latvia” 2009. gada izlaiduma četros numuros. Par pētījuma tematu notikušas vairākas diskusijas, kurās piedalījās projekta izpildītāji, un starptautiska konference „Zināšanu sabiedrība un globālā krīze: Latvija”, kurā bija plaši pārstāvēta zinātniskā sabiedrība.

Uz daudznozaru pētījumu rezultātu pamata tiek gatavots zinātnisks darbs, kurā skaidrota atbilde uz jautājumu, kāpēc virzība uz Latvijas stratēģiskajiem mērķiem, kas formulēti mūsdienīgā aspektā, saskan ar ES kopējām nostādnēm, ir principā saskaņoti dažādos stratēģiskajos un rīcībpolitikas dokumentos un gandrīz vienmēr ir pamatoti ar rīcībpolitikas instrumentiem (likumdošanu, rīcības programmu, kontroles sistēmu un atbildīgām institūcijām), līdz šim nav apmierinoša, un kas jādara, lai to uzlabotu. Tā kā sadarbības projekta pamatjautājums saistīts ar virzību uz valsts stratēģiskajiem mērķiem, noslēguma pētījums arī palīdzēs saprast, kā Latvija virzās uz zināšanu sabiedrību. Pamatojoties uz noslēguma pētījumu, sagatavots pētījuma atziņu kopsavilkums un ieteikumi par turpmāko rīcību, kas pausti šajā rakstā.

Pētījuma gaita

Apakšprojektā *Ekonomisko faktoru loma zināšanu sabiedrības veidošanā* (vad. R. Karnīte) darbs veikts vairākos virzienos.

Makroekonomiskais aspekts (R. Karnīte, I. Čurkina, J. Bērziņš): noskaidroti zināšanu sabiedrības koncepta rašanās ekonomiskie un politiskie cēloņi, ‘jaunās’ ekonomikas spēks un attīstības tendences pasaulē, ‘jaunās’ ekonomikas konkurētspēja pasaules ekonomikas finansializācijas apstākļos, Latvijas tautsaimniecības atbilstība priekšstatam par ekonomiku, kas balstīta uz zināšanām, zināšanu ekonomikas attīstības iespējas, analizēta zināšanu sabiedrības vieta valsts sociālekonomiskajā politikā, valsts stratēģiskie mērķi un prakse virzībā uz mērķiem, iemesli, kāpēc virzība nenotiek, kā paredzēts, formulēta zināšanu sabiedrības definīcija stratēģiskās plānošanas vajadzībām (zināšanu sabiedrība definēta kā intelektuāļu kopa, tādējādi precizējot inovācijas un citu ‘jaunās’ ekonomikas ieviešanai vēltu rīcībpolitiku mērķi).

Politekonomiskais aspekts (A. Berdņikovs) – pētot zināšanu sabiedrības definīciju un vēsturi, nošķirti jēdzieni ‘zināšanu sabiedrība’ un ‘informācijas sabiedrība’, analizēta starptautisku organizāciju loma zināšanu sabiedrības

² Kas ir zināšanu sabiedrība? Latvijas Zinātnes padomes finansētās sadarbības programmas Nr. 06.0041 „Latvija Eiropas Savienībā: ekonomikas un kultūras mijiedarbība zināšanu sabiedrības veidošanā” pētījumu rezultātu apkopojums. Rīga : Latvijas Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūts, 2007. 183 lpp.

veidošanā (sevišķi ES un ANO) un definējumā, noskaidrotas dažādas zināšanu sabiedrības izpratnes un koncepcijas, iedalot tās šādi: ekskluzīvā, uz zinātniekiem orientētā sabiedrība un inkluzīvā, visu sabiedrību aptverošā; uz informācijas un komunikācijas tehnoloģiju attīstību balstītā zināšanu sabiedrība un uz cilvēka potenciāla attīstību vērstā zināšanu sabiedrība; uz konkurējošo pieeju orientētā un uz dalīšanos zināšanās, sadarbību balstītā zināšanu sabiedrība, apzināts cilvēkkapitāla jēdziens, tā saistība ar zināšanu sabiedrību, veikts pētījums par interneta sociālo nozīmi postmodernās sabiedrības tapšanā, pētīta zināšanu sabiedrības kā sabiedrības attīstības stadijas būtība un riski, transnacionālo organizāciju darbība un ietekme uz zināšanu sabiedrības veidošanos.

Sabiedriskās pārvaldes aspekts (I. Ostrovska) – analizēta politiskās elites izpratne par zināšanu sabiedrību Latvijā un līdzšinējā rīcība tās veidošanā (politisko partiju programmu analīze), zināšanu sabiedrības veidošanas nosacījumi Latvijas Nacionālajā attīstības plānā, atsevišķu pārvaldības aspektu loma zināšanu sabiedrības attīstībā (pārvaldības tipa vai to kombinācijas ietekme uz zināšanu sabiedrības veidošanos), analizēta uzticēšanās kā zināšanu sabiedrības veidošanās nosacījums un iespiesto plašsaziņas līdzekļu nozīme nacionālās attīstības stratēģijas un zināšanu sabiedrības kā stratēģiskās attīstības elementa skaidrošanai sabiedrībai.

Nozaru aspekts – lauksaimniecībā analizēta jaunās uzņēmējdarbības attīstība Latvijas laukos, lauku ekonomikas dažādošana un zināšanu nozīme lauku attīstībā, noskaidrotas nozares, kurās zināšanas ir vai varētu būt izmantotas (F. Eisaka, M. Eisaks), izpētīta arī elektronikas un elektrotehniskās rūpniecības attīstība kopš 1990. gada (R. Karnīte).

Izglītības pētījumi (A. Kangro, A. Grīnfelds, A. Geske) – divu gadu pētījumā analizēts pamatizglītības salīdzinošais līmenis, izmantojot starptautisko pētījumu rezultātus, un izglītības kvalitātes aspekti visos izglītības līmeņos. Pētījumos pierādīts, ka pamatizglītības līmenis Latvijā ir salīdzinoši augsts, bet tas pasliktinās, izglītības pētniecība ir apgrūtināta, jo finanšu trūkuma dēļ Latvija nepiedalās starptautiskos salīdzinošos pētījumos. Pretēji priekšstatiem konstatēts, ka skolotāji paliek strādāt specialitātē vairāk nekā citu nozaru speciālisti.

Intelektuālā īpašuma aizsardzība (T. Jundzis) – divu gadu pētījumā secināts, ka intelektuālā īpašuma aizsardzībai zināšanu sabiedrībā ir divējāda loma. No vienas puses, jācenšas, lai atsevišķu autoru darbi būtu iespējami pieejamāki sabiedrībai, bet, no otras puses, jānodrošina ikviena autora tiesības. Sabiedrības un autora interešu sabalansēšana nosaka, cik efektīvi attīstīsies zināšanu sabiedrība. Lai arī autortiesības ir ievērojami šaurākas nekā īpašnieka tiesības uz lietu, tomēr literatūrā turpinās diskusijas par nepieciešamību zināšanu sabiedrībā informāciju pārvērst no 'kultūras produkta' par pārkamam precī. Tas nozīmē, ka līdzšinējo autortiesību un blakustiesību sistēmai, kas kalpo atsevišķiem industriāliem vai sociāliem risinājumiem vienā vai otrā komercstruktūrā, vai arī pārāk absolutizē autora tiesības, daudz lielākā mērā jākalpo vienotai informācijas un zināšanu sabiedrībai. Latvijas autortiesību sistēma jau gandrīz desmit gadus atbilst starptautiskiem un Eiropas Savienības standartiem. Tā nav ideāla, bet lielākoties atbilst sabiedrības interesēm. Latvijas zinātnieku interesēs būtu iespējami labāk apgūt un izprast sarežģītās autortiesību normas, lai tās varētu noteiktāk izmantot gan savu kā autora interešu aizsardzībai, gan zināšanu sabiedrības veidošanai.

Zināšanas un noziedzība (A. Vilks) – divu gadu pētījumā analizēta zināšanu izmantošana noziedzīgajā pasaulē un noziedzības apkarošana organizācijās, pētītas noziedzības attīstības tendences mūsdienās (kibernoziegumi, noziegumu tehnikas un tehnoloģiju attīstība). Sociālo resursu (tīklu) attīstība un apmeklējumu progress veicina cilvēku virtuālo koncentrāciju, kurai arī ir negatīvas sekas, proti, korespondences koncentrācija palielina iespējamību pārkāpt personas korespondences tiesības; nepilngadīgās personas var ietekmēt pedofili; personu koncentrācija palielina spiegošanas iespējamību (izlūkdatu iegūšanas ziņā). Sludinājumu, darba meklēšanas un e-komercijas resursu aktivizācija norāda uz cilvēku velmi iegūt materiālo labumu, kas likumsakarīgi palielinās gan krāpniecisko shēmu īpatsvaru, gan cietušo (kuriem nodarīts materiālais zaudējums) skaitu. Internets tiek aktīvi izmantots informācijas (ziņu) iegūšanas nolūkos – šī attīstība paaugstina rasisma un ksenofobijas materiālu izplatīšanu, manipulāciju ar publisko domu utt.

Sociālās zinātnes aspekts (A. Tabūns) – pētījumā ir analizēta Latvijas sociālo zinātņu izglītības sistēmas galvenie indikatori, sociālo zinātņu pētniecība un Latvijas sabiedrības sociālo zināšanu kompetence. Ziņojums balstās uz Latvijas un ES statistikas datiem. Pēdējo gadu diskusijās par Latviju kā zināšanu sabiedrību sociālo zinātņu ieguldījums tiek apspriests diezgan reti. Tas ir paradoksāli, jo Latvijai ir daudz neatrisinātu sociālo jautājumu. Pārvaldības zemā kvalitāte, iedzīvotāju sociālās un ekonomiskās kompetences deficīts, uzņēmēju nepietiekamā konkurētspēja ir tikai daži šīs problēmas aspekti. Tipiskie sociālās rīcības modeļi neliecina, ka sabiedrība un lēmumu pieņēmēji ir labi informēti par sabiedrībā notiekošo, par sociāliem riskiem un sociālām iespējām. Latvijā nav izvērtēts, kā notiek sociālo zināšanu pārnese citiem sociāliem aģentiem; kas ir sociālās zināšanas un kā tās atšķirt no pseidozinātniskiem pieņēmumiem; kā šos divus informācijas veidus nošķirt? Kā veicināt Latvijas sabiedrības sociālo kompetenci, samazināt informācijas telpas piesārņošanu ar sabiedrību maldinošu informāciju? Kā veicināt sociālo zināšanu pieejamību un pielietojumu? Pētījumā rastas atbildes uz šiem jautājumiem.

Apakšprojektā *Sociālā kapitāla teorētiskie un praktiskie aspekti un tā loma zināšanu sabiedrības veidošanā* (vad. Ērika Šumilo, izpildītāji Ē. Šumilo, I. Dovladbekova, I. Baumanes) veikti trīs pētījumi.

Pirmajā pētījumā apzināta teorētiskā bāze par sociālā kapitāla būtību, formām, interpretācijām un noskaidrotas turpmākā pētījuma teorētiskās nostādnes (2006. gads). Neskaitāmi pētnieki gan ārzemēs, gan Latvijā ir secinājuši, ka vienlaikus ar postindustriālās ēras sākšanos sabiedrībā ir vērojamas vairākas pārmaiņas, kā dēļ vecās zinātnes paradigmas kļūst nederīgas. Divdesmitā gadsimta beigās ekonomikā notiekošās pārmaiņas ietekmē informācijas sabiedrības veidošanos, uzsverot tādas jaunās ražošanas formas, kas ir balstītas uz spējām ātri pielāgoties mainīgiem

vides apstākļiem, ir orientētas uz procesu, nevis rezultātu, aktīvi izmanto un veido sadarbības tīklus. Šo pārmaiņu ietekmē par salīdzinošās priekšrocības avotu ir kļuvis jauns kapitāla veids – sociālais kapitāls.

Otrajā pētījumā aplūkota sadarbība kā sociālā kapitāla pamatelements, īpašu uzmanību pievēršot Latvijas tūrisma nozarei (2007. gads) – noskaidrota sociālā kapitāla nozīme sabiedrības un tautsaimniecības attīstībā, detalizētāk analizēti vairāki tūrisma uzņēmumu sadarbības un tīklu veidošanas aspekti. Aptaujāti divu galveno tūrisma sektoru uzņēmumi, kas kā tūrisma uzņēmumi ir iekļauti Latvijas Centrālās statistikas pārvaldes publikācijās: ceļojumu aģentūras un tūrisma operatori, kā arī izmitināšanas uzņēmumi. Izveidota uzņēmumu datu bāze, apkopojot informāciju lielākoties no trim tūrisma uzņēmumu datu bāzēm – Latvijas Tūrisma attīstības aģentūras, Latvijas Tūrisma aģentu asociācijas, Latvijas Viesnīcu un restorānu asociācijas.

Trešajā pētījumā apskatīts sociālais kapitāls un jauninājumi nacionālo inovāciju sistēmu kontekstā: sadarbības analīze inovāciju jomā aktīvajos uzņēmumos Latvijas un Igaunijas pārtikas rūpniecībā. Lai gan arī Latvijā vairākus gadus pēc kārtas ir veikts Kopienas inovāciju pārskats (*Community Innovation Survey*), tā rezultāti līdz šim nav analizēti no sociālā kapitāla perspektīvas, kas būtu vērtīgs ieguldījums sociālā kapitāla novērtēšanai un problēmu izpratnei mūsu valstī. Turklāt vienotā pārskata metodoloģija ļauj veikt salīdzinājumus starp valstīm, kas izmanto šos pētniecības instrumentus. Tas paver plašākas nākotnes pētījumu iespējas. Pētījumā veikta šāda analīze un secināts, ka sociālā kapitāla un sadarbības iespējas inovācijā netiek izmantotas.

Apakšprojektā *Kultūras aspektu nozīme zināšanu sabiedrības veidošanā* (vad. M. Kūle) analizēta zināšanu sabiedrības pamatkonceptu veidošanās un to nozīme.

2006. gadā pētīta teorētiskā literatūra (angļu, vācu, krievu, itāļu, franču valodas avoti) par zināšanu sabiedrības konceptu, tā rašanās vēsturi, pamatojumam, definīcijām un lietojumu ES dokumentos. Atklājās, ka termins *'knowledge based society'* tiek daudznozīmīgi interpretēts, joprojām tas ir vāji strukturēts, dažādu sociālo pētnieku un valstu viedokļi nesaskan. Koncepts ir ieguvis ideoloģiska koncepta nozīmi. Raksturīgi, ka līdz ar politisko izplatību šis koncepts negūst skaidras aprises, bet tiek daudzveidīgi variēts, tādējādi pildot tipisku ideoloģiju konstruējoša koncepta lomu. Tas darbojas kā tipoloģizējošs, nereti tiek identificēts ar konceptu *'informācijas sabiedrība'*, *'postindustriālā sabiedrība'*, *'globālā sabiedrība'*, *'life long learning – mūžizglītība'*, *'global learning society'*, tādējādi jēdzienu padarot arvien neskaidrāku un norādot uz definējošo pazīmju trūkumu. Pastāv nepareiza nostādne, ka zināšanu informatīva vairošana ar datortehnoloģiju un interneta palīdzību vairo cilvēka izglītību. Izglītība bieži vien netiek šķirta no izglītības (tajā dominē profesionāli tehniskā ievirze). Raksturojot informāciju, kas nes zināšanas, tiek uzsvērts, ka informācijai ir noteikta adrese un adresāts, bet tai nav fiziskas lokalizācijas, informācijas meklēšana notiek ar atslēgas vārdu palīdzību. Tiek apgalvots, ka viss iepriekš minētais pastiprina abstrakcijas spēju cilvēka prātā, taču netiek iztirzāts, cik lielā mērā abstrakcijas var uzskatīt par zināšanu augstāko formu.

2007. gadā tika turpināta aizsāktā zināšanu sabiedrības aspektu analīze, uzmanību pievēršot kultūras vērtību un zināšanu sabiedrības mijiedarbībai; humanitāro zinātņu lomas izvērtējumam zināšanu sabiedrības tapšanā; informācijas, komunikācijas un zināšanu attiecībām; patērētājsabiedrības kritikai zināšanu sabiedrības veidošanas procesā.

Tika pētīta teorētiskā literatūra (angļu, vācu, krievu, itāļu, franču valodā) par zināšanu sabiedrības struktūrām, koncepta rašanās vēsturi, definīcijām un lietojumu ES dokumentos, kā arī analizētas Latvijas kultūrpolicies nostādnes un augstākās izglītības stratēģiskie dokumenti. Pētījumā iesaistītie zinātnieki sekoja Augstākās izglītības likuma tapšanai, ES konceptuālajām nostādnēm par izglītības stratēģiju, Lisabonas nostādņu īstenošanas gaitai.

2008. gadā filozofu kopa turpināja aizsāktā zināšanu sabiedrības kultūras aspektu analīzi, uzmanību pievēršot humanitāro zināšanu, tostarp filozofijas, izvērtējumam zināšanu sabiedrības tapšanā; kultūras vērtību un zināšanu sabiedrības mijiedarbībai; uz radošo šķiru orientētās (*creative class*) sabiedrības raksturojumam saistībā ar zināšanu sabiedrību; patērētājsabiedrības kritikai.

2009. gadā noritēja pētījumi par šādiem tematiskajiem lokiem: radošās sociālās grupas identifikācija un nozīme modernitātes kultūrā un tās izpausmes Latvijā, vadoties no R. Floridas darbiem (vad. pētn. M.Kūle, pētnieks R. Zembahs); humanitāro zināšanu un vērtību loma zināšanu sabiedrības tapšanā (vad. pētn. M. Kūle), sociālās atmiņas nozīme zināšanu sabiedrības attīstībā, zināšanu sabiedrības aksioloģiskie aspekti (pētnieks A. Balodis), zināšanu antropoloģija un zināšanu industrija (pētnieks R. Zembahs), zinātnes universitātes veidošanas nosacījumi pasaulē, Eiropā un Latvijā un tās nozīme zināšanu sabiedrības veidošanas procesā (pētniece V. Vēvere, prof. M. Rubene).

Pētījumos aplūkota zinātniskās pētniecības paradigmas maiņa universitātēs zināšanu sabiedrības veidošanās procesā, analizējot mūsdienu dilemmas. Īstermiņa skatījums īpaši apdraud nozares, kuras dod rezultātus ilgtermiņā, piemēram, augstākā izglītība un zinātne, jo augstākā izglītība ir investīcija, inovāciju pamats, nevis tikai budžeta tēriņi. Pētnieki pamatoja, ka mūsdienās izglītības un zinātnes loma ir plašāka – tās ir ne vien infrastruktūras elementi, bet arī patstāvīgas tautsaimniecības nozares, kas var būt augstas pievienotās vērtības eksporta produkcijas ražotājas. Pētnieki secināja, ka zinātniskā pētniecība zināšanu sabiedrībā saskaras gan ar tradicionāli universitātes akadēmiskai videi raksturīgām dilemmām (mācību un pētnieciskā darba aktivitātēm), gan ar tieši mūsdienām raksturīgu pretstatu – mērķorientētā pētniecība/akadēmiskā pētniecība jeb, citiem vārdiem sakot, īslaicīgā/ilglaicīgā pētniecība, universitātei īslaicīgi finansiāli izdevīga/kapitālieguldījumus prasoša pētniecība. Par teorētisko pamatu pētījumiem kalpoja Žerārs Delantijs, kas strādā zināšanu socioloģijā (it īpaši grāmatā *Challenging knowledge. University in the Knowledge Society*), kā arī Pjērs Burdjē savā intelektuālās darbības

analīzē (*Homo Academicus*). Pētniece V. Vēvere, izmantojot gan Ž. Delantija, Ž. Deridā, gan P. Burdjē atziņas, pievērsās zinātnisko pētījumu specifikai sociālajās un humanitārajās zinātnēs Latvijas universitāšu tipa augstskolās, lai noskaidrotu, kāda ir kopaina humanitāro vispārīglītojošo disciplīnu apgūvē un vērtīborientāciju veidošanā, un analizētu zinātniskās pētniecības nozīmi kultūras vērtību un zināšanu sabiedrības attīstībā Latvijā.

Tika veikts pētījums par atmiņas fenomenu zināšanu sabiedrības tapšanā, atmiņas tipoloģiju, tradējumu, sociālo aktivizēšanu, individuālajām un kolektīvajām, sociālajām izpausmēm saistībā ar zināšanu pārmantojamību. Ir sagatavots pētījums/raksts *Zināšanu sabiedrība un cilvēkkapitāls kā vērtība Latvijā* (A. Balodis).

Pētnieku redzeslokā bija jautājums par zināšanu industrializāciju un zināšanu antropoloģiju saistībā ar patiesības industriju (R. Zembahs). Zinātgribas, patiesības industrijas un interešu saistība tika meklēta antropoloģiskā 'pirmfaktā': cilvēku nepieciešamībā izveidot un aizsargāt – gan norobežojot, gan paplašinot – savu pasauli, tādējādi nodrošinot savu kopienai turpmāku pastāvēšanu. Pētījuma temats, kam pievērsās R. Zembahs, bija pēdējo gadsimtu radikālās pārmaiņas, kuras ir likušas pārvērtēt zinātnisko zināšanu 'desocializēto' raksturu un uzdot jautājumu, kā un vai vispār panākt zināšanu 'cilvēciskošanu', antropoloģizāciju, ikdienišķošanu, kad tās vairs nav tikai eksperta, hierarhiski 'neaižskaramas' un pārākas būtnes lieta, bet kļūst par sabiedrības īpašumu.

Vad. pētniece Māra Rubene saistīja jautājumu par zināšanu sabiedrības izveidi ar sociāli ētiskiem jautājumiem par taisnīguma telpu un tiesībām uz zināšanām. Tika apspriests jautājums par tiesību apjēguma paplašināšanu sakarā ar zināšanu sabiedrības izveidi, uzmanību pievēršot tiesībām uz informāciju, zināšanām un atklātību.

Daudznozaru pētījuma kopsavilkuma rezultāti

Daudznozaru pētījumā konstatēts, ka zināšanu sabiedrības veidošanās un virzība uz valsts stratēģiskiem mērķiem ir cieši saistīti procesi – zināšanu sabiedrība ir valsts stratēģisko mērķu sasniegšanas nosacījums, savukārt virzība uz stratēģiskiem mērķiem stiprina zināšanu sabiedrību. Virzību uz stratēģiskiem mērķiem nav iespējams novērtēt, jo mērķi ir abstrakti formulēti, taču salīdzinoši rādītāji, kas raksturo zināšanu sabiedrības un 'jaunās' ekonomikas attīstības pakāpi, neliecina, ka valsts tuvinātos stratēģiskiem mērķiem.

Pētījuma un to papildinošās stratēģiskās plānošanas un rīcībpolitikas dokumentu analīzes rezultātā gūts secinājums, ka neveiksmju iemesls ir nevis atsevišķas kļūdas vai nepilnības valsts institūciju darbībā, bet gan šādas sistēmiskas problēmas:

- Latvijas stratēģiskajos plānos jau kopš 1989. gada paredzēta virzība uz zināšanu ekonomiku jeb 'jauno' ekonomiku, un tā ir saistīta ar sabiedrības attīstību no esošās sabiedrības attīstības pakāpes uz informācijas sabiedrību un no tās uz zināšanu sabiedrību.
- Jēdziens *zināšanu sabiedrība* nav definēts, un tā izpratne ir daudznozīmīga un izplūdusi, taču uz to ir orientēta finansiāli segta rīcībpolitika (piemēram, ar inovāciju veicināšanu saistītās speciālās programmas izglītībā, zinātnē, uzņēmējdarbībā) (kā sasniegt to, kas nav definēts?).
- Latvijā ir daudz dažādu līmeņu stratēģisko un rīcībpolitikas dokumentu nacionālā, atsevišķu problēmu un nozaru līmenī, kuri pārklājas gan jomu, gan laikposmu ziņā, šo dokumentu formulējumos ir paredzēta virzība uz kopīgu mērķi – iedzīvotāju labklājības celšanu.
- Stratēģisko plānu kvalitāte un nodomi ļautu sasniegt stratēģiskos mērķus, tostarp stiprināt zināšanu sabiedrību, taču tie netiek saskaņoti pildīti (rīcībpolitika neatbilst stratēģiskajiem plāniem), tādējādi radot destruktīvas disproporcijas sabiedrības un ekonomikas attīstībā.
- Plānojot rīcībpolitiku, kas paredz izjaukt plānu saskaņotību, skarot pat plāna sasniegšanas nosacījumu saskaņotību un liedzot sasniegt mērķus, netiek novērtētas sekas.
- Arī lielo reformu seku novērtējums ilgtermiņā izpaliek, un tas rada smagas sociālas problēmas (raksturīgākais piemērs – izglītības un zinātnes reformas).
- Īstenojot pa daļām rīcībpolitiku, tās vajadzībām atvēlēto valsts un ES līdzekļu izlietojums ir neefektīvs (piemēram, inovācijas un uzņēmējdarbības veicināšanas līdzekļi).
- Valstī nav iedibināta atbildība par stratēģisko plānu nesasniegšanu un īstenoto politiku zemo efektivitāti.
- Sociālā kapitāla un sadarbības iespējas inovāciju jomā nav izmantotas, taču nozaru analīze pierāda tā nozīmīgumu mūsdienās.
- Pamatizglītības kvalitāte pasliktinās, un zinātni un augstāko izglītību novājina nebeidzamās reformas un finansējuma trūkums.
- Humanitāro un sociālo zinātņu loma sabiedrības attīstībā nav pietiekami novērtēta, pārmērīga tehnokratizācija noved pie fragmentārisma, vispārīga to zuduma, vērtību sistēmas izkropļojuma, zinātgribas izsīkšanas, kultūras apdraudējuma.
- Daļēja izpildījuma raksturs ir autortiesību aizsardzības sistēmai, kas arī rada grūtības inovācijai un 'jaunās' ekonomikas attīstībai.
- Zināšanu sabiedrības ietekme uz noziedzību un zināšanu loma noziedzības apkarošanā nav pietiekami izprasta un novērtēta.

Pētījumos pierādīts, ka, turpinot pašreizējā veidā, sabiedrības attīstība notiks lēni, valsts tautsaimniecībā nebūs iespējams izmantot attīstītas sabiedrības radītās konkurences priekšrocības un arī inovācija noritēs ar lielām grūtībām. Tādējādi nav sasniegti iepriekšējā Nacionālā attīstības plāna (NAP) mērķi un nebūs iespējams sasniegt arī spēkā esošā NAP un topošā NAP noteiktos mērķus, kas visi ir vērsti uz zināšanu sabiedrības attīstību. Nevar noliegt, ka valstī tiek apgūtas arvien jaunas tehnoloģijas, kas labākajā gadījumā uztur vidēju konkurētspēju ražošanas un pakalpojumu jomā, bet tās nedod priekšrocības, kas balstītas uz inovāciju konkurences.

Pētījuma rezultātā sagatavoti priekšlikumi par zināšanu sabiedrības definīciju un pasākumiem, kas efektīvāk nekā līdz šim sekmētu sabiedrības virzību uz zināšanu sabiedrību un saistībā ar to arī valsts virzību uz formulētajiem stratēģiskajiem mērķiem.

Lai konkretizētu virzību uz valsts stratēģisko mērķi un saistībā ar to uz zināšanu sabiedrību, nepieciešams nodrošināt precizitāti zināšanu sabiedrības pamatjēdzienu lietojumā, novēršot pārāk plašu to lietojumu tādās situācijās, kad politiski ekonomiskās programmas cenšas panākt specifiskus rezultātus, jo var izrādīties, ka zināšanu sabiedrības programmas mērķis ir piezēmetāks par to, ko pats jēdziens nevilšus pateic kā Rietumu civilizācijas mantojuma daļa. Pētījumā ieteikts diferencēt pamatjēdziena lietojumu un izstrādāt situācijām atbilstīgus apakšjēdzienus, kuri vairāk atbilstu jaunajām prasībām. Atzīts, ka jēdziena plašais lietojums ļauj iesaistīt plašāku līdzdalību (ko nodrošina jēdziena sastāvdaļa 'sabiedrība'), savukārt jēdziena 'zināšanu sabiedrība' sašaurinājums palīdz formulēt konkrētākus uzdevumus, kas noved pie taustāmākiem rezultātiem (R. Zembahs).

V. Vēvēre iesaka: lai satvertu visus minētos aspektus, iespējams, visietilpīgākais jēdziens un visefektīvākais apraksta modelis varētu būt Entonija Gidensa piedāvātais nevis zināšanu sabiedrības, bet gan zināšanu kultūru jēdziens. Turpinot šo filozofisko domu, ekonomistu darba grupa iesaka definēt zināšanu sabiedrību politekonomiskā aspektā kā **formālu vai neformālu apvienību, kurā iekļauti cilvēki ar kopējām interesēm, kuri cenšas efektīvi izmantot kopējās zināšanas savā interešu jomā un šajā procesā vienlaikus papildina savas zināšanas** (R. Karnīte). Konkrētums zināšanu sabiedrības definīcijā ieviests, lai radītu analizējamu un izmērāmu veidolu un konkretizētu valsts politikas pasākumus. Definīcija nenosaka zināšanu sabiedrības galīgumu un tādējādi saglabā koncepciju, ka zināšanu sabiedrība ir sabiedrības (visas vai daļas) attīstības stadija un termiņā neierobežots process.

Atsevišķos pētījumu virzienos gūtās atziņas un priekšlikumi

Teorētiskie aspekti (M. Kūle)

Latvijā koncepts 'zināšanu sabiedrība' ir iestrādāts dažādos valsts politikas dokumentos, taču nav notikusi zinātnisko atziņu par zināšanu sabiedrību un zināšanu ekonomiku aprobācija valsts pārvaldes sistēmā. Lēmumu pieņēmēji, ierēdņi, preses pārstāvji lielākoties izmanto šo jēdzienu kā jaunu ideoloģisku konceptu, lai sekotu Eiropas modernizācijas tendencēm, taču neiedziļinās tā jēdzieniskajā daudzveidībā, neapspriež praktiskos rīcības soļus, kuri būtu jāspēr, lai valsti vestu tieši zināšanu sabiedrības virzienā. Sākot ar 2008. gadu, no Valsts Stratēģiskās attīstības ievirzēm sāk pazust jēdziens 'zināšanu sabiedrība', kam seko arī praktiska rīcība – tiek krasi samazināts budžeta finansējums izglītībai un zinātnēi. Pētnieku grupa uzskata to par maldu ceļu un novirzīšanos no kursa, kas bija iekļauts Nacionālajā attīstības plānā, Latvijas universitāšu pārveides stratēģijā par zināšanu universitātēm (skatīt, piemēram, LU stratēģiju), mūžizglītības atzišanu par vienu no valstiskām prioritātēm u. c.

Zināšanu sabiedrības teorētisko raksturojumu un struktūras izpētei Latvijā ir pievērsušās vairākas teorētiķu grupas, arī ekonomistes, akad. Raitas Karnītes vadītā sadarbības projekta filozofu grupa. RTU Tālmācību studiju centra vadītājs Atis Kapenieks vada pētījumus par mūžizglītības saistību ar zināšanu sabiedrības veidošanos. 2009. gada maijā jautājuma par zināšanu sabiedrības teorētisko un praktisko izpratni risināšanā pievienojās Banku augstskolas Biznesa un finanšu pētniecības centrs, ar ko pētnieku – filozofu darba grupai izveidojās laba sadarbība.

Tomēr jāatzīst, ka kopējie pūliņi ir bijuši vairāk vērsti uz starptautisko nostādņu teorētisku izpratni, akadēmiskas diskusijas veicināšanu un jēdzienu skaidrošanu Latvijā, ieviešot tematiku par zināšanu sabiedrību universitāšu lekciju kursos, publicējot rakstu krājumus, līdzdarbojoties starptautisku konferenču organizēšanā un nolasot referātus. Lēmumu pieņēmējiem un valsts pārvaldes darbiniekiem vajadzētu vairāk iedziļināties zināšanu sabiedrības būtībā un saprast, ka Latvijas valsts kurss uz attīstītu zināšanu sabiedrību ir ļoti nepieciešams.

Teorētiski filozofiskās atziņas

Koncepts 'zināšanu sabiedrība' jeb 'uz zināšanām balstīta sabiedrība' (*knowledge based society*) Eiropas Savienības nostādnes³ ir guvis aktuāla ideoloģiska koncepta nozīmi. Tā izcelsmi saista ar Eiropas Komisijas teorētiskajiem meklējumiem definēt pētījumu jomu, kas atainotu mūsdienu eiropēiskās civilizācijas ietekmēto reģionu savdabību un attīstības dzinuli, kas nodrošinātu Eiropas Savienības ekonomiku kā dinamiskāko ekonomiku pasaulē, balstoties uz zināšanām. Nostādne sakņojas F. Bēkona formulā: zināšanas ir spēks un vara. Koncepts 'zināšanu sabiedrība' kļuva aktuāls, EK risinot sarunas ar Āzijas valstīm. Pamazām šis koncepts ienāk visu ES valstu politikajā un ekonomiskajā leksikā, un tai 21. gs. sākumā pievienojās arī Latvija.

'Zināšanu sabiedrība' nereti tiek identificēta ar konceptu 'informācijas sabiedrība', 'postindustriāla sabiedrība', 'globāla sabiedrība', 'mūžizglītība' (*global learning society*), tādējādi vairojot šī jēdziena izpratnes daudzveidību un definējošo pazīmju trūkumu. Filozofiskie pētījumi parāda, ka visi minētie jēdzieni ir tuvi un saturiski pārklājas, tomēr to identifikācija nav vēlama. Par nozīmes ziņā plašāko jēdzienu jāuzskata 'uz zināšanām balstīta sabiedrība', no tā atvasināta ir 'zināšanu ekonomika', taču jēdziens 'informācijas sabiedrība' dezorientē, jo ataino tikai vienu šķautni, turklāt zināšanas nav ieteicams identificēt ar informāciju, nerespektējot kultūrvēsturisko kontekstu.

Filozofu grupa secina, ka lielākoties mūsdienu teorētiķu darbos 'zināšanu sabiedrības' konceptam netiek meklēti filozofiski antropoloģiski pamatojums. Koncepts sociālajās zinātnēs tiek izmantots bez atsaucēm, kā filozofiski izprast izzīņu, zināšanas, ētiku, cilvēka un sabiedrības iedabu, līdz ar to nereti kļūstot par virspusēju klišeju. Jāņem vērā, ka pasaules ievērojamākie filozofi no jauna uzdod jautājumu, kā mums jāsaprot zināšanas mainīgajā un globalizētajā pasaulē? (*Charles Taylor*) Racionālisma attīstība Eiropā bija saistīta ar kognitīvo evolūciju. Tomēr, ja

³ Par to liecina Lisabonas stratēģija.

zināšanas izprot tradicionālās epistemoloģijas gaismā, tad pārsvaru gūst tehnoloģiskās un utilitārās zināšanas, kas ir praktiski izmantojamas, bet tiek ignorēta mūsdienu zināšanu ieguves un pārneses savdabība, ko raksturo 'ikoniskais' pavērsiens (*iconic turn*), tēlveides specifika, vizuālās kultūras uzplaukums u. c. parādības. Filozofi ir pētījuši Eiropas identitātes izmaiņas saistībā ar zināšanu vairošanu un secinājuši, ka jau kopš apgaismības laika Eiropa sāk sevi identificēt kā civilizāciju, kas balstīta uz zināšanām. Taču racionalisms, kas nodrošina gan fundamentālas, gan lietojamas zināšanas, pamazām sāk pārvērsties par racionalizēšanu. Tā paralizē zināšanu iegūšanas kritisko aktivitāti, fundamentālo raksturu, dialektiskās šaubas, radošumu un priekšplānā liek labumu, ko var gūt no zināšanām. Mūsdienu koncepts 'uz zināšanām balstīta sabiedrība' ataino šo racionalizēšanas uzvaru – zināšanas kā labums ekonomikas attīstībai, produkcijas vairošanai, izglītota darbaspēka iegūšanai utt. Tam var būt riskantas sekas: vērtīborientāciju zudums un pakļaušanās vienpusīgai scientiskai ideoloģijai.

Zināšanām kā racionalitātes izpausmes veidam ir sava specifika saistībā ar vērtībām. Pētnieku grupa pievērsa uzmanību, kādā veidā izcilais 20. gs. domātājs Makss Šēlers raksturo zināšanas no aksioloģiskā skatpunkta: zināšanu lietošana, atšķirībā no citiem fenomeniem, tās pavairo, nevis samazina (atšķirībā, piemēram, no materiāla objekta, kura vērtība, to izlietojot, zūd). Zināšanas izmantojot, tās pieaudzē, nevis iznīcina. Zināšanas rada jaunas zināšanas. Tāpēc reizē ar idejām par zināšanu sabiedrības attīstību jāuzsver garīgo vērtību atšķirība no materiālajām vērtībām un garīgo vērtību nostiprināšanas mehānismi. Latvijā tas jāsaista ar pētījumiem par nacionālās identitātes izpratni un vērtību apliecinājumiem.

Cilvēkfaktors plus inovācijas veido attīstītu zināšanu sabiedrību. Filozofu grupā iesaistītie pētnieki secina, ka Latvijas valsts pārvaldības sistēmā (un arī teorētiku vidū) nav rasta pēc iespējas vienota izpratne, kas ir inovācijas. Nedarbojas nacionālā inovāciju sistēma, kas būtu privātās un publiskās partnerības (PPP) kopums un nodrošinātu zināšanu efektīvu apriti un pārnesi sabiedrībā. Latvijā 2008. un 2009. gadā krīzes laikā pieņemtā valdības pozīcija neatbalstīt PPP (ar dažiem izņēmumiem) valsts finansiālo resursu trūkuma dēļ vēl vairāk apdraud ceļu uz zināšanām un inovācijām balstītu ekonomiku. Līdz ar to tiek traucēta viena no fundamentālām zināšanu sabiedrības dimensijām – jauninājumu (inovāciju) veicināšana, kas ne tikai pārvērš zināšanas finansiālos ieguvumos, bet arī nodrošina visas tautas labklājību.

Pētnieki secina: jaunākajās nostādnēs par zināšanu sabiedrību vērojams, ka tā vairs netiek tik daudz saistīta ar valsts regulējošajiem mehānismiem un tirgu, cik ar cilvēka jaunradošo ekonomisko darbību. Tomēr jāņem vērā, ka ārzemēs (Latvijā tādas praktiski nav sākušās) ir diskusijas par to, cik lielu nozīmi piešķirt individuāla cilvēka (grupu) radošumam kā ekonomikas stimulēšanas mehānismam. Radošās ekonomikas aizstāvji nākotni redz tehnoloģiju un mākslas sintēzē, kas ļaus apmierināt modernitātes laikmeta cilvēku specifiskās vajadzības, taču diskusijās tiek izteikta pārliecība, ka šīs vajadzības ir laikmeta radītas un ved pie patērētājsabiedrības negatīvo iezīmju nostiprināšanās. Filozofu – pētnieku grupa iesaka: Latvijā būtu jāstimulē līdzdalība starptautiskās diskusijās par radošo ekonomiku un jāizvērtē Latvijas kultūras kapitāla potenciāls, kam ir lielas potences. Jāņem vērā, ka zināšanu sabiedrības attīstībā jābalstās gan uz intelektuālo kapitālu, gan arī uz sociālo un kultūras kapitālu.

Zināšanu sabiedrības veidošanas riska faktori

Iejas par 'zināšanu sabiedrību' nereti tiek izmantotas, lai apkalpotu biznesa intereses, nevis nodrošinātu sabiedrības kopējās vajadzības un vēlmi pēc indivīdu pašpilnveidošanos. Kristiāns Rabanus (*Christian Rabanus*) atzīst, ka racionalitāte mūsdienās nozīmē tikai instrumentālo prātu, domāšanas un darbošanās tehniku, kas ignorē senos filozofiskos pamatjautājumus un pamatvērtības un akceptē tikai to noderīgumu, kas kalpo par mērķu plānu un darbības novērtēšanai (patvaļīgi) izvirzīto mērķu sasniegšanā. Tāpēc filozofu grupa secinājusi: nedrīkst instrumentalizēt un pārlietu tehnoloģizēt zināšanu sabiedrību, atraujot to no izglītības un vērtībām. Par sabiedroto domātāju var minēt dr. fiz. Juri Dzelmi, kurš raksta: *Zināšanu sabiedrībā jāpievērš pastiprinātu uzmanību mākslai un filosofijai (arī reliģijai), jo tās nodrošina sabiedrības stabilitāti, dod virzību.*⁴

Zinātnieki secina: nav garantijas, ka zināšanu pakļaušana ekonomikas attīstībai un politisko interešu nostiprināšanai var dot pozitīvus rezultātus sabiedrībai kopumā, kas balstās uz virspusējām demokrātiskām vērtībām. Latvijā veiktais demokrātijas attīstības līmeņa audits rāda, ka tā ir viduvēja līmeņa, ar daudziem apdraudējumiem. Līdz ar to zināšanu sabiedrība jāveido vienlaikus ar citiem pasākumiem: jāpilnveido demokrātija, jāmazina biznesa interešu grupu iespaids uz valstisku lēmumu pieņemšanu, jānovērš korupcija un jāceļ izglītības līmenis. Pieaug prasība pēc zināšanu ieguves vadības (*management*). Taču pētnieki secina, ka zināšanu menedžments nav pats zināšanu jaunrades process, bet gan centieni tās pielāgot sabiedrības prasībām un stimulēt inovācijas. 21. gs. eiropeiskās civilizācijas aizrautība ar sabiedrības, izglītības, kultūras u. c. vadību rada ilūzijas, ka zināšanu vadība var būt pat nozīmīgāka par pašu zināšanu radīšanu. Zinātnei ir jāpastiprina saikne ar sabiedrību, jāattīsta jaunas komunikācijas formas, uz ko aicina Eiropas Komisija, taču nevajag pieļaut, ka zinātnes pārvaldība un administratīvi birokrātiskais aparāts gūst virsroku pār zināšanu radītājiem un bremzē jaunradi ar nepārdomātām un nemitīgām reformām.

Par negatīvu faktu, pēc pētnieku domām, jāatzīst tas, ka zināšanu sabiedrībā radošo zināšanu īpatsvars samazinās, bet palielinās *lietojamo zināšanu* daudzums. Latvijā visu līmeņu izglītības iestādes pastiprina ievirzi uz prasmēm, profesionalizāciju, atmetot vai aizvīzot tālākajā plānā vispārīglītojošos, vērtību sistēmu nostiprinošos mācību priekšmetus. Pētnieki uzskata, ka nepieciešams LR bakalaura programmas kopējā standartā ietvert pamatzināšanu apguvi filozofijā un ētikā. Par konceptuāli nepārdomātu soli jāuzskata izmaiņas vidējās izglītības jaunajā standartā. Kultūras vēstures apguve tika aizstāta ar kulturoloģiju, kas nesniedz sistematizētas zināšanas (skatīt LU Vēstures un filozofijas fakultātes Domes lēmumu par attieksmi pret standartu).

⁴ Diskusiju žurnāls. BA Biznesa un finanšu pētniecības centrs, Nr. 4, 2009, maijs, 4. lpp.

Pētot izglītības sistēmas saistību ar zināšanu sabiedrību Latvijā, secināts, ka mūžizglītība, kas pieder pie zināšanu sabiedrības noteiksmēm, Latvijā nav ieguvusi sistēmisku raksturu, tā ir sadrumstalota. Latvijas augstākās izglītības iestādes pārāk maz un lēni attīsta Boloņas deklarācijā ieteikto funkciju – sniegt plašus izglītības pakalpojumus dažādām sociālām un vecuma grupām.

Zināšanu sabiedrības progresīvais apraksts teorētiku koncepcijās bieži norāda uz draudiem, ko var saturēt humānās un morāles dimensijas zaudēšana, realizējot tieksmi uz nemitīgu, nekontrolējamu, lietišķi praktisku, tehnoloģisku zināšanu vairošanu. Šajos skaidrojumos nav saskatāma pārliecība, ka zināšanas varētu būt loģiski neatkarīgas no to iegūšanas un izplatīšanas sociālajiem (vārda plašā nozīmē) apstākļiem. Tādējādi zināšanas kļūst par tādām, kādas tās konstruē varas paradigma. Filozofu – pētnieku grupa secina, ka zināšanu sabiedrības attīstībā drauds var būt politiskā vara, kas balstīta uz savtīgām interesēm, apdraud demokrātiju un visu zināšanu ekonomikas potenciālu var vērst uz militāriem, antihumāniem mērķiem.

Secinājumi

Zināšanu sabiedrības tapšanai nav tikai pozitīva nozīme. Ja tiek pārspīlēta tehnoloģiski ekonomisko norišu loma, tā pati par sevi bez vērtību sistēmas nerada dzīves kvalitātes pieaugumu. Tāpēc zināšanu sabiedrībā jāvairo arī dialoga, kritiskās, dekonstruējošas un pret manipulāciju vērstas nostādnes. Te speciāla loma jāpiešķir humanitārajām zinātnēm. Zināšanas sniedz spēku ekonomikai, vairo konkurētspēju un dod sabiedrisku labumu tad, ja to ieguve, izmantošana un vairošana ir saistīta ar pozitīvi orientētu kultūras un morāles vērtību sistēmu. Citādi uzplaukums, ko dos tikai lietišķās un tehnoloģiskās zināšanas, būs īslaicīgs un veidos nestabilu sabiedrību, kas nebūs apmierināta ar sasniegto zināšanu izmantošanas efektu un radīs sociālus, iekšējus un ārējus draudus.

Kultūras aspekti, universitātes loma (V. Vēvere)

Pētot zināšanu sabiedrības veidošanas kultūras aspektus – kultūrizglītības/vērtībizglītības problemātiku, tika aptverti trīs posmi: zināšanu sabiedrības teorētiskie aspekti un filozofiskie pamati; universitātes īpašā loma zināšanu sabiedrības tapšanā un tās mērķu realizācijā; universitāte pārmaiņu laikā.

Pirmajā posmā galvenais uzdevums bija aplūkot dažādus zināšanu sabiedrības izpratnes modeļus un to pamatojumus un piedāvāt iekļaujošu un pēc iespējas funkcionālāku zināšanu sabiedrības definējumu. Citiem vārdiem sakot, jautājums ir par to, vai pašreizējā zināšanu sabiedrības izpratne, kas sakņojas modernitātes laikmeta pamatnostādņēs, mainoties situācijai, nav kļuvusi par novecojušu teorētisku konstruktū. Tika aplūkoti šādi aspekti: zināšanu sabiedrība un informācijas sabiedrība. *Secinājums*: zināšanu sabiedrība bieži tiek izprasta ļoti sašaurināti – tikai un vienīgi informācijas tehnoloģiju un zināšanu apmaiņas un saziņas operativitātes nodrošināšanas vērsumā, tomēr zināšanu sabiedrībā izvirzās nevis informācija, bet pats cilvēks, viņa situācija pasaulē, viņa intelektuālās spējas un iespējas, to paplašināšana. Lai gan jāatzīst, ka mainījies zināšanu jēdziens, pārmaiņas ir drīzāk relatīvas, nevis universālas. Otrais aspekts – zināšanu publiskums zināšanu sabiedrībā. *Secinājums*: aizvien lielāku lomu ieņem publiskas intelektuālās diskusijas. Tas nenozīmē, ka jāatsakās no akadēmiskās pierādījumu valodas, bet gan drīzāk jāizvirza priekšplānā zinātnes komunikācijas jeb zinātnes sabiedrisko attiecību jautājums (saprotoot sabiedriskās attiecības kā komunikāciju ar sabiedrību), jo zināšanu sabiedrība paredz plašu intelektuālo bāzi. Trešais aspekts – zināšanu vadība. *Secinājums*: zināšanu sabiedrībā nedrīkstētu akcentēt kādas vienas vai vairāku zināšanu formu apriori vadošo lomu, jo būtiska ir to mijiedarbība. Ceturtais aspekts – universitātes īpašā loma zināšanu sabiedrībā. *Secinājums*: zināšanu sabiedrībā universitātes kļūst par īpašām autonomām kognitīvām zonām, savā veida sociālajiem modeļiem; tieši tāpēc universitātes var kļūt par sociālo pārmaiņu iniciatorēm. Piektais aspekts – zināšanu statusa maiņa sabiedrībā. *Secinājums*: jāveido jauni diskusiju forumi, kuri centrētos nevis ap kādām universālām zinību idejām, bet gan ap konkrētiem faktiem vai uzdevumiem. *Kopsecinājums*: lai aptvertu visus minētos aspektus, iespējams, visietilpīgākais jēdziens un visefektīvākais apraksta modelis varētu būt Entonija Gidensa piedāvātais nevis zināšanu sabiedrības, bet gan zināšanu kultūru jēdziens.

Otrajā posmā īpaša uzmanība pievērsta universitātes vietai zināšanu sabiedrībā un humanitāro priekšmetu nozīmei zināšanu sabiedrības tapšanā. *Secinājums*: zināšanu sabiedrībā universitāte ir nozīmīgākais intelektuālās darbības centrs, taču tikpat svarīgi ir domāt par universitāti mūsdienu tirgus attiecību kontekstā, proti, kā mainīgās pieprasījuma un piedāvājuma attiecības ietekmē mācību satura maiņu. Tas ir jautājums par divējādo kompetenci: universitātei jāpilda gan akadēmisko zināšanu vairošanas funkciju, gan vienlaikus ārpusakadēmisko (profesionālās izglītības) mērķu realizācijas funkcija.

Trešajā posmā pētīta universitāte pārmaiņu (krīzes) laikā. *Secinājums*: universitāte pārmaiņu laikā vairs nevar būt noslēgta institūcija; ir jāpārformulē tradicionālās demarkācijas līnijas starp tradicionālām pētnieciskajām nozarēm, proti, jāveido sadarbības projekti ne tikai starptautiskā līmenī, bet arī vienā vai vairākās universitātēs; universitāte ir akadēmiskais centrs un vienlaikus liberālās racionalitātes normu uzturēšanas institūcija.

Veiktais trīs posmu pētījums kalpo zināšanu sabiedrības izpratnes padziļināšanai, paplašināšanai un arī aktualizācijai mūsdienu mainīgajā kultūras un sociālekonomiskajā situācijā. Mainoties zināšanu statusam sabiedrībā, jāmainās arī zināšanu sabiedrības izpratnei. Un kā visu pārmaiņu modelis te kalpo universitāte. Savukārt zināšanu sabiedrības augstā intelektuālā latiņa prasa, lai cilvēku radošās un spriešanas spējas maksimāli attīstītos, tāpēc liela nozīme ir humanitārām un sociālām zinātnēm, kurām arī jāspēj pielāgoties jaunajai situācijai.

Priekšlikumi:

- nepieciešama zināšanu komunikācija jeb, citiem vārdiem sakot, akadēmiskās pētniecības rezultātu skaidrošana sabiedrībai un publikas plaša iesaistīšana intelektuālā diskusijā;
- zinātne jāuzlūko kā kultūras forma un kultūras prakse, kas nav šauri kognitīva;

- nepieciešama pašas zinātniskās darbības kā kultūras prakses izpēte (sava veida zinātnes antropoloģija);
- universitātei jādarbojas kā publiskam forumam, sociālo pārmaiņu iniciatorei, liberālo vērtību uzturētājai;
- nepieciešama 'ekspertu kultūras' jauna izpratne, proti, elitārisms jāaizstāj ar komunikāciju.

Zinātgrības aspekts (R. Zembahs)

Jautājums par zinātgrības vietu zināšanu sabiedrības koncepcijas izstrādē ir jautājums par individuālo motivāciju, ko sastop mēģinājumos panākt 'cilvēciskā potenciāla' maksimālu vai vismaz optimālu izmantošanu. Potenciāla kāpināšanas imperatīvs liek uzdot jautājumu, vai zinātgrība lēnām nepārvēršas par jaunu pienākumu un vai tā tagad neatrodas pretstatā tradicionālajam filozofiskajam priekšstatam par zinātgrību kā 'dabisku tieksmi'. Pētījumā iztirzāts pārrāvums zinātgrības jēdziena izpratnē, kas saistīts ar jaunākajiem sociālekonomiskajiem procesiem, ar to īpašo interešu struktūru, kas galu galā tiecas sašaurināt arī tradicionālo zināšanu jēdzienu, kāds tas bija sastopams filozofiskajā tradīcijā un ietekmēja zinātnes veidošanos.

R. Zembahs nonāk pie atzinuma, ka zināšanas arvien vairāk tiek pietuvinātas tūlītēji rezultatīvām praktisku darbību kārtulām un tādējādi lielā mērā ir pielīdzināmas 'gudrām prasmēm'. Tas būtu dēvējams par izteiktu tehniski instrumentālu pavērsieni zināšanu izpratnē un tādējādi vairs nav nepārprotami saistāms ar plašāku, fundamentālāku vēlmi izzināt pasauli. Katrā ziņā zinātgrības un īpaši zināšanu jēdziens ir piedzīvojis ievērojamu iekšēju kategoriālu pārbīdi, un tāpēc pētniekiem ir īpaši jāpiepūlas, lai to nesajauktu ar tradicionālo izpratni un tās konsekvencēm. Jāatzīst, ka zināšanu termina lietošana zināšanu sabiedrības koncepcijā sūta ja ne pretrunīgu, tad vismaz divdomīgu signālu visiem tiem 'kognitīvajiem strādniekiem', kas savās izglītošanās gaitās gluži nevilšus ir pieņēmuši tradicionālo izpratni par zināšanām, jo izglītības sistēma nav spējusi pietiekami operatīvi reaģēt uz straujajām jēdzienu nozīmes izmaiņām.

Pētījuma par zinātgrības vietu zināšanu sabiedrības koncepcijas izstrādē galvenais uzdevums ir veicināt lielāku vērtīgumu pret zināšanu jēdzienu, cenšoties konkrētāk precizēt tā ikreizējo lietojumu un tās jomas, uz kurām tas būtu attiecināms pēc iespējas adekvāti. Svarīgi pārbaudīt, vai jēdzieni netiek lietoti pārāk plaši tādās situācijās, kad politiski ekonomiskās programmas mēģina panākt specifiskus rezultātus. Var izrādīties, ka zināšanu sabiedrības programmas mērķis ir piezemētāks nekā tas, ko pats jēdziens gluži nevilšus pieteic kā Rietumu civilizācijas mantojuma daļa. Pētījums piedāvā zināšanu sabiedrības programmas konceptuālas analīzes iestrādes, kas aicina diferencēt pamatjēdziena lietojumu un izstrādāt situācijām un jaunajām prasībām atbilstīgus apakšjēdzienus. Savukārt zināšanu sabiedrības programma jēdzieniskās analīzes veicējiem palīdz apjaust tāda 'minimāla' zināšanu jēdziena iespējamību, kas ir ciešāk piesaistīts tehnoloģiskajiem imperatīviem. Taču jēdziena nozīmes ierobežojums vienlaikus nozīmē arī to, ka tas nav attiecināms uz visu sabiedrību, kurā var pastāvēt visai plaša zināšanu jēdziena izpratne vai pat pilnīga vienaldzība pret zināšanām. Ja mēs zināšanas sākam uzskatīt par pienākumu un darba uzdevumu, tad kļūst skaidrs, ka mums ir darīšana ar kādas sašaurinātas izpratnes uzspiešanu.

Tas ir galvenais jautājums, kur savijas zināšanu sabiedrības programmas pozitīvie un negatīvie aspekti. Tie izriet no tā, ka jēdzieni vienlaikus tiek lietoti pēc iespējas plaši un apslēptā veidā tomēr visai specifiski un to vispārībai nav atbilstīgi. Jēdzienu plašā lietojuma pozitīvais aspekts – tas var vieglāk mobilizēt pēc iespējas plašāku ļaužu loku, kas ir ietverts pašā 'sabiedrības' jēdzienā, tātad tas var radīt zināmu konsensa gaisotni, kur noteiktus priekšstatus atzīst par pašsaprotamiem. Vairākums ļaužu var justies līdzdalīgi kopīgā darbā. Toties jēdzienu šaurāks lietojums palīdz formulēt konkrētākus un precīzākus uzdevumus, kas noved pie taustāmākiem rezultātiem.

Bet vienlaikus, lietojot jēdzienu plašā izpratnē un izvīzot mērķus, ļaudis savās gaidās var izrādīties pievilti, jo var tikt pieprasīts ierobežots zināšanu kopums un sašaurināta izpratne par tām, kas cilvēciskā potenciāla īstenošanu ievirza noteiktās sliedēs un ikdienas dzīves pieredzē padara par formālu pienākumu. R. Zembahs gūst atzinumu, ka zināšanu sabiedrības programmas īstenošanu var aizkavēt nenoteiktības izjūtu izraisošs mistrojums starp vispārēju nodomu deklarāciju un reālajām specifiskajām ekonomiskajām interesēm, kuras aiz tās maskējas un ikdienas praksē diskriminē zināšanu izpratni. Vēl pie kavējošiem apstākļiem jāmin arī zināms 'kognitīvs' kūtrums un inerce, kas novērojama ļaužu masās.

Galvenais secinājums, kas izriet no R. Zembaha pētījumiem par zinātgrību un interešu struktūru, ir šāds: pēc iespējas plaši ir jāizmanto viss, ko ļaužu motivācijai var sniegt zināšanu izpratnes daudzveidība sabiedrībā, jo tikai šādā veidā, atturoties no pārsteidzīgas izstumšanas un noniecināšanas, dažādu cilvēciskās dzīves kognitīvo aspektu mijiedarbībā varētu izveidoties ļaužu kopība – tāda sabiedrība, kurai ir kāds vienojošs un mobilizējošs elements. Vienojošajam un sociālo sasaisti veidojošajam obligāti nav jābūt visur vienādam un identiskam – pietiek ar to vien, ka tas ir kopīgajā tendencē iederīgais, bet vienlaikus rada iepriekš neparedzētas papildu sociālās realitātes. Sabiedrība ir neizbēgami daudzveidīga ne tikai dažādajā zināšanu izpratnē un vajadzībā pēc tām, bet arī citos ārpus zināšanām izejošos aspektos. Ja daudzveidība tiek nonivelēta, sabiedrībā ienāk totalitāri pārvaldības aspekti. Tieši daudzveidīga pārvaldība ir sarežģītākais uzdevums un izaicinājums, kas liek normatīvizēt sabiedriski ekonomisko dzīvi. Šāda normatīvizācija visbiežāk tiek veikta ar specifisku zināšanu palīdzību, kuras sliecas atņemt cita veida zināšanas kā nevajadzīgas. Zināšanu sabiedrības tehnokrātiskais imperatīvs ir jāsamēro ar cilvēku demokrātiskas sadzīvošanas izaicinājumiem, kuri ļauj attīstīties cilvēciskajam potenciālam un tātad arī jauniem tehniskotās pasaules radīto problēmu risinājumiem.

Sabiedrības attīstības un informācijas un komunikācijas tehnoloģiju sociālās ietekmes aspekts (A. Berdņikovs)

Pamatojoties uz vadošajām idejām un dominējošajām tendencēm informācijas un komunikācijas tehnoloģiju (IKT) sociālās ietekmes jomā, ir iespējams formulēt trīs nākotnes sabiedrības veidošanās scenārijus: zināšanu demokratizācijas scenāriju; digitālās plaisas palielināšanās scenāriju un tīklu piramīdu scenāriju.

Zināšanu demokratizācijas scenāriju (ZDS) raksturo plaša informācijas pieejamība. Cilvēki kļūst izglītotāki un kompetentāki, viņi daudz labāk nekā agrāk saprot sabiedrībā notiekošo, tostarp valsts pārvaldes procesus, ierēdņiem vairs nav monopola uz informāciju – tie, kas pārvalda, un tie, kurus formāli pārvalda, dzīvo vienā informācijas telpā (notiek informācijas demokratizācijas process). ZDS ir raksturīgas trīs pazīmes.

Informācijas un zināšanu radīšanā iesaistās arvien plašāks cilvēku loks. Web 2.0 un Wiki tehnoloģijas kļūst par jauna komunikācijas un zināšanu radīšanas un apmaiņas modeļa pamatu, kuram ir raksturīga radoša pieeja un liela mijiedarbība. Cilvēkiem ir arvien lielākas iespējas apmainīties ar zināšanām un informāciju sociālo tīklu portālos un virtuālajās diskusiju telpās, piemēram, elektronisko ziņojumu dēļos (*bulletin boards*), tiešsaistes tērēšanas grupās (*chat groups*), daudzlietotāju vidēs (*MUD*), kā arī izmantojot e-pastu sarakstus (*Listserv*). Svarīga ZDS pazīme ir alternatīvas informācijas pieejamība; kopš 20. gadsimta 90. gadu beigām alternatīvie elektroniskie plašsaziņas līdzekļi kļūst par neatņemamu mūsdienu pasaules sastāvdaļu, turklāt to nozīme nākotnē vēl pieaugs.

Publiskā pārvalde un politika kļūst atvērtāka. Elektroniskās pārvaldes attīstība ļauj iedzīvotājiem arvien vieglāk saņemt sabiedriskos pakalpojumus. Paplašinās pilsoņu tiešās līdzdalības iespējas politikā (e-demokrātija). Arvien lielāka nozīme politiskajā komunikācijā ir e-kampaņām, kas veicina tiešāku un ciešāku mijiedarbību starp politiķiem (politiskajām partijām) un pilsoņiem.

Cilvēki kļūst politiski aktīvāki. IKT veicina jaunu sabiedriskā aktīvisma, tostarp jaunu protestu formu, rašanos. Jau tagad pastāv politiskās ‘*flash mob*’ (pēkšņā puļa/zibšņu puļa) akcijas, kuras lielā mērā ir IKT izplatīšanās rezultāts. Tās balstās uz jauniem tīklošanas un komunikāciju veidiem un ir cieši saistītas ar jēdzieniem ‘virtuālās kopienas’ un ‘gudrie pūļi’.

Digitālās plaisas palielināšanās scenārijs (DPPS) ir saistīts ar lielām atšķirībām starp valstīm, reģioniem un sociālām grupām. To raksturo divas galvenās pazīmes.

Pieaug digitālā plaisa starp sabiedrību dažādās valstīs. Tas veicina nesaprašanos starp dažādām kultūrām globālā līmenī. Mazattīstītās valstis nespēj adaptēties zināšanu sabiedrības prasībām. Šo valstu iedzīvotājiem ir liegtas iespējas izmantot kiberrevolūcijas tehnoloģiskus sasniegumus un nav pat elementāru komunikācijas un mācīšanās iemaņu, kas ir nepieciešamas indivīda integrācijai mūsdienu sabiedrisko attiecību sistēmā.

Pieaug digitālā plaisa sabiedrības iekšienē. Nacionālo valstu līmenī dažādām sociālām grupām veidojas dažādas informācijas telpas. Padziļinās līdz šim eksistējušās nevienlīdzības izpausmes, kas balstītas uz dzimumu, rasi, etnisko izcelsmi un atšķirībām starp pilsētu un laukiem. Veidojas jaunas nevienlīdzības formas, piemēram, nevienlīdzība pēc vecuma (jo jauniem cilvēkiem kopumā piemīt lielāka tieksme uz profesionālo attīstīšanos, jaunradi, eksperimentēšanu un jaunievedumiem nekā pusmūža un gados veciem cilvēkiem, kuri savukārt emocionāli ir vairāk orientēti uz savu iepriekšējo pieredzi).

Tīklu piramīdu scenārijs (TPS) ir saistīts ar atziņu, ka IKT, no vienas puses, rada informācijas pārprodukciju, bet, no otras puses, sekmē konteksta un kopskata trūkumu. Informācija, kuru nepārtrauktā plūsmā sabiedrībai piegādā internets, nepadara sabiedrību gudrāku un rīcībspējīgāku, bet, gluži pretēji, apmiglo tai prātu un grauj tās orientēšanās spējas. Šajos apstākļos par vērtību kļūst nevis informācija, bet gan spēja izvairīties no liekas informācijas, lai iegūtu vērtīgo laiku un atvieglotu koncentrēšanos. Rezultātā uzmanība kļūst par visnozīmīgāko resursu. Virtuālajā telpā veidojas jaunas hierarhijas (tīklu piramīdas). TSP raksturo divas pazīmes.

Virtuālajā telpā arvien vairāk veidojas slēgtie tīkli. Šie tīkli kļūst par īstu zināšanu un vērtīgas informācijas koncentrēšanās punktiem. Taču pieeja šiem tīkliem ir ierobežota.

Atklātie tīkli kļūst par mazvērtīgas informācijas iegūšanas punktiem. Šie tīkli ir pārpildīti ar atkritumu informāciju un viltus zināšanām. Ikviens var piekļūt šādai informācijai.

Analizējot situāciju Latvijā no iepriekš aprakstīto scenāriju viedokļa, konstatētas vairākas raksturīgas tendences.

Kaut gan virtuālajā telpā slēgto tīklu kļūst arvien vairāk, tīklu piramīdu scenārijs joprojām ir teorētisks nākotnes modelis. Tā perspektīvas nav skaidras un nav pietiekami izpētītas ne tikai Latvijā, bet arī pārējā pasaulē. Latvijā daudz labāk ir saskatāmas zināšanu demokratizācijas un digitālās plaisas palielināšanās scenāriju izpausmes (ZDS gadījumā ir saskatāms drīzāk izpausmju trūkums).

Analizējot zināšanu demokratizācijas scenārija izpausmes Latvijā, jāsecina, ka internets ne tik daudz motivē cilvēkus uz zināšanu iegūšanu, kā uz izklaidi (pētījumos konstatēts, ka datora visbiežākais izmantošanas mērķis ir izklāide). Turklāt pētījumi liecina par jauniešu atkarību no datora. Digitālā plaisa starp laukiem un pilsētu joprojām ir šķērslis e-pārvaldes ieviešanai Latvijā. Cilvēki nekļūst politiski aktīvāki: uz internetu balstītās akcijas, piemēram, pēkšņā puļa politiskās akcijas, Latvijā nav izplatītas un nav efektīvas.

Iepriekš izklāstītais liecina, ka šobrīd Latvijā nav vērojamas zināšanu demokratizācijas scenārija tendences. Toties ir acīmredzamas digitālās plaisas palielināšanās scenārija izpausmes. Pirmkārt, palielinās digitālā plaisa starp laukiem un pilsētu. Otrkārt, Latvijai ir raksturīgas pieaugušo cilvēku nepietiekamās IKT lietošanas prasmes. Treškārt, joprojām liela problēma Latvijā ir skolu sliktais tehniskais nodrošinājums un naudas trūkums to datorparka veidošanai/atjaunošanai.

Priekšlikumi

Daudzas mūsdienu tendences Latvijas sabiedrība nevar ietekmēt, jo tās ir likumsakarīgs IKT izplatīšanās un to sociālās lomas palielināšanās rezultāts. Tomēr Latvijas sabiedrība var turpināt cīnīties ar negatīvajām sekām šajā jomā: mazināt digitālo plaisu starp laukiem un pilsētu; turpināt attīstīt pieaugušo izglītību un mūžizglītību; pieejamo resursu robežās cīnīties ar slikto tehnisko nodrošinājumu skolās; turpināt ieviest e-pārvaldi un e-demokrātiju.

Tāpēc jāturpina īstenot „*Informācijas un komunikācijas tehnoloģijas izglītības kvalitātei*” programma 2007.–2013. gadam. Ar to var kaut daļēji kompensēt ilggadēju izglītības informatizācijas valsts līmeņa stratēģijas trūkumu. Jāveic pasākumi pieaugušo iedzīvotāju izglītošanā un apmācībā jaunajās tehnoloģijās, iesaistot tajos izglītības iestādes, vienlaikus palīdzot izglītības iestādēm risināt tehniskā nodrošinājuma jautājumus. Lai mazinātu digitālās plaisas starp laukiem un pilsētām, pašvaldībām ir jāaktivizē saimnieciskā vide un jāsakārto infrastruktūra (sākumam vismaz jāaptver iestādes un uzņēmumi ar optisko kabeļtīklu, pēc tam jārisina viensētu problēmas). Speciālistiem ir jāvērs nopieta uzmanība cīņai pret datorlietošanas izraisīto atkarību jauniešu un citu vecuma grupu vidū.

Pārvaldības aspekts (I. Ostrovskā)

Lai noskaidrotu atsevišķu pārvaldības elementu nozīmi un ietekmi uz zināšanu sabiedrības attīstību Latvijā, veikti trīs pētījumi: *Latvijas parlamentāro politisko partiju profilēšanās zināšanu sabiedrības veidošanās kontekstā. Politisko partiju programmu analīze, Uzticēšanās kā zināšanu sabiedrības veidošanās nosacījums* un *Zināšanu sabiedrības politika kā nacionālās attīstības stratēģijas elements: iespiesto mediju diskursa nozīme*.

Lisabonas stratēģijā iekļautā ES zināšanu sabiedrības attīstība paredz valstu valdību, uzņēmējdarbības un zināšanu institūciju ciešu sadarbību, kura ir jāuzsāk valsts pārvaldes institūcijām, iesaistot procesā sabiedrību.

Pieņemsim, ka zināšanu sabiedrību raksturo sarežģītu produktu radīšana, ražošana un sadale, struktūra un kultūra, kura sekmē sabalansētu, bezšķēršļu zināšanu izplatību sabiedrībā, uz ilgspējīgu attīstību orientētu iedzīvotāju kopumu, kur galvenais uzsvars ir likts uz inovāciju. Ja šo raksturojumu var attiecināt uz sabiedrības locekļu vairākumu, iespējams prognozēt, ka valsts varēs attīstīt globāli konkurētspējīgu ekonomiku un augstāku dzīves kvalitāti. Zināšanas kā produktivitātes avots ietekmēs arī prasmju, izglītības un inovāciju līmeni, kuri ir galvenie stratēģijas īstenošanas determinanti. Pārvaldība šajā kontekstā ir viens no četriem struktūrelementiem (līdztekus infrastruktūrai, cilvēkkapitālam un kultūrai), kas nosaka zināšanu sabiedrības attīstību. Pārvaldība tiek saprasta kā nepārtraukti mainīgas attiecības starp valsti un sabiedrību, valsts interakcija ar vidi, valsts spējas pārvaldīt sabiedrību un ekonomiku. Pārvaldībā sevišķa uzmanība tiek pievērsta sabiedrības līdzdalībai politikas veidošanā un tam, kā pilsoņi tiek iesaistīti lēmumu pieņemšanā.

Pēdējā desmitgadē saistībā ar zināšanu sabiedrības attīstību zinātniskajā terminoloģijā ir ienācis jēdziens ‘*smart governance*’, kuru var tulkot kā *gudra (izveicīga) pārvaldība* (Willke, 2007). Termins tiek lietots, lai apzīmētu pārvaldības formu, kuru veido noteikti principi, faktori un veikspēja, kas nodrošina iespēju atbildēt uz zināšanu sabiedrības izaicinājumiem. Citiem vārdiem, tā ir pārvaldība, kura ir adekvāta sarežģītām sociālām sistēmām. ‘Gudrā’ vai ‘izveicīgā’ pārvaldība ir komplicēta, jo saskaras ar diviem sarežģītiem procesiem: pirmkārt, ar globalizāciju, kura būtiski ietekmē nācijvalsts funkcionēšanu, otrkārt, ar industriālās sabiedrības pārveidi par zināšanu sabiedrību.

Zināšanu sabiedrības attīstības kontekstā sevišķu nozīmi iegūst pilsoņu loma un identitāte jautājumos, kuri skar zinātnes, tehnoloģiju un inovāciju attīstību: kāda ir sabiedrības, pilsoņu un publiskās pārvaldes saikne ar zinātni, inovācijām un informācijas tehnoloģiju attīstību, kādam būtu jābūt procesa dalībnieku ieguldījumam zināšanu sabiedrības politikas īstenošanā un kāds tas ir bijis, kopš Latvija iesaistījās Lisabonas stratēģijas īstenošanā.

Analizējot pārvaldības lomu zināšanu sabiedrības attīstības kontekstā, tradicionāli tiek izdalītas divas savstarpēji atšķirīgas jomas: politiskā un sabiedrības ietekmes joma. Pirmā ietver formālo lēmumu pieņemšanas sistēmu, vēlēto un iecelto politiķu un partiju darbību, savukārt sabiedriskā joma – pilsonisko sabiedrību un indivīdus, sabiedriskās organizācijas un plašsaziņas līdzekļus. Šo divu jomu savstarpējās saskarsmes līmenis un veidi ir pamatā sešiem pārvaldes tipiem, kuru izpēte galvenokārt saistāma ar pagājušā gadsimta pēdējo desmitgadi, kad aktualizējās arī zināšanu sabiedrības attīstība un pārvaldības ietekme uz to.

Diskrētais pārvaldības tips tiek īstenots bez būtiskas sabiedrības iesaistes, tāpēc ir svarīgs sabiedrības uzticēšanās līmenis politiskajām institūcijām zinātnes, inovāciju un informācijas tehnoloģiju (IT) politikas īstenošanas jautājumos.

Arī *izglītojošās pārvaldības* tips ir hegemonisks, tam raksturīga stipra valsts intervence un ‘no augšas uz leju’ stratēģija. Sabiedrībai ir ierādīta pasīva informācijas uztvērēja loma, bet noteicošā ietekme lēmumu pieņemšanā ir ekspertiem, kuru rīcībā ir tādi resursi kā izglītība, zināšanas un informācija, kuras ir nepieciešamas lēmumu pieņemšanai. Eksistē viedoklis, ka tieši šāda tipa pārvalde nodrošināja labklājības valsts attīstību Skandināvijā.

Korporatīvā pārvaldība uzsver sarunu un vienošanās nepieciešamību starp grupām, apveltītām ar varas resursiem – gan politiskajām, gan uzņēmējdarbības grupām. Arī šis pārvaldības modelis ir hegemonisks un tā galvenie dalībnieki, sevišķi valsts, vēlas noteikt ‘no augšas’ dalībnieku un apspriežamo interešu loku, arī sabiedrību pārstāvošās nevalstiskās organizācijas.

Tirgus pārvaldība atbalsta komerciālo un tirgus aspektu nozīmi zinātnes, inovāciju un IT attīstībā. Šo pārvaldības modeli īsteno galvenokārt neolibērālās ekonomiskās politikas adepti. Līdz ar to sabiedrība tiek uzlūkota kā tirgus dalībnieki – patērētāji. Savukārt procesu – šajā gadījumā zināšanu sabiedrības politikas – pārvaldība tiek orientēta ārpus valsts un sabiedrības ietekmes. Abi minētie dalībnieki pamatā iepazīstas ar zināšanu ekonomikas galaproduktiem pēc to nonākšanas tirgū.

Deliberatīvās (iesaistošās) pārvaldības pamatā ir ideja par atvērtu politiku un plašu sabiedrības piedalīšanos debatēs, viedokļu un lēmumu veidošanā, tādējādi panākot plašu masu leģitimizāciju. Ar šāda tipa pārvaldības palīdzību tiek sekmēta plaša iedzīvotāju iesaistīšanās zināšanu sabiedrības veidošanas procesos, kad ir, piemēram, jāizšķiras par ievērojamas budžeta daļas novirzīšanu investīcijām inovatīvos projektos, atsakoties no sociālo izmaksu palielināšanas. Deliberatīva pārvaldība mazina šķirtni starp speciālistiem un sabiedrību jautājumos, kas skar zināšanu sabiedrības attīstību, jo zināšanu līmenis par tās dažādiem aspektiem abām pusēm ļoti bieži ir atšķirīgs, taču sabiedrības pienums ir pievēršanās ētiskiem aspektiem un vērtībām.

Polemiskā (agonistic) pārvaldība sevi piesaka pilnīgi pretējā situācijā, kad kompromisus starp valsti un sabiedrību nav iespējams panākt sarunu ceļā. Tas ir sava veida protests pret diskrēto, izglītojošo vai korporatīvo pārvaldības tipu un to hegemonisko raksturu. Pārvaldību raksturo boikoti un piketi, taču visai reti šis pārvaldības tips skar zināšanu sabiedrības attīstības politikas aspektus, drīzāk sociālās vai ekoloģiskās politikas jautājumus.

Pašsaprotami, ka zināšanu sabiedrības attīstības politikas īstenošanas gaitā nav iespējams fiksēt kādu vienu noteiktu vai pat vairākus 'tīrus' pārvaldības tipus: tie pārklājas un piesaka sevi dažādās kombinācijās, taču, neskatoties uz to, var izdalīt pārvaldības modeli, kurā izteiktāki ir divi vai vairāki pārvaldības tipi un kuri sevi piesaka zināšanu sabiedrības politikas īstenošanas gaitā. Atkarībā no tā, kuri konkrētie pārvaldības tipi dominē, tie vai nu sekmē, vai kavē zināšanu sabiedrības veidošanos.

Pētījuma gaitā izvēlēto politiskā kursa aspektu attīstības interpretācijas var atšķirties, taču zināmu priekšstatu par zināšanu sabiedrības attīstības politiku tās sniedz. Ekonomiskais uzplaukums, zināšanu ekonomikas sasniegumi un konkurētspējas palielināšanās ienes korekcijas valstu sociālajā politikā – ne tikai tipiskās neoliberalisma valstīs, bet arī Skandināvijas labklājības valstīs. Piemēram, Somija, kura tiek uzlūkota kā valsts, kas spējīga atbildēt uz globalizācijas un zināšanu sabiedrības attīstības izaicinājumiem un Eiropā vissekmīgāk īsteno zināšanu ekonomikas attīstības politiku, balstās uz korporatīvismu, tirgus un izglītojošās pārvaldības tipu kombinācijas (Pelkonen, 2008). Korporatīvisms pārvaldībā izpaužas ka sociālo partneru – biznesa, universitāšu un arodbiedrību iesaistīšana lēmumu pieņemšanā par tāda zināšanu sabiedrības elementa kā IT un inovāciju attīstību. Arodbiedrības sevišķi aktīvi atbalstīja IT nozari, jo tā varēja nodrošināt jaunu darba vietu izveidošanu. Savukārt IT nozares vadošiem uzņēmumiem ir liela ietekme Somijā nodokļu jautājumos. Kaut gan kopumā korporatīvais pārvaldības tips izrādījies auglīgs Somijas zināšanu sabiedrības attīstībai (inovāciju sistēmas izveidē), tomēr tas ir tipiski hegemonisks modelis. Tajā tiek uzsvērtā konsensualitāte, bet noklusētas pretrunas un fakts, ka ir nepietiekams dialogs ar sabiedrību un nav plašas nevalstisku organizāciju ietekmes. Ir pieņēmums, ka pilsoņi savu viedokli var izteikt ar tirgus mehānisma palīdzību kā patērētāji, bet ar politikas un vēlēšanu palīdzību – ierobežoti. Lielu starptautisku biznesa koalīciju veidošanās gadījumos (globalizācijas un zināšanu ekonomikas ietekmē) valsts politika atkāpjas tirgus priekšā un ir visai nevarīga jautājumos, kas skar sociāli vienlīdzīgu iespēju nodrošināšanu apstākļos, kad attīstās zināšanu sabiedrība, piemēram, par interneta pieejamību vai lētu telefona sakaru nodrošināšanu. Apstākļos, kad attīstās tirgus pārvaldība, valsts prioritāte ir konkurētspēja, līdz ar to sociālās sabalansētības apsvērumi atkāpjas ekonomisko ieguvumu priekšā. Lai sekmētu zināšanu ekonomiku, valsts investīcijas zinātnei un attīstībai (Z&A) tiek būtiski palielinātas attiecībā pret IKP, taču pilsoņu ietekme samazinās, palielinās nedrošība par valsts varas lēmumiem, ienākumu nevienlīdzība un valsts administratīvie izdevumi. Laika gaitā palielinās sociālo konfliktu un sociālās izslēgšanas gadījumi, tiek marģinalizētas sociālās grupas, rodas reģionālā nevienlīdzība. No Somijas piemēra ir redzams, ka korporatīvās pārvaldības ietekme samazinās, bet tirgus pārvaldības ietekme nostiprinās (Pelkonen, 2008). Ir risks, ka situācijā, kad digitālā šķirtne paplašinās, jo tirgus nespēj nodrošināt plašu IT pakalpojumu klāstu valsts perifērijā, pieaugs sociālā nevienlīdzība, pat sociālā izslēgšana, bezdarbs, sociālo pakalpojumu kvalitāte pasliktināsies. Kopumā tas paver iespējas palielināties polemiskā pārvaldības modeļa ietekmei un valsts varas un sabiedrības konfrontācijai – pat attīstītas zināšanu sabiedrības apstākļos.

Izglītojošā pārvaldība sekmē iedzīvotāju izpratni par zināšanu sabiedrības informatīvajiem ieguvumiem un izaicinājumiem. Retorika par izglītību mūža garumā nav sveša nevienai sabiedrībai un dalībvalstij ES, taču politikas īstenošana tiek veikta ar tādu saturu, kādam ir gatava konkrētā sabiedrība. Pamatu pamats, attīstot zināšanu sabiedrību, ir plaša spektra prasmes plašam iedzīvotāju lokam, ko apgūst mācīšanās procesā, un īpašības: sociālā aktivitāte, atbildība par savu dzīvi un spēja piemēroties izmaiņām (Pelkonen, 2008). Taču šīs īpašības ir tieši pretējas protekcionisma un paternalisma iemācītajai nevarībai, kuru daudzu gadu desmitu laikā attīstīja centralizētā plānveida ekonomika un totalitāra vai autoritāra valsts.

No otras puses – arī tirgus pārvaldības dominance pat attīstītās valstīs piedāvā iedzīvotājiem tikai tādu varas resursu attīstīšanu kā patērēšana. Latvijā izrādījās, ka neoliberalisma šoks ir sliktas zāles, kuras noveda tikai pie kolapsam līdzīga stāvokļa ekonomikā un sabiedrības attīstībā.

Lai attīstītu cilvēkos iepriekš minētās prasmes, tiek piedāvātas plašas nacionālās debates, iesaistot sabiedrību, piemēram, par IT pielietojamības aspektiem, taču nav šaubu, ka pat tur, kur zināšanu sabiedrība ir veiksmes stāsts, kur tiek kombinētas iesaistošās un izglītojošās pārvaldības metodes, sabiedrība lēnām zaudē klasiskas labklājības valsts kontūras, dodot vietu hegemonistiskākiem pārvaldības tiptiem un mantiskās noslāņošanās tendencēm. Turpretim Latvijā kā gaisma tuneļa galā tiek regulāri piedāvāts labklājības valsts attīstības perspektīvas sapnis pēckrīzes periodā, neņemot vērā korekcijas, kuras varētu ieviest kaut minimāla zināšanu sabiedrības attīstība. Tā nenovēršami apelē pie citu, pretēju īpašību – patstāvības un pašpietiekamības – attīstīšanas, taču tad ir nepieciešama arī atbilstīga pārvaldība. Kā apliecina Somijas piemērs, pat tādā gadījumā var būt novirze no labklājības valsts principiem par labu hegemoniskākai pārvaldībai.

Latvijā tradicionāli abas pamatjomas – politiskā un publiskā – jeb valsts un sabiedrība ir bijušas lielā mērā šķirtas, taču pēdējās desmitgades laikā to attiecības ir kļuvušas pat antagoniskas. Līdz ar to *a priori* var pieņemt, ka Latvijā pārvaldības modeli varētu veidot diskrētā, tirgus un polemiskā pārvaldības tipu kombinācija.

Kādas pārvaldības modeļa izmaiņas Latvijā varētu notikt zināšanu sabiedrības attīstības ietekmē un kāds pārvaldības modelis varētu sekmēt zināšanu sabiedrības veidošanos? Atbilde uz šo jautājumu meklēta, analizējot vairākus zināšanu sabiedrības attīstības aspektus un pētot iespējas un nosacījumus, kā attīstīt iesaistošo pārvaldības tipu.

Pamatojoties uz trīs pētījumu gaitā veikto izpēti un iegūtajiem secinājumiem, formulēti šādi priekšlikumi zināšanu sabiedrības attīstības veicināšanai un negatīvo ietekmju ierobežošanai:

1. Elektorālo un parlamentāro partiju vadībai un ideologiem nepieciešams padziļināt zināšanas par Lisabonas stratēģijas un zināšanu sabiedrības mērķiem un uzdevumiem, par zināšanu sabiedrības politikas izstrādi un īstenošanu globālās konkurences apstākļos ES un Latvijas ilgtspējīgas attīstības mērķu vārdā, politisko partiju programmām jāatspoguļo partiju attieksme un viedoklis par zināšanu sabiedrības attīstības politikas īstenošanas ceļiem un līdzekļiem.
2. Iekļaut zināšanu ekonomikas un zināšanu sabiedrības attīstību Latvijas ilgtspējīgas attīstības nacionālajā stratēģijā kā tās pamatelementu.
3. Mainīt zināšanu sabiedrības pārvaldības modeli, iekļaujot ieslēdzošās, korporatīvās, tirgus un izglītojošās pārvaldības tipu elementus un tos savstarpēji saskaņojot visos pārvaldības posmos un līmeņos.
4. Organizēt zināšanu sabiedrības attīstības politikas vadību no vienota centra, pakāpeniski praksē īstenojot visus ar zināšanu sabiedrības attīstību saistītos plāna izpildes posmus, konsekventi izdalot plānos paredzēto finansējumu Z&A. Latvijas apstākļos, atsakoties no orientācijas uz darbaspēku vai kapitālu kā vienīgo produktivitātes nodrošinātāju, strauji palielināt zinātnei, izglītībai un inovatīvajai ražošanai paredzēto investīciju apjomu. Atteikties no orientācijas uz resursu sadales politiku.
5. Mazināt pretrunas, kuras nosaka visu ekonomiskās attīstības posmu – pirmatnējā kapitāla uzkrāšanās, industriālās, postindustriālās un zināšanu ekonomikas elementu vienlaicīga attīstība.
6. Iesaistīt ar zināšanu sabiedrības politikas īstenošanu saistīto lēmumu pieņemšanā plašus sociālo partneru slāņus, pastāvīgi konsultēties ar NVO, plaši izvērst skaidrojošo un informatīvo politiku plašsaziņas līdzekļos par zināšanu nozīmi un zināšanu sabiedrības attīstību sabiedrības interesēs.
7. Apzināt problēmas, kas saistītas ar zināšanu sabiedrības attīstību, un piedāvāt to risinājumus:
 - jaunu sociālās organizācijas formu parādīšanos (jaunas nodarbinātības struktūras veidošanās);
 - sociālo grupu – zaudētāju un ieguvēju – veidošanās zināšanu sabiedrības attīstības kontekstā (tostarp zināšanu darbinieku stratēģiskās un riska grupas);
 - informatīvās un zināšanu šķirtnes mazināšanu gan sabiedrības iekšienē, gan starptautiskā mērogā.

Makroekonomiskās attīstības aspekts (I. Čurkina)

Latvijas un ārvalstu makroekonomiskās situācija izpēte liecina, ka vidējā termiņā (turpmākos 5–10 gadus) Latvijas tautsaimniecība nespēs pārorientēties uz zināšanu ietilpīgu ekonomiku. Kopš 2009. gada beigām, kad tika gatavoti šie priekšlikumi, ekonomiskās politikas veidotāju būtiskākais uzdevums ir **izaugsmes atjaunošana**.

Izaugsmes atjaunošana pasaules praksē mūsdienās visbiežāk notiek saskaņā ar klasisko biznesa ciklu regulēšanas mehānismu: lejupslīdes posmā veicināt ekonomisko aktivitāti ar stimulējošiem fiskālās un monetārās politikas instrumentiem. Stimulējoša fiskālā politika ietver nodokļu sloga samazināšanu, valdības izdevumu palielināšanu, lai stimulētu investīcijas un atdzīvinātu tautsaimniecību. Monetārās politikas instrumenti ir refinansēšanas likmju, rezervju un vērtspapīru operācijas. Lejupslīdes biznesa cikla posmā klasiski tiek īstenota lētās naudas politika, lai atvieglotu gan parādsaistību nastu, gan stimulētu finanšu aktivitāti.

Lai pārorientētu Latvijas tautsaimniecību uz zināšanu ekonomiku ilgtermiņā, ir jāmaina ekonomiskās plānošanas modelis. Pašreizējie stratēģiskie dokumenti ir deklaratīvi un satur tikai vispārzināmas atziņas, kas nereti ir zinātniski nepamatotas. Jāņem vērā, ka uzņēmējdarbība pāries uz augsto tehnoloģiju pielietošanu un vēl vairāk – ražošanu tikai tad, ja darba roku algošana kļūs nerentabla.

Ekonomiskās politikas uzdevums zināšanu sabiedrības veidošanā, pēc autores domām, pamatā ir šāds. Pirmkārt, jāstiprina uzņēmējdarbības makroekonomiskā vide, pārskatot nodokļu un kredīta politiku. Mazā valstī uz zināšanām balstīta ražošana var rasties tikai tad, ja pasaules mēroga ražotāji sadarbojas. Prioritāro atbalsta nozaru noteikšana var izkropļot konkurenci, tāpēc jārada vienlīdzīgas attīstības iespējas visos tirgus segmentos. Attīstības gaitā ekonomikas aģenti izvēlas augsta riska investīciju projektus, un valsts loma ir izglītotu darba roku, stabilas uzņēmējdarbības vides un skaidras likumdošanas nodrošināšana.

Šajā kontekstā ir jāsekmē izglītotu darba roku pieplūdums darba tirgū, tāpēc, otrkārt, jāveicina izglītības kvalitātes paaugstināšanās, sākot no vispārējās izglītības.

Treškārt, jākāpina zinātnes potenciāls. Ar valsts atbalsta instrumentu palīdzību jāveicina zinātnes un pētniecības attīstība un tās sadarbība ar uzņēmējdarbību.

Sociālā kapitāla aspekts (Ē. Šumilo)

Zināšanu sabiedrība sekmē jaunu ražošanas formu veidošanos, kas ir balstītas uz spējām ātri pielāgoties mainīgiem vides apstākļiem, ir orientētas uz procesu, nevis rezultātu, aktīvi izmanto un veido sadarbības tīklus. Šo pārmaiņu dēļ uzņēmumu īpašumā esošie materiālie, finanšu un cilvēku resursi vairs nav pietiekami, lai nodrošinātu uzņēmumu

konkurētspēju. Tādējādi par priekšrocības avotu un vienlaikus par neatņemamu zināšanu sabiedrības sastāvdaļu ir kļuvis jauns kapitāla veids: sociālais kapitāls.

Zināšanu sabiedrības veidošanā izšķirīga nozīme ir inovācijām. Savukārt sociālā kapitāla līmenis valstī ir cieši saistīts ar jauninājumu radīšanu un ieviešanu uzņēmējdarbībā. Viens no svarīgākajiem inovatīvas darbības priekšnoteikumiem ir prasme sadarboties ar citiem uzņēmumiem, pētniecības institūtiem un nevalstiskām organizācijām. Valstis ar augstākiem inovatīvās darbības rādītājiem lielu uzmanību pievērš nacionālo inovāciju sistēmu veidošanai un uzturēšanai, kas nodrošina uzņēmēju piekļuves iespējas dažādiem institucionāliem tīkliem un klasteriem. Turklāt valsts inovatīvās kapacitātes līmenis ir lielā mērā atkarīgs no sabiedrībā valdošām uzticēšanās normām – jo lielāks laiks uzņēmumam ir jāpavada sadarbības partneru pārbaudei, priekšapmaksas noteikumu sagatavošanai un līgumu sastādīšanai, jo mazāk resursu var tikt atvēlēti inovatīvai darbībai. Latvijā ir ļoti zems starppersonu un arī institucionālās uzticēšanās līmenis, kas daļēji izskaidro neiepriecinošo situāciju inovatīvās darbības jomā. Vēl viens faktors, kas kavē zināšanu sabiedrības attīstību, ir zemā universitāšu–uzņēmējdarbības–pētniecības sadarbība, kur Latvija atpaliek no pārējām Baltijas valstīm, it sevišķi no Igaunijas. Pētījuma gaitā atklājās, ka Latvijas uzņēmumi inovāciju ieviešanā saskata tikai izmaksu palielināšanos. Tā ir diezgan bīstama tendence, jo uzņēmumi, kas inovāciju ieviešanu saista nevis ar izdevumu samazināšanu, bet gan tikai ar kvalitātes un preču klāsta paplašināšanu, kas parasti tiek pielīdzināts lielākām izmaksām, ekonomiskās lejupslīdes laikā, visticamāk, samazinās vai pat pārtrauks inovatīvo darbību.

Ja Latvija vēlas uzlabot inovāciju rādītājus un pozicionēt sevi kā valsti, kas spēj iekļauties jaunajā, uz zināšanām balstītajā ekonomikā, nevis tikai konkurēt ar lēto darbaspēku, un gūt peļņu no spekulatīvajām darbībām, nevis augstākas pievienotās vērtības radīšanas, tai ir jāpievērš pastiprināta uzmanība sociālā kapitāla attīstīšanas stratēģijām. Ir nepieciešams pievērst lielāku uzmanību sociālā kapitāla stiprināšanai valsts līmenī, atbalstot pilsonisko sabiedrību, valsts, uzņēmēju, nevalstisko organizāciju un universitāšu sadarbību, kā arī inovatīvo tīklu un klasteru veidošanu gan vietējā, gan arī starptautiskā līmenī.

Izglītības aspekts (A. Kangro, A. Grīnfelds, A. Geske)

Latvijas izglītības sistēmas un zināšanu sabiedrības saistība un mijiedarbība pētīta plašā starptautiskā kontekstā, akcentējot ar ES saistītos aspektus. Analīzē izmantoti sistēmiskas pieejas principi – aplūkots stāvoklis dažādās Latvijas izglītības pakāpēs (pirmsskola, sākumskola, vidusskola, augstskola). Izglītības sistēmas darbības raksturošanai tiek lietotas starptautiski atzītas (ES, OECD, UNESCO) indikatoru un rezultatīvo rādītāju sistēmas, kuras izmanto pieeju: *resursi* sistēmas rīcībā; sistēmas darbības *procesi*; sistēmas darbības *rezultāti*.

Izglītības un zināšanu sabiedrības saistības un mijiedarbības raksturojums

Izglītība un zināšanas tautsaimniecības izaugsmei un tehnoloģiskai izcilībai ir viens no mūsu valsts stratēģiskajiem mērķiem. Valsts uzdevums ir nodrošināt ikvienam cilvēkam vispārējās pamata un vidējās izglītības, kvalitatīvas augstākās un profesionālās izglītības iespējas, kā arī piekļuvi pirmsskolas izglītībai visos Latvijas reģionos. Šajā kontekstā Latvijā jārisina virkne svarīgu uzdevumu:

- jānodrošina kvalitatīva vispārējo zināšanu un prasmju apgūšana;
- jānodrošina regulāra mācību satura izvērtēšana un atjaunošana;
- jāpaaugstina augstākās izglītības kvalitāte un pieejamība;
- jāveicina pedagogu un akadēmiskā personāla profesionālās un pētnieciskās kompetences izaugsme, sasniedzot Eiropas un pasaules līmeņa konkurētspēju.

Izglītības sistēma ir būtiska sabiedrības sastāvdaļa, kas mūsdienās Latvijā ir cieši saistīta ar Eiropas Savienības (ES) attīstības stratēģisko mērķi – izveidot uz zināšanām balstītu sabiedrību (Lisabonas stratēģija). Tāpēc ir svarīgi saprast, vai un kā Latvijas izglītības sistēma atbilst ES nostādņēm. Kvalitātes un veiktspējas noteikšanai var izmantot dažādas metodes. Izglītības sistēmas gadījumā viens no veidiem ir, balstoties uz zinātniski pamatotu un pārbaudītu metodiku, savākt un analizēt kvantitatīvos datus par svarīgiem sistēmu raksturojošiem indikatoriem. Šāda pieeja pasaulē tiek attīstīta un īstenota jau aptuveni 50 gadus, par pamatu izmantojot liela mēroga starptautiskus salīdzinošus izglītības pētījumus, piemēram, pēdējos 10–15 gados OECD SSNP (PISA) un IEA TIMSS, un starptautiskās izglītības indikatoru sistēmas (OECD, ES, UNESCO).

Šajā pētījumā analizēta (izmantojot jaunākos OECD PISA 2006, IEA TIMSS 2007, IEA PIRLS 2006 datus) izglītības kvalitāte Latvijas skolās un dažāda līmeņa (valsts, skolas, ģimenes, individuāla skolēna) faktorus, kas to ietekmē.

Pašlaik jēdziena ‘zināšanu sabiedrība’ saturs un īstenošanas iespējas bieži vien tiek analizēti, balstoties uz sabiedrības attīstības redzējumu ‘industriāla sabiedrība – informācijas sabiedrība – zināšanu sabiedrība’, kas tiek akceptēta visai plašā sociālajā, politiskajā un zinātniskajā vidē.

‘Informācijas sabiedrība’ ir sabiedrības postindustriālās attīstības fāze, kurā informācijas apstrādei un izmantošanai ir svarīga loma sabiedrības locekļu dažādās dzīves darbības jomās. Informācijas un komunikāciju tehnoloģiju dinamiska attīstība ļauj tagad un nākotnē arvien plašāk izmantot informāciju un zināšanas gan profesionālajā darbībā, gan ikdienā. Informācijas sabiedrības attīstība ir cieši saistīta ar virzību uz zināšanu sabiedrību, tādējādi nodrošinot efektīvu piekļūšanu zināšanām, kuras uzskatāmas par valsts attīstības galveno resursu. Šis zināšanu sabiedrības attīstības aspekts pētījumā tiek analizēts, izmantojot konkrētus mērījumu datus.

Secinājumi un priekšlikumi

Laikposmā no ceturtās klases (sākumskolas pēdējais gads) līdz devītajai klasei (pamatizglītības pēdējais gads) ievērojami pazeminās skolēnu sasniegumi dažādās kognitīvās jomās, kas iekļautas starptautiskos salīdzinošos

izglītības pētījumos. Tas liecina par to, ka netiek realizēta sistēmiskas un stabili progresējošas izglītības ideja, bez kuras nevar runāt par zināšanu sabiedrības veidošanu.

Pamatizglītības pakāpē Latvijā ir aptuveni 20% skolēnu, kuri nesasniedz OECD definēto pamatkompetences līmeni (proti, viņu rezultāti ir tikai pirmajā kompetences līmenī vai zemāk), tāpēc uzskatāmi par nesagatavotiem dzīvei un darbam zināšanu sabiedrībā. Latvijā īpaša uzmanība jāpievērš ne tikai talantīgajiem skolēniem, bet arī tiem, kuru sasniegumu līmenis jāpaaugstina līdz robežai, kas ļautu normāli integrēties nākotnes zināšanu sabiedrībā.

Latvijā nav nepieciešamo instrumentu vidusskolēnu sasniegumu izvērtēšanai – ne standartizētu testu, ne starptautisku salīdzinošu izglītības pētījumu rezultātu. Tādējādi pašlaik nav pieejamas kvantitatīvas metodes vidējās izglītības pakāpes darbības rezultātu izvērtēšanai.

Lai gan kopumā Latvijas skolēnu sasniegumi starptautiskajos salīdzinošajos izglītības pētījumos nav slikti un laikposmā no 1995. līdz 2003. gadam rezultāti ir uzlabojušies, tomēr pēdējā laikā vērojama izaugsmes stagnācija, kas neizbēgami atstāj iespaidu arī uz augstāko izglītību.

Latvijas izglītības sistēma kopumā nodrošina samērā līdzvērtīgas izglītības iespējas pamatskolas pakāpē, uz ko norāda zemā rezultātu izkliede starpskolu līmenī.

IKT pieejamības pieaugums Latvijas skolās un skolēnu ģimenēs ir potenciāli svarīgs rādītājs ceļā uz zināšanu sabiedrību, jo informācijas apstrādei un izmantošanai ir svarīga loma jebkuras sabiedrības locekļu dažādās darbības jomās. Tomēr jāuzsver, ka izglītības sistēmā datoru lietošanas biežuma palielināšanās nav saistīta ar sasniegumu uzlabošanu, kas nozīmē nepieciešamību izstrādāt un ieviest tādas IKT lietošanas principus un metodes, kas nodrošinātu ar IKT lietošanu saistītās pievienotās vērtības radīšanu mācību procesā.

Lai panāktu turpmāku Latvijas izglītības kvalitātes uzlabošanu, būtisks nosacījums ir starptautiska un nacionāla izglītības kvalitātes monitoringa nodrošināšana. Nav iespējams paaugstināt izglītības kvalitāti, ja nevar objektīvi novērtēt un izmērīt tās līmeni. Tāpēc nepieciešams nodrošināt nepārtrauktu un stabilu Latvijas līdzdalību starptautiskos izglītības kvalitātes mērījumos un attīstīt nacionālu izglītības kvalitātes monitoringa sistēmu.

Skolotāju profesijas vispusīgs nodrošinājums ir viens no galvenajiem faktoriem izglītības kvalitātes paaugstināšanai. Skolotāju studiju pilnveides gaitā Latvijā plašāk jāpāriet uz divu vai vairāku priekšmetu skolotāju izglītošanu, turklāt skolotāji jāpagatavo darbam divās izglītības pakāpēs.

Latvijas pašreizējos apstākļos, kad lauku rajonos ir relatīvi daudz skolu ar ļoti mazu skolēnu skaitu, īpaša uzmanība jāvelta skolotāju izglītošanai darbam tā saucamajās apvienoto klašu grupās, t. i., sākumskolu un pamatskolu klašu grupās, kurās mazā skolēnu skaita dēļ apvienoti dažāda vecuma (dažādu klašu) skolēni. Skolotājam vienlaikus jāvada stunda nelielam skolēnu skaitam, kuri mācās dažādās klasēs. Šādas papildu kompetences skolotājiem jāsniedz tālākizglītības sistēmas kursos un arī sākotnējā skolotāju izglītībā.

Plānojot valsts attīstību un resursu piešķiršanu skolotāju izglītībai un tālākizglītībai, jāņem vērā skolotāju izšķirīgā ietekme uz izglītības kvalitāti skolās un pēc tam arī uz augstāko izglītību, zinātni, valsts nodrošinājumu ar nepieciešamajiem speciālistiem un visas sabiedrības labklājību.

Latvijā jāievieš jau praktiski izstrādātā skolotāju profesionālās darbības kvalitātes pakāpju sistēma, kura noteiktu skolotāju kvalifikāciju un atalgojumu atkarībā no viņu darba stāža, izglītības, svešvalodu un IKT prasmēm, piedalīšanās tālākizglītībā, metodiskajā darbā, mentora darbībā, līdzdalības izglītības iestādes attīstības plānošanā u. c. faktoriem.

Valstij (IZM) kopā ar pašvaldībām pārdomāti jāsakārto visa veida izglītības iestāžu (dažādu pakāpju vispārīgā izglītīgojošo skolu, proti, sākumskolu, pamatskolu, vidusskolu, profesionālās izglītības iestāžu, mūzikas, mākslas, sporta skolu) tīkls. Šajā procesā jāņem vērā virkne faktoru, tostarp pašreiz bīstami zemā attiecība skolēns/skolotājs, kura, protams, beidzot ir jāpalielina.

IZM ir jāveic iespējami precīzi novērtējumi par nepieciešamo skolotāju skaitu konkrētās izglītības pakāpēs, priekšmetos un priekšmetu grupās Latvijā kopumā un atsevišķos reģionos, ievērojot skolotāju vecumu un izglītību, jāizstrādā prognozes turpmākajiem gadiem. Lai izstrādātu šīs prognozes, analizētu situāciju skolotāju izglītošanā, absolventu stāšanos darbā un palikšanu šajā profesijā, beidzot jāatjauno, jāizmanto un regulāri jāaktualizē skolu, skolēnu, skolotāju un studentu (absolventu) valsts reģistri.

Finansējuma modeļa un ekonomiskās krīzes dēļ augstākajā izglītībā izveidojusies ļoti nelabvēlīga situācija, kas var būtiski samazināt izglītības un pētniecības kvalitāti un augstākās izglītības pieejamību Latvijā. Valsts budžeta finansējuma samazināšana augstākajai izglītībai 2010. gadā līdz vienai trešdaļai no 2009. gada sākumā pieejamās summas būtībā nozīmē dziļas finansiālas krīzes apstākļus šajā sektorā. Un negatīvās sekas nākotnē šobrīd pat nav iespējams prognozēt.

Latvija ir maza valsts, kura nevar atļauties greznību nenodrošināt daļu savas sabiedrības ar pienācīga līmeņa izglītību, kura atbilstu informācijas un zināšanu sabiedrības vajadzībām. Zinātniski pamatoti secinājumi, ieteikumi un ieguldījumi izglītības un zinātnes harmoniskā un garantētā attīstībā, nevis acumirkliģu, emocionālu vai politisku ambīciju diktēti lēmumi, dos ilgtermiņa rezultātus un nodrošinās valsts attīstību un konkurētspēju.

Sociālo zinātņu loma (A. Tabūns)

Pētījums par sociālo zinātņu lomu sabiedrības attīstībā pierāda, ka sociālo zināšanu veidošana un pielietojamība Latvijas sabiedrībā ir ļoti neattīstīta. Sociālās zināšanas būtiski neietekmē daudzu sociālo grupu locekļu ikdienas prakses un diskursus. Sociāliem speciālistiem nav izdevies sabiedrību un politikas veidotājus pārliecināt par sociālo zināšanu vērtību un lietderību. Sabiedrība sevi redz nevis kā sociālo transformāciju aģentu, bet drīzāk kā sociālo kataklizmu upuri. Sociālo speciālistu intelektuālai augstprātībai ir vāji argumenti. Viņi pastāvīgi piedalās tiesiski vai

finansiāli nesaistošu dokumentu rakstīšanā, kas drīzāk kalpo par 'tvaika nolaišanas mehānismu' un nav nozīmīgs instruments politikas vai sabiedrības domāšanas veidošanā.

Atrasti vairāki strukturāli iemesli, kuri apgrūtina zinātnieku sociālās misijas veikšanu. Zinātnei ir savi kanoni, vērtības, kas nodrošina tās identitāti, un tajā pašā laikā šīs vērtības apgrūtina zinātnes iespējas pildīt tās sociālo misiju.

Pirmkārt, nākotne nav paredzama, tāpēc jau mūsdienu vērtējumos analītiķi bieži nonāk nepierādāmības zonā. Iespējamo pārmaiņu sekas ir sarežģīti izvērtēt un vēl grūtāk pierādīt. Tas akadēmiskās aprindās nereti rada frustrācijas sajūtu, jo zinātne vienmēr ir balstījies uz pierādāmības ideoloģiju. Savukārt sabiedrība prasa no zinātniekiem vienīgo nozīmi tur, kur tā pēc zinātnes kanoniem nav iespējama. Analītiķi zina, kas ir pašsagraujošās prognozes, plānoto rīcību neplānotās sekas, nelineārā attīstība, un nelabprāt runā par nākotni. Konflikts starp zinātnieku un pilsoni nav atrisināms bez nopietniem morāliem zaudējumiem. Tomēr ir morālas izvēles iespējas šo konfliktu risināt. Aizbaidinoties, ka tas nav pierādāms, var viegli izvairīties no sociālās atbildības un sēdēt zilonķaula tornī. Runāt par nepierādāmo ir sliktais tonis zinātnē, tas ir klajš zinātnieku identitātes noliegums. Zinātniekiem bieži ir morālas tiesības klusēt. Viņi var pārkāpt neitralitātes robežas, ieiet šajā nepierādāmības zonā, bet tad viņi riskē devalvēt sevi kā analītiķus.

Otrkārt, akadēmiskās aprindās dominē uzskats, ka sociālajiem zinātniekiem pētījumos būtu jānorobežojas no savām vērtībām. Autors uzskata, ka tikai ar vērtību spriedumu palīdzību ir iespējams pateikt, kas dzīvīgs ir būtisks un kas ne. Patiesība nav sinonīms nemelošanai, faktu korektam pārstāstam. Faktus sociālie speciālisti vienmēr var pamanīt vai aizmirst, viņi tos var izcelt vai noniecināt. Sociālie speciālisti var izvēlēties, ko pētīt un ko nepētīt. Šajās izvēles situācijās viņu nedeklarētās vērtības ir tikpat nozīmīgas kā deklarētās. Ticība '*value neutrality*' var palīdzēt viņiem nostiprināt profesionālo pašcieņu, pat saglabāt ilūziju par savu pārkumu. Šādas ilūzijas traucē būt patiesiem pret sevi.

Treškārt, tikai nedaudzus no sociālo speciālistu darbiem var raksturot kā riskantus, kā uzdrīkstēšanos. Vairums pētniecisko darbu ir ļoti piesardzīgi un ļoti klusi uzrunā sabiedrību.

Intelektuālā īpašuma aizsardzības aspekts (T. Jundzis)

Lai izpētītu zināšanu sabiedrības tiesiskos aspektus, tika apkopotas starptautisko tiesību normas un prakse zināšanu radīto produktu izveidošanā, pārņemšanā un tirdzniecībā un starptautiskā prakse intelektuālā īpašuma aizsardzības jomā un sabiedrībā, veidojot zinātņietilpīgu produktu.

Mūsdienās autortiesību aizsardzības tiesiskais regulējums turpina paplašināties un pilnveidoties. Tas guvis tik lielu nozīmi, ka tiek aizsargāts gan starptautiskā, gan Eiropas Savienības, gan atsevišķu valstu līmenī. Turklāt daudzās valstīs, arī Latvijā, autortiesības nostiprinātas konstitucionālā līmenī.

Autora mantiskās tiesības un to aizsardzība rada problēmas sabiedrībā, kur ne vienmēr ir pietiekama izpratne par to, ka ir jāmaksā ne tikai par materiālām vērtībām, bet arī par intelektuālo īpašumu. Kompaktdisku pircēji ir gatavi maksāt par šo datu materiālo nesēju, bet nelabprāt norēķinās par tajos ieskaņotajiem mūzikas vai cita veida darbiem un nereti labprātāk izvēlas nelegālus kompaktdisku pirkumus 'melnajā tirgū'. Vēl lielākas problēmas saistītas ar mūzikas failu autortiesību apmaksu internetā, kur to lietotāji bieži vien kategoriski vērsas pret mēģinājumiem iekasēt autortiesību atlīdzību, aizbaidinoties pat ar privātās dzīves neaizskaramību un cilvēktiesību pārkāpumiem. Aizstāvot mūzikas failu brīvu apriti internetā, Zviedrijā jau 2006. gadā tika nodibināta Pirātu partija, kura Eiropas Parlamenta vēlēšanās Zviedrijā ieguva 7,4% balsu, nodrošinot vietu Eiropas Parlamentā. Šie panākumi aktivizējuši līdzīgu partiju darbību vai veidošanos Vācijā, Francijā, Čehijā, Spānijā, Igaunijā u. c. Tas liecina par nepieciešamību ne tikai plašāk skaidrot, bet arī pārdomātāk sabalansēt autoru un sabiedrības intereses Eiropas Savienības direktīvās un nacionālajos tiesību aktos.

Autoratlīdzības kontekstā problēma ir autortiesību atlīdzības atbilstība taisnīguma un godaprāta principiem. Tas attiecas gan uz likumdošanu, gan uz spēkā esošo tiesību normu piemērošanu, pareizi un pamatoti izmantojot to interpretācijas metodes, kas sīki izstrādātas tiesību teorijā. Piemēram, izmaiņas Latvijas Republikas Autortiesību likumā un attiecīgi Ministru kabineta noteikumi Latvijā paredz iekasēt autoratlīdzību par grāmatu publisko patapinājumu no valsts, pašvaldību un privātajām bibliotēkām, tostarp augstskolās un koledžās, 10% apmērā ik gadu no iepirktās literatūras vērtības. Vienkāršotā pieeja, nosakot grūti pamatojamu autoratlīdzības apmēru un vēl neskaidrāki principi šīs summas sadalīšanā autoriem liek apšaubīt šo kārtību no sociālā taisnīguma pozīcijām.

Līdzīgi tika mēģināts noteikt arī autoratlīdzību par kopiju izgatavošanu publiski pieejamās vietās, vadoties no kopēto lapu skaita katrā no kopējamām iekārtām un neņemot vērā, kas ticis kopēts. Pagaidām šie priekšlikumi nav guvuši atbalstu un nav tiesiski nostiprināti, un jācer, ka tādā veidā tie arī netiks pieņemti.

Bieži vien ar šādu autoratlīdzības kārtību nav mierā gan sabiedrība, gan arī autori. Daudz pārmetumu tikuši vēltīti šajā sakarā Autortiesību un komunikācijas konsultāciju aģentūrai/Latvijas Autoru apvienībai (AKKA/LAA), kura saskaņā ar Autortiesību likumu noteikta kā vienīgā mantisko tiesību kolektīvā pārvaldījuma organizācija Latvijā.

Konkurences padome, izskatot Latvijas Tirgotāju asociācijas sūdzību par AKKA/LAA noteiktajiem autoratlīdzības tarifiem par muzikālo darbu publisku izpildījumu veikalos, frizētavās, solārijos un modes salonos, atzina noteiktos tarifus par netaisnīgiem, neskaidriem un nepamatotiem. Konkurences padome šeit saskatīja ļaunprātīgu dominējošā stāvokļa izmantošanu un uzlika naudas sodu AKKA/LAA, pieprasot izbeigt konstatētos pārkāpumus tās turpmākā darbībā.

Secinājumi un priekšlikumi, kas formulēti pētījuma gaitā

Ekonomiskās krīzes apstākļos izglītības un zinātnes attīstīšana ir viens no svarīgākajiem ekonomisko grūtību pārvarēšanas ceļiem. Latvijā ir smaga ekonomiskā un sarežģīta politiskā situācija, tāpēc jādarā viss, lai stiprinātu zināšanu sabiedrību un tiesisku valsti, nepieļaujot atkāpšanos no LR Satversmes principiem un normām.

Viens no svarīgākajiem zināšanu sabiedrības attīstības priekšnoteikumiem ir intelektuālā īpašuma, tostarp autortiesību, aizsardzība. Tikai nodrošinot efektīvu intelektuālā īpašuma aizsardzību, var cerēt, ka sabiedrībā uzplauks jaunrade un paplašināsies inovācijas, nodrošinot arī valsts konkurētspēju starptautiskā sistēmā.

Autortiesību aizsardzība Latvijā ir pilnībā saskaņota ar starptautiskām tiesību normām, integrējot arī visas Eiropas Savienības direktīvas šajos jautājumos. Lielākā problēma joprojām ir šo normu pamatota un taisnīga interpretācija, lai nodrošinātu to efektīvu piemērošanu. Lai to veicinātu, likumdevējam būtu nepieciešams sakārtot un vienkāršot sarežģīto un grūti uztveramo Autortiesību likumā iekļauto juridisko konstrukciju autora mantisko tiesību aizsardzībai.

Kaut gan autortiesības ir samērā detalizēti noregulētas, tomēr to efektivitāte vēl nav sasniegusi pilnību. Viens no iemesliem ir tehnoloģiju straujā attīstība, kam līdzī netiek tiesiskais regulējums. Otra problēma ir autora tiesību un sabiedrības interešu sabalansēšana tā, lai jaunrade un inovācijas attīstītos un kalpotu sabiedrībai. Jaunu politisku partiju veidošanās autortiesību demokratizācijai un šajā jomā esošo partiju popularitātes pieaugums liecina, ka šī dilemma Eiropas Savienībā nav sekmīgi atrisināta.

Autortiesību aizsardzībai būtu jākalpo autoru mantisko tiesību kolektīvā pārvaldījuma organizācijām, kuras atbilstīgi likumam nosaka valdība. Latvijā tāda ir Autortiesību un komunikāciju aģentūra/Latvijas Autoru apvienība, kurai ir monopola stāvoklis šajā jomā. Konkurences padomes lēmumi un tiesu spriedumi liecina, ka šī organizācija ne vienmēr godprātīgi izmanto savas pilnvaras un pārkāpj sociālā taisnīguma principus. Kultūras ministrijai, kuras pārvaldībā darbojas šī aģentūra, nepieciešams daudz atbildīgāk īstenot savas pārraudzības funkcijas.

Autortiesības ir nepietiekami skaidrotas sabiedrībai. Sabiedrībā valda neizpratne par vairākām autortiesību normām, kuras atšķiras no samērā labi zināmajām lietu tiesībām. Tas bieži kalpo par iemeslu sabiedrības dažādu grupu neapmierinātībai, palielina politisko spriedzi gan Latvijā, gan citās ES dalībvalstīs un var kļūt pat par pamatu jaunu politisku partiju veidošanai.

Autortiesības tradicionāli rodas zinātniskās darbības rezultātā. Latvijā, kur lielākā daļa pētījumu tiek finansēti no valsts vai ES līdzekļiem, autora mantiskās tiesības pāriet pasūtītājam, proti, valstij vai ES, taču autora personiskās tiesības ir neatsavināmas un to saturu būtu plašāk jāskaidro zinātniskā darba veicējiem.

Sabiedrības drošības aspekts (A. Vilks)

Apzinot zināšanu sabiedrības un noziedzības problēmu, pētījuma gaitā tika pievērsta uzmanību trim savstarpēji saistītiem elementiem: metodoloģiskiem aspektiem zināšanu sabiedrības un noziedzības izziņā (zināšanu sabiedrības metodoloģiski kriminoloģiskais aspekts); zināšanu sabiedrības vai zināšanu kriminogenitātei (jauno zināšanu un atklājumu izmantošana pretsabiedrisku mērķu sasniegšanā); zināšanu sabiedrības antikriminogenitātei (jaunu zināšanu un atklājumu izmantošana noziedzības un citu pretsabiedrisko parādību novēršanā un atklāšanā).

Analizējot zinātnes, valsts pārvaldes sistēmas un noziedzības (arī citu pretsabiedrisku parādību: alkoholisma, narkomānijas, korupcijas, pašnāvību, prostitūcijas u. c.) mijiedarbību pašreizējos krīzes apstākļos, tika uzsākts jauns pētnieciskā darba virziens, kam lielāku uzmanību varētu pievērst nākotnē, – pārvaldes lēmumu kriminogēnās iezīmes (zinātniski un metodoloģiski nepamatoti pārvaldes lēmumi, kuri varētu sekmēt pretsabiedrisku procesu attīstību: ēnu ekonomikas pieaugumu, ‘aplokšņu’ algu palielināšanos, nelegālas un nekontrolējamas migrācijas apjomu palielināšanos u. c.). Pētījuma gaitā tika izvirzīta hipotēze, kuras pierādīšanai būtu nepieciešams projektu turpināt: pašreizējie nelabvēlīgie sociālie, ekonomiskie, finansiālie un tiesiskie procesi, valsts krīze (‘nozagšana’, ‘neatkarības nolaupišana’ (M. Hadsons)) ir saistīti ar pārdomātas un zinātniski pamatotas metodoloģijas trūkumu valsts pārvaldē iepriekšējā laikposmā.

Zināšanu sabiedrības un noziedzības problēmas izziņas pamatojums bija saistīts ar to, ka

- zināšanu sabiedrības veidošanās procesā ir izteikti augsti riska faktori, kā arī iespējamās negatīvas sekas, kas Latvijā nav pietiekami pētītas;
- vērojama sabiedriskā apdraudējuma un noziedzības eskalācija (pieaugums), kas vērtējama kā zināšanu sabiedrības attīstības savdabīga blakne, jo zināšanu sabiedrības attīstība, no vienas puses, sekmē evolucionārās noziedzības attīstību (zinātnes sasniegumu integrāciju kriminālā vidē) vai arī primitīvās noziedzības palielināšanos (nepieciešamo pozitīvo zināšanu, prasmju un iemaņu trūkums, lai leģitīmā veidā nodrošinātu atsevišķu sociālo grupu vai to pārstāvju funkcionēšanu sabiedrībā).

Latvijā arī agrāk ir pievērsta uzmanība zinātnes un zinātniski tehniskās revolūcijas ietekmei uz noziedzību. Valdis Birkavs darbā *Zinātne un noziedzība* analizē zinātniski tehniskās revolūcijas sociālās sekas un saistību ar noziedzību; zinātnes un tehnikas sasniegumu izmantošanu noziegumu atklāšanā un noziedznieku vainas pierādīšanā; zinātnes un tehnikas lomu un nozīmi noziegumu novēršanā (Birkavs, 1986). Zinātne kriminoloģiskā kontekstā Latvijā pētīta netiek, bet šai problēmai pastiprinātu uzmanību pievērs starptautiskās institūcijas. 2007. gada augustā *Eiropols* publicēja apkopojumu par modernām vai augstajām tehnoloģijām un noziedzību Eiropas Savienībā. Ziņojumā ir ietverts visaptverošs jauno tehnoloģiju izvērtējums kā drauds sabiedrībai.⁵

⁵ *Higt Tech Crimes with the EU: Old Crimes New Tools, New Crimes New Tools, 2007*. Pieejams: http://www.europol.europa.eu/publications/Serious_Crime_Overviews/HTCThreatAssessment2007.pdf

Zināšanu sabiedrības vai zināšanu kriminogenitāte

Starptautiskā organizācija *Business Software Alliance*, kura apvieno datoru programmu izstrādātāju kompānijas, ir atklājusi, ka vairāk nekā katrā piektajā uzņēmumā un iestādē (21%) programmu nodrošinājums ir nelegitīms. Tā dēļ 2005. gada laikā programmatūras izstrādāji zaudējuši aptuveni 6,9 miljardus ASV dolāru. Speciālos avotos tiek minēts, ka kibernetizācija katru gadu nes ienākumus aptuveni 500 miljardus ASV dolāru un jau pārsniedz narkobiznesa peļņu. Cilvēku orgānu tirdzniecība, kura kļūst aizvien plašāka, pašreiz nes aptuveni 30 miljardu ASV dolāru peļņu gadā. Cilvēka orgāni var maksāt līdz pat 43 miljoniem ASV dolāru.

Zināšanu sabiedrības antikriminogenitātes aspekti

Jauno zinātniski tehnisko iespēju izmantošana cīņā ar noziedzību ir iespējama vairākos virzienos:

- fiksējot konkrētu noziedzīgo nodarījumu vai arī to identificējot kā noziegumu – videonovērošanas sistēmas, videoidentifikācijas sistēmas, kuras ļauj fiksēt noziegumu faktus, identificēt nozagto automašīnu pārvietošanos, noteikt meklēšanā esošās personas, veicot ekspertīzes (dokumentiem, rokrakstu paraugiem u. c.), pārliecināties par noziedzīga nodarījuma faktu;
- atklājot personas, kuras ir saistītas ar noziedzīgiem nodarījumiem vai pašas ir izdarījušas noziegumus;
- noziedzības un atsevišķu nodarījumu preventīvi, to nepieļaušanā – tehnoloģijas un metodika, kura identificē potenciālo noziedznieku pirms nodarījuma veikšanas, lai šādai personu grupai pievērstu īpašu uzmanību, iesaistītu viņas speciālās sociālās programmās utt.

Uzstāšanās konferencēs par tematu 2009. gadā

1. Starptautiska konference „Zināšanu sabiedrība un globālā krīze: Latvija”. Rīga, 2009. gada 6. jūnijā.
Balodis A. Krīzes laika vērtības – cilvēkkapitāls, darbs un radošums.
Berdņikovs A. Zināšanu sabiedrība un internets: trīs attīstības scenāriji Latvijā.
Bērziņš J. Zināšanu sabiedrība reģionu attīstībai.
Čurkina I. Vai zināšanu ekonomika īstermiņā veicina tautsaimniecības atveseļošanos no depresijas?
Jundzis T. Zināšanu sabiedrības tiesiskie aspekti.
Kangro A. Latvijas izglītības sistēma ceļā uz zināšanu sabiedrību pārmaiņu laikā.
Karnīte R. Zināšanu sabiedrības devums tautsaimniecībai.
Kūle M. Radošums un morāle – zināšanu sabiedrības stimuls krīzes laikā.
Ostrovskā I. Zināšanu sabiedrības attīstības politika kā nacionālās attīstības stratēģijas elements.
Rubene M. Intelektuālā īpašuma laiks: filozofija un krīzes telpa.
Šumilo Ē. Sociālais kapitāls un tā loma zināšanu sabiedrības veidošanā.
Tabūns A. Sociālo pētnieku loma zināšanu sabiedrības veidošanā: pagātnes kļūdas un nākotnes izaicinājumi.
Vēvere V. Universitāte. Krīze!?
Vilks A. Noziedzība un zinātne: socioloģiskie un kriminoloģiskie aspekti.
Zembahs R. Zināšanu sabiedriskošanas problēmas sabiedrības daudzveidības kontekstā.
2. Čurkina I. Latvijas tautsaimniecība: pieņemšanās cēloņi un sekas. Latvijas Universitātes 67. konference, 2009. gada 12. februāris.
3. Čurkina I. Tautsaimniecības stimulēšanas prakse pasaulē. Liepājas Pedagoģiskā augstskola, 12. starptautiskā konference. 2009. gada 23.–24. aprīlis.
4. Čurkina I. Ziņojums diskusijā LZA Ekonomikas institūta un LZP rīkotā forumā „Valsts ekonomiskā politika recesijas pārvarēšanai”. 2009. gada 12. jūnijs.
5. Čurkina I. „Causes of economic crises in small transition countries: Case of Latvia”. International conference „Europe in Crisis: A Critique of the EU’s Failure to Respond”; 15th Annual Workshop of European Economists for Alternative Economic Policies in Europe. 25–27th September 2009.
6. Jundzis T. Protection of authors’ rights in science. International conference „The Fifth Year as European Union Member States: Topical Problems in Management of Economics and Law”. Rīga, 8–9th May, 2009.
7. Jundzis T. Zināšanu sabiedrības tiesiskie aspekti. Starptautiska zinātniska konference „Zināšanu sabiedrība un globālā krīze: Latvija”. Rīga, 2009. gada 16. jūnijs.
8. Jundzis T. Intelektuālā īpašuma aizsardzība zināšanu sabiedrībā. Seminārs Latvijas Juristu dienās „Autortiesību aizsardzības jautājumi augstskolu un koledžu darbībā”. Rīga, 2009. gada 23. aprīlis.
9. Jundzis T. Intelektuālā īpašuma aizsardzība Eiropas Savienībā. Latvijas juristu dienu konference „Pieci integrācijas gadi Eiropas Savienības tiesību sistēmā: paveiktais un darāmais”. Rīga, 2009. gada 24. aprīlis.
10. Karnīte R. Formation of a Flexible Labour Market in the Baltic States under the Conditions of Economic Crisis // International Round table discussion organised by the Baltic Assembly Social Affairs Committee. Riga, 12–13 February 2009.
11. Karnīte R. Patreizējā ekonomiskā situācija valstī un tās ietekme uz strādājošiem. Ziņojums LBAS diskusijā „Krīze: vai sievietēm un vīriešiem ir vienādas iespējas darba tirgū?”. Rīga, 2009. gada 5. marts.
12. Karnīte R. Par Latvijas tautsaimniecību. Ziņojums LZA Senāta sēdē. Rīga, 2009. gada 17. marts.
13. Karnīte R. Dzelzceļa nozīmīgums un ietekme Latvijas tautsaimniecībā. Konference „Latvijas dzelzceļi: pagātne, tagadne, nākotne”. Rīga, 2009. gada 26.–27. marts.
14. Karnīte R. Situācijas raksturojums un priekšlikumi tās uzlabošanai. LIZDA konference „Kvalitatīvas izglītības un zinātnes nozīme ekonomiskās krīzes apstākļos”. Rīga, 2009. gada 4. aprīlis.

15. Karnīte R. Economic crisis particularity in Latvia. International debate on „Economic crisis – how to overcome it”, organised by the Economic Club Round Table. Vilnius, Lithuania, 8–9 April, 2009.
16. Karnīte R. Latvijas izdzīvošanas izredzes. ES delegācijas diskusiju cikla „Sarunas pie kafijas tases” eksperta uzstāšanās. Valmiera, 2009. gada 23. aprīlis.
17. Karnīte R. The impact of the global financial crisis on the industrial sectors of Eastern European Countries and the case of the Baltic States. Main aggravating factors of the crisis and possible solutions. International conference of the European Economic and Social Committee (EESC), Consultative Commission on Industrial Change (CCMI). Zagreb, 27–28 April 2009.
18. Karnīte R. Eksperta vērtējums par ekonomisko krīzi, tās iemesliem un iespējamiem risinājumiem Latvijā, sniegts Ķīnas Tautas Republikas akademiķu un uzņēmēju delegācijai (20 cilv.) 2009. gada 29. aprīlī.
19. Karnīte R. Latvija – valsts vai reģions Eiropā?. ES delegācijas diskusiju cikla „Sarunas pie kafijas tases” eksperta uzstāšanās, Rīga, 2009. gada 5. maijā.
20. Karnīte R. Privātās un publiskās partnerības nozīme un iespējas ekonomiskās aktivitātes veicināšanā. Referāts EEA granta, Norvēģijas valdības granta un Sabiedrības Integrācijas fonda projekta noslēguma konferencē, Rīgā, 2009. gada 26. augustā.
21. Karnīte R. Veselības aprūpes vīzija un īstenība Latvijā. Uzstāšanās Latvijas Veselības aprūpes Vadības speciālistu asociācijas pilnsapulcē, 2009. gada 27. augustā.
22. Karnīte R. Darba tiesisko attiecību un ekonomiskās attīstības mijiedarbība. Uzstāšanās EEA granta, Norvēģijas valdības granta un Sabiedrības integrācijas fonda projekta „Sociālās atbildības un sociālā dialoga veidošana ilgtspējīgas ekonomiskās attīstības nodrošināšanai reģionā” - trīs konferencēs Valmierā 2009. gada 30. septembrī, Saldū 2009. gada 28. oktobrī un Jēkabpilī 2009. gada 25. novembrī.
23. Karnīte R. Skats no malas uz Latvijas ekonomiku. Uzstāšanās plenārsēdē 5-ajā starptautiskajā konferencē „New Dimensions in the Development of Society.” LLU, Sociālo zinātņu fakultāte, 2009. gada 2. oktobrī.
24. Karnīte R. Latvijas veselības aprūpes nozares ekonomiskās telpas raksturojums. Uzstāšanās Dienas Biznesa konferencē „Kā atveseļot veselības aprūpi Latvijā.” Rīga, 2009. gada 15. oktobrī.
25. Karnīte R. Road to recovery. High level meeting of the Baltic Sea Trade Union Network, Vilnius, Lithuania, 29. November 2009.
26. Kūle M. Radošums un morāle – zināšanu sabiedrības stimuls krīzes laikā. Starptautiska zinātniska konference „Zināšanu sabiedrība un globālā krīze: Latvijā”. Rīga, 2009. gada 16. jūnijs.
27. Kūle M. Vecums kā fenomens. Filosofiskais redzējums. Latvijas Profesionālo psihologu asociācijas konference „Vecums ir sasniegums. Tā potenciāls un sociālā aktivitāte”. Rīga, 2009. gada 4. decembris.
28. Kangro A. Mathematics curriculum in Latvia and PISA assessment (kopā ar R.KiseĢovu), European Conference on Educational Research (ECER 2009), 28– 30 September, 2009, Viena, Austria.
29. Kangro A. Monitoring of education quality in Latvia (kopā ar R.Kalvānu), European Conference on Educational Research (ECER 2009), 28– 30 September, 2009, Viena, Austria.
30. Vilks A. Crime in the Baltic States: Current Trends and Future Visions. 15. Pasaules kriminologu kongress. Barselona 2008. gada 20.–25. jūlijā.
31. Vilks A. Zināšanu sabiedrības kriminoloģiskie aspekti. Daugavpils Universitātes 50. Starptautiskā zinātniskā konference. Daugavpils, 2008. gada 16. maijā.
32. Vilks A. Ущербность правосознания и духовности как угроза безопасности. Starptautiskās ekoloģijas un dzīvesdrošības zinātņu akadēmijas starptautiskie jubilejas zinātniskie lasījumi „Белые ночи – 2008”. Sanktpēterburga, 2008. gada 4.–6. jūnijā.
33. Vilks A. Pētījuma par tiesu sistēmas Latvijā prezentācija. ASV Tiesību institūta Vera un fonda Indem rīkots starptautisks seminārs Ņujorkā par tiesu sistēmas reformu postsociālistiskajās valstīs. 2009. gada 10.–16. novembris.
34. Vilks A. Policijas darbības efektivitāte narkotisma un ar to saistīto noziedzīgo nodarījumu novēršanā. Latvijas policijas akadēmijas rīkotā konference „Policijas darbības efektivitāte noziedzības novēršanā un apkarošanā”. Rīga, 2009. gada 8. decembris.

Par tematu izdotie krājumi

1. Humanities and Social Sciences: Latvia. 1(58)2009. Rīga : Latvijas Universitāte, EPC, 2009.
2. Humanities and Social Sciences: Latvia. Vol. 17, Issue 2 (Summer 2009). Rīga : Latvijas Universitāte, EPC, 2009.
3. Humanities and Social Sciences: Latvia. Vol. 17, Issue 3 (Autumn 2009). Rīga : Latvijas Universitāte, EPC, 2009.
4. Humanities and Social Sciences: Latvia. Vol. 17, Issue 4 (Winter 2009). Rīga : Latvijas Universitāte, EPC, 2009.

Tēmas ietvaros veiktās publikācijas 2009.gadā:

1. Jundzis T. Protection of Author’s Rights in Science. The Fifth Year as European Union Member States: Topical Problems in Management of Economics and Law // Proceedings of the International Conference on 8 May, 2009. Riga : Latvian Academy of Sciences, 2009, p. 227–238.
2. Karnīte R. Atklāti par migrāciju. ES māja.lv, 2009. gada jūnijs.

3. Karnīte R. Egle, ciprese vai smilšu pulkstenis, un kā tas iespaido Latvijas nākotni // Latvijas Ārsts, 2009. gada jūnijs.
4. Karnīte R. Vairāk saules Latvijas tautai // Latvijas Vēstnesis, interneta versija, 2009. gada jūnijs.
5. Karnīte R. Vai vērts ielūkoties nākotnē (par ekonomikas finansializāciju) // Latvijas Vēstnesis, interneta versija, 2009. gada jūnijs.
6. Kūle M. „Humanitāro zināšanu un vērtību loma zināšanu sabiedrības veidošanā”, raksts tulkots angļu valodā žurnālam „Humanities and Social sciences”. Latvia, 2009.
7. Kūle M. „Humanitārās inovācijas zināšanu sabiedrības veidošanā”. Raksts sagatavots.
8. Sumilo Ē. Moral judgment: a comparrisson of Latvian and US business persons. Baltic Journal of Management, Vol. 4. No. 2, 2009, Emerald Group publishing Limited, p. 188–205. (Līdzautori: Ch. Smith, Viesturs Karnups).
9. Vēvere V. Latviešu filosofiskās idejas trimdā – konceptualizācijas iespējas // Akadēmiskā Dzīve, Nr. 46. 2009, 102.–108. lpp.
10. Vilks A. Globālā sabiedrības krīze un kriminalitātes eskalācijas tendences // Globālā krīze: kriminālo relitāšu aprises. Starptautiskais zinātnisko darbu krājums. Baltijas Kriminoloģiskās konferences „Sabiedrība. Cilvēks. Drošība. 2009.” 2009. gada 2.–3. aprīlis materiāli. Rīga : Baltijas Starptautiskā akadēmija, 2009, 139.–149. lpp.
11. Вилкс А. Я. О некоторых тенденциях торговли человеческими органами и тканями // В журнале „Российский криминологический взгляд”, 2008, № 3, с. 228–233. Pieejams: <http://criminology.ru>
12. Vilks A. Zināšanu sabiedrības kriminoloģiskie aspekti // Daugavpils Universitātes 50. Starptautiskā zinātniskā konference. Daugavpils, 2008. gada 16. maijs. Daugavpils Universitātes 50. starptautiskās zinātniskās konferences tēžu krājums. Daugavpils : Daugavpils Universitāte, 2008, 130.–131. lpp.

Citi publicējumi:

13. Čurkin I. Aizņēmums – recesijas mīkstināšanas mehānisms? Pieejams: <http://www.lv.lv/index.php?menu=doc&sub=697&id=187343>, 5.02.2009
14. Čurkina I. Kas ir valsts bankrots un kā tas izpaužas? Pieejams: <http://www.lv.lv/index.php?menu=doc&sub=pprocessa&id=189038>, 20.02.2009
15. Čurkina I. Vai devalvācija ir panaceja pret visām kaitēm? Pieejams: <http://www.lv.lv/index.php?menu=doc&sub=pprocessa&id=189038>, 13.03.2009
16. Regulāri I. Čurkinas un R. Karnītes sagatavoti nacionālo ziņojumu publicējumi Eiropas Dzīves un darba apstākļu uzlabošanas fonda mājaslapā.
17. R. Karnītes un I. Čurkinas intervijas Latvijas un ārvalstu plašsaziņas līdzekļos.
18. Karnīte R. Assessment of the national stimulus packages in the EU. Questionnaire on national stimulus packages in the EU to be completed by TURI institūtes.

Latvia in the European Union: interaction of economy and culture in creation of knowledge society

Summary

The study investigates theoretical and practical issues of a knowledge society in economic, culture, political, social, legal, education, science and technology development and public security aspects. The study concludes that in Latvia development of knowledge society, which is seen as a basic precondition for approaching country's strategic goals, is hampered by systemic failure rather than particular mistakes.

Keywords: development of the society, knowledge society, economy, culture, education.

- Dr. ekon., as. prof. **Staņislavs Keiņš**
Ekonomikas un kultūras augstskola
Lomonosova iela 1, korp. 1., Rīga, LV 1019
Tālr. 6117462, e-pasts: s.keiss@eka.edu.lv
- Dr. ekon. **Elga Tilta**
LZA Ekonomikas institūts
- Dr. ekon. **Arkādijs Griņšins**
Ekonomikas un kultūras augstskola, docents
- Maģ. ekon. **Ligita Āzena**
Ekonomikas un kultūras augstskola, docente, LU doktorante
- Maģ. ekon. **Anna Medne**
Biznesa augstskola Turība, docente, LU doktorante
- Andris Kazinovskis**
Balvu novada Domes priekšsēdētāja pirmais vietnieks
- Gunta Balode**
SIA „Latvijas Lauku konsultāciju un izglītības centrs”
speciāliste

Sociālekonomiskie centri un to vieta reģionālā attīstībā Latvijā

Anotācija

Pētījumā analizēti priekšnoteikumi, kuriem potenciāli varētu būt būtiska nozīme sociālekonomisko centru un tiem piegulošo teritoriju attīstībā un savstarpējā mijiedarbībā. Galvenā uzmanība pievērsta šādiem faktoriem: 1) teritoriālo reformu iespējamā ietekme uz sociālekonomisko centru turpmāko attīstību; 2) telpa, kurā sociālekonomiskie centri mijiedarbojas ar apkārtējo vidi, kas Latvijas apstākļos iezīmējas ar dinamismu un neproporcionalitāti.

Atslēgvārdi: sociālekonomiskie centri, novads, pašvaldība, reģionālā attīstība.

Pētījuma mērķis / The Goal of the Research

Projekta „Sociālekonomiskie centri un to vieta reģionālā attīstībā Latvijā” izpildes **mērķis** ir veikt sociālekonomisko centru attīstības iespēju izpēti valstī un izstrādāt priekšlikumus līdzsvarotas reģionālās attīstības veicināšanai Latvijā pēc 2009. gadā realizētās novadu reformas un pašvaldību vēlēšanām.

Mērķa sasniegšanas veids / The Way of Achievement of the Goal

Pētījums balstīts uz monogrāfiskās un vēsturiskās sintēzes un analīzes, proti, konstruktīvās un statistisko datu analīzes metožu bāzes. Pētījuma izpildes laikā tika sekots, kā turpina attīstīties sociālekonomiskie centri Latvijā saistībā ar jaunizveidotajiem novadiem.

Mērķa realizācijai izmantoti Latvijas Republikas likumdošanas akti, apstiprinātās koncepcijas, politika un vadlīnijas saistībā ar administratīvi teritoriālo reformu, statistisko datu krājumi, Latvijas zinātnieku publikācijas, konferenču un semināru materiāli, kā arī autoru patstāvīgi veikto pētījumu rezultāti.

Ievads / Introduction

Sociālekonomiskie centri un to vieta un loma teritoriālajā attīstībā ir izpētes priekšmets tādās jomās kā „Reģionālā ekonomika” un „Pilsētu ekonomika”, un ar šīm zinātnes apakšnozarēm pasaulē intensīvi nodarbojas daudz teorētiķu un speciālistu. Tiek izstrādāti un ir pieejami daudzi valsts monocentriskas un policentriskas sociālekonomiskās attīstības modeļi.

Latvijas Nacionālajā attīstības plānā 2007.—2013. gadam ir dots šo terminu skaidrojums: monocentrisks – ar vienu centru; apdzīvojums, kurā dominē viens centrs; policentrisks – ar daudziem centriem; apdzīvojums, kur pastāv vairāki līdzvērtīgi vai arī viens otru papildinoši centri. (Latvijas Nacionālais attīstības plāns, 2006.)

Monocentriskās attīstības modeļa pamatā ir likta viena vai vairāku pilsētu un to aglomerāciju paātrinātas attīstības veicināšana, bet policentriskās attīstības modelis balstās uz ekonomiski spēcīgu sociālekonomisko centru attīstību visas valsts teritorijā.

Policentriskās attīstības modeļu pastiprinātas izstrādes nepieciešamību izraisa urbanizācijas procesi pasaulē un straujā pilsētu attīstība, kā arī ES akceptētā brīvā darbaspēka kustība, kas rada jaunu situāciju, kad nacionālajām valstīm ir jāreķinās ar cilvēku pārvietošanās brīvībām, atverot brīvu darbaspēka tirgu ES telpā. Latvijai tas ir jauns izaicinājums, kas prasa ņemt vērā, ka Latviju pamet un pametīs iedzīvotāji darbaspējas vecumā un ka valstī ieceļos citu ES dalībvalstu darbaspēks. Līdz ar to pieaug nepieciešamība arī Latvijā pievērsties tādu problēmu izpētei, kas saistās ar līdz šim mūsu valstī maz attīstītām zinātnes apakšnozarēm – reģionālo ekonomiku un pilsētu ekonomiku.

Rezultāti un diskusija / Results and Discussion

Latvijas īpatnība, kaut arī pastāvot plašam un samērā vienmērīgi izvietotam pilsētu tīklam, ir monocentrisks apdzīvojums ar spēcīgu galvaspilsētas Rīgas pārsvaru. Šādas apdzīvojuma struktūras saglabāšanās ilgākā laikposmā var tikt vērtēta kā drauds līdzsvarotas un ilgtspējīgas valsts attīstībā. To var vērtēt arī kā Latvijas reģionu attīstības kavēkli. Latvijas reģioni savā attīstībā jau kopš 1996. gada, kad sāka publicēt statistiskos datus par reģionu attīstību Latvijā (Latvijas reģionu makroekonomiskais raksturojums, 2000), uzrāda tendenci noslāņoties, to devums iekšzemes kopproduktā gadu no gada sarūk salīdzinājumā ar Rīgas un Pierīgas statistisko reģionu.

Kā priekšnosacījums disproporciju novēršanai reģionālajā attīstībā varētu kalpot Latvijas Nacionālajā attīstības plānā ieskicētais policentriskās attīstības modelis. Tajā uzsvērts, ka policentrisks attīstība ir panākama ar attīstības centru tīkla izveidi, kas veicinātu mijiedarbību starp pilsētām un laukiem. Šajā procesā nozīmīga vieta tika ierādīta novadu reformai, kura faktiski tika pabeigta 2009. gada 6. jūnijā, kad Latvijā notika pašvaldību vēlēšanas 109 novadu un 9 republikas pilsētu robežās.

Kaut arī novadu reforma tiek dažādi vērtēta, palielinoties pašvaldību teritorijām, nenoliedzami, palielinās arī novadu attīstībai pieejamie resursi. Tas paver iespēju kā novadiem, tā arī republikas pilsētām kāpināt finanšu kapacitāti, piesaistīt augstākas kvalifikācijas speciālistus, paplašināt uzņēmējdarbību, radīt labvēlīgu vidi investīcijām, paaugstināt iedzīvotāju dzīves kvalitāti, citiem vārdiem sakot, veicināt to konkurētspēju reģiona, valsts un starptautiskā mērogā. Te gan jāpiebilst, ka Latvijas Nacionālajā attīstības plānā ar attīstības centriem asociējas jaunizveidotie 109 novadu centri un 9 republikas pilsētas. Taču jautājums, kādus sociālekonomiskus labumus no reformas varēs sagaidīt citi, sevišķi novada teritorijā esošie ciemi, pagastu centri un mazpilsētas, pagaidām paliek neatbildēti. Jau pirmajos mēnešos starp to iedzīvotājiem (piemēram, jaunizveidotajā Rojas novadā starp Mērsragu un Roju, vai arī jaunizveidotajā Alojas novadā starp Staiceles pilsētu ar lauku teritoriju un pārējām Alojas novadu veidojošajām administratīvi teritoriālajām vienībām), kā vēsta plašsaziņas līdzekļos pieejamā informācija, sāk parādīties nesaskaņas, aug neapmierinātība un rodas vēlme atdalīties, un veidot savu novadu.

Iedzīvotājos bažas rada tas, vai jaunievēlētie novada pašvaldības domes deputāti un tās priekšsēdētājs nerealizēs tādu sociālekonomiskās attīstības politiku, kura veicinās tikai jaunizveidotā novada centra attīstību, atstājot novārtā citus novada sociālekonomiskos centrus. Ir izskanējis arī viedoklis, ka turpmāk netiks vākta statistiskā informācija par novada pilsētām, kas apgrūtinās novada teritoriju attīstības analīzi.

Ir četras pazīmes, kas apliecina reālu pašvaldības esamību. Tās ir:

- 1) **teritorija**, kuras administratīvajās robežās pašvaldība realizē savas funkcijas un kura ir tās saimnieciskais pamats;
- 2) **īpašums**, kas ir reāls un kuru vienīgi tā ir tiesīga pārvaldīt un apsaimniekot;
- 3) **finanses**, tostarp budžets, kuru pašvaldība patstāvīgi administrē, sastāda, izlieto un kontrolē;
- 4) **pārvaldes sistēma**, kuru likumā noteiktā kārtībā pašvaldība izveido un kura kalpo novada iedzīvotāju vajadzību apmierināšanai un kura nodrošina mērķtiecīgu teritorijas attīstību, īpašumu apsaimniekošanu, finanšu un ekonomiskās sistēmas vadīšanu, prognozēšanu, plānošanu un izpildes kontroli.

Pirmās trīs pazīmes raksturo pašvaldības ekonomisko bāzi, ceturtā – pārvaldes sistēmu, kas nodrošina pašvaldības teritorijas sociālekonomisko attīstību.

Teritorija ir pašvaldības saimnieciskais pamats. Katrai teritorijai ir savs ģeogrāfiskais raksturojums, tās dabai un kultūrvēsturiskai videi piemītošas iezīmes, savdabība un attīstības potenciāls. Teritorija ir arī dabas resursu – zemes, mežu, ūdeņu, zemes dziļi – atrašanās vieta. Tos izmanto gan uzņēmumi, gan iedzīvotāji, gan pati pašvaldība. Pašvaldībām svarīga ir teritoriālās attīstības plānu izstrāde. Teritorijas plānojums ir tiesisks pamats lēmumu pieņemšanai par teritorijas izmantošanu, t. i., apbūvi, infrastruktūru, labiekārtošanu, dabas resursu ieguvu u. c. saimniecisko darbību. Teritorijas plānojumā tiek raksturota pašreizējā situācija un perspektīvā plānotā teritorijas izmantošana, dabas resursu izmantošana, apbūve, zemes lietošanas ierobežojumi, jauniem mērķiem rezervētās teritorijas u. tml. Attīstība notiek, ceļot jaunas ražošanas un dzīvojamās ēkas un būves, infrastruktūras objektus, veidojot parkus u. c. Visam tam ir jābūt pareizi izvietotam teritorijā, un jārada labvēlīgi apstākļi cilvēku darbam, sadzīvei un atpūtai. Racionāli jāizvieto arī ražošanas objekti. Jebkura celtniecība ir saskaņojama ar pašvaldību, būvvaldi un teritorijas plānojumu.

Pašvaldības teritorijā praktiski nozīmīgi ir derīgie izrakteņi. Ne mazāk svarīgi ir virszemes ūdeņi. Ekoloģiskā vide ir pašvaldības teritorijas neatņemama sastāvdaļa. Vides kvalitāte ir uzskatāma par priekšnosacījumu cilvēka saimnieciskajai darbībai, veselībai, atpūtai un dabas biotopu pastāvēšanai. Ekoloģiska vide ir faktors, kas ietekmē sabiedrības dzīves kvalitāti, tā ir nacionālā vērtība un resurss, kurš ir kļuvis par pašvaldību, reģionu un valsts attīstības neatņemamu sastāvdaļu.

Īpašums un tā pārvaldīšana ir jebkuras pašvaldības neatņemama sastāvdaļa. Pašvaldības iedzīvotāju eksistences un labklājības pamats pirmām kārtām ir reālas darba vietas visu veidu īpašuma formu (valsts, pašvaldību un privātā) uzņēmumos, organizācijās, iestādēs, individuālajos uzņēmumos, zemnieku un zvejnieku saimniecībās utt., kas aptver novada teritoriju. Pašvaldība ir tieši ieinteresēta šo darba vietu esamībā un attīstībā. Pašvaldības īpašums ir tiešs un viens no galvenajiem tās ekonomiskā pamata (ekonomiskās bāzes) elementiem, savukārt teritorijā funkcionējošie patstāvīgie uzņēmumi, organizācijas un iestādes ir netiešs, bet ar nodokļu palīdzību pastarpināts svarīgs pašvaldību ekonomiskā pamata elements.

Pašvaldības īpašuma uzdevums ir radīt apstākļus iespējami labākai iedzīvotāju apkalpošanai, tam jānodrošina pašvaldību funkciju izpilde. Likuma „Par pašvaldībām” 77. pantā teikts, ka pašvaldības īpašums izmantojams attiecīgās administratīvās teritorijas iedzīvotāju vajadzību apmierināšanai, gan nododot to publiskā lietošanā (ceļi,

ielas, laukumi, parki), gan veidojot iestādes un pašvaldības kapitālsabiedrības, kas nodrošina iedzīvotāju tiesības un sniedz tiem nepieciešamos pakalpojumus (pārvaldes iestādes, sociālās un veselības aprūpes, izglītības, kultūras, sporta un citas iestādes).

Pašvaldībai savā teritorijā jārisina jautājumi, kas saistīti ar dzīvojamā fonda apsaimniekošanu, siltumapgādi, ūdensapgādi, kanalizāciju, atkritumu saimniecības organizāciju, elektroapgādi, sakaru un transporta infrastruktūras nodrošināšanu, novada teritorijas ielu un ceļu, tostarp māju un meža ceļu, tīkla uzturēšanu, teritorijas labiekārtošanu, kapu saimniecības organizāciju u. c.

Finanses ir pašvaldības saimnieciski finansiālās darbības neatņemama sastāvdaļa. Pašvaldības finanšu resursi veidojas no

- 1) juridisko un fizisko personu nodokļu maksājumiem pašvaldības budžetā;
- 2) valsts budžeta dotācijām un mērķdotācijām;
- 3) kredītiem;
- 4) vietējām nodevām un citiem maksājumiem pašvaldības budžetā;
- 5) pašvaldības budžetā ieskaitāmajiem sodiem;
- 6) ieņēmumiem no pašvaldības īpašuma apsaimniekošanas un pašvaldību iestāžu saimnieciskās darbības;
- 7) citiem ieņēmumiem (likuma „Par pašvaldībām” 76. panta saturs).

Pārvaldes sistēmu pašvaldībā veido

- 1) domē ievēlētie deputāti;
- 2) no domes deputātiem izveidotās pastāvīgās komitejas;
- 3) domes darbu vada no domnieku vidus ievēlētais domes priekšsēdētājs;
- 4) pašvaldības administrācija.

To pienākumus, funkcijas, tiesības, pienākumus un atbildību tālāk reglamentē likums „Par pašvaldībām”.

2008. gada 18. decembra likums „Administratīvo teritoriju un apdzīvoto vietu likums” (spēkā ar 31.12.2008.) paredz, ka Latvijas Republiku iedala šādās administratīvajās teritorijās: apriņķos, republikas pilsētās un novados. Šajā likumā nav noteikts apriņķu skaits Latvijā, vienīgi likuma pārejas noteikumu 24. punkta 1. apakšpunktā ir noteikts, ka Ministru kabinetam līdz 2009. gada 1. jūnijam ir jāpagatavo un jāiesniedz Saeimai likumprojekts par apriņķu izveidošanu un darbību. Saskaņā ar šī likuma 1. un 2. pielikumu Latvijā ir noteiktas 9 republikas pilsētas un izveidoti 109 novadi. Likuma 8. pants novada teritoriju iedala šādās vienībās: novada pilsētās un novada pagastos. Savukārt likuma 9. pants nosaka šādus apdzīvoto vietu veidus: pilsētas, ciemi un viensētas.

Ar sociālekonomiskajiem centriem saprotam gan jaunizveidoto novadu centrus, novada pilsētas, pagasta centrus un ciemus, gan republikas pilsētas.

Domājot par sociālekonomiskajiem centriem, vienmēr svarīgs būs jautājums, kāda loma tiem var būt nākotnē. Šķiet, šobrīd viens no svarīgākajiem uzdevumiem ir veicināt visiem iespējamiem līdzekļiem ekonomisko augsmi Latvijas lauku areālos.

Sociālekonomiskie centri un tiem piegulošā teritorija atrodas pastāvīgā mijiedarbībā, kuras norises var būt vairāk vai mazāk labvēlīgas reģionālajai attīstībai. Šīs mijiedarbības izpēte ir cieši saistīta ar telpu, kurā tā noris. Latvijas apstākļos šī telpa, kurā mijiedarbojas sociālekonomiskie centri un to apkārtējā vide, ko veido lauku teritorijas, ir visai dinamiska un sarežģīta. Par to liecina virkne norišu un apstākļu pēc valstiskās neatkarības atgūšanas. Tā, piemēram, nav īstenojušās sākotnējās cerības, kādas tika liktas uz ātru ES vidējā sociālekonomiskā līmeņa sasniegšanu. 2007. gadā IKP, rēķinot uz 1 iedzīvotāju, bija tikai 58% no vidējā līmeņa ES, bet tikai 21% no tā Luksemburgā un 40% Īrijā (Latvijas Statistikas Gadagrāmata, 2008).

Lēnā tuvošanās ES vidējam līmenim lielā mērā ir saistāma ar nelabvēlīgām izmaiņām, kādas radās pēc neatkarības atgūšanas pārejas periodā uz tirgus ekonomiku. Šā perioda sākums iezīmējās ar strauju ražošanas kritumu pēc 1990. gada, kas izrādījās grūtāk pārvarams, nekā sākotnēji cerēts. Laikposmā no 1990. līdz 1993. gadam IKP Latvijā samazinājās vairāk nekā divkārt, bet pamatlīdzekļu veidošana – pat sešreiz. Rezultātā pamatlīdzekļu attiecība pret IKP nokritās trīskārt un 1993. gadā bija tikai 13,54% no IKP (Bojārs J., Vilne V. Starptautiskās investīcijas. Rīga : Latvijas Universitātes Starptautisko attiecību institūts, 1996.). Šāds ražošanas kritums Latvijā zināmā mērā saistās ar vispārējo ekonomisko krīzi, kāda bija raksturīga pārejas periodam uz tirgus ekonomiku un no kuras neizdevās izvairīties nevienai pārejas periodā iesaistītajai Centrāleiropas un Austrumeiropas valstij. Šai krīzei bija kopējas iezīmes – ražošanas apjoma kritums un dzīves līmeņa pazemināšanās. Iekšējie resursi bija ierobežoti un nepietiekami. Cerības saistījās ar ārzemju investīcijām, taču to piepildīšanai trūka tradicionālo priekšnoteikumu, kādi nepieciešami ārzemju investīciju pievilcībai, proti, strauja ekonomiskā augsme, plašs tirgus un investīciju ienesīgums. Latvija nebija pievilcīga ārzemju investoriem. Par to liecina tiešās ārzemju investīcijas, rēķinot uz 1 iedzīvotāju: Latvijā tās bija 14,3 reizes mazākas nekā, piemēram, Ungārijā (Bojārs J., Vilne V. Starptautiskās investīcijas. Rīga : Latvijas Universitātes Starptautisko attiecību institūts, 1996.).

Ražošanā joprojām nav sasniegts 1990. gada līmenis, turklāt tādā Latvijas tautsaimniecībai svarīgā nozarē kā lauksaimniecība ražošanas apjoms 2007. gadā bija tikai 50,8% no 1990. gada līmeņa, t. sk. graudkopībā – 87,9%, bet lopkopībā 34,5% (Latvijas Statistikas Gadagrāmata, 2008). Iespējas sasniegt ražošanā 1990. gada līmeni nespēja radīt pat tie daži gadi, kad ekonomiskās augsmes procents Latvijā bija divciparu skaitlis.

Runājot par lauksaimniecību, šo agrorūpnieciskā klastera svarīgāko sastāvdaļu, jāatzīmē tās relatīvi zems devums. 2007. gadā lauksaimniecībā bija nodarbināti 9,6% no visiem Latvijā strādājošiem, bet tā deva tikai 3,1% no pievienotās vērtības (Latvijas Statistikas Gadagrāmata, 2008). Tas ir skaidrojams ar samērā zemu produktivitāti un nepietiekamām tehnoloģijām. Tā, piemēram, 2007. gadā graudaugu ražīgums pie vidējā rādītāja 29,4 centneri/ha

svārstījās no 43,8 centneri/ha Dobeles rajonā līdz 20 centneri/ha Ludzas rajonā. Laikposmā no 1990. līdz 2007. gadam gaļas ražošanas, rēķinot uz 1 iedzīvotāju, samazinājās no 116 līdz 37 kg, bet piena ražošanas – attiecīgi no 711 līdz 370 kg (Latvijas Statistikas Gadagrāmata, 2008). Ir interesanti atzīmēt, ka vidēji viens fermeris apgādā: Latvijā 9 cilvēkus, ES – 19 cilvēkus, bet Amerikā un Kanādā – 100 cilvēku (Dimza V. Inovācijas pasaulē, Eiropā, Latvijā. Rīga : Latvijas Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūts, 2003.).

Neregulārā ražošanas attīstība ir novedusi pie nesabalansētas iedzīvotāju labklājības. Tā, piemēram, 2007. gadā vidējā neto darba alga Rīgas reģionā bija Ls 322 mēnesī – par 58% augstāka nekā Latgales reģionā. Turklāt šī atšķirība valsts sektorā bija 55,6%, bet privātajā sektorā 78% (Latvijas Statistikas Gadagrāmata, 2008).

Finanšu un ekonomiskās krīzes apstākļos nevienmērīgā teritoriālā atšķirība ir izjūtama sevišķi izteikti, jo tā rada pastiprinātu apgrūtinājumu konkurētspējīgas ražošanas attīstībai reģionālajā kontekstā, un uzņēmējs, it īpaši fermeris, nonāk visai sarežģītā situācijā. Tas, savukārt, liek izmantot visas iespējas, kā veicināt ražošanas attīstību laikposmā, kad jāpārvar pārejas perioda radītās grūtības, jātiek galā ar krīzes sekām un jāsniedz atbalsts ražotājiem.

Secinājumi un priekšlikumi / Conclusions and Recommendations

1. Latvijā aizvien lielāku aktualitāti gūst nepieciešamība izstrādāt Latvijas apstākļiem atbilstīgus policentriskās attīstības modeļus, saistot tos ar reģionālo attīstību un Latvijas Nacionālajā attīstības plānā ieskicēto policentriskās attīstības modeli.
2. Ar sociālekonomiskajiem centriem saprot gan jaunizveidoto novadu centrus, novada pilsētas, pagasta centrus un ciemus, gan republikas pilsētas.
3. Sociālekonomiskie centri atrodas pastāvīgā mijiedarbībā ar tiem piegulošo teritoriju, un liela nozīme ir telpai, kurā noris šī mijiedarbība. Latvijas apstākļos šai telpai raksturīgas visai straujas izmaiņas un sarežģītība.
4. Policentriskās attīstības modeļu izstrādi un izpēti un sociālekonomisko centru veidošanu nepieciešams veikt ciešā kontekstā ar teritoriālo reformu Latvijā un tās iespējamām sekām.
5. Īpaša uzmanība ir jāpievērš pazīmēm, kas apliecina reālu pašvaldību esamību: teritorijai, īpašumam, finansēm un pārvaldes sistēmai, un no kurām pirmās trīs saistās ar pašvaldības ekonomisko bāzi, bet ceturtā – ar pārvaldes sistēmu.
6. Teritorija kā pašvaldības saimnieciskais pamats ir jāplāno, maksimāli izmantojot resursus un uzlabojot vides kvalitāti, kas ir priekšnosacījums cilvēku saimnieciskajai darbībai, veselībai, atpūtai un dabas biotopu pastāvēšanai.
7. Pašvaldības īpašumam, kas ir tiešs un viens no galvenajiem tās ekonomiskā pamata elementiem, jākalpo par pamatu tādu apstākļu radīšanai, kas ļautu pēc iespējas labāk apkalpot iedzīvotājus.
8. Finanšu instrumenti jāizmanto maksimāli iedzīvotāju ekonomiskās aktivitātes kāpināšanai un labklājības līmeņa paaugstināšanai.

Ziņojumi konferencēs un semināros / Reports in Conferences and Seminars

1. Staņislavs Keišs, Arkādijs Grišins, Elga Tilta. Šauļi (Lietuva), 2009. gada 27. februāris. Šiauliu kolegija Verslo ir tehnologiju fakultetas. The third international, scientific-practical conference for lecturers, students and social partners “Business, studied and me”. Referāts “Orientation to Exports of Regional Food Industry Enterprises in Latvia”.
2. Keišs Staņislavs, Grišins Arkādijs, Tilta Elga, Zvirgzdiņa Rosita. 10. Starptautiskā zinātniskā konference, veltīta LLU Ekonomikas fakultātes 40. gadadienai “Economic Science for Rural Development – 2009”. Jelgava : Latvijas Lauksaimniecības universitātes Ekonomikas fakultāte, 2009. gada 23.–24. aprīlis. Referāts “Food Industry and Exports of Food Industry Products”.
3. Āzena Ligita, Keišs Staņislavs. 10. Starptautiskā zinātniskā konference, veltīta LLU Ekonomikas fakultātes 40. gadadienai “Economic Science for Rural Development – 2009”. Jelgava : Latvijas Lauksaimniecības universitātes Ekonomikas fakultāte, 2009. gada 23.–24. aprīlis. Referāts “Competitiveness as Facilitator of Territorial Development”.
4. Anna Medne. Žurnāla Bilance praktiskā konference „Aktuālas mazo un vidējo uzņēmumu uzskaites un finanšu pārvaldības problēmas un to risinājumi” ar referātu „Nodokļu politikas pēdējā laika izmaiņu ieteme uz mazo un vidējo biznesu Latvijā” 2009. gada 16. oktobrī.
5. Staņislavs Keišs. XXXVII starptautiskā zinātniski praktiskā konference „Tatura lasījumi” par tematu „Kompleksā ekonomiskā analīze un tās informatīvais nodrošinājums”, veltīta Maskavas Valsts universitātes nopelniem bagātā profesora Anatolija Daniloviča Šeremeta 80 gadu jubilejai. 2009. gada 17.–19. septembris. Maskava : Maskavas Valsts universitāte. (Krievija)

Publikācijas 2009. gadā / Publications in 2009

1. Āzena L. Pilsētas mārketinga atziņu izmantošana pašvaldības darbības plānošanā // RSU Zinātniskie raksti, 2009.

2. Āzena L. Pilsētas mārketinga stratēģiskā plānošana, Kauņas Tehnoloģiskās Universitātes starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums // *European Integration Studies. Research and Topicalities*. No. 3 (2009). Kaunas : Kaunas University of Technology, 2009. ISSN 1822-8402.
3. Āzena L. Teritorijas mārketinga kā teritorijas attīstības veicinātājs // *LU Raksti*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2009.
4. Āzena L., Keišs S. Konkurētspēja kā teritorijas attīstības veicinātājs // *Economic Science for Rural Development. Proceedings of the International Scientific Conference. PRIMARY AND SECONDARY PRODUCTION CONSUMPTION*. No. 19. Jelgava, 2009, 220.–226.lpp. ISSN 1691-3078, ISBN 978-9984-9937-2-0.
5. Āzena L. Teritorijas internetmārketinga. Lublinas Jāņa Pāvila II Katoļu Universitāte (Polija) (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II Lublin, Poland). 2009, 343.–346. lpp. ISBN 978-83-7363-840-2.
6. Keišs S., Grišins A., Tilta E. Orientation to Exports of Regional Food Industry Enterprises in Latvia. *Verslas, studijos ir aš. Konferences tēzes. Šiauliai : Šiauliu kolegijos leidybos centras*, 2009, 58.–60. lpp. ISBN 978-9955-643-93-7.
7. Keišs S., Grišins A., Tilta E. Pārtikas rūpniecība un tās produkcijas eksports // *Economic Science for Rural Development. Proceedings of the International Scientific Conference. FINANCES, TAXES, INVESTMENT AND SUPPORT SYSTEMS*. No 20. Jelgava, 2009, 179.–186. lpp. ISSN 1691-3078; ISBN 978-9984-9937-3-7.
8. Keišs S., Kazinovskis A. Ko Latvijas līdzsvarotai attīstībai dos aprīņķi? // *Neatkarīgā Rīta Avīze*, 2009. gada 1. aprīlis.
9. Keišs S., Tilta E., Zariņa V., Jesemčika A., Medne A., Kazinovskis A., Balode G. Reģionalizācija un tās loma līdzsvarotā administratīvi teritoriālā attīstībā Latvijā // *LZP Ekonomikas, juridiskās un vēstures zinātnes galvenie pētījumu virzieni 2008. gadā*. Nr. 14. Rīga : LZP Humanitāro un sociālo zinātņu ekspertu komisija, 2009, 87.–92. lpp. ISBN 13: 978-9984-19-923-9; ISSN 1691-290X.
10. Keišs S., Zvirgzdiņa R., Vītola S., Tilta E. Ražošanas paplašināšanas nepieciešamība un iespējas Latvijas reģionos // *Tautsaimniecības attīstības problēmas Latvijā*. Nr. 7. Rīga : Tautsaimniecības attīstības institūts, 2009, 109.–123. lpp. ISBN 13: 978-9984-19-924-5, ISSN 1691-2918.
11. Medne A. Accounting to small and middle Enterprises in Latvia // *Starptautiska zinātniskā konference "Accounting and Performance Management Perspectives in Business and Public Sector Organizations"*. Tartu University, May 08-09 2009, 88.–95. lpp. ISBN 978-9949-19-122-2 (iesniegta publicēšanai).
12. Zvirgzdiņa R., Vītola S., Tilta E. Entrepreneur in Agricultural Cluster // *Mokslu darbi. Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*. No. 3 (16). Šiaulai : Šiauliu Universitetas, 2009, p. 329–334. ISSN 1648-9098.
13. Zvirgzdiņa R., Vītola S., Tilta E. Entrepreneurship environment and regional policy // *European Integration Studies. Research and Topicalities*. No. 3. Kaunas : Kaunas University of Technology, 2009, p. 237–244. ISSN 1822-8402.
14. Zvirgzdiņa R., Vītola S., Tilta E.. Innovations and Unbalanced Entrepreneurship Environment // *Starptautiska konference "Aktualni aspekty česke a svetove ekonomiky"*. Rakstu krājums. Liberec : Technicka univerzita v Liberci, 2009, p. 605–611. ISBN 978-80-7372-536-5.
15. Zvirgzdiņa R., Vītola S., Tilta E.. Lauksaimnieciskās ražošanas un uzņēmējdarbības attīstības problēmas Latvijā // *Starptautiska zinātniskā konference „Ekonomikas zinātne – lauku attīstībai 2009”*. Nr. 20. Jelgava, 2009, 160.–166. lpp.
16. Кейш С., Гришин А., Тилта Э. Экспортная ориентация и проблемы региональных латвийских производителей некоторых продуктов питания // *Profesines studijos: teorija ir praktika*. 2009/5. *Žurnalas. Šiauliu kolegija. Šiauliai : Šiauliu kolegijos leidybos centras*, 2009, 84.–92. lpp. ISSN 1822-3648.

Social economic centres and their role in economic development in Latvia

Summary

The investigation is devoted to preconditions, which might potentially play an important role in development and interaction of social economic centres with the territories surrounding them. The main attention is paid to such factors as 1) the possible impact of territorial reforms, taking place presently, on further development of social economic centres, and 2) the space of interaction of social economic centres with surrounding them territories, characterized in Latvia by a certain dynamism and disproportions.

Keywords: social economic centres, province, self-government, regional development.

Docente, emeritus **Maiga Krūzmētra**
Dr. h. ekon., prof. **Baiba Rivža**
Maģistre **Sandija Rivža**

LLU Ekonomikas fakultāte
e-pasts: maiga.kruzmetra@llu.lv

Grupu mikrokredīts kā uzņēmējdarbības uzsākšanas modelis lauku sievietēm

Pētījums „Partnerības modeļi lauku sieviešu uzņēmējdarbības veicināšanai”

Anotācija

Par vienu no iespējām, kā pārvarēt krīzi un augošo bezdarbu, tiek uzlūkots uzņēmējdarbības un pašnodarbinātības veicināšana. Jaunu uzņēmumu dibināšanas, pašnodarbinātības veicināšanas un mazo uzņēmumu atbalsts ir kļuvis par Eiropas Savienības augstu prioritāti. To apstiprina divas Eiropas Savienības pieņemtās iniciatīvas – Eiropas Mazo uzņēmumu harta⁶ un Eiropas Mazās uzņēmējdarbības akts⁷. Latvijā par vienu no modeļiem uzņēmējdarbības un individuālā darba uzsākšanai lauku teritorijās kalpo grupu mikrokredīts.

Atslēgvārdi: grupu mikrokredīts, partnerība, mikrokredīta kustības riski.

Ievads

Latvijas lauku nākotne ir cieši saistīta ar uzņēmējdarbības attīstību, tostarp arī ar sieviešu uzņēmējdarbības attīstību. Lauku teritorijās ekonomiska aktivitāte pagaidām vēl ir ierobežota, ko atspoguļo virkne statistikas datu. Pēdējie veiktie apsekojumi par lauku saimniecībām uzrāda, ka tajās nodarbināto skaits, kuri pastāvīgi strādā pilnu darba dienu 2007. gadā bija tikai 14,0% no nodarbināto kopskaita (2005. gadā attiecīgi – 18,6%). Pārējie strādāja nepilnu darba dienu. No visiem nepilnu darba dienu strādājošajiem 43,7% jeb 98,0 tūkstoši bija sievietes (Lauku saimniecību struktūra Latvijā 2007. gada jūnijā. Rīga : LR CSP, 2008, 64. lpp.).

Sevišķi pozitīvi nav vērtējamas arī uzņēmējdarbībā iesaistīto cilvēku skaita izmaiņas. Ja vīriešu skaits, kas kļuvuši par darba devējiem, ir palielinājies, tad sieviešu – uzņēmēju skaits kopš iestāšanās ES ir sarucis gan absolūtos skaitļos (2004. gadā 12,1 tūkstoši – 2008. gadā 9,5 tūkstoši), gan procentuāli (no 35% 2004. gadā līdz 26% 2008. gadā no visiem uzņēmējiem (Darbaspēka apsekojuma galvenie rādītāji 2004. gadā. Datu krājums. Rīga : LR CSP, 2005, 25. lpp.; Darbaspēka apsekojuma galvenie rādītāji 2008. gadā. Datu krājums. Rīga : LR CSP, 2009, 27. lpp.). Mazliet labāka ir situācija ar pašnodarbināto personu skaita izmaiņām, lai gan arī šajā nodarbināto statusā sievietes ir mazākumā, tomēr viņu skaits un īpatsvars, salīdzinot ar uzņēmējdarbību, ir ievērojami lielāks, bet sieviešu iesaistīšanās temps – lēnāks. Tā 2008. gadā 40,1 tūkstotīs sieviešu bija pašnodarbinātas, proti, vien 35,5% no visiem pašnodarbinātajiem. Ja laikposmā no 2004. gada pašnodarbināto vīriešu skaits bija palielinājies 2,1 reizi, tad sieviešu – tikai 1,5 reizes (Darbaspēka apsekojuma galvenie rādītāji 2004. gadā. Datu krājums. Rīga : LR CSP, 2005, 25. lpp.; Darbaspēka apsekojuma galvenie rādītāji 2008. gadā. Datu krājums. Rīga : LR CSP, 2009, 27. lpp.)

Par vienu no metodēm sieviešu ekonomiskās aktivitātes kāpināšanai Latvijā ir izmantota mikrokreditēšanas forma, kas uzņēmējdarbības uzsākšanā un nodarbinātības (pašnodarbinātības) veicināšanā balstās uz tādiem Latvijā sevi apliecināšiem atbalsta instrumentiem un kompleksajiem atbalsta pasākumiem kā mikrokredītu piešķiršanas sasaiste ar t. s. sociālās garantijas mehānismu izmantošanu. Tas, savukārt, ir cieši saistīts ar NVO aktivitātēm. Latvijā šāda veida mikrokreditēšanas programma praksē tiek īstenota kopš 1998. gada.

Pētījuma mērķis: skaidrot grupu mikrokredīta varianta nozīmi uzņēmējdarbības uzsākšanā lauku sievietēm. No kopīgiem pētījuma mērķim pakārtotiem **uzdevumiem** šajā rakstā risināti trīs: ieskicēts grupu mikrokredīta kā viena no mazās un mikro uzņēmējdarbības uzsākšanas ceļiem vērtējums, raksturotas grupu mikrokredīta kā partnerības varianta Latvijā pamatīzīmes un izdalītas nozīmīgākās riska problēmas mikrokredīta kustības sistēmā.

Pētījuma metodoloģija. Par pētījuma metodoloģisko bāzi kalpo sociālās korporatīvās atbildības / partnerības, tās variantu un riska teorētiskie pieņēmumi. Ar 20. gadsimta 60. gadiem ideja par korporatīvu sociālu atbildību ienāca biznesa jomā, bet 21. gadsimta sākumā tā ir guvusi daudz plašāku skatījumu. 2002. gada jūlijā Eiropas Komisija publicē Paziņojumu par korporatīvo sociālo atbildību (Communication on Corporate Social Responsibility in July 2002. Pieejams: <http://trade.ec.europa.eu/doclib/html/12737.4.htm>), kurā aicina korporatīvo sociālo atbildību izvērst gan biznesa iekšējā, gan tā apkārtējā vidē, savukārt 2006. gada martā pieņem jau izvērstāku dokumentu (Implementing the partnership for growth and jobs: making Europe a pole of excellence on Corporate Social Responsibility. Pieejams: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ.do?uri=COM:2006:0136:FIN:EN:PDF>), kura mērķis ir veicināt resursu koncentrēšanu, elastīgu un dinamisku dažādu institūciju kopuma veidošanu, kas ir spējīgs uzņemties un attīstīt produktīvu izglītības, pētniecības un inovāciju sinerģiju, līdz ar to kļūstot par jaunu partnerības veidu sabalansētas un ilgtspējīgas attīstības īstenošanai. Tātad partnerība ir divu vai vairāku partneru vienošanās kopējai darbībai vienota mērķa sasniegšanai (Wilcox D. The Guide of Effective Partnership. 1994. Pieejams: <http://www.Partnerships.org.uk/guide/index.htm>)

⁶ Pieejams : http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/files/chapter/docs/chapter_lv.pdf

⁷ Pieejams: http://ec.europa.eu/latvija/news/press_releases/2008_06_25_lv.htm

Riska būtības izpratne un loma sabiedrības dzīvē 20. un 21. gadsimta mijā ir kļuvusi par teorētisku un praktisku aktualitāti un vistiešāk saistīta ar divu sociologu – Antonija Gidensa (Anthony Giddens) un Ulriha Beka (Ulrich Beck) vārdiem (Giddens A. Risk and Responsibility. Modern Law Review, 1999, 62(1); p. 1–10; Beck U. Risk Society: Towards a New Modernity. New Delhi : Sage, 1992.). Viņi abi atzīst risku pieaugumu mūsdienu sabiedrībā, salīdzinot ar iepriekšējo tās attīstības posmu. Tomēr mūsu darbā tuvāk pētījuma būtības izpratnei izmantojams ir Niklasa Lumana (Niklas Luhmann) skatījums uz šo parādību un tās nozīmi cilvēku darbībā. N. Lumans, atzīstot apkārtējās vides iedarbību uz cilvēku rīcību, risku ļoti cieši saista ar izvēles iespējām, uzsverot, ka izvēle nozīmē variantu esamību, bet varianta izvēle ir cilvēku rokās (Luhmann N. Risk: A Sociological Theory. 1993, N-Y, Aldine de Gruyter). Ne mazāk nozīmīgs mikrokredīta kustības pētīšanā ir N. Lumana skatījums uz sistēmu evolūciju un šo sistēmu diferenciacijas variantiem. Šo diferenciacijas variantu maiņa dod iespēju sistēmai piemēroties izmaiņām, kas norit ārējā vidē. (Luhmann N. The Paradox of System Differentiation and the Evolution of Society. In J. C. Alexander and P. Colomy (eds) Differentiation Theory and Social Change: Coinparative and Historical Perspectives. New York : Columbia University Press, 1990, p. 409–440.).

Pētījumā izmantotas vispārzinātniskās un socioloģiskās **pētniecības metodes**: salīdzinošā analīzes un sintēzes metode, ekspertu intervijas un aptaujas.

Par **informācijas bāzi** izmantoti mikrokreditēšanas normatīvie dokumenti, LR Centrālās Statistikas pārvaldes dati, ekspertu interviju un mikrokredīta grupu dalībnieču aptauju rezultāti.

1. Grupu mikrokredīts kā viens no mazās un mikro uzņēmējdarbības uzsākšanas ceļiem / Group microcredit as one of way for starting small and micro entrepreneurship

Eiropas Savienībā ir dažādi mikrokreditēšanas varianti, tomēr maksimāla uzmanība veltīta individuāla kredīta ņemšanas variantam. Savukārt t. s. grupu mikrokreditēšanas variants – kredīta piešķiršana personu grupai (parasti 3–5 cilvēkiem), kuras viens loceklis rotācijas kārtībā to izmanto uzņēmējdarbības uzsākšanai, bet pārējie uzņemas saistības kā galvotāji un īsteno atbalsta aktivitātes, pēfīts maz.

Latvijā kopš 1998. gada ienāca un attīstījās tieši šis grupu mikrokredīta variants, par pamatu izmantojot Ziemeļvalstu – Norvēģijas, Somijas un Zviedrijas – pieredzi. 2008. gadā Latvijā atzīmēja mikrokredīta kustības 10 gadadienu. Šobrīd Latvijā ir jau 150 mikrokredīta grupu, kas darbojas visos Latvijas reģionos un, izvēršot uzņēmējdarbību, ir guvušas vērā ņemamus rezultātus. Biežāk sastopamie uzņēmējdarbības veidi ir lauku tūrisms, truškopība, dārzenu audzēšana, veterinārārstu pakalpojumi, atpūtas pasākumu organizēšana, daiļdārzniecība, zāļu tēju iegūšana, frizieru un šūšanas pakalpojumi u. c.

Lai panāktu mazās uzņēmējdarbības un pašnodarbinātības straujāku attīstību, LR Ministru kabinets 2009. gada 30. oktobrī apstiprināja koncepciju par mikrouzņēmumu atbalsta pasākumiem. Tajā izdalīti četri mikrokredītu piedāvājuma varianti: Latvijas Lauku sieviešu apvienības mikrokredīta projekts; Latvijas Hipotēku un zemes bankas īstenotā ALTUM programma; Latvijas Mazo un vidējo komersantu mikrokredīta programma un Nodarbinātības valsts aģentūras īstenotā programma „Atbalsts komercdarbībai vai pašnodarbinātības uzsākšanai” (Latvijas Vēstnesis, 182, 17.11.2009.)

Iepazīstinot mikrokredīta kustībā iesaistītās sievietes ar koncepcijā piedāvātajiem mikrokreditēšanas variantiem, mēs guvām šādus viedokļus.

- Par LLSA mikrokreditēšanas projektu:

„Šis ļoti pozitīvi, nav nepieciešama ķīla, jo ne katram iesācējam ir tas garants.”

„...summa varbūt ir maza, bet tā vismaz ir garantija, ka tu to spēsi atdot.”

„Nu, lauku sievietei katrā gadījumā mikrokredīts, par to es esmu pilnīgi pārliecināta.”

- Par Latvijas Hipotēku un zemes bankas īstenoto ALTUM programmu:

„... es droši vien tagad ņemtu tos 3000...”

„Skaidrs, to man dēļ raksta. Lauku tūrismam. Tā mēs kopā sadarbības partneri būsim, ja izdosies. Man saistošākais ir pirmais (grupas mikrokredīts), jo mēs jau to darām.”

„ALTUM – viegli ir paņemt, bet atdot nebūs tik viegli, jo, teiksim, arī no mana biznesa viedokļa, nevar garantēt tirgu, apstākļus nevar garantēt, līdz ar to tu esi pakļauts diezgan lieliem riskam, salīdzinot ar mikrokredītu...”

„Kas ir drosmīgāks, tam ALTUM drošie vien der, jo tur ir arī apmācība..., bet attiecībā pret sevi – man, piemēram, šobrīd vairs nav laika iet uz šādām Grantu apmācībām. ... man ir jāražo, es vairs nevaru veltīt tik daudz laika, lai apgūtu šīs lietas..., ja cilvēkam ir priekšstats par to, kā veidot ļoti labu biznesa plānu, tas varētu startēt šajā ALTUM programmā.”

- Par trešo un ceturto kreditēšanas variantu:

„Šitas man ir svešs – Nodarbinātības valsts aģentūras īstenotā programma. Tā, šitas (4.variants) no šitās puses (plūsi) skan skaisti, ļoti skaisti..., ak, Dievs, pasaka, ja man maksā vēl algu...! Mīnusi – izvēlēšies no bezdarbniekiem..., ja man nav augstākās izglītības, es esmu stulbāka? Man nav viņas. Man ir vidējā speciālā tikai. Bet vai es būšu stulbāka? Jo, cik daudz ir tādu ar augstākām izglītībām, viņš nerkst, viņš ir bezdarbniekos... Šitas – galīgi garām! Un pa visu Latviju ja tikai 90...! Priekš kam tad vispār viņu vajag?”

„Tajos lielajos es noteikti neietu, kaut gan..., nu jā, priekš manas saimniecības nav vienkārši tik lielu mērķu, lai tos paņemtu. Pēdējos divos ir gan apjoms, gan arī noteiktas izglītības nepieciešamība uzliek...”

Salīdzinot izteikumus par visiem četriem kreditēšanas variantiem, redzams, ka mikrokredīta grupu dalībnieces kā reālākos lauku sievietēm izdala grupu mikrokredītu un ALTUM projektu. Par trešo un ceturto kreditēšanas variantu respondentes izsakās daudz kritiskāk un apgalvo, ka tos varētu izmantot drosmīgi cilvēki ar plašām biznesa iecerēm. Savukārt iesācējām uzņēmējdarbībā mikrokredīta grupu dalībnieces iesaka izmantot grupu mikrokredītu. Šis vērtējums apstiprina grupu mikrokredīta varianta kā uzņēmējdarbības veicināšanas veida pētīšanas nepieciešamību un turpmāku izvēšanu.

2. Grupu mikrokredīts kā partnerības variants Latvijā / Group microcredit as version of partnership in Latvia

Grupu mikrokredīta kustības sistēmu pašreizējā situācijā veido četri bloki. 1. bloks – pašas mikrokredīta grupas, kas izkaisītas pa visu valsts teritoriju. 2. bloks – institūcijas, kas veidojušās kā mikrokredīta grupu dalībnieču praktiskas darbības tieša atbalsta struktūras – kooperatīvs „Akorande” un LLSUAF. 3. bloks – institūcijas, kuru uzdevums galvenokārt ir ārēja atbalsta funkcijas: vispārēja organizēšana (LLSA), idejas izplatīšana un zināšanu pārnese (LLU). 4. bloks – institūcija – Latvijas Hipotēku un zemes banka (LHZB), kura ieņem 2. un 3. bloka starpozīciju, izdalot finansējumu, bet sadarībā ar LLSUAF.

Jebkurā sistēmā nozīmīga ir tās struktūrelementu tīklošana. Esošajā mikrokredīta kustības sistēmā iezīmējas divas tīklošanas līnijas. Pirmo varētu klasificēt kā **vertikālu tīklošanu**. Tās varianti ir:

- 2008. gadā izveidotā Latvijas Lauku sieviešu uzņēmējdarbības atbalsta fonda (LLSUAF) sadarbība ar Latvijas Hipotēku un zemes banku (LHuZB), kas iesaistās kredītu izsniegšanā grupu dalībniecēm uz īpašiem nosacījumiem;
- mikrokredīta grupu un Latvijas Lauku sieviešu apvienības (LLSA) vadības sadarbība; pēdējā organizē īpašas vasaras skolas dažādu grupu dalībniecēm aktuālu jautājumu apspriešanai, ieinteresē vietējo biedrību dalībnieces iesaistīties mikrokredīta kustībā;
- mikrokredīta grupu un Latvijas Lauksaimniecības Universitātes (LLU) mācību spēku sadarbība zināšanu nodošanā un pieredzes analīzē;
- mikrokredīta grupu un vietējo pašvaldību sadarbība, pirmajām gūstot vismaz morālu atbalstu no pašvaldībām, bet otrām – izmantot grupu pieredzi ekonomiskas aktivitātes kāpināšanai pārvaldītajā teritorijā.

Otra nozīmīga tīklošanas līnija var tikt dēvēta par **horizontālu tīklošanu**. Šai aspektā mikrokredīta kustības sistēmā izdalāmi divi varianti:

- tīklošana vienas grupas ietvaros,
- mikrokredīta grupu savstarpēja tīklošana.

Rezultātā grupu mikrokredīta sistēmā pastāv visai sarežģīta tīklošanas sistēma.

Pielietotā ekspertu aptaujas metode ļāva gūt ieskatu, cik ciešas ir attiecības abās tīklošanas līnijās. Izmantojot konjunktūras saldo metodi, tika gūti rezultāti, kas atspoguļoti 1. tabulā.

1. tabula

Attiecību ciešuma novērtējums mikrokredīta kustībā
Evaluation of firmness of relations in the microcredit movement

Nr.	Attiecību variants	Konjunktūras saldo
1.	Vienas mikrokredīta grupas dalībnieces savstarpēji	+ 2,5
2.	Mikrokredīta grupas savstarpēji	+ 0,5
3.	LLSA ar mikrokredīta kustību kopumā	+ 3,0
4.	LLU ar mikrokredīta kustību kopumā	+ 3,0
5.	LHZB ar mikrokredīta kustību kopumā	+ 1,5
6.	LLSUAF ar mikrokredīta kustību kopumā	+ 2,0
7.	Vietējās pašvaldības un mikrokredīta grupas	0,0

Avots: autoru aprēķini uz strukturēto interviju materiālu bāzes.

Tā kā teorētiskajos pētījumos par partnerību tīklošana kopīga mērķa interesēs tiek minēta kā pirmais partnerības veidošanās nosacījums un pazīme vai pakāpe (Partnerības teorētiskie aspekti iztirzāti LLU EF 2010. gada zinātniskās konferences rakstu krājumam iesniegtā rakstā „Mikrokredīta kustība kā viens no partnerības variantiem”), tad iespējams izdarīt secinājumu, ka Latvijā partnerības iezīmes grupu mikrokredīta kustībā ir vērojamas. Tomēr attiecību ciešumam grupu mikrokredīta kustības sistēmas bloku starpā ir dažāda pakāpe, kas apliecina, ka partnerības iezīmes tīklošanas kanālos nav viennozīmīgas. Var saskatīt tīklošanas vājākos posmus, kas kavē kopīgā mērķa sasniegšanu. Mūsu analizētajā variantā tie ir grupu mikrokredīta kustības turpmāka pilnveidošana uz savstarpējas pieredzes apmaiņas bāzes un vietējās vides (vietējo pašvaldību) labvēlības pieaugums.

3. Nozīmīgākie riski grupu mikrokredīta kustībā / Significant risks in group microcredit movement

Publikācijās vērojama dažāda risku klasifikācija un grupēšana. A. Gidens riskus iedala ārējos (*external*) un pašu darbības rezultātā radītos (*manufactured*) riskos (Giddens A., 1999). "RiskMetrics Group" centrs izdala plašu 12 risku klāstu, kas ietver gan ekonomiska, gan sociāla rakstura riskus (RiskMetrics Group. Pieejams: http://www.riskmetrics.com/our_company). Nepastāv vienots risku definējums vai vienota pieeja risku klasificēšanā. Risks ir varbūtības kategorija, un katrs uzņēmējs pats nosaka pieņemamo riska pakāpi (Riska vadības rokasgrāmata. Rīga : Dienas Bizness, 2005.).

Lai novērtētu sagatavotā instrumentārija kvalitāti, pilotaptauja izjautājām 40 Zemgales reģiona sievietes, kas ir iesaistījušās mikrokredīta grupā (vai drīzumā plāno iesaistīties). Lai gūtu priekšstatu par respondentu sastaptajiem vai paredzamajiem riskiem, autori vērtēšanai piedāvāja divas risku grupas.

2. tabula

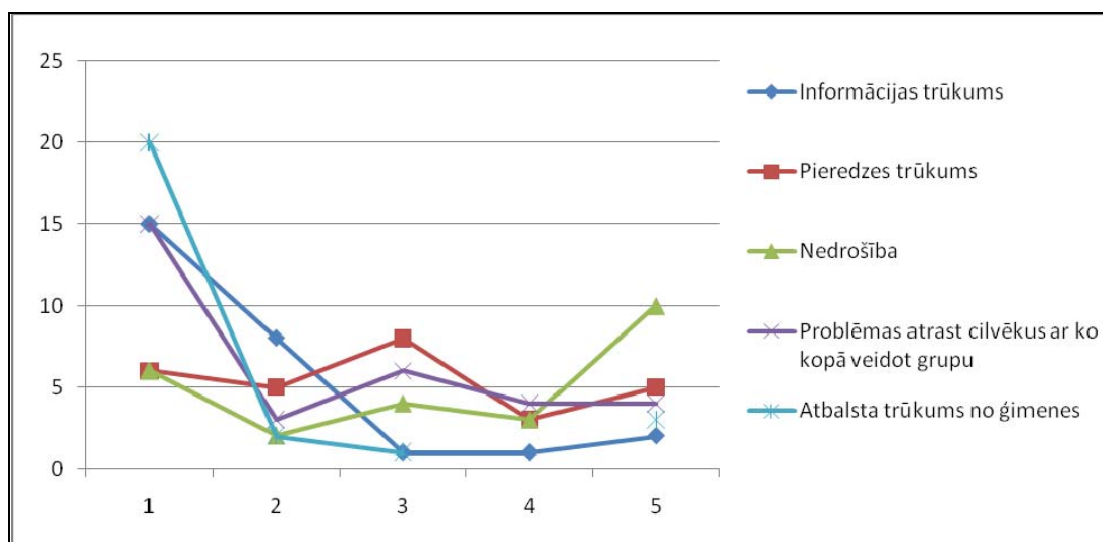
Novērtēšanai piedāvātie risku grupējumi
Risk grouping for the evaluation

Sociālie riski	Ekonomiskie riski
Informācijas trūkums	Naudas trūkums
Pieredzes trūkums	Telpu / iekārtu trūkums
Nedrošība	Pieprasījuma trūkums
Problēma, ar ko kopā veidot grupu	Uzņēmības trūkums
Atbalsta trūkums no ģimenes	Likumdošanas izmaiņas
	Darbinieku trūkums

Avots: autoru veidots grupējums.

Pielietojot vērtējuma skalu, kur 1 – „pilnībā neietekmē”, bet 5 – „ļoti būtisks, ļoti liela ietekme”, ieguvām rezultātus, kas uzskatāmi parāda problēmas un to nozīmību.

Ranžējot sociālos riskus ar vidējo svērto novērtējumu, radās šāda secība: 1. vietā – problēma atrast cilvēkus, ar kuriem kopā veidot grupu (jāatceras, ka grupa ņem kredītu un grupa dod galvojumu tā atmaksai), 2. vietā – nedrošība, 3. vietā – pieredzes trūkums, 4. vietā – informācijas trūkums un 5. vietā – ģimenes atbalsta trūkums. Rezultātā 1. attēls atspoguļo ne tikai esošo situāciju, bet vienlaikus uzrāda arī virzienus, kādos būtu izvērsama turpmāka grupu mikrokredīta kustībā iesaistīto sieviešu zināšanu papildināšana un prasmju kāpināšana, kā arī partnerības izvērsana.

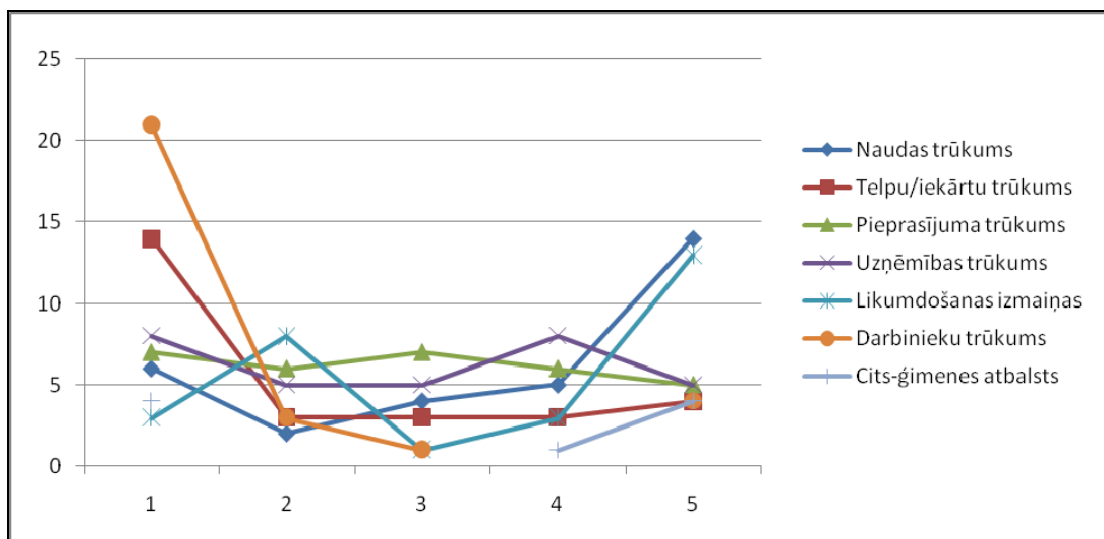

Avots: autoru veidots, izmantojot aptaujas rezultātus.

1. attēls. Galvenās problēmas, ar ko saskārusies sievietes, kas iesaistījušās mikrokredīta kustībā

The main problems for the women involved in the microcredit movement

Izvērtējot ekonomiskos riskus, kas ietekmē uzņēmējdarbības uzsākšanu un turpmāku attīstību, un ranžējot iegūtos rezultātus, veidojās šāda secība: 1. vietā izvirzās naudas trūkums, 2. vietā – likumdošanas izmaiņas, 3. vietā – pieprasījuma trūkums, 4. vietā – uzņēmības trūkums, 5. vietā – telpu / iekārtu trūkums, savukārt 6. vietā – darbinieku trūkums. Dažas respondentes par nozīmīgu uzņēmējdarbības uzsākšanai uzskata arī ģimenes atbalsta trūkumu.

Avots: autoru veidots, izmantojot aptaujas rezultātus.

2. attēls. Svarīgākie uzņēmējdarbības attīstības šķēršļi

Essential obstructions for the development of the entrepreneurship

Aptaujas rezultāti deva iespēju arī vērtēt, kādas riska situācijas saskata tās lauku sievietes, kuras apsver iespēju uzsākt uzņēmējdarbību, un kā savu pieeju riska situācijām ir uzlabojušas tās sievietes, kuras jau guvušas pieredzi mikrokredīta apsaimniekošanā (sk. 3. tabulu). Uzlabojas likumdošanas zināšanas, pieaug atbalsts no ģimenes, darba gaitā palielinās pieredze, sociālā kapitāla izmantošanas rezultātā mazinās informācijas trūkums. Toties nedrošība mazinās minimāli, jo saglabājas augsta nedrošība par preces vai pakalpojuma pieprasījumu un, protams, vajadzība pēc finansēm.

Minētās izmaiņas lielā mērā ietekmē mikrokredīta kustības sistēmas pastāvēšana, kuru raksturojām raksta iepriekšējās sadaļās. Šī īpašā situāciju atzīmēta arī Konceptijā par mikrouzņēmumu atbalsta pasākumiem: „Lai iesaistītu lauku sievietes, ir jābūt individuālai pieejai, kam nepieciešami lieli laika resursi.” Lauku sievietes uzņēmējdarbībā iesaistās lēni, ar apdomu, ar sociālu iekļaušanu, ne tikai ar ekonomisku ieinteresētību.

3. tabula

Dalības mikrokredīta kustībā ietekme uz uzņēmējdarbības priekšnosacījumiem

(vidējais svērtais vērtējums par riskiem)

Influence of the part-taking in microcredit movement to the entrepreneurship preconditions

(weighted average assessment of risks)

Sociālie riski		
	Nemts mikrokredīts	Interesējas par iespēju
Informācijas trūkums	2,8	5,4
Pieredzes trūkums	5,2	8,4
Nedrošība	7,0	7,8
Problēmas atrast cilvēkus, ar ko kopā veidot grupu	3,8	6,6
Atbalsta trūkums no ģimenes	2,2	4,8
Ekonomiskie riski		
Naudas trūkums	8,6	11,4
Telpu / iekārt trūkums	5,8	7,4
Pieprasījuma trūkums	6,4	9,4
Uzņēmības trūkums	5,2	9,8
Likumdošanas izmaiņas	5,8	12,4
Darbinieku trūkums	3,0	6,2

Avots: autoru veidots, izmantojot aptaujas rezultātus.

Pēc tabulas redzams, ka tālāk jāizvērs un jāpilnveido horizontālā un vertikālā tīklošana, jāizvērs ciešāka mikrokredīta grupu un atsevišķu uzņēmējdarbības grupu sadarbība un pieredzes apmaiņa.

Tas viss kopumā var veicināt izkoptākas risku mazinošas darbības perspektīvā.

Secinājumi

1. Grupu mikrokreditēšanas varianta iekļaušana valsts izstrādātajā Konceptijā par mikrouzņēmumu atbalsta pasākumiem apstiprina šī mikrokreditēšanas varianta oficiālu atzīšanu, dzīvotspēju un nozīmi mikrouzņēmējdarbības un pašnodarbinātības attīstībā lauku teritorijās.
2. Mikrokredīta kustība var tikt pieņemta kā sistēma, jo tās elementu starpā notiek tīklošana ar mijiedarbības pazīmēm. Tīklošanas pastāvēšana liecina, ka kustībai ir partnerības iezīmes, jo, kā jau iepriekš atzīmēts, sistēmā iesaistīto dalībnieku tīklošana tiek uzskatīta par partnerības veidošanās primāro iezīmi, uz kuras bāzes veidojas tās nākamās pakāpes. Ekspertu dotais kustības dalībnieku tīklošanas pakāpes novērtējums liecina par partnerības ierobežojumiem. Mikrokredīta grupu savstarpējā sadarbība un šo grupu sadarbība ar vietējām pašvaldībām, pēc ekspertu domām, ir galvenie aktivitātes izvēršanas virzieni, lai kāpinātu partnerības brieduma pakāpi.
3. Veiktā risku analīze atsedz aktuālākās sociālās un ekonomiskās problēmas grupu mikrokredīta kustībā un liek izvērtēt mikrokredīta kustības sistēmas horizontālās un vertikālās tīklošanas saturu, formas un prioritātes.
4. Grupu mikrokredīta kustības zinātniska izpēte ir tikai sākusies. Turpmākā mikrokredīta kustības pētniecības posmā par galvenajām izziņas līnijām tiek izvirzītas:
 - jāpilnveido mikrokredīta grupu sadarbība (gan horizontālo, gan vertikālo modeļu un realizēšanas formu), lai tā spētu pilnveidot partnerību;
 - padziļināti jāizvērtē riska situācijas, jāanalizē sagatavotās mācību programmas un atbilstīgie mācību līdzekļi to lauku sieviešu izglītošanai, kas uzsāk virzību uz uzņēmējdarbību vai pašnodarbinātību.

Uzstāšanās konferencēs

1. Rivža B., Ribikauska R. Mikrokredīta attīstība Baltijā // Banku augstskolas Biznesa un finanšu pētniecības centra, Latvijas Lauku sieviešu apvienības praktiska konference „Mikrokreditēšana un tās loma nodarbinātības veicināšanā Latvijā”. Rīgā, Arhitektu namā, 2009. gada 28. maijā.
2. Kruzmetra M., Rivža B. Partnership as Economic and Social Risk reduction in Rural Development// NJF 425. konference „Economic Systems research”. Tartu, Igaunijas Dzīves zinātņu universitāte, 2009. gada 29. septembris – 1. oktobris.

Publikācijas

1. Krūzmētra M., Rivža B., Konstantīnova E. Mentoru kustību izveide Latvijas laukos saskaņā ar labas prakses pieredzi Ziemeļvalstīs. LZP ekonomiskās, juridiskās un vēstures zinātnes galvenie pētījumu virzieni 2008. gadā. Nr. 14. Rīga, 2009, 93.–99. lpp.
2. Kruzmetra M., Rivža B. Partnership as Economic and Social Risk reduction in Rural Development // Abstracts of NJF seminar 425 „Economic Systems research in Agriculture and Rural Development”. Tartu, 29th September – 1st October 2009. NJF Report, Vol. 5, No 5, 2009.
3. Krūzmētra M. Mikrokredīta kustība virzībā uz partnerību // Grām.: FEM: Sieviešu uzņēmējdarbības attīstība. Jelgava : LLU, 2009, 65.–72. lpp.
4. Krūzmētra M. Mikrokredīta kustība virzībā uz partnerību // Banku augstskolas Biznesa un finanšu pētniecības centra Diskusiju Žurnāls. 2009. gada jūlijs, 7.–8. lpp.
5. Rivža B. Grupas mikrokredīta programmas realizācija 10 gadu garumā // Grām.: FEM: Sieviešu uzņēmējdarbības attīstība. Jelgava : LLU, 2009, 8.–20. lpp.
6. Rivža B., Ribikauska R. Mikrokredīta attīstība Baltijā // Banku augstskolas Biznesa un finanšu pētniecības centra Diskusiju Žurnāls. 2009. gada jūlijs, 5.–6. lpp.

Group microcredit as a version of starting an entrepreneurship for rural women

Summary

The encouragement of the entrepreneurship and self-employment is considered to be one of the possibilities of overcoming the economic crisis and growing unemployment rates. Setting up of new enterprises, promotion of self-employment and the support to small enterprises has become a high priority of the European Union and it is approved by two initiatives adopted by the European Union - The European Charter for Small Enterprises and Small Business Act for Europe. In Latvia as one of the models of starting a business or a self-employment in rural territories the group microcredit is used.

Keywords: group microcredit, partnership, microcredit movement risks.

Dr. hab. ekon., prof.	Anatolijs Magidenko
Dr. ekon., as. prof.	Elīna Gaile-Sarkane
Dr. ekon., prof.	Konstantīns Didenko
Dr. ekon., prof.	Natālija Lāce
Dr. ekon., as. prof.	Kārlis Ketners
Maģ. ekon., doktorante	Nora Dubro
Maģ. ekon., doktorante	Rīta Greitāne

Rīgas Tehniskā universitāte
Inženierekonomikas fakultāte
Meža iela 1/7, Rīga, LV-1007
Tālr. 67089324
e-pasts: rue@rtu.lv

Inovatīvas darbības attīstības ekonomiskie aspekti Latvijā

Anotācija

Svarīgāko faktoru, kas ietekmē inovatīvo darbību Latvijā, noteikšana. Faktoru svarīguma noteikšanas metodika. Produkcijas zinātnietilpība, tās definīcija un mērīšana. Inovatīvas attīstības darbības modeļi dažādos uzņēmējdarbības līmeņos; rādītāji, kuri raksturo produkcijas zinātnietilpību.

Atslēgvārdi: inovatīva darbība, faktors, produkcijas zinātnietilpība.

Temata (1. posma 2009. gadā) īstenošanas mērķis – inovatīvas darbības analīze Latvijā, svarīgu faktoru noteikšana, produkcijas zinātnietilpības un modeļu izstrādāšana inovāciju jomā.

Galvenie uzdevumi 2009. gadā ir šādi:

- Latvijas tautsaimniecības stāvokļa analīze no inovatīvas darbības efektivitātes viedokļa;
- Precizēt definīciju „inovatīva darbība”;
- Svarīgu faktoru noteikšana inovatīvas darbības attīstībai Latvijā;
- Izstrādāt faktoru svarīguma noteikšanas metodiku inovatīvai darbībai;
- Izstrādāt inovatīvas darbības attīstības modeli;
- Izstrādāt produkcijas zinātnietilpības un konkurētspējas novērtēšanas modeli un atbilstīgu metodiku;
- Izpētīt nodokļu politikas ietekmi uz inovatīvo darbību.

Pētījumu metodes ir objektu modelēšanas teorija, struktūranalīze, faktoru analīze, ekspertu vērtējumu metodes un kvalitātes teorija.

Pētījumu objekts ir inovatīva darbība Latvijā.

Pētījumu rezultāti un diskusija

Analizējot Latvijas tautsaimniecības stāvokli inovāciju jomā, autori atzīmē, ka situācija ir uzlabojusies. Pēc inovāciju indeksa Latvija ieņem (2008. g.) 30. no 32 vietām Eiropas Savienībā. Nepietiekami ir izmantoti Eiropas Savienības struktūrfondu līdzekļi inovācijas projektiem, vāji tiek izmantots Latvijas zinātnes un augstskolu potenciāls zinātnisko sasniegumu un pētniecības rezultātu patentēšanā, speciālistu sagatavošanā, kuri ir spējīgi būtiski paaugstināt inovatīvas darbības līmeni. Šobrīd nav skaidras atšķirības starp inovāciju un inovatīvo darbību. Oficiālos valsts dokumentos (sk. „Nacionālā inovāciju koncepcija” un „Nacionāla inovāciju programma”) starp inovatīvo darbību un inovāciju nav atšķirības.

Autori, analizējot problēmu, atzīst, ka šobrīd ir vairāk nekā 100 definīciju, kas saistītas ar inovācijām. Viņi uzskata, ka inovatīva darbība ir process, kas valstī rada inovatīvu vidi dažādos līmeņos (uzņēmums, nozare, reģions, valsts, izglītības, medicīnas, sociālās jomās u. c.). Bet inovācijas galarezultātā noteikti jārodas produktam, pakalpojumam, procesam, atsevišķām metodēm vai pieejām, kas tiek ieviestas praksē un kam ir tendence paplašināt inovāciju mērogu, padziļināt resursu izmantošanu, lai attīstītu tautsaimniecību, cīnītos ar krīzi, un paaugstinātu dzīves kvalitāti Latvijā. Inovācija ir inovatīva procesa rezultāts, kas var būt pārveidots tālāk inovatīvajā darbībā, bet pēc būtības ir rezultāts. Inovatīvai darbībai jābūt nepārtrauktai. Šāda darbība veicina inovācijas, lai efektīvāk izmantotu visus sabiedrības resursus (finanšu, investīciju, intelektuālos, informācijas, materiālu, enerģētiskos, darba, zināšanu u. c.). Autori analizēja faktorus, kas var veicināt inovatīvo darbību Latvijā, un izstrādāja modeļu kopumu, kas raksturo inovatīvo darbību valsts, reģiona un uzņēmuma līmenī. Valsts līmeņa inovatīvās darbības attīstības modeli (IAMV) var aprakstīt ar šādu formulu:

$$IAMV = f \left[\sum_{i=1}^{25} \left(\frac{F_i \cdot \alpha_i}{F_{ib}} \right) \right] \rightarrow R_{\max} \quad (1)$$

kur: f – mērķa funkcija,
F_i – būtiski faktori,

i – $i=1-25$ faktoru kopums,

α_i - faktora svarīguma koeficients $\sum \alpha_i = 1$.

Ir izstrādāta α_i noteikšanas metodika. Formulā R_{max} ir inovatīvas darbības maksimālais rezultāts, bet F_1-F_{25} – attiecīgie faktori, kas ietekmē šīs darbības rezultātu. F_{i-1} – i -faktora bāzes nozīme. Starp būtiskākajiem faktoriem autori var minēt šādus:

- 1) valsts investīcijas inovācijās, zinātnē un attīstībā;
- 2) investīcijas no Eiropas Savienības struktūrfondiem;
- 3) investīcijas no privātā sektora;
- 4) augstākas izglītības (tostarp tehniskās un ekonomiskās) attīstība valstī;
- 5) konkurences līmenis valstī;
- 6) zinātniski tehniskais darbības līmenis;
- 7) tehnoloģiju (tostarp augstāko tehnoloģiju) līmenis valstī;
- 8) informācijas tehnoloģiju līmenis;
- 9) jauno tehnoloģiju pārneses līmenis;
- 10) uzņēmējdarbības struktūra un uzņēmējdarbības vides attīstības līmenis;
- 11) reģionu attīstības līmenis valstī;
- 12) mazo un vidējo uzņēmumu biznesa attīstības līmenis;
- 13) likumdošanas stāvoklis valstī;
- 14) rūpniecības attīstības līmenis valstī;
- 15) inovatīva menedžmenta stāvoklis visos līmeņos;
- 16) produkcijas kvalitātes līmenis;
- 17) jaunas produkcijas mārketinga līmenis;
- 18) inovāciju risku līmenis;
- 19) inovāciju ekonomiskais pamatojums;
- 20) vairākvariantu pieejas izmantošana inovatīvos risinājumos;
- 21) inovatīva politika visos līmeņos;
- 22) resursu cena (izmaksas) valstī;
- 23) inovāciju infrastruktūras attīstības līmenis valstī;
- 24) atgriezeniskā saite;
- 25) citi faktori.

Šis modelis relatīvā veidā, izmantojot bāzes rādītājus un svarīguma koeficientus, var parādīt šī brīža inovatīvās darbības rezultātus, kā arī to, kādi tie būs nākotnē. Faktoru kombinācija dod citus modeļus dažādos līmeņos.

Autori izpētīja problēmu, kā novērtēt produkcijas zinātņietilpību. Starptautiskie dati raksturo Latvijas uzņēmumu eksporta produkciju kā zinātņietilpīgu produkciju 3–4% (ES valstīs vairāk nekā 20%). Būtībā uzņēmuma produkciju var raksturot, izmantojot zinātņietilpības rādītāju veidā:

$$PZR = \frac{Z \times A}{PA} \times 100\%, \quad (2)$$

kur: PZR – produkcijas zinātņietilpības rādītājs;

ZA – uzņēmuma izdevumi (gadā) zinātniskiem un pētnieciskiem darbiem, projektiem un attīstībai, iekļaujot laboratorijas bāzi, eksperimentālas struktūrvienības, konstruktoru un tehnoloģijas daļas;

PA – produkcijas pārdošanas apjoms gadā, konkurētspējas produkcijas zinātņietilpība.

Rezultātus pēc (2) formulas var salīdzināt pēc to dinamikas, pieņemot, ka ZA apjoma paaugstināšana pozitīvi ietekmē produkcijas kvalitāti un dod iespēju organizācijai veiksmīgi konkurēt tirgū. Līdz ar to jānovērtē šie rādītāji no cenu politikas viedokļa: uzņēmuma izdevumu pieaugumam (gadā) zinātniskiem un pētnieciskiem darbiem jābūt ātrākiem nekā cenas pieaugumam, jo ZA paaugstināšana dod iespēju samazināt produkcijas gala izmaksas. Līdz ar to autori piedāvā praksē izmantot rādītāju, kas raksturo zinātņietilpības atdevi:

$$ZAA = \frac{PAK / PAKB}{ZA / ZAB} * 100, \quad (3)$$

kur: ZAA – produkcijas zinātņietilpības atdeves rādītājs (%),

PAK un PAKB – attiecīgi konkurētspējas produkcijas pārdošanas apjoms pēc ZA paaugstināšanas bāzes periodā;

ZA un ZAB – attiecīgi zinātnes un attīstības izdevumu novērtēšana bāzes periodā.

Ja pareizi realizēta inovatīva darbība, tad $ZAA > 1$.

Autori veica arī citus nozīmīgus inovatīvās darbības attīstības pētījumus, tostarp, kā nodokļi ietekmē inovatīvo darbību Latvijā. Pētījuma rezultāti atspoguļoti publikācijās.

Ziņojumi konferencēs un semināros

1. Andersone J., Gaile-Sarkane E. Patērētāju gaidu teorija // RTU IEVF Ekonomikas un uzņēmējdarbības zinātniskās konferences ziņojumu tēžu krājums 15.–16. oktobrī 2009. g. Rīga : RTU. 18 lpp.
2. Ciemleja G., Lāce N. Uzņēmuma sociālā kapitāla pārvaldība // RTU IEVF Ekonomikas un uzņēmējdarbības zinātniskās konferences ziņojumu tēžu krājums 15.–16. oktobrī 2009. g. Rīga : RTU. 19 lpp.
3. Dubro N., Magidenko A. Bīstamo atkritumu ekonomiskās ietekmes novērtēšanas sistēma // RTU IEVF Ekonomikas un uzņēmējdarbības zinātniskās konferences ziņojumu tēžu krājums 15.–16. oktobrī 2009. g. Rīga : RTU. 21 lpp.
4. Gaile-Sarkane E. Cilvēku informatīva uzvedība Baltijas valstīs: tehnoloģijas ietekme // „RTU IEVF Ekonomikas un uzņēmējdarbības zinātniskās konferences ziņojumu tēžu krājums 15.–16. oktobrī 2009. g.” Rīga : RTU. 23 lpp.
5. Greitāne R., Magidenko A. Inovatīvu pakalpojumu klasifikācija un to konkurētspēja no kvalitātes izmaksu viedokļa // „RTU IEVF Ekonomikas un uzņēmējdarbības zinātniskās konferences ziņojumu tēžu krājums 15.–16. oktobrī 2009. g.” Rīga : RTU. 25 lpp.
6. Koleda N., Lāce N. Nefinanšu uzņēmumu finanšu stabilitātes indikatori // RTU IEVF Ekonomikas un uzņēmējdarbības zinātniskās konferences ziņojumu tēžu krājums 15.–16. oktobrī 2009. g. Rīga : RTU. 28 lpp.
7. Laizāns T., Lāce N. Alternatīvo finanšu instrumentu attīstība Latvijā // RTU IEVF Ekonomikas un uzņēmējdarbības zinātniskās konferences ziņojumu tēžu krājums 15.–16. oktobrī 2009. g. Rīga : RTU. 30 lpp.
8. Magidenko A., Gaile-Sarkane E. SVID analīzes rezultātu novērtēšana // RTU IEVF Ekonomikas un uzņēmējdarbības zinātniskās konferences ziņojumu tēžu krājums 15.–16. oktobrī 2009. g. Rīga : RTU. 34 lpp.
9. Titko J., Lāce N. Darbinieka kompetenču modelis Latvijas komercbankā // RTU IEVF Ekonomikas un uzņēmējdarbības zinātniskās konferences ziņojumu tēžu krājums 15.–16. oktobrī 2009. g. Rīga : RTU. 40 lpp.
10. Ketners K. Starptautiskās nodokļu plānošanas īpatnības un izvairīšanās no nodokļu nomaksas ierobežojumi Latvijā // RTU IEVF Ekonomikas un uzņēmējdarbības zinātniskās konferences ziņojumu tēžu krājums 15.–16. oktobrī 2009. g. Rīga : RTU. 66 lpp.
11. Zimečs A., Ketners K. Risku vadības nozīme mazo un vidējo uzņēmumu darbībā // RTU IEVF Ekonomikas un uzņēmējdarbības zinātniskās konferences ziņojumu tēžu krājums 15.–16. oktobrī 2009. g. Rīga : RTU. 69 lpp.
12. Bulgakova N., Lāce N. Latvijas mazo uzņēmumu inovatīvas attīstības modelis // 50. RTU studentu zinātniskās un tehniskās konferences materiāli 2009. g., III. Rīga : RTU. 6 lpp.
13. Bitmane E., Magidenko A. Preču zīmes un to ekonomiskā nozīme // 50. RTU studentu zinātniskās un tehniskās konferences materiāli 2009. g., III. Rīga : RTU. 5 lpp.
14. Cielēna E., Magidenko A. Preču zīme un tirgus politika uzņēmumā // 50. RTU studentu zinātniskās un tehniskās konferences materiāli 2009. g., III. Rīga : RTU. 8 lpp.
15. Diabate J., Plots A., Magidenko A. Tirgzinības procesa prognozēšana // 50. RTU studentu zinātniskās un tehniskās konferences materiāli 2009. g., III. Rīga : RTU. 10 lpp.
16. Isajeva S., Magidenko A. Kvalitātes izmaksas // 50. RTU studentu zinātniskās un tehniskās konferences materiāli 2009. g., III. Rīga : RTU. 14 lpp.
17. Isajeva S., Magidenko A. Uzņēmumu reklāmas nozīme // 50. RTU studentu zinātniskās un tehniskās konferences materiāli 2009. g., III. Rīga : RTU. 15 lpp.
18. Karlsona L., Didenko K. Reklāmas darbības modelis plaša patēriņa produktiem Latvija // 50. RTU studentu zinātniskās un tehniskās konferences materiāli 2009. g., III. Rīga : RTU. 16 lpp.
19. Kulečenkova A., Magidenko A. Patērētāju pētījumi // 50. RTU studentu zinātniskās un tehniskās konferences materiāli 2009. g., III. Rīga : RTU. 18 lpp.
20. Kusiņš J., Magidenko A. Produkcijas konkurētspējas politika Latvijas tirdzniecības uzņēmumos // 50. RTU studentu zinātniskās un tehniskās konferences materiāli 2009. g., III. Rīga : RTU. 21 lpp.
21. Kuzņecova J., Magidenko A. // 50. RTU studentu zinātniskās un tehniskās konferences materiāli 2009. g., III. Rīga : RTU. 22 lpp.
22. Lukjanova N. ISO-9000 standarti un to ekonomiska nozīme // 50. RTU studentu zinātniskās un tehniskās konferences materiāli 2009. g., III. Rīga : RTU. 24 lpp.
23. Matuševska J., Magidenko A. Produktu cenu veidošanas metodes // 50. RTU studentu zinātniskās un tehniskās konferences materiāli 2009. g., III. Rīga : RTU. 26 lpp.
24. Metuševska J. Uzņēmuma attīstības prognozēšana // 50. RTU studentu zinātniskās un tehniskās konferences materiāli 2009. g., III. Rīga : RTU. 27 lpp.
25. Matvejeva M., Gaile-Sarkane E. Starptautiskas mārketinga politikas izstrāde Latvijas uzņēmumos // 50. RTU studentu zinātniskās un tehniskās konferences materiāli 2009. g., III. Rīga : RTU. 28 lpp.
26. Polis D., Gaile-Sarkane E. Inovāciju attīstības modeļi apdrošināšanas tirgū Latvijā // 50. RTU studentu zinātniskās un tehniskās konferences materiāli 2009. g., III. Rīga : RTU. 33 lpp.
27. Reinvalde S., Gaile-Sarkane E. Uzņēmuma konkurētspējas rādītāju klasifikācija // 50. RTU studentu zinātniskās un tehniskās konferences materiāli 2009. g., III. Rīga : RTU. 34 lpp.
28. Roļskija K., Didenko K. Augstākas izglītības finanšu pārvaldības problēmas Latvijā // 50. RTU studentu zinātniskās un tehniskās konferences materiāli 2009. g., III. Rīga : RTU. 35 lpp.

29. Rosicka B., Didenko K. Atjaunojamo energoresursu efektīvas izmantošanas modelis Latvijā // 50. RTU studentu zinātniskās un tehniskās konferences materiāli 2009. g., III. Rīga : RTU. 36 lpp.
30. Rubule L., Magidenko A. Reklāmas stratēģijas izstrāde Latvijas komercbankās // 50. RTU studentu zinātniskās un tehniskās konferences materiāli 2009. g., III. Rīga : RTU. 38 lpp.
31. Vasiļjeva J. Latvijas tūrisma nozares attīstības politikas izstrādāšana // 50. RTU studentu zinātniskās un tehniskās konferences materiāli 2009. g., III. Rīga : RTU. 42 lpp.

Patents

E. Gaile-Sarkane (ar sešiem līdzautoriem) „Paņēmiens sviesta un līdzīgu substanču atdalīšanai un uzziēšanai un ierīce tā realizēšanai” LR patents Nr. 13890, spēkā no 20.06.2009 (piešķirts uz 20 gadiem).

Publikācijas 2009. gadā

1. Andersone I., Gaile-Sarkane E. Digital Consumer Behaviour and Motivation Theories. Management, Economics and Business Development in European Conditions // VII International Scientific Conference, 28–29 May 2009. Brno : Rozdrojovice – Brno, 2009, III./1–III./11 p.
2. Andersone I., Gaile-Sarkane E. Patērētāju gaidu modelis: teorija un prakse // RTU Zinātniskie raksti, 3. sērija, 19. sējums „Ekonomika un uzņēmējdarbība. Uzņēmējdarbība un vadīšana”. Rīga : RTU, 2009, 3.–8. lpp.
3. Andersone I., Gaile-Sarkane E. Behavioral Differences in Consumer Purchasing Behavior between Online and Traditional Shopping: Case of Latvia // Economics & Management. No 14. Kaunas : Technologija Kaunas, 2009, p. 345–352. ISSN 1822-6515.
4. Andersone I., Gaile-Sarkane E. Development of Demand and Consumption by Generations // Bridges. Supplementary Issue: Scientific Volume, 2009, Vol. 39 „Social Sciences in Global World: Possibilities, Challenges and Perspectives”. Klaipeda : Klaipeda University, 2009, p. 165–170. ISSN 1648-3979.
5. Andersone J., Gaile-Sarkane E. Patērētāju gaidu teorija // RTU IEVF Ekonomikas un uzņēmējdarbības zinātniskās konferences ziņojumu tēžu krājums 15.–16. oktobrī 2009. g. Rīga : RTU. 18 lpp.
6. Buldakova N., Lāce N. Latvijas mazo uzņēmumu inovatīvas attīstības modelis // RTU IEVF Zinātniskie raksti „Ekonomiskie pētījumi uzņēmējdarbībā” . 7. sējums. 2009., 7.–14. lpp.
7. Ciemleja G., Lāce N. Challenges of Performance Management within Enterprise in Life Cycle II Interantional science conference “Knowledge society”. Nesseber, Bulgaria, 2–4 September. Vol. 4. 2009, p. 28–31.
8. Ciemleja G., Lāce N. SME performance management using life cycle stage concept // Мировая экономика и бизнес-администрирование, 5-я международная научно-практическая конференция, Май 28–30, Belarus, Minsk, 2009, p. 119–127. ISBN 985-479-525-086-0.
9. Ciemleja G., Lāce N. Sociālā kapitāla loma uzņēmuma apgrozāmo aktīvu pārvaldībā // RTU Zinātniskie raksti, 3. sērija, 19. sējums „Ekonomika un uzņēmējdarbība. Uzņēmējdarbība un vadīšana”. Rīga : RTU, 2009, 9.–17. lpp.
10. Ciemleja G., Lāce N. Uzņēmuma sociāla kapitāla pārvaldība // RTU IEVF Ekonomikas un uzņēmējdarbības zinātniskās konferences ziņojumu tēžu krājums 15.–16. oktobrī 2009. g. Rīga : RTU, CD. 7 lpp.
11. Koleda N., Lāce N. Development of comparative – quantitative measures of financial stability // Economics and Management 2009. Kaunas : Kaunas Tehnological University. No 14, p. 78–84. EBSCO.
12. Dubro N., Magidenko A. Bīstamo atkritumu ekonomiskās ietekmes novērtēšanas sistēma // RTU IEVF Ekonomikas un uzņēmējdarbības zinātniskās konferences ziņojumu tēžu krājums 15.–16. oktobrī 2009. g. Rīga : RTU, CD. 6 lpp.
13. Dubro N., Magidenko A. Bīstamo atkritumu vadīšanas filozofija un ekonomiskās ietekmes novērtēšana // RTU Zinātniskie raksti, 3. sērija, 19. sējums „Ekonomika un uzņēmējdarbība. Uzņēmējdarbība un vadīšana”. Rīga : RTU, 2009, 19.–26. lpp.
14. Dubro N., Magidenko A. Hazardous waste influence on Latvian industry economic results // Management and Sustainable Development. Society, Man, Nature. Vol. 23, part 2. Sofia : University of Forestry, Bulgaria, 2009, p. 59–66.
15. Dubro N., Magidenko A. Hazardous waste innovative management in Latvia // VII International scientific conference “Management and Engineering’ 09”. Conference Proceedings 2009, 22–24 June. Szopol, Bulgaria. p. 201–206.
16. Gaile-Sarkane E. Cilvēku informatīva uzvedība Baltijas valstīs: tehnoloģijas ietekme // RTU IEVF Ekonomikas un uzņēmējdarbības zinātniskās konferences ziņojumu tēžu krājums 15.–16. oktobrī 2009. g. Rīga : RTU, CD. 8 lpp.
17. Gaile-Sarkane E. Impact of technology Adoption on Consumer Behaviour // Economics & Management No 14. Kaunas : Technologija Kaunas, 2009, p. 381–387. ISSN 1822-6515.
18. Gaile-Sarkane E. TRIZ for Creativity in Research. Overcoming the Hindrances in Writing Doctoral Theses. Collection of Scientific Articles under Editorship of Professor Dr. oec. Elina Gaile-Sarkane. Riga : RTU Publishing House, 2009, p. 43–59. ISBN 978-9984-32-113-4.
19. Gaile-Sarkane E., Andersone I. Consumer Behaviour Changing: Methods of Evaluation. Trends // Economics and Management. Vol. III, No 4. Brno 2009, p. 63–71. ISSN 1802-8527.

20. Gaile-Sarkane E., Lapina I. Knowledge Society: Challenges for Higher Education in the Baltic States // II Interantional science confefence "Knowledge society". Vol. 3. Nesseber, Bulgaria, 2–4 September 2009, p. 31–34.
21. Gaile-Sarkane E., Magidenko A., Andersone I. Patērētāju rīcības izmaiņas Latvijā: informācijas tehnoloģiju ietekmes novērtēšana // LZP Ekonomikas, juridiskās un vēstures zinātnes galvenie pētījumu virzieni 2008. gadā. Nr. 14. Rīga : LZP Humanitāro un sociālo zinātņu ekspertu komisija, 2009, 61.–66. lpp.
22. Grade J., Magidenko A. Līzinga tirgus attīstības problēmas Latvijā // RTU IEVF Zinātniskie raksti „Ekonomiskie pētījumi uzņēmējdarbībā”. 7. sējums. 2009, 26.–35. lpp.
23. Greitāne R., Magidenko A. Inovatīvu pakalpojumu klasifikācija un to konkurētspēja no kvalitātes izmaksu viedokļa // RTU IEVF Ekonomikas un uzņēmējdarbības zinātniskās konferences ziņojumu tēžu krājums 15.–16. oktobrī 2009. g. Rīga ; RTU, CD. 7 lpp.
24. Greitāne R., Magidenko A. Inovatīvu pakalpojumu kvalitātes ietekme uz to konkurētspēju // RTU Zinātniskie raksti, 3. sērija, 19. sējums „Ekonomika un uzņēmējdarbība. Uzņēmējdarbība un vadīšana”. Rīga : RTU, 2009, 27.–35. lpp.
25. Jansone D., Gaile-Sarkane E. Pirkšanas lēmumu pieņemšanas modeļi elektroniskajā vidē // RTU IEVF Zinātniskie raksti „Ekonomiskie pētījumi uzņēmējdarbībā”. 7. sējums. 2009, 36.–42. lpp.
26. Ketners K., Titova S. Nodokļu politika Eiropas Savienības vidē. Rīga : Banku augstskola, 2009, 128. lpp.
27. Koleda N., Lāce N. Finanšu stabilitātes analīze kompānijas ilgtspējas attīstības kontekstā // RTU Zinātniskie raksti, 3. sērija, 19. sējums „Ekonomika un uzņēmējdarbība. Uzņēmējdarbība un vadīšana”. Rīga : RTU, 2009, 53.–62. lpp.
28. Koleda N., Lāce N. Nefinanšu uzņēmumu finanšu stabilitātes indikatori // RTU IEVF Ekonomikas un uzņēmējdarbības zinātniskās konferences ziņojumu tēžu krājums 15.–16. oktobrī 2009. g. Rīga : RTU, CD. 7 lpp.
29. Lace N., Bistrova J. Capital management during liquidity crunch: Baltic States in the context of CEE equity markets // 8th International Conference "CHALLENGES OF EUROPE: FINANCIAL CRISIS AND CLIMATE CHANGE". May 21–23, 2009, Split-Bol, Croatia. CD. 11 p.
30. Laizāns T., Lāce N. Alternatīvo finanšu instrumentu attīstība Latvijā // RTU IEVF Ekonomikas un uzņēmējdarbības zinātniskās konferences ziņojumu tēžu krājums 15.–16. oktobrī 2009. g. Rīga : RTU, CD. 8 lpp.
31. Magidenko A., Gaile-Sarkane E. SVID analīze uzņēmējdarbībā: rezultāti un to novērtēšana // RTU Zinātniskie raksti, 3. sērija, 19. sējums „Ekonomika un uzņēmējdarbība. Uzņēmējdarbība un vadīšana”. Rīga : RTU, 2009, 88.–93. lpp.
32. Magidenko A., Gaile-Sarkane E. SVID analīzes rezultātu novērtēšana // RTU IEVF Ekonomikas un uzņēmējdarbības zinātniskās konferences ziņojumu tēžu krājums 15.–16. oktobrī 2009. g. Rīga : RTU, CD. 5 lpp.
33. Magidenko A., Gaile-Sarkane E., Didenko K., Lāce N., Ketners K., Jansons V., Dubro N. Informācijas resursu ekonomiskā nozīme Latvijas uzņēmējdarbības attīstībā // LZP Ekonomikas, juridiskās un vēstures zinātnes galvenie pētījumu virzieni 2008. gadā. Nr. 14. Rīga : LZP Humanitāro un sociālo zinātņu ekspertu komisija, 2009, 100.–106. lpp.
34. Nemeček P., Kostomarova A., Šemberova I., Lāce N. Creative Society – Space for Development of Company Innovative Potencial // II Interantional science conference "Knowledge society". Nesseber, Bulgaria, 2–4 September, 2009. Vol. 3, p. 55–59.
35. Nemeček P., Kostomarova A., Šemberova I., Lāce N. Knowledge Management as basis og the Knowledge society // II Interantional science conference "Knowledge society". Nesseber, Bulgaria, 2–4 September, 2009. Vol. 3, p. 5–9.
36. Overcoming the Hindrance in Writing Doctoral Theses. Collection of Scientific Articles under Editorship of Professor Elina Gaile-Sarkane. Riga : RTU Publishing House, 2009, p. 126. ISBN 978-9984-32-113-4.
37. Ramata A., Magidenko A. Latvijas tūrisma produktu un pakalpojumu kvalitātes paaugstināšanas problēmas // RTU IEVF Zinātniskie raksti „Ekonomiskie pētījumi uzņēmējdarbībā”. 7. sējums. 2009, 101.–110. lpp.
38. Bistrova J., Lace N. Relevance of fundamental analysis on the Baltic equity market // Economics and Management. No. 14. Kaunas Tehnological University, 2009, p. 132–137. EBSCO.
39. Rumba I., Magidenko A. Cenu veidošanas politika autotransporta uzņēmumos Latvijā // RTU IEVF Zinātniskie raksti „Ekonomiskie pētījumi uzņēmējdarbībā”. 7. sējums. 2009, 111.–116. lpp.
40. Šceulovs D., Gaile-Sarkane E. Sociālie interneta tīkli un portāli – uzņēmējdarbības instruments // RTU Zinātniskie raksti, 3. sērija, 19. sējums „Ekonomika un uzņēmējdarbība. Uzņēmējdarbība un vadīšana”. Rīga : RTU, 2009, 116.–124. lpp.
41. Titko J., Lāce N. Darbinieka kompetenču modelis Latvijas komercbankā // RTU IEVF Ekonomikas un uzņēmējdarbības zinātniskās konferences ziņojumu tēžu krājums 15.–16. oktobrī 2009. g. Rīga : RTU, CD. 7 lpp.
42. Titko, J., Lāce, N. Valuation of a Commercial Bank in Emerging Markets: Case of Latvia // VII International Scientific Conference "Management and Engineering' 09", 22–24 June, 2009. Sozopol: Technical University of Sofia (Bulgaria), 2009, p. 364–374.

43. Zimecs A., Ketners K. Risku vadības nozīme mazo un vidējo uzņēmumu darbībā // RTU Zinātniskie raksti, 3. sērija, 19. sējums „Ekonomika un uzņēmējdarbība. Uzņēmējdarbība un vadīšana”. Rīga : RTU, 2009, 146.–153. lpp.

Economic Aspects of Development of Innovation Activity in Latvia

Summary

Determination of main factors what influence innovation activities in Latvia. Methodology of factor evaluation. Scientific capacity of products, definition, evaluation. Models of innovation activities in different levels, measurements, indicators of scientific capacity.

Keywords: innovation activity, factors, scientific capacity.

Dr. ģeogr. **Ieva Marga Markausa**
Maģ. soc **Māris Brants**
Spec. **Ilze Gņedovska**
Spec. **Bronislavs Ivbulis**

SIA LZA Ekonomikas institūts
Akadēmijas laukums 1, LV-1050
Rīga, tālr. 67227474
e-pasts: spiceina@lza.lv

Iedzīvotāju novecošanās procesa medicīnisko un sociāli demogrāfisko likumsakarību izpēte

Sadarbības projekta „Novecošanās sociālās sekas un to kompensācijas mehānismi” sociāli demogrāfisko pētījumu apakšprogramma

Anotācija

Projekta izstrādes gaitā konstatēts, ka saistībā ar sabiedrības novecošanu lielākoties tiek aplūkota konkrētā brīža situācija, analizēti cēloņi, norādīts uz problēmu risināšanas nepieciešamību, bet pietrūkst izvērstā atbilstīgu pakalpojumu piedāvājuma.

Samazinātas dzimstības kā novecošanās cēloņa apstākļos būtiski ir rūpēties par cilvēkkapitāla attīstību (bērnu veselība, izglītība, drošība) un tā efektīvu izmantošanu (darba un ģimenes dzīves apvienošana; mūžizglītība kā nodarbinātības garants, senioru nodarbinātība atbilstīgi viņu spējām un kompetencei).

Uzmanība pievēršama tādiem pakalpojumiem, kas veicina veselīgu dzīvesveidu mūža garumā, nodrošina darba un bērnu audzināšanas savienojumu, sekmē paaudžu sadarbību, mazina finansiālo slogu valsts budžetā un nodrošina vecākās paaudzes ekonomisko patstāvību.

Atslēgvārdi: demogrāfiskā slodze, aktīva novecošana, sociālie kontakti, pakalpojumi senioriem, sabiedrības attieksme.

Pētījuma mērķis / Aim of the research

2009. gadā pamatot iespējamus rīcības veidus valsts, pašvaldību un indivīdu līmenī, kā arī atbilstīgu pakalpojumu kompleksu izstrādi, kas mazinātu sabiedrības novecošanas negatīvās sekas.

Mērķa sasniegšanas veids / Methodology

Pētījums balstās uz dažādu dokumentu analīzi, kvantitatīvu pētījumu par skolēnu nākotnes nodomiem (ietverot attieksmi pret veselību, ieceres izglītības jomā, brīvā laika pavadīšanas paradumus) N = 390, formalizētām intervijām ar sociālo dienestu darbiniekiem, dažādos pētījumos par sabiedrības novecošanu izteiktām atziņām, iedzīvotāju prognozēm, formalizētām studentu intervijām, kā cilvēki izprot sabiedrības novecošanos (N = 64).

Mērķa realizācijai izmantoti / Information used

Mērķa realizācijai izmantoti statistikas dati, valsts un atsevišķu pašvaldību stratēģiskās attīstības dokumenti, sabiedrības novecošanas problēmām veltītu pētījumu atziņas, vairāku ES valstu nostāja un pieredze sabiedrības novecošanas izraisīto problēmu risināšanā, pētījuma dati par Liepājas skolēnu nākotnes nodomiem; sociālo dienestu pieredze dažāda lieluma pašvaldībās pakalpojumu sniegšanā veciem cilvēkiem un ģimenēm ar bērniem; intervijās ar studentiem un anonīmajā diskusiju telpā – internetā paustā sabiedrības izpratne par novecošanas problēmām un attieksme pret pensijas vecuma cilvēkiem.

Ievads / Introduction

Sabiedrības novecošanās kā nākotnes problēma zinātniekus uztrauc jau kopš 20. gs. 60. gadiem, kad iezīmējās dzimstības samazināšanās un mūža ilguma pieaugums. Iedzīvotāju prognozes uzrādīja iespējamo bērnu skaita un īpatsvara samazināšanos un gados vecu iedzīvotāju īpatsvara pieaugumu, kas varētu radīt ekonomiska un sociāla rakstura problēmas, un tika norādīti iespējamie risinājumi. 21. gs. sākumā šīs problēmas raksturīgas daudzām valstīm, tostarp Latvijai. Iedzīvotāju īpatsvars virs darbības vecuma pārsniedz bērnu īpatsvaru (2009. gada sākumā attiecīgi 20,1 un 13,7%).

Konkrēta brīža demogrāfiskā situācija tiek analizēta pastāvīgi un vispusīgi un ieteikti vēlamie rīcības virzieni situācijas uzlabošanai. Pašreizējā situācija tiek aplūkota kā drauds sabiedrības attīstībai. Pētnieki ir norādījuši uz nepieciešamību paaugstināt dzimstību un samazināt mirstību – it sevišķi bērībā un darbības vecumā, novērst vai vismaz samazināt asinsrites sistēmas slimības izraisīto cēloņu izplatību, kas saistīti ar kaitīgiem ieradumiem. Zinātnieki pamatojuši pasākumu kompleksu, kas veicinātu dzimstību, bet praksē ieviestie pasākumi neaptver visus procesus, kas varētu mazināt sabiedrības novecošanos un novērst tās sekas. Pasākumos ne vienmēr ievērota sociālo procesu savstarpējā saistība.

Līdz ar sabiedrības novecošanu un mūža ilguma palielināšanos pieaug konkurence starp paaudzēm. Tā kā sabiedrības novecošanu pārredzamā nākotnē novērst nebūs iespējams, uzmanība jākoncentrē uz šī procesa seku novēršanu vai vismaz mazināšanu. Tam nepieciešamas strukturālas pārmaiņas pakalpojumu jomā, uzmanību

vienlīdz koncentrējot arī uz pozitīvas sabiedriskās domas veidošanu par ikvienas vecumgrupas iedzīvotāju radošā un veselības potenciāla pilnveidošanu.

Situācijas raksturojums / Actual situation in Latvia

Runājot par prioritātes „Vienlīdzīgas iespējas” atspoguļošanu ES fondu projektos un skaidrojot vienlīdzīgas iespējas neatkarīgi no vecuma, ir uzsvērta ideja par **aktīvo novecošanu**: aktīvā novecošanās ir aktīvās dzīves pagarināšana; tā ir indivīda spēja un arī iespējas dzīvot pilnvērtīgi un aktīvi tik ilgi, cik vien tas ir iespējams; iedzīvotāju ilgāka palikšana darba tirgū uzlabo gan valsts, gan indivīda ekonomisko situāciju; aktīvā novecošana ir attiecināma uz visām vecuma grupām, jo novecošanās ir process visas dzīves garumā [Projekts „ES struktūrfondu administrēšana Labklājības ministrijā 2007.–2013. gada plānošanas periodā (2008.–2010.) Pieejams: http://esfondi.izm.gov.lv/upload_Prezent_IZM_dokt.ppt].Latvijas.] Projektā uzmanība ir pievērsta izglītībai kā faktoram, kas sekmē noturību darba tirgū, un norādīts, ka, plānojot specifiskus pasākumus, nepieciešams analizēt situāciju un izpētīt mērķgrupas, īpašu uzmanību pievēršot vecuma faktoram. Projektā ir atzīmēts, ka Latvijā ir maz pētījumu, kur analizētas aktīvās novecošanās tendences un problēmas, un kā cēlonis nosaukts tas, ka valstī juridiski nav noteikta atbildīgā institūcija par aktīvās novecošanās politiku, tāpēc nav izstrādāta politika šajā jomā un nav pieprasījuma pēc pētījumiem. Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģijā kā sasniedzamie mērķa rādītāji demogrāfiskajā jomā nosaukti vidējais paredzamais mūža ilgums vīriešiem 75, sievietēm 82 gadi. Svarīgi ir pakalpojumi izglītībā un veselības aprūpē, lai cilvēku mūžs būtu ilgs un aktīvs, taču līdz šim Latvijā aktīvā novecošanās atpauzē no mūža ilguma pieauguma.

Eiropas Komisijas ziņojumā (Eiropas Kopienų komisija. Briselē, 29.04.2009. Komisijas paziņojums Eiropas parlamentam, Padomei, Ekonomikas un sociālo lietu komitejai un Reģionu komitejai) aplūkotas sabiedrības novecošanās sekas dažādās jomās finansiālā aspektā:

- Ietekme uz darbaspējīgām un pārējām vecuma grupām: pieaugs apgādājamo skaits uz vienu strādājošo, turklāt apgādājamo kopskaitā veco būs vairāk nekā bērnu. Izeja var būt tikai augsts darba ražīgums.
- Ietekme uz budžetu: pieaugs pieprasījums pēc publiskiem izdevumiem pakalpojumiem veciem cilvēkiem, konkrēti – pensijām. Ziņojumā norādīts, ka Latvijā publiskā finansējuma pieaugums būs mērens – līdz 4 procenta punktiem no IKP, jo jau ir notikusi pensiju sistēmas reforma, kas ietver arī pāreju uz privātajām pensiju shēmām. Šajā jomā nepieciešamas ieguldījumu drošības garantijas.
- Ietekme uz veselības aprūpes sistēmu – tā var izpausties pretrunīgi: jaunu tehnoloģiju ieviešana izdevumus var palielināt un vienlaikus radītu bāzi attīstībai un darba vietas. Izdevumus varētu mazināt veselīgs dzīvesveids mūža garumā.
- Pieaugs prasība pēc veco cilvēku ikdienas aprūpes (mājās un institūcijās), jo izmaiņas ģimenes modelī un sieviešu pieaugošā nodarbinātība samazinās ģimenes iespējas ilgstoši aprūpēt gados vecos radniekus.
- Ietekme izglītībā, jo tā noteiks darba ražīgumu nākotnē. Pieaugs nepieciešamība pēc izdevumiem bērnu, jauniešu un pieaugušo izglītībai. Latvijas pētnieku izteiktās atziņas saistībā ar sabiedrības novecošanās sekām saskan ar situācijas analīzi EKK ziņojumā, tajā aplūkotajiem mērķiem un uzdevumiem, un tās nepieciešams mērķtiecīgi ieviest dzīvē.

Komisijas ziņojumā uzsvērts, ka demogrāfiskā atjaunošanās varētu būt iespējama, ja

- sabiedrībā būtu labāka izpratne par ģimenes vajadzībām,
- sabiedrība būtu labvēlīga bērniem,
- būtu labas iespējas savienot darba un privāto dzīvi,
- būtu nodokļu atvieglojumi ģimenēm ar bērniem,
- būtu labas izglītības un aprūpes iespējas bērniem jau agrīnā vecumā.

Nosauktie nosacījumi iezīmē jomas, kurās attīstāmi jauni pakalpojumi, vienlaikus pilnveidojot esošos un nodrošinot piekļuvi tiem atbilstīgo vecuma grupu iedzīvotājiem (laika, vietas, finanšu izpratnē): izglītība, veselība, nodarbinātība.

Esošais vecākās paaudzes lielais īpatsvars kopējā iedzīvotāju skaitā liek nekavējoties maksimāli visos sabiedrības attīstības procesos iesaistīt šo vecuma grupu, balstoties uz ES valstīs darba tirgus pētījumos uzsvērtu atziņu, ka pieredze ir nākotne un sabiedrības attīstības mērķis – visu cilvēku ilga un aktīva dzīve. Jāpiebilst – izglītotu, veselīgu cilvēku, kuri joprojām mācās, ilga un aktīva dzīve. Tāpēc pētījumā uzmanība pievērsta pirmspensijas un galvenokārt pensijas vecuma cilvēkiem.

Latvijā līdz ar politiskās sistēmas maiņu izveidojās jaunības kults. Tiek noliegta padomju laikā strādājušo pieredze, viņu darba mūžs, sabiedrības procesu vadībā izvirzot salīdzinoši jaunus cilvēkus, kuru rokās koncentrējas lieli ienākumi. To pastiprināja netālredzīga pensiju sistēmas reforma. Līdz ar to vērojama sabiedrības mantiskā noslāņošanās pēc vecuma, kas veicina vecākās paaudzes izolāciju. Tas var apgrūtināt paaudžu savstarpējo saprašanu un sabiedrības novecošanās nelabvēlīgo seku pārvarēšanu.

Izpratnes par sabiedrības novecošanos un attieksmes pret vecāko paaudzi raksturošanai izmantotas **intervijas ar studentiem, skolēnu aptauja un interneta diskusijās izteikto uzskatu analīze**. Ieskatu ikdienas pakalpojumu piedāvājumā un pieejamībā novecošanās seku mazināšanai sniedz intervijas ar pašvaldību sociālo dienestu darbiniekiem. Jauniešu viedokļiem par vecāko paaudzi piemīt duālisms – vecie bieži tiek uztverti kā nabadzīgi, atpalikuši no dzīves, nezinoši, ar sliktu raksturu, traucējoši, bet pašu gados vecie radnieki šķiet mīli, ar interesantu dzīves pieredzi, atsaucīgi, izpalīdzīgi, spējīgi strādāt, ar plašām interesēm. Paaudžu atsvešināšanos raksturo tas, ka

daudzi skolēni un studenti nezina savu vecāku dzīvi: aptuveni trešā daļa vidusskolēnu nezina ne tēva, ne mātes izglītību un iegūto specialitāti, vidusskolnieces par to interesējas vēl retāk: par tēva izglītību nezina vairāk kā puse, par mātes – 43%. Studenti par vecāku izglītību ir informēti nedaudz labāk. Par vecāku nodarbošanos jaunieši pārsvarā ir lietas kursā, labāk ir informēti par to, kur un par ko strādā māte. Problēmas ar informāciju par tēvu saistās ar viņa trūkumu ģimenē un ne pārāk labu paaudžu komunikāciju. Tas savukārt ietekmēs paaudžu attiecības nākotnē. Vecumā tik nepieciešamo komunikāciju ģimenes lokā var apdraudēt arvien pieaugošās neregistrētās kopdzīves izplatība, bieža partneru maiņa, šķiršanās pēc ilgstošas kopdzīves.

Dominējošās atziņas liecina, ka jaunākā paaudze sabiedrības attīstību saista galvenokārt ar dzimstību, izglītību un veselību stimulējošiem un seniorus materiāli atbalstošiem pasākumiem. Izeju no radušās situācijas viņi pārsvarā saskata vecākās paaudzes materiālā atbalstā. Par pensijas vecuma iedzīvotāju vietu sabiedrībā viedokļi ir pretrunīgi: klaji noliedzot un nievājoši pa retam izskan internetā, bet aptaujās par savstarpējām attiecībām darba kolektīvos, kuros strādā dažādas paaudzes, vecākie darbinieki tiek raksturoti pozitīvi, kā trūkumu reizēm atzīmējot viņu nepietiekamās svešvalodu zināšanas, bet kā pozitīvo uzsverot pieredzi un vēlmi apgūt jauno.

Domājot par vecajiem un sabiedrību kopumā, pārsvarā jaunieši uzskata, ka „vecie” pēc iespējas ilgāk jānotur darba tirgū arī pēc pensijas vecuma sasniegšanas, jo tas vairotu pensionāru ienākumus, tiktu izmantota darba pieredze, saglabātos sociālie kontakti. Tas arī uzturētu pensionāru pašapziņu. Izejas pozīcija viņu vērtējumos ir, ka pensionāri ir vientuļi un trūcīgi, tāpēc vēlams viņiem ļaut strādāt, lielākā vecumā piedāvāt viņiem iespējas dzīvot pensionātā, savos dzīvokļos dzīvojošiem apmaksāt daļu komunālo pakalpojumu, izsniegt talonus pārtikai.

Pensionāri tiek uztverti arī kā jauno konkurenti – vēlams noteikt pensionēšanās vecumu no 55 gadiem, jo tad jaunajiem būtu darba vietas.

Pēc jauniešu domām, ir jānodrošina visiem jau no bērnības aktīva līdzdalība sporta nodarbībās, jāpaplašina nodarbību piedāvājums, skolās jābūt labā līmenī veselības mācībai, ietverot uztura mācību, lai cilvēki prastu saglabāt veselību mūža garumā.

Ir jāpalielina valsts finansējums izglītībai; samazinoties skolēnu un studentu skaitam, jāceļ izglītības kvalitāte, sevišķu uzmanību pievēršot eksaktajiem priekšmetiem.

Sociālo dienestu pieredze liecina, ka Latvijā diezgan izplatīts ir aizspriedums pret pensionātiem (gan pašu veco cilvēku, gan viņu piederīgo vidū), bet veco cilvēku aprūpe mājās noved pie vidējās paaudzes fiziskas un garīgas pārslodzes. Pieprasījums pēc vietām pensionātos pašvaldībās ir atšķirīgs. Izskaidrojošs darbs izpratni par dzīvi pensionātos var uzlabot, nostāja mainās arī personīgās pieredzes rezultātā. Maksimāli ilga atrašanās savā mājoklī, patstāvības saglabāšana vecajiem ir ļoti svarīga. Līdz ar to var palielināties pieprasījums pēc mājas aprūpes. Šāds pakalpojums mēdz būt efektīvs un arī pieņemams ģimenes locekļiem.

Nodarbinātības paaugstināšana ir būtisks nosacījums, lai mazinātu sabiedrības novecošanās sekas. Šajā nolūkā nozīmīga ir iespēja vecākiem apvienot darbu ar mazu bērnu un jaunāko klašu skolēnu aprūpi: bērnuudžu piedāvājums, aukļu dienests, ārpusskolas nodarbības, interešu izglītība, veselības aprūpe, sakārtota transporta infrastruktūra utt. – dažnedažādi pakalpojumi, kas rada stabilitātes sajūtu. Augsta nodarbinātība ar laiku dotu pozitīvu ieguldījumu dzimstības pieaugumā. Nodarbinātībai jābūt sabiedrības attīstības pamatā, un attīstību, arī demogrāfisko, nevar balstīt uz sociālo palīdzību.

Līdz ar veco cilvēku īpatsvara pieaugumu aktualizējas nepieciešamība viņiem dzīvot ne tikai ilgu, bet arī aktīvu mūžu un izmantot viņu potenciālu darba tirgū. Vēlama ne tikai augstāka, bet arī ilgāka (mūža laikā) nodarbinātība ar vecākiem cilvēkiem un veicamā darba specifikai atbilstīgu darba režīmu. Vairākās ES valstīs ir izstrādātas īpašas programmas, lai noturētu darba tirgū pirmspensijas un pensijas vecuma iedzīvotājus: katrā valstī senioru nodarbinātības pamatā ir atšķirīgi faktori, kas nosaka viņu attieksmi pret darbu, un līdz ar sabiedrības novecošanos valstu nostāja mainās. Vecajās ES valstīs „trešā vecuma” iedzīvotāji darba tirgū atgriezties ne visai vēlas, viņi nav materiāli ieinteresēti. Dānijā aptuveni tikai 2% 60–66 gadus veco pensionāru turpina strādāt, un no tiem, kuri to nevēlas, tikai 1% savu nostāju pamato ar sliktu veselību. Dānijā ir izstrādātas „mūža vadlīnijas”, kas izpaužas ne tikai saistībā ar darba tirgu, bet arī ar brīvprātīgo darbu, kas vecumā bieži vien ir svarīgāks. Gados veci nodarbinātie – te tiek ieskaitīti 45 un vairāk gadus sasniegušie, uzsverot, ka dažādā vecumā problēmas ir atšķirīgas. Vadlīnijās ir atzīmēts, ka karjeras pakalpojumi arvien tiek uzskatīti kā pakalpojumi jauniem cilvēkiem, vairākums vecāku cilvēku no tiem izvairās, „trešā vecuma” iedzīvotājiem tiek piedāvātas plašas izglītošanās iespējas, arī savstarpējas izglītošanās formā. Demogrāfiskās izmaiņas Vācijā aktualizē rīcību vairākos virzienos: vecuma ziņā jauktas darba grupas; horizontāla darba maiņa; darba veidi, kas nekaitē veselībai un sekmē mācīšanos; nodarbināto skaita dabiskais pieaugums sievietēm, gados vecākiem cilvēkiem, mūžizglītības koncepcija; karjeras veidošana. Vecāku cilvēku pozicionēšanās darba tirgū notiek telpā starp atziņām: „vecie kā izdevumu faktors” un „vecu cilvēku īpašo kvalitāšu izmantošana mācību pasākumos”. Tālākizglītības saturu ierobežo ne tik daudz vecums, kā darba specifika. Darba devēji tiek stimulēti pieņemt / paturēt darbā pirmspensijas vecuma cilvēkus, tiek veicināta viņu papildu apmācība atbilstīgi jaunajām tehnoloģijām. 2003. gada pētījumā par 55–64 gadus veco iedzīvotāju nodarbinātību (10 OECD valstīs) mēģināts prognozēt šīs grupas nodarbinātības izredzes saistībā ar saimniecības struktūras izmaiņām un vienlaikus kritizēta uz jaunatni orientēta personālpolitika. Nodarbinātības un izglītošanas programmas vecākiem darba ņēmējiem ir izstrādātas Austrijā, Beļģijā, Somijā, Īrijā u. c. valstīs, vairākās valstīs notiek pensiju un sociālās apdrošināšanas reformas, likvidējot materiālo ieinteresētību aiziet priekšlaicīgā pensijā. Holandē darbā iesaistās neliela daļa senioru, kuri to spēj (ar samazinātu slodzi), kuriem ir vērtīga darba pieredze, daudzi iesaistās brīvprātīgā labdarības darbā. Savukārt vēlmi palikt darba tirgū Latvijā lielā mērā ietekmē pensionāru nepietiekamais ienākumu līmenis, kaut gan daudzi turpina strādāt pašrealizācijas nolūkā, gandarījuma dēļ, nodrošinot sev vēlamo dzīves

kvalitāti. Pēc likuma „Par valsts pensiju un valsts pabalstu izmaksu laika periodā no 2009. gada līdz 2012. gadam” pieņemšanas (kas paredzēja strādājošiem pensionāriem izmaksāt tikai 30% no pensijas) no vairāk nekā 70 tūkstošiem strādājošo pensionāru jau jūlijā no darba aizgāja 35,6 tūkstoši. Šī lēmuma sakarā atzīmējamas pāris ļoti nevēlamas iespējamās sekas: 1) pastiprinās sabiedrības noslāņošanās pēc pārtības līmeņa; 2) pieaug negatīvā attieksme pret vecajiem cilvēkiem. Stratēģiskās attīstības dokumentos deklarētais, ka cilvēks ir pirmajā vietā, nav guvis apstiprinājumu valdības darbā, un tas var negatīvi iespaidot paaudžu sadarbību, turklāt kļūst apšaubāmas sabiedrības ilgtspējīgas attīstības iespējas. Šis fakts izraisīja negatīvu sabiedrības reakciju un līdz ar to radīja problēmas projekta izstrādē. Pieaugoša bezdarba apstākļos pensionāru nodarbinātībai sabiedrībā nav nepārprotami atbalstošas attieksmes.

Pensijas nodrošinājuma kritēriju maiņa, kam jānotiek ilgstošā laikposmā, stimulētu ilgāku palikšanu darba tirgū. Vēlme paaugstināt veco cilvēku nodarbinātības rādītājus nonāk pretrunā ar darba pieprasījumu, kas var pazemināt gados vecāku iedzīvotāju materiālo nodrošinājumu. EKK ziņojumā iekļauts arī ieteikums: mainīt attieksmi pret senioru nodarbinātību, vienlaikus attīstot viņu prasmes, piedāvājot izglītības iespējas (tas savukārt radītu pieprasījumu pēc jaunām darba vietām).

Nākotnē ekonomiskās izaugsmes avots būs darba ražīgums, un tas balstīsies **izglītībā** un radošumā. Tāpēc svarīgi ir ieguldīt izglītībā un pētniecībā, aptverot visas paaudzes. Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģijas pamatziņojumā ir uzsvērts radošums kā valsts attīstības dzinulis visās jomās – izglītībā, sadzīvē, resursu izmantošanā, brīvā laikā, (Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģija līdz 2030. gadam. Pamatziņojums. Oktobris, 2007. 44 lpp.). Sabiedrības izglītība pirmām kārtām ir valsts kompetence, un tai jābūt pieejamai ikvienam no mazotnes, gan formālajai, gan interešu izglītībai. Ir nepieciešams mūsdienu tautsaimniecības struktūrai atbilstīgas profesionālās izglītības piedāvājums ar iespējām apgūt un pilnveidot praktiskās iemaņas ražošanas procesā, ievērojot tehnoloģiju attīstību. Pakalpojumu piedāvājumu iespējams izstrādāt, balstoties uz darba devēju vajadzībām. Tas var palielināt nepieciešamību pēc arodskolotājiem. Izglītības stratēģijā nepieciešams pārlīkt akcentus uz vidējo, profesionālo un mūža izglītību.

Tautas attīstības un resursu racionālas izmantošanas aspektā nozīmīga ir **veselība**: senioriem tā palīdz noturēties darba tirgū, paaugstina dzīves kvalitāti, samazina vajadzību pēc ārstēšanās izdevumiem un atslogo veselības aprūpes sistēmu. Sabiedrībā ir nepieciešams nostiprināt izpratni, ka veselība ir vērtība jau pati par sevi un ka tā vispirms ir katra paša atbildība, bet valsts piedāvā iespējas to uzturēt un vajadzības gadījumā uzlabot. Pieaugot mūža ilgumam, aktualizējas garas un veselīgas, garīgi un emocionāli pilnvērtīgas dzīves problēmas. Pamats veselībai tiek veidots agrā bērnībā, pat pirms dzimšanas; arī skolas laiks tam ir nozīmīgs. Skolēnu dzīvesveids liek apšaubīt veselīgas jaunās paaudzes izaugšanu, un vaina nav materiālajos apstākļos, bet skolēnu vērtību sistēmā. Liepājas skolēnu aptauja parādīja, ka smēķēt un aizrauties ar alkoholu bērni sāk ar katru paaudzi agrāk, no divpadsmito klašu skolēniem pirms 14 gadu vecuma to sākuši nepilni 20% zēnu un piektā daļa meiteņu, devītajā klasē – jau 48% zēnu un 59% meiteņu. Alkoholu lieto vairāk nekā puse devīto klašu skolēnu, divpadsmitajā klasē jau 77% zēnu, meitenes tikai nedaudz mazāk – 73%. Pasliktinās skolēnu stāja, deformācijas parādās jau pirmsskolas vecumā. Sporta stundas vien nenodrošina bērnu attīstībai nepieciešamo fizisko slodzi. Brīvā laika izmantošanā pieaug mazkustīgo nodarbību pārsvars (TV, datorspēles). Bērnu veselību ar tālejošām, vēl ne pilnībā apzinātām sekām negatīvi ietekmē ilgās stundas pie datora, ko nekompensē necīgais laika izlietojums fiziskām aktivitātēm. Skolēniem pietrūkst prasmes racionāli izmantot savu brīvo laiku. Pastiprinātu uzmanību prasa zīdaiņu veselības aprūpe. Finansiāli valsts mērogā jāstiprina preventīvu pasākumu izveide (piedāvājums, izmantošanas iespējas) veselības uzturēšanai un stiprināšanai.

Seniori / Elderly

Vecie cilvēki ir patērētāju grupa ar daudzveidīgām prasībām, kas attīstās un nav pilnībā apmierinātas. Šis fakts būtu izmantojams ražošanas attīstības un pakalpojumu piedāvājuma veicināšanai. Senioriem ir nepieciešams maksimāli ilgi saglabāt savu neatkarību un savu dzīvesveidu. Viņu iekļaušanās sabiedrībā prasa jaunas tehnoloģijas, jaunus pakalpojumus. Līdz ar to sabiedrības novecošana uzverama ne tikai kā problēma, bet arī kā attīstības iespēja. Padzīvojušiem cilvēkiem ir nepieciešami piemēroti ķermeņa kopšanas līdzekļi, apģērbs, apavi, sporta inventārs, sporta nodarbības, pārtika – šis ražošanas segments varētu pastāvēt līdzās / konkurēt ar pretnovecošanās līdzekļu ražošanu. Izmaiņas organismā un dzīvesveidā prasa atbilstīgu dzīves filozofiju, un tai vēlams būt saskaņā ar lietotāja vēlmēm, dzīves stilu un valdošajām modes tendencēm. Pirms nākt klajā ar tādu piedāvājumu, sabiedrība tam ir jāsaņemas. Tas varētu būt plašs darba lauks – veidot senioru dzīves telpu un stilu. Pieaugs nepieciešamība pēc pakalpojumiem, kas nodrošina saskarsmi, aktīvākā pensionāru daļa arvien rod iespējas būt sabiedrībā, pašvaldības savu iespēju robežās to dažādi atbalsta: pilsētas svētkos pensionāriem ieeja brīva, uz teātra izrādēm tiek piedāvātas biļetes ar atlaidi, pensionāru biedrībām pašvaldības piešķir telpas, daļēji apmaksājot to uzturēšanu, ir atlaides sabiedriskā transporta biļetēm. Valsts mērogā tiek nodrošināta pazemināta ieejas maksa muzejos. Pensionēšanās nav uzverama kā aktīvā dzīves posma beigas, tā ir pāreja citā kvalitātē. To var atvieglot veselība, izpratne par prioritāšu maiņas neizbēgamību, mācīšanās, sociālo kontaktu uzturēšana – aktīva dzīves pozīcija: atbildība par savu dzīvi un iespēja rast palīdzību kritiskos brīžos. Sociālie dienesti strādā savas kompetences robežās, viņi labi pārzina situāciju un uzskata, ka vairāk laika un līdzekļu būtu jāziedo bērniem un jauniešiem.

Apstākļu maiņa neizbēgami prasa pielāgošanās spējas un vispirms jau izpratni par iespējām un nepieciešamību pielāgoties. Svarīgi, lai pielāgošanās jaunajai situācijai (kurai raksturīga daudzu sociālo kontaktu atslābšana un samazinājušies ienākumi) būtu seniora izprasta un pieņemta, nepaļaujoties vienīgi uz sociālo dienestu aprūpi. Tiem būtu jāpilda tikai atbalsta loma krīzes brīžos. Pieaug to veco cilvēku skaits, kuriem nepieciešami medikamenti un

līdzekļi to iegādei. Atsevišķi sociālie dienesti izjūt 90. gadu pārmaiņu laika sekas – palielinās to aprūpējamo pensionāru daļa, kuri nespēja pirms 12–18 gadiem darbības vecumā iekļauties jaunajos ekonomiskos apstākļos. Tas vēlreiz apliecina izglītības un nodarbinātības nozīmi normālu vecumdienu nodrošināšanai.

Kā jebkurām pārmaiņām, arī pelnītās atpūtas periodam jāgatavojas laikus. Vēlams veidot sabiedrisko domu, ka cilvēks ir atbildīgs par savu dzīvi un pašam ir jā rūpējas par to, lai, aizejot pensijā, nepazeminātos dzīves kvalitāte. Prasmi dzīvot jaunajā situācijā var nodrošināt izglītība, veselība, saikne ar sabiedrību, prasme izmantot brīvo laiku. Nepieciešama informācija kā pakalpojums, kā sagatavoties dzīves posmam, kad nāksies mainīt prioritātes: laikus nodrošināties ar labu sadzīves tehniku; apgūt prasmi sekot nepieciešamai informācijai; apgūt jaunas prasmes, kas var noderēt brīvā laika nodarbībām; sekot līdzi jaunumiem IT jomā; mainīt dzīves vidi, ja tā neatbilst materiālajām iespējām; kā uzturēt sociālos kontaktus utt.

Secinājumi / Conclusions

Sabiedrības novecošanās liek koncentrēt uzmanību uz būtiskām sabiedrības pastāvēšanas / attīstības savstarpēji saistītām pamatvērtībām, kas vienlaikus ir gan mērķis, gan līdzeklis: veselība, izglītība, nodarbinātība. Un vēl – tā ir ģimene, kurā norit paaudžu kvantitatīvā un kvalitatīvā maiņa.

Sabiedrības novecošanās procesa izraisīto seku kompensācijai nepieciešami dažāda līmeņa jeb atšķirīgas aptveramības pakalpojumi, ko sniedz: 1) valsts, 2) pašvaldības, 3) nevalstiskās organizācijas, 4) privātpersonas, 5) uzņēmēji.

Novecojošas sabiedrības attīstībai un atjaunošanai vajadzīga:

- maksimāla esošā cilvēkkapitāla izmantošana, nodrošinot ikvienam no mazām dienām visa mūža garumā iespējas: mācīties, strādāt, uzturēt veselību, saturīgi pavadīt brīvo laiku – realizēt savām vēlmēm un sabiedrības vajadzībām atbilstīgu dzīves modeli, vienlaikus stiprinot katra indivīda atbildību par savu dzīvi.
- Sabiedriskās domas nostiprināšana par labu ģimenēm ar bērniem. To veicinātu valsts atbalsts ģimenēm ar bērniem: pabalsti, veselības aprūpe, vietas bērnu dārzos. Pakalpojumu sniegšanā vēlams attīstīt un atbalstīt privāto iniciatīvu;
- nodarbinātība kā labklājības pamats (jaunas profesijas; stabila, nodarbinātību veicinoša nodokļu sistēma). Iespējas ģimenēm savienot profesionālo darbu ar bērnu audzināšanu (jaunas darba formas, dažādas bērnu pieskatīšanas iespējas – bērnu dārzos, aukles, stundu grupas, vecvecāku iesaistīšana);
- sabiedriskās domas veidošana par katra atbildību veselības uzturēšanā, vienlaikus piedāvājot iespējas to darīt. Ikvienam pieejama profilakse: lēta vai bezmaksas veselības pārbaude, daudzveidīgas fiziskās nodarbinātības skolēniem, integrēta veselības mācība skolās (prasme uzturēt, nostiprināt, saglabāt veselību, ietverot arī veselīga uztura pamatprincipus), plašas brīvā laika pavadīšanas iespējas, transporta infrastruktūras pilnveidošana. Zīdaiņu un mazu bērnu aprūpes pakalpojumi mājās: mediķu uzraudzība. Lauku iedzīvotāju mūžs ir īsāks nekā pilsētniekiem, tas norāda uz nepieciešamību arī laukos dzīvojošiem nodrošināt nepieciešamos pakalpojumus. To varētu sekmēt aktīva informācija un sakārtota transporta infrastruktūra;
- sabiedriskās domas veidošana par senioru vietu sabiedrībā (pozitīvo piemēru popularizēšana, valsts atbalsts senioru nodarbinātībai, statistiskā informācija);
- vecākās paaudzes darbību, nodarbinātības un sociālās aktivitātes uzturēšana (pakalpojumi fiziskās un garīgās veselības uzturēšanai, mācību piedāvājumi, nepieciešamības gadījumos – rehabilitācijas iespējas, aprūpes pakalpojumi, līdzdalība kultūras notikumos).

Novecošanās seku mazināšanai lielā mērā nepieciešams mazināt finansiālo slogu publiskajā sektorā. Svarīgs virziens ir privātās iniciatīvas attīstība pakalpojumu piedāvājumā un brīvprātīgo kustība. Tā realizējama ar nevalstisko organizāciju starpniecību, iesaistot tajā arī iedzīvotājus un nenoslēdzoties tikai „trešā vecuma” robežās.

Jāorientējas uz maksas pakalpojumiem, samazinoties sociālo pakalpojumu nozīmei, apjomam un saņēmēju skaitam. Tam pamats – pensiju sistēmas, nodokļu iekasēšanas sakārtošana; ražošanas attīstība, kas ļautu katram nopelnīt kvalitatīvai dzīvei nepieciešamo un izvēlēties sev pieņemamu dzīves stilu.

Uzticēšanās gaisotnē iespējama savstarpēja apmaiņa ar pakalpojumiem (esošā labā pieredze ir jāpopularizē).

Konkrētu pakalpojumu un to apjoma noteikšanai nepieciešama tautas skaitīšana, kas nodrošinātu precīzu informāciju par dažāda vecuma iedzīvotāju skaitu, to nodarbinātību, ģimenes sastāvu un izvietojumu.

Nolasītie referāti 2009. gadā

1. Eglīte P. Iespējas mazināt Eiropas un Latvijas iedzīvotāju novecošanos un tās sekas. Liepājas Universitātes Socioloģisko pētījumu centra II konference „Eiropa, Latvija, Liepāja sociālo procesu spoguļi”. Liepāja, 2009. gada 28. maijs.
2. Markausa I. M. Atsevišķu Liepājas pilsētas attīstības stratēģijas mērķu sasniegšanas iespēju izvērtējums saistībā ar Kurzemes skolēnu teritoriālās mobilitātes nodomiem. LU 67. zinātniskā konference „Ģeogrāfija. Ģeoloģija. Vides zinātne”, Cilvēka ģeogrāfijas apakšnozare. Rīga, 2009. gada 4. februāris.
3. Markausa I. M. IZM pētījums „Iedzīvotāju ataudzes kvalitatīvā aspekta pētījums Kurzemē un Liepājā: III posms”. Liepājas Universitātes Socioloģisko pētījumu centra II konference „Eiropa, Latvija, Liepāja sociālo procesu spoguļi”. Liepāja, 2009. gada 28. maijs.

Publikāciju saraksts 2009. gadā

1. Eglīte P., Markausa I. M., Pavlina I., Brants M., Gņedovska I., Ivbulis B. Iedzīvotāju novecošanās procesa medicīnisko un sociāli demogrāfisko likumsakarību izpēte // LZA Ekonomikas, juridiskās un vēstures zinātnes galvenie pētījumu virzieni 2008. gadā. Nr. 14. Rīga : LZA Humanitāro un sociālo zinātņu ekspertu komisija. 2009, 54.–60. lpp.
2. Markausa I. M. Atsevišķu Liepājas pilsētas attīstības stratēģijas mērķu sasniegšanas iespēju izvērtējums saistībā ar Kurzemes skolēnu teritoriālās mobilitātes nodomiem // LU 67. zinātniskās konferences „Ģeogrāfija. Ģeoloģija. Vides zinātne” referātu tēzes. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2009, 95.–96. lpp.
3. Eglīte P., Brants M. Starppaaudžu sociālā mobilitāte // Apcerējumi par Latvijas iedzīvotājiem. Nr. 14. Starppaaudžu profesionālā mobilitāte un ģimenes attiecību pārmaiņas Latvijā. Rīga : LZA Ekonomikas institūts, 2009, 8.–24. lpp.
4. Markausa I. M. Liepājas un tās ietekmes zonas skolēnu nākotnes nodomi // Apcerējumi par Latvijas iedzīvotājiem. Nr. 14. Starppaaudžu profesionālā mobilitāte un ģimenes attiecību pārmaiņas Latvijā. Rīga : LZA Ekonomikas institūts, 2009, 25.–49. lpp.
5. Markausa I. M. Liepājas vides situācija un problēmas liepājnieku skatījumā // 8. Starptautiskās zinātniski metodiskās konferences „Cilvēks un vide” rakstu krājums. Liepāja, 2009, 94.–102. lpp.

Social Consequences of Aging and Ways of Compensation

Summary

Publications about aging of population in Latvia up to now are devoted mainly to its reasons and necessity to help elderly, but not to definite activities needed to limit it and cope with new situation. Recognizing low fertility as the main reason for aging of population in Latvia it would be essential to promote development of human resources (support to families, children's health and safety, education) and use of human capital (raising employment of elderly, life-long education etc.). There is a need for services, ensuring possibilities for healthy life style at all ages, more convenient conciliation of work and family life, cooperation among generations, financial independence of elderly and due to all of it – minimization of the state's expenditures.

Keywords: aging of population, active aging, social contacts, services for elderly, attitude of public.

Dr. ekon., LVAEI pētn. **Ligita Melece**
Dr. ekon., LVAEI pētn. **Artūrs Prauliņš**
Maģ. biol., doktorante, LVAEI pētn. **Dina Popluga**
Maģ. ekon. **Ilze Sproģe**
LVAEI pētn. **Aleksandrs Golovčenko**
Asistente **Ilze Šēna**

Latvijas Valsts agrārās ekonomikas institūts,
Strukturu ielā 14, Rīga, LV-1039
e-pasts: ligita@lvaei.lv

Ilgtspējīgas uzņēmējdarbības iespējas Latvijas agrārajā sektorā saistībā ar jaunajām Eiropas Savienības politikas pamatnostādņēm

Anotācija

Rakstā ir sniegti galvenie pētījuma rezultāti 2009. gadā par ilgtspējīgas uzņēmējdarbības iespējām Latvijas agrārajā sektorā. Pētījuma rezultātā tika noskaidrots pamata rādītājs (pievienotā vērtība), kuru ir ieteicams izmantot kā visaptverošu lauku saimniecību darbības efektivitātes kritēriju, noteikti papildu analītiskie rādītāji (neto pievienotā vērtība, neto pievienotā vērtība uz strādājošo, neto pievienotā vērtība attiecībā pret avansēto kapitālu, neto pievienotās vērtības īpatsvars pārskata gada ieņēmumos) un pamatota to pielietošanas lietderība. Gandrīz visās saimniecību ekonomiskā lieluma grupās 2001.–2006. gadā tika konstatēta cieša pozitīva korelācija starp finanšu liveridža ietekmi uz lauku saimniecību kopkapitāla rentabilitāti un to darbības efektivitāti, kas liecina, ka aizņemtā kapitāla prasmīga izmantošana ir viens no efektīvas lauksaimnieciskās ražošanas un resursu atdeves priekšnoteikumiem.

Atslēgvārdi: lauku saimniecība, pievienotā vērtība, ekonomiskā analīze, liveridžs.

Ievads / Introduction

Projekta **mērķis** ir izvērtēt ietekmējošos faktoros, noskaidrot iespējas un priekšnosacījumus uzņēmumu, tostarp lauku saimniecību, ilgtspējīgai attīstībai Latvijas agrārajā sektorā. Pētījuma **objekts** – dažāda ekonomiskā lieluma Latvijas lauku saimniecību kapitāla struktūra un finanšu liveridžs, to korelācija ar neto pievienoto vērtību. Lai sasniegtu izvirzīto mērķi, definēti vairāki **uzdevumi**:

- 1) izvērtēt un pilnveidot lauku saimniecību darbības ekonomiskās analīzes un ražošanas efektivitātes novērtēšanas pašreizējo metodoloģiju, ievērojot lauksaimniecības nozarē strādājošo uzņēmumu darbības specifiku;
- 2) novērtēt lauku saimniecību veiksmīgas ilgtspējīgas attīstības perspektīvu, veicot kapitāla struktūras atšķirību un finanšu liveridža ietekmes izpēti;
- 3) aprēķināt un izpētīt finanšu liveridža korelāciju ar neto pievienoto vērtību dažāda lieluma saimniecībās.

Pētījumā izmantotas uzdevumiem piemērotākās kvalitatīvās un kvantitatīvās ekonomisko pētījumu metodes: korelācijas – regresijas, analīzes un sintēzes, loģiski un abstrakti konstruktīvā metode.

Kā galvenie kvantitatīvās informācijas avoti pētījumā izmantoti ES Vienotā lauku saimniecību uzskaites datu tīkla (*EU Farm Accountancy Data Network – FADN*) un FADN nacionālo aģentūru dati, kuru klāsts ir ievērojami plašāks, salīdzinot ar *Eurostat* un *EU FADN* veiktajiem apkopojumiem.

Kopš neatkarības atjaunošanas Latvijā nav veikti plaši pētījumi, kuros tiktu kritiski izvērtētas un rezultātā arī aktualizētas no plānveida ekonomikas pārņemtās lauku saimniecību, t. s. saimnieciski ekonomiskās analīzes pamatnostādnes. Pašlaik pielietotās analīzes metodoloģija ir gandrīz identiska gan lauksaimniecības, gan ne lauksaimniecības sektora uzņēmumiem. Pamatā tā tiek balstīta uz šādu autoru darbiem (Bednarskis, Paupa, Vaikulis, 1994⁸; Hofš, 2002⁹; Zelgalve, 2002¹⁰; Rurāne, 2006¹¹; Ludboržs, 2007¹²), kuriem ir universāls raksturs, t. i., tajos netiek ņemts vērā, ka dažādās nozarēs (piemēram, tirdzniecībā, ražošanā, pakalpojumu jomā) strādājošo uzņēmumu darbībai piemīt sava specifika. Jāatzīst, ka sevišķi spilgti tā ir saskatāma tieši lauku saimniecību darbībā: liela atkarība no klimatiskajiem apstākļiem (darbības analīzē jāizmanto dati par vismaz 3–5 iepriekšējiem gadiem), ražošanas sezonālitate un resursu nevienmērīga izmantošana gada garumā, ilgs ražošanas cikls (dažus darbības rezultātus var noteikt tikai gada beigās vai pēc ražas novākšanas), ievērojama saražotās produkcijas daļa tiek izmantota pašpatēriņam, plašākas iespējas (atšķirībā no rūpniecības) salīdzināt līdzīgas specializācijas un ekonomiskā lieluma saimniecības. Turklāt veiktā analīze bieži ir vienpusēja, kas aprobežojas ar atsevišķu vispopulārāko finanšu koeficientu aprēķiniem (likviditāte, aktīvu un pašu kapitāla rentabilitāte, finanšu autonomijas koeficients u. c.), gandrīz nepievēršot uzmanību nefinanšu aspektam (ekonomiskajai analīzei) jeb t. s. operacionālo

⁸ Bednarskis L, Paupa V., Vaikulis J. Finanšu pārskatu analīze. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 1994.

⁹ Hofš K. G. Biznesa ekonomika. Rīga : Jāņa Rozes apgāds, 2002.

¹⁰ Zelgalve E. Finanšu analīzes loma aizņēmēja kredītspējas novērtēšanā. Rīga : LU akadēmiskais apgāds, 2002

¹¹ Rurāne M. Finanšu menedžments. RSEBAA, 2006.

¹² Ludboržs A. Apgrozāmā kapitāla vadīšana nelielos uzņēmumos. Rīga : Lietišķās informācijas dienests, 2007.

datu rādītājiem¹³ (darbības efektivitāte, neto pievienotā vērtība un tās saistība ar nodarbināto skaitu, veiktajām investīcijām ražošanas bāzes atjaunošanai un paplašināšanai utt.).

Lauku saimniecību darbības ekonomiskās analīzes metodikas iespējamie pilnveidošanas virzieni / Opportunities to improve the methods of economic analysis of agricultural holding activity

Kaut gan ārvalstu zinātniskā literatūrā nav iespējams rast vienotu pievienotās vērtības definīciju un unificēto aprēķina algoritmu, ārvalstu autoru (Ferguson, Halloran, Nakamoto, 1996¹⁴; Хеддервик, 1996¹⁵; Shim, Sigel, 2001¹⁶; Фёдоров, 2000¹⁷) darbu izpēte liecina, ka pievienotā vērtība tiek atzīta par vienu no svarīgākajiem ikvienā nozarē (arī lauksaimniecībā) strādājošā uzņēmuma darbības efektivitātes rādītājiem, kas raksturo uzņēmuma jaunradīto vērtību, izlietojot ražošanas resursus. Pievienoto vērtību plaši izmanto arī valstiskās institūcijas ES (piemēram, *European Commission Directorate-General for Agriculture and Rural Development*) un ASV (*U.S. Department of Agriculture – The Economic Research Service*), novērtējot lauku saimniecību darbības rezultativitāti. Neskatoties uz visai daudzveidīgām pieejām pievienotās vērtības interpretācijai un aprēķinam, pastāv uzskats, ka tieši pievienotās vērtības pārskats nodrošina iespēju veikt dažādu valstu lauku saimniecību darbības salīdzinošo analīzi.¹⁸ Pievienotā vērtība ir iekļauta arī *FADN*¹⁹ obligāti kalkulējamo rādītāju klāstā, jo tās analīzes rezultāti ir daudz informatīvāki un būtiski atvieglo dažādu ES dalībvalstu lauku saimniecību darbības salīdzinošos pētījumus. Tāpēc pievienotajai vērtībai būtu jānodod priekšroka, salīdzinot ar pašlaik Latvijā plaši izplatīto tradicionālo rentabilitātes analīzi, kurai tiek pievērsta liela uzmanība atsevišķu autoru darbos (Bednarskis et. al., 1994; Rurāne, 2006; Zelgalve, 2002).

Granta finansētā pētījuma gaitā secināts, ka lauku saimniecību darbības ekonomiskās analīzes un ražošanas efektivitātes novērtēšanas pašreizējo metodoloģiju ir iespējams pilnveidot un padziļināt, kā arī palielināt tās precizitāti, izmantojot neto pievienotās vērtības (NPV) rādītāju, kā arī ieviešot ārvalstu teorētiku (Хеддервик, 1996) ieteiktos papildu analītiskos rādītājus – NPV uz strādājošo un NPV attiecībā pret avansēto kapitālu. Savukārt, attiecinot NPV uz lauku saimniecību pārskata gada ieņēmumiem, novērtē, kāda ir jaunradītās vērtības daļa saimniecības ieņēmumos. Valsts atbalsta nozīmes novērtējumam ir ieteicams izmantot ražošanas pievienotās vērtības rādītāju, kas ir vienāds ar NPV un saņemtā ražošanas atbalsta starpību. Tas parāda, kāda būtu lauku saimniecības radītā NPV, ja tās darbību neatbalstītu ar ražošanas subsīdiju palīdzību.

Izmantojot pilnveidoto zinātnisko instrumentāriju, veikta par 2001.–2006. gadu pieejamo *FADN* datu skaitliskā un statistiskā apstrāde, salīdzinot ES–15 dalībvalstu un Baltijas valstu lauku saimniecību darbības efektivitāti raksturojošos pievienotās vērtības rādītājus. Tika secināts, ka pēc Baltijas valstu pievienošanās ES lauku saimniecību saņemtās ražošanas subsīdijas, rēķinot uz 1 nosacīto lauksaimniecības darbaspēka vienību (LDV)²⁰, joprojām ir vairākas reizes mazākas par atbalsta summu, kuru piešķir vairākums veco ES dalībvalstu. Analizējamā perioda pēdējos gados tās skaitliski nedaudz pārsniedza Grieķijas un Portugāles saimniecībām piešķirto atbalstu un pakāpeniski tuvojās atbalsta līmenim, kāds pastāv Spānijā un Nīderlandē. Pēc NPV īpatsvara ražošanas ieņēmumos Baltijas valstis varēja iekļaut ES–15 dalībvalstu grupā, kuru veidoja Somija, Dānija, Vācija un Nīderlande.

Salīdzinot ar pētāmā perioda sākumu, visās Baltijas valstīs būtiski palielinājies ražošanas subsīdiju īpatsvars NPV veidošanā, tādējādi procentuāli samazinoties saimniecību ražošanas faktoru ieguldījumam (sk. 1. attēlu).

Tā kā Latvijas lauku saimniecību iedalījums specializācijas griezumā ir atšķirīgs no Lietuvā un Igaunijā pastāvošā iedalījuma, bija iespējams veikt tikai atsevišķu specializāciju lauku saimniecību salīdzinošo analīzi. Visnozīmīgākais valsts atbalsta īpatsvars piena lopkopības saimniecību NPV bija Latvijā (pieaugot no 26% 2001. g. līdz 73% 2006. g.), vismazākais – Lietuvā. Jauktās augkopības nozarē Latvijas saimniecību radītā NPV īpatsvars ieņēmumos ievērojami atpalika no Lietuvas: ja 2004. gadā starpība bija 4 procentpunkti, tad 2006. gadā – jau 9 procentpunkti. Kaut arī Latvijas un Igaunijas cūkkopības un putnkopības nozaru saimniecības, sākot ar 2003. gadu, sasniedza līdzīgu NPV īpatsvaru ieņēmumos (20–22%), tomēr ziemeļu kaimiņiem ražošanas NPV par 40–45% ir augstāka, norādot uz augstāku saimniekošanas un ražošanas faktoru izmantošanas efektivitāti. Līdzīgas tendences ir vērojamas arī ilggadīgo kultūru audzēšanas saimniecībās – ievērojami mazāks valsts atbalsta īpatsvars nav kavējis Igaunijas lauku saimniecībās panākt augstāku gan kopējo, gan ražošanas NPV.

Izvēloties piena lopkopības (vienas no nozīmīgākajiem Latvijas lauksaimnieciskās ražošanas sektoriem) saimniecības par padziļinātās analīzes objektu, tika konstatēta pozitīva korelācija starp piena izslaukumu un radīto NPV uz 1 nosacīto lauksaimniecības darbaspēka vienību (sk. 2. attēlu).

¹³ Morrow V. Handbook of Financial Analysis. Englewood Cliffs : Prentice Hall, 1991, p. 409–410.

¹⁴ Citēts pēc: Nakamoto S. T. A Primer on Value Added (February 1996). Pieejams: <http://agecon.uwo.edu/WFMEC/WebArticles/MarketingArticles/PrimerValueAdded.htm>

¹⁵ Хеддервик К. Финансовый и экономический анализ деятельности предприятия (перевод с англ.). М.: Финансы и статистика, 1996.

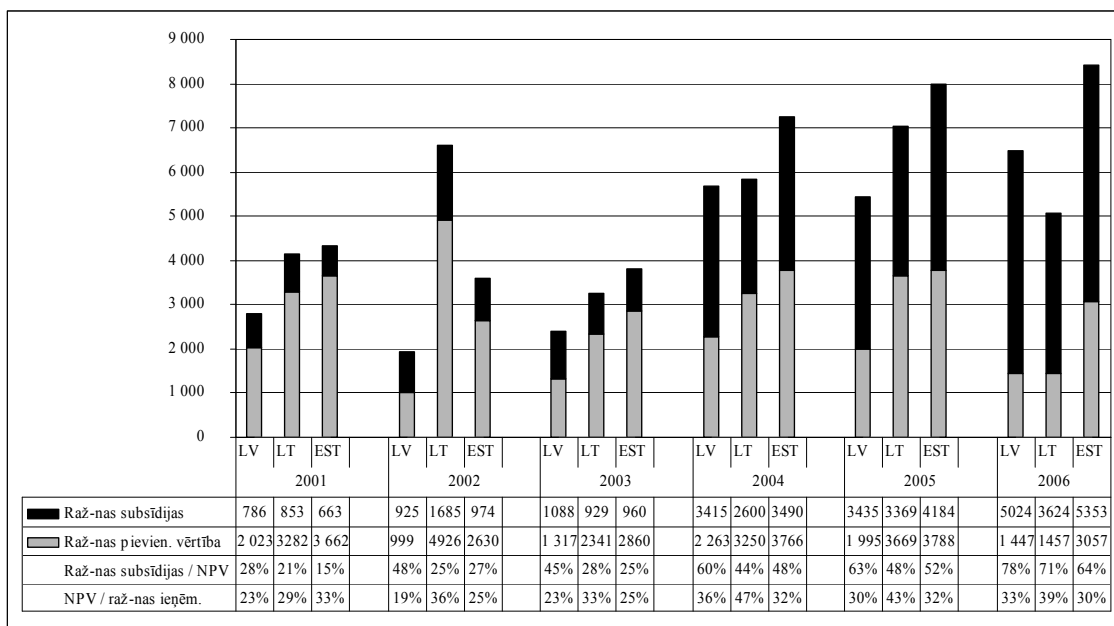
¹⁶ Shim J. K., Sigel J. G. Dictionary of Economics, John Wiley, 1995.

¹⁷ Фёдоров Б. Г. Новый англо-русский банковский и экономический словарь. СПб. : Лимбус Пресс, 2000.

¹⁸ The U. S. Department of Agriculture. The Economic Research Service Farm Income and Costs: Glossary. Pieejams: http://151.121.68.30/Briefing/FarmIncome/Glossary/def_va.htm

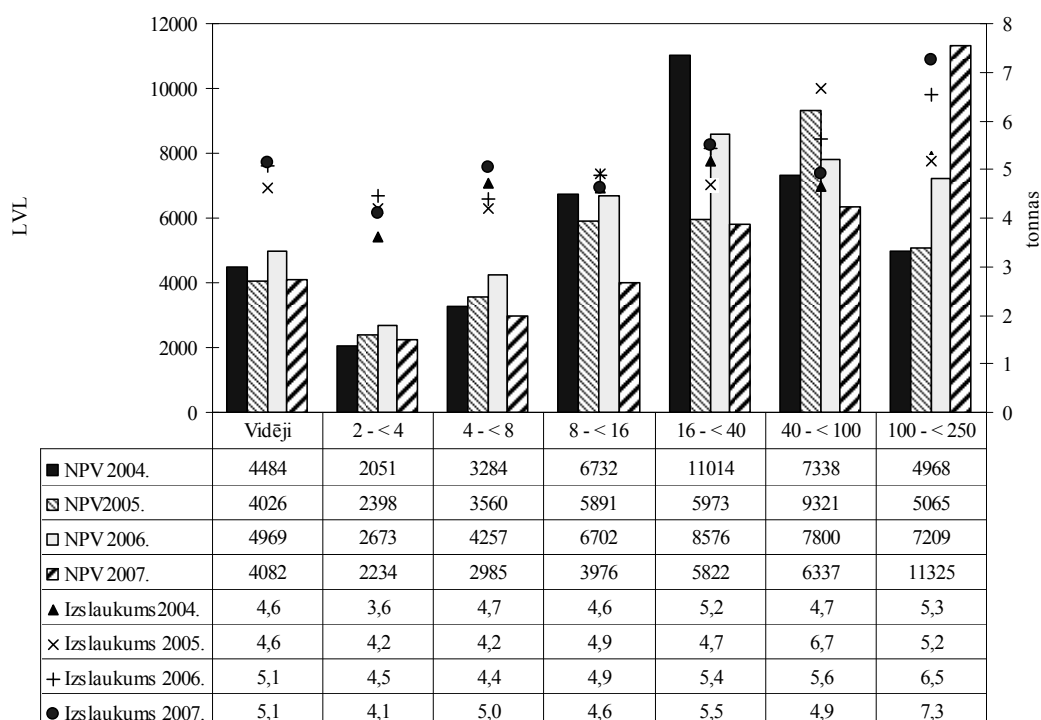
¹⁹ Definitions of Variables used in FADN Standard results. Community Committee for the Farm Accountancy Data Network (FADN). European Commission Directorate – General Agriculture (21 November, 2006).

²⁰ 1 LDV (nosacītā lauksaimniecības darbaspēka vienība) ir 1840 nostrādātās stundas gadā.

1. attēls. NPV uz 1 LDV (EUR) Baltijas valstu lauku saimniecībās 2001.–2006. gadā
 Figure 1. NVA per 1 AWU (EUR) in Baltic States agricultural holdings in 2001–2006

Avots: autoru aprēķins pēc FADN nacionālo aģentūru Baltijas valstīs datiem.

2. attēls. NPV uz 1 LDV (LVL) un piena izslaukums (t) Latvijas piena lopkopības saimniecībās pa ekonomiskā lieluma grupām 2004.–2007. gadā

Figure 2. NVA per 1 AWU (LVL) and milk yield (t) in Latvia's dairy farms (grouped by ESU), 2004–2007

Avots: autoru aprēķins pēc SUDAT datiem.

Visciešākā korelācija vērojama 2005. un 2007. gadā ($r_{2005} = 0,93$; $p < 0,01$; $r_{2007} = 0,92$; $p < 0,01$), bet 2004. un 2006. gadā tā izteikta daudz vājāk un nav būtiska ($r_{2004} = 0,70$; $r_{2006} = 0,71$). Analizējot rezultātus pēc saimniecību ekonomiskā lieluma, visciešākā pozitīvā korelācija tika konstatēta lauku saimniecībās ar ekonomisko lielumu no 100 līdz 250 ESU ($r = 0,95$; $p < 0,05$) un no 2 līdz 4 ESU ($r = 0,95$; $p < 0,05$). Kaut arī saimniecībām no 40 līdz 100 ESU korelācijas koeficients ir šāds ($r = 0,9$; $p < 0,05$), tomēr korelācija nav būtiska. Saimniecībās ar ekonomisko lielumu no 4 līdz 8 ESU vērojama negatīva korelācija ($r = -0,72$; $p < 0,05$). Tas apliecina, ka ražošanas koncentrācija un intensifikācija atstāj pozitīvu ietekmi un veicina augstāku (lielāku) NPV.

2. Finanšu liveridžs, tā korelācijas ar neto pievienotās vērtības analīze / Financial leverage, analysis of its correlation with net value added

Konkurētspējīgas lauksaimniecības attīstība, ražīguma un lauksaimniecības produkcijas kvalitātes paaugstināšana nav iespējama bez ražošanas nepārtrauktas modernizācijas, jaunu tehnoloģiju ieviešanas un investīcijām jaunajās iekārtās, tehnikā, aprīkojumā un ēkās. Lauku saimniecības patstāvīgi izvēlas gan investīciju apjomus un virzienus, gan finansējuma avotus. Kaut gan to klāsts ir pietiekami plašs (pašu saimniecību līdzekļi nesadalītās peļņas un nolietojuma atskaitījumu formā, no ārējiem avotiem piesaistītais finansējums, nacionālās subsīdijas un ES atbalsta programmas), ļoti bieži pārējo avotu nepietiekamības dēļ galvenā loma ir atvēlēta kredītiestādēs saņemtajiem aizņēmumiem. Lai arī tie paver plašas iespējas celt ražošanas efektivitāti, vienlaikus samazinās lauku saimniecību finanšu neatkarība un stabilitāte ekonomiskās recesijas laikā, kā arī pieaug kredīta risks.

Literatūras izpēte (Frey, Behrens, 1981²¹; Olson, 2004²²; Бухгалтерский, 2004²³; Конарев, 2006²⁴; Савицкая, 2005²⁵) liecina, ka atšķirībā no citās tautsaimniecības nozarēs strādājošiem uzņēmumiem finanšu resursu aprītei lauku saimniecībās piemīt virkne īpatnību, kuras nosaka to kreditēšanas procesa specifiku. Var minēt finanšu resursu veidošanās un izlietojuma sezonālītāti, kas būtiski paildzina finanšu resursu aprītes ciklu, finanšu resursu ienākšanas un izlietojuma nevienmērīgumu, kā arī lauksaimniecības ražošanas lielu atkarību no dabas apstākļiem (neraža, plūdi, sausums, lietavas u. c.) un stihiskām nelaimēm, kas ievērojami palielina kreditēšanas risku. Tāpēc lauku saimniecību kredītspēja prasa padziļinātu analīzi.

Līdz šim Latvijas zinātniskā literatūrā veiktie pētījumi (piemēram: Jakušonoka, Jesemčika, Ozola, 2008²⁶; Kotāne, 2008²⁷) pārsvarā bija orientēti uz lauku saimniecību kredītspējas analīzi, izmantojot universālus statistiskos koeficientus (finanšu liveridžs jeb aizņemtā un pašu kapitāla attiecība, aizņemto līdzekļu struktūras koeficients, saistību īpatsvars aktīvu kopsummā u. c.). Savukārt aizņemto līdzekļu izmantošanas efektivitātei (finanšu liveridža ietekmei uz kopkapitāla rentabilitāti jeb ROE) bija pievērsta mazāka uzmanība. Kaut arī atsevišķos darbos (Jakušonoka, 2007²⁸) tika pievērsta uzmanība šāda veida risinājumiem, tomēr tie sniedza tikai vispārēju ieskatu problēmā (aizņemto līdzekļu izmantošanas efektivitāte visā Latvijas lauksaimniecībā kopumā).

Granta pētījumā aizņemto līdzekļu izmantošanas efektivitātes ietekme uz kopkapitāla rentabilitāti pētīta padziļināti – lauku saimniecību ekonomisko lielumu griezumā, kā arī veikts salīdzinājums ar saimniecībām Lietuvā un Igaunijā (sk. 1. tabulu).

Latvijas un Lietuvas lauku saimniecību bilances struktūrā konstatētas visbūtiskākās atšķirības atkarībā no saimniecību ekonomiskā lieluma. Analizējamā laikposmā mazās saimniecībās saistību īpatsvars vidēji bija 4%, lielās saimniecībās Lietuvā 33%, Latvijā – 58%. No jaunajām dalībvalstīm analogiska bilances struktūra konstatēta tikai Polijā un Ungārijā. Savukārt ES–15 dalībvalstu (Grieķijā, Īrijā, Itālijā, Portugālē un Spānijā) lielu un mazu saimniecību bilances pasīva struktūra bija identiska. Ievērojamas atšķirības konstatētas arī liveridža līmenī, kurš bija visaugstākais Latvijas lauku saimniecību ekonomiskā lieluma grupā virs 250 ELV.

Lai noteiktu finanšu liveridža ieguldījumu kopkapitāla rentabilitātes (ROE) veidošanā šķirti no apgrozījuma rentabilitātes un aktīvu aprītes ietekmes, izmantota ķēdes aizvietošanas metode kā viena no faktoru analīzes metodēm. Aprēķini liecina, ka Baltijas valstu lauku saimniecību kopkapitāla rentabilitāti vairāk ietekmējusi apgrozījuma rentabilitāte un aktīvu aprīte, nevis aizņemtā kapitāla izmantošana. Lietuvas saimniecībās liveridža ietekme vērojama mazāka nekā Latvijā, bet Igaunijā – vismazākā Baltijas valstīs. Tas izskaidrojams ar Latvijas kaimiņvalstu lauku saimniecību diezgan konservatīvu pieeju ārējo finanšu resursu avotu izmantošanā, galvenokārt koncentrējoties uz iekšējiem avotiem (peļņa, nolietojuma atskaitījumi utt.).

Sevišķi būtisku ROE palielinājumu finanšu liveridžs nodrošinājis 2005. un 2006. gadā, kā arī saimniecībās no 16 līdz 40 ELV (vidēji par 4,47%). Savukārt mazās saimniecībās aizņemtā kapitāla niecīga īpatsvara dēļ tas saglabājās tradicionāli zemā līmenī (vidēji 0,2%). Pētījuma rezultāti liecina, ka Baltijas valstu lauku saimniecību kopkapitāla izmantošanas efektivitāte ir palielinājusies un 2005. gadā finanšu liveridža ietekme bijusi maksimāla (vidēji 5,96% Latvijā, 2,64% Igaunijā un 2,37% Lietuvā). Latvijā ietekme bija visaugstākā saimniecībās no 16 līdz 100 ELV un virs 250 ELV, bet Lietuvā (3. tabula) un Igaunijā (4. tabula) tas pieauga, palielinoties saimniecību ekonomiskajam lielumam.

²¹ Frey T. L., Behners R. H. Lending to agricultural enterprises. McGraw-Hill School, 1981.

²² Olson K. Farm Management: Principles and Strategies. Wiley-Blackwell, 2003.

²³ Бухгалтерский учёт и налогообложение в сельском хозяйстве (ред. С. М. Бычкова). Проспект, 2004.

²⁴ Конарев С. Финансовые ресурсы сельскохозяйственных предприятий: понятие, структура, отраслевые особенности // Право и Жизнь, No 104 (14), 2006, с. 4–16.

²⁵ Савицкая Г. В. Анализ производственно-финансовой деятельности сельскохозяйственных предприятий. ИНФРА-М, 2005.

²⁶ Jakušonoka I., Jesemčika A., Ozola I. Assessment of Economic Viability for Agricultural Holdings Included into the FADN of Latvia // Economic Science for Rural Development, No 17. 2008, p. 77–85.

²⁷ Kotāne I. Latgales reģiona lauksaimniecības finanšu resursi. Tautsaimniecības attīstības problēmas un risinājumi // Proceedings of the international conference. Rēzeknes augstskola, 2008., 213.–223. lpp.

²⁸ Jakušonoka I. Research of Capital Structure in Agricultural Companies in Latvia // Economic Science for Rural Development, 14. 2007, p. 27–35.

1. tabula

Finanšu liveridžs dažāda ekonomiska lieluma Latvijas lauku saimniecībās, 2002.–2007. gads
Financial leverage in Latvia's agricultural holdings (grouped by economic size), 2002–2007

Gads	Vidēji	Ekonomiskā lieluma grupas							Vσ (%) ²⁹
		2-<4	4-<8	8-<16	16-<40	40-<100	100-<250	>=250	
2002	0,26	0,05	0,12	0,16	0,27	1,17	0,46	1,44	106
2003	0,26	0,02	0,16	0,20	0,34	0,49	0,41	1,14	92
2004	0,36	0,04	0,09	0,27	0,44	0,52	0,60	1,40	95
2005	0,52	0,06	0,18	0,33	0,57	0,65	0,89	1,65	87
2006	0,43	0,03	0,11	0,28	0,49	0,63	0,82	1,36	87
2007	0,51	0,07	0,13	0,36	0,45	0,65	0,86	1,41	83
Vidēji	0,39	0,05	0,13	0,27	0,42	0,69	0,67	1,40	
[2007]/[2002] (%)	193	139	112	226	169	56	185	98	
Vσ (%)	30	38	26	28	25	36	31	12	

Avots: autoru aprēķins pēc SUDAT datiem.

2. tabula

Finanšu liveridža efekts un tā korelācija ar NPV dažāda ekonomiskā lieluma
Latvijas lauku saimniecībās, 2001.–2006. gads
Effect of financial leverage and its correlation with NVA in Latvia's agricultural holdings
(grouped by economic size), 2001–2006

Gads	Vidēji	Ekonomiskā lieluma grupas							r _{NVA}	r _{NVA/LDV}
		2 - < 4	4 - < 8	8 - < 16	16 - < 40	40 - < 100	100 - < 250	> = 250		
2001	0,09%	-0,03%	0,10%	0,22%	-0,66%	-2,10%	-3,58%	12,90%	0,947	0,939
2002	-0,19%	-0,27%	0,19%	0,58%	0,67%	3,23%	0,85%	-1,23%	-0,510	0,028
2003	1,02%	-0,02%	0,77%	0,79%	2,72%	3,37%	3,77%	3,40%	0,515	0,944
2004	4,19%	0,31%	1,64%	3,74%	7,97%	7,54%	5,39%	2,57%	-0,091	0,943
2005	5,96%	0,86%	3,55%	4,52%	9,93%	6,58%	6,74%	2,68%	-0,264	0,746
2006	4,28%	0,42%	1,66%	4,21%	6,16%	5,14%	5,91%	0,07%	-0,394	0,734
r _{NVA}	0,928	0,886	0,791	0,957	0,833	0,877	0,928	0,817		
r _{NVA/LDV}	0,926	0,894	0,824	0,955	0,831	0,848	0,894	0,563		

Avots: avotu aprēķins pēc SUDAT datiem.

3. tabula

Finanšu liveridža efekts un tā korelācija ar NPV dažāda ekonomiskā lieluma
Lietuvas lauku saimniecībās, 2001.–2006. gads
Effect of financial leverage and its correlation with NVA in Lithuania's agricultural holdings
(grouped by economic size), 2001–2006

Gadi	Vidēji	Ekonomiskā lieluma grupas							r _{NVA}	r _{NVA/LDV}
		2 - < 4	4 - < 6	6 - < 8	8 - < 12	12 - < 16	16 - < 40	> = 40		
2001	0,32%	-0,02%	0,02%	0,05%	0,19%	0,35%	0,49%	0,52%	0,973	0,973
2002	1,47%	0,01%	0,33%	0,44%	0,54%	1,18%	1,45%	4,16%	0,995	0,977
2003	0,57%	0,02%	0,12%	0,64%	0,85%	1,26%	3,24%	7,78%	0,995	0,972
2004	1,39%	0,45%	0,30%	1,26%	1,47%	2,10%	3,64%	7,44%	0,981	0,982
2005	2,37%	0,50%	1,44%	2,28%	2,14%	2,49%	4,67%	5,35%	0,848	0,981
2006	1,88%	0,59%	1,01%	2,06%	2,47%	3,21%	4,14%	4,78%	0,928	0,989
r _{NVA}	0,465	0,919	0,858	0,851	0,851	0,945	0,970	0,705		
r _{NVA/LDV}	0,788	0,929	0,844	0,851	0,814	0,936	0,939	0,835		

Avots: autoru aprēķins pēc FADN nacionālās aģentūras Lietuvā datiem.

Tā kā lauku saimniecības izvēlēta darbības finansēšanas politika var noteikt ražošanas procesā izlietoto resursu gan īstermiņa, gan ilgtermiņa atdevi, ar korelācijas statistiskās metodes palīdzību tika izvērtēta saistība starp finanšu liveridža efektu uz kopkapitāla rentabilitāti un Baltijas valstu lauku saimniecību darbības efektivitāti (tostarp ražīgumu), izsakot pēdējo ar NPV rādītāja palīdzību. Aprēķinātais korelācijas koeficients (r) liecina par ciešas pozitīvās sakarības pastāvēšanu Latvijas saimniecībās. Ja gadu griezumā tā ir skaidri konstatējama starp finanšu liveridža efektu un NPV uz 1 nosacīto lauksaimniecības darbaspēka vienību (LDV), tad saimniecību ekonomiskā lieluma grupās tā pastāv ar saimniecības rādīto kopējo NPV (sk. 3. tabulu). Korelācija konstatēta arī Lietuvas un Igaunijas lauku saimniecībās. Ja Igaunijas saimniecībās gan gadu, gan saimniecību grupu griezumā pastāv daudz

²⁹ Variācijas koeficients

ciešāka sakarība, kas 2002.–2003. gadā bija negatīva, novērojama starp finanšu liveridža efektu un NPV uz 1 LDV (4. tabula), tad Lietuvā korelācijas koeficienti r_{NVA} un $r_{NVA/LDV}$ būtiski neatšķiras (3. tabula). Rezultātā var izdarīt vispārīgu secinājumu, ka pastāv pozitīva sakarība starp aizņemtā kapitāla izmantošanu un Lietuvas lauku saimniecību darbības efektivitāti raksturojošo NPV un NPV uz 1 LDV.

4. tabula

Finanšu liveridža efekts un tā korelācija ar NPV dažāda ekonomiskā lieluma Igaunijas lauku saimniecībās, 2001.–2006. gads

Effect of financial leverage and its correlation with NVA in Estonia's agricultural holdings (grouped by economic size), 2001–2006

Gadi	Vidēji	Ekonomiskā lieluma grupas			r_{NVA}	$r_{NVA/LDV}$
		2 - < 6	6 - < 16	> = 16		
2001	0,66%	0,02%	0,79%	1,52%	0,898	0,961
2002	-0,22%	-0,05%	0,04%	-0,44%	-0,974	-0,845
2003	0,61%	0,83%	0,52%	0,36%	-0,809	-0,956
2004	2,42%	0,74%	2,72%	2,92%	0,642	0,978
2005	2,64%	0,77%	2,19%	3,32%	0,887	0,998
2006	1,52%	0,53%	1,08%	1,74%	0,929	0,998
r_{NVA}	0,865	0,525	0,836	0,805		
$r_{NVA/LDV}$	0,869	0,585	0,841	0,800		

Avots: autoru aprēķins pēc FADN nacionālās aģentūras Igaunijā datiem.

Secinājumi / Conclusions

Pievienotā vērtība ir atzīstama par vienu no svarīgākajiem ikvienā nozarē strādājošā uzņēmuma darbības efektivitātes rādītājiem, kas raksturo uzņēmuma jaunradīto vērtību, izlietojot ražošanas resursus. Attiecinot neto pievienoto vērtību uz lauku saimniecību pārskata gada ieņēmumiem, ir iespējams noteikt, kāda ir jaunradītās vērtības daļa saimniecības ieņēmumos. Valsts atbalsta nozīmes novērtējumam ir ieteicams izmantot ražošanas pievienotās vērtības rādītāju, kas ir vienāds ar NPV un saņemtā ražošanas atbalsta starpību. Tas parāda, kāda būtu lauku saimniecības radītā NPV, ja tās darbību neatbalstītu ar ražošanas subsīdiju palīdzību. Pievienotās vērtības rādītāji nodrošina iespēju veikt dažādu valstu lauku saimniecību darbības salīdzinošo analīzi. Šī iemesla dēļ būtu ieteicams izmantot pievienotās vērtības rādītāju un aizstāt ar to pašlaik Latvijā plaši izplatīto tradicionālo rentabilitātes analīzi.

Latvijas un Lietuvas lauku saimniecību bilances struktūra būtiski atšķiras atkarībā no saimniecību ekonomiskā lieluma. Lietuvā mazo saimniecību saistību īpatsvars vidēji ir 4%, bet lielo saimniecību – 33%, savukārt, Latvijā – 58%. No jaunajām dalībvalstīm analogiska bilances struktūra ir konstatēta tikai Polijā un Ungārijā. Savukārt ES līmenī – 15 dalībvalstu (Grieķijā, Īrijā, Itālijā, Portugālē un Spānijā) lielu un mazu saimniecību bilances pasīva struktūra ir identiska. Visaugstākais liveridža līmenis konstatēts Latvijas lauku saimniecību ekonomiskā lieluma grupā virs 250 ELV.

Baltijas valstu lauku saimniecību kopkapitāla rentabilitāti vairāk ietekmējusi apgrozījuma rentabilitāte un aktīvu aprīte, nevis aizņemtā kapitāla izmantošana. Lietuvas saimniecībās liveridža ietekme ir mazāka nekā Latvijā, bet Igaunijā – vismazākā Baltijas valstīs, kas ir izskaidrojams ar Latvijas kaimiņvalstu lauku saimniecību diezgan konservatīvo pieeju ārējo finanšu resursu avotu izmantošanā, galvenokārt koncentrējoties uz iekšējiem avotiem (peļņa, nolietojuma atskaitījumi u.tml.).

Baltijas valstu lauku saimniecībās pastāv cieša pozitīva sakarība starp finanšu liveridža efektu un saimniecību darbības efektivitāti. Latvijas saimniecībām gadu griezumā pozitīva korelācija konstatēta starp finanšu liveridža efektu un NPV uz 1 nosacīto lauksaimniecības darbaspēka vienību (LDV), bet saimniecību ekonomiskā lieluma grupām pozitīva korelācija konstatēta starp liveridža efektu un saimniecības radīto kopējo NPV. Igaunijas saimniecībās gan gadu, gan saimniecību grupu griezumā daudz ciešākā sakarība (2002.–2003. gadā bija negatīva) vērojama starp finanšu liveridža efektu un NPV uz 1 LDV. Lietuvā šīs sakarības ciešums ar NPV uz 1 LDV un ar saimniecības kopējo NPV ir līdzīgs.

Referāti zinātniskajās konferencēs un semināros 2009. gadā / Reports in the scientific conferences and seminars in 2009

1. Melece L. "Organic Farming in Latvia: Development and Economics Issues". Starptautiskajā konferencē "The EU Support for 2007–2013: New Challenges and Innovations for Agriculture and Food Industry", 2009. gada 28. maijā, Viļņā, Lietuvā.
2. Melece L. "Some Issues of Globalization Impact on Latvia's Food Marketing". 10th International Scientific Conference "Management Horizons in Changing Economic Environment: Visions and Challenges", 2009. gada 25. septembrī, Kauņā, Lietuvā.
3. Melece L. „GMO pēctirgus monitorings un Latvijas kapacitāte tā realizēšanā”. Seminārs–diskusija „GMO – ieguvumi un riski”, 2009. gada 16. jūnijā, Rīga, Latvijā.

4. Melece L. "Issues of Food Consumption in Latvia". Starptautiskajā zinātniskajā konferencē "Economic Science for Rural Development", 2009. gada 23. aprīlī, Jelgavā, Latvijā.
5. Gulbe I., Melece L., Hāzners J. "Evaluation of Cattle's Dressing Percentage and Meat Yield in Latvia". Starptautiskajā simpozijā "Technology and management to increase the efficiency in sustainable agricultural system", 2009. gada 2. septembrī, Rosario, Argentīna.
6. Melece L. "Issues of Food Consumption in Latvia". Starptautiskajā zinātniskajā konferencē "Economic Science for Rural Development", 2009. gada 23. aprīlī, Jelgavā, Latvijā.
7. Melece L. "Some Issues of CAP Implementation in Latvia: Regional Inequality Aspects". International Scientific Conference "Regional Irregularities in Central and Eastern Europe – Today and Tomorrow", 2009. gada 1. jūnijā, Sterdyn, Polijā
8. Popluga D. Beef Consumption Trends in Latvia – Starptautiskajā zinātniskajā konferencē "Research for Rural Development 2009", 2009. gada 21. maijā, Jelgavā, Latvijā.
9. Popluga D. Influence of Financial Support on Development of Meat Sector in Latvia – Starptautiskajā zinātniskajā konferencē "Economic Science for Rural Development", 2009. gada 24. aprīlī, Jelgavā, Latvijā.
10. Prauliņš A. "Analysis of Farms' Borrowed Capital in the Baltic States". Starptautiskajā konferencē "Education and Economy 2009", 2009. gada 8. maijā, Tallinā, Igaunijā.
11. Prauliņš A. „Piena pašizmaksas salīdzinošā analīze Latvijas piena lopkopības saimniecībās”. Starptautiskajā konferencē "Economic Science for Rural Development", 2009. gada 24. aprīlī, Jelgavā, Latvijā.
12. Sproģe I. „Monetārā, fiskālā un tirdzniecības politika Latvijā” – Latvijas Universitāte 67. konferences plenārsēde 2009. gada 12. februārī.
13. Sproģe I. „Nodokļu politikas īpatnības Latvijā”. Daugavpils Universitātes 50. starptautiskā zinātniskā konference 2008. gada 15.–17. maijā.
14. Sproģe I. „Ilgtspējīgas attīstības iespējas Latvijas ekonomiskos apstākļos”. Latvijas Universitātes 67. konferences Sekcija „Starptautiskās un ES nodokļu politikas ietekme uz uzņēmējdarbības vidi Latvijā” 2009. gada 12. februārī.
15. Sproģe I., Eglīte S. "Role of Fiscal and Monetary Policy in Economic Fluctuation Regulation" International Scientific Conference "Information Society and Modern Business", 14–16 May, 2009, Ventspils Augstskola.
16. Sproģis A., Sproģis J., Sproģe I. „Latvijas resursi un to ietekme uz Latvijas ekonomisko attīstību” Latvijas Universitātes 67. konferences Sekcija „Starptautiskās un ES nodokļu politikas ietekme uz uzņēmējdarbības vidi Latvijā” 2009. gada 12. februārī.
17. Šulca O., Sproģe I. "Role of Latvian Agriculture in Foreign Trade" 10 th International Scientific Conference "Economic Science for Rural Development", 23.–24 aprīlis, 2009, Jelgava, Latvija.

Zinātniskās publikācijas 2009. gadā / Scientific publications in 2009

Monogrāfijas vai to daļas

1. Melece L. *Sustainable Rural Development: Growth Possibilities of Small Agri-Food Enterprises in Latvia*. Edit. Shamseddin G. Gadziyev, Dainora Grundey, Yuriy Bilan, Bruno S. Sergi (scientific editors). Business Development and Markets in the European Economic Area. Monograph. -Kyiv: Foundation of International Studies, 2009, p. 421–436.

Raksti krājumos

1. Bratka V., Prauliņš A. Analysis of Farms' Borrowed Capital in the Baltic States // Grām.: „Education and Economy 2009. Materials of international scientific conference”. Tallinn University of Technology, Educational Research Centre, Mainor Business School, Vilnius University. Estonia, 8–9 May, 2009, p. 7–19. ISBN 978-9985-59-899-3.
2. Bratka V., Prauliņš A. Baltijas valstu lauku saimniecību ražošanas pievienotās vērtības salīdzinošā analīze (2001.–2006. g.) // Grām.: „Daugavpils Universitātes 50. starptautiskās zinātniskās konferences materiāli. "Social Sciences" Daugavpils Universitāte, 2008. gada 15.–17. maijs. Daugavpils : Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule”, 2009, 64.–70. lpp. ISBN 978-9984-14-423-8.
3. Bratka V., Prauliņš A. Diversity of Farm Indebtedness in Latvia and Poland: a Comparative Study. Warsaw University of Life Sciences // "Problems of World Agriculture", Vol. 6 (XXI), 2009, p. 10–25. ISBN 978-83-7583-132-0.
4. Bratka V., Prauliņš A. Efficiency of Borrowed Capital in Latvian Agricultural Holdings // Economics and Management Kaunas University of Technology, Faculty of Economics and Management, 2009, Nr. 14, p. 138–144. ISSN 1822-6515.
5. Bratka V., Prauliņš A. Piena pašizmaksas salīdzinošā analīze Latvijas piena lopkopības saimniecībās // Proceedings of the International Scientific Conference „Economic Science for Rural Development. Finances, Taxes, Investment and Support Systems”, Vol. 20. Latvia, Jelgava, 23–24 April, 2009, p. 152–159. ISSN 1691-3078, ISBN 978-9984-9937-3-7; AGRIS; EBSCO; Academic Search Complete.
6. Eglīte S., Skribāne I., Sproģe I. Fiskālās un monetārās politikas loma ekonomikas ciklu regulēšanā // Tautsaimniecības attīstības problēmas Latvijā. Nr. 7. Rīga, 2009, 6.–13. lpp. ISBN13:978-9984-19-924-5, Abstract Indexed Index Copernicus.

7. Melece L. Development of Biosafety System in Latvia // Journal für Verbraucherschutz und Lebensmittelsicherheit, Vol. 3, Suppl. 2 / February, 2009, p. 63 (Springer).
8. Melece L.. Extract from research on the amount of organic soils (Histosols) in Latvia from 1990–2004 according to IPCC Good Practice Guidance and uncertainty management for national greenhouse gas inventories // Latvia's National Inventory Report Submitted under United Nations Convention on Climate Change (Edit. J. Prīdmanis), 2009, p. 176–186.
9. Melece L. Issues of Food Consumption in Latvia // Proceedings of the International Scientific Conference Economic Science for Rural Development No 20, 2009, p. 103–111. ISSN 1691-3078; AGRIS; EBSCO; Academic Search Complete.
10. Melece L., Gulbe I., Hāzners J. Some Issues of Globalization Impact on Latvia's Food Marketing // 10th International Scientific Conference "Management Horizons in Changing Economic Environment: Visions and Challenges", Kaunas, Lithuania, 24–26 September 2009, p. 519–537. ISBN 978-9955-12-504-4.
11. Melece L., Prauliņš A. Issues of Food Consumption in Relevance with Household's Prosperity // "Second International Scientific Conference "Research People and Actual Tasks on Multidisciplinary Sciences". Vol. 3. "Social and human sciences. Economic sciences. Ecology and environmental protection, land and water use and environment". Lozenec, Bulgaria, 10–12 June, 2009, p. 153–157. ISSN 1313-7735.
12. Melece L., Prauliņš A., Popluga D. Organic Farming in Latvia: Development and Economic Issues // Žemės ūkio mokslai, Lithuanian Academy of Sciences, T. 16. Nr. 3–4, 2009, p. 148–156. ISSN 1392-0200; CAB Abstracts.
13. Melece L., Prauliņš A., Popluga D. Some Issues of CAP Implementation in Latvia: Regional Inequality Aspects // The Structural Changes in the Rural Areas and Agriculture in the Selected European Countries National Research Institute of Agricultural and Food Economics (Warsaw, Poland), 2009, Nr. 128.1, p. 180–193. ISBN 978-83-7658-088-3.
14. Melece L., Romanova D., Sproģe I., Golovčenko A., Šēna I. Galveno pārtikas produktu vajadzība un tās nodrošinājuma ekonomisko problēmu izpēte un risinājumi iedzīvotāju ģimenēs ar dažādu ienākumu līmeni // LZP Ekonomikas, juridiskās un vēstures zinātnes galvenie pētījumu virzieni 2008. gadā. Nr. 14. 2009, 107.–116. lpp.
15. Popluga D. Beef Consumption Trends in Latvia // Proceedings of International Scientific Conference "Research for Rural Development 2009", 2009, p. 241–247. EBSCO; AGRIS.
16. Popluga D., Špoģis K. Influence of Financial Support on Development of Meat Sector in Latvia // Economic Science for Rural Development, No. 20, Jelgava : LLU, 2009, p. 13–19. ISSN 1691-3078.
17. Popluga, D., Melece, L. Trends in Latvia's Food Expenditure, Consumption and Nutrition // Proceedings of the Latvia University of Agriculture Nr. 22 (317). Jelgava, 2009, p. 43–52. ISSN 1407-4427; CABI Publishing CAB Abstracts.
18. Sproģe I. ar līdzautoriem. Fiskālās un monetārās politikas loma ekonomikas ciklu regulēšanā // Tautsaimniecības attīstības problēmas Latvijā. Nr. 7. Rīga, 2009, 6.–13. lpp. ISBN13:978-9984-19-924-5, Abstract Indexed Index Copernicus.
19. Sproģe I. Enerģētiskā sektora nozīme valsts attīstībā // Tautsaimniecības attīstības problēmas Latvijā. Nr. 7. Rīga, 2009, 144.–152. lpp. ISBN13:978-9984-19-924-5, Abstract Indexed Index Copernicus.
20. Sproģe I. Latvijas nodokļi un ekonomiskā krīze // Tautsaimniecības attīstības problēmas Latvijā. Nr. 7. Rīga, 2009, 124.–136. lpp. ISBN13:978-9984-19-924-5, Abstract Indexed Index Copernicus.
21. Sproģe I. Latvijas nodokļu politikas nākotnes virzieni // LU Raksti, 737. sējums „Ekonomika”, VII. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds 319.–328. lpp. ISBN 978-9984-45-022-3, ISSN 1407-2157.
22. Sproģis A., Sproģe I., Sproģis J. Latvijas tautsaimniecība 2009.gada sākumā // Tautsaimniecības attīstības problēmas Latvijā. Nr. 7. Rīga, 2009, 14.–36. lpp. ISBN13:978-9984-19-924-5, Abstract Indexed Index Copernicus.
23. Sproģis A., Sproģis J., Sproģe I. Latvijas tautsaimniecības attīstības problēmas 21.gadsimtā // LU Raksti, 737. sējums „Ekonomika”, VII. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2009, 303.–318. lpp. ISBN 978-9984-45-022-3, ISSN 1407-2157.
24. Sproģis J., Sproģe I., Sproģis A. Latvijas lauksaimniecības reģionālās specializācijas izmaiņas // Economic Science for Rural Development No. 15, 2009. ISSN 1691-3078; ISBN 978-9984-9937-1-3 Abstracted / Indexed: AGRIS, EBSCO.
25. Šulca O., Sproģe I. Role of Latvian Agriculture in Foreign Trade // Proceedings of 10 th International Scientific Conference Economic Science for Rural Development. Nr 18, 2009, p. 217–223. ISSN 1691-3078; ISBN 978-9984-9937-1-3 Abstracted / Indexed: AGRIS, EBSCO.
26. Šulca O., Sproģe I. Latvijas ārējā tirdzniecība // Tautsaimniecības attīstības problēmas Latvijā. Nr. 7. Rīga, 2009, 163.–171. lpp. ISBN13:978-9984-19-924-5, Abstract Indexed Index Copernicus.

Opportunities of Sustainable Entrepreneurship in the Latvia's Agrarian Sector in Accordance with New Policy Framework of the European Union

Summary

This paper presents the main results of a study on opportunities of sustainable entrepreneurship in the Latvia's agrarian sector in accordance with new policy framework of the European Union. The aim of the study is to evaluate the impact of factors, to illuminate the opportunities and preconditions of agricultural holding sustainable development in Latvia's agrarian sector. For achieving the appointed aim following objectives are defined: 1) to evaluate and improve the current methods of economic analysis to study agricultural holding activity and production efficiency taking into account the peculiarities of agrarian sector; 2) to research the farm capital structure and the impact of financial leverage; 3) to calculate the correlation between financial leverage and net value added in agricultural holdings of different economic size. The available data of FADN and FADN national liaison agencies in the Baltic States has been used in the study. The results of a study show that value added could be considered as one of the most suitable ratios for the evaluation of farm performance along with some derived ratios such as net value added, net value added per average work unit, specific weight of net value added in farm revenues. In agricultural holdings of almost all economic size groups the close positive correlation between the impact of financial leverage on ROE and farm production efficiency was observed thus indicating that the efficient use of borrowed capital is a prerequisite of high agricultural productivity and return on farm assets.

Keywords: farm, added value, economical analysis, leverage.

Dr.ekon., LVAEI pētn. **Ligita Melece**
Dr. ekon., LVAEI pētn. **Artūrs Prauliņš**
Maģ.biol., doktorante, LVAEI pētn. **Dina Popluga**
Maģ.ekon. **Ilze Sprōģe**
Asistents **Aleksandrs Golovčenko**
Asistente **Ilze Šēna**

Latvijas Valsts agrārās ekonomikas institūts,
Strukturu ielā 14, Rīga, LV – 1039
e-pasts: ligita@lvaei.lv

Pārtikas patēriņš, tā tendences un ietekmējošie faktori ilgtspējīgas attīstības kontekstā

Anotācija

Publikācija atspoguļo atbilstoši projekta mērķim 2009. gadā veikto pētījumu galvenos rezultātus par: 1) politikas pamatnostādņu uztura un pārtikas nodrošinājuma jomā; 2) par pārtikas cenu izmaiņu tendencēm; 3) galveno pārtikas produktu nodrošinājumu Latvijā; 4) patērētās pārtikas struktūru un kvantitāti; pārtikas izdevumiem un to tendencēm Latvijas mājsaimniecībās kopumā un atkarībā no mājsaimniecību ienākumiem; 5) mājsaimniecību kvintīļu grupās patērētās pārtikas un tās tendenču novērtējumu. Pētījuma rezultāti liecina, ka Latvijā pašlaik pārtikas pašnodrošinājums netiek apmierināts tajās produktu grupās, kurās tas būtu iespējams; izdevumu īpatsvars pārtikas iegādei kopējā patēriņa struktūrā joprojām ir augsts, viens no augstākajiem Eiropā, un īpaši nozīmīgs tas ir trūcīgākajām mājsaimniecībām. Neskatoties uz augsto izdevumu apjomu pārtikas iegādei, pārtikas patēriņš ir nepilnvērtīgs un neatbilst veselīga uztura rekomendācijām, it īpaši trūcīgākajās mājsaimniecībās, un būtiskas tā uzlabošanās tendences nav novērojamas.

Atslēgvārdi: pārtikas patēriņš, pašnodrošinājums, cenas, mājsaimniecība, kvintile.

Ievads / Introduction

Pasaulē un arī Eiropā pārtikas patēriņa un uztura problēmas tiek arvien biežāk un daudzpusīgāk pētītas vairāku ekonomisku un sociālu iemeslu dēļ, kur svarīgākie ir šādi: 1) ilgtspējīgu attīstības, vides piesārņošanas un pārmērīgas dabas resursu izmantošanas kontekstā; 2) saistībā ar nabadzības novēršanu, sabiedrības veselības un labklājības nodrošināšanu, kur viens no galvenajiem faktoriem ir pilnvērtīga uztura nodrošināšana visiem sabiedrības locekļiem; 3) ar nepilnvērtīgu uzturu saistīto smago slimību (diabēts, sirds asinsvadu saslimšana, audzēji u.c.) novēršanā, jo saslimšanu rezultātā daļa sabiedrības kļūst darba nespējīga un aprūpējama, kas uzliek papildu slogu sabiedrībai slimnieku un invalīdu uzturēšanai. Starptautiskā pieredze rāda (EFSA, 2005³⁰), ka pārtikas patēriņš var tikt pētīts no dažādiem aspektiem, kur datus var iedalīt vairākās grupās: pārtikas tirgus vadība (mazumtirdzniecības pārdošanas ieņēmumi, mājsaimniecību pirkumi, pārtikas pieejamība un cenas); veselība un uzturvērtība (individuālais pārtikas patēriņš); ar pārtiku saistītās slimības; pārtikas nekaitīgums; ietekme uz vidi (bioloģisko produktu patēriņš, ĢMO pārtikas patēriņš, pārtikas radītie atkritumi).

Projekta vispārīgais **mērķis** ir izstrādāt zinātniski pamatotus priekšlikumus galveno pārtikas produktu vajadzības noteikšanā un precizēšanā un detāli izpētīt galveno pārtikas produktu nodrošinājuma iespējas Latvijas iedzīvotāju ģimenēs (mājsaimniecībās) ar dažādu ienākumu līmeni.

Pētījuma **objekts** ir nodrošinājums ar galvenajām pārtikas produktu grupām; pārtikas produktu patēriņš, tā struktūra, tendences un ekonomiskie aspekti Latvijā, ņemot vērā dažādo mājsaimniecību nodrošinājuma (ienākumu) līmeni u.c. faktoros. Atbilstoši izvirzītajam mērķim projekta galvenie **uzdevumi** 2009. gadā bija: novērtēt pārtikas produktu pašnodrošinājumu Latvijā; analizēt Latvijas mājsaimniecību galveno pārtikas produktu patēriņa, t.sk. tā uzturvērtības, galvenās tendences; detalizēti izpētīt pārtikas produktu patēriņu Latvijas mājsaimniecībās ar dažādu ienākumu līmeni.

Pētījumā tika izmantotas atsevišķiem uzdevumiem piemērotākās kvalitatīvās un kvantitatīvās ekonomisko pētījumu **metodes**: statistiskā datu analīzes, korelācijas – regresijas un dinamisko rindu analīzes; analīzes un sintēzes; loģiski un abstrakti konstruktīvās; eksperta u.c. metodes. Latvijas iedzīvotāju nodrošinājuma, pārtikas produktu patēriņa un uzturvērtības aprēķinos un analīzē izmantoti šādi **materiāli**: Latvijas Centrālās statistikas pārvaldes (CSP) publicētie un npublicētie dati, Mājsaimniecību budžeta pētījuma (MBP) publicētie rezultāti un npublicētie dati 1990. līdz 2009. gadam, kā arī zinātniskās publikācijas, specializētā teorētiskā literatūra, Eiropas Savienības, starptautisko institūciju un Latvijas programmatiskie dokumenti un pārskati.

Politikas pamatnostādnes uztura un pārtikas nodrošinājuma jomā / Policy framework in the sphere of nutrition and food security

Lai gan gandrīz visās Eiropas reģiona dalībvalstīs ir izstrādāta valdības apstiprināta uztura un pārtikas nekaitīguma politika, Eiropas reģionā turpina pieaugt ar nepareizu uzturu saistītu slimību slogs, jo īpaši kā aptaukošanās epidēmijas sekas. Tajā pašā laikā Eiropas valstu veselības aizsardzības sistēmas ietekmē pārtikas izraisītas slimības.

³⁰ EFSA (2005) European Food Consumption Database: Current and Medium to Long-term Strategies. Brussels, Belgium: EFSA, 161 p.

Ar Eiropas reģiona otro rīcības plānu³¹ tika noteikti veselības, uztura, pārtikas nekaitīguma un pārtikas nodrošinājuma mērķi un paredzēts dažādu saskaņotu un integrētu pasākumu kopums, kas aptver dažādus valsts pārvaldes sektorus un iesaista sabiedriskos un privātos dalībniekus. Paredzētie pasākumi aptver uztura uzlabošanu, nekaitīgas, veselīgas pārtikas pieejamību un ilgtspējīgu pārtikas nodrošinājumu.

2000. gadā septembrī Pasaules Veselības organizācijas (turpmāk tekstā – PVO) Eiropas reģionālā komiteja apstiprināja Pārtikas un uztura politikas pirmo plānu³², aicinot Eiropas valstis izstrādāt pārtikas un uztura politiku, tostarp Eiropas Savienības dalībvalstīs. Kaut gan lielākā daļa valstu šādu politiku ir izstrādājušas, tomēr lielākajā daļā reģiona valstu slimības, kas saistītas ar uzturu un ko izraisījuši pārtika, joprojām ir ievērojams slogs sabiedrības veselībai. Eiropā no kopējā slimību sloga 4,6% DALY (DALY – *disability-adjusted life year*; viens DALY ir viens veselīgas dzīves zaudēts gads³³) bija saistīti ar nepareizu uzturu. Bez tam aptaukošanās, kas ir strauji pieaugoša problēma, ir sasniegusi epidēmijas apmērus un veido papildus 7–8% DALY. Vairākas valstis ir sākušas izstrādāt nacionālo politiku un rīcības plānus.³⁴ Joprojām Eiropā un arī Latvijā tiek konstatēts, ka uzturs ir nepietiekams un ka pārtikas nenodrošinātība un uztura nepietiekamība plaši ietekmē neaizsargātas iedzīvotāju grupas. Gados vecu cilvēku, hronisku slimnieku un invalīdu nepietiekams uzturs atšķirīgā apjomā ir sastopams visā Eiropā. Eiropas mēroga pētījumos konstatēts, ka valstīs, kurās ienākumi ir zemi, nabadzība skar vairāk nekā pusi iedzīvotāju, izraisot nenodrošinātību ar pārtiku un tādas pārtikas patēriņu, kuras uztura rādītāji ir zemi. Tiek uzsvērts, ka nenodrošinātība ar pārtiku ir neaizsargātu iedzīvotāju grupu problēma arī tajās valstīs, kurās ienākumi ir augsti.

Cukura, augu eļļas un dzīvnieku izcelsmes produktu piedāvājums ir pieaudzis un parasti pārsniedz Eiropas iedzīvotāju vajadzības; tajā pašā laikā tikai dažas valstis nodrošina pietiekamu augļu un dārzeņu daudzumu visiem iedzīvotājiem.³⁵ Pārtikas izplatīšana un piegāde daudzās attīstītās valstīs ir koncentrēta dažu uzņēmēju rokās, kas ietekmē produktu piedāvājumu, nekaitīgumu un cenu. Plašsaziņas līdzekļiem, reklāmai un mazumtirdzniecības sektoriem ir ietekme uz diētas izvēli, kas dažreiz ir pretēja sabiedrības veselības speciālistu ieteiktajai.³⁶ Otrajā rīcības plānā uzmanība pievērsta galvenajām sabiedrības veselības problēmām uztura, pārtikas nekaitīguma un pārtikas nodrošinājuma jomā, aplūkojot jautājumus par neinfekcijas slimībām (it īpaši aptaukošanos), kas saistītas ar diētu un pārtikas izraisītām slimībām. Pēc programmas izstrādātāju domām uztura un pārtikas nodrošinājuma politikas un programmu integrēšana uzlabos sabiedrības veselību, samazinot slogu veselības aizsardzības izdevumiem. Dalībvalstīs jāorganizē savas veselības aizsardzības sistēmas atbilstoši PVO vidēja termiņa stratēģiskajam plānam 2008.–2013. gadam.³⁷

Rīcības plānā ir definēti mērķi un uzdevumi dažādu aktuālu veselības problēmu risināšanai, un norādītas sešas jomas, kurās būtu nepieciešams veikt integrētus pasākumus dalībvalsts līmenī (1. attēls).

VESELĪBAS PROBLĒMAS	RĪCĪBAS JOMAS
Ar diētu jeb uzturu saistītas neinfekcijas slimības	Atbalsts veselīgam dzīves sākumam
Bērnu un pieaugušo aptaukošanās	Nekaitīgas, veselīgas pārtikas un ilgtspējīga pārtikas piedāvājuma nodrošināšana
Mikroelementu deficīts	Patērētāju vispusīgas informēšanas un izglītošanas nodrošināšana
Pārtikas izraisītas slimības	Integrētu pasākumu veikšana attiecīgu noteicošo faktoru risināšanai
	Uztura un pārtikas nekaitīguma uzlabošana veselības sektorā
	Monitorings un novērtēšana

1. attēls. Ar pārtiku saistītās veselības problēmas un rīcības jomas

Figure 1. Health challenges and action areas related to food

Avots: adaptēts no WHO Regional Office for Europe datiem, 2008.³⁸

³¹ WHO Regional Office for Europe (2008). *WHO European Action Plan for Food and Nutrition Policy 2007–2012*. Copenhagen : World Health Organization.

³² WHO Regional Office for Europe (2001). *The First Action Plan for Food and Nutrition Policy, WHO European Region, 2000–2005*. Copenhagen : WHO Regional Office for Europe.

³³ Metrics: Disability-Adjusted Life Year (DALY). Pieejams: http://www.who.int/healthinfo/global_burden_disease/metrics_daly/en/index.html

³⁴ WHO Regional Office for Europe (2006). *Comparative analysis of food and nutrition policies in WHO European Member States*. Copenhagen : WHO Regional Office for Europe.

³⁵ WHO Regional Office for Europe (2006). *Comparative analysis of nutrition policies in the WHO European Region*. Geneva : World Health Organization.

³⁶ World Health Organization (2006). *Marketing of food and non-alcoholic beverages to children*. Report of a WHO forum and technical meeting, Oslo, Norway, 2–5 May 2006. Geneva : World Health Organization.

³⁷ World Health Organization (2007). *Medium-Term Strategic Plan 2008–2013 and Proposed Programme Budget 2008–2009*. Geneva : World Health Organization.

³⁸ WHO Regional Office for Europe (2008). *WHO European Action Plan for Food and Nutrition Policy 2007–2012*. Copenhagen : World Health Organization.

Otrais rīcības plāns veselības jomā paredz sasniegt šādus mērķus:

- samazināt ar diētu saistītu neinfekcijas slimību izplatību;
- bērniem un pusaudžiem apturēt un samazināt aptaukošanos;
- samazināt mikroelementu deficīta izplatību;
- samazināt pārtikas izraisītu slimību biežumu.

Lai sasniegtu šos mērķus veselības jomā, mērķi attiecībā uz iedzīvotāju uzturu jānosaka atbilstīgi ANO Pārtikas un lauksaimniecības organizācijas (FAO) un PVO ieteikumiem (WHO/FAO Expert Consultation, 2003³⁹), kas ir šādi:

- 10% no ikdienā ar pārtiku uzņemtās enerģijas jābūt uzņemtai ar piesātinātajiem taukiem;
- 1% no ikdienā ar pārtiku uzņemtās enerģijas jābūt uzņemtai ar transtaukskābēm;
- 10% no ikdienā ar pārtiku uzņemtās enerģijas jābūt uzņemtai ar brīvajiem cukuriem¹;
- augļu un dārzeņu ikdienas patēriņam jābūt 400 g;
- sāls ikdienas patēriņam jābūt <5 g.

Saskaņā ar rīcības plānu pārtikas nodrošinājuma mērķis ir jānosaka saskaņā ar Tūkstošgades attīstības mērķi numur viens, lai par 50% samazinātu to cilvēku daļu, kas cieš badu. Ja nepieciešams, jāuzlabo veselīgas pārtikas, piemēram, augļu un dārzeņu, pieejamība un pirktspēja un jāsamazina tādas pārtikas piedāvājums, kuras enerģētiskā vērtība ir augsta un uzturvērtība zema. Pārtikas nodrošinājuma mērķi jāsaista ar mērķiem diētas kontekstā dažādām sociālekonomiskām iedzīvotāju grupām.

Lauksaimniecības un zivsaimniecības politika iespaido sabiedrības veselību, ietekmējot piedāvājumu, vietējo pieejamību, nekaitīgumu, pirktspēju un pārtikas pieejamību. Tirdzniecības dinamikai ir negatīva potenciāla ietekme uz pārtikas piedāvājumu, jo īpaši nelabvēlīgām iedzīvotāju grupā (Cummins, Macintyre, 2006⁴⁰). Daudzās industriālās valstīs pārtikas izplatīšanā dominē lielāki uzņēmumi, bet mazāki lieltirgotāji un mazumtirgotāji tiek izstumti no tirgus. Vietējie veikali nabadzīgākos apvidos bieži ir pārmērīgi dārgi; tajos ir maza izvēle un slikta produktu kvalitāte. Lielākā daļa pārtikas, kas tiek patērēta, ir rūpnieciski apstrādāta; arvien vairāk pārtikas tiek patērēts ārpus mājas, un tai ir arvien lielāka enerģētiskā vērtība un tauku saturs (Jeffery et al., 2006; Prentice, Jebb, 2003⁴¹).

Pārtikas preču cenu pieaugums un to ietekmējošie faktori / The increase of foodstuff prices and its influencing factors

Liela ietekme uz pārtikas patēriņu kopumā un uztura tendencēm Latvijā ir arī starptautiskiem jeb globāliem procesiem, kas saistīti ar globālā tirgus arvien straujāku attīstību un pārtikas, tostarp lauksaimniecības produkcijas, cenu pieaugumu.

Pasaules tirgus cenas nozīmīgākajiem pārtikas produktiem, kā, piemēram, graudiem un augu eļļai, pēdējo divu gadu laikā ir pieaugušas par 60%. Arī daudzās pasaules valstīs pārtikas mazumtirdzniecības cenas pēdējo divu gadu laikā ir būtiski pieaugušas, kas rada bažas attiecībā uz pārtikas piedāvājumu un pieprasījumu. Ņemot vērā to, ka pārtikas cenu pieaugums rada grūtības daudziem patērētājiem ar zemiem ienākumiem visā pasaulē, pārtikas cenu inflācija ir sociāli un politiski jutīgs jautājums. Tāpēc pasaules uzmanība šobrīd ir pievērsta šī jautājuma risināšanai (Trostle, 2008⁴²).

Ilgtermiņa tendences rāda, ka graudu, eļļas sēklu un eļļas augu ražošanas apjomi katru gadu samazinās. Pēc USDA prognozēm⁴³ laikposmā no 2009. līdz 2017. gadam šo produktu ražošanas apjomi katru gadu samazināsies par 1,2%. Turklāt tiek prognozēts, ka samazināsies arī lauksaimniecības produktu raža. Ārzemju autori (Trostle, 2008¹³) norāda, ka galvenie lauksaimniecības kultūraugu ražas samazināšanās iemesli varētu būt pētījumu samazināšanās lauksaimniecības sektorā un valdības un starptautisko institūciju izveidošanās. Stabilās pārtikas produktu cenas pēdējos 20 gados ir bijis iemesls tam, ka katru gadu pakāpeniski tiek samazināts finansējums zinātniskiem pētījumiem. Lai gan finansējums zinātnei privātajā sektorā ir pieaudzis, tas galvenokārt ir vērstas uz izmaksu samazināšanas, nevis ražas paaugstināšanas tehnoloģiju attīstību.

Virksne faktoru ir veicinājusi saspringtu apstākļu veidošanos pasaules tirgū, kas savukārt izraisīja strauju pārtikas preču cenu pieaugumu (šī tendence vērojama kopš 2002. gada). Daži faktori atspoguļo galvenās tendences attiecībā uz lauksaimniecības produktu piedāvājumu un pieprasījumu, bet citi – situāciju pasaules naftas un valūtas tirgū. Galvenie faktori, kas ietekmē pārtikas preču cenu celšanos pasaules mērogā, ir apkopoti 2. attēlā. Kā viens no būtiskākajiem, mūsdiā, ir biodegvielas ražošana, kas ietekmē cenu celšanos.

³⁹ WHO/FAO Expert Consultation (2003). *Diet, nutrition and the prevention of chronic diseases*. Report of a joint WHO/FAO expert consultation, Technical Report Series, No. 916. Geneva : World Health Organization.

⁴⁰ Cummins, S., Macintyre, S. (2006). Food environments and obesity—neighbourhood or nation? *International Journal of Epidemiology*, 35(1), p. 100–104.

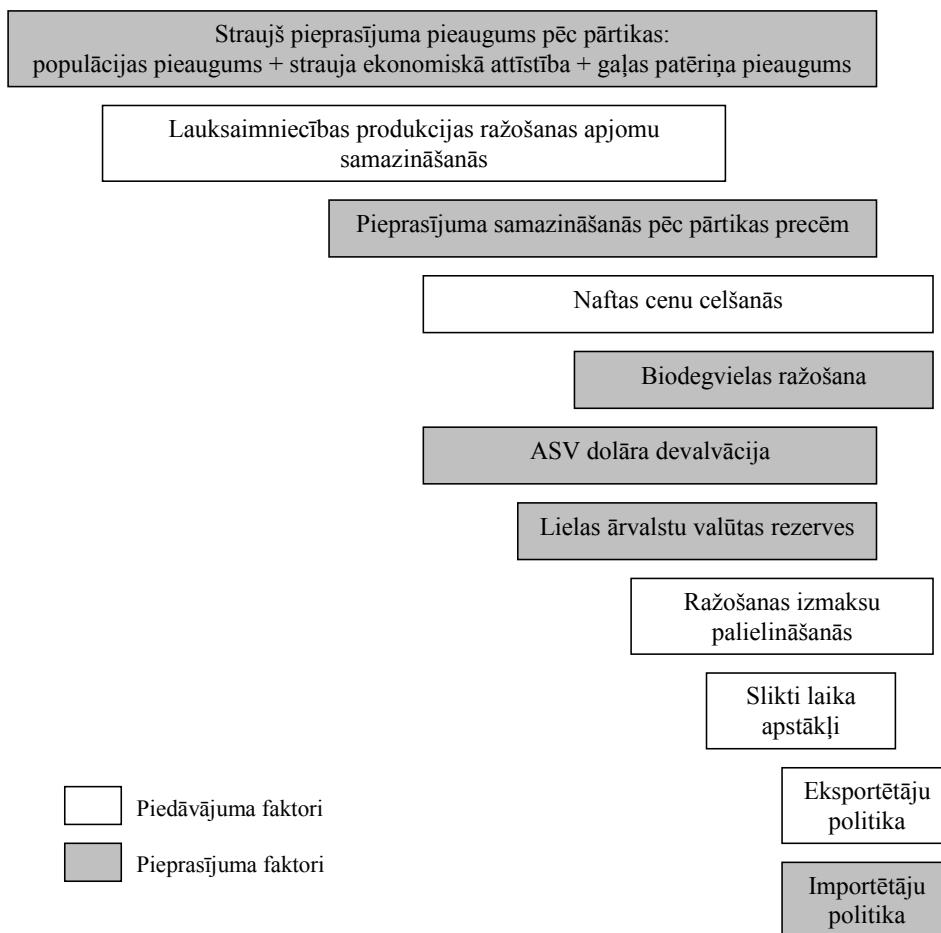
⁴¹ Jeffery, R.W. et al (2006). Are fast food restaurants an environmental risk factor for obesity? *International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity*, 3, p. 35–41.

Prentice, A.M., Jebb, S.A. (2003). Fast foods, energy density and obesity: a possible mechanistic link. *Obesity Reviews*, 4, p. 187–194.

⁴² Trostle, R. (2008). Global Agricultural Supply and Demand: Factors Contributing to the Recent Increase in Food Commodity Prices. Pieejams: <http://www.ers.usda.gov/Publications/WRS0801/WRS0801.pdf>

⁴³ Pieejams: <http://www.ers.usda.gov/Briefing/Baseline>

1996 1998 1999 2000 2001 2002 2003 2004 2005 2006 2007 2008

2. attēls. Faktori, kas veicina pārtikas preču cenu pieaugumu

Figure 2. Factors influencing increase of food prices

Avots: pēc Trostle, 2008.⁴⁴

Pārtikas cenas Latvijā

Lai gan Latvijā pārtikas cenas auga strauji un straujāk nekā citās Eiropas valstīs, tomēr ekonomiskā krīze un recesija izraisīja iedzīvotāju pirktspējas kritumu un 2009. gadā mazumtirdzniecības cenas dažiem pārtikas produktiem samazinājās. Salīdzinot 2009. gada patēriņa cenas pārtikas produktu grupām un apakšgrupām ar 2008. gada cenām, konstatēts, ka cenas ir pazeminājušās šādām produktu grupām un apakšgrupām: pārtikai un bezalkoholiskajiem dzērieniem par 0,1 procentpunktu, pārtikai kopumā par 0,7 procentpunktiem, kā arī atsevišķām produktu grupām (1. tabula), kur vislielākais samazinājums ir novērots dārzeņiem – par 14,8 procentpunktiem.

⁴⁴ Trostle, R. (2008). Global Agricultural Supply and Demand: Factors Contributing to the Recent Increase in Food Commodity Prices. Pieejams: <http://www.ers.usda.gov/Publications/WRS0801/WRS0801.pdf>

Dažu pārtikas produktu grupu un apakšgrupu mazumtirdzniecības cenu samazinājums Latvijā 2009. gadā
Decrease of retail prices of some food product groups and sub-groups in Latvia, 2009

Produktu grupa vai apakšgrupa	Procentos pret 2008. gadu
Labības produkti	-1,6
Piens, siers, olas	-8,2
Piens un piena produkti	-8,6
Siers	-11,3
Olas	-0,3
Eļļas un tauki	-1,3
Augļi	-10,7
Dārzeņi un kartupeļi	-8,6
Dārzeņi	-14,8
Kartupeļi	-9,5
Cukurs	-3,3

Skaidrojot pārtikas produktu mazumtirdzniecības cenu izmaiņas kopš 2004. gada, kad Latvija iestājās ES, secināts, ka rudzu-kviešu maizes, baltmaizes, sviesta, burkānu, kartupeļu, liellopu gaļas, cieto sieru, cīsiņu, piena, olu, kviešu miltu un maltā kafijas cenas pieaugušas par vairāk nekā 50 procentpunktiem.

Izvērtējot kaloriju cenu, konstatēts, ka trūcīgākajās mājsaimniecībās (1.–2. kvintile) visās produktu grupās kaloriju izmaksas ir lētākas jeb cena zemāka nekā labāk nodrošinātajās mājsaimniecībās (4-5. kvintile), kā tas redzams 2. tabulā.

Kaloriju cena Latvijas mājsaimniecībās ar dažādu ienākuma līmeni, LVL/1000 Kkal
The price of calories in Latvia's households with different income level, LVL/1000 Kcal

	1.–2. kvintile	4.–5. kvintile	Vidēji valstī
Maize un labības izstrādājumi	0,32	0,59	0,42
Ģaļa un gaļas produkti	0,73	0,89	0,81
Zivis un zivju produkti	1,12	1,72	1,39
Piens un piena produkti	0,72	0,92	0,82
Olas	0,12	0,14	0,12
Taukvielas:	0,99	1,18	1,08
Augļi un ogas	1,46	1,65	1,53
Dārzeņi	2,99	4,30	3,52
Kartupeļi	0,42	0,47	0,44
Cukurs un citi saldumi	0,24	0,31	0,28
Bezalkoholiskie dzērieni*	3,22	2,66	2,86
Alkoholiskie dzērieni	1,98	2,67	2,41
Vidēji	0,55	0,81	0,67

*) Kafija, tēja, dārzeņu sula, augļu sula

Latvijas pašnodrošinājums ar pārtiku⁴⁵ / Latvia's security of food⁴⁶

Salīdzinot ar citiem nozīmīgiem dažādu valstu agrorūpniecisko sektoru raksturojošiem indikatoriem, pārtikas pašnodrošinājuma pakāpe mazākā mērā ir atkarīga no valsts attīstības līmeņa. Tādas gandrīz visās valstīs pieejamas preces kā, piemēram, banāni un kakao, tiek ražoti tikai dažās valstīs tropu joslā. Savukārt tropu klimats nav piemērots labības ražošanai. Labības deficīts ir ierasts arī Ziemeļāfrikā un arābu valstīs ar sausu klimatu. Arī piena produkti valstīs ar pārmērīgi karstu klimatu netiek ražoti pietiekamā apjomā. Savukārt visā pasaulē izplatītā produkta – saulespuķu eļļas gandrīz vienīgais izejvielu avots ir Ukraina.

Globalizācijas procesam turpinoties, pieaug tādu produktu pieprasījums visā pasaulē, kurus pārstāv starptautiski atpazīstamu un ietekmīgu pārstrādes produktu tirdzniecības zīmoli. Tomēr šo produktu izplatība lielā mērā ir atkarīga no valsts iedzīvotāju pirktspējas. Brazīlijā un Argentīnā importa atkarības koeficients nepārsniedz 5%, bet tajā pašā laikā Beniluksa valstu importa atkarība pārsniedz pat 70%. Arī Polijas, Ukrainas un Dienvidaustrumeiropas importa atkarība ir mazāka nekā pārējo Rietumeiropas valstu importa atkarība.

Novērtējot valsts pašnodrošinājumu ar pārtiku, tostarp lauksaimniecības produkciju, kas nepieciešama gan pārtikas pārstrādes sektoram kā izejviela, gan iedzīvotāju patēriņam jeb uzturam, konstatēts: lai gan novērojamas pozitīvas tendences dažu produktu grupu importa atkarībā, tomēr kopējā pārtikas importa atkarība ir pieaugusi no 25% 2004. gadā līdz 34% 2007. gadā (3. tabula).

⁴⁵ Pārtika – pārtika un bezalkoholiskie dzērieni.

⁴⁶ Food – food and non-alcoholic beverages.

Graudaugi un milnrūpniecības produkti. Caurmēra ražas gados pašnodrošinājums ar galvenajām pārtikas graudaugu kultūrām (kvieši, rudzi, mieži) sasniedz 100%, bet, rodoties deficītam, trūkstošie apjomi parasti tiek ievesti no Lietuvas un Igaunijas. No nozīmīgākajiem graudaugiem pilnībā tiek importēti rīsi, mazākā apjomā griķi. Rīsi tiek importēti no Taizemes un Pakistānas, kā arī no Eiropas Savienības valstīm. Griķu importu pilnā apjomā nodrošina Lietuva. Nozīmīgākie miltu konditorejas un sauso graudaugu brokastu apjomi tiek ievesti no Polijas. Pusi no makaronu importa nodrošina Čehija un Lietuva. Pašnodrošinājums ar graudaugiem un miltu produktiem veido apmēram 80–90%. **Gaļa.** Gaļas importa atkarība svārstās 20-25% robežās. Kopumā galveno gaļas veidu vietējais piedāvājums nav pietiekams un lielākie apjomi tiek importēti, lai tos pārstrādātu gaļas produktos. Lielāko daļu putnu gaļas ievēd no Lietuvas un Beniluksa valstīm. Savukārt Polija un Lietuva nodrošina lielāko daļu no liellopu gaļas importa. Daļa tiek ievesta arī no Igaunijas, Ungārijas un Spānijas. Pusi cūkgaļas importa nodrošina Polija un Vācija. Mazāki apjomi tiek importēti no Igaunijas uz Dānijas. **Piens un piena produkti.** Pašnodrošinājums ar piena produktiem sasniedz 80–90%. Importēti tiek galvenokārt skābpiena produkti no Polijas un Vācijas, kā arī siers no Lietuvas un vecajām ES dalībvalstīm. Importa atkarība 15% pienam ir nepieļaujama, un turpmākai valsts politikai būtu jābūt vērīgai uz importa atkarības samazināšanu, jo Latvija ilgus gadus iepriekšējo valsts iekārtu laikā (pirmā brīvvalsts un okupācija) bija piena un piena produktu eksportētājvalsts. **Olas.** Olu importa atkarība nepārsniedz 4%, kur lielāko daļu no olu importa veido imports no Lietuvas. **Dzīvnieku tauki (arī sviests un krējums).** Dzīvnieku tauku importa atkarība ir 10–20%, kur lielākā daļa sviesta un krējuma tiek importēta no Lietuvas. Tāpat kā piena produktu, arī dzīvnieku tauku, it īpaši sviesta un krējuma, imports būtu nepieļaujams.

3. tabula

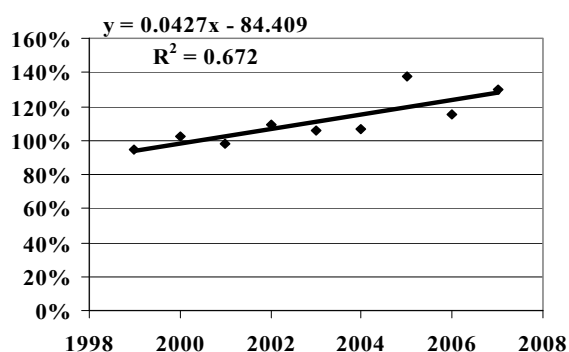
Galveno pārtikas produktu grupu importa atkarība Latvijā, 2004.–2007. g., %
Import dependency of main food product groups in Latvia, 2004–2007, %

Produktu grupa	2004.	2005.	2006.	2007.
Graudaugi	11%	14%	21%	20%
Gaļa	21%	21%	23%	21%
Piena produkti, izņemot sviestu un krējumu	9%	16%	13%	15%
Olas	1%	1%	4%	3%
Dzīvnieku tauki (ieskaitot sviestu un krējumu)	22%	21%	12%	11%
Zivis, jūras produkti	24%	38%	33%	33%
Cietes sakņaugi (kartupeļi)	6%	6%	15%	12%
Cukurs un saldinātāji (ieskaitot saldinātus bezalkoholiskos dzērienus)	51%	54%	48%	68%
Riekstkoku rieksti	100%	100%	100%	100%
Eļļaugi	100%	100%	100%	100%
Augu eļļas	98%	97%	97%	97%
Dārzeņi	21%	27%	29%	29%
Augļi	64%	76%	66%	66%
Stimulanti (kafija, tēja, kakao, šokolāde)	76%	80%	86%	87%
Garšvielas	100%	100%	100%	100%
Alkoholiskie dzērieni	35%	32%	33%	33%
Kopā	25%	29%	32%	34%

Zivis. Zivju importa atkarība pēdējo gadu laikā pastāvīgi nedaudz palielinās un sasniedz 33%. Lielākā daļa no importa ir saldētas un atvēsinātas okeāna zivis, kuras rūpnieciski pārstrādā, kā arī patēriņam paredzēta laša imports no Skandināvijas valstīm. Lai samazinātu importa atkarību, būtu nepieciešams politiskā līmenī vēl vairāk atbalstīt ES fondu piesaisti zivju audzētavu izveidei, jo iekšējie un ārējie ūdeņi ir Latvijas priekšrocība un bagātība. **Cietes sakņaugi (kartupeļi).** Kartupeļu imports ir izteikti sezonāls un apjomu ziņā ierobežots. Importēti tiek tikai jaunie kartupeļi. Pašnodrošinājums ar kartupeļiem veido 90–95%. Lielākie importa apjomi tika ievesti no ES dienvidu valstīm. **Cukurs un saldinātāji (ieskaitot saldinātus bezalkoholiskos dzērienus).** Cukura, cukura konditorejas un saldinātu bezalkoholisko dzērienu pašnodrošinājums pēc cukura nozares likvidācijas no 50% līmeņa samazinājies līdz 10–15%. Lielāko daļu no cukura, kā arī cukura konditorejas importa nodrošina Polija un Lietuva. Lielākie bezalkoholisko dzērienu apjomi tiek importēti no Igaunijas un Lietuvas. **Riekstkoku rieksti.** Rieksti pilnībā tiek importēti. Nozīmīgākās valstis importā ir ASV, Ķīna, Indija un Gruzija. **Eļļas augi un augu eļļas.** Latvijā audzēto rapšu un rapšu eļļas īpatsvars kopējā nodrošinājumā ar eļļu nepārsniedz 3%. Pārējie eļļas augi un augu eļļas tiek importēti, un lielākie eļļas apjomi tiek ievesti no Lietuvas, Igaunijas un citām ES valstīm. Būtu jāpārskatī pārtikas eļļu ražošana Latvijā, lai paaugstinātu pašnodrošinājumu un apgādātu iedzīvotājus ar augstākas kvalitātes veselīgu auksti spiestu eļļu, kura nebūtu ģenētiski modificēta. Mūsdiā, šāda eļļa varētu atrast savu nišu Latvijas eksportā. **Dārzeņi.** Objektīvu iemeslu dēļ (laika apstākļi, ražošanas sezonālitate) pašnodrošinājums ar galvenajiem dārzeņu veidiem (tomāti, gurķi) jau tradicionāli nav pietiekams. Dārzeņu imports pēdējo gadu laikā pastāvīgi palielinās (tiek dažādots to sortiments) un sasniedz 30%. Ņemot vērā Holandes lielo īpatsvaru eksportā uz citām ES valstīm (liela daļa citu ES valstu dārzeņu uz citām valstīm tiek eksportēti no Holandes termināliem), lielākā daļa dārzeņu importa tiek ievesta no Holandes. Nozīmīgi daudzumi tiek importēti arī no Beļģijas, Spānijas, Polijas un Itālijas. Savukārt no

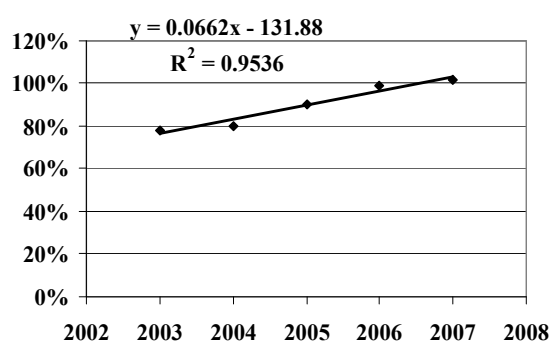
Lietuvas importētos gurķus un tomātus lielā mērā raksturo sezonālitate. Latvijā ir attīstīta bioloģiskā lauksaimniecība, un citās valstīs šādas saimniecības orientējas uz dārzenu audzēšanu. Šo priekšrocību izmantošana varētu paaugstināt pašnodrošinājumu ar dāržiem. **Augļi.** Augļu importa atkarība svārstās 65–80% robežās, un to lielā mērā ietekmē vietējā ābolu raža un vietējo ābolu pašpatēriņš. Lielākie apjomi tiek ievesti no Holandes, Spānijas, Itālijas, Lietuvas (banāni), Vācijas un Polijas (āboli). Pēdējo gadu laikā ievērojami palielinās apelsīnu imports no Ēģiptes. Latvijā par maz uzturā tiek izmantotas un piedāvātas vietējās ogas un augļi. **Stimulanti (kafija, tēja, kakao, šokolāde).** Stimulantu pašnodrošinājums svārstās 15–10% robežās, un to raksturo Latvijā ražotās un patērētās šokolādes apjomi. Lielākie tējas apjomi tiek ievesti no Polijas, Dānijas, Šrilankas un Anglijas. Savukārt visvairāk grauzdēto un šķīstošo kafiju ievēd no Dānijas, Lietuvas un Polijas. **Garšvielas.** Garšvielu importa atkarība ir 100%, un lielākie garšvielu apjomi tiek ievesti no Horvātijas. **Alkoholiskie dzērieni.** Alkoholisko dzērienu importa atkarība veido apmēram 33%. Galvenokārt tiek importēti vīnogu vīni no Francijas, Itālijas, Spānijas un Vācijas, kā arī stiprie alkoholiskie dzērieni no Anglijas (viskijs).

Lai gan Latvijā novērojama samērā liela importa atkarība arī tiem produktiem, kurus var saražot pietiekamā apjomā, tomēr dažiem produktiem ir novērojama pozitīva un būtiska pašnodrošinājuma paaugstināšanās, piemēram, graudaugiem ($r = 0,82$; $p < 0,01$) un liellopu gaļai ($r = 0,98$; $p < 0,01$), kā tas redzams 3. un 4. attēlā.

3. attēls. Graudaugu pašnodrošinājuma tendence Latvijā, 1999.–2007. g.

Figure 3. The trend of security of Latvian crops, 1999–2007

4. attēls. Liellopu gaļas pašnodrošinājuma tendence Latvijā, 2003.–2007. g.

Figure 4. The trend of security of Latvian beef, 2003–2007

Latvijas māsaimniecību budžeta izdevumi pārtikas iegādei un to tendences / The food expenditure of Latvia's household's budget and its trends

Māsaimniecību patēriņa izdevumu struktūra ir viens no rādītājiem, kas raksturo ekonomiskās labklājības līmeni valstī. Māsaimniecību ekonomisko labklājību vislabāk raksturo ienākumi, tomēr gadījumos, kad šādi dati nav ticami, vēlams izmantot datus par patēriņu (Lazaridis, 2000⁴⁷).

Ārzemju autori (Wells, Buzby, 2008⁴⁸) norāda, ka pārtikas patēriņš mainās, mainoties pārtikas produktu cenai un samazinoties vai palielinoties iedzīvotāju ienākumiem. Piemēram, pieaugot iedzīvotāju ienākumiem, palielinās ne tikai atsevišķu produktu grupu patēriņš, bet arī uztura dažādība, jo uzturā tiek vairāk iekļauta gaļa un gaļas produkti, piena produkti un augu eļļas (Trostle, 2008⁴⁹).

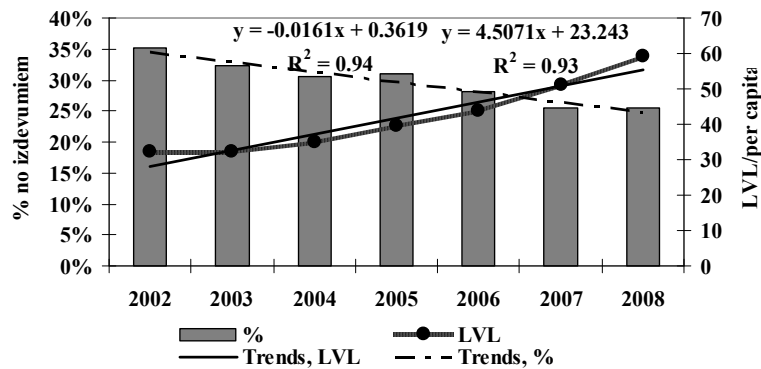
Kopumā pārtikas izdevumus veido vairākas pārtikas produktu grupas, kur katra no tām ieņem noteiktu vietu māsaimniecību patēriņa struktūrā. Zinot, kā izmaiņas izdevumos par noteiktu pārtikas produktu grupu ietekmēs kopējos pārtikas izdevumus, iespējams samazināt izdevumu nevienlīdzību, piemēram, palielinot vai samazinot nodokļus.

Jāuzsver, ka patēriņa izdevumu īpatsvars uzturam ir viens no starptautiski salīdzināmiem materiālās labklājības rādītājiem, kur valstīs ar zemu ienākumu līmeni izdevumi pārtikai veido lielāko daļu no kopējiem patēriņa izdevumiem (līdz pat 55%), kamēr valstīs ar augstākiem ienākumiem izdevumi uzturam ir salīdzinoši nelieli – aptuveni 15% un vairāk līdzekļu tiek izmantoti dažādu ilgliegtājamu preču iegādei, izglītībai, brīvā laika pavadīšanai u. tml. Kaut gan Latvijā izdevumu īpatsvars pārtikai katru gadu būtiski ($r = -0,97$, $p < 0,01$) samazinās (5. attēls), tomēr joprojām Latvijas māsaimniecību izdevumu īpatsvars pārtikai ir viens no augstākajiem ES un gandrīz divas reizes pārsniedz ES–27 dalībvalstu vidējo rādītāju – 13%, kas vecajās ES–15 dalībvalstīs ir tikai 12%, bet atsevišķās valstīs pavisam zems, piemēram, Austrijā – 8%. Samazinoties izdevumu īpatsvaram pārtikai, vienlaikus būtiski pieaug izdevumu apjoms naudas izteiksmē ($r = -0,95$, $p < 0,01$), kā tas redzams 5. attēlā.

⁴⁷ Lazaridis (2000) Decomposition of Food Expenditure Inequality: an Application of the Extended Gini Coefficient to Greek Micro-data. *Social Indicators Research*, 52, p. 179–193.

⁴⁸ Wells H. F., Buzby J. C. (2008) Dietary Assessment of Major Trends in U.S. Food Consumption, 1970–2005. *Economic Information Bulletin*, No. 33, 27 p.

⁴⁹ Trostle R. (2008). Global Agricultural Supply and Demand: Factors Contributing to the Recent Increase in Food Commodity Prices. Pieejams: <http://www.ers.usda.gov/Publications/WRS0801/WRS0801.pdf>

5. attēls. Izdevumi (%) pārtikai Latvijā, 2002.–2008. gads

Figure 5. The share (%) of per capita expenditures for food in Latvia, 2002–2008

Avots: autoru aprēķini pēc CSP datiem.

Salīdzinot ienākumu elastību pārtikas produktu grupām Baltijas valstīs, redzam (4. tabula), ka Latvijā tā ir visaugstākā.

4. tabula

Ienākumu elastība pārtikas produktu grupām Baltijas valstīs
Income elasticity for food groups in Baltic countries

Produktu grupas	Igaunija	Lietuva	Latvija
Maize un graudaugu produkti	0,345	0,373	0,404
Gaļa un gaļas produkti	0,606	0,644	0,665
Zivis un zivju produkti	0,678	0,721	0,749
Piens un piena produkti	0,654	0,695	0,720
Tauki un eļļas	0,374	0,401	0,430
Augļi un dārzeņi	0,485	0,516	0,535
Citi pārtikas produkti	0,604	0,642	0,662

Pārtikas produktu patēriņš Latvijā un māsaimniecībās ar dažādu ienākumu līmeni

Consumption and expenditures of staple foodstuffs in Latvia and in households with different income level

Kā redzams 5. tabulā, Latvijas māsaimniecību patērētās pārtikas produktu struktūra pēdējo gadu (2002. –2008.) laikā īpaši neliecina par veselīgu uzturu. Vēl joprojām piena, zivju produkti, augļi un dārzeņi uzturā tiek lietoti nepietiekami, bet cukura grupas produktu patēriņš nesamazinās.

5. tabula

Galveno pārtikas produktu grupu patēriņš Latvijā, kg/mēnesī, 2004.–2008. gads
Consumption of main food groups in Latvia 2004–2008

Produktu grupa	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.
Maize un graudaugu izstrādājumi	6,09	6,06	5,52	5,22	6,75
Gaļa un gaļas produkti	6,50	6,79	6,78	6,90	5,9
Zivis un zivju produkti	1,35	1,32	1,24	1,31	1,1
Piens un piena produkti	26,94	27,02	25,97	26,18	25,3
Olas (gab.)	19	20	20	19	16
Taukvielas	1,23	1,23	1,15	0,96	1,1
Augļi un ogas	5,15	5,92	5,69	6,08	4,5
Dārzeņi	7,52	7,73	7,06	7,00	6,3
Kartupeļi	8,11	8,65	8,21	7,19	6,9
Cukurs, medus, džems, šokolāde un citi saldumi	2,22	2,43	2,30	2,48	2,49

Ārvalstu pētnieki (Popkin et al., 1996⁵⁰) uzskata, ka augļu un dārzeņu patēriņš ir viens no galvenajiem rādītājiem, vērtējot kopējās pārtikas patēriņa tendences. Lai gan Pasaules Veselības organizācija (WHO/FAO Expert Consultation, 2003⁵¹) un Latvijas Veselības ministrija (Veselības ministrija, 2008⁵²) iesaka katru dienu apēst vismaz

⁵⁰ Popkin B. M., Siega-Riz A. M., Haines P. M. (1996). A Comparison of Dietary Trends Among Racial and Socioeconomic Groups in the United States. The New England Journal of Medicine, 335 (10), p. 716-720.

⁵¹ WHO/FAO Expert Consultation (2003). Diet, nutrition and the prevention of chronic diseases. Report of a joint WHO/FAO expert consultation, Technical Report Series, No. 916. Geneva : World Health Organization.

400 g svaigu dārzeņu (neskaitot kartupeļus) un augļu. 2003. gadā tikai 17 Eiropas reģiona valstu iedzīvotāji patērēja pietiekami daudz augļu un dārzeņu, lai ievērotu šīs rekomendācijas. Iepriekšējos gados veikto pētījumu rezultāti par svaigu dārzeņu un augļu patēriņu Baltijas valstīs parādīja, ka Latvijā ir zemākais šo produktu patēriņš (Similā, 2003⁵³). Analizējot augļu un dārzeņu patēriņa tendences Latvijā, secināts, ka tas ir viens no zemākajiem ES un ir krietni zemāks par ieteicamo ikdienas normu (6. tabula). 2008. gadā vidējais augļu un dārzeņu patēriņš valstī bija 277 g/dienā. Likumsakarīgi, ka vismazāk augļu un dārzeņu patērē trūcīgākās mājsaimniecības (1. kvintile) – apmēram 200 g/dienā, bet visvairāk, gandrīz 1,5 reizes vairāk – turīgākās mājsaimniecības (5. kvintile). Starptautiskās institūcijas veselīga uztura normās rekomendē ikdienas svaigo augļu un dārzeņu patēriņu 400 g/dienā, bet Latvijas vidējais patēriņš parāda, ka tas netiek sasniegts un nav arī vērojama patēriņa pieauguma tendence ($r = 0,17$), kas liecinātu par situācijas uzlabošanu. Vēl jo vairāk, ja 5. kvintiles mājsaimniecībās 2002. gadā patērēja šo nepieciešamo svaigo augļu un dārzeņu daudzumu – 440 g/dienā, tad 2007. gadā patēriņš bija sarucis par 81% līdz 356 g/dienā.

6. tabula

Svaigu augļu un dārzeņu patēriņš (g/dienā) Latvijas mājsaimniecībās ar dažādu ienākumu līmeni (1.–5. kvintile) 2008. gadā
Consumption of fresh fruits and vegetables (g/day) in Latvia's households with different levels of income (quintiles 1–5) in 2008

Produkti	Kvintiles					Vidēji
	1.	2.	3.	4.	5.	
Svaigi augļi	125	177	176	172	157	161
Svaigi dārzeņi	68	100	119	134	162	116
Kopā	193	277	296	306	320	277

Avots: autoru aprēķini pēc CSP datiem.

Analizējot dažādu gaļas veidu patēriņu Latvijā, secināts, ka pēdējo desmit gadu laikā (1997.–2007. gads) tas ir ievērojami mainījies. Līdzīgi kā ES, kur liellopu un jēra gaļa tiek aizstāta ar mājputnu gaļu (Devine, 2004⁵⁴), arī Latvijā liellopu gaļas patēriņš ir vērā ņemami samazinājies ($r = 0,89$; $p < 0,001$). P. Magdelaine ar līdzautoriem (2008⁵⁵) norāda, ka mājputnu gaļa ir kļuvusi par vispopulārāko patēriņa produktu pasaulē: katrā reģionā un valstīs ar dažādu attīstības līmeni. Lielākais mājputnu gaļas patēriņš reģistrēts industrializētajās rietumu valstīs, kur pirmajā vietā ierindojas ASV, bet piektajā vietā – ES (25 dalībvalstis). Piemēram, ES šī gaļas veida patēriņš 2006. gadā bija 22,2 kg uz 1 iedzīv./gadā, bet Latvijā ievērojami mazāks – 2007. gadā 9,48 kg uz 1 iedzīv./gadā, neskatoties uz to, ka kopš 1997. gada vērojams stabils tās patēriņa pieaugums ($r = 0,83$; $p < 0,001$). Latvijā pēdējo desmit gadu laikā no visiem gaļas veidiem visstraujāk palielinājies cūkgaļas patēriņš. Ja 1997. gadā tas bija 12,85 kg uz 1 iedzīv./gadā, tad 2007. gadā – jau 21,6 kg uz 1 iedzīv./gadā ($r = 0,93$; $p < 0,001$).

Galvenie secinājumi / Main conclusions

Pētījuma rezultāti liecina, ka

- Eiropas Savienības un Eiropas reģiona valstu paredzētie pasākumi aptver uztura uzlabošanu, nekaitīgas, veselīgas pārtikas pieejamību un ilgtspējīgu pārtikas nodrošinājumu;
- pilnvērtīga uztura nodrošināšana valsts iedzīvotājiem pozitīvi ietekmē valsts ekonomisko un finansiālo situāciju, samazinot veselības aizsardzības izdevumus un nodrošinot iedzīvotāju darba spēju saglabāšanos;
- kopš 2004. gada, kad Latvija iestājās ES, pārtikas produktu mazumtirdzniecības cenas ir paaugstinājušās, bet vairāk nekā par 50 procentpunktiem – rudzu-kviešu maizei, baltmaizei, sviestam, burkāniem, kartupeļiem, liellopu gaļai, cietajam sieram, cīsiņiem, pienam, olām, kviešu miltiem un maltajai kafijai;
- Latvijā pašlaik pārtikas pašnodrošinājums neapmierina patēriņa prasības, gan pārstrādes, gan iedzīvotāju un dažās pārtikas produktu grupās, kuru patēriņu varētu nodrošināt ar pašražoto produkciju. Samērā augsts ir importa atkarības koeficients dažām produktu grupām;
- neskatoties uz to, ka Latvijas iedzīvotāji ievērojamu daļu no rīcībā esošajiem ienākumiem, salīdzinot ar Eiropas Savienības valstu vidējo rādītāju, tērē pārtikai, liela daļa iedzīvotāju, it īpaši trūcīgāko, nesaņem pilnvērtīgu uzturu, tas neatbilst veselīga uztura rekomendācijām un būtiskas tā uzlabošanās tendences nav vērojamas;
- augļu un dārzeņu patēriņš, it īpaši svaigu, kas raksturo veselīga uztura normu ievērošanu, Latvijā ir nepietiekams un viens no zemākajiem ES;

⁵² Veselības ministrija (2008). Ieteicamās enerģijas un uzturvielu devas Latvijas iedzīvotājiem. Pieejams: [http://phoebe.vm.gov.lv/misc_db/web.nsf/bf25ab0f47ba5dd785256499006b15a4/195448bbbf7b0975c2257313001f19e0/\\$FILE/I_EUD_300908.pdf](http://phoebe.vm.gov.lv/misc_db/web.nsf/bf25ab0f47ba5dd785256499006b15a4/195448bbbf7b0975c2257313001f19e0/$FILE/I_EUD_300908.pdf)

⁵³ Similā M. (2003). Consumption of vegetables, potatoes, fruit, bread and fish in the Nordic and Baltic countries. Nordic Council of Ministers, Copenhagen : Aka-print A/S, Århus.

⁵⁴ Devine R. (2004). Meat consumption trends in the world and the European Union. INRA Productions Animales, 16 (5), p. 325–327.

⁵⁵ Magdelaine P. et al. (2008). Poultry Meat Consumption. World's Poultry Science Journal, 64, p. 57–68.

– Latvijā līdztekus gaļas un gaļas produktu patēriņa pieaugumam, mainījies dažādu gaļas veidu patēriņš: mājputnu gaļas un cūkgaļas patēriņš ir pieaudzis, bet liellopu gaļas patēriņš – samazinājies.

Referāti zinātniskajās konferencēs un semināros 2009. gadā / Reports in the scientific conferences and seminars in 2009

1. Melece L. "Organic Farming in Latvia: Development and Economics Issues". Starptautiskajā konferencē "The EU Support for 2007–2013: New Challenges and Innovations for Agriculture and Food Industry", 2009. gada 28. maijā, Viļņā, Lietuvā.
2. Melece L. "Some Issues of Globalization Impact on Latvia's Food Marketing". 10th International Scientific Conference "Management Horizons in Changing Economic Environment: Visions and Challenges", 2009. gada 25. septembrī, Kauņā, Lietuvā.
3. Melece L. „GMO pēctirgus monitorings un Latvijas kapacitāte tā realizēšanā”. Seminārs – diskusija „GMO – ieguvumi un riski”, 2009. gada 16. jūnijā, Rīgā, Latvijā.
4. Melece L. "Issues of Food Consumption in Latvia". Starptautiskajā zinātniskajā konferencē "Economic Science for Rural Development", 2009. gada 23. aprīlī, Jelgavā, Latvijā.
5. Gulbe I., Melece L., Hāzners J. "Evaluation of Cattle's Dressing Percentage and Meat Yield in Latvia". Starptautiskajā simpozijā "Technology and management to increase the efficiency in sustainable agricultural system", 2009. gada 2. septembrī, Rosario, Argentīnā.
6. Melece L. "Issues of Food Consumption in Latvia". Starptautiskajā zinātniskajā konferencē "Economic Science for Rural Development", 2009. gada 23. aprīlī, Jelgavā, Latvijā.
7. Melece L. "Some Issues of CAP Implementation in Latvia: Regional Inequality Aspects". International Scientific Conference "Regional Irregularities in Central and Eastern Europe – Today and Tomorrow", 2009. gada 1. jūnijā, Sterdyn, Polijā.
8. Popluga D. Beef Consumption Trends in Latvia. Starptautiskajā zinātniskajā konferencē "Research for Rural Development 2009", 2009. gada 21. maijā Jelgavā, Latvijā.
9. Popluga D. Influence of Financial Support on Development of Meat Sector in Latvia. Starptautiskajā zinātniskajā konferencē "Economic Science for Rural Development", 2009. gada 24. aprīlī, Jelgavā, Latvijā.
10. Prauliņš A. "Analysis of Farms' Borrowed Capital in the Baltic States". Starptautiskajā konferencē "Education and Economy 2009", 2009. gada 8. maijā, Tallinā, Igaunijā.
11. Prauliņš A. „Piena pašizmaksas salīdzinošā analīze Latvijas piena lopkopības saimniecībās”. Starptautiskajā konferencē "Economic Science for Rural Development", 2009. gada 24. aprīlī, Jelgavā, Latvijā.
12. Sproģe I. „Monētārā, fiskālā un tirdzniecības politika Latvijā”. Latvijas Universitātes 67. konferences plenārsēde 2009. gada 12. februārī.
13. Sproģe I. „Nodokļu politikas īpatnības Latvijā”. Daugavpils Universitātes 50. starptautiskā zinātniskā konference 2008. gada 15.–17. maijā.
14. Sproģe I. „Ilgtspējīgas attīstības iespējas Latvijas ekonomiskos apstākļos”. Latvijas Universitātes 67. konferences Sekcija „Starptautiskās un ES nodokļu politikas ietekme uz uzņēmējdarbības vidi Latvijā” 2009. gada 12. februārī.
15. Sproģe I., Eglīte S. "Role of Fiscal and Monetary Policy in Economic Fluctuation Regulation" International Scientific Conference "Information Society and Modern Business". 14–16 May, 2009, Ventspils Augstskola.
16. Sproģis A., Sproģis J., Sproģe I. „Latvijas resursi un to ietekme uz Latvijas ekonomisko attīstību” Latvijas Universitātes 67. konferences Sekcija „Starptautiskās un ES nodokļu politikas ietekme uz uzņēmējdarbības vidi Latvijā” 2009. gada 12. februārī.
17. Šulca O., Sproģe I. "Role of Latvian Agriculture in Foreign Trade". 10 th International Scientific Conference "Economic Science for Rural Development", 23.–24. aprīlis, 2009, Jelgava, Latvija.

Zinātniskās publikācijas 2009. gadā / Scientific publications in 2009

Monogrāfijas vai to daļas

1. Melece L. Sustainable Rural Development: Growth Possibilities of Small Agri-Food Enterprises in Latvia. Edit. Shamseddin G. Gadziyev, Dainora Grundey, Yuriy Bilan, Bruno S. Sergi (scientific editors) // Business Development and Markets in the European Economic Area. Monograph. Kyiv : Foundation of International Studies, 2009, p. 421–436.

Raksti krājumos

1. Bratka V., Prauliņš A. Analysis of Farms' Borrowed Capital in the Baltic States // Grām.: "Education and Economy 2009. Materials of international scientific conference" Tallinn University of Technology, Educational Research Centre, Mainor Business School, Vilnius University. Estonia, 8–9 May, 2009, p. 7–19. ISBN 978-9985-59-899-3.
2. Bratka V., Prauliņš A. Baltijas valstu lauku saimniecību ražošanas pievienotās vērtības salīdzinošā analīze (2001.–2006. g.) // Grām.: Daugavpils Universitātes 50. starptautiskās zinātniskās konferences materiāli. "Social Sciences". Daugavpils Universitāte, 2008. gada 15.–17. maijs. Daugavpils : Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule”, 2009, 64.–70. lpp. ISBN 978-9984-14-423-8.

3. Bratka V., Prauliņš A. Diversity of Farm Indebtedness in Latvia and Poland: a Comparative Study // Warsaw University of Life Sciences. "Problems of World Agriculture", Vol. 6 (XXI), 2009, p. 10–25. ISBN 978-83-7583-132-0.
4. Bratka V., Prauliņš A. Efficiency of Borrowed Capital in Latvian Agricultural Holdings // Economics and Management. Kaunas University of Technology, Faculty of Economics and Management, 2009, Nr. 14, p. 138–144. ISSN 1822-6515.
5. Bratka V., Prauliņš A. Piena pašizmaksas salīdzinošā analīze Latvijas piena lopkopības saimniecībās // Proceedings of the International Scientific Conference "Economic Science for Rural Development. Finances, Taxes, Investment and Support Systems", Vol. 20. Latvia, Jelgava, 23–24 April, 2009, p. 152–159. ISSN 1691-3078, ISBN 978-9984-9937-3-7; AGRIS; EBSCO; Academic Search Complete.
6. Eglīte S., Skribāne I., Sproģe I. Fiskālās un monetārās politikas loma ekonomikas ciklu regulēšanā // Tautsaimniecības attīstības problēmas Latvijā. Nr. 7. Rīga, 2009, 6.–13. lpp. ISBN13:978-9984-19-924-5, Abstract Indexed Index Copernicus.
7. Melece L. Development of Biosafety System in Latvia // Journal für Verbraucherschutz und Lebensmittelsicherheit, Vol. 3, Suppl. 2 / February, 2009, p. 63 (Springer).
8. Melece L. Extract from research on the amount of organic soils (Histosols) in Latvia from 1990–2004 according to IPCC Good Practice Guidance and uncertainty management for national greenhouse gas inventories // Latvia's National Inventory Report Submitted under United Nations Convention on Climate Change (Edit. J. Prīdmanis), 2009, p. 176–186.
9. Melece L. Issues of Food Consumption in Latvia // Proceedings of the International Scientific Conference Economic Science for Rural Development, No 20, 2009, p. 103–111. ISSN 1691-3078; AGRIS; EBSCO; Academic Search Complete.
10. Melece L., Gulbe I., Hāzners J. Some Issues of Globalization Impact on Latvia's Food Marketing // 10th International Scientific Conference "Management Horizons in Changing Economic Environment: Visions and Challenges", Kaunas, Lithuania, 24–26 September 2009, p. 519–537. ISBN 978-9955-12-504-4.
11. Melece L., Prauliņš A. Issues of Food Consumption in Relevance with Household's Prosperity // "Second International Scientific Conference "Research People and Actual Tasks on Multidisciplinary Sciences". Vol. 3. "Social and human sciences. Economic sciences. Ecology and environmental protection, land and water use and environment". Lozenec, Bulgaria, 10–12 June, 2009, p. 153-157. ISSN 1313-7735.
12. Melece L., Prauliņš A., Popluga D. Organic Farming in Latvia: Development and Economic Issues // Žemės ūkio mokslai, Lithuanian Academy of Sciences, T. 16. Nr. 3–4, 2009, p. 148–156. ISSN 1392-0200; CAB Abstracts.
13. Melece L., Prauliņš A., Popluga D. Some Issues of CAP Implementation in Latvia: Regional Inequality Aspects // The Structural Changes in the Rural Areas and Agriculture in the Selected European Countries National Research Institute of Agricultural and Food Economics (Warsaw, Poland), Nr. 128.1, 2009, p. 180–193. ISBN 978-83-7658-088-3.
14. Melece L., Romanova D., Sproģe I., Golovčenko A., Šēna I. Galveno pārtikas produktu vajadzība un tās nodrošinājuma ekonomisko problēmu izpēte un risinājumi iedzīvotāju ģimenēs ar dažādu ienākumu līmeni // LZP Ekonomikas, juridiskās un vēstures zinātnes galvenie pētījumu virzieni 2008. gadā., Nr. 14. 2009, 107.–116. lpp.
15. Popluga D. Beef Consumption Trends in Latvia // Proceedings of International Scientific Conference "Research for Rural Development 2009". 2009, p. 241–247. EBSCO; AGRIS.
16. Popluga D., Špoģis K. Influence of Financial Support on Development of Meat Sector in Latvia // Economic Science for Rural Development, No. 20. Jelgava : LLU, 2009, p. 13–19. ISSN 1691-3078.
17. Popluga, D., Melece, L. Trends in Latvia's Food Expenditure, Consumption and Nutrition // Proceedings of the Latvia University of Agriculture Nr. 22 (317). Jelgava, 2009, p. 43–52. ISSN 1407-4427; CABI Publishing CAB Abstracts.
18. Sproģe I. ar līdzautoriem. Fiskālās un monetārās politikas loma ekonomikas ciklu regulēšanā // Tautsaimniecības attīstības problēmas Latvijā. Nr. 7. Rīga, 2009, 6.–13. lpp. ISBN13:978-9984-19-924-5, Abstract Indexed Index Copernicus..
19. Sproģe I. Enerģētiskā sektora nozīme valsts attīstībā // Tautsaimniecības attīstības problēmas Latvijā. Nr. 7. Rīga, 2009, 144.–152. lpp. ISBN13:978-9984-19-924-5, Abstract Indexed Index Copernicus.
20. Sproģe I. Latvijas nodokļi un ekonomiskā krīze // Tautsaimniecības attīstības problēmas Latvijā. Nr. 7. Rīga, 2009, 124.–136. lpp. ISBN13:978-9984-19-924-5, Abstract Indexed Index Copernicus.
21. Sproģe I. Latvijas nodokļu politikas nākotnes virzieni // LU Raksti, 737. sējums „Ekonomika”, VII. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2009, 319.–328. lpp. ISBN 978-9984-45-022-3, ISSN 1407-2157.
22. Sproģis A., Sproģe I., Sproģis J. Latvijas tautsaimniecība 2009. gada sākumā // Tautsaimniecības attīstības problēmas Latvijā. Nr. 7. Rīga, 2009, 14.–36. lpp. ISBN13:978-9984-19-924-5, Abstract Indexed Index Copernicus.
23. Sproģis A., Sproģis J., Sproģe I. Latvijas tautsaimniecības attīstības problēmas 21.gadsimtā // LU Raksti, 737. sējums „Ekonomika”, VII. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2009, 303.–318. lpp. ISBN 978-9984-45-022-3, ISSN 1407-2157.

24. Sproģis J., Sproģe I., Sproģis A. Latvijas lauksaimniecības reģionālās specializācijas izmaiņas // Economic Science for Rural Development Nr. 15. 2009. ISSN 1691-3078; ISBN 978-9984-9937-1-3 Abstracted / Indexed: AGRIS, EBSCO.
25. Šulca O., Sproģe I. Role of Latvian Agriculture in Foreign Trade // Proceedings of 10 th International Scientific Conference Economic Science for Rural Development Nr 18. 2009, p. 217–223. ISSN 1691-3078; ISBN 978-9984-9937-1-3 Abstracted / Indexed: AGRIS, EBSCO.
26. Šulca O., Sproģe I. Latvijas ārējā tirdzniecība // Tautsaimniecības attīstības problēmas Latvijā. Nr. 7. Rīga, 2009, 163.–171. lpp. ISBN13:978-9984-19-924-5, Abstract Indexed Index Copernicus.

Food Consumption, its Tendencies and Determinative Factors in the Context of Sustainable Development

Summary

The aim of the study is to evaluate main issues, which connected with Latvia's staple food security, food consumption patterns in Latvia's households with different income level (quintiles). The paper presents main results of studies, which show that the self-sufficiency of food in Latvia currently does not satisfy consumption demand, particularly of food groups, which have the production potentialities, for instance milk products, vegetables, meat etc. The food prices had increased in Latvia, especially after state's accession to the European Union. The share of food expenditures in total consumption expenses structure is high, one of the highest in Europe and it is especially important for lowest income households. However, regardless of notable food expenses, Latvia's inhabitant's food consumption or nutrition and their tendencies show that international recommendations have not met, for instance, diet contains high proportion of fat and sugar (especially in the lowest income households) and low quantities of fresh fruit and vegetables. Moreover, there are no signs of significant improvement tendencies of inhabitants' diet, and nutrition is still poor and inferior.

Keywords: food consumption, security, prices, diet, households, quintiles.

Dr.ekon., prof.	Irina Pilvere
LZA Dr.h.c.agr., Dr.agr., prof.	Voldemārs Strīkis
Dr. ekon., prof.	Ingrīda Jakušonoka
Maģ. ekon.	Ilze Upīte
Maģ. ekon., RTU doktorants	Aleksejs Nipers
Maģ. ekon., LLU doktorants	Jānis Ozoliņš
Maģ. ekon., LLU doktorante	Vineta Tetere
Maģ. ekon., LLU doktorante	Sanita Kļava
Maģ.ped., LLU doktorante	Līga Jankova
Maģ. ekon.	Zane Bulderberga

Latvijas Lauksaimniecības universitāte
e- pasts: Irina.Pilvere@llu.lv

Protekcjonisma instrumentu ietekme primāro un sekundāro sfēru ilgtspējīgā attīstībā

Anotācija

Pētījumā analizēti protekcjonisma teorētiskie, vēsturiskie, ekonomiskie nosacījumi, identificējot tā ietekmi uz ekonomisko attīstību kopumā, kā arī atsevišķu tautsaimniecības nozaru izaugsmi. Šobrīd kā viens no nozīmīgākajiem atbalsta veidiem un vienlaku protekcjonisma instrumentiem ir Eiropas Savienības (ES) finansējums. Akcentējot lauksaimniecības nozīmīgumu kopējā valsts ekonomikā, projektā analizēti dažādi ES atbalsta aspekti gan nozaru, apakšnozaru, gan fondu, programmu un pasākumu griezumā.

Atslēgvārdi: protekcjonisms, Eiropas Savienības atbalsts, lauku attīstība

Pētījuma mērķis – pētīt protekcjonisma daudzveidīgo instrumentu darbību un ietekmi primāro un sekundāro sfēru ilgtspējīgā attīstībā un izstrādāt konceptuālus scenārijus to sociālo un ekonomisko seku negatīvās ietekmes minimizēšanai un pozitīvās – maksimizēšanai, lai panāktu sabiedrības attīstību.

Pētījuma galvenie **uzdevumi:**

1. Analizēt Latvijā izmantojamo protekcjonisma instrumentu darbību agrārās sfēras nozarēs.
2. Izvērtēt protekcjonisma ietekmi uz lauksaimniecības nozarēm, apakšnozarēm un palīgnozarēm.
3. Izpētīt protekcjonisma ietekmi uz lauksaimniecības izejvielu un pārtikas produktu lokālo un globālo tirgu.
4. Noskaidrot protekcjonisma instrumentu pielietojumu un to sekas dažādās specializācijas saimniecībās, kā arī ietekmi uz ražošanas modernizētu specializāciju vai integrāciju.

Mērķa sasniegšanas veids: monogrāfiskās, grafiskās, loģiski konstruktīvās, analīzes un sintēzes, dedukcijas un indukcijas, dokumentu analīzes, informācijas grupēšanas, strukturēšanas un laikrindu dinamikas analīzes metodes.

Mērķa realizācijai izmantoti: Eiropas Padomes un Eiropas Komisijas normatīvie akti, Latvijas Republikas likumi, Ministru kabineta noteikumi, Latvijas un ārvalstu zinātnieku pētījumi un publikācijas, Latvijas un starptautisko organizāciju materiāli, zinātniskā literatūra, pašu autoru pētījumi. Informācija tika analizēta saskaņā ar LR Centrālās statistikas pārvaldes (CSP) lietoto NUTS III klasifikāciju, kas Latviju iedala statistikas reģionos. Pētījumā analizēta Lauku atbalsta dienestā iesniegtu atbalsta projektu dati un informācija.

Ievads / Introduction

Protekcjonisms dažādās tā izpausmēs ir vērojams daudzās pasaules valstīs gan primārā, gan sekundārā sfērā. Protekcjonisma instrumenti ir dažādi – sākot ar valsts atbalstu, normatīvo aktu izmaiņām ar mērķi atbalstīt vai aizsargāt kādu nozari, sfēru, beidzot ar valstu vai to savienību politiku brīvas tirdzniecības nodrošināšanai. Protekcjonisms pēc savas būtības ir instruments, kas aizsargā kādas valsts (vai reģiona) ražojumus no konkurences. Tomēr vienlaikus tas var kropļot konkurenci arī valsts (vai reģiona) iekšienē un (apzināti vai neapzināti) tikt izmantots atsevišķu uzņēmumu interesēs cīņā ar konkurentiem. Protekcjonismam ir divējāda ietekme – atbalstot ražotājus, var ciest patērētāji. Protekcjonisma problemātika ir aktuāla un asa ES un tās dalībvalstīs, arī Latvijā, jo tiek praktizēti dažnedažādi tā instrumenti un to izmantošanas mehānismi. Turklāt šī problemātika ir atšķirīga jaunajās un vecajās ES dalībvalstīs. Latvijā un citās Baltijas un Austrumeiropas valstīs visaktīvāk tiek diskutētas protekcjonisma problēmas primārajā sfērā – lauksaimniecībā, zivsaimniecībā un mežsaimniecībā. Visaktīvāk pēģinātas un diskutētas ir īpašā finansiālā atbalsta problēmas, tā sadalījums starp valstīm, reģioniem un citi lokāla un statiska rakstura jautājumi. Zinātniskos periodiskos vai monogrāfiskos izdevumos nav publikāciju par tautsaimnieciskām un sociāli dziļākajām protekcjonisma problēmām, sabiedrības un valstu, kā arī uzņēmumu attīstību ilgtspējīgā skatījumā, par protekcjonisma, tā instrumentu globālo sociālo ietekmi un īpaši – par sociālajām sekām.

Rezultāti un diskusija / Results and discussion

1. Protekcionisma jēdziens agrārā sfērā / The Concept of Protectionism in the Agrarian Sphere

Lauksaimniecībai kā tautsaimniecības nozarei ir īpaša vieta visas tautsaimniecības veiksmīgas funkcionēšanas nodrošināšanā, jo lauksaimniecība un mežsaimniecība ir vienīgās tautsaimniecības nozares, kas rada jaunu organisko vielu, tajā akumulējot saules enerģiju. Tai ir unikāla stratēģiskā nozīme cilvēces pārtikas ražošanā, tā piegādā izejvielas daudzām tautsaimniecības nozarēm un ir citu nozaru ražojumu patērētāja. Lauksaimniecībai ir būtiska loma pozitīvas ārējo maksājumu bilances veidošanā – īpaši tajās valstīs, kuras ievieš daudzus resursu grupas (Špoģis, 1999, Grinovskis, 1996, Libermanis, 2006).

Ekonomikas agrīnajā attīstības stadijā daudzās valstīs situācija lauksaimniecības nozarē bija nelabvēlīga, tāpēc kopš 19. gadsimta 80. gadiem dažādās valstīs ir pielietoti lauksaimniecības **protekcionisma instrumenti**. Izmantojot dažādu autoru (Tongerens, 2008, Halmai, Elekes, 2005, Ash, 2005, Libermanis, 2006, Grinovskis, 1996, Treisijs, 1996, Isaksens u.c., 1992, Fischer u.c., 1999, McConnell, Brue, 1993) pētījumus, var secināt, ka galvenie **protekcionisma politikā pielietotie instrumenti** ir subsīdijas, valsts investīcijas, tirgus intervence, nodokļu politika, muitas tarifi un to kvotas, dažādi normatīvi un aizliegumi (standarti), valūtas kursa regulēšana, licences un atļaujas.

Protekcionisma politikā var definēt šādas pielietoto instrumentu klasifikācijas grupas:

1. **Klasifikācija pēc motivācijas veida.** Saskaņā ar G. Libermana (2006) viedokli valsts ekonomisko regulēšanu veic ar sviru sistēmas palīdzību, kas ir iedalāmas divās grupās: ekonomiskās sviras un administratīvās sviras. Ekonomiskās sviras ir sociāli ekonomiskās motivācijas mehānisma būtisks elements, jo rosina personas brīvi izvēlēties noteiktu ekonomisku rīcību. Administratīvām svirām ir obligāts izpildes raksturs, jo tās ir aizliegumi, saistoši rīkojumi, normatīvi, kas ierobežo rīcības brīvību, ignorējot izdevīgumu peļņas un konkurences jomā.
2. **Klasifikācija pēc atbalsta objekta.** E. Grinovskis (1996) atbalsta maksājumus iedala tiešajos un netiešajos. Tiešā atbalsta gadījumā tiek atbalstīta produkcijas ražošana, bet netiešā atbalsta gadījumā – resursu iegāde. Latvijas valsts agrārā ekonomikas institūta (LVAEI) zinātnieki pētījumos tiešos maksājumus iedala ar produkciju saistītajos tiešajos maksājumos (izmaksā uz vienu produkcijas vienību) un ar ražošanu saistītajos tiešajos maksājumos (izmaksā uz hektāru vai dzīvnieku). Ir iespējami arī ar ražošanu nesaistīti tiešie maksājumi (Latvijas lauksaimniecība un lauki 2000: politika un attīstība, 2001).
3. **Klasifikācija pēc finansēšanas avota.** Lauksaimniecības specifikai vispiemērotākais ir atbalsta pasākumu iedalījums *tirgus cenu atbalstā* un *ienākumu tiešajā atbalstā*. Tirgus cenu atbalsta gadījumā ražotājam lielākus ienākumus nodrošina, uzturot tirgū salīdzinoši augstas cenas, ko veic ar ārējās tirdzniecības regulēšanas pasākumu palīdzību, piemēram, intervenci un eksporta atbalsta pasākumiem. Ienākumu tiešo atbalstu ražotājiem sniedz, veicot tiešas izmaksas pēc kritērijiem, kas ar ražošanu vai tās apjomiem var būt saistīti tieši vai pastarpināti. Šīs izmaksas finansē patērētāji, jo līdzekļus savāc ar nodokļiem un izmaksā lauksaimniekiem atbilstīgi valsts apstiprinātai kārtībai (Latvijas lauksaimniecība un lauki 2000: politika un attīstība, 2001). Kā uzskata M. Treisijs (1996), cenu atbalsts ir lietderīgs cenu stabilitātes nodrošināšanā, jo īslaicīgi atrisina lauksaimnieku ienākumu problēmas. Jaunākajos agrārā protekcionisma pētījumos tirgus cenu atbalsts un ienākumu tiešais atbalsts tiek klasificēti vienā grupā – kā *ienākumu atbalsts*, jo tie palielina lauksaimnieku ienākumus (Halmai, Elekes, 2005, Ash, 2005, Tongerens, 2008).
4. **Klasifikācija pēc iedarbības uz ražošanas apjomu.** Kā uzskata E. Grinovskis (1996), stimulējošais un limitējošais protekcionisms ir divas pasākumu pamatformas, kuru pielietojums ir atkarīgs no lauksaimniecības attīstības līmeņa un tirgus piesātinātības pakāpes. Stimulējošā protekcionisma mērķis ir palielināt ražošanas intensifikācijas pakāpi. Limitējošo protekcionismu pielieto periodā, kad tirgus ir pārsātināts. Lai neciestu ražotāju ienākumi, viņiem piešķir atbalstu par ražošanas apjomu samazināšanu (neapstrādātas platības, lopu skaita samazināšana).
5. **Pārējie pasākumi.** Dažādi autori papildus tirgu regulējošo un ienākumus atbalstošo pasākumu grupām atsevišķi izdala arī pasākumus, kuru īstenošana atstāj ilgstošu iespaidu uz atsevišķu saimniecību un nozares attīstību kopumā. Daudzi no šiem pasākumiem ir saistīti ar ieguldījumu veikšanu. Pētnieki (J. Reiljan, D. Tamm, 2008) galvenos lauksaimniecības protekcionisma politikas pasākumus ir piedāvājuši klasificēt šādi:
 - attīstību nodrošinošie pasākumi (kredīta politika, pasākumi ražošanas attīstībai);
 - tirgus pasākumi (cenu politika, tirgus politika, ārējā tirgus politika un tirgus intervence);
 - atbalstošie pasākumi (tiešie un netiešie atbalsta pasākumi).

Savukārt E. B. Deksnis (1998) klasifikācijā izmanto pasākumus, kas samazina pašizmaksu un veicina strukturālās izmaiņas, kā arī ražošanas atbalstu.

2. ES atbalsts – nozīmīgs protekcionisma instruments / EU Support – an Important Tool for protectionism

2.1. ES fondi un programmas / EU Funds and Programmes

ES struktūrpolitika tiek finansēta ar dažādu fondu un programmu palīdzību, tāpēc projekta gaitā ir analizēti ieguvumi un attīstības tendences Latvijas tautsaimniecībā, reģionālajā attīstībā saistībā ar ES struktūrfondu plānošanas posmiem. Latvijā laikposmā no 1997. līdz 2008. gadam bija pieejami vairāki ES fondu un programmu finanšu instrumenti:

- **pirmsiestāšanās programmas** – PHARE, ISPA, SAPARD;

- **struktūrfondi 2004.–2006. gadam** – Eiropas Reģionālās attīstības fonds (ERAF), Eiropas Sociālais fonds (ESF), Eiropas Lauksaimniecības virzības un garantiju fonds (ELVGF), Zivsaimniecības vadības finansēšanas instruments (ZVFI) un Kohēzijas fonds (KF);
- **struktūrfondi 2007.–2013. gadam** – KF, ERAF, ESF;
- **fondi lauku attīstībai un zivsaimniecībai 2007.–2013. gadam** – Eiropas Lauksaimniecības fonds lauku attīstībai (ELFLA), Zivsaimniecības fonds (ZF).

1. tabula

Latvijai pieejamie Eiropas Savienības fondi un programmas 1997.–2013. gadam
European Union Funds and Programmes for 1997–2013 Available for Latvia

Fondi/ programmas	Gadi, kuros pieejami	Projektu skaits	ES finansējums vidēji gadā (milj. LVL)	Kopējā finansējuma struktūra (%)
PHARE	1997.–2003.	152	41,38	5
ISPA	2000.–2006.	46	19,72	3
SAPARD	2000.–2006.	1702	7,61	0,7
Līdz iestāšanās ES	x	1750	68,71	8,7
KF	2004.–2006.	(kopā ar ISPA)	121,78	7
ERAF	2004.–2006.	857	89,50	5
ESF	2004.–2006.	533	29,83	2
ELVGF	2004.–2006.	2375	21,51	1
ZVFI	2004.–2006.	313	5,71	0,3
2004.–2006. gadā	x	4078	268,33	15,3
ERAF	2007.–2013.	*	244,97	33
ESF	2007.–2013.	*	55,28	7
Kohēzijas	2007.–2013.	*	154,59	20
ELFLA	2007.–2013.	*	104,52	14
ZF	2007.–2013.	*	12,94	2
2007.–2013. gadā	x		572,30	76

* 2008. gada 1. janvāra dati

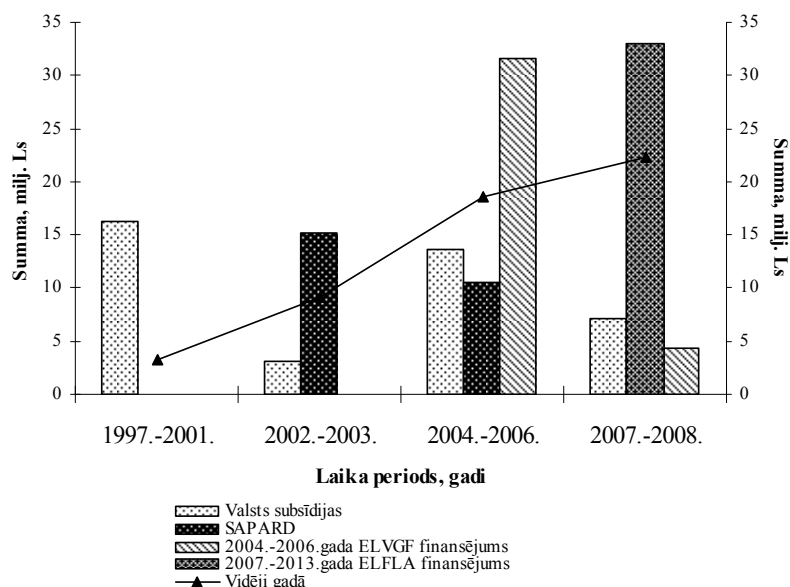
Avots: ES struktūrfondu ietekmes uz reģionālo attīstību Latvijā izvērtējums 2008, Esfondi, 2009.

Latvijā laikposmā no 1997. līdz 2008. gadam ekonomiskajai izaugsmei kopējā ES fondu struktūrā 76% aizņem jaunākā laikposma (2007.–2013. gadam) finansējums. Rēķinot absolūtos skaitļos, vidēji gadā tas 2,1 reizi pārsniedz 2004.–2006. gadā un 8,3 reizes – pirmsiestāšanās laikā pieejamo ES finansējumu. Savukārt realizēto projektu skaits 2004.–2006. gadā 2,3 reizes pārsniedz pirmsiestāšanās laikā īstenotos.

Struktūrfondu programmās apgūtais finansējums laikposmā no 2004. līdz 2007. gadam būtiski palielinājies. 2004. gadā apgūtais finansējums bija 34,5 milj. LVL, savukārt 2007. gadā jau 154,97 miljoni latu, kas ir 4,5 reizes vairāk. Attiecinot iegūtā finansējuma lielumu pret Latvijas iekšzemes kopproduktu (IKP), var secināt, ka struktūrfondu īpatsvars uzrāda tādu pašu pieauguma tendenci – no 0,46% 2004. gadā tas ir palielinājies līdz 1,1% no IKP 2007. gadā, kas ir 3–7 reizes mazāk nekā citās ES valstīs. Laikposmā no 1994. līdz 1999. gadam Grieķijā, Portugālē, Īrijā un Spānijā struktūrfondu finansējums attiecībā pret IKP bija atbilstīgi 6,9%, 6,6%, 4,2% un 3,1% (Baltijas Starptautiskais ekonomikas politikas studiju centrs, 2007).

2.2. Lauku saimniecību modernizācijai pieejamais valsts un ES atbalsts Latvijā / Available Support for Investments by Agriculture Holdings from National and EU Support

Lauksaimniecības un pārtikas nozares veido ievērojamu ES ekonomikas daļu, nodrošinot 15 miljonus darbvietu un veidojot 4,4% no iekšzemes kopprodukta. ES Kopējā lauksaimniecības politika (KLP) darbojas visās 27 dalībvalstīs, un tās realizācijai tiek tērēti ievērojami budžeta līdzekļi – 2008. gadā 58,8 mlj. EUR jeb 44,5% no kopējā budžeta. KLP jēdziens ietver sevī vairāku politiku – lauku attīstības, reģionālās attīstības un struktūrpoltikas sinerģiju. Struktūrpoltika KLP reformu procesu rezultātā ir kļuvusi par daļu no lauku attīstības politikas. Lauksaimniecības politikas mērķi ir daudzveidīgi un skar trīs galvenās mērķgrupas: ražotājus, patērētājus un visu sabiedrību kopumā. ES KLP sākotnējie mērķi ir daļēji zaudējuši aktualitāti vai transformējušies. Piemēram, pārtikas apgādes mērķa akcents ir mainījies no pārtikas kvantitātes uz kvalitāti, bet lauksaimniecības uzņēmumu ražošanas efektivitātes kāpināšana ir jāpakārto stingrām vides aizsardzības, dzīvnieku labturības un pārtikas drošības prasībām. KLP attīstībā notiek pāreja no divu pīlāru struktūras uz trīs elementu struktūru: lauksaimniecības politika, lauku attīstības politika un zemes pārvaldības politika, kura realizē ar „sabiedrisko labumu” pārvaldīšanu saistītās funkcijas. ES atbalsts ir uzskatāms par vienu no nozīmīgākajiem protekcionisma instrumentiem, kas ietekmē lauksaimniecības un lauku attīstību Latvijā. Būtiska ieguldījumu daļa ir atbalsts lauku saimniecību darbības efektivitātes un konkurētspējas palielināšanai, kuru Latvijas lauku uzņēmēji ir saņēmuši gan no valsts subsīdiju līdzekļiem, gan no ES līdzfinansētām atbalsta programmām.

1. attēls. Izmaksātais ieguldījumu atbalsta apjoms saimniecību darbības efektivitātes palielināšanai Latvijā 1997.–2008. gadā un vidēji gadā, milj. Ls

Fig. 1. Amount of Investment Support Paid to Improve Performance Efficiency of Agriculture Holdings in Latvia 1997–2008 and on Average a Year, million LVL

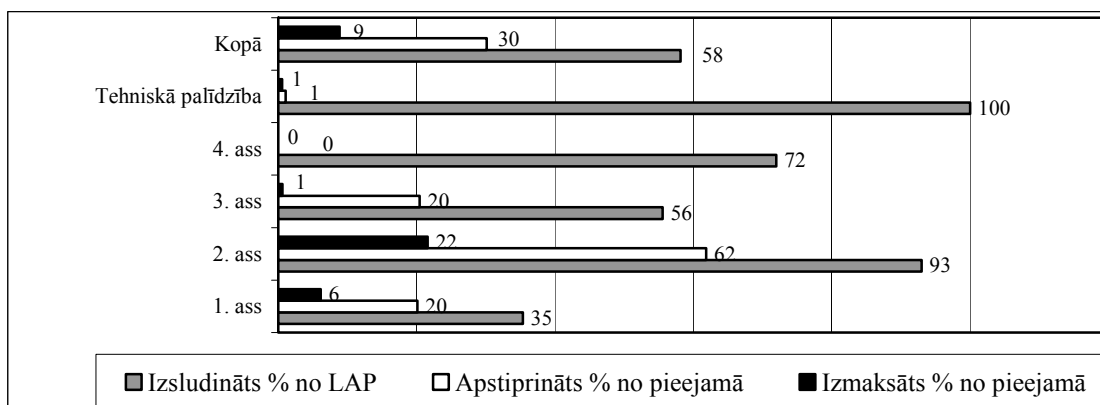
Sākot ar 1997. gadu, saskaņā ar valsts subsīdiju nolikumu Latvijas lauku saimniecībām tika piešķirts atbalsts ražošanas modernizācijai, kas iekļāva līdzfinansējumu tehnikas iegādei un ražošanas ēku celtniecībai. Lai modernizētu saimniecību darbību, valsts subsīdiju līdzekļi tika piešķirti arī pēc Latvijas iestāšanās ES, jo atsevišķos laikposmos, aizkavējoties struktūrfondu līdzekļu apgūšanai, šāds atbalsts tika novirzīts uz valsts subsīdijām. Latvijai gatavojoties iestāties un pēc iestāšanās ES ieguldījumu atbalsts pārsvarā tika saņemts no ES līdzfinansētām atbalsta programmām. Visbūtiskāk lauksaimniekiem pieejamo ieguldījumu atbalsta apjomu ir ietekmējusi Latvijas iestāšanās ES, jo 2007. un 2008. gadā tas ir palielinājies vidēji gandrīz septiņas reizes (no 3,26 uz 22,24 milj. LVL), salīdzinot ar laikposmu pirms Latvijas iestāšanās ES. Latvijas lauku saimniecības 2002.–2008. gadā ar ES līdzfinansēto atbalsta programmu palīdzību ir saņēmušas atbalstu ieguldījumiem darbības efektivitātes un konkurētspējas palielināšanai gandrīz 95 miljonu latu. Tas veido 70% no kopējā 1997.–2008. gadā piešķirtā ieguldījumu atbalsta lauku saimniecību darbības efektivitātes un konkurētspējas palielināšanai.

2.3. Lauku attīstības programmas 2007 – 2013. gadam ieviešanas izvērtējums / Results of Rural Development Programme 2007-2013 Implementation in Latvia

Instruments ES lauku stratēģijas ieviešanai ir lauku attīstības programmdokumenti, ko sagatavo dalībvalstis atbilstīgi to vajadzībām. Latvijā, sākoties jaunajam ES plānošanas posmam, tika izstrādāta Lauku attīstības programma 2007.–2013. gadam, nosakot dažādus atbalsta pasākumus lauku attīstībai. Šis normatīvais dokuments paredz pasākumus un aktivitātes 4 galveno asu mērķu sasniegšanai. Ir pagājuši divi gadi kopš programmas darbības uzsākšanas, līdz ar to ir nepieciešams analizēt programmas īstenošanas gaitu, definēt problēmas un nepilnības, kā arī izteikt priekšlikumus veiksmīgākai attīstībai.

Analizējot visus pasākumus, jāsecina, ka ES finansējuma apguve notiek lēni un neefektīvi. Izsludināta pieteikšanās tikai 58% no paredzētā programmas finansējuma. Vispozitīvāk vērtējams Tehniskās palīdzības pasākumu īstenošanas process – ir atvērta pieteikšanās 100% paredzētajam finansējumam. Pārējās asīs šie rādītāji būtiski atšķiras. 2. ass finansējums šobrīd ir pieejams 93% apmērā, savukārt 1. ass – tikai 35%.

Negatīva situācija vērojama apstiprinātā un izmaksātā finansējuma jomā. Ir apstiprināti projekti tikai par 30% no kopējās paredzētās summas – visvairāk 2. ass pasākumiem (62%), savukārt Tehniskās palīdzības aktivitātēm šobrīd apstiprināts tikai 1% no pieejamā finansējuma. Analizējot situāciju izmaksātā atbalsta jomā, jāatzīst, ka izmaksāts ir maz – tikai 9% no kopējā finansējuma. Vislabākie rezultāti šajā jomā ir saistīti ar 2. asi – izmaksāti 22%, savukārt 4. ass pasākumiem vēl nav apstiprināts un izmaksāts neviens lats. ELFLA finansējuma apguvi būtiski ietekmē pašreizējā situācija valsts ekonomikā un banku sektora noraidošā attieksme pret kredītu izsniegšanu.

Avots: autoru aprēķini pēc Latvijas lauku ..., 2008 un ZM darba dokumenti, 2009

2. attēls. Lauku attīstības programmas 2007.–2013. gadam publiskā finansējuma apgušanas rezultāti 18.03.2009

Fig. 2. Summary on Rural Development Programme Acquisition of Public Funding for 2007–2013 on 18.03.2009.

Tātad, redzot kopējos programmas rezultātus, Zemkopības ministrijai sadarbībā ar lauksaimnieku organizācijām ir steidzīgi jāizvērtē atbalsta saņemšanas nosacījumi, lauku uzņēmēju interese par atsevišķiem atbalsta pasākumiem un, ja nepieciešams, jāveic izmaiņas programmā, koncentrējot uzmanību uz to, lai ELFLA finansējums tiktu izmatots pilnā mērā paredzēto mērķu sasniegšanai.

2.4. Platību maksājumi Latvijā / Area Payments in Latvia

Pievienošanās līgums ES paredz kopīgus noteikumus tiešā atbalsta shēmu piemērošanai lauksaimniecībā saskaņā ar KLP. Latvijā tiešie maksājumi tiek īstenoti pēc vienotas platības maksājuma (VPM) shēmas. Tas nozīmē, ka lauksaimniekiem ir pieejams VPM un papildu valsts tiešie maksājumi (PVTM), no kuriem daļa ir maksājumi par platībām. Tieši platību maksājumi Latvijā ir būtisks finanšu avots lauku saimniecībām. ES tiesību normas paredz pakāpenisku tiešo maksājumu apjoma pieaugumu jaunajās dalībvalstīs, nosakot, ka ES veco dalībvalstu līmeni jaunās dalībvalstīs sasniegs 2013. gadā (Latvijas lauksaimniecība ..., 2007).

Platību maksājumi ir paredzēti arī kā lauku attīstību veicinošs finansiāls atbalsta veids, it sevišķi ievērojot paredzamās KLP izmaiņas ES. Vismazāk tirgu kroplojošā iedarbība ir no ražošanas atdalītiem platību maksājumiem, kas ir daļa no ES finansiālā atbalsta un protekcioiska instruments.

Ar ražošanu saistītie maksājumi ir atbalsts, kas ir saistīts ar lauksaimnieka aktivitātēm pašreizējā brīdī (piemēram, atbalsts par apsētajām platībām vai par saražotajām vienībām). No ražošanas atdalītie maksājumi ir atbalsts, kas netiek saistīts ar lauksaimnieka aktivitātēm – noteiktu produktu vai liellopu ražošanu vai arī noteiktu ražošanas faktoru izmantošanu pašreizējā brīdī. No ražošanas atdalītie maksājumi tiek saukti arī par vēsturiskajiem maksājumiem, jo tie ir atbalsts, kas tiek piešķirts par noteiktā vēstures jeb references periodā veiktajām lauksaimnieciskajām aktivitātēm, kas Latvijā ir 2006.gads. Platību maksājumu veidu shematiskais sadalījums Latvijā ir apskatāms 2. tabulā.

2. tabula

Platību maksājumu veidi Latvijā 2008. gadā
Area Payment Types in Latvia in 2008

Tiešie maksājumi		Lauku Attīstības plāna pasākumi
Ar ražošanu saistītie maksājumi	PVTM par laukaugiem	Mazāk labvēlīgo apvidu atbalsts
	PVTM par lopbarības platībām	
	Atbalsts par enerģētiskajiem kultūraugiem	
No ražošanas atdalītie maksājumi	Atdalītais PVTM par platībām	„Natura 2000” maksājumi
	Atdalītais PVTM īpašos gadījumos jaunajiem lauksaimniekiem	„Agrovide” pasākumi
	VPM	

Avots: autoru veidota pēc Lauku atbalsta dienesta datiem, 2005–2007.

Latvijā laikposmā no 2004. līdz 2007. gadam lauksaimnieki dažādos platību maksājumus ir saņēmuši 430 miljonus latu, kas veido 58,5% no kopējā atbalsta apjoma. 2004.–2007. gadā platību maksājumus Latvijā vidēji gadā ir saņēmuši 76566 lauksaimnieki.

3. Protekcioisma pasākumu ietekme uz piensaimniecības nozares ilgtspējīgu attīstību / Impact of Protectionism on the Measures for Sustainable Dairy Sector Development

Piensaimniecības nozares loma Latvijas tautsaimniecībā, vērtējot pēc tās radītās bruto pievienotās vērtības, ir nozīmīga, turklāt ar pieauguma tendenci. Laikposmā no 2000. gada īpaši būtiska loma tai ir darba iespēju nodrošināšanā. Kopumā analīze parāda, ka piena ražošana, īpaši primārajā sektorā, kopš 2000. gada ir sekmīgi attīstījusies, saimniecībām ieguldot ievērojamus līdzekļus ražošanas modernizēšanā, un tas ir devis arī pievienotās

vērtības kāpumu. Tā kā ieguldījumu atmaksāšanās laiks ir vismaz 5 gadi, tad, lai saimniecības varētu segt savas saistības, vēl vismaz vairākus gadus tām nepieciešams aktīvi darboties un gūt peļņu nozarē.

Analīze dod iespēju secināt, ka tieši pārstrādes sektora nepietiekamā attīstība ir būtisks iemesls tam, ka primārā sektora ražotāji nespēj saņemt pietiekamu cenu par produkciju. Pastāvot esošajiem piensaimniecības nozares tautsaimnieciskā efekta nosacījumiem un ekonomikas izaugsmes tempiem strauji sarūkot, atbalsta sniegšanas nepieciešamību piensaimniecības nozarei nosaka galvenokārt tās ievērojamā loma darba iespēju nodrošināšanā. Alternatīvām darba iespējām strauji sarūkot, faktiskais bezdarbs nozarei krīzes atbalstu nesniedzot, var ievērojami palielināties, saasinot sociālo spriedzi. Ņemot vērā apstākli, ka aptuveni 90% nozarē nodarbināto ir primārajā sektorā, nepieciešams censties saglabāt darbavietas šajā sektorā, savukārt pārstrādē veicināt jaudu efektīvāku izmantošanu, kā arī veikt citus pasākumus, kas spētu nodrošināt izdevīgākus nosacījumus Latvijas piena ražotājiem.

3. tabula

Protekcioņa instrumentu ilgspējas novērtējums piensaimniecības mērķu sasniegšanā
Evaluation of Protectionism Measure Suitability in Achievement of Dairy Sectors' Main Goals

Galvenie mērķi / Instrumenti	Rekonstrukcija	Ilgtermiņa kapitāla piesaiste	Pievienotās vērtības paaugstināšana	Sadarbības veicināšana	Mārketinga pilnveidošana	Inovācijas
Eksporta garantijas, apdrošināšana, finansiālais atbalsts	◻	■	◻	◻	■	◻
Eksporta attīstība un atbalsts mārketingā	◻	■	◻	◻	■	◻
Konsultācijas un cita veida atbalsts	■	■	■	■	■	■

Instrumenta atbilstības un ietekmes līmenis: ◻-zems; ■-vidējs; ■-augsts

Legend: level of measure appropriateness: ◻-low; ■-medium; ■-high

Analizējot protekcioņa instrumentu ietekmi piensaimniecības mērķu sasniegšanā, var secināt, ka vislielākā ietekme ir konsultācijām un cita veida atbalstam, kas palīdz realizēt identificētos mērķus. Savukārt analizējot protekcioņa pasākumu ietekmi, tiek secināts, ka pašreizējā lauksaimniecības politika neizvirza stratēģiju pienkopības nozarei un ir tikai daži pasākumi, kuros ir iespējams gūt atbalstu nozares attīstībai. Būtu nepieciešama mērķtiecīga valdības dalība, lai sasniegtu izvirzītos mērķus ilgspējīgā attīstībā. Nepieciešama arī finanšu resursu koncentrācija, lai stiprinātu politikas ietekmi. Tikai uz zinātniskiem pētījumiem balstīta stratēģija var sekmēt finanšu atbalsta veiksmīgu izmantošanu ekonomikas attīstībai. Pētījuma laikā tiek identificēti vairāki nozīmīgi traucējumi, kas esošo atbalsta saņemšanas sistēmu padara neefektīvu. Pētījuma rezultātā tiek secināts, ka pat negatīvā kopējā sociālekonomiskā situācijā ar veiksmīgu plānošanas politiku ir iespējams panākt piena nozares izaugsmi un pozitīvu attīstību.

Secinājumi un priekšlikumi / Conclusions and Proposals

1. Ekonomikas agrīnajā attīstības stadijā daudzās valstīs situācija lauksaimniecības nozarē bija nelabvēlīga, tāpēc kopš 19. gadsimta 80. gadiem dažādās valstīs ir pielietoti lauksaimniecības protekcioņa instrumenti. Galvenie protekcioņa politikā pielietotie instrumenti ir subsīdijas, valsts investīcijas, tirgus intervence, nodokļu politika, muitas tarifi un to kvotas, dažādi normatīvi un aizliegumi (standarti), valūtas kursa regulēšana, licences un atļaujas.
2. Lauksaimniecības un pārtikas nozares veido ievērojamu ES ekonomikas daļu, nodrošinot 15 miljonus darbvietu un veidojot 4,4% no iekšzemes kopprodukta. ES Kopējā lauksaimniecības politika (KLP) darbojas visās 27 dalībvalstīs, un tās realizācijai tiek tērēti ievērojami budžeta līdzekļi – 2008. gadā 58,8 mlj. EUR jeb 44,5% no kopējā budžeta.
3. Latvijā laikposmā no 1997. līdz 2008. gadam Latvijas ekonomiskajai izaugsmei ir piesaistīts ievērojams ES fondu un programmu finansējums. Izvērtējot ES finansējumu vidēji gadā, tas 2007.–2013. gadā 2,1 reizi pārsniedz 2004.–2006. gadā un 8,3 reizes pirmsiestāšanās laikā pieejamo ES finansējumu.
4. Latvijā lauksaimnieki laikposmā no 2004. līdz 2007. gadam dažādos platību maksājumos ir saņēmuši 430 miljonus latu, kas veido 58,5% no kopējā atbalsta apjoma. Šajā laikposmā platību maksājumus Latvijā ir saņēmuši 76566 lauksaimnieki (vidēji gadā).
5. Analizējot Lauku attīstības plāna paredzēto pasākumu īstenošanu, jāsecina, ka ES finansējuma apguve notiek lēni un neefektīvi. Izsludināta pieteikšanās tikai 58% no paredzētā programmas finansējuma. Vispozitīvāk vērtējams Tehniskās palīdzības pasākumu īstenošanas process – ir atvērta pieteikšanās 100% paredzētajam finansējumam. Pārējās ass šis rādītāji būtiski atšķiras. 2. ass finansējums šobrīd ir pieejams 93% apmērā, savukārt 1. ass – tikai 35%.
6. Savukārt analizējot protekcioņa pasākumu ietekmi, tiek secināts, ka pašreizējā lauksaimniecības politika neizvirza stratēģiju pienkopības nozarei un ir tikai daži pasākumi, kuros ir iespējams gūt atbalstu nozares attīstībai. Būtu nepieciešama mērķtiecīga valdības dalība, lai sasniegtu izvirzītos mērķus ilgspējīgā attīstībā.

Uzstāšanās konferencēs 2009. gadā

10. starptautiskajā zinātniskajā konferencē „Ekonomikas zinātne lauku attīstībai 2009” Jelgava, 2009. gada 23.–24. aprīlī:

- Pilvere I. Rural Development Programme 2007–2013 implementation in Latvia.
- Upīte I. Theoretical, Historical and Economic Pre-requisites of Protectionism in Agriculture.
- Pilvere I. Entrepreneurship Profile in Latvia.
- Tetere V. EU Structural Funds – Part of Investment in Latvia’s Development.

15. starptautiskajā zinātniskajā konference ”Research for Rural Development 2009”, Jelgava, 2009. gada 20.– 22. maijā:

- Kļava S. The theoretical and legal aspects of area payments in Latvia.
- Upīte I. Theoretical and Economic Aspects of the Reformed Common Agricultural Policy of European Union.
- Ozoliņš J. Gross economic effect of dairy sector in Latvia and the other Baltic states.
- Tetere V. EU financial instruments for development of Latvia.

International Scientific Conference ”Support for 2007–2013: New Challenges and Innovations for Agriculture and Food Industry”, Viļņa, Lietuva, 2009. gada 27.–29. maijā. Upīte I. Support Available for Investments by Agriculture Holdings in Latvia.

International Scientific Conference “Vision of the modern village”, Lithuania, Siauliai, 25 September, 2009:

- Jankova L. European Union Funds and Programs in Latvia.
- Upīte I. Investment Support for Agricultural Development in Latvia.
- Pilvere I. The European Union Funds for Agriculture and Rural Development in Zemgale Region (Latvia).

International Scientific Conference ”Rural Development 2009: Transition toward sustainability”, Lithuania, Kaunas, 15–17 October, 2009:

- Ozoliņš J. Application of protectionism measures for sustainable dairy sector development in the Baltic states.
- Pilvere I. Results of Rural Development Programme 2007–2013 Implementation in Latvia.
- Upīte I. Results of Introducing Investment Support Measures under Programs Co-financed by the EU in Latvia.

Publikācijas par tematu 2009. gadā:

1. Jankova L. European Union Funds and Programs in Latvia // *Ekonomika ir vadyba: Aktualijos ir perspektyvos, Mokslo darbai*, No 3 (16), Šiaulių Universitetas Socialinių mokslų fakultetas, 2009, p. 267–275. ISSN 1648-9098.
2. Kļava S., Pilvere I. The theoretical and legal aspects of area payments in Latvia // *Proceedings of 15th International Scientific Conference ”Research for Rural Development 2009”*. Jelgava : Latvia University of Agriculture, 2009, p. 203–210. ISSN-1691-4031.
3. Ozoliņš J. Application of protectionism measures for sustainable dairy sector development in the Baltic states // *Rural Development 2009: The fourth International Scientific Conference Proceedings*, Vol. 4, Book 1, 15–17 October, Akademija, Kaunas region, Lithuania, 2009, p. 245–251. ISSN 1822-3230.
4. Ozoliņš, J., Vēveris, A. Gross economic effect of dairy sector in Latvia and the other Baltic states // *Proceedings of 15th International Scientific Conference ”Research for Rural Development 2009”*. Jelgava, 2009, p. 248–255. ISSN-1691-4031.
5. Pilvere I., Bulderberga Z. Results of Rural Development Programme 2007–2013 Implementation in Latvia // *Rural Development 2009: The fourth International Scientific Conference Proceedings*, Vol. 4, Book 1, 15–17 October, Akademija, Kaunas region, Lithuania, 2009, p. 252–257. ISSN 1822-3230.
6. Pilvere I., Pakevica R. The European Union Funds for Agriculture and Rural Development in Zemgale Region (Latvia) // *Ekonomika ir vadyba: Aktualijos ir perspektyvos, Mokslo darbai*, No 3 (16), Šiaulių Universitetas Socialinių mokslų fakultetas, 2009, p. 292–300. ISSN 1648-9098.
7. Pilvere I., Rukmanis A., Jankova L. Entrepreneurship Profile in Latvia // *Proceedings of the International Scientific Conference “Economic Science for Rural Development 2009”*, No 19. Jelgava, 2009, p. 13–20. ISSN 1691-3078.
8. Tetere V. EU Structural Funds – Part of Investment in Latvia’s Development // *Proceedings of the International Scientific Conference “Economic Science for Rural Development 2009”*, No 18. Jelgava, 2009, p. 240–245. ISSN 1691-3078.
9. Upīte I. Investment Support for Agricultural Development in Latvia // *Ekonomika ir vadyba: Aktualijos ir perspektyvos, Mokslo darbai*, No 3 (16), Šiaulių Universitetas Socialinių mokslų fakultetas, 2009, p. 316–323. ISSN 1648-9098.
10. Upīte I. Results of Introducing Investment Support Measures under Programs Co-financed by the EU in Latvia // *Rural Development 2009: The fourth International Scientific Conference Proceedings*, Vol. 4, Book 1, 15–17 October, Akademija, Kaunas region, Lithuania, 2009, p. 286–291. ISSN 1822-3230.
11. Upīte I. Theoretical and Economic Aspects of the Reformed Common Agricultural Policy of European Union // *Proceedings of 15th International Scientific Conference ”Research for Rural Development 2009”*. Jelgava : LLU, 2009, p. 180–187. ISSN-1691-4031.

12. Upīte I., Pilvere I. Theoretical, Historical and Economic Pre-requisites of Protectionism in Agriculture // Proceedings of the International Scientific Conference “Economic Science for Rural Development 2009”, No 18. Jelgava, 2009, p. 20–28 . ISSN 1691-3078.
13. Upīte I., Rukmanis A. Support Available for Investments by Agriculture Holdings in Latvia // Agricultural Sciences, T. 16, No 3–4, Lithuanian Academy of Sciences, 2009, p. 170–178. ISSN 1392-0200.

Impact of Protectionism Tools on Sustainable Development of Primary Spheres

Summary

In this research were analyzed theoretical, historical, economical conditions of protectionism and was identified impact on economic development in general as well as on particular economic sectors. At the moment one of the most important support type and instrument of protectionism is European Union funding. By emphasizing agriculture importance in state economic, in the framework of project were analyzed several aspects of EU support in economic sectors and sub – sectors, funds, programs and measures.

Keywords: Protectionism, European Union Support, Rural Development.

Dr. h. ekon., prof. **Remigijs Počs**
Dr. ekon., docente **Astra Auziņa**
Dr. ekon., docente **Velga Ozoliņa**
Dr. ekon. **Valērijs Skribans**
Dr. ekon. **Jekaterina Komkova**

Rīgas Tehniskā Universitāte,
Inženierekonomikas un vadības fakultāte

Latvijas tautsaimniecības nozaru attīstības un konkurētspējas prognozēšana, izmantojot modelēšanas instrumentāriju

Anotācija

Projektā pēfīta tautsaimniecības nozaru attīstība un visas ekonomikas un valsts konkurētspēja, kā arī prognozētas turpmākās nozaru dinamikas izmaiņas, izmantojot modelēšanas instrumentāriju. Tika veikta datu vākšana, apstrāde, datu bāzes izveidošana, datu analīze, tostarp izmaksu–izlaides analīze, modelēšanas instrumentārija izstrāde, scenāriju izstrāde un prognozēšana. Pētniecības projekta galvenā novitāte ir nozaru attīstības problēmu analīze un prognozes, modelēšanas instrumentārija izstrāde un adaptēšana.

Atslēgvārdi: nozaru attīstība, nozaru konkurētspēja, makroekonomiskie modeļi, prognozes.

Pētījuma mērķis ir analizēt un prognozēt Latvijas tautsaimniecības nozaru attīstību un starpvalstu konkurētspēju, izmantojot modelēšanas instrumentāriju.

Mērķa sasniegšanai izmantotas vispārpieņemtas ekonomikas zinātnes kvantitatīvās un kvalitatīvās datu analīzes metodes, tostarp sintēzes, indukcijas un dedukcijas metodes, matemātiskās modelēšanas, statistiskās datu apstrādes un parametru novērtēšanas, kā arī citas metodes.

Mērķa realizācijai izmantoti zinātniskās un specializētās publikācijas Latvijā un ārvalstīs, Centrālās statistikas pārvaldes, Eurostat, Latvijas Bankas statistiskie materiāli un datu bāzes, konkurētspējas pētījumi Latvijā un pasaulē, citu valstu modelēšanas instrumentāriju dokumentācija.

Ievads / Introduction

Konkrēto tautsaimniecības nozaru līmenis un turpmākās attīstības perspektīvas būtiski nosaka to konkurētspēju gan iekšējā, gan starptautiskajā tirgū, savukārt visu ekonomikas nozaru kopējais līmenis atspoguļo Latvijas ekonomikas pašreizējo konkurētspēju Baltijas valstu, Baltijas jūras reģiona valstu, Eiropas Savienības (ES) un pasaules mērogā. Konkurētspēja ir salīdzinoši jauns jēdziens, un tā atspoguļo valsts, sektora vai uzņēmuma spēju konkurēt un saglabāt savu pozīciju tirgū. Tomēr jāatzīst, ka vienotas konkurētspējas definīcijas nav. Konkurētspējas jēdziens ir komplekss jēdziens, kas dažādās situācijās tiek traktēts atšķirīgi, tāpēc daudzi autori to definē atšķirīgi. Kaut gan konkurētspējas jēdziena definēšanā ir konstatētas problēmas, šajā jomā ir detalizēti izstrādāti gan teorētiskie, gan praktiskie aspekti. Viens no risinājumiem, lai novērstu dažas problēmas saistībā ar definīciju un lai vienkāršotu turpmāko teorētisko pētījumu un praktiskās pielietojšanas procesu, ir izdalīt vairākus konkurētspējas objektus jeb līmeņus. Daži autori izdala trīs konkurētspējas līmeņus: uzņēmumu konkurētspēja (mikroekonomikas), nozaru konkurētspēja (mezoekonomikas) un valstu konkurētspēja (makroekonomikas līmenis). Starptautiskā praksē tiek izmantoti dažādi konkurētspējas vērtēšanas rādītāji (gan atsevišķi relatīvie rādītāji, gan kompleksi konkurētspējas indeksi). Ir arī ekspertu speciāli izstrādāti vērtējumi. Praksē tiek praktizēta nozaru un/vai valstu grupēšana pēc ranga un tamlīdzīgi paņēmieni

1. Latvijas tautsaimniecības attīstības kopējās tendences / Tendencies of Latvia's economic development

Pasaules ekonomika piedzīvo izaugsmes tempu palēnināšanos, un daudzās valstīs jau 2008. un 2009. gadā bija negatīvi iekšzemes kopprodukta (IKP) pieauguma tempi. Saskaņā ar *Eurostat* datiem, negatīvi pieauguma tempi 2009. gadā bija ASV (-2,4%), Japānā (-5,2%), Vācijā (-5,0%), Apvienotajā Karalistē (-4,9%) un Francijā (-2,2%) Savukārt saskaņā ar Starptautiskā Valūtas fonda datiem, Ķīnas un Indijas ekonomika 2009. gadā saglabāja pozitīvus izaugsmes tempus – attiecīgi 8,7 un 5,7%. Latvijas ekonomika pašlaik ir recesijas posmā, un IKP pieauguma temps 2009. gadā bija negatīvs – -18,0%. ES valstu kontekstā Latvijā bija straujākais IKP samazinājums.

2009. gada sākumā bija novērojams gan iekšzemes patēriņa būtisks samazinājums, gan eksporta kritums – gada pirmajā ceturksnī iekšzemes kopprodukts samazinājās par 18% salīdzinājumā ar iepriekšējā gada attiecīgo periodu (salīdzināmajās cenās) (IKP faktiskajās cenās samazinājās par 12%), savukārt preču un pakalpojumu eksports – par 16,4% [preču eksporta apjoms (ārējās tirdzniecības statistikas dati faktiskajās cenās) samazinājās par 26% salīdzinājumā ar iepriekšējā gada attiecīgo periodu]. Eksporta vērtības samazinājums norāda gan uz eksporta tirgu, gan uz Latvijas preču konkurētspējas lejupslīdi, jo eksporta apjoms samazinājās straujāk nekā attiecīgo valstu ekonomika. Tas rāda, ka pieprasījums pēc Latvijas precēm ir sarucis vairāk jeb straujāk nekā pieprasījums pēc citu valstu precēm.

Detalizētāk aplūkojot kopējā preču eksporta izmaiņas 2009. gada pirmajā pusē, novērojams, ka eksportēto preču vērtība ir samazinājusies par 26,4% salīdzinājumā ar 2008. gada pirmo pusi (attiecīgi no Ls 2,21 mljrd. līdz Ls 1,63

mljrd.). Izvērtēti analizējot preču eksportu pa preču nodaļām [atbilstīgi Preču aprakstīšanas un kodēšanas harmonizētajai sistēmai (HS) 98 nodaļās], novērojamas būtiskas atšķirības. Kopējo eksporta samazinājumu nosaka galveno eksporta preču vērtības kritums. Koksnes un tās izstrādājumu eksporta vērtība samazinājās par 37,5% 2009. gada pirmajā pusē salīdzinājumā ar 2008. gada pirmo pusi. Jāuzsver, ka 2009. gada janvārī par 45,3% mazākā vērtībā tika eksportēti koksne un tās izstrādājumi salīdzinājumā ar 2008. gada janvāri. Būtisks eksportēto preču vērtības kritums ir vērojams dzelzs produkcijai un tēraudam (-49,3% 2009. gada pirmajā pusē), dzelzs un tērauda izstrādājumiem (-27,4%). Ekonomikas lejupslīdes un patēriņa struktūras pārmaiņu ietekmē šīm precēm otrajā ceturksnī salīdzinājumā ar attiecīgo periodu iepriekšējā gadā eksporta vērtība arvien vairāk samazinās. Viens no pamatiemesliem ir tas, ka konkrēto preču eksporta partnervalstīs samazinās pieprasījums. Nozīmīgākais Latvijas preču eksporta tirgus ir ES valstis. Detalizētāk aplūkojot nozīmīgākās Latvijas preču eksporta partnervalstis un izvērtējot šo valstu pieprasījuma pārmaiņas un attīstības tendences, pietiekami pamatoti var novērtēt Latvijas preču eksporta attīstības iespējas pašreizējā situācijā, kad mainās līdzšinējās produkcijas ražošanas un eksporta sakarības.

Analizējot eksportu pēc nozīmīgākajām eksporta precēm, novērojams, ka

- 1) parastie metāli un parasto metālu izstrādājumi (XV) (16,7% no kopējās Latvijas eksporta vērtības) tiek lielākoties eksportēti uz ES valstīm – uz Igauniju (10,8%), Lietuvu (10,8%), Poliju (8,6%), Vāciju (8,2%) un Dāniju (6,5%) (kopā uz minētajām piecām nozīmīgākajām eksporta partnervalstīm – 44,7% no preču grupas eksporta vērtības 2008. gadā);
- 2) koks un koka izstrādājumi (IX) (16,6%) tiek lielākoties eksportēti uz ES valstīm – uz Zviedriju (18,7%), Apvienoto Karalisti (12,7%), Vāciju (10,9%), Igauniju (9,0%), Lietuvu (6,7%), Somiju (5,8%) (kopā uz minētajām sešām nozīmīgākajām eksporta partnervalstīm – 63,8%, savukārt uz piecām nozīmīgākajām eksporta partnervalstīm – 58,0%);
- 3) mehānismi un mehāniskas ierīces; elektroiekārtas (XVI) (12,5%) tiek lielākoties eksportēti uz ES valstīm un Krieviju – uz Lietuvu (22,4%), Krieviju (17,0%), Igauniju (16,2%), Zviedriju (4,8%), Vāciju (4,6%) (kopā uz minētajām piecām nozīmīgākajām eksporta partnervalstīm – 64,8%);
- 4) ķīmiskās rūpniecības un tās saskarnozaru ražojumi (VI) (8,4%) tiek lielākoties eksportēti uz ES valstīm un Krieviju – uz Lietuvu (27,0%), Igauniju (17,3%), Krieviju (16,0%), Vāciju (4,7%), Zviedriju (4,6%) (kopā uz minētajām piecām nozīmīgākajām eksporta partnervalstīm – 69,6%);
- 5) pārtikas rūpniecības ražojumi (ieskaitot alkoholiskos un bezalkoholiskos dzērienus un tabaku) (IV) (7,9%) tiek eksportēti uz dažādu reģionu tirgiem – uz Krieviju (29,5%), Lietuvu (24,2%), Igauniju (15,9%), Amerikas Savienotajām Valstīm (7,9%), Vāciju (2,8%) (kopā uz minētajām piecām nozīmīgākajām eksporta partnervalstīm – 80,2%, savukārt uz trim nozīmīgākajām eksporta partnervalstīm – 69,6%).

Jāteic, ka citi autori Latvijas nozīmīgākajos eksporta tirgos prognozēja negatīvus pieauguma tempus 2009. gadā un tikai pakāpenisku situācijas uzlabošanu turpmākajos gados (sk. 1. tabulu).

1. tabula

Latvijas nozīmīgāko eksporta partnervalstu IKP pieauguma tempu prognozes
GDP growth forecasts of major Latvia's export markets

Valsts	2009	2010
Lietuva	-13,0%*; -11,0% **	-4,5%*; -4,7% **
Igaunija	-13,0%*; -10,3% **	-3,0%*; -0,8% **
Vācija	-5,5%*; -5,4% **	0,5%*; 0,3% **
Krievija	-5,0%*; -3,8% **	2,9%*; 1,5% **
Apvienotā Karaliste	-3,7%*; -3,8% **	0,6%*; 0,1% **
Zviedrija	-4,6%*; -4,0% **	0,9%*; 0,8% **

* Economic and Financial Indicators. Pieejams : <http://www.economist.com/markets/indicators>

**Spring Forecasts 2009–2010. Pieejams: http://ec.europa.eu/economy_finance

Pieprasījuma un konkurētspējas nozīmi eksporta attīstībā parāda arī attiecīgo rādītāju saistība. Saistības novērtēšanai izmantots preču eksports pa valstu grupām un attiecīgie pieprasījuma un konkurētspējas rādītāji, kuru pamatā ir reālais IKP un IKP deflators. Ņemot vērā iespējas analīzes rezultātus izmantot modelēšanas vajadzībām, preču eksportā izdalīts eksports uz ES–15 valstīm, NVS valstīm un pārējām valstīm, kur dominē jaunās ES valstis. Piemēram, tieša sakarība starp Latvijas preču eksportu uz ES–15 valstīm salīdzināmajās cenās (salīdzināmo cenu iegūšanai visiem eksporta rādītājiem izmantots kopējais eksporta cenu indekss) un ES–15 valstu reālo IKP bija vērojama 1995.–2005. gadā ($r = 0,99$), savukārt 2006. un 2007. gadā turpinājās eksporta vērtības pieaugums vienlaikus ar apjomu samazinājumu, bet pieprasījumam ES–15 valstīs turpinājās tendence pieaugt. Neskatoties uz to, pāra korelācijas koeficients starp šiem rādītājiem 1995.–2008. gadā bija 0,93.

2. Rūpniecības attīstības tendences / Industrial development tendencies

Īpaši aktuāli pašreizējā ekonomiskajā situācijā ir vērtēt rūpniecības nozaru struktūru ietekmējošos faktorus (gan stimulējošos, gan bremsējošos). Izlaides apjomus rūpniecības nozarēs un to turpmākās attīstības iespējas nosaka iekšzemes tirgus un eksports. Pašreiz aktuāli ir izvērtēt, vai Latvijas rūpniecības uzņēmumi ražo produkciju, kas atbilst iekšzemes pieprasījumam, un vai eksporta tirgi reāli var „uzņemt” ražotāju prognozēto produkcijas apjomu plānotajā cenu amplitūdā. Minētie jautājumi bieži tiek izskatīti atrauti cits no cita vai nepietiekami analizējot problemātiku un mijiedarbību. Tāpēc būtiski ir kompleksi aplūkot rūpniecības kā Latvijas tautsaimniecības perspektīvās nozares attīstības iespējas, ņemot vērā iepriekšminētos apstākļus.

Akcentējot rūpniecības nozari tautsaimniecībā un detalizētāk aplūkojot tās attīstības pēdējo gadu tendences, redzam, ka rūpniecības produkcijas apjoms salīdzinājumā ar iepriekšējā gada attiecīgo periodu samazinās jau sākot ar 2008. gada martu [izņēmums ir 2008. gada aprīlis, kad nedaudz (par 2,4%) pacēlās ražošanas līmenis). Savukārt apstrādes rūpniecības apjoms samazinās jau kopš 2008. gada janvāra (nelieli apjoma pieaugumi bija vērojami divos mēnešos). 2009. gadā minētās rūpniecības apjoma samazināšanās tendences turpinās. Salīdzināšanai kā atbilstīgākais izmantojams rūpniecības apjoma indekss pēc darba dienu skaita izlīdzinātajiem datiem. 2009. gada jūnijā rūpniecības produkcijas apjoms bija samazinājies jau par 18,5% salīdzinājumā ar iepriekšējā gada attiecīgo periodu, tostarp ieguves rūpniecības produkcijas apjoms par 22,3%, apstrādes rūpniecības – par 20,0% un elektroenerģijas un gāzes apgādes – par 4,9%. Straujākie rūpniecības apjoma samazinājumi bija citu transportlīdzekļu ražošanā [pēc NACE klasifikācijas 2. redakcijas nozares kods (30)] (-77,7%), automobiļu, piekabju ražošanā (29) (-53,2%), pārējo mehānismu ražošanā (28) (-52,3%), elektrisko iekārtu ražošanā (27) (-48,9%). Minētās apstrādes rūpniecības nozares [nozaru kodī (27-30)], kā arī ķīmisko vielu ražošana (20) (-8,5%) atzītas par vidēji augsto tehnoloģiju (*medium-high-technology*) nozarēm saskaņā ar *Eurostat* izmantoto metodiku, līdz ar to fakts, ka ražošanas apjomi šajās nozarēs samazinās straujāk, atspoguļo faktisko tendenci. Augsto tehnoloģiju (*high-technology*) nozarēs – farmaceitisko izstrādājumu ražošanā (21) un datoru, elektronisko iekārtu ražošanā (26) – novērojams apjoma samazinājums, attiecīgi -3,5% un -33,2% 2009. gada jūnijā salīdzinājumā ar 2008. gada jūni. Rūpniecības apjoma pieaugums vērojams koksnis izstrādājumu ražošanā (16) un atsevišķās pārtikas ražošanas apakšnozarēs (16), un minētās nozares uzskatāmas par zemo tehnoloģiju (*low-technology*) nozarēm.

Citu ES valstu kontekstā korektai salīdzināšanai kā atbilstīgākais rādītājs izmantojams un praksē arī tiek izmantots iepriekš tekstā lietotais visas rūpniecības apjoma indekss (saskaņā ar NACE klasifikācijas 2. redakciju B, D un C nozarēm). Ražotāju cenu indekss atspoguļo ražotāju cenu (bez pievienotās vērtības nodokļa un akcīzes nodokļa), tāpēc izmantojams cenu izmaiņu tendenču atklāšanai. Jāpiebilst, ka starpvalstu salīdzinājumos ražotāju cenu indeksu izmaiņas un ražotāju cenu indeksa līmenis attiecībā pret bāzes gadu (piemēram, 2005=100) nav izmantojams kā konkurētspējas indikators, jo sākotnējais cenu līmenis bāzes gadā dažādās valstīs bija atšķirīgs, turklāt pēdējos gados ražotāju cenas daudzās valstīs, īpaši Latvijā, ir augušas straujāk nekā vidēji. Līdz ar to jaunākās tendences attiecībā uz strauju ražotāju cenu samazinājumu vai salīdzināšanu ar konkrētās valsts bāzes līmeni nesniedz korektu priekšstatu par dažādu valstu ražotāju cenu līmeņiem un to izmaiņām.

3. No Latvijas tautsaimniecības nozaru attīstības un konkurētspējas analīzes izrietošs risinājums / Solution developed on the basis of Latvia's sectoral development and competitiveness analysis

Latvijas tautsaimniecības nozaru attīstība ir atkarīga gan no ārējā tirgus izmaiņām, gan no pieprasījuma iekšējā tirgū. Bet sākotnēji novērtētā tiešā ietekme atspoguļo tikai daļu no produkcijas pieprasījuma. Daudz būtiskāka ir netiešā jeb pilnā ietekme, kas veidojas ķēdes reakcijas rezultātā: samazinoties eksporta apjomiem, samazinās nozaru pieprasījums pēc starppatēriņa precēm, savukārt daļa no starppatēriņa precēm tika ražotas iekšzemē, līdz ar to, samazinoties pieprasījumam pēc iekšzemē ražotajām precēm, minētā ķēdes reakcija turpinās.

Nozaru attīstību (un reizē to konkurētspēju, kā arī lielā mērā visas tautsaimniecības konkurētspēju) ietekmē daudzi dažādi faktori. Nozīmīgāko faktoru atlasē, analīzē, prognozēšanā un ietekmes izvērtēšanā līdztekus jau esošajām metodēm un pieejām svarīgi ir izmantot ekonomiski matemātiskos modeļus un instrumentus, kas nodrošina kvantitatīvu rezultātu ieguvu un reizē ir lietojami starpnozarju un starpvalstu salīdzinājumu izstrādē. Ņemot vērā Latvijas ekonomikas specifiku, citu valstu pieredzi starpvalstu salīdzinājumu izstrādē Latvijas apstākļos tiešā veidā nav izmantojama. Turklāt līdz šim Latvijā plašāk ir aplūkota (raksturota un analizēta) visas Latvijas ekonomikas konkurētspēja kopumā vai tikai atsevišķu specifisku nozaru starpvalstu konkurētspēja, taču vienlaikus visu nozaru detalizēts izvērtējums pēc vienotas pieejas nav veikts pietiekamā mērā.

Tautsaimniecības mērogā vairāku nozaru saistību un mijiedarbības atspoguļošanu nodrošina tikai izmaksu-izlaides tabulās sniegtā informācija un atbilstīgu analīzes principu integrēšana. Patlaban tautsaimniecības analīzi nozaru griezumā būtiski apgrūtina situācija Latvijā izmaksu-izlaides datu nodrošinājuma jomā. Tāpēc nepieciešama jauna pieeja un jauni risinājumi. Ņemot vērā vērtējumu aktualitāti, kvalitātes un kvantitatīvās prasības, statistiskās informācijas pieejamību, tās detalizāciju, salīdzināmību un tamlīdzīgus aspektus, ir lietderīgi kā alternatīvu pieeju piedāvāt pa nozarēm detalizētu Latvijas multisektorālo makroekonomisko modeli, kurā kā papildu bloks integrēts attiecīgs uz analīzi balstīts risinājums.

Šajā risinājumā apstrādes rūpniecības konkurētspēja tiek aplūkota, ņemot vērā nozarēs izmantotās tehnoloģijas. Nozares pēc tajās izmantotajām tehnoloģijām iedalītas vairākās grupās. Viens no plašāk lietotajiem ir iedalījums augsto, vidēji augsto, vidēji zemo un zemo tehnoloģiju nozarēs, kas tiek iekļauts arī *Eurostat* pārskatos. Nozares tiek grupētas, izmantojot ekonomiskās darbības klasifikāciju pa nozarēm – NACE klasifikācijas 2. redakciju [divu zīmju (sk. 2. tabulu) un trīs zīmju kodu detalizācijas pakāpē].

Apstrādes rūpniecības nozaru iedalījums saskaņā ar NACE klasifikācijas 2. redakciju
Sectoral disaggregation of manufacturing according to NACE classification 2nd edition

Nozares	Nozaru apraksts un kods klasifikācijā
Augsto tehnoloģiju nozares	Farmaceutisko pamatvielu un farmaceitisko preparātu ražošana (21) Datoru, elektronisko un optisko iekārtu ražošana (26)
Vidēji augsto tehnoloģiju nozares	Ķīmisko vielu un ķīmisko produktu ražošana (20) Elektrisko iekārtu ražošana (27) Citur neklasificētu iekārtu, mehānismu un darba mašīnu ražošana (28) Automobiļu, piekabju un puspiekabju ražošana (29) Citu transportlīdzekļu ražošana (30)
Vidēji zemo tehnoloģiju nozares	Koksa un naftas pārstrādes produktu ražošana (19)* Gumijas un plastmasas izstrādājumu ražošana (22) Nemetālisko minerālu izstrādājumu ražošana (23) Metālu ražošana (24) Gatavo metālizstrādājumu ražošana, izņemot mašīnas un iekārtas (25) Iekārtu un ierīču remonts un uzstādīšana (33)
Zemo tehnoloģiju nozares	Pārtikas produktu ražošana (10) Dzērienu ražošana (11) Tabakas izstrādājumu ražošana (12)* Tekstilizstrādājumu ražošana (13) Apģērbu ražošana (14) Ādas un ādas izstrādājumu ražošana (15)* Koksnes; koka un korķa izstrādājumu ražošana, izņemot mēbeles (16) Papīra un papīra izstrādājumu ražošana (17) Poligrāfija un ierakstu reproducēšana (18) Mēbeļu ražošana (31) Cita veida ražošana (32)

*Statistikas datu publicēšanas konfidencialitātes nosacījumu un citu iemeslu dēļ par šīm nozarēm LR Centrālā statistikas pārvalde datus nepublicē.

Latvijas tautsaimniecības ilgtermiņa mērķis, kas definēts valsts ekonomikas politikas plānošanas dokumentos, ir pāreja uz augstas pievienotās vērtības nozarēm, tāpēc akcents risinājumā tiek likts uz augsto tehnoloģiju un vidēji augsto tehnoloģiju nozaru attīstību. Ja minētās nozares attīstās straujāk, Latvijas konkurētspēja, ņemot vērā ilgtermiņa mērķi, paaugstinās, turklāt, ja minētās nozares stagnē, konkurētspēja samazinās. Jāpiebilst, ka tiek ņemts vērā ilgtermiņa mērķis, jo šādos apstākļos īslaicīgs konkurētspējas pieaugums, pamatojoties uz zemo tehnoloģiju nozaru konkurētspēju, ir vērtējams pozitīvi, taču tas nav attaisnojams ilgtermiņā.

Augsto un vidēji augsto tehnoloģiju nozaru apgrozījuma īpatsvars svārstījās starp 14–16% no kopējā apstrādes rūpniecības nozares apgrozījuma 2008. gadā un 2009. gada pirmajā pusē (sk. 3. tabulu). Eksportā augsto un vidēji augsto tehnoloģiju nozaru īpatsvars ir augstāks – 22–25%. Taču vēl joprojām lielāko daļu no Latvijas apstrādes rūpniecības piedāvājuma vietējā tirgū un no eksporta veido zemo tehnoloģiju nozares – attiecīgi 45–55% no eksporta un 64–74% no vietējā tirgus apgrozījuma.

Konkurētspējas analīzē tiek izmantoti divi rādītāji – eksporta apjoms un rūpniecības produkcijas apjoma indekss. Risinājums balstās uz konkrētas nozares vai nozaru kopas pretstatīšanu (analītisku un arī kvantitatīvu) visas apstrādes rūpniecības tendencei, tādējādi atklājot attiecīgās nozares konkurētspējas pārmaiņas konkrētā laikposmā. Apstrādes rūpniecības eksports 2009. gada sākumā būtiski samazinājās salīdzinājumā ar iepriekšējā gada līmeni (par 29% 2009. gada otrajā ceturksnī salīdzinājumā ar 2008. gada otro ceturksni), savukārt augsto tehnoloģiju nozaru eksports relatīvi nedaudz samazinājies (par 3%). Augsto tehnoloģiju nozares, neraugoties uz konkrēto eksporta partnervalstu ekonomiku lejupslīdi un Latvijas ekonomikas apstākļiem, salīdzinājumā ar pārējām nozarēm ir saglabājušas relatīvi augstāku konkurētspēju starptautiskā tirgū.

Apstrādes rūpniecības nozaru struktūra pēc nozaru tehnoloģijas
Structure of manufacturing according to technology

Nozares	2008 I	2008 II	2008 III	2008 IV	2009 I	2009 II
Apgrozījums						
Augsto tehnoloģiju nozares	4%	3%	3%	4%	5%	5%
Vidēji augsto tehnoloģiju nozares	10%	11%	11%	12%	9%	9%
Vidēji zemo tehnoloģiju nozares	25%	30%	32%	25%	24%	24%
Zemo tehnoloģiju nozares	62%	55%	54%	59%	62%	63%
Eksports						
Augsto tehnoloģiju nozares	7%	6%	6%	6%	8%	8%
Vidēji augsto tehnoloģiju nozares	15%	16%	16%	19%	14%	13%
Vidēji zemo tehnoloģiju nozares	24%	31%	33%	23%	26%	24%
Zemo tehnoloģiju nozares	55%	47%	45%	51%	52%	55%
Vietējā tirgū						
Augsto tehnoloģiju nozares	1%	1%	1%	1%	1%	1%
Vidēji augsto tehnoloģiju nozares	5%	7%	5%	5%	4%	4%
Vidēji zemo tehnoloģiju nozares	26%	28%	30%	27%	20%	24%
Zemo tehnoloģiju nozares	69%	64%	64%	66%	74%	70%

Avots: autoru apkopojums un aprēķini.

Piedāvātās uz analīzi balstītās pieejas izmantošana prognozēšanā ir saistīta ar to, ka tiek integrēta pieeja „no augšas uz apakšu”. Risinājuma praktiskā izmantošana ietver secīgus posmus: 1) konkrētas nozares vai nozaru grupas un agregētā rādītāja korelācijas analīze (ietverot papildu faktorus atbilstīgākās sakarības novērtēšanā); 2) atbilstīgās sakarības izvēle un atbilstības izvērtēšana īstermiņa prognozēšanai [ietver pieņēmumus par Latvijas nozaru attīstības tendenci saglabāšanos (vai tieši pretēji) modelēšanas periodā]; 3) agregētā rādītāja vērtības modelēšana vai izvēle prognozēšanas periodam (iespējamie eksogēnā rādītāja avoti ir citu ekonomiski matemātisko modeļu prognozes, ekspertu novērtējumi, dažādi mērķu rādītāji u. c.); 4) prognožu izstrāde un izvērtēšana.

Valsts ekonomiskās politikas ietekmes un īstenošanas seku novērtēšanā šāda pieeja ir aktuāla un sekmīgi izmantojama, kad tiek izvirzīti mērķa rādītāju līmeņi (jeb vērtības) visai tautsaimniecībai. Izmantojot pieeju „no augšas uz apakšu”, iespējams modelēt konkrētu nozaru (piemēram, augsto tehnoloģiju nozaru) grupu un konkrētu nozaru (farmaceutisko izstrādājumu ražošanas) attīstību un reizē to konkurētspēju.

4. Nozaru attīstības un konkurētspējas modelēšana / Sectoral development and competitiveness modeling

Veidojot piedāvājuma puses sakarības Latvijas makroekonometriskajā modelī, ņemta vērā iespēja šo modeli attīstīt, iekļaujot tajā arī izmaksu-izlaidis sakarības starp nozarēm. Tāpēc modeļa pamatā ir izlaide 15 tautsaimniecības nozarēs (pēc NACE 1.1. red. klasifikācijas). Savukārt ražošanas faktoru (šajā sadaļā – nefinanšu investīciju) aprēķinā izmantota pievienotā vērtība, lai izolētu starppatēriņa ietekmi uz ražošanas apjomu, kas kā produkcijas ražošanai izmantoto izejvielu un pusfabrikātu raksturojošs rādītājs tiek uzskatīts par vienu no ražošanas faktoriem. Attiecīgās sakarības izteiktas salīdzināmajās cenās. Kopējā piedāvājuma jeb izlaidis un importa vērtība tiek noteikta atbilstīgi kopējam pieprasījumam. Kad iegūta kopējā izlaide, tās vērtība ir jāsadala pa nozarēm. To var izdarīt, kopējo izlaidi pareizinot ar attiecīgās nozares īpatsvaru kopējā izlaidē (salīdzināmajās cenās) atbilstīgi pieņēmumiem par nozaru struktūras turpmākajām izmaiņām, vai arī veidojot regresijas vienādojumus lielākajai daļai nozaru, saistot kopējo nozares piedāvājumu (ieskaitot importu) ar atbilstīgākajiem pieprasījuma elementiem, bet pēdējās nozares piedāvājuma vērtību iegūstot kā starpību. Izmantojot pieņēmumus par nozaru struktūras turpmākajām izmaiņām, problēmas rada apstākļi, ka nozaru struktūra tradicionāli tiek rēķināta faktiskajās cenās un izmantojot pievienoto vērtību kā pamata rādītāju. Tāpēc, piemēram, ekspertu priekšstats par nozaru struktūru nākotnē var nebūt tiešā veidā izmantojams modeļa aprēķinos.

Saskaņā ar izmaksu-izlaidis sakarību principu izlaide konkrētā nozarē tiek aprēķināta kā visu nozaru starppatēriņa un gala patēriņa elementu summa attiecīgās nozares produkcijai, kas koriģēta ar importa daļu. Lai gan izmaksu-izlaidis tabulu sakarības ļauj samērā precīzi noteikt izlaidis vērtību atkarībā no patēriņa, metodes trūkums ir saistīts ar datu pieejamību.

Tradicionāli izmaksu-izlaidis sakarību pamatā ir tiešo izmaksu koeficienti, kas raksturo attiecīgās nozares produkcijas īpatsvaru nozares izmaksu struktūrā. Savukārt veidojot ekonometriskus vienādojumus, jāizvērtē būtiskākie faktori, kas ietekmē attiecīgās nozares izlaidi. Tāpēc šajā gadījumā lietderīgāk izmantot netradicionālu izmaksu-izlaidis analīzes aspektu un novērtēt konkrētās nozares produkcijas apjomu, kas tiek izmantots citās nozarēs un gala izlietojumā. Tādējādi kā faktorus var izvēlēties izlaidi nozarēs un gala izlietojuma elementus, kuros visvairāk tiek patērēta attiecīgās nozares produkcija. Kopumā vienādojumos kā faktori jāiekļauj visi pieprasījuma elementi – privātais un valsts patēriņš, investīcijas un eksports, kā arī galvenās starppatēriņa plūsmas starp nozarēm, lai nodrošinātu pietiekami adekvātu izlaidis apjomu reakciju uz pieprasījuma izmaiņām.

Balstoties uz piedāvājuma un pieprasījuma struktūras analīzi pa nozarēm, kā arī uz faktisko datu savstarpējo saistību, izstrādāti vienādojumi (1) – (13) nozaru piedāvājuma aprēķinam. Pretēju tendenču dēļ zvejniecībā un apstrādes rūpniecībā, kas ir nozīmīgākais zvejniecības produkcijas patērētājs, nav izveidota sakarība piedāvājumam zvejniecībā. Finanšu starpniecībā papildus ņemta vērā nozares attīstība kopš 1998. gada. Piemēram, kredītu apjoms pieaudzis no 890,6 milj. Ls 2001. gada 1. ceturksnī līdz 15 195,6 milj. Ls 2008. gada 1. ceturksnī, tai skaitā privātpersonām izsniegtie kredīti – no 111,4 milj. Ls līdz 6315,1 milj. Ls jeb no 12,5% līdz 41,6% no visiem kredītiem. Savukārt apdrošināšanas sabiedrību parakstīto prēmiju skaits pieaudzis no 103,5 milj. Ls 2002. gadā līdz 204,7 milj. Ls 2006. gadā. Piedāvājums valsts pārvaldē vienādojumā tiek saistīts ar valsts kopbudžeta izdevumiem (neskaitot sociālos pabalstus), nevis valsts patēriņu, jo šī sakarība ir ciešāka. Privātā patēriņa lielā nozīme izglītībā skaidrojama ar maksas izglītības īpatsvara palielināšanos. Ja līdz 1996./1997. mācību gadam lielākā studentu daļa mācījās par valsts budžeta līdzekļiem, tad 2007./2008. mācību gadā jau 75% studentu mācījās par personīgajiem līdzekļiem. Tomēr vienādojumā iekļauts arī valsts patēriņš, jo valsts budžeta izdevumi (koeficienta statistiskā nozīmība ir 90% intervālā) vēl joprojām ir nozīmīgs izglītības finansējuma avots.

$$\log(\text{out_fp_a} \cdot (1+\text{impsh_a})) = 2,47 + 0,47 \cdot \log(\text{cons_fp_priv}) \quad (1)$$

(7,8) (12,2)

$$R^2 = 0,93; DW = 1,88; P(F\text{-stat}) = 0,00 [1995\text{--}2007],$$

$$\log(\text{out_fp_c} \cdot (1+\text{impsh_c})) = -5,30 + 0,80 \cdot \log(\text{out_fp_f}) + 0,61 \cdot \log(\text{out_fp_d}) \quad (2)$$

(-4,1) (5,6) (2,1)

$$R^2 = 0,99; DW = 1,91; P(F\text{-stat}) = 0,00 [1995\text{--}2007],$$

$$\log(\text{out_fp_d} \cdot (1+\text{impsh_d})) = -1,72 + 1,10 \cdot \log(\text{out_fp}) - 0,08 \cdot d_{08_} \quad (3)$$

(-5,9) (34,9) (-2,5)

$$R^2 = 0,99; DW = 1,61; P(F\text{-stat}) = 0,00 [1996\text{--}2008],$$

$$\log(\text{out_fp_e} \cdot (1+\text{impsh_e})) = 3,18 + 0,38 \cdot \log(\text{cons_fp_priv}) - 0,08 \cdot \log(t) - 0,08 \cdot d_{00} \quad (4)$$

(7,4) (6,5) (-2,7) (-3,0)

$$R^2 = 0,94; DW = 1,67; P(F\text{-stat}) = 0,00 [1996\text{--}2007],$$

$$\log(\text{out_fp_f} \cdot (1+\text{impsh_f})) = -6,29 + 1,31 \cdot \log(\text{out_fp}) + 0,12 \cdot \log(\text{inv_fp_fix}) \quad (5)$$

(-7,8) (9,9) (2,0)

$$R^2 = 0,99; DW = 1,60; P(F\text{-stat}) = 0,00 [1995\text{--}2007],$$

$$\log(\text{out_fp_g} \cdot (1+\text{impsh_g})) = -3,46 + 0,40 \cdot \log(\text{cons_fp_priv}) + 0,81 \cdot \log(\text{out_fp}) + 0,12 \cdot \log(t) \quad (6)$$

(-3,1) (2,0) (2,8) (-2,5)

$$R^2 = 0,99; DW = 2,60; P(F\text{-stat}) = 0,00 [1998\text{--}2007],$$

$$\log(\text{out_fp_h} \cdot (1+\text{impsh_h})) = -3,38 + 1,08 \cdot \log(\text{cons_fp_priv}) + 0,12 \cdot d_{eu} \quad (7)$$

(-4,0) (10,35) (1,9)

$$R^2 = 0,99; DW = 2,02; P(F\text{-stat}) = 0,00 [1997\text{--}2007],$$

$$\log(\text{out_fp_i} \cdot (1+\text{impsh_i})) = -0,41 + 0,27 \cdot \log(\text{ex_serv}/\text{pi_ex}) + 0,66 \cdot \log(\text{out_fp}) + 0,08 \cdot d_{eu} \quad (8)$$

(-1,0) (3,9) (9,2) (3,3)

$$R^2 = 0,99; DW = 1,82; P(F\text{-stat}) = 0,00 [1995\text{--}2007],$$

$$\log(\text{out_fp_j} \cdot (1+\text{impsh_j})) = -5,52 + 1,27 \cdot \log(\text{out_fp}) - 0,12 \cdot \log(t) + 0,14 \cdot d_{07} \quad (9)$$

(-7,6) (15,3) (-4,6) (3,6)

$$R^2 = 0,99; DW = 1,49; P(F\text{-stat}) = 0,00 [1995\text{--}2007],$$

$$\log(\text{out_fp_k} \cdot (1+\text{impsh_k})) = 0,75 + 0,84 \cdot \log(\text{out_fp_g}) - 0,12 \cdot d_{98} \quad (10)$$

(4,2) (35,4) (-3,1)

$$R^2 = 0,99; DW = 1,57; P(F\text{-stat}) = 0,00 [1995\text{--}2007],$$

$$\log(\text{out_fp_l} \cdot (1+\text{impsh_l})) = 3,06 + 0,46 \cdot \log((\text{gov_expend} - \text{gov_tr})/\text{pi_gdp}) \quad (11)$$

(18,0) (19,7)

$$R^2 = 0,97; DW = 1,73; P(F\text{-stat}) = 0,00 [1995\text{--}2008],$$

$$\log(\text{out_fp_m} \cdot (1+\text{impsh_m})) = 2,58 + 0,15 \cdot \log(\text{cons_fp_gov}) + 0,28 \cdot \log(\text{cons_fp_priv}) - 0,03 \cdot d_{02} \quad (12)$$

(6,7) (1,9) (12,7) (-2,5)

$$R^2 = 0,99; DW = 1,90; P(F\text{-stat}) = 0,00 [1995\text{--}2007],$$

$$\log(\text{out_fp_n} \cdot (1+\text{impsh_n})) = 2,74 + 0,35 \cdot \log(\text{cons_fp}) - 0,07 \cdot \log(t) + 0,03 \cdot d_{08_} \quad (13)$$

(14,0) (14,1) (-7,9) (2,5)

$$R^2 = 0,97; DW = 2,18; P(F\text{-stat}) = 0,00 [1995\text{--}2008],$$

kur out_fp_i – reālā izlaide attiecīgajā nozarē (i = a, b, ..., o),
 impsh_i – importa attiecība pret izlaidi attiecīgajā nozarē (i = a, b, ..., o),
 cons_fp_priv – privātais patēriņš salīdzināmajās cenās,
 cons_fp_gov – valsts patēriņš salīdzināmajās cenās,

cons_fp – kopējais patēriņš salīdzināmajās cenās,
 ex_serv – pakalpojumu eksports faktiskajās cenās,
 pi_ex – eksporta cenu indekss,
 inv_fp_fix – kopējā pamatkapitāla veidošana salīdzināmajās cenās,
 out_fp – kopējā izlaide salīdzināmajās cenās,
 gov_expend – valsts kopbudžeta izdevumi,
 gov_tr – valsts kopbudžeta izdevumi sociālajiem pabalstiem,
 pi_gdp – IKP deflators,
 t – laika faktors (1995. g. = 1),
 d_98 – fiktīvais mainīgais (1998. g. = 1, pārējos periodos = 0),
 d_00 – fiktīvais mainīgais (2000. g. = 1, pārējos periodos = 0),
 d_07 – fiktīvais mainīgais (1995.–2006. g. = 0, pārējos periodos = 1),
 d_08 – fiktīvais mainīgais (1995.–2007. g. = 0, pārējos periodos = 1),
 d_eu – iestāšanās ES fiktīvais mainīgais (1995.–2003. g. = 0, no 2004. g. = 1).

Secinājumi un priekšlikumi / Conclusions and recommendations

Konkurētspējas analīze ietver dažādus aspektus, un nepieciešams vairāk akcentēt līdz šim mazāk aplūkotos un pašreizējos ekonomikas apstākļos aktuālākos. Šim nolūkam lietderīgi izmantot alternatīvas, uz analīzi balstītas pieejas, tostarp ekonomiski matemātiskās modeļēšanas instrumentāriju (multisektorālos makroekonomiskos modeļus un sistēmdinamikas modeļus) un izmaksu-izlaides tabulu sniegto informāciju.

Latvijas nozaru turpmāko attīstību būtiski nosaka to orientēšanās uz vietējo un/vai eksporta tirgu. Taču pašreizējās Latvijas nozaru eksporta struktūras, ģeogrāfijas un konkurētspējas analīze rāda, ka, neraugoties uz Latvijas ekonomikas politikas pamatorientāciju uz augsto tehnoloģiju nozaru un eksporta attīstību, praksē vērojama pretēja tendence, it īpaši jaunāko ekonomikas satricinājumu apstākļos. Tādēļ ir nepieciešami papildu stimuli un instrumenti, lai reāli praksē notiktu pāreja no zemo tehnoloģiju nozarēm uz vidēji augsto tehnoloģiju (saskaņā ar *NACE* klasifikācijas 2. redakciju) nozarēm (20) un (27–30) un augsto tehnoloģiju nozarēm (21) un (26). Ir iespējami ļoti dažādi papildu stimuli, ko var realizēt ar atšķirīgiem ietekmes instrumentiem un iedarbīgumu, kā arī dažādos termiņos. Būtiskākais elements ir atbilstīga kvantitatīvi izsakāma mērķa izvirzīšana un adekvātu instrumentu izvēle.

Uzstāšanās konferencēs 2009. gadā / Presentations in conferences within theme in 2009

1. Productivity and current economic trends and options of Latvian INFORUM model (Auziņa A., Počs R., Ozoliņa V.). 17th World INFORUM conference, Jūrmala, 2009. gada 7.–12. septembris.
2. Latvijas tautsaimniecības nozaru attīstības un konkurētspējas analīze un prognozēšana (Auziņa A.). RTU 50. starptautiskā zinātniskā konference „Ekonomika un uzņēmējdarbība”. Rīga, 2009. gada 16. oktobris.
3. Nodokļu ieņēmumu modeļēšana, izmantojot sistēmdinamikas metodi (Skribans V.). RTU 50. starptautiskā zinātniskā konference „Ekonomika un uzņēmējdarbība”. Rīga, 2009. gada 16. oktobris.
4. Latvijas būvniecības resursu problēmas vienotā Eiropā (Skribans V.). RTU 50. starptautiskā zinātniskā konference, Būvniecības fakultāte. Rīga, 2009. gada oktobris.
5. Influence of Labor Migration on Latvia's Labor Market (Skribans V.). The 27th International System Dynamics Conference, System Dynamics Society. ASV, Albuquerque, 2009.
6. Latvian and Europe construction comparison: stability and reasons of crisis (Skribans V.). Economies of Central and Eastern Europe: Convergence, Opportunities and Challenges. Tallinn University of Technology, Estonia, 2009.
7. Влияние трудовой миграции на рынок труда в Латвии (Skribans V.). The 9th Ernestas Galvanauskas' International Scientific Conference. Lietuva, Šiaulai, 2009.

Publikācijas 2009. gadā / Publications within theme in 2009:

Monogrāfijas / Monographs

1. Skribans V. Uzņēmējdarbības vides un būvniecības attīstības modeļi Latvijā. Rīga : RTU, 2010. 264 lpp.

Publikācijas / Publications

1. Počs R., Auziņa A., Ozoliņa V., Piņķe G. The competitiveness of manufacturing branches in Latvia; and international comparison with analysis and forecasts // Energy Policy and International Competitiveness (edited by M. Grassini, R. Bardazzi). Florence : University of Florence, 2009, p. 79–93.
2. Auziņa A. Latvijas tautsaimniecības nozaru attīstības un konkurētspējas analīze un prognozēšana // RTU Zinātniskie raksti. 3. sērija, 18. sējums „Ekonomika un uzņēmējdarbība. Tautsaimniecība: teorija un prakse”. Rīga : RTU, 9.–18. lpp.
3. Auziņa A. Latvijas tautsaimniecības nozaru attīstības un konkurētspējas analīze un prognozēšana // 50. RTU starptautiskās zinātniskās konferences ziņojumu tēžu krājums. Rīga : RTU, 2009, 64. lpp.
4. Auziņa A., Ozoliņa V., Počs R. Tautsaimniecības nozaru produktivitāte Latvijā: tendences un prognozes // 50. RTU starptautiskās zinātniskās konferences ziņojumu tēžu krājums. Rīga : RTU, 2009, 65. lpp.

5. Auzina A. Počs R. Impact of income changes on private consumption expenditure and its structure (tēzes) // 6th International Scientific Conference "Business and Management–2010". Vilnius, Lithuania. 1 p. (Pieņemta publicēšanai.)
6. Auzina A. Počs R. Impact of income changes on private consumption expenditure and its structure // 6th International Scientific Conference "Business and Management–2010" Selected papers. Vilnius, Lithuania. 6 p. (Iesniegta publicēšanai.)
7. Ozoliņa V. Latvijas makroekonometriskā modeļa pamatojums // 50. RTU starptautiskās zinātniskās konferences ziņojumu tēžu krājums. Rīga : RTU, 2009, 58.–59. lpp.
8. Ozoliņa V. Latvijas makroekonometriskā modeļa pamatojums // RTU Zinātniskie raksti. 3. sērija, 18. sējums „Ekonomika un uzņēmējdarbība. Tautsaimniecība: teorija un prakse”. Rīga : RTU, 49.–67. lpp.
9. Ozoliņa V. Macroeconomic environment of Latvia's exporters (tēzes) // 6th International Scientific Conference "Business and Management–2010". Vilnius, Lithuania. 1 p. (Pieņemta publicēšanai.)
10. Ozoliņa V. Macroeconomic environment of Latvia's exporters // 6th International Scientific Conference "Business and Management–2010" Selected papers. Vilnius, Lithuania. 7 p. (Iesniegta publicēšanai.)
11. Skribans V. Influence of Labour Migration on Latvia's Labour Market // Proceedings of the 27th International Conference, 27th International Conference of the System Dynamics Society, USA, Albuquerque, New Mexico, 26–30 July, 2009, p. 105–106.
12. Skribans V. Latvian and Europe Construction Comparison: Stability and Reasons of Crisis // Economies of Central and Eastern Europe: Convergence, Opportunities and Challenges, Economies of Central and Eastern Europe: Convergence, Opportunities and Challenges. Estonia, Tallinn, 14–16 July, 2009, p. 1–20.
13. Skribans V. Latvijas būvniecības nozares uzņēmumu finansiālās stabilitātes novērtēšana // 50. RTU starptautiskās zinātniskās konferences ziņojumu tēžu krājums. Rīga : RTU, 2009, 49.–50. lpp.
14. Skribans V. Nodokļu ieņēmumu modelēšana, izmantojot sistēmdinamikas metodi // 50. RTU starptautiskās zinātniskās konferences ziņojumu tēžu krājums. Rīga : RTU, 2009, 69. lpp.
15. Skribans V. Būvniecības nozares prognozēšanas // RTU Zinātniskie raksti. 3. sērija, 18. sējums „Ekonomika un uzņēmējdarbība. Tautsaimniecība: teorija un prakse”. Rīga : RTU, 68.–82. lpp.
16. Skribans V. Влияние трудовой эмиграции на рынок труда в Латвии // Economics and Management: Current Issues and Perspectives, 9th Ernestas Galvanauskas' International Scientific Conference. Lithuania, Siauliai, 2009, p. 250–258.
17. Skribans V. Krīzes un 2009. gada nodokļu politikas izmaiņu ietekme uz Latvijas ekonomiku // LU Raksti. 737. sēj. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2009, 189.–200. lpp.
18. Kalniņš J., Skribans V., Ozoliņš G. Lauksaimniecības nozares stratēģiskās attīstības sistēmdinamikas modelēšana // LU Raksti. 737. sēj. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2009, 320.–332. lpp.
19. Skribans V. Latvijas būvniecības industrijas resursu problēmas vienotā Eiropā // RTU Zinātniskie raksti. 11. sērija, 6. sējums „Ģeomātika”. Rīga : RTU, 2009, 93.–106. lpp.
20. Skribans V., Birkavs V. Krīze būvniecībā zinātnieka acīm. Būvniecības nozares dinamika Latvijā un Eiropā // Latvijas Būvniecība 4 (15), 2009.
21. Skribans V., Birkavs V. Krīze būvniecībā zinātnieka acīm // Latvijas Būvniecība 5 (16) /2009.

Disertācija / PhD Thesis:

1. Ozoliņa V. „Latvijas makroekonometriskā modeļa izstrāde un izmantošana tautsaimniecības analīzē un prognozēšanā” (disertācija aizstāvēta RTU promocijas padomē P-09 2009. g. 11. dec., zinātniskais vadītājs R. Počs).

Forecasting of sectoral development and competitiveness of Latvia's economy using set of modeling instruments

Summary

Within the project, sectoral development of the economy and competitiveness of national economy and country are researched; as well further sectoral development trends are forecasted using the set of modeling instruments. Project implies data collection, processing, database development, data analysis, including input-output analysis, development of the set of modeling instruments, scenarios and forecasts. The main novelty of the research project is the analysis of sectoral development problems and forecasts, development and adaptation of the set of modeling instruments.

Keywords: sectoral development, sectoral competitiveness, macroeconomic models, forecasts.

Dr.h.ekon., emer. zinātnieks

Andris Sprogis

e-pasts: asprogis@latnet.lv; mob. 29538850

Dr.h.ekon., prof.

Elmārs Zelgalvis

Dr.ekon., as.prof.

Ilmārs Kālis

Dr.ekon.

Sandra Eglīte

Dr.ekon.

Olga Šulca

Dr.ekon.

Elga Tilta

Maģ. ekon., doktorante

Ilze Āboliņa

Maģ. ekon., doktorante

Irina Čurkina

Maģ. ekon., doktorante

Eva Liepiņa

Maģ. ekon., doktorants

Māris Krievs

Maģ. ekon., doktorante

Astrīda Rijkure

Maģ. ekon., doktorants

Linda Romele

Maģ. ekon., doktorante

Jānis Salmiņš

Maģ. ekon., doktorants

Armands Vēveris

Maģ. ekon.

Irina Skribāne

Maģ. ekon.

Jānis Sprogis

Maģ. ekon.

Ilze Sproģe

Maģ. ekon.

Dzintars Striks

Maģ. ekon.

Sandis Šteins

Maģ.ekon.

Inese Vītola

Ekon.

Igors Kasjanovs

Tautsaimniecības attīstības institūts

Raiņa bulv 23/2

e-pasts: tai.tai@inbox.lv

Mežu resursi un to nozīme Latvijas tautsaimniecībā

Pētījums „Latvijas tautsaimniecības resursi un tautsaimniecības attīstības iespējas”

Anotācija

Tautsaimniecības izaugsmes iespējas nosaka gan iekšējie, gan ārējie faktori. Par galvenajiem iekšējiem faktoriem tiek uzskatīta valsts nodrošinātība ar dabas, darbaspēka un kapitāla resursiem, kā arī ar ražošanas tehnoloģiskiem procesiem un to izgudrojumiem. Viens no galvenajiem faktoriem, kas ietekmē ekonomikas izaugsmi, ir dabas resursi, to kvalitatīvais līmenis un kvantitāte. Latvija salīdzinājumā ar citām pasaules valstīm nav bagāta ar zemes dzīļu dabas resursiem, toties viena no mūsu valsts lielākajām bagātībām ir mežs, kurš ir saglabājams, vairojams un izmantojams, lai apmierinātu sabiedrības ekoloģiskās un sociālās vajadzības. Mežs kā atjaunojams dabas resurss nodrošina pamatu ilgtspējīgai attīstībai, un tā ietekmi uz kopējo tautsaimniecību ir nepieciešamas palielināt, palielinot kokrūpniecības apjomus.

Atslēgvārdi: dabas resursi, mežizstrāde, kokrūpniecība.

Pētījums uzsākts 2009. gadā, un tā **mērķis** ir izstrādāt ekonomiskos nosacījumus Latvijā pieejamo resursu veiksmīgai izmantošanai tautsaimniecības attīstībā. 2009. gadā bija paredzēts izpētīt meža resursus, to apjomus un izmantošanu tautsaimniecībā.

Tautsaimniecības resursus var iedalīt finanšu, darbaspēka un dabas resursos. Lielākās investīcijas tiks veiktas sektoros, kuros Latvijai ir salīdzinošas priekšrocības, proti, ar izdevīgo ģeogrāfisko stāvokli, pieejamiem dabas resursiem saistītajās nozarēs un nozarēs, kurās nodarbināts lēts, bet salīdzinoši izglītots darbaspēks. No dabas resursiem – zemes dzīļu resursi, zivju resursi, augsne, meža resursi – Latvija ir bagāta ar mežu resursiem. Mežs kā atjaunojams dabas resurss nodrošina pamatu meža nozares ilgtspējīgai attīstībai. Koksnes resursi pilnībā nodrošina vietējo patēriņu un ļauj koksni un tās izstrādājumus eksportēt, dodot lielu ieguldījumu Latvijas tautsaimniecībā. Mežizstrāde bieži ir vienīgais iztikas avots lauku iedzīvotājiem. Savukārt medības ir tradicionāls brīvā laika pavadīšanas veids. Lielās mežu platības nodrošina dzīves vidi medijamo dzīvnieku populācijām.

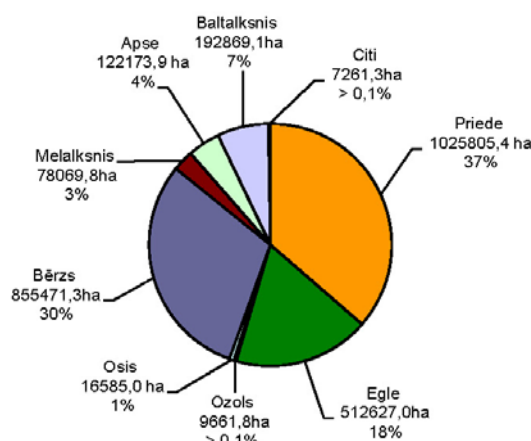
Ar meža resursu izmantošanu ir cieši saistīta arī valsts. Nacionālajā vides aizsardzības politikas plānā kā prioritāras vides problēmas minētas dabas resursu neracionāla izmantošana, ainavu degradācija un bioloģiskās daudzveidības samazināšanās.

No Latvijas kopējās teritorijas 46% aizņem meži. Salīdzinot ar 1923. gadu, kad mežainums Latvijā bija 23%, laika gaitā līdz mūsdienām tas ir dubultojies un sasniedzis 50,2% (ieskaitot purvus un lauces). Meža platību pieaugums prognozējams arī turpmāk, jo turpinās lauksaimniecībā neizmantoto zemju dabiska aizaugšana, kā arī to mākslīga apmežošana.

Latvijas teritorijas sadalījums

Teritorija, km ²	64 559	100%
sauszeme	62 157	96%
t. sk. lauksaimniecības zeme	24 298	38%
mežu zeme	29 555	46%
iekšējie ūdeņi	2 402	4%

Latvijas mežus pārsvarā veido skuju koki, tomēr ievērojamu daļu aizņem arī pārējās sugas. Lielākajai daļai mežaudžu valdošā koku sugas ir skuju koki – priede un egle. Skuju koku audzes aizņem 55% no visu audžu platībām, bērzu – 30%, baltalkšņu – 7% un apšu – 4%.

3. attēls. Sugu sastāvs Latvijas mežos

Mežu vecuma struktūra pašlaik ir neviendabīga. Ulmaņa laikos daudz tika stādīti priežu meži, un padomju laikos daudz stādīja egļu mežus. Pirms 30–40 gadiem Latvijas mežsaimniecībā bija egļu stādīšanas bums – egles tika stādītas arī priedēm piemērotās platībās. Tādēļ pašlaik mums ir ļoti daudz 50–90 gadu vecu priežu audžu un 30–50 gadu vecu egļu audžu.

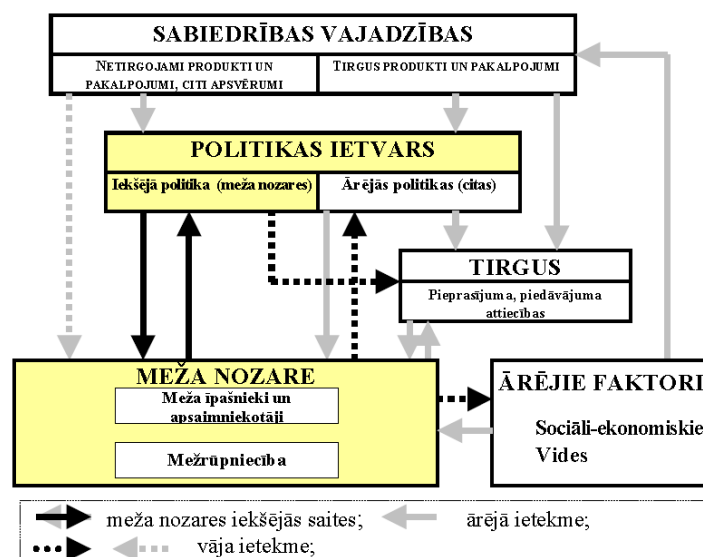
Priedei un ozolam pašlaik jaunaudžu platība ir mazāka par 10% no to kopējās platības. Tas nozīmē, ka pēc 50–80 gadiem, kad tagadējās jaunaudzes būs pieaugušas, mums būs ļoti maz pieaugušu priežu mežu, bet daudz egļu mežu.

Meža nozares attīstību noteicošie virzošie spēki un ietekmējošie faktori (attēls) atrodas ārpus meža nozares. Sociālekonomiskās attīstības tendences (iedzīvotāju ienākumi, tehnoloģiju izmaiņas, cilvēku un sabiedrības izvēles) pārsvarā nosaka nozarē izvietoto pieprasījumu. Vides faktori – koku augšanas ātrums, klimata izmaiņas un dabiskie traucējumi (katastrofas) vairāk ietekmē meža resursus, kā arī produktu un pakalpojumu piedāvājumu.

Sabiedrības ietekme uz meža nozari izpaužas divos veidos – caur tirgu un ar valsts politiku. Galvenais veids, kā sabiedrība ietekmē meža nozari, maina meža nozares tirgoto un netirgoto produktu un pakalpojumu pieprasījumu. Papildus pieprasījumam tirgū sabiedrība var ierosināt citus instrumentus, kas kļūst nozīmīgi meža nozarei. Parasti pārējo (netirgoto) produktu un pakalpojumu pieprasījums tiek pārvērsts valsts politikā vai tiesību aktos.

Pastāv arī nepastarpinātas sabiedrības un meža nozares attiecības, kas izpaužas lielo komersantu korporatīvajos sociālās atbildības paziņojumos.

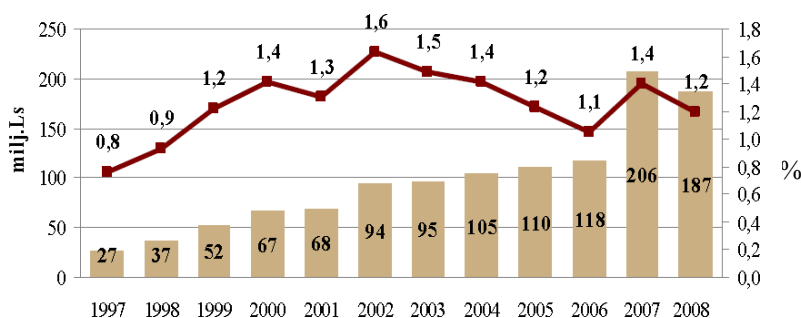
Ārējām politikām (saistīto nozaru politikas – vides, lauksaimniecības, enerģētikas, būvniecības, rūpniecības, tirdzniecības, mājokļu u. c.) ir būtiska ietekme uz meža nozari. Vides politika ietekmē meža resursus un meža produktu un pakalpojumu tirgu, lauksaimniecības politika – zemes izmantošanu un alternatīvas zemes izmantošanas rentabilitāti, enerģētikas politika – koksnes izmantošanu enerģijas ieguvē. Valstī pastāvošās tirgus un rūpniecības politikas ietekmē meža produktu ražošanu dažādos veidos. Savukārt valsts mājokļu politika var būtiski palielināt koksnes pielietojumu ekonomisku, videi draudzīgu mājokļu būvniecībā.

1. attēls. Meža nozares integrācija sabiedrībā

Meža nozare ietver divas nozīmīgas apakšnozares – mežsaimniecību (nozari, kas nodarbojas ar meža kopšanu, saglabāšanu, plānveidīgu izmantošanu un atjaunošanu) un kokrūpniecību (kas ietver kokapstrādi, papīra un tā izstrādājumu ražošanu, kā arī mēbeļu ražošanu). Abām šīm apakšnozarēm ir būtiska loma Latvijas tautsaimniecībā.

Mežsaimniecības devums tautsaimniecības pievienotajā vērtībā 2008. gadā bija 187 milj. latu, savukārt tās īpatsvars iekšzemes kopproduktā – 1,2%. No 2007. gada uz 2008. gadu vērojams nozares pieauguma tempa samazinājums.

2. attēls. Mežsaimniecības pievienotās vērtības dinamika un īpatsvars IKP

Latvijā ir visi nepieciešamie apstākļi ātraudzīgu kārķļu, alkšņu, apšu un citu koku sugu audzēšanai malkas un šķeldas iegūšanai, taču pagaidām, ņemot vērā lielo nesavāktu un neizmantoto mežizstrādes un meža kopšanas koksnes atlikumu apjomu, šis potenciāls vēl netiek pienācīgi izmantots.

Paredzot vietējo energoresursu izmantošanas pieaugumu gan siltuma un elektroenerģijas ražošanā, gan rūpniecībā, šobrīd par daudzsološu tiek uzskatīta ātraudzīgās kultūras – apses – plantāciju audzēšana.

Kokiem augot, katru gadu veidojas koksnes pieaugums, kas pēc pašreizējiem aprēķiniem ir 16,5 milj. m³ gadā. Ik gadu zināms daudzums koksnes tiek nocirsts, veicot izaugušās koksnes ražas ievākšanu galvenajā cirtē, kā arī cērtot kokus kopšanas un sanitārajās cirtēs paliekošās mežaudzes stāvokļa uzlabošanai.

2.tabula

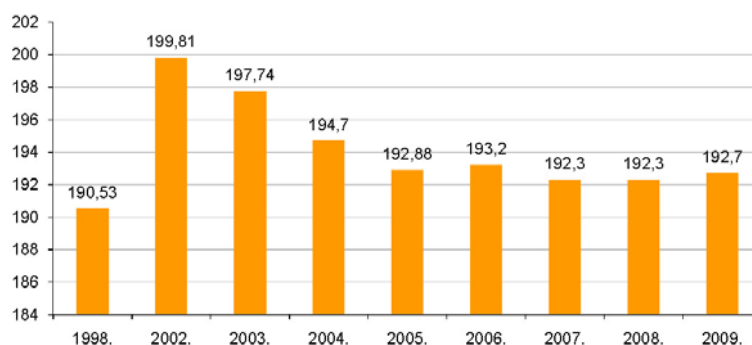
Latvijas meža zemes laikposmā no 1994. līdz 2008. gadam

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Meža zemju kopējā platība, tūkst. ha															
Pavisam	3 227	3 130	3 114	3 123	3 258	3 257	3 208	3 221	3 240	3 222	3 230	3 233	3 603	3 536	3 497
Valsts mežos	1 786	1 759	...	1 704	1 702	1 705	1 708	1 710	1 717	1 742	1 709	1 686
Mežu platība, tūkst. ha															
Pavisam	2 820	2 870	2 882	2 884	2 871	2 877	2 888	2 902	2 932	2 923	2 944	2 950	3 306	3 257	3 221
Valsts mežos	...	1 626	1 626	1 523	1 436	1 430	1 435	1 435	1 449	1 458	1 472	1 482	1 566	1 544	1 522
Ar mežu apaugusī platība, tūkst. ha															
Pavisam	2 728	2 803	2 795	2 796	2 774	2 793	2 800	3 246	3 204	3 162
Valsts mežos	1 363	1 411	1 409	1 419	1 429	1 444	1 454	1 544	1 524	1 502
Kopējā mežaudžu krāja, milj. m³															
Pavisam	489	502	547	544	545	544	585	578	573	569	662	648	631
Valsts mežos	278	276	279	303	304	303	303	366	356	346

3.tabula

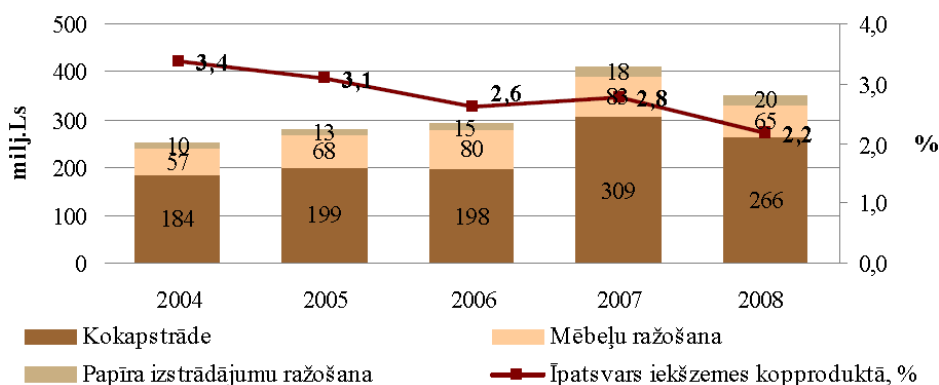
Ciršu krāja Latvijā m³

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Pavisam	4392,2	4014,6	4757,2	5730,0	6885,7	6763,6	8923,3	10029,4	13437,7	11000,4	10350,5	11187,2	11591,1	10752,0	11281,2	9797,1	10124,7	8 962,0	10727,9
t. sk. galvenā cirte	3083,2	3067,7	3481,1	4127,5	5489,5	6542,1	9314,5	8286,6	8290,9	8924,4	9400,4	8646,5	6817,8	8072,7	8058,7	6 800,6	9322,9
kailcirte	3077,2	2754,9	3369,6	2953,5	5197,2	6 66,7	8720,9	7291,7	7417,1	8177,3	8731,5	8014,3	3983,2	7403,3	7008,8	6 057,0	8357,0
sanitārā kailcirte	389,5	371,1	369,2	369,2	218,3	2593,2	302,9	323,0	131,4	106,1

2. attēls. Koksnes krāja m³ uz 1 ha meža Latvijā

Otrā mežu nozares kokrūpniecība ir viena no nozīmīgākajām rūpniecības nozarēm. Apakšnozaru – kokapstrādes, papīra rūpniecības un mēbeļu rūpniecības kopējais devums rūpniecības pievienotajā vērtībā 2008. gadā bija gandrīz 410 miljoni latu, kas veido vairāk nekā 2% no iekšzemes kopprodukta. Apakšnozaru vidū joprojām vislielākais īpatsvars – 76% ir kokapstrādei, taču gadu no gada pieaug arī papīra ražošanas īpatsvars kokrūpniecībā, kas 2008. gadā sasniedza 6% jeb 20 miljonus latu. Arī mēbeļrūpniecībai ir nozīmīga loma kokrūpniecībā, jo tās īpatsvars veido 19% jeb 65 miljonus latu. Kokrūpniecības pievienotās vērtības tendences samazinājums būs vērojams arī 2009. gadā, jo ir samazinājies pieprasījums pēc kokmateriāliem būvniecībā, arī eksportā ir vērojams samazinājums sakarā ar krīzi Eiropā.

3. attēls. Kokrūpniecības pievienotā vērtība un īpatsvars IKP Latvijā

Visos mežrūpniecības komersantos lielākos vai mazākos daudzumos veidojas koksnes pārstrādes blakusprodukti. To izmantošana pēdējos 10 gados ir strauji palielinājusies, tomēr nav pietiekama. Atkarībā no pārstrādes veida paliek miza, nomaļi, līstes, finiera gabali, serdeņi, frēzskaidas, zāgskaidas, lobskaidas, slīpputekļi un citi koksnes atliekumi, kuri rodas ražošanas laikā. Vidēji no viena m³ apstrādājamo zāgmateriālu paliek apmēram 1 līdz 1,5 m³ koksnes atlieku. Šīs koksnes atliekas atkarībā no to kvalitātes var izmantot celulozes un papīra rūpniecībā, koksnes plātņu ražošanā, kā arī enerģijas ieguvei. Mežā pēc cirsmu izstrādes paliek apmēram 15–25% no kopējās izstrādātās koksnes virszemes daļas, kas gadā veido 2–5 miljonus tonnu kurināmā.

Latvijā ir nepieciešama celulozes rūpnīca, ko apstiprina fakts, ka Latvijas galvenā importētā meža produkcija ir papīrs, kartons un to izstrādājumi (43,1%), bet viena no galvenajām eksporta precēm ir apaļkoki (15,3%), no kuriem 80% veido papīrmalka. Turklāt valstij pārdot zemākas pievienotās vērtības produkciju un iepirkt augstākas pievienotās vērtības produkciju nav ekonomiski izdevīgi.

Nolasītie ziņojumi konferencēs 2009. gadā

1. „Latvijas resursi un to ietekme uz Latvijas ekonomisko attīstību”. Latvijas Universitātes 67. konferences Sekcija „Starptautiskās un ES nodokļu politikas ietekme uz uzņēmējdarbības vidi Latvijā” 2009. gada 12. februārī (A. Sproģis, J. Sproģis, I. Sproģe).
2. „Monetārā, fiskālā un tirdzniecības politika Latvijā”. Latvijas Universitātes 67. konferences plenārsēde 2009. gada 12. februārī (S. Eglīte, I. Sproģe, I. Skribāne).
3. “Role of Fiscal and Monetary Policy in Economic Fluitation Regulation”. International Scientific Conference “Information Society and Modern Business”. 14–16 May, 2009. Ventspils Augstskola (Sandra Eglīte, Ilze Sproģe).
4. „Ilgtspējīgas attīstības iespējas Latvijas ekonomiskos apstākļos”. Latvijas Universitātes 67. konferences Sekcija „Starptautiskās un ES nodokļu politikas ietekme uz uzņēmējdarbības vidi Latvijā” 2009. gada 12. februārī (I. Sproģe).
5. ”Role of Latvian Agriculture in Foreign Trade”. 10th International Scientific Conference ”Economic Science for Rural Development” 2009 (10. starptautiskā zinātniskā konference, veltīta LLU Ekonomikas fakultātes 40.

gadadienai, „Ekonomikas zinātne lauku attīstībai” 2009) Jelgava, Latvija, 2009. gada 23.–24. aprīlis, (Olga Šulca, Ilze Sproģe).

6. Liepiņa E. Vytauto Didžiojo Universitātes 10. Starptautiskā zinātniskā konference „Farmaceutisko produktu cenu veidošana un kompensācija Latvijā un Eiropas valstīs”. Kauņa, Lietuva, 2009. gada 24. septembris.
7. Sproģis A., Sproģe I., Sproģis J. Latvijas resursi un to ietekme uz Latvijas ekonomisko attīstību. LU 67. konference 2009. gada februārī.
8. Sproģis J. Koksnes izcelsmes energoresursu ražošanas iespējas Latvijā. LU 67. konference 2009. gada februārī

Publikācijas 2009. gadā

1. Eglīte S., Skribāne I., Sproģe I. Fiskālās un monetārās politikas loma ekonomikas ciklu regulēšanā // Tautsaimniecības attīstības problēmas Latvijā. Nr. 7. Rīga, 2009, 6.–13. lpp. ISBN13:978-9984-19-924-5. Abstract Indexed Index Copernicus.
2. Liepiņa E. Medikamentu tirgus raksturojums Latvijā un Skandināvijas valstīs // Tautsaimniecības attīstības problēmas Latvijā. Nr. 7. R. : Tautsaimniecības attīstības institūts, 2009, 185.–201. lpp.
3. Liepiņa E. Pricing and reimbursement of pharmaceuticals in Latvia and European countries, Applied economics: systematic research, Vytauto Didžiojo University, Emeralds Organization Studies journals. Kauņa, Lietuva, 2009, 67.–79.lpp.
4. Sproģe I. Enerģētiskā sektora nozīme valsts attīstībā // Tautsaimniecības attīstības problēmas Latvijā. Nr. 7. Rīga, 2009, 144.–152. lpp. ISBN13:978-9984-19-924-5, Abstract Indexed Index Copernicus.
5. Sproģe I. Latvijas nodokļi un ekonomiskā krīze // Tautsaimniecības attīstības problēmas Latvijā. Nr. 7. Rīga, 2009, 124.–136. lpp. ISBN13:978-9984-19-924-5, Abstract Indexed Index Copernicus.
6. Sproģis A., Sproģe I., Sproģis J.s, Latvijas tautsaimniecība 2009. gada sākumā // Tautsaimniecības attīstības problēmas Latvijā. Nr. 7. Rīga, 2009, 14.–36. lpp. ISBN13:978-9984-19-924-5, Abstract Indexed Index Copernicus.
7. Sproģis J. Latvijas mežu bagātība un izmantošana tautsaimniecībā // Tautsaimniecības attīstības problēmas Latvijā. Nr. 7. Rīga, 2009, 92.–108. lpp. ISBN13:978-9984-19-924-5, Abstract Indexed Index Copernicus.
8. Sproģis J. Meža nozīme Latvijas tautsaimniecībā // LU Raksti. 737. sēj. „Ekonomika”. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2008, 290.–302. lpp.
9. Sproģis J. Meža produkcija Latvijas tautsaimniecībā // Rēzeknes augstskolai Starptautiskā zinātniskā konference rakstu rājums, publicēts.
10. Sproģis J. Meža resursi un to izmantošana Latvijā Ekonomika // LU Raksti. 2009, pieņemts publicēšanai.
11. Sproģis J., Sproģe I., Sproģis A. Latvijas lauksaimniecības reģionālās specializācijas izmaiņas // Economic Science for Rural Development. Nr. 15, 2008, 257.– 264. lpp. ISBN 978-9984-39-498-5 Abstracted / Indexed: AGRIS, EBSCO.
12. Sproģis J., Sproģe I., Sproģis A. Latvijas lauksaimniecības reģionālās specializācijas izmaiņas // Economic Science for Rural Development. Nr. 15. Pieejams: http://www.ef.llu.lv/files/html_files/p2/Regional_and_Rural_Development_15.html
13. Sproģis J., Sproģe I., Sproģis A. Lauksaimniecības specializācijas izmaiņas Latvijas reģionos // Tautsaimniecības attīstības problēmas Latvijā. Nr. 6. Rīga, 2008, 200.–208. lpp. ISBN13:978-9984-19-924-5.
14. Šulca O., Sproģe I. Latvijas ārējā tirdzniecība // Tautsaimniecības attīstības problēmas Latvijā. Nr. 7. Rīga, 2009, 163.–171. lpp. ISBN13:978-9984-19-924-5, Abstract Indexed Index Copernicus.

Resources of Latvian national economy and potentialities of economic development

Summary

Economic growth provides opportunities for both internal and external factors. The main internal factors are considered national security nature, labor and capital resources, production technology. One of the main factors affecting economic growth, it is natural resources, their level of quality and quantity. Latvia compared to other countries in the world is rich with subsoil natural resources, but one of the greatest treasures of our country is forest, which is maintained for the vairojams and is used to meet community environmental and social needs. Wood as a renewable natural resource that provides a framework for sustainable development and its impact on the overall economy are necessary for increasing the timber volume.

Keywords: natural resources, logging, timber.

LZA Dr.h.c.agr., Dr.agr., prof. **Voldemārs Strīķis**
Dr.h.ekon., LZA akadēmiķis **Arnis Kalniņš**
Maģ.ekon., LLU doktorante **Jolanata Klāviņa**
LLU maģistrants **Arnis Lēnerts**

Latvijas Lauksaimniecības universitāte,
Ekonomikas fakultāte,
Svētes iela 18, Jelgava, LV-3001
Tāl. 29286497
e-pasts: Voldemars.Strikis@llu.lv

Lauksaimnieciskās izcelsmes biodegvielas ražošanas

Projekts „Lauksaimnieciskās izcelsmes energoresursu ražošanas un izmantošanas ekonomiskie nosacījumi”

Anotācija

Ilgākā laikposmā naftas krājumi saruks un vajadzība pēc degvielas pieaugs. Tāpēc izvirzās nepieciešamība pēc atjaunojamiem energoresursiem. Tiek veikti dažnedažādi pētījumi par biodegvielām, kuru ražošanā tiek izmantota biomasa, tostarp no augiem iegūtā.

Līdz šim Latvijā vairāk pētīti enerģētisko kultūraugu audzēšanas nosacījumi. Mūsu pētījumi ietver biodegvielas ražošanas nosacījumus.

Atslēgvārdi: biodegvielas un to veidi, ražošanas nosacījumi.

Eiropas Komisija ir izvirzījusi mērķi – līdz 2020. gadam biodegvielai jāveido vismaz 10% no kopējās transportam paredzētās degvielas, savukārt atjaunojamo energoresursu enerģijas īpatsvaram kopējā enerģijas patēriņā jābūt vismaz 20%.

Bioenerģijas attīstības veicināšanai Latvijā ir nepieciešami vispusīgi pētījumi, tostarp par enerģētisko augu izmantošanu atjaunojamās enerģijas vajadzībām.

Latvijā ir ievērojamas neizmantoto lauksaimniecības zemju platības, kur varētu audzēt dažādus kultūraugus, kas ir tirgū pieprasīti. Viena no tādām iespējām ir rapša, graudaugu un citu enerģētisko kultūru audzēšanas pakāpeniska paplašināšana, kuras produkciju var izmantot arī biodegvielas ražošanai.

Biodegvielas ražošana Latvijā strauji attīstās. 2010. gadā Latvijā paredzēts saražot 75 tūkst. tonnu. 2010. gadam noteiktas valsts finansiāli atbalstāmās biodegvielas ražošanas kvotas. Bioetanola ražošanā lielākā kvota piešķirta uzņēmumam SIA „Jaunpagasts plus” – 24 500 tūkst. litru. Savukārt biodīzeļdegvielas ražošanā – SIA „Bio-Venta” 19 392 un SIA „Mežrozīte” – 7 783 tūkst. litru.

Rezultāti un diskusija

Biodegvielas ražošanu un izmantošanu Latvijā ir pētījuši daudzi zinātnieki. Visplašākais publikāciju apjoms (piecas grāmatas) ir LZA akadēmiķim Arnim Kalniņam. Dažādus biodegvielas ražošanas un izmantošanas aspektus savulaik ir analizējuši arī vairāki citi pētnieki, to vidū LZA akadēmiķis V. Vederņikovs, Dr. sc. ing. V. Dubrovskis, Dr. biol. A. Danilevičs, inž. I. Ozoliņš u. c. Savukārt biodegvielas izejmateriālu – enerģētisko augu audzēšanu pētījuši Dr. habil. agr. A. Adamovičs, Dr. agr. Z. Gaile un vairāki citi zinātnieki un studējošie.

Profesors A. Adamovičs un pētniece I. Neimane piedalījās un Latvijā vadīja Eiropas Kopienas iniciatīvas INTERREG III B programmas projektu „Baltijas biomasas tīkls”. Rezultātā sagatavota un izdota zinātniska monogrāfija „Enerģētisko augu audzēšana un izmantošana” (izdevuma sastādītāja A. Varika). 2007. gada izdevumā raksturoti enerģētiskie augi, enerģijas ražošanas veidi, valsts atbalsts enerģētisko kultūraugu audzēšanai un no tiem iegūtās enerģijas ražošanas attīstībai.

Diemžēl līdz šim enerģētisko augu audzēšanā un izmantošanā nepietiekami pētīti ekonomiskie nosacījumi.

Ļoti svarīga joma ir bioenerģijas ražošanas attīstība.

Pētījuma mērķis un uzdevumi

LZP temata „Lauksaimnieciskās izcelsmes energoresursu ražošanas un izmantošanas ekonomiskie nosacījumi” izstrādes gaitā pētījumi sākti 2009. gadā.

Temata mērķis – izstrādāt ekonomiskus nosacījumus lauksaimnieciskās izcelsmes energoresursu ražošanai un izmantošanai. Lai to realizētu, 2009. gadā bija paredzēts **uzdevums** – izpētīt lauksaimnieciskās izcelsmes biodegvielas ražošanas nosacījumus. Šajā sakarā bija iecerēts piesaistīt temata izpildei vienu doktorantu un vienu maģistrantu.

Veikto pētījumu rezultātā paveikts:

- 1) izstrādāta projekta izpildes programma 2009.–2012. gadiem;
- 2) izveidota detalizēta pētījumu programma 2009. gadam;
- 3) LLU doktorantūrā uzņemta un pētījumus uzsākusi Mg. ekon. Jolanta Klāviņa;
- 4) LLU maģistrantūrā 2. kursā studijas uzsācis un virkni pētījuma materiālu savācis Arnis Lēnerts;

- 5) veikta Balvu rajona Šķilbēnu pagasta sabiedrības ar ierobežotu atbildību „SSSB” biogāzes ražotnes saimnieciskā ienesīguma priekšizpēte (nodots izmantošanai SIA „SSSB”);
- 6) sagatavots analītisks materiāls „Par rapša eļļas degvielas pielietojumu termoelektrostacijās (TES) jeb koģenerācijā” (nodots izmantošanai SIA „Logins&Co”);
- 7) analizēts biomasas ražošanas potenciāls;
- 8) pētīts atjaunojamo energoresursu potenciāls;
- 9) sagatavota un izdota grāmata „Biodegvielas (ceļvedis lietotājiem un interesentiem)”, kurā dots biodīzeļdegvielas (B 100), augu eļļas (AE 100), bioetanolu un E 85 degvielas, biogāzes ekonomisks skaidrojums. Tajā ietverti biomasas ražošanas, izmantošanas un biodegvielas veidu ekonomisks vērtējums un attīstības tendences.

Notikusi zinātniskā sadarbība

- 1) ar LLU Lauksaimniecības fakultātes pētniekiem par enerģētisko kultūru audzēšanu un izmēģinājumu rezultātiem;
- 2) doktorante J. Klāviņa izmantoja prof. Z. Gailēs konsultācijas, apmeklēja viņas vadīto lekciju un nodarbību ciklu;
- 3) LZA akadēmiķis A. Kalniņš grāmatas uzrakstīšanā („Biodegvielas”, 2009., 140 lpp.) sadarbojās ar Latvijas degvielu tirgotāju asociāciju, Latvijas pilnvaroto autotirgotāju asociāciju, kā arī ar Īslandes, Lihtenšteinas un Norvēģijas sabiedriskām organizācijām;
- 4) projekta vadītājs V. Strīķis nolasīja programreferātu Šauļu Universitātē, lai varētu veikt turpmāko sadarbību;
- 5) maģistrants A. Lēnerts turpināja maģistrantūras studijas un uzsāka pētījumus par biodegvielas tirgus ietilpību, izmantoja asoc. prof. A. Zvirbules-Bērziņas konsultācijas.

Galvenie pētījuma rezultāti apkopoti A. Kalniņa grāmatā „Biodegvielas”. Rīga, 2009. 140 lpp. Tajā raksturoti biodegvielas veidi, no kuriem plašāk iztirzāti biodīzeļdegvielas (B 100), augu eļļas degviela (AE 100), bioetanolu un E 85 degviela un biogāze. Raksturojumos parādītas biodegvielām nepieciešamās īpašības, to kvalitāte un uzskaitīti ražošanas nosacījumi. Pētījumos atspoguļota biodegvielas izmantošana transportlīdzekļos. Skaidroti arī ekonomiskie jautājumi.

Sakarā ar to, ka biodegvielu ražošanas izmaksas salīdzinājumā ar fosilo degvielu vēl ir augstākas, tika rasts pamatojums, kāpēc to ražošana tiek atbrīvota no akcīzes nodokļa un kā saņemt ražošanas atbalstu.

Pētījumi uzsākti arī par biodegvielas izmantošanas ekonomisko lietderību salīdzinājumā ar fosilo degvielu. Šajā sakarā veikti ekonomiskie aprēķini, kas jau daļēji atspoguļoti iepriekš minētā grāmatā, kā arī doktorantu un maģistrantu darbos.

Pētījumā vēl iztirzāti citi jautājumi:

1. Latvijā izstrādātās valsts programmas „Biodegvielas ražošana un pielietošana Latvijā (2003–2010)” izpildei pieņemti atbilstīgi likumi un Ministru kabineta noteikumi, kuri nodrošina likumisko bāzi programmas ieviešanai. Programmas mērķis ir veicināt biodegvielas nodrošināšanu atbilstīgi patēriņa pieaugumam un Eiropas Savienībā pieņemtajām direktīvām. Programmas ieviešana pēc Biodegvielas un bioenerģētikas asociācijas prezidenta Daumanta Znatnaja teiktā dotu daudz pozitīva: „*Katra Latvijā ražotā tonna biodegvielas atstāj mūsu tautsaimniecības aprītē 500–520 latus. Šo naudu samaksātu par lauku darbu veikšanu, par biodegvielas ražošanu un par citiem darbiem. Piecu procentu obligātajam piejaukumam vajadzēs aptuveni 50 000 tonnu biodegvielas. Tas nozīmē, ka Latvijā paliks 25 miljoni latu, tiks nodrošinātas daudzas darbvietas un tātad arī nauda mājsaimniecībām.*”
2. Programmas realizāciju traucē šādi biodegvielas patēriņa trūkumi:
 - a) nepamatoti noraidoša attieksme gan no patērētāju, gan degvielas tirgotāju puses;
 - b) patērētājiem trūkst zināšanu un izpratnes par biodegvielas tehniskajām īpašībām, kā arī tiem ir nepareiza izpratne par biodegvielas ietekmi uz dzinēja detaļām un degvielas uzglabāšanas nosacījumiem;
 - c) sabiedrībā trūkst informācijas par ekoloģisko ieguvumu no izmešu samazināšanas;
 - d) negribīgi un novēloti pieņemtas obligātās 5% piejaukuma normas fosilajai degvielai;
 - e) skeptiska attieksme par biodegvielas kvalitātes stabilitāti ražošanas un izplatīšanas procesā.
3. Minētos trūkumus apstiprina Kristians Hallunds, SIA „Neste Latvija” ģenerāldirektors: „*Lai izvairītos no kvalitātes riskiem, nolēmām jau gatavu biodegvielu iepirkt tur, kur līdz šim pirkām degvielu, – „Orlen Lietuva”. Līdztekus šoziem veiksīm ieguldījumus „Neste” terminālī, lai būtu gatavi degvielas tirgus situācijas izmaiņām un vajadzības gadījumā veiktu biopiedevu piejaukšanu paši.*”

2009. gadā veikto pētījumu secinājumi un priekšlikumi, kas veicinātu biodegvielu ražošanu un izmantošanu:

1. Nepieciešams turpināt pētījumus kultūraugu kā atjaunojamo resursu ražošanas ekonomiskiem nosacījumiem.
2. Jāturpina pētīt biodegvielas izmantošanas jautājumi, kā arī
 - a) jāveicina sabiedrības izpratne par biodegvielas veidiem, īpašībām, priekšrocībām un ietekmi;
 - b) degvielas tirgotājiem jāveic informatīvi pasākumi, lai veicinātu pircēju lojalitāti un mainītu viņu attieksmi pret biodegvielu;

- c) valsts un pašvaldību uzņēmumiem jārāda priekšzīme biodegvielas izmantošanā (Skandināvijas valstu pieredze);
- d) jānodrošina publiski pieejami pārbaūžu rezultāti par degvielas uzpildes stacijā tirgotās degvielas kvalitāti VID mājaslapā;
- e) izmantojot nodokļu mehānismu, jāpanāk, ka 5% piejaukums fosilajai degvielai tiek nodrošināts no Latvijā saražotās biodegvielas.

3. Jāveic lauksaimnieku socioloģiskas aptaujas par enerģētisko kultūraugu ražošanas ekonomiskiem nosacījumiem.

Publikācijas

1. Kalniņš A. „Biodegvielas”. Rīga, 2009. 140 lpp.
2. Kalniņš A., Strīķis V., Pelše M., Lēnerts A., Klāviņa J. „Enerģētisko lauksaimniecības augu saimnieciski-ekonomiskais novērtējums” (sagatavoti materiāli).

Dr. h. agr., profesors
Maģ. ekon., doktorante
Maģ. ekon., doktorante
Maģ. biol., doktorante
Maģ. ekon.

Kazimirs Špoģis
Agnese Radģele-Šulce
Linda Siliņa
Dina Popluga
Dana Švėdere

Latvijas Lauksaimniecības universitātes
Ekonomikas fakultātes
Uzņēmējdarbības un vadības katedra
Svėtes iela 18, Jelgava, LV-3001
Tālr. 63023773, e-pasts: efdok@llu.lv

Lauksaimniecības strukturālā mainība, tās transformācijas un diversifikācijas procesi, faktori, sekas un vīzijas

Anotācija

Risinot pārskata gadā plānotos projekta uzdevumus, veikti pētījumi par loģistikas lomu gaļas un piena sektorā, pētījumi par aktīvu efektivitāti dažāda lieluma lauksaimniecības uzņēmumos un šo uzņēmumu koncentrācijas un dekoncentrācijas iespējām un draudiem. Tiek izstrādāti pētījumi par lauksaimniecības nozaru un produktu sastāva struktūras vispārējām svārstībām, transformācijām un attīstības virzieniem pasaulē.

Atslēgvārdi: ekonomika, lauksaimniecība, lauki, diversifikācija.

Ievads / Introduction

Pārskata gadā pētījumi tika veikti, lai sasniegtu projekta kopīgo mērķi – izpētīt lauksaimniecības strukturālās transformācijas, analizēt notiekošos procesus, izvērtēt to cēloņus un sekas un izstrādāt procesu attīstības vīzijas.

Mērķa sasniegšanas veids. Virzībā uz projekta kopīgo mērķi pētījuma rezultāti tika risināti sešos uzdevumos:

- noskaidrot un izanalizēt lauksaimniecības nozaru un produktu sastāva un struktūras vispārējās svārstības, transformācijas un/vai attīstības virzienus pasaulē,
- izzināt lauksaimniecības ražojumu, nozaru un produktu struktūras virzību – stabilitāti, labilitāti vai fleksibilitāti Eiropā, Ziemeļeiropā un Baltijas jūras baseinā,
- izpētīt Latvijas lauksaimniecības struktūras stabilitāti, attīstību vai fleksibilitāti,
- izanalizēt lauksaimniecības struktūras izmaiņu cēloņus,
- izvērtēt lauksaimniecības struktūras transformāciju ekonomiskās un sociālās sekas,
- sintezēt lauksaimniecības struktūras attīstības vīzijas vai prognozes Latvijā.

Pētījumu uzdevumu risināšanai **izmantoti** statistikas vispārējie dati, īpašie izdevumi par reģionālās ekonomikas attīstību, par lauku saimniecību polarizētu attīstību, tematiskās zinātniskās publikācijas un intervijas.

Katram uzdevumam piemērotas kvantitatīvās pētījumu metodes.

Pētījumu rezultāti / Results of Research

1. Ražošanas koncentrācija un dekoncentrācija kā risku vadīšanas metode, iespēja vai drauds lauksaimniecībai / Concentration and Dispersion of Production as Risk Management Method, Opportunity or Threat in Agriculture

Latvijas lauksaimniecības komerciālajos industriālajos uzņēmumos koncentrējusies puse galveno kultūraugu grupas – graudaugu sējumu, un šāda tendence turpinās. Koncentrācijas process labi saistās ar tehnoloģisko un tehnisko modernizāciju, kas mazina ražošanas risku un būtiski paaugstina produktivitāti un efektivitāti. Graudaugu ražība tieši pozitīvi korelē ar sējumu platību saimniecību grupā.

Graudaugu galveno kultūru – kviešu – sējumi koncentrējas lielajos komerciālos lauksaimniecības uzņēmumos, un tajos dominē ziemāju forma. Miežu sējumi izvietojas samērā vienādi mazajās, vidējās un lielajās saimniecībās, kas izskaidrojams ar šo graudu iekšsaimniecisko izlietojumu.

Ražošanas koncentrācija tieši korelē ar augu aizsardzības līdzekļu lietošanu, kas būtiski mazina ražas zudumu un ekonomisko zaudējumu riskus.

Lielo lauksaimniecības uzņēmumu vadītāju stratēģijas risku vadīšana saistās ar koncentrācijas veicinātu un ietekmētu ražošanas modernizāciju un profesionālo kvalitāti.

Pētījumu rezultāti apstiprināja sākumā izvirzīto hipotēzi, ka graudaugu sējumu platību koncentrācija lielos uzņēmumos un sējumu masivizācija veido ekonomisko iespēju riskus, kuru mērķtiecīga perfekta vadīšana garantē augstāku produktivitāti un efektivitāti, bet dekoncentrācija kopā ar diversifikāciju minimizē riskus, taču zemā saimniekošanas līmenī.

Graudaugu sējumi konsekventi koncentrējas lielajos lauksaimniecības uzņēmumos, kuros labi īstenojas augstāku ražu iespēju riski. Sīksaimniecībās un mazās saimniecībās ir ļoti vai dramatiski zemas ražas, ko var uzskatīt par ražošanas dekoncentrācijas ekonomiskajām sekām.

2. Aktīvu efektivitāte dažāda lieluma lauksaimniecības uzņēmumos Kurzemē / Efficiency of the Use of Assets in the Farms of Kurzeme

Pētījumu rezultāti par aktīvu izmantošanas efektivitāti Kurzemes pussalas saimniecībās Latvijā parāda, ka mazajās saimniecībās ražotās (uzskaitītas) produkcijas vērtība analizējamā periodā nav būtiski mainījusies un svārstījusies, bet produkcijas vērtība, rēķinot uz aktīvu kopvērtības 1 latu, pēdējos gados ir nevis pieaugusi, bet gan ievērojami samazinājusies. Lielajos uzņēmumos un uzņēmēj sabiedrībās ilgtermiņa ieguldījumi (aktīvi) ir spēcīgi attīstījušies, turklāt pieaugusi produkcijas vērtība.

Pētījumā pierādīts, ka visu graudu iepirkuma vidējās cenas ir bijušas stabilas, bet pēdējos piecos gados tās ir paaugstinājušās.

Graudu iepirkuma apjomiem un to cenām nav izteiktas sakarības ar graudu kopražu, kaut gan arī tā nav radikāli mainījusies, bet pakāpeniski pieaugusi. Savukārt piena iepirkuma cenu un apjomu plašās svārstības nav būtiski ietekmējušas piena ražošanu.

Analīze strukturālā aspektā parāda, ka sīkā, sadrumstalotā pārstrāde negatīvi kavē lauksaimnieciskās ražošanas specializācijas un koncentrācijas procesus un ekonomiskās intereses.

Lielajās lauku saimniecībās kviešu produkcijas cena ir pusotras reizes augstāka nekā mazajās un sīkajās saimniecībās un ievērojami augstāka nekā vidēja lieluma saimniecībās, bet lielajās saimniecībās produkcijas augsto vērtību rada arī ražas augstāks līmenis, savukārt starppatēriņa kopējās izmaksas analizējamajos 5 gados vairāk kā dubultojušās, kas varēja krasi ietekmēt ražošanas ienesību.

Neto ienākumu sakarības ar neto apgrozījumu analīze parādīja, ka neto ienākumi konsekventi auguši, palielinoties saimniecību neto apgrozījumam, proti, jo lielāks saimniecības apgrozījuma rādītājs, jo lielāki ir ienākumu.

Vidējo saimniecību grupā pirmos četrus gadus pieauguma temps ir strauji lielāks un neto ienākumu absolūtā summa trīskāršojusies, bet analizējamā perioda pēdējā gadā tas atkal strauji samazinājies.

3. Loģistikas loma Latvijas gaļas sektora attīstībā / Role of Logistics in Development in Latvia's Meat Sector

Gaļas ražošana ir viens no perspektīvākajiem lauksaimniecības sektoriem Latvijā. Latvijā pastāv vairāki gaļas ražošanu sekmējoši apstākļi un nosacījumi, piemēram, zemes resursi, atbalsta programmas, salīdzinoši mazie darbspēka un kapitāla ieguldījumi, kas sekmē sektora attīstību. Tomēr, neskatoties uz to, gaļas sektora attīstības iespējas Latvijā netiek pilnībā izmantotas un vietējā tirgū ir liels importētās gaļas īpatsvars. Ņemot vērā pašreizējo situāciju Latvijas gaļas sektorā, gaļas loģistika varētu tikt izmantota efektīvai šī sektora attīstības veicināšanai.

Pašlaik loģistikas nozīme palielinās daudzās ekonomikas nozarēs, it īpaši rūpniecībā un uzņēmējdarbībā. Rodamas daudzas publikācijas par loģistikas nozīmi un pielietošanas iespējām lauksaimniecībā, tomēr informācija par gaļas loģistiku līdz šim nav plaši publicēta.

Latvijas gaļas sektors ir attīstījies un tā konkurētspēja – palielinājusies, tomēr situācijas analīzē identificētas dažas negatīvas tendences (sadrumsstalota ražošanas nozare; gaļas ražotājiem trūkst ilglaicīgas sadarbības juridisko un ekonomisko attiecību jautājumos ar pārstrādes uzņēmumiem un dzīvnieku uzpircējiem; nav pietiekamas sadarbības gaļas ražotājiem ar gaļas pārstrādātājiem un nav attīstīta kooperatīvu un loģistikas darbība), kas kavē gaļas sektora attīstību.

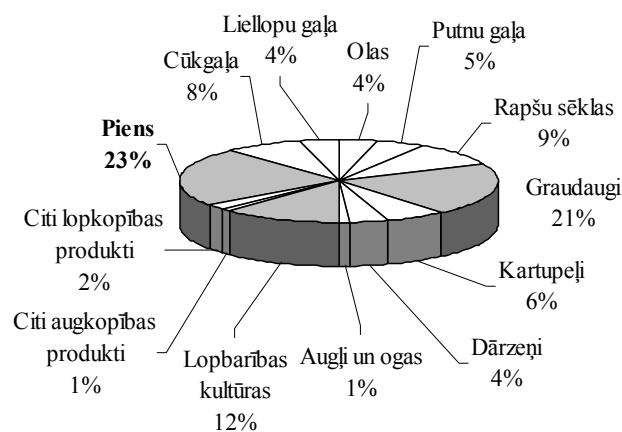
Loģistikas izmantošana gaļas ražošanas uzņēmumos būtu ļoti izdevīga, jo tas ļautu izvēlēties daudz racionālākus transporta risinājumus, samazinot degvielas patēriņu un nobraukumu; samazināt darba kapacitāti izejmateriālu iegūšanai; samazināt darba kapacitāti visos ražošanas posmos; veidot efektīvu uzņēmuma vadības sistēmu.

Saimniecībām, kas darbojas gaļas ražošanas sektorā, būtu jāiesaistās horizontālās un/vai vertikālās kooperatīvu asociācijās un loģistikas sistēmās, kas darbojas šajā jomā. Veiksmīgas sadarbības veidošana, pārvaldot loģistikas sistēmas, nodrošina gaļas ražošanas uzņēmumiem lielāku ietekmi tirgū, jo nākotnē konkurētspējīgi būs nevis individuāli lauksaimniecības uzņēmumi, bet gan tikai loģistikas ķēdes.

Lai gaļas ražošanas uzņēmumi kļūtu konkurētspējīgāki starptautiskajā tirgū, tiem jāspēj nodrošināt un piedāvāt noteiktas kvalitātes produkti īsā laika posmā un par konkurētspējīgu cenu.

4. Loģistikas lietošana pievienotās vērtības paaugstināšanai piena nozarē / Using Logistics to Increase the Added Value of Dairy Sector

Piena nozare tradicionāli ir bijusi viena no svarīgākajām lauksaimniecības nozarēm Latvijā, kas 2008. gadā sasniedz 23% (sk. 1. attēlu), pārsniedzot ES vidējos rādītājus.

1. attēls. Lauksaimniecības preču galaprodukcijas struktūra 2008. gadā (bāzes cenās)
Avots: LVAEI (LEK), 2009.

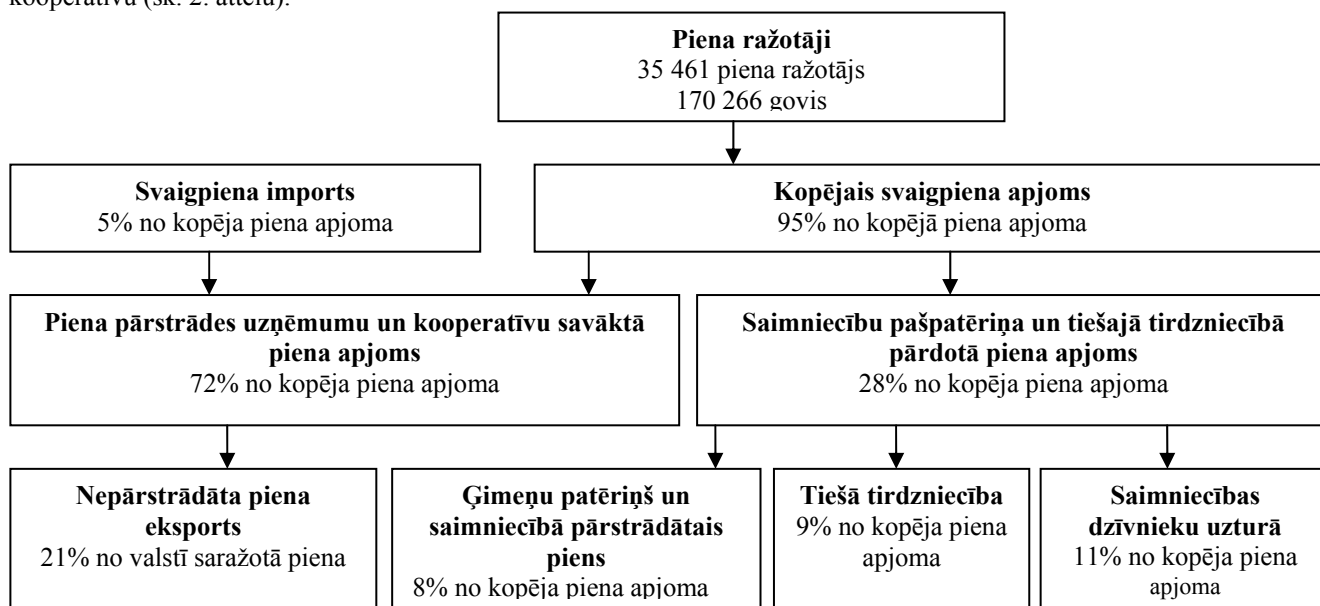
Izanalējot piena ražošanas nozari Latvijā, var secināt, ka, neraugoties uz nozares būtisko lomu Latvijas tautsaimniecībā, tās radītā pievienotā vērtība ir salīdzinoši zema. Noskaidroti būtiskākie faktori, kas kavē nozares attīstību:

fragmentēta ražošana un pārstrāde;

ilgtermiņa ekonomiskas un juridiskas sadarbības trūkums starp piena ražotājiem un pārstrādes uzņēmumiem;

vāji attīstīta kooperācija un loģistika nozarē.

Pēc veiktajiem pētījumiem var secināt, ka 72% no saražotā piena savāc piena ražotāji un kooperatīvi, t. sk. 30% kooperatīvu (sk. 2. attēlu).

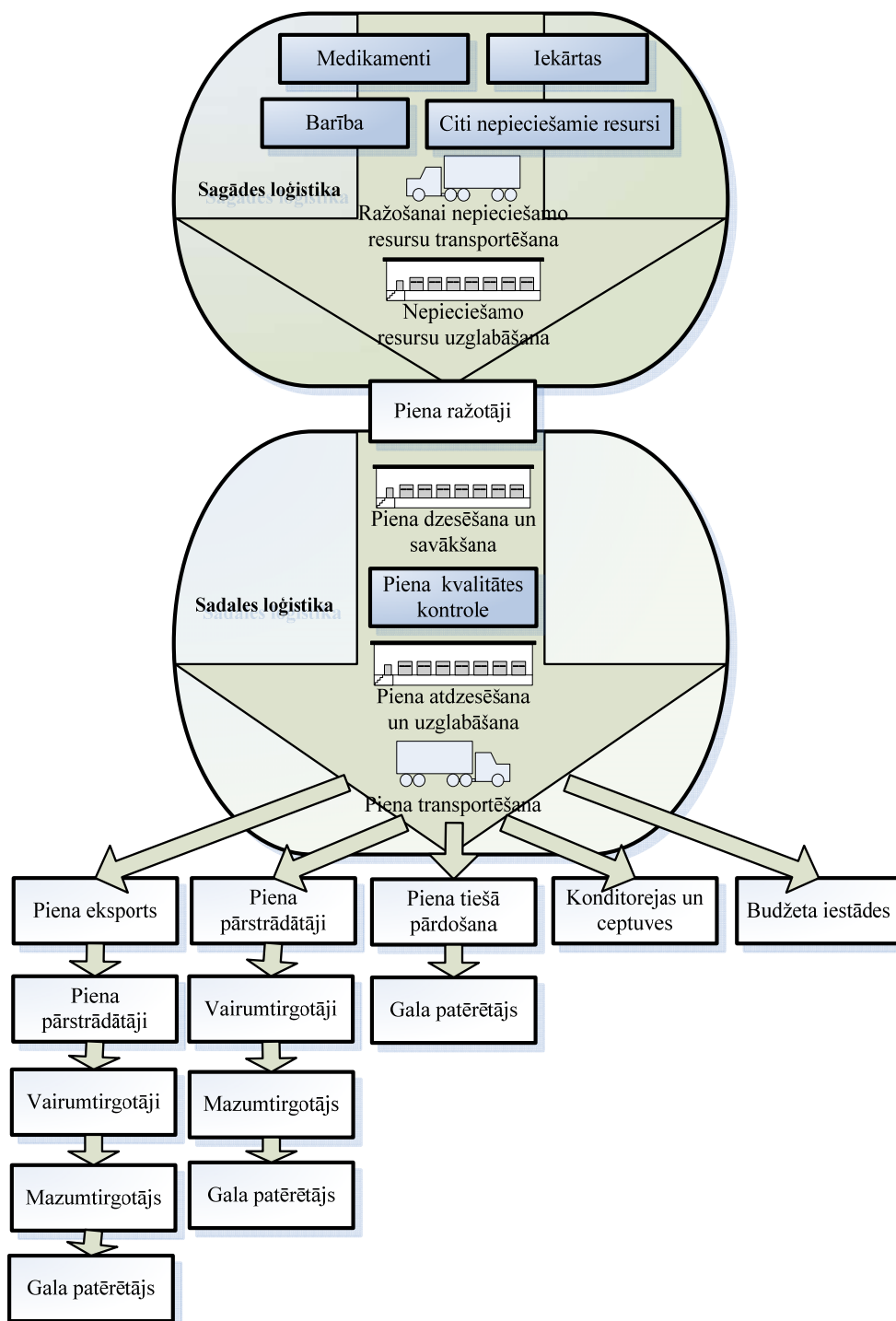

2. attēls. Piena ieguves un izlietojuma plūsma Latvijas piensaimniecībā 2008. gadā

2008. gadā 21% piena tiek eksportēts. Tā kā 2007. gadā tika eksportēti 15% piena, to var vērtēt kā strauju pieaugumu. Salīdzinot ar 2005. gadu, piena eksports 2006. un 2007. gadā pieauga apmēram 3,2 reizes. Pēdējo 3–4 gadu laikā ievērojami pieaugusi piena izvešana uz Lietuvu. Kopējais piena izvestais apjoms uz Lietuvu 2007. gadā bija 14%, bet 2009. gadā tas veidoja jau 30% no kopējā Latvijā saražotā piena. Taču lielie piena izvešanas apjomi samazina pašražotas piena izejvielas pieejamību Latvijas piena pārstrādes uzņēmumiem, kas var liecināt par to, ka augstākas svaigpiena iepirkuma cenas piedāvāšana Latvijas tirgū nekā pašmāju tirgū rada aizdomas par iespējamu Lietuvas uzņēmumu negodīgo konkurenci.

Strauji ir pieaudzis arī piena un piena produktu imports Latvijā 2006. un 2007. gadā. Salīdzinot ar 2005. gadu, piena imports 2006. gadā pieauga apmēram 3,8 reizes. Lai gan 2007. gadā piena imports samazinājās, 2008. gadā tas atkal palielinājies par 1%, veidojot 5% no kopējā piena apjoma valstī.

Lai noteiktu visus ar loģistiku saistītos posmus piensaimniecībā, autori ir izveidojuši vispārīgu piensaimniecības loģistikas shēmu (sk. 3. attēlu).

3. attēls. Vispārīga piensaimniecības loģistikas shēma

Efektīvākas loģistikas organizēšana nozarē nodrošina izmaksu samazinājumu šādās pozīcijās:

- degvielas izmaksas, veidojot efektīvākus maršrūtus;
- darbaspēka izmaksas un laika patēriņš izejmateriālu iepirkšanas organizēšanā;
- transportēšanas izmaksu samazinājums, komplektējot pilnas kravas.

Loģistikas metodes materiālo plūsmu vadīšanā izmanto tikai atsevišķi nozares kooperatīvi un pārstrādes uzņēmumi, kas nodrošina lielas attīstības iespējas šajā virzienā. Lai veidotu efektīvākas loģistikas sistēmas, piena ražošanas uzņēmumiem ieteicams izmantot gan horizontālās, gan vertikālās kooperācijas iespējas. Efektīvāku loģistikas sistēmu izveidošana un vadīšana var palielināt nozares uzņēmumu tirgus spēku, jo piegādes ķēde ir spēcīgāka par katru atsevišķu tās dalībnieku.

Diskursīvi vērtējumi / Discursive evaluations

Projekta izpildītāju veiktie pētījumu rezultāti ir *zinātniski nozīmīgi*. Tie

- papildina ekonomikas zinātnei un būtiski veicina jaunu zinātnieku veidošanos, jo pētījumu rezultāti tiek izmantoti arī projektā iesaistīto četru doktorantu promocijas darbu veidošanā;
- zinātnieku sabiedrībai sniedz jaunas vai papildinātas atziņas savu un citu pētījumu veikšanai, kuru tematika saistīta ar primārajā sfērā radītiem resursiem vai tur notiekošiem transformācijas virzieniem;
- papildina ekonomikas zinātnei ar teorētiskām atziņām par primārās sfēras jaunajām laikmetīgajām paradigmām.

Pētījuma rezultātiem ir arī *praktiska nozīme tautsaimniecībā*. Tā izpaužas šādos veidos:

- tautsaimniecības politikas plānotāji un veidotāji gūst zinātniski pamatotus datus un atziņas par strukturāliem procesiem lauksaimniecībā;
- praktiskie lauksaimnieki gūst ekonomikas zinātnieku atziņās balstītu bāzi lēmumu pieņemšanai un ražošanas struktūras veidošanai;
- tie veicina produktīvāku un efektīvāku zemes resursu izmantošanu un ražošanas risku mazināšanu, kā arī racionālāku vadīšanu.

Secinājumi / Conclusions

1. Latvijā lauksaimniecībā ir būtiski sadarboties un koncentrēties kopīgu mērķu sasniegšanai, jo lielajos uzņēmumos rezultatīvie rādītāji ir būtiski labāki nekā mazajos, sadrumstalotajos uzņēmumos:
 - Graudaugu sējumi koncentrējas lielajos lauksaimniecības uzņēmumos, kuros labi īstenojas augstāku ražu iespēju riski. Sīksaimniecībās un mazās saimniecībās ir dramatiski zemas ražas, ko var uzskatīt par ražošanas dekoncentrācijas ekonomiskajām sekām.
 - Analīze strukturālā aspektā parāda, ka sīkā, sadrumstalotā pārstrāde negatīvi ietekmē lauksaimnieciskās ražošanas specializācijas un koncentrācijas procesus un ekonomiskās intereses.
 - Saimniecībām, kas darbojas gaļas ražošanas sektorā, būtu jāiesaistās horizontālās un/vai vertikālās kooperatīvu asociācijās un loģistikas sistēmās, kas darbojas attiecīgajā jomā. Lai gaļas ražošanas uzņēmumi kļūtu konkurētspējīgāki starptautiskā tirgū, tiem jāspēj nodrošināt un piedāvāt noteiktas kvalitātes produkti īsā laikposmā un par konkurētspējīgu cenu.
2. Loģistikai ir būtiska loma gan piensaimniecībā, gan gaļas ražošanā, kas palielina pievienoto vērtību un samazina ražošanas izmaksas, tādējādi saražoto produkciju padarot konkurētspējīgu ar importēto produkciju.

Piedalīšanās starptautiskās zinātniskās konferencēs

1. Popluga D. Beef Consumption Trends in Latvia. Research for Rural Development: Annual 15th International Scientific Conference Proceedings, Jelgava, 2009. gada 22. maijs
2. Popluga D. Influence of Financial Support on Development of Meat Sector in Latvia. International Scientific Conference "Economic Science for Rural Development" Jelgava : LLU, 2009. gada 22. aprīlī,
3. Radžele-Šulce A., Krieviņa A. Using Logistics to Increase the Value Added of Latvian Dairy Sector. Multi-Level Processes of Integration and Disintegration. Deutschland, Berlin, January, 2009.
4. Siliņa L. Efficiency of the Use of Assets in the Farms of Kurzeme Peninsula in Latvia. Legal, Political and Economical Initiatives Towards Europe of Knowledge. April, 2009.
5. Švēdere D. Concentration and Dispersion of Production as Risk Management Method, Opportunities or Threat in Agriculture. "Economic Science for Rural Development" Jelgava : LLU. 2009. gada 22. aprīlī

Publikācijas

1. Popluga D., Špoģis K. Influence of Financial Support on Development of Meat Sector in Latvia // Economic Science for Rural Development, No. 20. Jelgava : LLU, 2009, p. 13–19. ISSN 1691-3078.
2. Špoģis K., Mazūre G., Švēdere D. Concentration and Dispersion of Production as Risk Management Method, Opportunities or Threat in Agriculture // Economic Science for Rural Development, No. 20, Jelgava : LLU, 2009, p. 33–40. ISSN 1691-3078.
3. Jurgena I., Švēdere D. Documentary Evolution and Transformation of Business Partnerships in Latvia // Economic Science for Rural Development, No. 19. Jelgava : LLU, 2009, p. 36–42. ISSN 1691-3078.
4. Radžele-Šulce A., Krieviņa A. Using Logistics to Increase the Value Added of Latvian Dairy Sector. Multi-Level Processes of Integration and Disintegration. Deutschland, Berlin, 2009. (Iesniegts – pieejams internetā.)
5. Siliņa L. Efficiency of the Use of Assets in the Farms of Kurzeme Peninsula in Latvia // European Integration Studies: Research and Topicalities, No. 3. 2009. ISSN 1822-8402.
6. Popluga D. Beef Consumption Trends in Latvia // Research for Rural Development: Annual 15th International Scientific Conference Proceedings. Jelgava : LLU, 2009, p. 241–247. ISSN 1691-4031.

Structural Fluctuation of Agriculture. its Transformation and Diversification Processes, Factors, Consequences and Visions

Summary

Research about logistics role in meat and dairy sector has been carried out in order to tackle project tasks of planning year. Additionally, several studies have been performed about active efficiencies within various size agricultural enterprises, and the opportunities and threats of their concentration and de-concentration.

Research continued on the agricultural sector and the composition of the structure of the broad variations, transformations and trends in the world.

Keywords: economics, agriculture, rural areas, diversification.

Dr.ekon. **Olga Šulca**
LLU
e-pasts: olga_shulca@inbox.lv

Dr.ekon., prof **Irina Kuzmina**
RSEBA
e-pasts: kira@rseba.lv

Maģ.ekon. **Ilze Sprogē**
LU
e-pasts: ilze.sprogge@inbox.lv

Tautsaimniecības attīstības institūts
e-pasts: tautsaimnieciba@e-teliamtc.lv

Baltijas valstu ekonomiskās attīstības izaugsmes iespējas

Anotācija

Projekta gaitā pētīta Baltijas valstu attīstība un konkurētspēja, veikta datu vākšana, apstrāde, datu bāzes izveidošana, datu analīze, modelēšanas instrumentārija un scenāriju izstrāde. Pētniecības projekta galvenā novitāte ir Baltijas valstu attīstības problēmu analīze, attīstības prognozēšanas instrumentārijs.

Atslēgvārdi: Latvija, Lietuva, Igaunija, konkurētspēja, IKP, ekonomiskā attīstība.

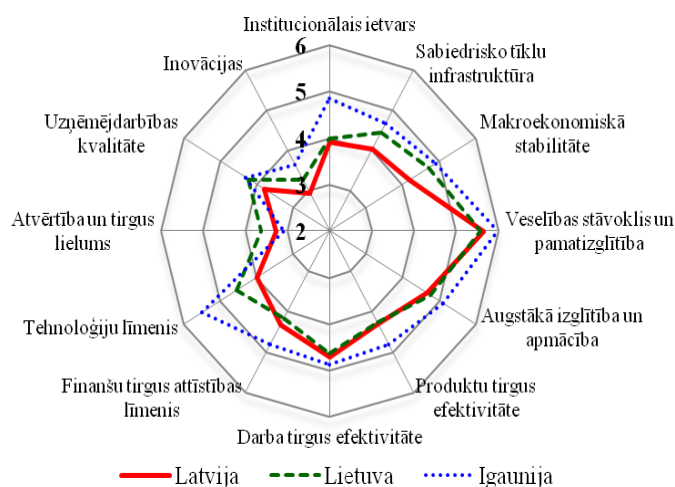
Ievads

Pārskata gadā tika veikti projekta virsmērķim – prognozēt Baltijas valstu tautsaimniecības nozaru attīstību un konkurētspēju, apakšuzdevumi:

- analizēti konkurētspējas indeksi un to komponentes;
- veikta galveno makroekonomisko rādītāju analīze;
- izstrādāta detalizēta analizējamo rādītāju struktūra;
- izteikti vispārīgi secinājumi par valstu attīstību.

Pētījumu uzdevumu risināšanai **izmantoti** statistikas vispārējie dati, tematiskās zinātniskās publikācijas un intervijas. Pētījumos izmantotas katram uzdevumam piemērotas kvantitatīvās un kvalitatīvās pētījumu metodes.

Ļoti plaši tiek diskutēti par konkurētspēju, tiek veidoti dažnedažādi konkurētspējas indeksi: Millennium Development Goals Index, Sustainable Development Index, Doing Business, Global Competitiveness Index, Business Competitiveness Index, Climate Competitiveness Index, Index of Economic Freedom, World Knowledge Competitiveness Index, ir arī atsevišķi valstu indeksi UK Competitiveness Index. 2009. gadā Globālās konkurētspējas indeksa (Global Competitiveness Index) reitingā Latvija ir ierindota 68. vietā, Lietuva – 53. vietā, bet Igaunija – 35. vietā 131 valsts vidū. Pēc vietas reitingā Latvija būtiski atpaliek no vairākām ES dalībvalstīm. Diemžēl nepietiek ar fakta konstatējošiem skaitļiem, ir jāveic analīze nevis lai noskaidrotu kā varam konkurēt, bet kā var attīstīt valsts ekonomiku.

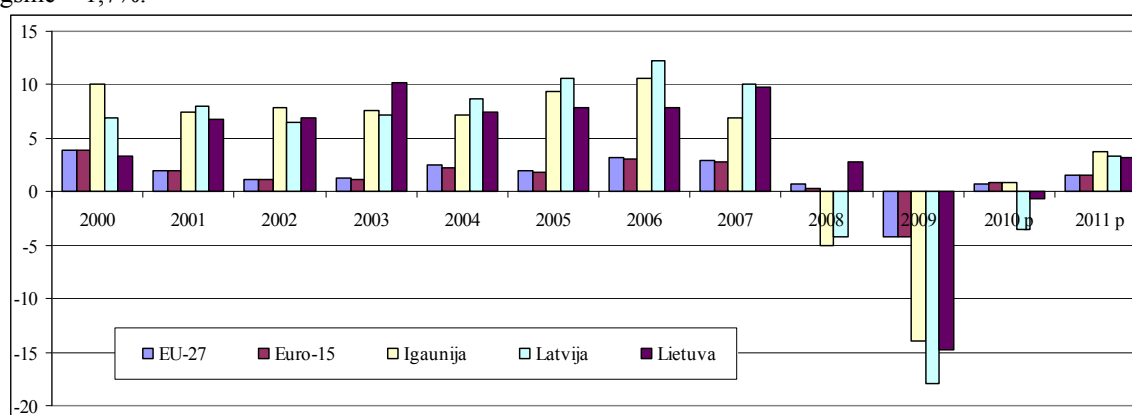
1. attēls. Latvija, Lietuva un Igaunija Globālās konkurētspējas indeksā 2009. gadā

Tas, ka valsts tirgus nav atvērts ārējiem piegādātājiem, valsts attīstībai varbūt ir daudz labāk nekā atvērts tirgus jebkuram piegādātājam. Valsts attīstībai ir labāk, ja iedzīvotāji pērk vietējo produkciju, nevis importēto. Ja tiek

pirkta vietējā produkcija, tiek nodarbināti cilvēki gan ražošanā, gan tirdzniecībā, nevis visi valsts ienākumi aiziet importa produkcijai. Latvija, slēdzot cukura ražošanu, pirmkārt, samazināja ražošanas apjomu, līdz ar to samazināja nodarbinātību, kas attiecīgi palielina bezdarbu un prasa papildu līdzekļus no valsts budžeta (vai darbinieki ir jāpār kvalificē, kas arī prasa papildu līdzekļus), otrkārt, palielināja importu, treškārt, visa tehnika, kas bija nepieciešama cukurbiešu novākšanai, nav vajadzīga, tātad bija veiktas nevajadzīgas investīcijas. Tāpēc pētījuma autori uzskata, ka ir jācenšas nevis konkurēt, bet gan attīstīt ražošanu.

Pēdējā pusgada laikā ir turpinājusies pasaules ekonomikas atjaunošanās. Arī Baltijas valstis ar dažādām un mainīgām sekmēm turpina cīņu ar krīzi. 2010. gadā izaugsme netiek sagaidīta Baltijas valstīs. Kaut gan gada beigām būs vērojamas arvien pozitīvākas attīstības tendences, vērtējot gadu kopumā, sagaidāms kritums.

Lai arī visas Baltijas reģiona valstis 2009. un arī 2010. gadā īstenojušas pasākumus krīzes pārvarēšanai, attiecībā uz 2010. gadu attīstības scenāriji būs atšķirīgi. Tuvākajās valstīs Dānijā (2009. g. -4,9%, 2010. g. progn. 1,5%), Somijā (2009. g. -7,8%, 2010. gada prognoze – +0,9%) gaidāms neliels ekonomikas pieaugums, Igaunijā ekonomiskā aktivitāte saglabāsies 2009. gada līmenī, bet Latvijā un Lietuvā tā kopumā samazināsies, lai arī gada otrajā pusē tautsaimniecībā varētu būt vērojama augšupeja. No visām Eiropas valstīm 2009. gadā tikai Polijai bija pozitīva izaugsme + 1,7%.

2. attēls. IKP izmaiņas salīdzinājumā ar iepriekšējo gadu ES un Baltijas valstīs, % [Eurostat]

1. tabula

Baltijas makroekonomiskie rādītāji 2009. gadā [autoru apkopojums, izmantojot Eurostat, CSB, Statistics Estonia, Statistics Lithuania datus]

	Latvija	Lietuva	Igaunija
Iedzīvotāji (milj.)	2,25	3,33	1,34
IKP pieaugums (% pret iepriekšējā gada atbilstošo periodu)	-18,0	-15,0	-14,1
IKP faktiskajās cenās (milj. EUR)	18845	26746	13728
Inflācija (gada, %)	-1,2	1,3	-1,7
Maksājumu bilances kārtējo maksājumu konta saldo (milj. EUR)	1779	1022	632
Maksājumu bilances kārtējo maksājumu konta saldo (% pret IKP)	9,0	3,8	4,6
Perioda laikā saņemtās tiešās ārvalstu investīcijas (milj. EUR)	52	250	1204
Uzkrātās tiešās ārvalstu investīcijas (milj. EUR)	8159	9639	11268
Uzkrātās tiešās ārvalstu investīcijas uz 1 iedzīvotāju (EUR)	3643	2895	8409
Ārējās tirdzniecības bilance (milj. EUR)	-1517	-1279	-821
Ārējās tirdzniecības bilance (% pret IKP)	-8,0	-4,8	-6,0
Preču eksports (milj. EUR)	5103	11805	6474
Preču eksporta izmaiņas (% pret iepriekšējā gada atbilstošo periodu)	-19,4	-26,6	-23,6
Preču imports (milj. EUR)	6620	13083	7295
Preču importa izmaiņas (% pret iepriekšējā gada atbilstošo periodu)	-38,4	-38,2	-32,9
Rūpniecības produkcijas izlaide (% pret iepriekšējā gada atbilstošo periodu)	-15,8	-14,4	-26,3
Mazumtirdzniecības apgrozījums (% pret iepriekšējā gada atbilstošo periodu)	-28,0	-21,6	-16,0
Komerbanku aktīvi (milj. EUR)	30969	26201	20589
Vidēji svērtās gada likmes ilgtermiņa noguldījumiem nacionālajās valūtās (%)	12,8	7,9	3,2
Vidēji svērtās gada likmes ilgtermiņa kredītiem nacionālajās valūtās (%)	10,3	13,0	14,1
Vidējā bruto darba alga (EUR)	626	614	783
Vidējās bruto darba algas pieaugums % pret iepriekšējā gada atbilstošo periodu	-12,1	-8,7	-6,5
Oficiāli reģistrētais bezdarba līmenis (%)	16,0	12,6	13,3
Darba meklētāju īpatsvars (%)	19,7	15,6	15,5
Vispārējās valdības parāds (% pret IKP)	36,1	29,3	7,2

Lai veiktu *ekonomiskās attīstības analīzi*, nepietiek tikai ar kopējo ekonomisko rādītāju analīzi. Ir jāaplūko gan *ekonomiskie*, gan *sociālie*, gan *ekoloģiskie indikatori*.

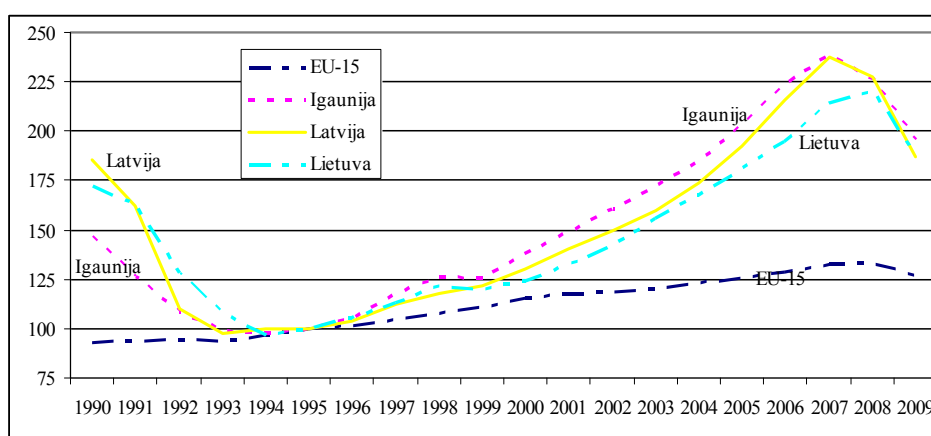
Vērtējot ekonomiskos indikatorus, galvenā uzmanība jāvelta IKP uz vienu iedzīvotāju, izaugsmes tempiem, nozaru struktūrai un eksporta struktūrai.

Aplūkojot sociālos rādītājus, galvenā uzmanību jāpievērš iedzīvotāju skaita pieauguma tempam, kopējam dzimstības līmenim, ienākumu līmenim, iedzīvotāju izglītības līmenim, dzīves ilgumam, bērnu mirstībai.

Vides rādītāji tiek vērtēti, koncentrējoties uz siltumnīcefekta gāzu emisiju, ozona slāni noārdošo vielu patēriņu, mežu izciršanas ātrumu, lauku iedzīvotāju blīvumu.

Ir svarīgi uzsvērt, ka jebkuras grupas ekonomiskie, sociālie vai vides rādītāji ir jāinterpretē saistībā ar abām pārējām indikatoru grupām.

Analizējot Baltijas valstu ekonomisko izaugsmi 1990.–2009. gadā no klasiskās ekonomikas viedokļa, ir vērojama izteikta cikliska attīstība (sk. 2. attēlu), diemžēl uz Baltijas valstīm to nedrīkst attiecināt, jo 1990. gadā valsts pārgāja no plānveida ekonomikas uz tirgus ekonomiku, kā arī no lielas ekonomikas uz nelielu – drīzāk mazu ekonomiku, kam bija jāsāk izdzīvot nežēlīgas konkurences apstākļos. Rezultātā ne tikai Latvijai, bet arī visām trim Baltijas valstīm bija ļoti straujš IKP kritums, gandrīz uz pusi. Vislielākais kritums bija Latvijai – 46%, Lietuvai – 42%, savukārt Igaunijai tas bija nedaudz mazāks – 32%.

3. attēls. IKP pieaugums Latvijā, Lietuvā, Igaunijā, ES-15 no 1990. līdz 2009. gadam (1995=100). Avots: autoru aprēķins, izmantojot Eurostat datus.

Pēc 1995. gada Baltijas valstu ekonomisko izaugsmi veicināja lētais un pietiekami kvalificētais darbaspēks, zemākas kurināmā un elektroenerģijas izmaksas, privatizācijas process, kas piesaistīja ārvalstu investorus, banku sektora attīstība, kurā ieplūda Skandināvijas un Vācijas banku nauda, jo tās bija saikne starp ES un Krieviju, kā arī strauji augošais iekšējais tirgus, transporta un sakaru jomas straujā attīstība, nekustamā īpašuma tirgus strauja veidošanās, ko veicināja banku sektors, savukārt būvniecību veicināja ES fondi. Līdz ar iestāšanos ES tika prognozēta cenu izlīdzināšanās, kas reāli nozīmēja to kāpumu. Taču vienlaikus ar cenu celšanos zuda Baltijas valstu konkurētspēja pasaules tirgū, ko vēl papildus veicināja darbaspēka migrācija uz citām ES, tādējādi liekot straujāk celties darba samaksai, kas vēl vairāk palielināja cenas un samazināja valstu konkurētspēju. Straujā attīstība apstājās 2008. gada otrā pusē, kas izraisīja šoku sabiedrībā: tika samazināts atalgojums, palielinājās bezdarbs. Bet, raugoties no ekonomiskās attīstības viedokļa, sabiedrība nevar ilgstoši attīstīties 5% un pat 10% un vairāk. Optimisti ir pārliecināti, ka ekonomiskās izaugsmes palēnināšanās, salīdzinot ar iepriekšējiem gadiem, kad izaugsme bija virs 5%, ir viens no posmiem valsts ceļā uz ilgtspējīgu izaugsmi.

2. tabula

IKP uz vienu iedzīvotāju faktiskās cenās (euro)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
ES-27	19100	19800	20500	20700	21700	22500	23600	24900	25100	23600
Igaunija	4500	5100	5700	6400	7200	8300	9800	11600	12000	10200
Īrija	27600	30300	33100	35000	36700	39000	41500	43500	40900	36600
Latvija	3600	4000	4200	4300	4800	5700	7000	9300	10200	8300
Lietuva	3500	3900	4300	4800	5300	6100	7100	8500	9600	8000
Polija	4900	5600	5500	5000	5300	6400	7100	8200	9500	...

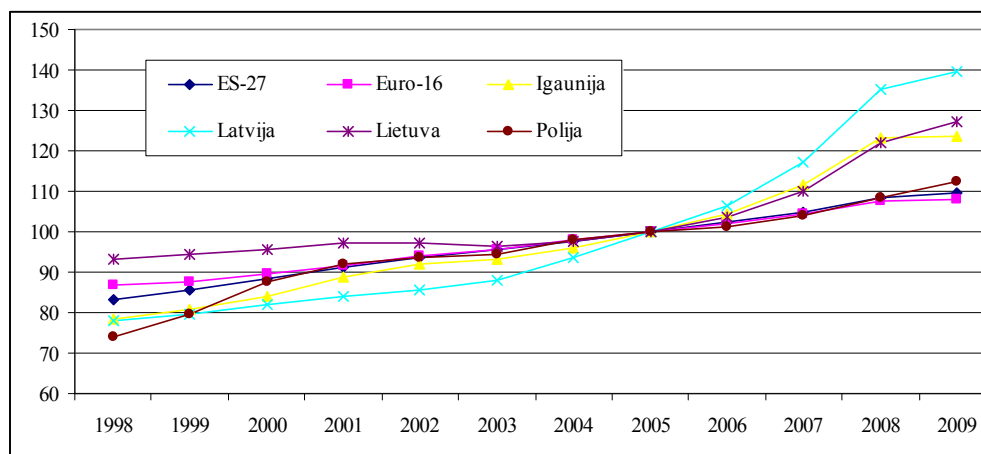
Avots: Eurostat dati.

Analizējot Baltijas valstu ekonomisko izaugsmi, apstiprinās Roberta Solova (*Robert Solow*) un Trevora Svana (*Trevor Swan*) atziņas:

- nabadzīgās valstīs ar mazāku kapitāla apjomu uz vienu iedzīvotāju reālās izlaides apjoms pieaugs straujāk, jo jebkuras investīcijas kapitālā dos lielāku pieaugumu, nekā tas ir valstīs ar ietilpīgu kapitālu;
- tā kā kapitālieguldījumu atdeve izlaides apjoma pieaugumā samazinās, pienāks brīdis, kad jaunas investīcijas neradīs jaunu apjoma pieaugumu;
- nemainīgu stāvokli var pārvietot – turpināt ekonomisko izaugsmi, ieviešot jaunas tehnoloģijas.

Pētījumā izvērtētas triju Baltijas valstu stiprās un vājās puses

Latvijā ir visdziļākā krīze no visām trim Baltijas valstīm, jo tai ir vislielākais IKP kritums, vislielākais bezdarbs, pieaugoša darbaspēka emigrācija uz ārvalstīm, par vēlu uzsāktas sabiedriskā sektora reformas, neefektīvi izlietots valsts finansējums zinātnē un izglītībai. Tomēr vienlaikus Latvijai ir lielākais neizmantotais potenciāls, salīdzinot ar tās kaimiņvalstīm. Lūdzot palīdzību starptautiskajām institūcijām, Latvijai ir izdevies stabilizēt valsts finanses. Valdības deficīts ir tuvs plānotajam (10%). 2010. gada valsts budžeta pieņemšana bijusi sarežģīta un grūta. Tā, visticamāk, ļāvusi novērst vēl dziļāku situācijas pasliktināšanos, kā arī ļauj cerēt, ka Latvija varēs ieviest eiro 2013. gadā. Kā papildu priekšrocības Latvijai ir labvēlīgas tranzīta pozīcijas un strauja aviopārvadājumu attīstība, kas ļāvušas eksportam kristies mazāk nekā abās kaimiņvalstīs. Liels potenciāls joprojām ir arī pārtikas pārstrādes, kokapstrādes, mašīnbūves, farmācijas un nemetālisko minerālu ražošanas nozarēs. Tikai ekstremāli apstākļi varētu neļaut Latvijai attīstīties 2010. gadā. Efektīvi turpinot valsts finanšu stabilizāciju un strukturālās reformas, kā arī pārvarot vispārējo sabiedrības pesimismu, Latvija, sākot ar 2011. gadu, var kļūt par straujāk augošo ekonomikas valsti Baltijā.

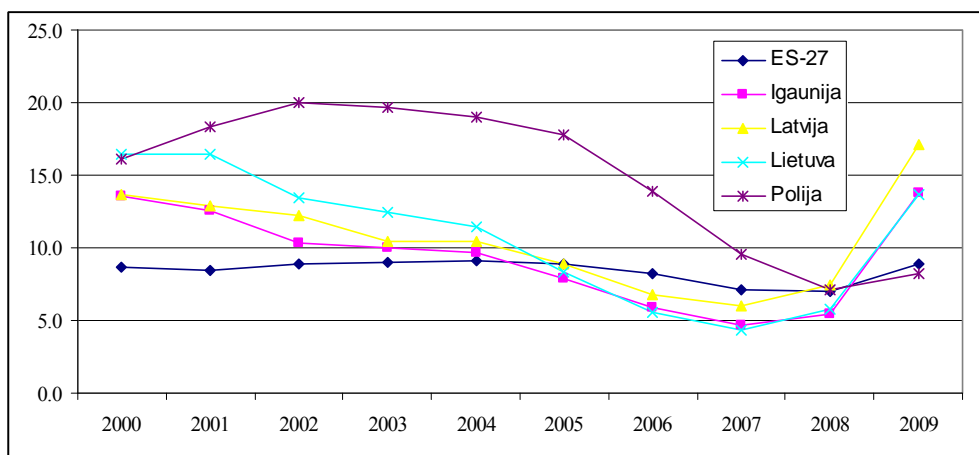

4. attēls. Harmonizētais patēriņa cenu indekss ES un Baltijā 2005=100

Avots: Eurostat dati.

Igaunijai šobrīd ir visattīstītākā ekonomika un labākā biznesa vide Baltijas valstu vidū: veiksmīgākas sabiedriskā sektora reformas, zemāks korupcijas līmenis, apdomīgāka fiskālā politika, darba tirgus liberalizācija un neliels budžeta deficīts, kas ļauj cerēt, ka eiro tiks ieviests jau 2011. gadā. Turklāt zems parādu līmenis ļauj samazināt nodokļus un tādējādi piesaistīt vairāk ārvalstu investīciju, īpaši ciešu sadarbību veidojot ar citām ziemeļvalstīm. Tomēr tendences rāda, ka spēcīga ekonomiskā izaugsme jau nākamajā gadā diez vai ir gaidāma, jo eksports ir vājš, bezdarbs pieaug un augstās privātās parādsaistības ierobežo mājsaimniecību patēriņu.

Lietuvai, salīdzinot ar abām pārējām Baltijas valstīm, ir zemāki privātā sektora parādi, kredītu sistēma ir labākā stāvoklī un jau saskatāmas eksporta uzlabošanās pazīmes. Tomēr fiskālais deficīts Lietuvai visdrīzāk būs vislielākais, tā finansēšana izmaksās ļoti dārgi, tādējādi palielinot parādu nastu. Sabiedriskā sektora strukturālās reformas un administratīvo barjeru likvidēšana labākajā gadījumā paātrināsies tikai 2010. gadā. Vienlaikus ļoti augstais bezdarba līmenis izraisa jaunu emigrācijas vilni, kas samazina valsts pievilcību ārvalstu investoru acīs.

5. attēls. Bezdarbs ES un Baltijā no 2000. līdz 2009. gadam

Avots: Eurostat dati.

Secinājumi un priekšlikumi

Šobrīd Baltijas reģiona valstīm ir līdzīgas attīstības tendences – bezdarbs aug, IKP ir ļoti zemā līmenī, inflācija sarūk vai pat attīstās deflācija, arī eksporta līmenis krītas. Latvijā, Lietuvā un Polijā situāciju grūtāku padara arī pieaugošais parādu slogs.

Latvijā, Lietuvā un Igaunijā bezdarba līmenis līdz pavasarim var pārsniegt 20%, tādējādi pazeminot patērētāju pirktspēju, pašmāju patēriņa apjomus un mazinot vietējo uzņēmumu un valsts budžeta ieņēmumus. Turpināsies arī deflācijas tendence.

Bažas rada arī jauniešu bezdarba pieaugums, kas veicina darbaspēka aizplūšanu un tādējādi pasliktina demogrāfisko situāciju Baltijā. Vienlaikus pētījumā uzsvērts, ka Baltijas valstīs un Polijā izplatīti ir tradicionālie pilna laika darba līgumi un maz ir izplatīta nepilna darba laika prakse. Tās izmantošana ļautu mazināt sociālo spriedzi sabiedrībā un bezdarbu.

Zīmīgi, ka vienas no ilgstošākajām recesijas sekām reģionā un ES kopumā līdz ar Latviju un Lietuvu piedzīvo arī Dānija, kuras valdība gan īsteno mērķtiecīgu politiku krīzes negatīvo seku mazināšanai, taču augstais aizņēmumu apjoms gan uzņēmumu, gan mājsaimniecību vidū neļaus ekonomikai atveseļoties tik ātri, kā cerēts.

Pētījuma turpmākā gaitā tiks atsevišķi analizēti ekonomiskie, sociālie un ekoloģiskie indikatori, kā arī aplūkoti pieejamie ekonomiskie resursi.

Piedalīšanās konferencēs

1. Kuzmina I. 7th International Conference on Accounting and Finance in Transition: European and Asian Experiences and Public Policy Considerations, ICAFT-2009. University of Greenwich, London, 23–25 July, 2009.
2. Kuzmina I. Current Issues in Management of Business and Society Development. University of Latvia, Faculty of Economics and Management, Riga, 7–9 May, 2009.
3. Kuzmina I. The Role of Regional Centers in Business Development. 4th International conference „Information Society and Modern Business”, Ventspils, 14–16 May, 2009.
4. Sproģe I. „Ilgtspējīgas attīstības iespējas Latvijas ekonomiskos apstākļos”. Latvijas Universitātes 67. konferences Sekcija „Starptautiskās un ES nodokļu politikas ietekme uz uzņēmējdarbības vidi Latvijā”. 2009. gada 12. februārī.
5. Sproģe I. Sproģis A., Sproģis J., „Latvijas resursi un to ietekme uz Latvijas ekonomisko attīstību”. Latvijas Universitātes 67. konferences Sekcija „Starptautiskās un ES nodokļu politikas ietekme uz uzņēmējdarbības vidi Latvijā” 2009. gada 12. februārī.
6. Sproģe I., Eglīte S. “Role of Fiscal and Monetary Policy in Economic Fluitation Regulation”. International Scientific Conference “Information Society and Modern Business”. 14–16 May, 2009 Ventspils Augstskola.
7. Sproģe I., Eglīte S., Skribāne I. „Monētārā, fiskālā un tirdzniecības politika Latvijā”. Latvijas Universitātes 67. konferences plenārsēde 2009. gada 12. februārī.
8. Šulca O., Sproģe I. “Role of Latvian Agriculture in Foreign Trade” 10 th International Scientific Conference “Economic Science for Rural Development” 2009 (10. Starptautiskā zinātniskā konference, veltīta LLU Ekonomikas fakultātes 40. gadadienai, „Ekonomikas zinātne lauku attīstībai 2009”) Jelgava, Latvija, 2009. gada 23.–24. aprīlis.

Publikācijas

1. Šulca O., Kuzmina I., Sproģe I. Latvijas ārējo sakaru perspektīvas Eiropas Savienības vienotā tirgū // LZP Ekonomikas, juridiskās un vēstures zinātnes galvenie pētījumu virzieni 2008.gadā. Nr. 14. Rīga 2009, 140.–145. lpp. ISBN 13: 978-9984-19-923-9, ISSN 1691-290X.
2. Šulca O., Sproģe I. "Role of Latvian Agriculture in Foreign Trade". 10 th International Scientific Conference "Economic Science For Rural Development" Nr 18. Proceedings of the International Scientific Conference / Jelgava, 2009, p. 217–223. ISSN 1691-3078; ISBN 978-9984-9937-1-3 Abstracted / Indexed: AGRIS, EBSCO.
3. Šulca O., Sproģe I. *Latvijas ārējā tirdzniecība* // Tautsaimniecības attīstības problēmas Latvijā. Nr. 7. Rīga, 2009, 163.–171. lpp. ISBN13:978-9984-19-924-5, Abstract Indexed Index Copernicus.
4. Kuzmina I. The E-consulting Methodology to Sustain the Development of SMEs in Latvia, Ventspils, 2009 (in publication)
5. Sproģis A., Zelgalvis K., Sproģe I. u. c. Latvijas tautsaimniecības attīstības perspektīvas // LZP Ekonomikas, juridiskās un vēstures zinātnes galvenie pētījumu virzieni 2008. gadā. Nr. 14. Rīga, 2009, 127.–132. lpp. ISBN 13: 978-9984-19-923-9, ISSN 1691-290X..
6. Šulca O., Kuzmina I., Sproģe I. Latvijas ārējo sakaru perspektīvas Eiropas Savienības vienotā tirgū // LZP Ekonomikas, juridiskās un vēstures zinātnes galvenie pētījumu virzieni 2008. gadā. Nr. 14. Rīga, 2009, 140.–145. lpp. ISBN 13: 978-9984-19-923-9, ISSN 1691-290X.
7. Eglīte S., Skribāne I., Sproģe I. Fiskālās un monetārās politikas loma ekonomikas ciklu regulēšanā // Tautsaimniecības attīstības problēmas Latvijā. Nr. 7. Rīga, 2009, 6.–13. lpp. ISBN13:978-9984-19-924-5, Abstract Indexed Index Copernicus.
8. Sproģis A., Sproģe I., Sproģis J. Latvijas tautsaimniecība 2009. gada sākumā // Tautsaimniecības attīstības problēmas Latvijā. Nr. 7. Rīga, 2009, 14.–36. lpp. ISBN13:978-9984-19-924-5, Abstract Indexed Index Copernicus.
9. Sproģe I. Latvijas nodokļi un ekonomiskā krīze // Tautsaimniecības attīstības problēmas Latvijā. Nr. 7. Rīga, 2009, 124.–136. lpp. ISBN13:978-9984-19-924-5, Abstract Indexed Index Copernicus.
10. Sproģe I. Enerģētiskā sektora nozīme valsts attīstībā // Tautsaimniecības attīstības problēmas Latvijā. Nr. 7. Rīga, 2009, 144.–152. lpp. ISBN13:978-9984-19-924-5, Abstract Indexed Index Copernicus.

Potentialities of economic development in Baltic countries

Summary

The project studied the Baltic development and competitiveness. Project implies data collection, processing, database development, data analysis, modelling instruments for the development of scenarios. Main novelty of the research project is the Baltic countries' development problem analysis and development of instruments for the forecasting.

Keywords: Latvia, Lithuania, Estonia, competitiveness, GDP, economic development.

Dr .h. ekon., LZA akadēmiķis **Edvīns Vanags**
Dr. h. ekon., LZA akadēmiķis **Olģerts Krastiņš**
Dr. h. ekon. **Ilmārs Vanags**
Dr. ekon. **Tatjana Pļevako**
Pētnieks **Eno Valodiņš**
Asistente **Irēna Sproģe**
Programmētājs **Aleksandrs Davidovs**

CSP Konjunktūras un teritoriālās statistikas daļa
Skanstes iela 13, Rīga, LV-1013
Tālr. 7286876
e-pasts: ilmars.vanags@csb.gov.lv

Teritoriju attīstības vērtēšanas metodikas un iegūto rezultātu analīzes pilnveidošana

Anotācija

Īstenota ceturtā (pirmā 2005. gadā) vietējo pašvaldību pašvērtējuma aptauja, īpašu uzmanību pievēršot izglītībai. Apkopota no 525 respondentiem gūtā informācija. Veikti pētījumi par teritoriju attīstības indeksu analītisku izlīdzināšanu vienlaikus ar faktoloģisko rezultātu analīzi par teritoriju attīstības līmeņa un tā izmaiņu sakarībām. Veikts pētījums par investīciju statistikas rādītāju sistematizāciju, investīciju dinamikas statistikas rādītāju pilnveidošanu. Sagatavots un publicēts zinātnisko rakstu krājums „Statistikas un pārvaldes problēmas 2009”, kā arī grāmata „Latvijas dažādība skaitļos un vīzijās”.

Atslēgvārdi: teritoriālā statistika, pašvaldības, pašvērtējuma apsekojums, attīstības indeksi.

Pētījuma mērķis / Purpose of research

Pētījuma mērķis ir pilnveidot un īstenot teritoriju sociālās un ekonomikas attīstības analīzes metodes, pilnveidojot pašvaldību pašvērtējuma programmu un teritoriju attīstības kvantitatīvos rādītājus, kā arī integrējot faktoloģiskos un vērtējumu datus.

Mērķa sasniegšanas veids / Way of achieving purpose

Pētījumā izmantotas gan vispārstatistiskās, gan specifiskās, tostarp ekonometrijas, metodes. Runājot par pirmajām, jāuzsver kvantitatīvo un kvalitatīvo rādītāju laicrindas, variācijas un analītiskie grupējumi, empīriskie sadalījumi un to raksturotāji. No ekonometrijas metodēm plašāk izmantota laicrindu analītiskā izlīdzināšana. Izstrādātas teritoriju attīstības indeksu modifikācijas. Veikta vietējo pašvaldību pašvērtējuma apsekojuma ceturtā ikgadējā aptauja.

Mērķa realizācijai izmantotie avoti / Sources used for realization of purpose

Kā datu avoti pētījumā izmantota vietējo pašvaldību pašvērtējuma apsekojumā un citos veiktajos apsekojumos gūtā informācija (statistiskā, īstermiņa prognožu, kvalitatīvā), Latvijas, pārējo Baltijas valstu, Eurostat un citu valstu oficiālās statistikas dati, citu zinātnieku publikācijas reģionālās politikas, konjunktūras pētījumu, investīciju analīzes jomā, ES un Latvijas Republikas likumdošanas akti.

Ievads / Introduction

Lai veicinātu Latvijas tautsaimniecības un sociālo attīstību, tās stāvokļa un attīstības tendenču analīzi un prognozes, CSP Konjunktūras un teritoriālās statistikas daļa veic ikgadēju vietējo pašvaldību pašvērtējuma pētījumu, teritoriālās statistikas, kā arī būvniecības un investīciju statistikas pilnveidošanu. Īstenota vietējo pašvaldību pašvērtējuma ikgadējā aptauja (Latvija ir otrā valsts Eiropā aiz Zviedrijas, kas veic pašvaldību apsekojumu). Teritoriālās statistikas jomā izstrādāta un ieviesta oriģināla teritoriju attīstības indeksa aprēķināšanas, analīzes un izmantošanas metodika. Pētītas būvniecības un investīciju statistikas pilnveidošana iespējas, izteikti priekšlikumi šo jomu attīstībai.

1. Vietējo pašvaldību pašvērtējuma apsekojums / Self-evaluation Survey of Local Governments

2009. gada februārī ikgadēja vietējo pašvaldību pašvērtējuma apsekojuma laikā tika veikta kārtējā – jau ceturtā – vietējo pašvaldību vadītāju aptauja. Tādas notiek jau kopš 2005. gada, un, sākot ar 2007. gadu, ir veiktas ik gadu, aptverot katrā reizē visas pašvaldības. Pētījuma pastāvīgais mērķis ir, pamatojoties uz pašvaldību vadītāju vērtējumiem, noteikt esošo stāvokli, tagadnes un nākotnes tendences pašvaldību iestādēs un komercsabiedrībās. Aptauju rezultāti ir publicēti vairākās monogrāfijās par 2005.–2008. gadu un ikgadējos CSP zinātnisko rakstu krājumos „Statistikas zinātnisko pētījumu rezultāti”.

2009. gadā veiktā aptauja pēc pamatsatura un pēc izpildes formas bija līdzīga visām iepriekš veiktajām aptaujām. To veidlapās bija šādas pastāvīgas tipveida sadaļas ar līmeņa un tendenču jautājumiem par attīstību tuvākā laikā: nodarbinātība, finanses, ekonomika, pašvaldības darbības kvalitāte (ieskaitot jautājumu par darbību traucējošiem faktoriem) un pašvaldības iedzīvotāju aktivitāte. Šāda pieeja ļāva izveidot galveno rādītāju laicrindas par 2005.–2009. gadu. Vairākos jautājumos katrā aptaujā tika un arī turpmāk tiks prasīts vērtējums gan par pašvaldību kopumā, gan arī dalījumā pa dažādām jomām: skolas, pirmsskolas iestādes, veselības aprūpes iestādes, sociālā aprūpe,

kultūras iestādes, komunālā saimniecība, pārvalde, citas jomas. Šāda satura informācija ik gadu tiek izstrādāta ne tikai kopā par valsti, bet arī reģionālā dalījumā, kā arī izdalot republikas pilsētas.

Metodoloģiskā ziņā pašvaldību apsekojums ir tipisks konjunktūras apsekojums ar dažiem socioloģiskām aptaujām raksturīgiem atsevišķu jautājumu formulējumiem un atbilžu variantiem, kā arī anketēšanas metodēm. Pārsvārā aptaujas lapās tiek fiksēts pašvaldību vadītāju pašvērtējums tipveida atbilžu formā, galvenokārt paredzot trīs, retāk piecus atbilžu variantus. Tas ļauj noteikt konjunktūras tipa jeb kvalitatīvos rādītājus, ieskaitot atbilžu saldo un pašvaldību konfidences rādītāju.

2009. gada aptaujas programma bija ievērojami saīsināta, bet vienlaikus bija arī daži būtiski papildinājumi. To noteica jau iepriekš izvēlētais aktuālais pētījuma temats – *izglītības* joma, kā arī divi ārēji apstākļi 2008./2009. gadā – ekonomikas krīze valstī un administratīvi teritoriālās reformas jeb novadu veidošanas “maratona” tuvošanās nobeigumam. Tā bija pēdējā aptauja, kuru varēja veikt vēl tradicionālajā vietējo pašvaldību sastāvā, ja neskaita to, ka pēdējos gados līdz 2009. gada sākumam valstī bija izveidojušies ap 40 apstiprināto novadu (no 109 paredzētajiem). Lielākā daļa vietējo pašvaldību dažādu iemeslu dēļ nebija reorganizējušās un gaidīja oficiāli noteikto termiņu – 2009. gada 1. jūliju, kad ar valstisku direktīvu tiks iekļautas iepriekš nozīmētos novados (tā tas arī notika).

Tādos apstākļos daži agrāk uzdotie aptaujas jautājumi bija vai nu neētiski, vai neatbildami, tāpēc tika svītroti; piemēram, visi jautājumi par nākotnes tendencēm. Toties bija iekļauti vairāki specifiski faktori no izglītības jomas (piemēram, pirmsskolas iestāžu trūkums, nepietiekams audzināšanas līmenis, nelabvēlīgas ģimenes) un eksperimentālā kārtā divi jauni jautājumi jau izveidoto un vēl veidojamo novadu teritoriju raksturošanai no pārvaldīšanas viedokļa (pēc iedzīvotāju skaita un ģeogrāfiskā izvietojuma).

Saistībā ar minēto apsekojumu 2009. gadā ir veikti šādi darbi:

- saskaņota ar Latvijas Pašvaldību savienību (LPS) un Reģionālās attīstības un pašvaldību lietu ministriju (RAPLM) un apstiprināta Ministru kabinetā pašvaldību pašvērtējumu aptaujas veidlapa minētajam 2009. gada apsekojumam. Pavairotās veidlapas tika izsūtītas 527 respondentiem – visām bez izņēmuma vietējām pašvaldībām. Saņemtas atbildes no 525;
- veikts darbs ar respondentiem, visu saņemto aptaujas veidlapu pārbaude un sagatavošana datu ievadīšanai, papildinot agrāko datu bāzi. Pašvaldību plašās reorganizācijas dēļ lielu daļu veidlapu nācās izsūtīt atkārtoti pa e-pastu vai nu atgādinājuma nolūkā, vai adresu maiņas dēļ, kas ievērojami aizkavēja jaunās datu bāzes galīgo izveidi;
- iegūtie rezultāti dinamiskā par visiem veiktajiem apsekojumiem ir apkopoti tabulās, gan valstī kopumā, gan pa 6 statistikas un 5 plānošanas reģioniem, kā arī izdalot 7 un 9 republikas nozīmes pilsētas (atbilstīgi to agrākajam un tagadējam statusam). Turklāt jaunajā 9 lielpilsētu dalījumā ir pārrēķināti arī 2008. gada aptaujas dati, lai šo pilsētu pašvaldību atbildes būtu salīdzināmas vismaz divās beidzamajās aptaujās.
- sakarā ar iepriekš minētām 2009. gada aptaujas programmas īpatnībām konfidences rādītājs pārrēķināts divos variantos par visām aptaujām: (a) izmantojot tikai četrus 2009. gadā atstātos rādītājus un (b) piecus rādītājus kā iepriekšējos gados, bet aizvietojot vienu iztrūkstošo rādītāju ar citu līdzīga rakstura rādītāju no aptaujas lapas. Iegūtie rezultāti pareizi jāinterpretē, tāpēc tiek papildus analizēti metodoloģiskā skatījumā kopsakarā ar citiem aptaujas rādītājiem;
- daļēji veikta 2009. gada aptaujas rezultātu analīze, lai tos publicētu 2010. gadā, turpinot iepriekšējo pētījumu tradīcijas valsts teritoriju kompleksajā analīzē;
- pamatā ir izveidota arī nākamā – 2010. gada aptaujas – lapa, ņemot vērā pašvaldību sastāva un stāvokļa izmaiņas pusgadu pēc administratīvi teritoriālās reformas pabeigšanas. Papildus visu agrāko aptauju pamatprogrammas atjaunošanai (pēc saīsināšanas 2009. gadā) bija nepieciešama arī tās būtiska paplašināšana ar jauniem jautājumiem. Tas veikts, saskaņojot ar ieinteresētām institūcijām – RAPLM un LPS. 2010. gadā paredzētā piektā vietējo pašvaldību aptauja pēc satura būs visplašākā, salīdzinot ar iepriekšējām. Tā tiks īstenota ārpus LZP projekta un finansēta no CSP pamatbudžeta.

Nākamās aptaujas programmā paredzēts ietvert gan visas agrāko aptauju jautājumu tematiskās grupas (nodarbinātība, finanses un ekonomika, pašvaldības darbības kvalitāte, iedzīvotāju aktivitāte u. c., svītrojot tikai dažus jautājumus), gan vairākas jaunas jautājumu grupas tiešā saistībā ar nesen pabeigto administratīvi teritoriālo reformu. 2010. gada aptaujā īpašs akcents tiks likts uz pašvaldībām uzlikto un brīvprātīgo funkciju izpildi, kā arī novadu saimnieciskās attīstības iespējām pēc administratīvi teritoriālās reformas pabeigšanas.

2009. gada aptaujas dati tiks iekļauti atsevišķā statistisko datu krājumā, pievienojot 2010. gadā ieplānotās aptaujas rezultātus. Kopā ar 2010. gada aptaujas datiem pašvaldību atbilžu rādītāju dinamikas rindas aptvers pietiekami plašu laikposmu – sešus gadus, kuros būs izmantoti piecu aptauju dati.

2. Teritoriju attīstības indeksu aprēķināšanas metodika, to noteikšana, izvērtēšana un sagatavošana izmantošanai valsts pārvaldē / The Methods of Calculation of Territorial Development Indexes, their Determination and Estimation, Preparation for Use in the State Administration

Apakšvirsrakstā minētais darbs ir uzskatāms par raksta virsrakstā minētā projekta patstāvīgu un būtisku apakšprojektu. Tā izstrāde sākās bijušajā Latvijas Statistikas institūtā ap 2000. gadu, bet priekšdarbi tika veikti vēl agrāk. Pēdējos gados tā turpinājās CSP. Kvalitatīvi nozīmīgs darba starpposms tika pabeigts 2009. gadā. Izveidojās tādi apstākļi, ka turpmākais darbs ar teritoriju attīstības indeksu bija jānodod citai organizācijai – Valsts reģionālās attīstības aģentūrai (VRAA). Tādēļ šajā pārskatā ir rakstīts ne tikai par 2009. gadā paveikto, bet dota arī īsa informācija par visiem darba rezultātiem aptuveni 10 gadu laikā.

2.1. Galvenie pētījuma rezultāti 2000.–2009. gadā

2.1.1. Tika izstrādāta oriģināla metodika teritoriju attīstības indeksu aprēķināšanai. Tā balstās uz ekspertu noteikto attīstības pamatfaktoru standartizāciju, izvērtēšanu ar nozīmības svāriem, indeksa komponentu un pašu indeksu aprēķināšanu. Indeksi tika aprēķināti no 2000. gada ik gadu Latvijas pagastu, pilsētu, rajonu un reģionu grupās.

Teritoriju attīstības indeksu aprēķināšanas metodika un arī aprēķinātie indeksi publicēti kolektīvajā monogrāfijā „Dažādā Latvija”... R. : LSI, VRAA, 2004.; izdevums papildināts 2005. gadā.

2.1.2. Pamatojoties uz plašu statistisku materiālu un ilggadīga darba pieredzi, tika noskaidrotas teritorijas attīstības indeksa kā samērā sarežģīta un līdz šim statistikā nelietota rādītāja īpašības un arī trūkumi, tā lietošanas apgabals un uzdevumu loks, kuru risināšanā šis indekss var būt lietderīgs.

Pamatrezultāti kopā ar attīstības indeksiem par jaunākiem gadiem publicēti kolektīvajā monogrāfijā „Mainoties saglabājies, dažādā Latvija”. R. : CSP, 2008.

2.1.3. Noskaidrots, kāds profesionāls saturs ir attīstības indeksu aprēķinu starprezultātiem, kāda nozīme ir izmantotajiem ekspertvērtējumiem dažādās darba stadijās. Izvērtētas teritoriju attīstības rādītāju laikrindas, ko tās atspoguļo un ko ne. Formulēti jēdzieni „apsteidzošas” un „atpaliekošas” attīstības koeficienti (tempi).

Galvenie rezultāti publicēti kolektīvajā monogrāfijā „Latvijas dažādība skaitļos un vīzijās.” R. : CSP, 2009.

2.1.4. Lai sabiedrību, pašvaldības un valsts institūcijas sagatavotu pētījuma rezultātu izmantošanai, pētījuma periodā tika publicēti vairāki desmiti zinātnisku un lietišķa satura rakstu „Latvijas Vēstnesī”, rakstu krājumā „Statistikas zinātnisko pētījumu rezultāti” (īkgadējs izdevums), citos zinātniskos izdevumos, kā arī ziņots valsts mēroga un starptautiskās konferencēs.

2.1.5. 2009. gadā darbs bija tiktāl pabeigts un pārbaudīts, ka to varēja iesniegt izskatīšanai valdībā. 2009. gada 7. aprīlī Ministru kabinets pieņēma noteikumus Nr. 319. „Noteikumi par teritorijas attīstības indeksa aprēķināšanas kārtību un tā vērtībām” („Latvijas Vēstnesis”, 2009. g. 21. aprīlis, 5. lpp.).

Ņemot vērā objektīvos apstākļus, šie noteikumi uzdod turpmāk teritoriju attīstības indeksus aprēķināt Valsts reģionālās attīstības aģentūrai.

2.2. Pētījuma rezultāti 2009. gadā

2009. gada 1. pusē atbildība par teritoriju attīstības indeksu aprēķināšanas metodikas pilnveidošanu un indeksu aprēķināšanu tika pārcelta no CSP uz VRAA. Kaut gan tolaik bija ļoti ierobežots izpildītāju skaits (viens galvenais izpildītājs ar tehnisko palīdzību uz laiku), tomēr projektā tika turpināts darbs. Šāds risinājums tika pieņemts sakarā ar pabeigto administratīvo teritoriālo reformu, kuras rezultātā krasi samazinājās administratīvo teritoriju skaits (ap 500 pilsētu un pagastu vietā 109 novadi). Statistikas darba rezultāti vienmēr ir pilnīgāki, ja tie iegūti no lielāka novēroto vienību (mūsu gadījumā – teritoriju) skaita. Tā kā tas ir būtiski samazinājies, var paredzēt, ka būs nepieciešamas izmaiņas teritoriju attīstības indeksu aprēķināšanas metodikā, vismaz tajā daļā, kas balstās uz ekspertvērtējumiem.

Rezultātā tika izstrādāti ieteikumi (dažos gadījumos ar variantiem), kā rīkoties jaunajos apstākļos. Pagaidām tie ir pieejami CSP kā darba materiāls, bet 2010. gadā paredzēts publicēt CSP Zinātnisko rakstu krājumā 2010 (Krastiņš O. Teritoriju attīstības indeksa pilnveidošanas „mērķukoks” – pagaidu virsraksts). Ieteikumus īsi varētu raksturot šādi.

2.2.1. Ieteikumi par teritoriju grupu izveidi, kuri ļauj aprēķināt attīstības indeksus. Ko darīs ar krasi atšķirīgām teritorijām – artefaktiem. Piemēram, Rīga būtiski atšķiras no pārējām republikas pilsētām, novadi kvalitatīvi dalās tādos, kuros ir bijušo rajonu nozīmes pilsētas un kuros tādas nav.

2.2.2. Attīstības pamatfaktoru izvēle būs jāpieskaņo tam statistikas rādītāju lokam, kuru CSP vai citas institūcijas savāks atsevišķi par katru novadu. Tas varētu būt plašāks, nekā bija par pagastiem, bet šaurāks, nekā bija par rajoniem. Līdz ar to būs jāpārskata arī pamatfaktoru nozīmība.

2.2.3. Sagaidāms, ka radīsies interese, ciktāl kādas teritorijas attīstību nosaka ģeogrāfiski vēsturiskās īpatnības, ciktāl – tās domes, plašāk iedzīvotāju labs vai slikts darbs. Varētu būt vajadzīgi divi dažādi attīstības indeksi vai viena kopēja attīstības indeksa divi komponenti (subindeksi).

2.2.4. Tā kā aptuveni 10 gadus nebūs iespējams izveidot jauno novadu attīstības indeksu dinamikas rindas, nevarēs aprēķināt apsteigšanas un atpalikšanas koeficientus. Ja interese par šiem procesiem būs liela, kā alternatīvus var apspriest ķēdes un bāzes teritoriju attīstības indeksus.

2.2.5. Ja teritoriju grupā grib saglabāt krasi atšķirīgas teritorijas, piemēram, pilsētu grupā Rīgu, un vienību (pilsētu) skaits ir mazs, tad parastā attīstības rādītāju standartizācija var izrādīties par „jutīgu” pret sadalījuma asimetriju un artefaktiem. Tādā gadījumā kā alternatīvu var izmēģināt pamatrādītāju normalizāciju. Tad pamatfaktoru,

aritmētiskos vidējos aizstāj ar mediānām (vai pat modām), bet standartnovirzes – ar lineārajām (absolūto vērtību) novirzēm no mediānas. Šāda neparametriska statistika praksē vēl nav lietota.

Ar minēto 2010. gada rakstu apakšprojekta izpēte CSP tiks pabeigta. Galvenie izpildītāji vajadzības gadījumā varēs izpildīt īslaicīgu konsultantu pienākumus.

3. Investīciju un būvniecības statistikas pilnveidošana / Improvement of Investment and Construction Statistics

Pārskata periodā veikts pētījums par investīciju statistikas rādītāju sistematizāciju, investīciju dinamikas statistikas rādītāju pilnveidošanu, kvalitatīvo un kvantitatīvo būvniecības statistisko rādītāju atbilstību. Izveidota investīciju rādītāju sistēma, iekļaujot un sadalot investīciju apjomus, investīciju avotus un uzkrātos pamatlīdzekļus; tiek pamatota šo rādītāju ekonomiskā būtība un atšķirības; pilnveidota investīciju cenu indeksu aprēķināšanas metodoloģija; izanalizēta investīciju dinamika Latvijā kopš 1990. gada, izejot no trim galvenajiem rādītājiem; izpētīta un izanalizēta sakarība starp būvniecības nozares kvantitatīvajiem un kvalitatīvajiem rādītājiem.

Investīciju statistikas rādītāju sistēma, kas izveidota pārskatā periodā, izdala pēc to noteikšanas un ekonomiskās būtības atsevišķas rādītāju grupas: pēc investīciju avota (tostarp finanšu investīcijas un ārvalstu investīcijas); uzkrātos investīciju apjomus konkrētā datumā; reālos ieguldījumus (investīcijas) par periodu; kvalitatīvos rādītājus par investīcijām.

Izanalizēts reālo ieguldījumu dinamikas aspekts garākā laikposmā, sākot no 1990. gada līdz mūsdienām, kura rezultātā izdalīti investīciju nozaru un tehnoloģiskās pārstrukturizācijas posmi Latvijas tautsaimniecībā:

- 1995.–2000. gads, kas tiek raksturots ar visnozīmīgāko investīciju apjomu īstenošanu sakaru un transporta nozarē, īpaši – pasta un telekomunikāciju apakšnozarē. Otro vietu aizņem nozare – vairumtirdzniecība un mazumtirdzniecība, automobiļu un motociklu, individuālās lietošanas priekšmetu un sadzīves aparatūras un iekārtu remonts;
- 2000.–2007. gads, kas tiek raksturots ar būvniecības nozares strauju attīstību, īpaši dzīvojamu ēku būvniecībā sakarā ar nepamatotu cenu pieaugumu. Tas bija pamatā lielajam investīciju apjoma pieaugumam un ārvalstu investīciju piesaistīšanai. Pirmajā vietā investīciju piesaistē izvirzās nozare – operācijas ar nekustamo īpašumu, noma un cita komercdarbība.
- no 2008. g. sākas jauns – trešais pārstrukturizācijas posms; 2008. gadā un 2009. gada 1. pusgadā vislielākie investīciju apjomi vērojami nozarē – valsts pārvalde un aizsardzība, obligātā sociālā apdrošināšana.

Pilnveidota investīciju cenu indeksu aprēķināšanas metodoloģija, izmantojot statistisko informāciju par atsevišķu iekārtu veidiem 2007. gadā, izveidota ķēžu cenu indeksu sistēma. 2009. gadā, izmantojot korelācijas, grafiskās attēlošanas, dinamikas rindu un citas metodes, ir pierādīta sakarība un atbilstība starp būvniecības nozares kvantitatīvajiem un kvalitatīvajiem statistikas rādītājiem. Kvalitatīvie rādītāji kopumā nav pretrunā ar kvantitatīvajiem rādītājiem, turklāt to dati atspoguļo ekonomikas izmaiņas savlaicīgāk nekā kvantitatīvo rādītāju dati.

Secinājumi un priekšlikumi / Conclusions and Proposals

1. 2009. gadā ikgadēja vietējo pašvaldību pašvērtējuma apsekojuma laikā tika veikta kārtējā – ceturrtā – vietējo pašvaldību vadītāju aptauja. Pētījuma mērķis bija, pamatojoties uz pašvaldību vadītāju vērtējumiem, noteikt esošo stāvokli, tagadnes un nākotnes tendences pašvaldību iestādēs un komercsabiedrībās. 2009. gada aptaujas programma bija ievērojami saīsināta, taču tajā bija arī daži būtiski papildinājumi. To noteica izvēlētais aktuālais pētījuma temats – izglītības joma, kā arī ekonomikas krīze valstī un administratīvi teritoriālās reformas pabeigšana pārskata periodā. Savākta informācija no 525 respondentiem (99,6% atbildētības līmenis). Iegūtie rezultāti dinamikā par visām veiktajām aptaujām apkopoti tabulās, gan kopā valstī, gan pa 6 statistikas un 5 plānošanas reģioniem.
2. Nākamajā – 2010. gadā paredzētā piektā vietējo pašvaldību aptauja pēc satura būs visplašākā, salīdzinot ar iepriekšējām. Tā tiks īstenota ārpus LZP projekta un finansēta no CSP pamatbudžeta. Aptaujas programmā paredzēts ietvert gan visas agrāko aptauju jautājumu tematiskās grupas (nodarbinātība, finanses un ekonomika, pašvaldības darbības kvalitāte, iedzīvotāju aktivitāte u. c., svītrojot tikai dažus jautājumus), gan vairākas jaunas jautājumu grupas tiešā saistībā ar novadu izveidošanu. 2010. gada aptaujā īpaša uzmanība tiks pievērsta pašvaldībām uzlikto autonomo un brīvprātīgo funkciju izpildei, kā arī novadu saimnieciskās attīstības iespējām pēc administratīvi teritoriālās reformas pabeigšanas.
3. 2009. gadā veikti pētījumi par teritoriju attīstības indeksu analītisku izlīdzināšanu kopā ar faktoloģisko rezultātu analīzi par teritoriju attīstības līmeņa un tā izmaiņu sakarībām. Izteikti priekšlikumi izmaiņām teritoriju attīstības indeksu aprēķināšanas un rezultātu izvērtēšanas metodikā.
4. Teritoriju attīstības indeksu aprēķināšanas pilnveidošanas jomā var runāt par nepieciešamām, vēlamām, apspriežamām un pagaidām nevajadzīgām izmaiņām. Kā nepieciešamība jāvērtē attīstības indeksa aprēķināšana līdz šim maz izplatītām teritorijām – novadiem. Vai nu visiem vienlaidus, vai izdalot pilsētnovadu un lauku novadu grupas. Kā vēlama būtu attīstības pamatfaktoru un to nozīmības svaru pārskatīšana īpašā ekspertu komisijā, ņemot vērā jaunus apstākļus un to, kādi statistikas dati būs pieejami par katru novadu atsevišķi. Par apspriežamām uzskatāmas ķēdes un bāzes indeksu aprēķināšanas iespējas, ar tiem papildinot vai pat aizstājot līdz šim lietotos kārtējā gada indeksus. Par pagaidām nevajadzīgu uzskatāma indeksa aprēķināšanas

matemātiskās daļas maiņa. Šīs daļas stūrakmens ir attīstības pamatrādītāju standartizācija. Taču kādā zinātniskā pētījumā tradicionālās standartizācijas vietā var mēģināt izmantot pamatrādītāju normalizāciju.

Publikācijas 2009. gadā

1. Krastiņš O., Locāne V. Teritoriju attīstības līmeņa un tā izmaiņu sakarības // Statistikas zinātnisko pētījumu rezultāti 2009. R. : LR CSP, 2009, 88.–97. lpp.
2. Pļevako T., Beliha O., Vanags I. Būvniecības nozares kvalitatīvo un kvantitatīvo rādītāju atbilstība dinamikā // Statistikas zinātnisko pētījumu rezultāti 2009. R. : LR CSP, 2009, 116.–127. lpp.
3. Pļevako T., Katkovska I. Investīciju statistikas rādītāju sistēma // Statistikas zinātnisko pētījumu rezultāti 2009. R. : LR CSP, 2009, 128.–133. lpp.
4. Pļevako T., Katkovska I. Investīciju dinamika Latvijā un to uzskaites problēmas // Statistikas zinātnisko pētījumu rezultāti 2009. R. : LR CSP, 2009, 134.–143. lpp.
5. Vanags E. Izcilība publiskajā pārvaldē // Statistikas zinātnisko pētījumu rezultāti 2009. R. : LR CSP, 2009, 223.–227. lpp.
6. Vanags E., Krastiņš O., Vanags I. u. c. Latvijas statistikas specifiskās problēmas ES statistikas ietvaros // LZP Ekonomikas, juridiskās un vēstures zinātnes galvenie pētījumu virzieni 2008. gadā. Nr. 14. Rīga : LZP Humanitāro un sociālo zinātņu ekspertu komisija, 2009, 146.–153. lpp.
7. Vanags E., Valodiņš E. Pašvaldību darbības kopvērtējums – konfidences rādītājs un tā sastāvdaļas // Statistikas zinātnisko pētījumu rezultāti 2009. R. : LR CSP, 2009, 228.–235. lpp.
8. Vanags E., Krastiņš O., Vanags I., Valodiņš E., Zaķe A., Locāne V. Latvijas dažādība skaitļos un vīzijās. R. : CSP, 2009. 108 lpp.
9. Vanags I., Krastiņš O. Estimation of Development of Territories in Latvia. Paper in 57th ISI Session Proceedings, CPM 28, Durban, South Africa, 16–22 August 2009. 6 p.
10. Vanags I., Mūkina I., Katkovska I., Beliha O., Buševica D., Jakovļeva S., Zalāns O. Konjunktūras un patērētāju apsekojumu rezultāti 2008. gada I ceturksnī. Rīga : LR CSP, 2009. gada februāris. 76 lpp.
11. Vanags I., Mūkina I., Katkovska I., Beliha O., Buševica D., Jakovļeva S., Zalāns O. Konjunktūras un patērētāju apsekojumu rezultāti 2008. gada II ceturksnī. Rīga : LR CSP, 2009. gada maijs. 68 lpp.
12. Vanags I., Mūkina I., Katkovska I., Beliha O., Buševica D., Jakovļeva S., Zalāns O. Konjunktūras un patērētāju apsekojumu rezultāti 2008. gada III ceturksnī. Rīga : LR CSP, 2009. gada augusts. 74 lpp.
13. Vanags I., Mūkina I., Katkovska I., Beliha O., Buševica D., Jakovļeva S., Zalāns O. Konjunktūras un patērētāju apsekojumu rezultāti 2008. gada IV ceturksnī. Rīga : LR CSP, 2009. gada novembris. 75 lpp.

Improvement of methods and analysis of results of territory development evaluation

Summary

The fourth (the first in 2005) self-evaluation inquiry of local governments is realized, devoting special attention to education. Information from 525 respondents is summarized. The investigation on analytical smoothing of territorial development indexes is carried out together with analysis of factological results. The research on coherence between the level of territories development and its changes is realized. The investigation on systematizing investment statistical indicators and perfection of indicators of investment dynamics are implemented. The collection of scientific papers “Problems of Statistics and Management 2009”, as well as a book “Diversity of Latvia in figures and visions” were prepared and published.

Keywords: territorial statistics, local governments, self-evaluation survey, development indexes.

Dr. ekon., prof. **Īrija Vītola**
Dr. ekon., prof. **Ingrīda Jakušonoka**
Dr. ekon. **Inguna Leibus**
Maģ. ekon., doktorante **Irēna Baraškina**
Maģ. ekon., doktorante **Aino Soopa**

LLU Ekonomikas fakultāte
Svētes iela 18, Jelgava, LV-3001
Tālr. 630 24214, e-pasts: irija7@cs.llu.lv

Latvijas nodokļu sistēmas problēmas un tās pilnveidošana tautsaimniecības attīstībai

Anotācija

Projektā pētīti nodokļu problemātiskie aspekti Latvijā (īpaši agrārajā sektorā), meklēti un parādīti problēmu risinājumi nodokļu sistēmas pilnveidošanai. Pētnieku kopīgais viedoklis – jāpalielina tautsaimniecības efektivitāte, jo tādā veidā viņi akcentē nepieciešamību nodokļus padarīt vienkāršākus, saprotamus un neitrālus. Katras valsts nodokļu politika tiek veidota, ņemot vērā tās nacionālās intereses. Latvijas nodokļu sistēma ir jāsakārto atbilstīgi maksātspējas principam, ievērojot pārorientēšanos no nodokļu stimulēšanas uz selektīvi stimulētu nodokļu problēmu risinājumu. Pilnveidojot nodokļu sistēmu, jāveicina valsts iedzīvotāju kultūra un labklājība, spēcīgas vidusšķiras veidošanās. Pēc iespējas jāsamazina maznodrošināto iedzīvotāju īpatsvars sabiedrībā, kā arī jāveicina valsts ekonomikas attīstība (izaugsme). Nodokļu sistēmas attīstības un turpmākās pilnveidošanas gaitā nepieciešama nodokļu sloga pārvešana no ienākumiem uz patēriņu.

Atslēgvārdi: nodokļu sistēma, pievienotās vērtības nodoklis, nodokļu pilnveidošana.

Pētījuma mērķis / Aim of research

Izpētīt nodokļu problemātiskos aspektus Latvijā (īpaši agrārajā sektorā) un parādīt problēmu risinājumus.

Mērķa sasniegšanas veids / Methods

Statistiskās analīzes, induktīvās un deduktīvās, monogrāfiskās un loģiski konstruktīvās metodes pielietošana.

Mērķa realizācijai izmantoti / Materials used for consummation

Pētījumā tika izmantoti LR likumi u. c. normatīvie dokumenti, Centrālās statistikas pārvaldes publicētie dati, ārzemju autoru pētījumi par nodokļu sistēmu ES un atsevišķās valstīs, kā arī ES apkopotie statistikas dati.

Ievads / Introduction

Latvijai kā ES dalībvalstij ir ļoti svarīgi iesaistīties nodokļu sistēmas pilnveidošanā. Tas attiecas gan uz tiešajiem, gan īpaši uz netiešajiem nodokļiem, pie kuras pieder PVN. Attīstoties brīvai preču un pakalpojumu kustībai starp ES dalībvalstīm, arvien lielāka nozīme un vieta tiek ierādīta dalībvalstīs īstenotai nodokļu sistēmai, lai nodrošinātu godīgu, samērojamu konkurenci arī starpvalstu darījumiem. Jāatzīst, ka līdz šim Latvijā nav veikta detalizēta un kompleksa teorētiska nodokļu darbības analīze par nodokļu ietekmi uz tautsaimniecību kopumā, kā arī detalizēta analīze pa nodokļu objektu sastāvdaļām un atsevišķiem rādītājiem. Problēmas risinājumu var veikt, pilnveidojot nodokļu politiku valstī. Nodokļu bāze ir tieši saistīta ar uzņēmumu saimnieciskās darbības ienesīgumu. Jāņem vērā, ka IKP būtiski ietekmē ne tikai ražošanas procesā radītā pievienotā vērtība, bet arī nodokļu ieņēmumu summas. Šobrīd Latvijas valdībai darba kārtībā ir problēma par IKP kopējā apjoma, kā arī apjoma uz vienu iedzīvotāju palielināšanu. Tai jāveic saprātīga un pārdomāta finansiāli saimnieciska politika, kas saistās ar taisnīgas, saprotamas, visu iedzīvotāju interesēs realizētas nodokļu politikas pilnveidi un īstenošanu, kā arī ar korupcijas līmeņa un ēnu ekonomikas samazināšanu valstī.

Rezultāti un diskusija / Results and discussion

2009. gadā pētīts un analizēts valsts konsolidētais kopbudžets atsevišķu nodokļu griezumā. Nodokļu īpatsvars no IKP laikposmā no 2004. līdz 2008. gadam nepārtraukti audzis attiecīgi no 27,2% līdz 30,3%. Tātad, neskatoties uz atsevišķu nodokļa likmju samazināšanu (UIN), kopējais nodokļu slogs valstī aug. Nozīmīga vieta pētniecībā ierādīta PVN. Latvijā 2008. gada beigās notika nodokļu sloga pārbīde no ienākuma (IIN) uz patēriņa aplikšanu ar nodokļiem (PVN), lai stimulētu uzkrājumu un investīciju piesaisti. Samazinot IIN likmi par 2 procentpunktiem (no 25% līdz 23%), tika plānots, ka palielināsies iedzīvotāju ienākumi, tātad arī patēriņš un atbilstīgi PVN ieņēmumi budžetā. Patreizējā situācijā lielai daļai valsts iedzīvotāju ir jāatmaksā kredītsaistības, kas savukārt samazina patēriņu, un plānotie nodokļi neienāk valsts kasē. Secinām, ka iedzīvotāju lielās kredītsaistības (hipotekārie un patēriņa kredīti) ir bremzējošs kopējās nodokļu politikas īstenošanas un tautsaimniecības attīstības faktors. Neskatoties uz pašreizējo situāciju, nodokļu sistēmas attīstības un turpmākās pilnveidošanas gaitā tendences par nodokļa sloga pārvešanu no ienākumiem uz patēriņu jāsauglabā. Veiktie grozījumi nodokļu likumos ir tieši virzīti uz nodokļu bāzes paplašināšanu, atsakoties no dažādu atvieglojumu piemērošanas, nodokļa sloga pazemināšanu, samazinot atsevišķu

nodokļu (IIN) likmes, kā arī nodokļu administrēšanas uzlabošanu. Kā neatņemama sastāvdaļa nodokļu sistēmas pilnveidē ir ES dotās kopējās nostādnes.

ES jaunajām dalībvalstīm, tostarp Latvijai, nodokļu politikas īstenošana ir atšķirīga. Lai pārdzīvotu tik dziļu ekonomisko krīzi pašreizējos apstākļos un nodrošinātu Eiropas valstu finansiālo ilgtspēju, kā arī uzlabotu kontinenta konkurētspēju, valstīm būs jāsadarbojas ciešāk nekā jebkad, un tas liek ES pārvērtēt ekonomiskās, tostarp fiskālās politikas koordināciju.

Tikai izmaiņas pievienotās vērtības nodoklī, dažādos akcīzes nodokļos vai ienākuma nodoklī nesīs reālas izmaiņas tautsaimniecībā. PVN ir patēriņa nodoklis, kas tūlītēji ienes nodokļu ieņēmumus budžetā ar piebildi, ka iepriekš minēto nodokļu paaugstināšana var izraisīt un izraisa migrāciju, uzņēmējdarbības reģistrāciju un /vai pakalpojumu ņemšanu reģionos ar zemākām PVN likmēm. Kā piemērs minams tas, ka Latvijas iedzīvotāji Igaunijas pierobežā pārtikas preces iegādājas Valgā, kur PVN likme ir 18%. Lūk, tādēļ ir nepieciešama ES starpvalstu sadarbība, neskatoties uz to, ka taksācija pēc likuma ir nacionāla līmeņa kompetence. Process būs grūts, bet iespējams.

Tā kā PVN ir netiešais nodoklis, tad šis nodoklis nepastarpināti (tieši) iedarbojas uz mazturīgo iedzīvotāju ienākumiem. Šis nodoklis ir instruments nabadzīgo (mazturīgo) iedzīvotāju dzīves līmeņa paaugstināšanai.

Par PVN nodokļa paaugstinājuma devumu vai nodokļu ieņēmumu efektivitāti tika veikta PVN ieņēmumu analīze kopumā valstī un Valsts ieņēmumu dienesta Zemgales reģionālajās iestādēs (VID ZRI) laikposmā no 2007. līdz 2009. gadam (janvāris – marts).

Analizējot PVN ieņēmumus Latvijā 2009. gada pirmajos trīs mēnešos (janvāris, februāris, marts), pārliecinājāmies, ka tie ir būtiski samazinājušies visos trīs mēnešos. Šo pašu PVN samazinājuma tendenci pierāda sniegtie dati par atbilstīgo periodu kā valstī, tā arī VID ZRI. [Dudareva S. 2009]

VID ZRI ir VID ģenerāldirektorātam pakļauta iestāde, kas sastāv no sešām VID nodaļām: Aizkraukles, Bauskas, Dobeles, Jelgavas, Jēkabpils un Tukuma nodaļas. Nodokļu ieņēmumus VID ZRI veido tieši nosauktajās VID nodaļās.

PVN ieņēmumi Latvijā un VID ZRI 2007.–2009. gada janvārī – martā
VAT revenues in Latvia and in the SRS's ZRDs during January-March 2007-2009

Gads Year	Mēnesis Month	Faktiski iekasēts, milj. LVL Revenues collected, mln. LVL	Pieaugums / samazinājums attiecībā pret iepriekšējo gadu Increase / decrease against previous year		Faktiski iekasēts, tūkst. LVL Revenues collected, thsnd. LVL	Pieaugums / samazinājums attiecībā pret iepriekšējo gadu Increase / decrease against previous year	
			+/-	%		+/-	%
Latvijā / Latvia			VID ZRI / SRS's ZRDs				
2009	Janvāris	92008,40	-31523,20	-25,5	1251,40	-602,47	-32,5
2008	January	123531,60	12137,90	10,9	1853,87	-871,22	-31,9
2007		111393,60	29355,80	35,8	2725,09	935,53	52,3
2009	Februāris	60214,50	-33124,80	-35,5	-1089,57	-758,99	-229,6
2008	February	93339,30	7415,90	8,6	-330,58	-509,39	-284,8
2007		85923,40	24105,60	39,0	178,81	-202,99	-53,2
2009	Marts	64408,80	-21980,60	-25,4	448,77	-100,67	-18,32
2008	March	86389,40	6750,10	8,5	549,44	400,82	42,18
2007		79639,30	18049,10	29,3	950,26	822,02	641,00

Avots: Dudareva S. 2009 Attīstība daudzveidībā, referātu tēzes. Jelgava

Tātad secinām, ka PVN pamatlīkmes paaugstināšana līdz 21% robežai nav sevi attaisnojusi. Pievienotās vērtības nodoklis pārsvarā ir Eiropas attīstītās valstīs. Pievienotās vērtības nodoklis ES valstīs pārsvarā ir no 0 līdz 25 %, bet no šī nodokļa pārsvarā ir atbrīvoti nepārstrādāti lauksaimniecības produkti, medikamenti, izglītības izdevumi, nekustamais īpašums u. c., līdz ar to praktiski, rēķinot uz visu realizēto produkciju, PVN ir daudz zemāks. Šai sakarībā nav pamata apgalvot, ka ES ir augsts PVN – tas ir augsts atsevišķām preču grupām – pārsvarā tām, kuras iegādājas iedzīvotāji ar lielākiem ienākumiem.

Turpinās informācijas vākšana nodokļu aspektā Latvijā un citās ES valstīs, uzsvāru liekot uz agrāro sektoru. Turpmāk sīkāk tiks pētītas PVN problēmas agrārajā sektorā, lai stimulētu prioritāro nozaru attīstību.

Vienlaikus tiek pētīta zemnieku saimniecību (ZS) turpmākās darbības tiesiskās formas izvēle nodokļu aspektā, kas saistīta ar plānoto ZS reģistrāciju Komercreģistrā. 2009. gadā veikta zemnieku aptauja un iegūto rezultātu apstrāde un analīze. Aptauja veikta laikposmā no 2009. gada marta līdz jūlijam, aptaujāti 130 respondenti. Pētījumā kā galvenās problēmas reģistrācijai Komercreģistrā respondenti norāda

1. papildu izmaksas, mainot tiesisko formu (42%), jo būs jāpārformē līdz šim iegādātie transporta līdzekļi, nekustamais īpašums, kredītsaistības bankā;
2. nav skaidrības par reģistrēšanas procesu Komercreģistrā (26%);
3. izmaiņas grāmatvedībā un *nodokļos* (28%).

Nepareiza tiesiskās formas izvēle zemnieku saimniecībām var palielināt nodokļu slogu un grāmatvedības kārtošanas izmaksas. Zinātniskās izpētes darbs agrārajā sektorā nodokļu aspektā turpinās.

Zinātniskā darba izstrāde tiek veikta saskaņā ar projekta plānu. Projekta īstenošanas laika grafiks nodokļu problēmu izpētē ir cieši saistīts ar nodokļu politikas aktualitātēm valstī un tautsaimniecības attīstību.

Secinājumi un priekšlikumi / Conclusions and recommendations

Valstī veiktie grozījumi nodokļu likumos ir orientēti galvenokārt uz budžeta ieņēmumu palielināšanu, taču vērā netiek ņemta šo izmaiņu iespējamā ietekme uz ekonomisko situāciju, tautsaimniecības turpmāko attīstību un iedzīvotāju maksātspēju.

2009. gada janvārī – martā PVN ieņēmumi Latvijā attiecībā pret iepriekšējā gada attiecīgo periodu samazinājās vidēji par 30%, kas nozīmē, ka PVN likmes palielināšana līdz 21% nav sekmējusi papildu nodokļu ieņēmumu ieplūdi valsts budžetā, kā arī nav notikusi saimnieciskās darbības attīstība.

Pievienotās vērtības nodoklis jāmaksā visiem, kas veic darījumus uzņēmējdarbībā, un jāveicina spekulatīvās pārpirkšanas samazināšanās. Tas jāmaksā jebkuras pārpirkšanas gadījumā (procesā). Šim nodoklim jāveido efektīvāka saite ražotājs-patērētājs bez liekām starpniecības struktūrām, liekot akcentu jau šobrīd uz krīzes pārvarēšanu valstī.

Latvijas Republikas nodokļu sistēmai, tostarp PVN, iedzīvotāju ienākuma un nekustamā īpašuma nodokļiem ir jāpievērš īpaša uzmanība, jo tā tiek noteikts ceļš, pa kādu virzīties sabiedrībai: vai nu pa destruktīvu un masveida nabadzības ceļu, vai uzplaukuma un labklājības ceļu.

Jūtamu kopbudžeta un tautsaimniecības pieaugumu varēs panākt ar izmaiņām pievienotās vērtības nodoklī, dažādos akcīzes nodokļos, arī ienākuma nodoklī. Šo nodokļu celšana ir jāparedz ilgtermiņā, diferencējot pievienotās vērtības nodokli pa dažādām nozarēm un preču grupām.

Tematam veltītās uzstāšanās konferencēs 2009. gadā / Presentations in conferences about the theme, 2009

1. Vītola Ī. Piansaimniecības aktuālās problēmas un to risinājumi. Latvijas lauki un lauksaimniecība šodien: problēmas un attīstības iespējas. Bauskas raj. Īslīces pag. Līdzums k/n. 2008. g. 28. martā
2. Vītola Ī. Support for Agriculture: Practice in the world, the European Union, and other European countries. Contemporary Rural Vision, Šauļi, 2009. gada 25. septembrī
3. Leibus I. Problematic Aspects of Re-registration of Famers' Enterprises in Latvia. Contemporary Rural Vision, Šauļi, 2009. gada 25. septembrī
4. Leibus I. Pašnodarbināto grāmatvedības un nodokļu problēmas. Rīga, 16.10.2009.
5. Vītola Ī., Baraškina I. Nodokļu sistēma Latvijā un tās pilnveidošana tautsaimniecības attīstībai. Šauļu Universitāte, 17.11.2009.
6. Kuzenko M., Jakušonoka I. Improvement of VAT System of Latvia, Akademija, Kaunas, Lithuania. Kaunas Universiti of Technology, Oktober 2009.

Publikācijas 2009. gadā / Publications in 2009

1. Vītola Ī. Real Estate Tax in Latvia: Problematic Aspects and Possibilities of Improvement // Finance and Accounting; Theory and Practice, Development and Trends, University of Latvia, Faculty of Economics and Management, Institute of Finance and Institute of Accounting. Conference Briefing, Programme and Abstracts. 2009, p. 556–566. ISBN 978-9984-45-106-0.
2. Vītola Ī. Problems of Dairy Farming and the Solutions in Latvia // Economic Science for Rural Development: proceedings of the international scientific conference, Nr. 20. Jelgava, 2009, p. 66–71. ISBN 978-9984-9997-1-5, ISSN 1691-3078.
3. Vītola Ī., Boruks A., Jakušonoka I., Leibus I., Bergmane Dz. Latvijas nodokļu sistēmas pilnveidošana tautsaimniecības attīstības un sociālā taisnīguma nodrošināšanai // LZP Ekonomikas un juridiskās zinātnes galvenie pētījumu virzieni 2008. gadā. Nr. 14. Rīga, 2009, 154.–156. lpp. ISSN 1691-290X, ISBN 13:978-9984-19-923-9.
4. Vītola Ī. Support for Agriculture: Practice in the world, the European Union, and other European countries // Ekonomika ir vadyba aktualijos ir perspektyvos Šiaulių Universitetas. 2009, 3(16), p. 324–329. ISSN1648-9098.
5. Leibus I. Problematic Aspects of Re-registration of Famers' Enterprises in Latvia // Ekonomika ir vadyba aktualijos ir perspektyvos Šiaulių Universitetas. 2009, 3(16), p. 324–329. ISSN1648-9098.
6. Kuzenko M., Jakušonoka I. Improvement of VAT System of Latvia // European Integration Studies Nr. 3. 2009, p. 93–98. ISSN1822-8402.
7. Šļapina J., Jakušonoka I. An assessment and management of credit risk in Baltic states' banks // Information Society and Modern Business. Proceedings of 4th International Conference "The Role of Regional Centers in Business Development", Journal of Business Management. Nr. 2, 2009, p. 93–101. ISSN 1691- 5348.
8. Baraškina I. Development of Organic Agriculture in Europe: from Origins to the Current Level of Life-Cycle // International Scientific Conference "Economic Science for Rural Development – 2009". Nr. 19. Jelgava : Latvia University of Agriculture, ,2009, p. 269–275. ISSN 1691-3078, ISBN 978-9984-9937-2-0.

Problems of Latvia's Tax System and its Improvement for Economic Development

Summary

In the result of scientific research, we made an inference that an increase in tax revenues, which promotes economic development, can be reached by extending the tax base as well as by applying a selective scientific approach to solving tax problems, especially in agriculture. In the hypothesis – *improving the Latvian tax system is necessary to ensure economic development and social justice* – a need of making taxes simple, just, comprehensible, and neutral is emphasised. The scientific findings will be used for improving the regulatory mechanisms for developing particular industries by means of taxes in order to promote sustainability of the national economy in the common EU market. The tax burden has to be differentiated according to income, thus reducing social tension in the country. An improved tax system has to promote the nation's wellbeing and culture and emergence of a strong middle class by reducing the proportion of poor people in the society. It has to also prove its great economic and social role in the national economy. The Latvian tax system has to be reformed and improved according to the principle of paying capacity, at the same time national interests have to be taken into account.

Keywords: tax system, value added tax, world practices.

Dr. h.ekon., prof. **Elmārs Zelgalvis**
 Dr. ekon., prof. **Elvīra Zelgalve**
 Dr. ekon., doc. **Aina Joppe**
 Dr. ekon., doc. **Irina Solovjova**
 Dr. ekon., doc. **Inna Romānova**

Finanšu un kredīta politika un atbilstošu instrumentu izmantošana ekonomikas cikliskās attīstības apstākļos

Pētījuma mērķi:

- piedāvāt iekšējo reitingu sistēmas veidošanas metodoloģisko problēmu risinājumus;
- izanalizēt makroekonomisko faktoru ietekmi un faktoru ietekmes uz komercbanku sistēmas stabilitātes mehānismu Latvijas makroekonomiskās situācijas kontekstā;
- izanalizēt nodokļu administrēšanas funkciju pilnveidošanas iespējas.

Mērķa sasniegšanas veids

Projekta izstrādāšanas laikā tika izmantotas vispārpieņemtas ekonomikas pētījumu kvalitatīvās un kvantitatīvās metodes: korelācijas, aptaujas, grafiskās analīzes un grupēšanas metode.

Atslēgvārdi: iekšējie reitingi, stabilitāte, makroekonomiskie faktori, nodokļi, administrēšana.

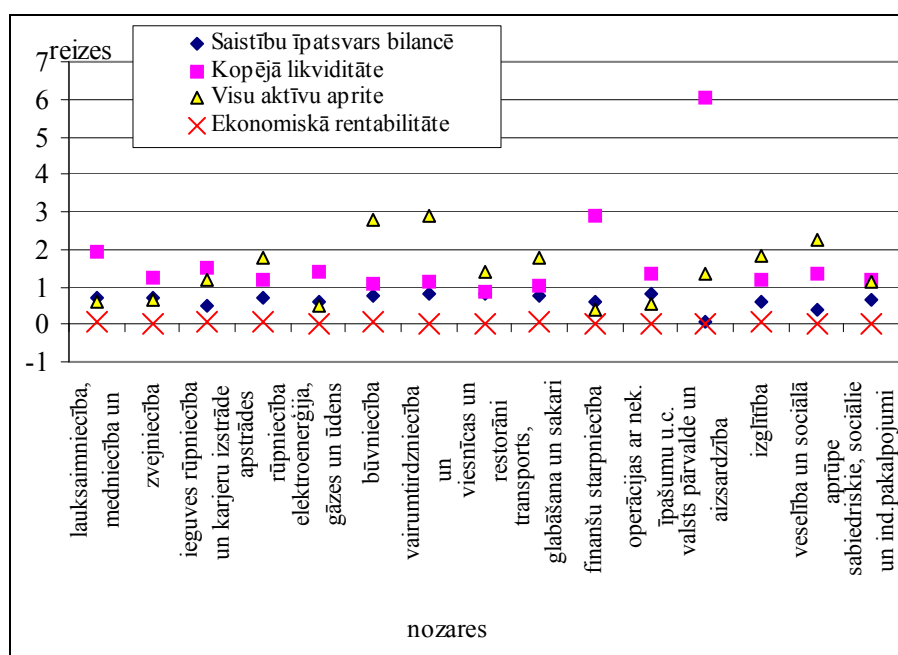
Iekšējo reitingu sistēmas veidošanas metodoloģisko problēmu risinājumi

Iekšējo reitingu sistēmu izveidošanas metodoloģisko pieeju izpēte parādīja, ka galvenās reitingu sistēmu veidošanas problēmas ir saistītas ar iekļaujamo rādītāju kopas, rādītāju svara un rādītāju robežlielumu noteikšanu, kā arī finanšu rādītāju un uzņēmējdarbību raksturojošo kvalitatīvo faktoru novērtējumu apvienošanu reitinga aprēķinā.

Svarīgs reitingu sistēmu izstrādāšanas metodoloģiskais jautājums ir reitingu modelī iekļaujamo **rādītāju izvēle**. Dažādās metodikās tiek izmantotas atšķirīgas finanšu koeficientu kopas, kas neļauj runāt par novērtēšanas principu identiskumu. Vienam un tam pašam uzņēmumam var būt piešķirti dažādi reitingi. Tāpēc jautājums par kvantitatīvo un kvalitatīvo rādītāju izvēli un to novērtēšanu paliek atklāts.

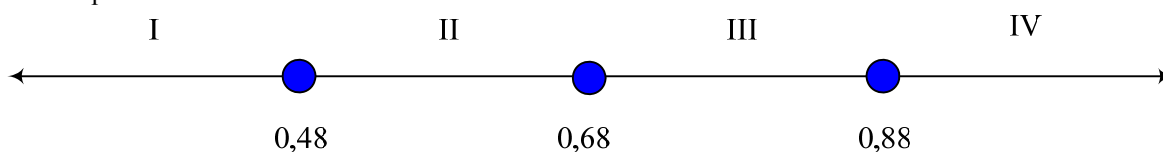
Būtiskā problēma, kas ir jārisina, veidojot iekšējo reitingu sistēmu, ir saistīta ar **rādītāju skaitlisko lielumu vērtēšanu (rādītāju robežlielumu noteikšanu)**. Līdz šim nav izstrādāta bāze, uz kuras pamata varētu veikt finanšu koeficientu lieluma novērtēšanu. Literatūrā ir sastopami atsevišķu koeficientu ieteicamie lielumi, kas balstās uz oficiāli pieņemtiem normatīviem vai nozares vidējiem lielumiem, vai pašu ekspertu noteiktām normām, bet lielākai finanšu koeficientu daļai normatīvie lielumi nav noteikti. Latvijā normatīvie finanšu koeficientu lielumi nav noteikti. Finanšu koeficientu robežlielumu neesamība padara banku darbu šajā jomā par subjektīvu.

Pētījumi pierādīja, ka finanšu koeficientu konkrētā norma (robežlielums) jānosaka uzņēmumiem nozares ietvaros. Tas ir izskaidrojams ar specifiskiem uzņēmumu darbības apstākļiem dažādās ekonomikas nozarēs. Lai pierādītu šo prasību, ir veikta finanšu koeficientu mediānu analīze nozaru griezumā (sk. 1. attēlu). Kā var redzēt 1. attēlā, uzņēmumu finanšu koeficientu mediānas būtiski atšķiras atkarībā no nozares, kurā darbojas konkrētais uzņēmums. Tas ir izskaidrojams gan ar atsevišķu nozaru uzņēmumu darbības specifiku, gan ar situāciju konkrētajā nozarē.

1. attēls. Finanšu koeficientu mediānas nozaru griezumā, 2005. g.

Pašreizējā situācijā ir piedāvāts uzņēmumu finanšu koeficientu lielumu novērtēšanu veikt, ņemot vērā Centrālās statistikas pārvaldes informāciju par finanšu rādītāju sadali mediānās (Me) un kvartilēs (Q_1 , Q_3) nozaru griezumā. Finanšu koeficientu lielumu novērtēšanai izveidotas četras grupas, kas atbilst vienmērīgam skalas sadalījumam atbilstīgi kvartīļu nozīmēm. Piemēram, rādītāja „saistību īpatsvars bilancē” novērtēšanas intervālu skala grafiskā veidā ir parādīta 2. attēlā.

2. attēls. Rādītāja „saistību īpatsvars bilancē” novērtēšanas intervālu skala

Intervālu skalas tiek veidotas katrai nozarei un katram rādītājam atsevišķi. Uz finanšu rādītāju novērtēšanas skalas ar četru intervālu gradāciju pamata ir izstrādāts novērtēšanas četru grupu klasifikators. Vienotā klasifikatora izmantošana ļauj standartizēt atsevišķu finanšu rādītāju un kvalitatīvo faktoru novērtējumu grupu izdalīšanu un to novērtēšanu ballēs, kas dod iespēju veikt finanšu rādītāju un kvalitatīvo faktoru novērtējumu apvienošanu reitinga aprēķinā.

Esošo iekšējo reitingu sistēmu izveidošanas metodiku būtisks trūkums ir saistīts ar pagaidām neatrisinātu problēmu saistītu ar rādītāju svaru noteikšanu. Šo problēmu cenšas risināt, aizņēmjot finanšu stāvokļa novērtēšanai piesaistot ekspertus. Ņemot vērā iekšējo reitingu aprēķinos izmantotās informācijas nepilnīgumu, kā arī nepieciešamību izmantot kvalitatīvos rādītājus, piedāvāts iekšējo reitingu aprēķinā iekļaujamo rādītāju svara noteikšanai izmantot lēmumu pieņemšanas metodes, kas ļauj ekspertu kvalitatīvos novērtējumus pārvērst kvantitatīvos lielumos.

Viena no tādām metodēm ir alternatīvu pāru salīdzināšanas metode. Tā paredz veikt katra kritēriju pāra salīdzināšanu pēc n-ballu sistēmas atbilstīgi eksperta izteiktām priekšrocībām. Rādītāju relatīvā svarīguma noteikšanai izvēlēta attiecību relatīvā svarīguma deviņu ballu skala, kuras izmantojums ir teorētiski un praktiski pierādīts vairākos pētījumos. Eksperts, izmantojot attiecību relatīvā svarīguma deviņu ballu skalu, veic rādītāju (alternatīvu) salīdzināšanu pa pāriem, nosakot katram finanšu rādītājam relatīvās priekšrocības pakāpi pret otru rādītāju. Pāru salīdzināšanas rezultātus ieraksta sprieduma matricā, kura atspoguļo finanšu rādītāju novērtēšanu atkarībā no to ietekmes uz uzņēmuma reitinga noteikšanu. Rezultāti tiek apkopoti apstrādes matricā, kurā aprēķinātā pašvektora normalizētā vērtība dod rādītāju svaru. Iegūtie rādītāju svāri tiek ņemti vērā, nosakot uzņēmuma reitingu. Daudziem reitingu noteicošiem faktoriem ir kvalitatīvs raksturs. Zinātniskajā literatūrā šie faktori tiek saukti par kvalitatīvajiem faktoriem. No šādiem faktoriem ir atkarīgs, kādi būs uzņēmuma darbību raksturojošie finanšu rādītāji nākotnē. Objektīvai aizņēmjot reitinga noteikšanai ir nepieciešams veikt aizņēmjot darbību raksturojošo kvalitatīvo rādītāju kvantitatīvo novērtējumu, kā arī iekļaut analīzes rezultātus uzņēmuma kopējā reitingā. Banku praksē kvalitatīvo faktoru analīzei tiek izvēlēti un vērtēti dažādi šo faktoru aspekti. 1. tabulā ir apkopoti uzņēmumu novērtēšanas kvalitatīvie faktori, kurus ņem vērā lielākās starptautiskās reitingu aģentūras un bankas, piešķirot reitingus.

1. tabula

Uzņēmumu novērtēšanas kvalitatīvo faktoru apkopojums

S&P	Moody's	H. Pribilskis	M. Krouijs, D. Galais & R. Marks
- konkurences pozīcija; - uzņēmuma vadība; - finanšu politika - nozares stāvoklis	- nozares stāvoklis; - kredītvēsture; - komercdarbības reputācijas faktori	- vadības (menedžmenta) pieredze; - operacionālā (darbības) efektivitāte; - veiktspēja (konkurences pozīcija, produkcijas klāsts)	- vadības spējas (īkdienas konta operācijas, uzņēmuma vadības novērtējums, vides novērtējums, neparedzētās saistības u. c.) - uzņēmuma absolūtā un relatīvā vieta nozarē; - finanšu informācijas kvalitāte; - valsts riska novērtēšana

Veidojot reitinga sistēmas, ir jāatrisina vēl viena svarīga problēma, kas saistīta ar **aizņēmjot diferenciāciju pēc riska pakāpes**. Lai nepieļautu aizņēmjot koncentrāciju vienā reitingu klasē, ir nepieciešama detalizētāka reitingu grupu sadalīšana. Šim nolūkam ir izstrādāta deviņu klašu reitingu skala, kurā katra reitingu klase raksturo konkrētu kredītriska novērtējumu. (sk. 2. tabulu).

Uzņēmumu reitingu klašu un kredītriska līmeņa skala

Ballu skaita intervāls	Reitinga klase	Kredītriska līmenis
3,625–4,000	1	minimāls risks
3,250–3,625	2	zems risks
2,875–3,25	3	vidēji zems risks
2,500–2,875	4	vidējs risks
2,125–2,500	5	vidēji augsts risks
1,750–2,125	6	augsts risks
1,375–1,750	7	ļoti augsts risks
1,000–1,375	8	nepieņemams risks
saistību nepildīšana	9	nepieņemams risks

Piedāvātie reitingu sistēmas izstrādāšanas problēmu risinājumi veido pamatu aizņēmēju kredītriska novērtēšanas metodikas izveidošanai, kas paredz finanšu rādītāju un uzņēmējdarbību raksturojošo kvalitatīvo faktoru kompleksu novērtēšanu. Banku iekšējās reitingu sistēmas ir efektīvs kredītriska novērtēšanas instruments. Tās var nodrošināt objektīvu kredītriska novērtēšanu, kas ļaus bankām reāli novērtēt uzņēmumu darbību un turpināt efektīvi strādājošo uzņēmumu kreditēšanu, tādējādi stimulējot ekonomiskās krīzes pārvēršanos.

Makroekonomisko faktoru ietekmes analīze uz Latvijas komercbanku sistēmas stabilitāti

Komercbanku sistēma atrodas nepārtrauktā attīstībā un mijiedarbībā ar ārējo vidi. Komercbanku sistēmas funkcionēšanu nedrīkst atraut no ekonomikas funkcionēšanas konkrētajā valstī. Makroekonomiskā vide ir komercbanku sistēmas pamats un tās stabilas eksistēšanas garantija. Komercbanku sistēmas īpatnība ir tāda, ka katra komercbanka veido savu stratēģiju, ņemot vērā mikroekonomiskos apsvērumus, bet komercbanku sistēmas darbības rezultāts ir tādas makroekonomiskas vides veidošana, kur darbojas gan komercbankas, gan pārējie ekonomikas subjekti.

3. attēls. Ekonomikas un komercbanku sistēmas kopsakarība

Makroekonomiskā stabilitāte neapšaubāmi ietekmē komercbanku sistēmas stabilitāti. Ņemot vērā komercbanku sistēmas īpatnības, dinamisko attīstību, aktivitātes pakāpi un atgriezeniskās saiknes (no ārējās vides) esamību, komercbanku sistēmas stabila attīstība var tikt nodrošināta ar noteiktiem mikro un makro apstākļiem.

Ekonomikas reālā un finanšu sektora saikne teorijā ir maz pētīta, un tā aktīva analīze sāka nesen. J. Šumpeters (J. Schumpeter)⁵⁶ jau 1911. gadā pamatojis, ka finanšu sektora piedāvātie pakalpojumi – noguldījumu piesaiste un mobilizācija, norēķinu nodrošināšana, risku pārvaldīšana – ir galvenie tehnoloģisko inovāciju un ekonomiskas attīstības priekšnosacījumi. Pasaules ekonomiskajā literatūrā finanšu sistēmas stabilitātes koncepcija paredz ne tikai finanšu krīzes neesamību, bet arī sistēmas spēju ierobežot disproporcijas parādīšanos, kas varētu draudēt finanšu sistēmai kopumā. Klasisko finanšu nestabilitātes jēdzienu ekonomiskajā apritē sāka lietot I. Fišers (I. Fisher)⁵⁷. Viņa izpratnē, finanšu nestabilitāte ir saistīta ar makroekonomiskajiem cikliem un ir fundamentālo ekonomisko rādītāju pasliktināšanās rezultāts. Tomēr nopietni pētījumi parādījās tikai 20. gs. 60. gados. Līdz tam daudzi slaveni ekonomisti, piemēram, Dž. Robinsons (J. Robinson)⁵⁸, secināja, ka finanšu attīstība sākas pēc reālā ekonomikas sektora ekonomiskā pieauguma. Šim viedoklim nepiekrīta D. Hiks (D. Hiks)⁵⁹, kurš, pētot Lielbritānijas 19. gs. industrializāciju, izdarīja secinājumu, ka finanšu sistēma ļoti ietekmējusi industrializācijas apjomus un tempus.

Saskaņā ar Starptautiskā Valūtas fonda pētījumu, komercbanku sistēmas stabilitāti ietekmē šādi makroekonomiskie faktori: valsts ekonomiskais pieaugums (IKP dinamika); maksājuma bilances stāvoklis; inflācijas līmenis; procentu likmes un valūtas kursa politika; kreditēšanas bums un aktīvu cenu pieaugums; saindēšanas efekts.

Ekonomikas nelīdzsvarotība un pieaugošie makroekonomiskie riski nepalika nepamanīti – reitinga aģentūra *Standard&Poor's* 2007. gada maijā samazināja valsts riska prognozi no stabilas uz negatīvu un 2009. gada augustā samazināja Latvijas kredītreitingu līdz BB. Izanalizējot makroekonomiskas stabilitātes faktorus, ka

⁵⁶ Шумпетер Й. Теория экономического развития. Москва, 1982, с. 62.

⁵⁷ Fisher I. The debt-deflation theory of great depression // *Econometrica*. Vol. 1 (October). 1933. P. 57.

⁵⁸ Robinson J. The Centralization of the General Theory // *The rate of Interest and other Essays*. London, 1952.

⁵⁹ Hiks D. A Theory of Economic History. Oxford, 1969.

makroekonomiskie riski Latvijas ekonomikai pieauga, tādējādi ietekmējot komercbankas sistēmas stabilitāti, un šajā situācijā problēmu risināšanai nepieciešama pārdomāta stabilizējoša valsts ekonomiskā politika.

Nodokļu administrēšanas funkciju pilnveidošanas iespējas

Raugoties no funkciju viedokļa, nodokļu administrēšana ir ļoti sarežģīta un komplicēta. Mainot vienas funkcijas saturu, mainās visas pārējās funkcijas, tāpēc visām izmaiņām jābūt pārdomātām un saskaņotām. Nodokļu administrēšanas vājās puses var novest pie neadekvātiem nodokļu ieņēmumiem valsts budžetā, tāpēc to administrēšanas pilnveidošana ir ļoti aktuāla. Nodokļu ieņēmumu būtisks samazinājums liecina par to administrētāju darba neefektivitāti.

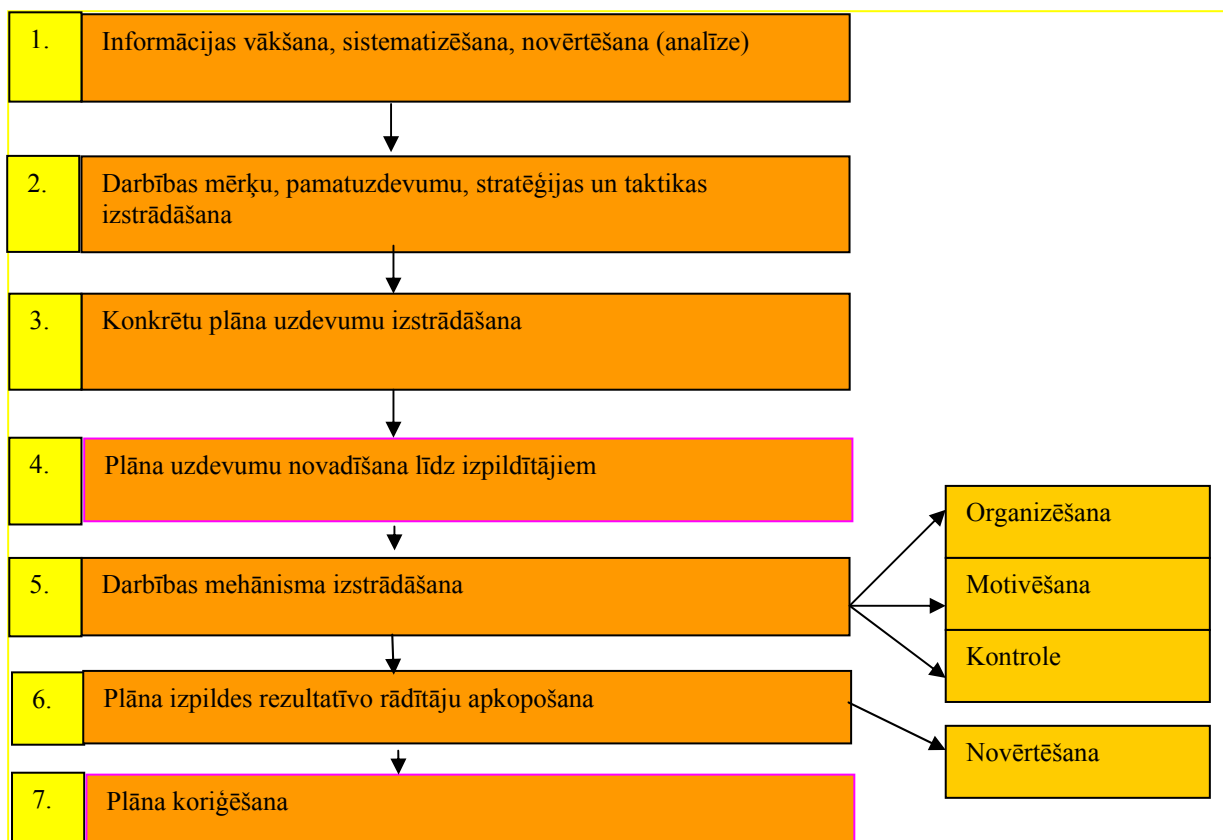
Nodokļu administrēšanas mērķiem jābūt virzītiem uz ekonomikas efektivitātes paaugstināšanu, lai sasniegtu augstus finanšu rezultātus. Nodokļu normām nav jābūt saistītām tikai ar sodu uzlikšanu, bet gan ar normām, kas veicina veselīgas un labvēlīgas uzņēmējdarbības vides veidošanu, tāpēc atsevišķi faktori un priekšlikumi nodokļu administrēšanas pilnveidošanai tiks skatīti funkciju griezumā. Izmaiņas prasa neilgu laiku, toties tās var izmantot regulējošiem mērķiem, piemēram, lai paaugstinātu sniegto pakalpojumu līmeni, mainītu organizatorisko kultūru, samazinātu bezdarba līmeni valstī, pilnveidotu sadarbību un celtu nodokļu kontroles kapacitāti.

3. tabula

Alternatīvie pasākumi nodokļu administrēšanas funkciju pilnveidošanai Latvijā

Funkcija	Mērķis	Pasākumi	Termiņi
1	2	3	4
Plānošanas funkcija	<i>Veikt efektīvu nodokļu ieņēmumu un nodokļu administrēšanai paredzēto resursu plānošanu</i>	1. Izveidot efektīvu iekšējo kontroli un iekšējo auditu nodokļu administrēšanas vājo posmu identificēšanai 2. Veicot plānošanas funkcijas, stingri ievērot plānošanas secību 3. Pilnveidot nodokļu administrēšanas izmaksu aprēķināšanas metodiku	2008.–2009.
Organizēšanas funkcija	<i>Pilnveidot nodokļu administrēšanas organizatoriskās funkcijas, pamatojoties uz plānošanas funkcijā paredzētajām prioritātēm</i>	1. Precizēt nodokļu administrētāju un nodokļu maksātāju saskarsmes formas un procedūras 2. Veikt noslogojuma aprēķinu katrā nodokļu administrēšanas līmenī 3. Pilnveidot datorizētās programmas, modernizēt uzskaiti, izmantojot banku pakalpojumus (Dānijas pieredze), lai nodokļu administrētājus varētu vairāk piesaistīt pārbaužu veikšanai 4. Vienota informatīvā centra izveide un uzskates sistēmas modernizēšana 5. Izstrādāt apmācības programmas jauno nodokļu maksātāju izglītošanai 6. Izstrādāt vienkāršu un saprotamu nodokļu deklarāciju fiziskām personām 7. Sniegt priekšlikumus nodokļu administrēšanas likumdošanas pilnveidošanai, lai ieviestu nodokļu atvieglojumus uzņēmējdarbības vides uzlabošanai	2008.–2010
Motivēšanas funkcija	<i>Nodokļu administrētāju kapacitātes celšana un stimulēšana atbilstoši paveiktajam</i>	1. Darbinieku un ierēdņu kapacitātes celšana 2. Darbinieku stimulēšanas un novērtēšanas sistēmas pilnveidošana	2008.–2010.
Kontroles funkcija	<i>Nodokļu kontroles rādītāju piesaiste rezultatīvajiem rādītājiem</i>	1. Kontroles grupas kapacitātes celšana un kontrolējošo institūciju darbības koordinēšana 2. Veikt izmaiņas FPP struktūrā, piesaistot eksperta grupu 3. Izstrādāt preventīvas un korektīvas darbības nodokļu parādu administrēšanā	2008.–2009.

Veicot plānošanas funkcijas, svarīga ir sava laika vērtības apzināšanās un noteikšana, darbību plānošana atbilstīgi nodokļu administrēšanas misijai, vīzijai, tuvākiem un tālākiem mērķiem. Nodokļu administrēšanas plānošanas funkciju var iedalīt 7 galvenajos posmos, kuru secība atspoguļota 4. attēlā.

4. attēls. Plānošanas secība nodokļu administrēšanā

Organizēšanas funkcija tiek balstīta uz nodokļu administrēšanas plānošanas funkcijā izvirzītajām prioritātēm. Iekasējot budžeta ieņēmumus, vienlaikus jā saglabā uzņēmumu un nodokļu maksātāju intereses. Nodokļu maksātāju apkalpošanā ir jā ieceras sasniegt līdzsvaru starp nodokļu normatīvo aktu vienveidīgu un konsekventu piemērošanu, no vienas puses, un individuālu nodokļu maksātāju tiesību ievērošanu, no otras puses, tādā veidā veicinot nodokļu saistību brīvprātīgu izpildi.

Motivēšanas funkcijas pilnveidošana nodrošinās skaidru pienākumu un atbildības sadali, kas veicinās kvalitatīvu darba rezultātu sasniegšanu, darbinieku iniciatīvu un atbildību par savu pienākumu izpildi, cieņu pret katra darbinieka personību, nodrošinot atbilstīgu darba vidi, darbinieku personīgo izaugsmi, attīstot profesionalitāti un kompetenci, gatavību pārmaiņām un spēju mainīties, ņemot vērā kā iekšējās, tā ārējās vides prasības, apmācību. Nodokļu administrēšanas mērķu sasniegšana ir tieši atkarīga no vadības, kā vadība iesaistās procesos un motivē savus darbiniekus iesaistīties stratēģijas realizēšanā un plānoto mērķu sasniegšanā. Tikai sadarbojoties un veidojot abpusēju dialogu ar darbiniekiem, ir iespējams veiksmīgi sasniegt mērķus. Darbiniekiem ir jāpārziņā vīzija, stratēģija, mērķi, plānotās darbības, izmaiņas plānos, jo informācijas trūkums var nopietni ietekmēt darbinieka motivāciju. Tas var viņos izraisīt nedrošību un neapmierinātību.

Kontroles funkcijas pilnveidošanai ir nepieciešams kopā ar citām kontrolējošām institūcijām izstrādāt sadarbības programmu nodokļu parādu apkaršanā. Izvērtējot Latvijā esošo kontrolējošo institūciju darbību, var secināt, ka tās pamatā savu darbības virzienu vērs uz sodu piemērošanu. Tas nav pareizais virziens. Pirmkārt, visām kontrolējošām institūcijām jāstrādā vienoti, neatkarīgi no tā, kādu jomu tās pārbauda. Otrkārt, kontroles ietvaros jāveic uzraudzības, vērtēšanas, aizsardzības, pielāgošanās, uzmundrināšanas, prognozēšanas funkcijas, izmantojot tādas metodes kā mērīšana, novērošana un analīze. Vajadzētu identificēt galvenos riskus, kas traucē ekonomikas stabilitātei un uzņēmējdarbības attīstībai un visām kontrolējošām institūcijām jāstrādā vienoti, darbībām jābūt saskaņotām un vērstām uz sabiedrības dzīves līmeņa paaugstināšanu.

Nodokļu administrētājiem nepieciešams konsekventi veidot sabiedrības domu par nodokļu nomaksas nepieciešamību, kā arī laikus informēt sabiedrību par nozīmīgākajiem grozījumiem nodokļu un muitas normatīvajos aktos. Nodokļu administrēšanas resursi nav izsmelti, ir iespēja pilnveidoties, uzlabojot nodokļu maksātāju apkalpošanas pakalpojumu līmeni.

Piedalīšanās konferencēs

1. Solovjova I. Latvijas Universitātes 67. konference, 2009. gads janvāris-aprīlis, Ekonomikas un vadības fakultāte, Apaļais galds „Latvijas komercbanku attīstības problēmas”, referāts „Latvijas komercbanku sistēmas stabilitātes novērtēšanas problēmas”.
2. Solovjova I. 10th International Scientific Conference Managements Horizons in Changing Economic Environment: visions and challenges, Kaunas, Lithuania, 24–26 September 2009. Paper title: “Commercial Banking System Stability Assessment Problems in Changing Economic Environment”.

3. Соловьева И. 1 международная научно-практическая конференция аспирантов и молодых ученых "Устойчивый рост национальной экономики: инновации и конкурентоспособность", Белорусский Государственный Экономический Университет, Минск, 15–16 декабря 2009 года, выступление на пленарном заседании с докладом "Проблемы обеспечения стабильности банковской системы в условиях циклической экономики".
4. Romānova I. 10th International Scientific Conference "Management Horizons in changing Economic Environment: Visions and Challenges". 24–26 September 2009, Kaunas. Paper title: "Borrowers credit risk assessment in changing economic situation".
5. Joppe A. 10th International Scientific Conference "Management Horizons in changing Economic Environment: Visions and Challenges". 24–26 September 2009. Kaunas. Paper title: "Challenges of Tax Administration in Changing Economic Environment in Latvia".
6. Romanova I. 1st International Scientific Conference "Steady Growth of the National Economy: Innovations and Competitiveness". 15–16 December 2009. Minsk. Paper title: "Methodological problems of borrowers credit rating determination and its solutions".

Publikācijas

1. Solovjova I., Zelgalvis E. Commercial Banking System Stability Assessment Problems in Changing Economic Environment // 10th International Scientific Conference "Managements Horizons in Changing Economic Environment: Visions and Challenges", Kaunas, Lithuania, 24–26 September 2009, p. 795–809. ISBN 978-9955-12-504-4.
2. Solovjoava I. Makroekonomisko faktoru ietekme uz Latvijas komercbanku sistēmas stabilitāti // LU Raksti. 743. sējums. „Ekonomika. Vadības zinātne”. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2009, 201–213. lpp. ISBN 978-9984-45-153-4.
3. Соловьева И. Проблемы обеспечения стабильности банковской системы в условиях циклической экономики (тезисы) // Устойчивый рост национальной экономики: инновации и конкурентоспособность: материалы 1 международной научно-практической конференции аспирантов и молодых ученых (Минск, 15–16 декабря 2009 года). Минск, БГЭУ, 2009, с.17–19. ISBN 978-985-484-663-7.
4. Zelgalve E., Romanova I. Borrowers credit risk assessment in changing economic situation // Applied Economics: Systematic Research. Vol. 3, Issue 2. Kaunas, 2009, p. 117–127. ISBN 1822-7996.
5. Romānova I. Kredītriska novērtēšanas instrumenta izstrādes metodoloģiskās problēmas // LU Raksti. 743. sējums. „Ekonomika”. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2009, 180.–188. lpp. ISBN 978-9984-45-153-4.
6. Romanova I. Methodological problems of borrowers credit rating determination and its solutions // Proceedings of the 1st International Scientific Conference "Steady Growth of the National Economy: Innovations and Competitiveness". 15–16 December 2009, Minsk. ISBN 978-985-484-663-7.
7. Zelgalvis E. Naudas teorijas evolūcija. Fiziokrātu naudas teorija. Rakstu krājums „Tautsaimniecības problēmas Latvijā”. Nr. 7. Rīga, 2009, 250.–255. lpp. ISBN 1961-2918.
8. Joppe A., Rupeika-Apoga R. Challenges of Tax Administration in Changing Economic Environment in Latvia // 10th International Scientific Conference "Managements Horizons in Changing Economic Environment: Visions and Challenges". Kaunas, Lithuania, 24–26 September 2009, p. 433–449. ISBN 978-9955-12-504-4.

The use of financial and credit policy and appropriate instruments under the conditions of cyclical development of economy

Summary

Credit risk is one of the most important risks in banking business. The paper offers possible solutions of the important methodological problems of the development of bank internal rating system for credit risk assessment that enables the determination of the relative importance and alternative assessment measures of rating factors. The offered approach allows making the complex assessment of the financial indicators and qualitative factors that allows for real assessment of a company credit risk level.

The dual character of commercial bank operation has determined that in economic literature the commercial bank issues are treated either from the micro economic (the financial condition of a commercial bank) or from the macroeconomic standpoints. After assessing several studies on the external factors influencing the stability of the commercial bank system the author believes that the following belong to the external factors influencing the stability of the commercial bank system: macroeconomic stability constituting by the following factors (national economic growth (GDP dynamics); condition of the balance of payments; inflation level; interest rates and currency exchange rate policy; boom of crediting and rise of the asset price; contagion effect); effective supervision of the commercial bank system; political situation in the country; development of market infrastructure.

The practical analyses of the tax administration led to a conclusion that cardinal improvements were required for perfection of the tax administration functions, therefore the author proposes the plan for alternative measures. The tax administrators must consequently form the public opinion on the necessity to pay taxes, as well as, to timely inform the society on the most important amendments in the taxation and customs normative acts. The tax administration resources are not exhausted, there is still room for improvement, by raising the tax payers' service level.

Dr. h. ekon., LZA akadēmiķis **Pēteris Zvidriņš**
Dr. h. ekon., LZA akadēmiķis **Juris Krūmiņš**
Dr. ekon. **Atis Bērziņš**
Dr. ekon. **Zigrīda Goša**
Doktorants **Ivars Indāns**
Ekonomists **Edvīns Vītoliņš**

Latvijas Universitātes Demogrāfijas centrs
Aspazijas bulv.5, LV-1586, Rīga
Tālr.: 67034787, 67034786
e-pasts: zvidrins@lanet.lv

Depopulācija Latvijā: attīstība, cēloņi un sekas

Anotācija

Latvija atrodas dziļas demogrāfiskās krīzes situācijā. Jau 20 gadus nepārtraukti samazinās iedzīvotāju skaits valstī. Ilgstoši pastāv ļoti zema dzimstība, kura nenodrošina vienkāršo iedzīvotāju paaudžu nomaiņu. Latvija kļuvusi par aktīvas emigrācijas zemi. Īpaši kritiska demogrāfiskā situācija ir Latgalē un dažos citos no Rīgas attālos rajonos. Ekonomiskā krīze ir padziļinājusi demogrāfiskās negācijas. Situācijas uzlabošanai valstī nepieciešams izstrādāt un realizēt aktīvāku demogrāfisko politiku.

Atslēgvārdi: depopulācija, dzimstība, migrācija, mirstība, mūža ilgums.

Pētījuma mērķis – izpētīt Latvijas iedzīvotāju skaita samazināšanās (depopulācijas) attīstību, īpatnības reģionos, dažādās etniskās kopībās, kā arī noteikt tās cēloņus un sekas.

Mērķa sasniegšanas veids – iedzīvotāju dabiskās un migratīvās kustības būtiskāko rādītāju aprēķins un to analīze.

Mērķa realizācijai izmantoti LR CSP un Iedzīvotāju reģistra publicētie un npublicētie materiāli par demogrāfisko attīstību Latvijā, tās reģionos, rajonos un novados; starptautisko organizāciju dati par iedzīvotājiem, to attīstību; zinātniskās publikācijas par tematu.

Ievads

Kopš neatkarības atgūšanas Latvijā vērojama depopulācija, t. i., sistemātiska iedzīvotāju skaita samazināšanās. Galvenā sociāli demogrāfiskā problēma ir ļoti zemā dzimstība, kura nenodrošina vienkāršo iedzīvotāju paaudžu nomaiņu. Galvenokārt zemā dzimstība ir izraisījusi arī strauju iedzīvotāju novecošanos. Aktuāls jautājums ir paaugstinātā iedzīvotāju mirstība salīdzinājumā ar ES vidējiem rādītājiem, īpaši starp vīriešiem darbības vecumā un arī starp bērniem. Kopš iestāšanās ES Latvija ir kļuvusi par izteiktu emigrācijas zemi, kas gan statistiski tiek uztverta tikai daļēji. Latviju galvenokārt pamet izglītoti un sociāli aktīvi ļaudis. Demogrāfisko procesu intensitātes raksturojumos dažādās iedzīvotāju grupās pastāv atšķirības. Šo atšķirību izpētišanai izpildītāji 2009. gadā pievērsa pastiprinātu uzmanību.

Pēc neatkarības atjaunošanas valsts demogrāfisko procesu norisē raksturīga iezīme ir iedzīvotāju depopulācija. Saskaņā ar oficiālās statistikas datiem 1996. gada sākumā Latvijā bija 2470 tūkst. iedzīvotāju, 2001. gadā – 2364 tūkst. iedzīvotāju, bet 2010. gada sākumā – vairs tikai 2248 tūkst. iedzīvotāju. Tātad 14 gadu laikā (1996.–2010.) iedzīvotāju skaits valstī ir samazinājies par 222 tūkst. cilvēku jeb par 9%, bet pēdējo 9 gadu laikā – par 5%. Tomēr jāņem vērā, ka faktiskais Latvijā dzīvojošo iedzīvotāju skaita samazinājums pēdējos gados ir lielāks. Kopš pievienošanās Eiropas Savienībai 2004. gadā un darba tirgus atvēršanas no Latvijas aizceļojuši daudzi desmiti tūkst. cilvēku, kuri reāli dzīvo un strādā ārzemēs, maksā tur nodokļus un saņem sociālās garantijas. Prāva daļa aizbraukušo nezina, cik ilgi viņi dzīvos ārzemēs, bet daļa pat neplāno atgriezties Latvijā. Taču daudzos gadījumos iedzīvotāju reģistrā attiecīgās atzīmes netiek izdarītas, līdz ar to arī valsts iedzīvotāju migrācijas statistikā informācija par emigrāciju ir nepilnīga, it īpaši pēdējos (krīzes) gados.

No trim Baltijas valstīm emigrācija visvairāk skārusi Lietuvu un Latviju. Kā liecina LR Centrālās statistikas pārvaldes dati, 2008. gadā uz ārzemēm no Latvijas devušies 6007 iedzīvotāji, kas ir par 1824 vairāk nekā 2007. gadā. Migrācijas saldo bija attiecīgi mīnus 2542 un mīnus 642. Tomēr minētie CSP dati neatspoguļo patieso aizbraucēju skaitu. 2008. gadā sociālās apdrošināšanas numurus, kas nepieciešami, lai oficiāli sāktu strādāt, Lielbritānijā un Īrijā saņēmuši 11 400 Latvijas iedzīvotāju. 2007. gadā šie numuri izsniegti 13500 iedzīvotāju, bet 2009. gada pirmajos trīs mēnešos Īrija Latvijas iedzīvotājiem izsniegusi 879 numurus, kas ir par 106 vairāk nekā gadu iepriekš. Saskaņā ar aplēsēm, pēdējos trīs gados peļņā uz dažādām valstīm aizbraukuši apmēram 30 000 cilvēku. Pašlaik darbaspēka aizplūšana atvieglo Latvijas ekonomisko situāciju. Vienlaikus darbaspējīgo cilvēku aizbraukšana palielina slogu uz Latvijas sociālo sistēmu. Bieži vien daudzi cilvēki aizbrauc kopā ar visu ģimeni, kas nedaudz atvieglo stāvokli. Taču ilgtermiņā, kad ekonomika atgūsies, atkal var parādīties tā pati problēma, kas bija vērojama pirms dažiem gadiem – darbaspēka trūkums.

Kopš valstiskās neatkarības atjaunošanas Baltijas valstīs ir dominējusi negatīva pieeja migrācijas politikā. Vēsturiski objektīvu iemeslu dēļ Baltijas valstis centās ierobežot migrācijas procesus pēc PSRS sabrukuma. Pēc Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā tieši ekonomiskā attīstība liek mainīt attieksmi pret migrāciju. Pašreizējā situācijā tā ir nelīdzsvarota un balstīta kopumā uz negatīviem faktoriem, kas liek politiku veidot kā ierobežojošu. Visu trīs Baltijas valstu ekonomiskās migrācijas politika ir balstīta uz iekšējā darba tirgus aizsardzību – viesstrādnieki tiek uzņemti tikai tad, ja uz iepriekš izsludinātu vakanci nepretendē vietējais darbaspēks, Eiropas Savienības dalībvalstu un Eiropas Ekonomikas zonas valstu pilsoņi vai Eiropas Kopienas pastāvīgie iedzīvotāji.

Iedzīvotāju kopskaita izmaiņās Latvijas reģionos ir vērojamas atšķirības. Šajā gadsimtā iedzīvotāju skaits pieaudzis vienīgi Pierīgas reģionā (par 8%). To sekmēja lielais pieaugums bijušā Rīgas rajona novados, kuri atrodas tuvu galvaspilsētai. Deviņos šī gadsimta sākuma gados iedzīvotāju skaits ir pieaudzis arī Jelgavā un bijušajā Ogres un Tukuma rajonā. Pavisam nedaudz ir izmainījies iedzīvotāju skaits Jūrmalā un Ventspilī. Pārējos reģionos, rajonos un lielākajās pilsētās noticis iedzīvotāju skaita samazinājums.

Laikposmā no 2000. līdz 2009. gadam relatīvi visvairāk iedzīvotāju ir pazaudējusi Latgale (-10%). Bijušie Latgales rajoni izcēlušies ar vislielākajiem iedzīvotāju zudumiem: Ludzas un Balvu rajonā tas sasniedza 14,1%, Krāslavas – 13,1%, Daugavpils rajonā – 11,4%. Rēzeknē un Daugavpilī iedzīvotāju skaits šajos gados samazinājies attiecīgi par 9,4% un 9,2%. Iedzīvotāju skaits ievērojami krities arī Rīgā (par 7%), Vidzemē (par 8%) un Kurzemē (par 6%). Lielākais iedzīvotāju kritums pēdējos deviņos gados bijis Madonas, Valkas un Liepājas rajonā.

1. tabula

Iedzīvotāju skaita dinamika reģionos, gada sākumā, tūkstošos
Population Dynamics in Regions, at the beginning of the year, thousand

Reģioni	1996	2000	2009	2009 % pret 1996	2009 % pret 2000
Kopā Latvijā	2469,5	2381,7	2261,3	91,6	94,9
Rīgas	810,2	766,4	713,0	88,0	93,0
Pierīgas	359,7	358,1	385,5	107,2	107,7
Vidzemes	262,5	256,1	235,6	89,8	92,0
Kurzemes	334,5	322,2	301,6	90,2	93,6
Zemgales	301,5	293,3	281,9	93,5	96,1
Latgales	401,1	385,7	343,6	85,7	89,1

Kopš 2008. gada beigām Latvijas teritorija administratīvi tiek iedalīta 9 republikas pilsētās un 109 novados. Novadi ir ļoti dažādi pēc iedzīvotāju skaita. Pēc CSP vērtējuma, 2009. gada sākumā visvairāk iedzīvotāju bija Ogres (38,9 tūkst. cilvēku), Talsu (34,8), Tukuma (33,5), Rēzeknes (32,1) novadā, bet vismazāk – Baltinavas (1,4), Alsungas (1,7), Rucavas (2,0), Naukšēnu (2,3) un Vārkavas (2,4) novadā. Pārsvārā vairāk iedzīvotāju ir tajos novados, kuros iekļauti bijušo rajonu centri, vai arī tajos, kas atrodas valsts pilsētu tuvumā, bet mazāk iedzīvotāju ir attālās teritoriālās vienībās.

Šajā gadsimtā ļoti dažāda ir bijusi iedzīvotāju skaita dinamika jaunizveidoto novadu teritorijās. Deviņos gados lielākajā daļā novadu ļaužu ir atlicis ievērojami mazāk, turpretim visos novados, kuri atrodas Rīgas tuvumā, iedzīvotāju skaits ir ievērojami pieaudzis. Īpaši strauji tas noticis Garkalnes novadā – pieaudzis divas reizes. Arī Mārupes (+61%), Carnikavas (+36%), Ādažu (+34%), Babītes (+33%), Ikšķiles (+33%), Stopiņu (+30%) un Ķekavas (+28%) novadā cilvēku dzīvo ievērojami vairāk nekā gadsimtu mijā. Galvenais cēlonis šādam pieaugumam ir iedzīvotāju centrīces tendenču izraisītie pozitīvie migrācijas saldo lielumi. Arī dzimstība uz 1000 iedzīvotājiem Pierīgā ir augstāka nekā citur, un salīdzinoši labvēlīgās iedzīvotāju vecuma struktūras ietekmē iedzīvotāju dabiskās kustības rādītāji šajos novados ir bijuši pozitīvi. Ievērojams iedzīvotāju skaita pieaugums ir noticis tikai galvaspilsētai tuvākajos novados.

Šī gadsimta pirmajos deviņos gados visvairāk iedzīvotāju ir zaudējuši Alsungas (-19%), Viļakas (-19%), Baltinavas (-18%), Aglonas (-17%), Kārsavas (-17%), Rugāju (-16%) novadi. Tie visi atrodas perifērijā tālu no Rīgas. Arī citos attālos novados samazinājuma tempi ir strauji. No šiem depresīvajiem novadiem iedzīvotāji izceļo, izzudušas daudzas apdzīvotas vietas, bet palikušie iedzīvotāji zemās dzimstības dēļ ļoti strauji noveco, kas papildus rada nopietnas ekonomiskas un sociālas problēmas.

Ļoti zemā dzimstība ir nopietnākā sociāli demogrāfiskā problēma visos Latvijas reģionos, pilsētās un novados. Rēķinot uz 1000 iedzīvotājiem, 2006.–2008. gadā augstākā dzimstība ir bijusi Pierīgas un Rīgas reģionā, bet zemākā – Latgalē un Vidzemē. Šajā gadsimtā dzimstības pieaugums Rīgā un Pierīgā ir veicinājis nelielu situācijas uzlabošanu valstī kopumā. Starp valsts pilsētām minētajos gados augstākā dzimstība ir bijusi Jelgavā, Valmierā un Rīgā, bet zemākā – Daugavpilī, Rēzeknē un Ventspilī, kurā iedzīvotāju vidējie ienākumi ir augstākie valstī. Ekonomiskā krīze ir izraisījusi dzimstības kritumu 2009. gadā, un, visticamāk, arī nākošajos gados tā būs ļoti zema visos reģionos.

2006.–2008. gadā augstākais summārais dzimstības koeficients bija Pierīgas (1,53) un Kurzemes reģionā (1,43), bet zemākais – Latgalē (1,21) un Vidzemē (1,31). Nevienā no reģioniem ne tuvu netiek nodrošināts vienkāršai paaudžu

nomaiņai nepieciešamais dzimstības līmenis (2,15), bet šajos gados valsts vidējais summārais dzimstības koeficients (1,40) nodrošināja paaudžu nomaiņu tikai par apmēram 65–70%. Starp valsts pilsētām 2006.–2008. gadā augstākais šis koeficients bija Rīgā, bet zemākais – Daugavpilī.

2006.–2008. gadā, rēķinot uz 1000 iedzīvotājiem, augstākā mirstība tika atzīmēta Latgalē – 17,0, kas ir ievērojami vairāk nekā vidēji valstī (14,0). Zemākā mirstība bija Pierīgas reģionā (12,8). Tajā arī iedzīvotāji ir caurmērā jaunākie valstī. Arī Rīgā (13,9) mirstības koeficients bija nedaudz zemāks nekā caurmērā valstī, lai gan Rīgas iedzīvotāju vidējais vecums jau ir kļuvis visaugstākais. Izskaidrojumam varētu būt vairāki iemesli – Rīgā medicīniskā palīdzība ir pieejamāka nekā citur valstī, un rīdzinieki cenšas piekopt veselīgāku dzīvesveidu. Starp lielākajām pilsētām 2006.–2008. gadā viszemākais mirstības koeficients bija Jelgavā (12,1), Valmierā (12,7) un Liepājā (12,9), bet augstākais – Jūrmalā (14,9) un Rēzeknē (14,7).

2006.–2008. gadā iedzīvotāju dabiskās kustības dēļ iedzīvotāju skaits samazinājās visos reģionos un valsts pilsētās. Relatīvi mazākie zaudējumi ir bijuši Pierīgas reģionā un Jelgavā, Valmierā un Liepājā, bet lielākie – Latgalē un Vidzemē, kā arī Daugavpilī, Jūrmalā un Rēzeknē.

Kopumā valstī mirstības ietekme uz depopulāciju Latvijā ir bijusi mazāka nekā dzimstības un migrācijas ietekme. Dzimstības vispārējais koeficients no 1990. līdz 1998. gadam (šajā gadā tas sasniedza viszemāko līmeni Latvijas vēsturē – 7,6‰), bija samazinājies par 6,6 promiļu punktiem. Mirstības vispārējais līmenis kopš 1990. gada ir palielinājies minimāli. Tādējādi mirstības ietekme uz iedzīvotāju samazinājumu dabiskās kustības rezultātā ir bijusi mazāka nekā dzimstības ietekme. Vispārējā mirstības līmeņa izmaiņas ir ietekmējušas gan mirstības intensitātes izmaiņas pa vecuma grupām un nāves cēloņiem, gan iedzīvotāju sastāva novecošanās process.

Lai spriestu par mirstības izmaiņām, kuras neietekmē iedzīvotāju sastāva novecošanās, labāk ir izmantot stacionāro iedzīvotāju mirstības koeficientus (tos aprēķina mirstības tabulās, neņemot vērā dzimstības un migrācijas ietekmi) jeb to apgriezti proporcionālo lielumu – paredzamo mūža ilgumu. Latvijā kopš 1995. gada, kad tika panākts lūzums mirstības dinamikā, mūža ilgums pēc ilgstošas samazināšanās perioda sāka palielināties.

Latvijas Sabiedrības veselības stratēģijas pirmais – vispārējais mērķis nosaka, ka līdz 2010. gadam Latvijā jaundzimušo paredzamajam mūža ilgumam jātuvinās vismaz līdz 95 procentiem no Eiropas Savienības dalībvalstu vidējiem rādītājiem. Šāds uzstādījums, acīmredzot, balstījās uz visai straujo iedzīvotāju paredzamā mūža ilguma pieaugumu Latvijā 90. gadu otrajā pusē.

Tomēr 20. un 21. gadsimtu mijā Latvijā paredzamā mūža ilguma pieaugums kļuva lēnāks, bet 2001. gadā mirstības palielināšanās dēļ mūža ilgums samazinājās. Arī mūža ilguma izmaiņas 2004.–2005. gadā norādīja uz nelabvēlīgu tendenci klātbūtni tautas veselībā un mirstībā. Kaut gan Latvijas „Nacionālās attīstības plānā 2007.–2013. gadam nodaļā „Cilvēka labklājības kāpums” ir uzsvērts, ka „veselība ir viena no cilvēka pamatvērtībām, tā ir dzīves kvalitātes, personīgās un ģimenes labklājības pamats” (NAP, 39. lpp.), tomēr šis uzstādījums dzīvē realizējas nepietiekami. Latvijas Sabiedrības veselības stratēģijas mērķis – līdz 2010. gadam sasniegt Latvijā 95 procentus no ES valstu vidējā mūža līmeņa pilnīgi noteikti netiks sasniegts.

2009. gada statistisko datu iepriekšēji vērtējumi liecina par mirstības samazināšanos salīdzinājumā ar iepriekšējo gadu. Tomēr straujā ekonomikas lejupslīde, bezdarba un sabiedrības noslāņošanās pēc ienākumiem pieaugums šo tendenci tuvākajā laikā visticamāk pārtrauks. Atziņa, kas gūta mūža ilguma atšķirību izpētē saistībā ar sabiedrības noslāņošanos, liecina – jo nevienbīdīgāka ienākumu ziņā ir sabiedrība, jo tai raksturīgāki ir zemāki mūža ilguma rādītāji. To apliecina Latvijas un citu jauno ES dalībvalstu Džini koeficientu (tie mēra iedzīvotāju ienākumu nevienlīdzības līmeni) apgriezti proporcionālā saistība ar paredzamo mūža ilgumu.

Sasniegtais iedzīvotāju mūža ilgums gan vīriešiem (67 gadi), gan sievietēm (78 gadi), saskaņā ar pēdējiem publicētiem PVO starptautiskās statistikas datiem, Latvijā ir viens no viszemākajiem starp ES valstīm. Tikai piecās Eiropas Padomes valstīs vīriešu mūža ilgums ir vēl zemāks nekā Latvijā (Lietuvā 64,9, Baltkrievijā 64,6, Krievijā 60,5, Moldovā 65,2 un Ukrainā 62,3 gadi). Sievietēm situācija ir nedaudz labāka. Zemāki mūža ilguma rādītāji nekā Latvijā ir virknē PVO Eiropas reģiona valstu – Azerbaidžānā, Baltkrievijā, Bulgārijā, Krievijā, Moldovā, Serbijā, Ukrainā u. c. Latvija ES valstu vidējā iedzīvotāju mirstības līmeni pārsniedz visās galvenajās nāves cēloņu grupās. Pēdējo gadu paredzamā mūža ilguma izmaiņu dinamika saistībā ar ekonomiskās izaugsmes tempu palēnināšanos Latvijā neviens optimisms par tā izaugsmi tuvākajos gados. Tādējādi, turpinoties iedzīvotāju sastāva novecošanas procesam, vispārējais mirstības līmenis nevarēs kļūt par faktoru, lai būtiski samazinātu depopulāciju iedzīvotāju dabiskās kustības dēļ.

Pārskata periodā viens no darba virzieniem bija etnosu skaitlisko apjomu izmaiņu analīze. Depopulācijas detalizētāka analīze lielākajiem etnosiem ļauj izdarīt secinājumus par skaita samazināšanās tempu atšķirībām, par negatīvā dabiskā pieauguma atšķirībām, tostarp reģionālajā skatījumā.

Septiņām lielākajām tautībām laikposmā no pēdējās padomju tautas skaitīšanas 1989. gadā līdz 2009. gadam ir notikusi iedzīvotāju skaita samazināšanās. Pamattautībai latviešiem skaita samazināšanās noritēja lēnāk nekā citām lielākajām tautībām. Visu valsts iedzīvotāju skaits ir samazinājies par 15,2%, latviešu skaits – par 3,4%, krievu – par 30,6%, baltkrievu – par 31,6%, ukraiņu – par 36,8%. Vēl straujāks samazinājums šajā laikposmā (-56,7%) fiksēts ebrejiem.

Nozīmīgākais depopulācijas izraisītājs ir ilgstoši pastāvošais zemais dzimstības līmenis. Visām lielākajām tautībām, izņemot vienīgi čigānus, raksturīgs negatīvs dabiskais pieaugums. Pašām lielākajām tautībām – latviešiem un

krieviem mirstības pārsvars pār dzimstību katru gadu samazina iedzīvotāju skaitu par vairākiem tūkstošiem katrai. Visstraujākais samazinājums bija vērojams 1996.–2000. gadā.

Dabiskā pieauguma etniskās diferenciācijas būtisks faktors ir etnisko kopību vecumsastāvs. Strauji progresē iedzīvotāju sastāva novecošanās procesi visām lielākajām tautībām. Pēc valstiskās neatkarības atgūšanas migrācijas saldo sekmēja būtisku novecošanās pakāpes paaugstināšanos krieviem un citām slāvu tautībām (īpaši baltkrieviem un ukraiņiem), kuru sastāvu agrāk pastāvīgi atjaunināja imigrācija. Augsto novecojumu baltkrieviem, ukraiņiem, poļiem, lietuviešiem ietekmē gan zemais dzimstības līmenis, gan arī asimilācijas procesi, jo etniski jauktajās ģimenēs bērni biežāk izvēlas latviešu vai krievu tautību.

Iedzīvotāju novecošanās un depopulācijas procesi norisinās atšķirīgi lauku rajonos, pilsētās un lielās pilsētās. Viena no Latvijas iedzīvotāju etniskā sastāva īpatnībām ir zems pamattautības īpatsvars lielākajās pilsētās. Savukārt krievu teritoriālajā izvietojumā raksturīga iezīme ir lielais to īpatsvars lielajās pilsētās un Latgales rajonos.

Reģionu griezumā latviešiem raksturīga depopulācija visos reģionos, izņemot Pierīgu, kur latviešu skaits 1989.–2009. gadā palielinājies par 11,6%. Visstraujāk latviešu skaits samazinājies Latgalē (-9,2%) un Rīgā (-9,1%). Krieviem visos reģionos fiksēts nozīmīgs skaita samazinājums: no 17,9% Pierīgā līdz 41,3% Vidzemē un 44,7% Kurzemē. Baltkrieviem un ukraiņiem vērojams būtisks samazinājums visos reģionos. Salīdzinot iedzīvotāju skaita izmaiņas lielākajās pilsētās 1989.–2009. gadā, redzams, ka latviešu skaits ir būtiski palielinājies Daugavpilī (+13,1%), Ventspilī (+7,8%) un Jūrmalā (+5,3%), bet būtisks samazinājums noticis tikai galvaspilsētā. Krieviem visās lielākajās pilsētās fiksēts nozīmīgs skaita samazinājums: no 24,0% Rīgā līdz 44,5% Liepājā.

Secinājumi un priekšlikumi

Latvija atrodas ļoti dziļās depopulācijas situācijā. Valsts demogrāfisko procesu norisē raksturīga iezīme ir iedzīvotāju skaita sistemātiska samazināšanās, tostarp latviešiem. Tās galvenie cēloņi ir ilgstoši ļoti zemā dzimstība, nepietiekami augsta iedzīvotāju dzīvotspēja un pēdējos gados arī izteikta iedzīvotāju emigrācija (galvenokārt statistiski neuzverta).

Lai mīkstinātu demogrāfiskās krīzes nelabvēlīgās sekas, valstī nepieciešams izstrādāt un realizēt aktīvu demogrāfisko politiku. Starp svarīgākajiem uzdevumiem būtu jāmin nepieciešamību panākt dzimstības krituma apturēšanu un sekojošu tās pieaugumu, iedzīvotāju dzīvotspējas pieaugumu (īpaši vīriešiem) un kaut vai daļēju Latvijas izcelsmes darbaspēka atgriešanos. Jāstimulē ekonomiskā izaugsme Latgalē un citos valsts depresīvos rajonos.

Par temata izpildes rezultātiem ziņots konferencēs

Saistībā ar projekta tematu sagatavoti un nolasīti šādi ziņojumi. Starptautiskās iedzīvotāju izpētes zinātniskās savienības (IUSSP) XXVI kongresā Marakešā (Maroka) 2009. gada 1. oktobrī:

- Zvidriņš Pēteris. Depopulation in the Baltic States. Referāts 139. sekcijā. Depopulācija: dinamika un politikas ietekme;
- Krūmiņš Juris. Changes of geographical mortality differences in the three Baltic countries during the period of socio-economic transformation (ar līdzautoriem D. Jasilioni, M. Leinsalu, V. Stankunieni).

LU 67. Akadēmiskajā konferencē 2009. gada 3. februārī:

- Inta Krūmiņa. Veselīga mūža ilguma vērtējums Latvijā;
- Pēteris Zvidriņš. Latvijas vieta Eiropā pēc iedzīvotāju veselīguma un novecošanās pakāpes;
- Zigrīda Goša. Demogrāfisko un sociālo procesu diferenciācija Latvijas reģionos;
- Inese Straume. Latvijas reproduktīvā vecuma sievietes noslodze ar bērniem.

Publikācijas

Monogrāfijas

1. Demogrāfiskā attīstība Latvijas reģionos (Red. P.Zvidriņš). Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2009. 44 lpp.

Zinātniskie raksti

2. Krūmiņš J. The Social Impact of Demographic Changes // Grām.: Promotion of Social Policies – An Investment in the Future. Canada – European Union – Baltic States – Nordic Countries. Editors T. Muravska, A. Berlin and E. Lavelle. Rīga : European Commission Representation in Latvia and University of Latvia, 2009, p. 169–171..
3. Goša Z. Iedzīvotāju ekonomiskās aktivitātes un dzīves līmeņa atšķirība Latvijas reģionos un to ietekme uz dzimstību un mirstību // LU Raksti. 743. sēj. „Ekonomika. Vadības zinātne”. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2009, 102.–116. lpp.
4. Zvidriņš P. Depopulation in the Baltic States // XXVI International Population Conference. Abstracts. Paris, 2009, p. 199. Extended paper on www.iussp.org.
5. Zvidriņš P., Krūmiņš J., Bērziņš A., Goša Z., Straume I., Vītoliņš E., Jankovska A. Demogrāfiskā attīstība Latvijas reģionos // LZP Ekonomikas, juridiskās un vēstures zinātnes galvenie pētījumu virzieni 2008. gadā. Nr. 14. Rīga : LZP Ekonomikas un juridiskās zinātnes ekspertu komisija. 2009, 165.–170. lpp.

Populārzinātniskie raksti

6. Zvidriņš P. Sociāli ekonomiskā demogrāfija. Statistika. Tautas skaitīšana. Vēsturiskā demogrāfija // Latvijas Enciklopēdija. 5. sēj. Rīga : SIA Valērija Belokona izdevn. 2009, 261., 319., 459., 767. lpp.

Pieņemti publicēšanai doktorantu darbi

1. Loginova T. Migrācija, iedzīvotāju ienākuma nodoklis un valsts sociālās apdrošināšanas obligātā iemaksas nodokļu sistēma Latvijā pēc iestāšanās Eiropas Savienībā. Ekonomikas un vadības zinātne: LU Raksti, Rīga.
2. Feifere S. Darbaspēka kvalitātes problēmas Latvijā. Ekonomikas un vadības zinātne: LU Raksti, Rīga.

Depopulation in Latvia: development, reasons, consequences

Summary

Latvia nowadays finds itself in a deep demographical crisis. The number of inhabitants in the country has been continually decreasing for the last twenty years. The current economic downturn worsened demographic development. The existing low fertility level and comparatively high level of mortality do not ensure the simple generation replacement. Latvia has turned into a statistically unestimated active emigration country. Latgale and other farther districts from Riga meet extremely critical demographical situation. Both natural increase and net migration are negative for ethnic Latvians and for all numerically major ethnic minorities. To improve the situation in the country it is necessary to work out and realize more active demographical policy.

Keywords: depopulation, fertility, migration, mortality, life expectancy.

Dr. h. ekon., LZA akadēmiķis **Pēteris Zvidriņš**
 Dr. ekon. **Atis Bērziņš**
 Dr. ekon. **Inta Krūmiņa**
 Doktorante **Santa Feifere**
 Socioloģe **Inese Straume**
 Ekonomists **Edvīns Vītolīņš**

Latvijas Universitātes Demogrāfijas centrs
 Aspazijas bulv. 5, LV-1586, Rīga
 Tālr.: 67034787, 67034786

Iedzīvotāju novecošanās sociāli demogrāfiskās likumsakarības

Sadarbības projekts „Latvijas iedzīvotāju novecošanās procesa medicīnisko un sociāli demogrāfisko likumsakarību izpēte”

Anotācija

Pārskats atspoguļo galvenos rezultātus par 2009. gadā veiktajiem pētījumiem Latvijas iedzīvotāju novecošanās sociāli demogrāfisko likumsakarību izpētē. Darbs izstrādāts LZP sadarbības projekta „Iedzīvotāju novecošanās medicīnisko un sociāli demogrāfisko likumsakarību izpēte” gaitā.

Atslēgvārdi: iedzīvotāju novecošanās, pensijas vecums, dzimstība, emigrācija.

Pētījuma mērķis – noteikt Latvijas iedzīvotāju novecošanās līmeni, tā diferenciāciju dažādās administratīvi teritoriālajās vienībās un iedzīvotāju grupās, novērtēt sociāli demogrāfiskos faktorus un izpētīt gados veco cilvēku sastāvu.

Mērķa sasniegšanas veids – iedzīvotāju novecošanās procesi un likumsakarības tiek analizēti, izmantojot pēdējo divu tautas skaitīšanu, dabiskās kustības un migrācijas kārtējās uzskaites datus, veicot dažādus aprēķinus un prognozes, kā arī izpildot attiecīgus salīdzinājumus ar ES un citu valstu analogiskiem rādītājiem.

Mērķa realizācijai izmantoti publicētie un nepublicētie statistiskie materiāli par iedzīvotāju skaitu, sastāvu un kustību Latvijā, tās reģionos un administratīvi teritoriālajās vienībās, kā arī ES valstīs.

Ievads

Latvijā ir viens no visaugstākajiem novecošanās līmeņiem Eiropā un pasaulē. Pēdējos gados Latvija pēc novecošanās rādītājiem ir pirmajā desmitā, tāpēc pētījumi par novecošanās cēloņiem, tās attīstību un sekām ir ar prioritāru nozīmi. 2009. gadā veikti pētījumi par Latvijas iedzīvotāju novecošanās dinamiku, faktoriem, kuru ietekmē attīstās šie procesi, novecošanās diferenciāciju dažādos griezumos, kā arī par veco iedzīvotāju sastāvu.

Saskaņā ar statistiskajiem datiem, vidējais iedzīvotāju vecums pieaudzis no 36,3 gadiem 1989. gadā līdz 38,7 gadiem 2000. gadā un 40,7 gadiem 2009. gadā. Visjaunākie ir Pierīgas reģiona iedzīvotāji. Nedaudz vecāki iedzīvotāji ir Zemgales, Kurzemes un Vidzemes reģionā, bet visvecākie tie ir Rīgā un Latgalē. Dzimstības pieauguma un pozitīvo migrācijas saldo dēļ par jaunākajiem ir kļuvuši bijušā Rīgas rajona iedzīvotāji. Pēdējos 10 gados zem 39 gadiem vidējais vecums vēl bija arī Saldus, Bauskas un Tukuma rajonā. Tātad samērā jaunākie ir valsts vidējās zonas novadu iedzīvotāji. Turpretim visvecākie bija Ludzas un Krāslavas rajona (vidējais vecums abos – 42 gadi) iedzīvotāji.

Mūsu gadsimtā tika novērota dzimušo skaita palielināšanās. Turklāt tas notika, neraugoties uz iedzīvotāju skaita samazināšanos, tostarp reproduktīvā vecuma sievietu vidū. Pētījumā noskaidrots, ka dzimstības pieaugumu daļēji sekmēja valsts pabalstu sistēmas pilnveidošana (pabalstu apmēru pieaugums, paternitātes pabalsta ieviešana 2005. gadā, vecāku pabalsta ieviešana 2008. gadā u. tml.). Tomēr ekonomiskās krīzes apstākļos dzimstība kopš 2008. gada otrās puses sāka no jauna samazināties, un 2009. gadā dzimušo skaits salīdzinājumā ar 2008. gadu saruka par vairāk nekā 2 tūkstošiem bērnu jeb par 9% (sk. 1.tabulu). Tādējādi dzimstības samazināšanās atkal kļūst par faktoru novecošanās straujākam pieaugumam.

1. tabula

Bērņa piedzimšanas pabalsta vidējais apmērs (latos mēnesī) un dzimušo skaits

Average size of birth allowance (LVL per month) and number of births

Gads	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009*
Bērņa piedzimšanas pabalsts (Ls/mēn.)	182.19	183.55	184.37	184.60	204.17	295.12	418.46	428.48	429.46	431.01
Dzimušo skaits	20248	19664	20044	21006	20334	21497	22264	23273	23948	21750
Dzimušo skaita pārmaiņas (sal. ar iep. gadu)	-	-584	+380	+962	-672	+1163	+767	+1009	+675	-2198

*Iepriekšēji LR CSP dati

Recesijas laikā, kas tiek raksturots ar ekonomiskās aktivitātes samazinājumu, bezdarba palielināšanos un brīvo darba vietu samazinājumu, ir pastiprinājusies iedzīvotāju emigrācija, kas arī turpmāk ietekmēs un padziļinās novecošanās procesus Latvijā. Valstīs, kurās ekonomiskā izaugsme atsāksies ātrāk, piesaistīs ne tikai emigrantus no Latvijas, bet arī potenciālos imigrantus no, piemēram, Austrumeiropas valstīm, kuri neizvēlēšies Latviju kā mītnes zemi augstā bezdarba līmeņa, darbaspēka pieprasījuma krituma un brīvo darba vietu trūkuma dēļ. Tuvāko gadu negatīvās ekonomikas attīstības prognozes, kā arī nodarbināto un ekonomiski aktīvo iedzīvotāju skaita samazinājums ievērojami var ietekmēt darba tirgus attīstību nākotnē.

Valsts budžeta izdevumu samazināšanas pasākumi 2009. gadā ietekmēja pensijas vecuma iedzīvotāju izvēli būt nodarbinātiem, jo likumdošanas izmaiņu dēļ no 2009. gada 1.jūlija strādājošie pensionāri varēja saņemt tikai 30% no pensijas apjoma, kas negatīvi ietekmēja šādas jomas: izglītību, zinātni un veselības aprūpi, jo darbu uzteica profesionāli augsti kvalificētas personas virs valstī noteiktā pensijas vecuma. Likuma „Par valsts pensiju un valsts pabalstu izmaksu laika periodā no 2009. līdz 2012.gadam” sākotnējā redakcija noteica, ka pensiju un pabalstu samazinājums attieksies uz turpmākajiem 3,5 gadiem, tomēr ar Satversmes tiesas lēmumu pensijas apjoma ierobežojumu strādājošiem pensionāriem 2009. gada beigās atcēla.

Latvijā novērojamā straujā iedzīvotāju novecošanās izraisa nelabvēlīgas ekonomiskās un sociālās sekas. Pieaug vajadzība sniegt sociālās nodrošināšanas pakalpojumus un izdevumus. Līdz 2008. gadam tika paaugstināts minimālais vecuma pensijas saņemšanas vecums, tādēļ pensiju saņēmēju kopskaits šajā gadsimtā samazinājās. Straujākais samazinājums ir bijis vecumā no 55 līdz 65 gadiem. Turpretim vecumā virs 70 gadiem pensionāru skaits nepārtraukti palielinājās. Visstraujāk ir pieaudzis pensionāru – ilgdzīvotāju (80+) skaits.

2. tabula

Vecuma pensijas saņēmēju skaita izmaiņas (gada beigās, tūkst. cilv.)
Changes of old – age pension recipients (at the end of the year, thousand pensioners)

Gadi	Kopskaits	Vecuma grupas, gados				
		līdz 60	60–64	65–69	70–79	80 un vairāk
2000	513,7	61,0	134,2	107,7	159,5	51,3
2005	475,6	14,9	104,3	123,8	168,1	64,5
2006	472,1	11,3	91,4	126,6	173,5	69,3
2007	467,2	11,1	82,0	124,2	176,0	73,9
2008	465,2	9,2	78,5	119,5	179,0	78,9
2009	473,3	8,5	87,0	113,2	182,0	82,8
2009.g.% pret 2000.g.	92	14	65	105	114	161

Avots: aprēķināts pēc LR CSP datiem (www.csb.gov.lv, Soc. drošība)

Daļa gados veco iedzīvotāju turpina strādāt. 2008. gadā strādāja 48 tūkst. cilvēku 65–74 gadu vecumā, kas veidoja 21% no visiem šī vecuma iedzīvotājiem. Taču iepriekšējie vērtējumi par 2009. gadu rāda, ka ekonomiskās krīzes un pensijas saņemšanas ierobežojumu dēļ strādājošo pensionāru skaits ir samazinājies, bet vecuma pensiju saņēmēju skaits ir palielinājies.

Darbaspēka paaudžu nomaiņas analīze parādīja, ka aktīvo darba dzīvi uzsākušo skaits tuvākajā perspektīvā nekompensēs tā samazinājumu. Lai samazinātu negatīvās sekas, ko izraisa iedzīvotāju novecošanās ietekme uz darbaspēka potenciālu, svarīgi rast iespējas pazemināt iedzīvotāju mirstību darbaspējas vecumā, sevišķi vīriešiem vecumā no 40 līdz 60 gadiem (efektīvu pasākumu realizēšana, kas virzīti uz cīņu ar vardarbīgu mirstību, alkoholismu, onkoloģiskām un sirds un asinsvadu saslimšanām), kā arī saglabāt maksimāli iespējamo darba aktivitāti pensijas vecuma cilvēkiem un rehabilitētiem invalīdiem.

Analizējot veco cilvēku sastāvu, konstatēts ļoti vecu cilvēku straujāks pieaugums, salīdzinot ar jaunāka gadagājuma pensijas vecuma cilvēkiem. Latviešu tautības iedzīvotāju novecošanas līmenis ir zemāks nekā cittautiešiem. Pilsētu iedzīvotāju novecošanās līmenis ir nedaudz augstāks nekā laukos.

2009. gadā 65% no visām 60 gadu un vecākām personām bija sievietes. Starp 65 gadus un vecākiem iedzīvotājiem sievietes bija 67%, savukārt 80 gadus veco un vecāko iedzīvotāju vidū pat 78%. Šo dzimumu strukturālo atšķirību galvenais cēlonis ir vīriešu paaugstināta mirstība darbaspējas vecumā. Tā vērojama arī pensijas vecumā. Mūsdienās vidējā paredzamā mūža ilguma rādītāji vecajiem ļaudīm palielinās. Nedaudz straujāk tas notiek vīriešiem. Tomēr joprojām saskaņā ar 2008. gada mirstības un mūža ilguma tabulu rādītājiem pensijas vecumu – 62 gadus sasniegušās sievietes vidēji vēl nodzīvo ievērojami ilgāk (20,1 gadu) nekā vīrieši (14,6 gadus). Kopumā ES valstīs pensijas vecumu sasniegušās sievietes vidēji vēl nodzīvo nedaudz ilgāk nekā Latvijā, bet Latvijas vīriešiem atpalcība dzīvotspējā ir ievērojama, kas galvenokārt izskaidrojams ar neveselīgo dzīvesveidu lielās ļaužu grupās visa mūža garumā. Atbilstīgi ekonomiskās aktivitātes tabulu datiem, vīrieši pēc 60 gadu sasniegšanas nostrādā vidēji 3,3 gadus, sievietes – 2,6 gadus, bet ekonomiski neaktīvais periods sievietēm (19,1 gads) ir apmēram par 7 gadiem ilgāks nekā vīriešiem.

Veiktie demogrāfisko prognožu aprēķini rāda, ka līdz 2050. gadam ir paredzams sistemātisks iedzīvotāju kopskaita samazinājums, tomēr visā prognozējamā periodā nenovēršami saglabāsies pensijas vecuma iedzīvotāju skaita un it īpaši īpatsvara pieauguma tendence.

Secinājumi un priekšlikumi

- Pasaules valstu vidū Latvija pēc iedzīvotāju novecošanās līmeņa ieņem vietu pirmajā desmitā. Galvenais iedzīvotāju novecošanās cēlonis ir zemais dzimstības līmenis, kurš pēc ilgāka pārtraukuma atkal samazinās. Iedzīvotāju novecošanos jūtami ietekmē arī pārsvarā jaunāka darbaspējas vecuma iedzīvotāju emigrācija.
- Reģionālajā skatījumā relatīvi visvairāk novecojuši Rīgas reģiona (pilsētas) iedzīvotāji, vismazāk – Zemgales un Pierīgas reģiona iedzīvotāji. Latvieši caurmērā ir jaunāki nekā cittautieši. Latvija citu valstu vidū izceļas ar ļoti augstu sieviešu novecojuma līmeni.
- Pētījums parādīja, ka notiek darbaspēka novecošanās. Jaunākā darbaspējas vecuma iedzīvotāju īpatsvars samazinās, bet pirmspensijas vecuma kontingents ir prāvs un tuvākajā perspektīvā vēl pieaugs. Norit ilggadīgo iedzīvotāju skaita un īpatsvara palielināšanās. Lielākā daļa no tiem ir vecuma pensionāri.
- Dzimstības pieaugums pēdējā desmitgadē sekmēja novecošanās tempu samazināšanos, tomēr dzimstības samazināšanās kopš 2009. gada un dzimumvecuma struktūras dabiskās pārmaiņas nenovēršami izraisīs sistemātisku novecošanās pakāpes pieaugumu.
- Iedzīvotāju novecošanās ir objektīva parādība, kura atspoguļo sabiedrības attīstības likumsakarības, pārejot uz racionālāku iedzīvotāju atražošanās režīmu ar relatīvi zemu mirstību un dzimstību. Tajā pat laikā pārāk strauja novecošanās, kā tas pašreiz vērojams Latvijā, rada nopietnas sociālekonomiskas problēmas ar tālejošām nevēlamām sekām. Demogrāfiskās politikas, it īpaši ģimenes atbalsta un migrācijas politikas aktivizēšana, nelielā mērā sekmētu novecošanās pieauguma tempu samazinājumu.

Par temata izpildes rezultātiem ziņots konferencēs

Saistībā ar tematu izpildītāji sagatavoja un nolasīja šādus ziņojumus:

- LU 67. konferencē demogrāfijas sekcijā 2009. gada 5. februārī:
 - Bērziņš Atis. Iedzīvotāju vecumsastāva izmaiņas Latvijas reģionos.
 - Feifere Santa. Darbaspēka kvalitātes problēmas Latvijā.
 - Krūmiņa Inta. Veselīga mūža ilguma vērtējums Latvijā.
 - Zvidriņš Pēteris. Latvijas vieta Eiropā pēc iedzīvotāju veselīguma un novecošanās pakāpes.
 - Indāns Ivars. Migrācijas un demogrāfijas jautājumi Latvijas politiskajā dienas kārtībā.
 - Straume Inese. Latvijas reproduktīvā vecuma sieviešu noslodze ar bērniem.
 - Vītolīņš Edvīns. Pensijas vecuma iedzīvotāju skaita un sastāva izmaiņas Latvijā un tās reģionos 21. gs. sākumā.
 - Ulničāns Einārs. Darbaspēka piedāvājums Latvijā ekonomiskās krīzes apstākļos 2007.–2008. gadā.
- Zvidriņš Pēteris. Vai latvieši izmirst? Latviešu Biedrības nama organizētajā konferencē 2009. gada 1. jūnijā.
- Sagatavoti vairāki ziņojumi LU 68. konferencei 2010. gada 4. februārī

Pārskata periodā izstrādājamās disertācijas:

1. Loginova Tatjana. „Migrācijas loma darbaspējas vecuma kontingenta formēšanā Latvijā XXI gadsimta sākumā.”
2. Ulničāns Einārs. „Darbaspēka piedāvājuma un kvalitātes attīstības tendences un to ietekmējošie faktori Latvijā.”
3. Feifere Santa. „Darbaspēka kvalitāte Latvijā (demogrāfiskais un sociālekonomiskais raksturojums)”
4. Indāns Ivars. „Iedzīvotāju migrācija un politiskās vides attīstība Latvijā”.
5. Ozoliņa Rita. „Demogrāfisko un sociālekonomisko faktoru mijiedarbība Latvijas reģionos”.

Publikācijas

1. Bērziņš A., Vītolīņš E., Zvidriņš P. Latvijas iedzīvotāju novecošanās dinamika un veco cilvēku raksturojums // Statistikas zinātnisko pētījumu rezultāti 2009. Zinātniskie raksti. Rīga : LR Centrālā statistikas pārvalde, 2009, 5.–13. lpp.
2. Loginova T. Migrācija, iedzīvotāju ienākuma nodoklis un valsts sociālās apdrošināšanas obligātā iemaksas nodokļu sistēma Latvijā pēc iestāšanās Eiropas Savienībā // LU Raksti. 744. sējums „Ekonomikas un vadības zinātne”. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds. ISSN 1407-2157. (Iespēšanās)
3. Ulničāns E. Darbaspēka piedāvājuma attīstības tendences Latvijā 2007.–2008. gadā // Statistikas zinātnisko pētījumu rezultāti 2009. Zinātniskie raksti. Rīga : LR Centrālā statistikas pārvalde, 2009, 208.–214. lpp.
4. Zvidriņš P., Bērziņš A., Zigrīda G., Krūmiņa I., Vītolīņš E. Iedzīvotāju novecošanās sociāli demogrāfisko likumsakarību izpēte, novecošanās sociālās sekas // LZP Ekonomikas, juridiskās un vēstures zinātnes galvenie pētījumu virzieni 2008. gadā. Nr.14. Rīga : LZP Ekonomikas un juridiskās zinātnes ekspertu komisija. 2009, 171.–174. lpp.

Socio-demographic regularities of population ageing

Summary

The purpose of the cooperation project is to investigate the level of Latvian population ageing, dynamics and differentiation in different socio-demographic groups and regions as well as determine the social consequences of ageing. Since the restoration of independence but especially in the last years in Latvia the ageing of population is a big problem. The average age of population has increased rapidly and ageing rates are among the highest in the world. Latvia is characterized by a high level of women ageing and the biggest gap between women and men ageing indicators. On average the oldest population live in Latgale region and major cities (especially in Riga). Urban population ageing process is more rapid due to low fertility rate and emigration of working population. On the whole ethnic Latvians are older than ethnic non-Latvians (minorities). The findings of the research have been used for population projections, for working out guidelines of actions on ageing and in teaching process at the University of Latvia.

Keywords: population ageing, pension age, fertility, emigration.

Dr. jur., prof. **Ilma Čepāne**
Pētniece, maģ. jur. **Silvija Meiere**
Asistents, maģ. jur. **Sandijs Statkus**

Latvijas Universitātes Juridiskā fakultāte
Raiņa bulv. 19, Rīga, LV-1586,
Tālr. 67034527

Tiesību attīstība Latvijā ilgtspējīgas attīstības kontekstā

Anotācija

Raksts iepazīstina ar galvenajiem izpētes rezultātiem. Tajā analizējēts un komentēts Latvijas Republikas Satversmes 115. pants, kā arī pētot ilgtspējīgu attīstību veicinošo principu – sabiedrības līdzdalības principa, sabiedrības piekļuves informācijai un tiesai, labas pārvaldības principa, piesardzības principa un integrācijas principa ievērošanu Latvijas juridiskajā praksē.

Atslēgvārdi: ilgtspējīga attīstība, subjektīvās tiesības uz labvēlīgu vidi, vides aizsardzības līdzekļi (instrumenti), piekļuve tiesai, populārsūdzība (*actio popularis*).

Pētījuma mērķis

Ilgtspējīgas attīstības koncepcijas potenciāla atklāšana un pilnveide Latvijas nacionālajās tiesībās, kas veicinātu tādu valsts lēmumu pieņemšanas procedūru regulējumu, kas sekmētu uz ilgtspēju vērstu lēmumu pieņemšanu, kā arī atbilstīgu tiesību normu interpretāciju un piemērošanu.

Mērķa sasniegšanas veids

Mērķa sasniegšanai izmantota Latvijas normatīvo aktu un to piemērošanas prakses, tas ir, juridiskās prakses analīze. Secinājumi izdarīti, balstoties uz Latvijas un ārvalstu tiesību doktrīnā gūtajām atziņām, kā arī veicot salīdzinājumu ar līdzīgiem tiesību institūtiem starptautiskajās tiesībās citu valstu tiesībās.

Ievads

Ilgtspējīgas attīstības koncepcija attīstītajās valstīs ir guvusi vispārēju politisku atzīšanu. Latvijai kā Eiropas Savienības dalībvalstij ir pienākums veidot un īstenot tādu attīstības politiku, kurā valdītu ilgtspējīgas attīstības principi un attīstības risinājumos vides apsvērumi tiktu ņemti vērā. Tomēr par minētās koncepcijas saturisko ietvaru, tās ietekmi uz nacionālajām tiesību sistēmām un tiesību normu īstenošanu joprojām ir daudz neskaidrību. Lai virzītos uz pētījuma mērķi, pārskata periodā pētījumi tika veikti šādos galvenajos virzienos.

Praktiskajā virzienā tika strādāts pie šādu ilgtspējīgu attīstību veicinošo principu ievērošanas izpēti Latvijas juridiskajā praksē (galvenokārt vietējo pašvaldību lēmumos, tostarp teritorijas plānojumos un tiesu spriedumos).

Teorētiskajā virzienā veikta detalizēta izpēte par personas subjektīvo tiesību uz labvēlīgu vidi attīstības tendencēm pasaulē un Latvijā, kā arī par šo tiesību satura traktējumu tiesu praksē un tiesību doktrīnā, lai noskaidrotu šā Satversmes 115. pantā nostiprinātā tiesību institūta saistību ar ilgtspējīgas attīstības koncepciju.

Galvenie rezultāti un secinājumi

1. Pastāvošās juridiskās prakses analīze ļauj izdarīt šādus galvenos secinājumus

Pirmkārt, izlemjot attīstības ierosinājumus, tiesību normu piemērošanā joprojām prioritāra nozīme tiek piešķirta ekonomiskajām interesēm. Savukārt vides aizsardzības intereses, kā arī iedzīvotāju dzīves kvalitātes aspekti labākajā gadījumā tiek apzināti, taču pārsvarā tie netiek vērtēti kā vienlīdz nozīmīgi kritēriji galīgā lēmuma pieņemšanā. Turklāt pastāvošā tiesu prakse šādas pieejas izvērtēšanā pagaidām ir visai nekonsekventa. Minētais liecina, ka pastāvošie regulējumi, lai arī tiešā veidā netraucē sabiedrības līdzdalības principa, labas pārvaldības principa un integrācijas principa ievērošanai, tomēr tie arī neveicina šo principu konsekventu ievērošanu. Līdz ar to turpmākajā izpēti procesā ir lietderīgi noskaidrot, kādi pilnveidojumi normatīvajos tiesību aktos (likumos) nepieciešami, lai minēto principu ievērošana būtu ne tikai iespējama, bet lai tā arī tiktu tiesiski stimulēta.

Otrkārt, Latvijas normatīvie akti attiecībā uz piekļuvi tiesai vides jomā ietver ļoti liberālu tiesisko regulējumu. Tas nozīmē, ka vides jautājumos administratīvo tiesu “durvis” sabiedrībai ir plaši “atvērtas”. Turpretī konstitucionālajā līmenī sabiedrības piekļuve Satversmes tiesai salīdzinoši ir vairāk ierobežota. Jo īpaši juristu vidū pašlaik nav vienprātības par vides biedrību tiesībām iesniegt konstitucionālo sūdzību. Lai arī Satversmes tiesa savā praksē ir atzinusi minēto organizāciju tiesības vides jautājumos vērsties Satversmes tiesā, tomēr šāda tiesas nostādne ir pakļauta oponentu kritikai. Projekta pārskata periodā ir sagatavots un publicēts pamatojums par labu viedoklim, ka arī vides biedrības ir Satversmes 115. panta subjekti. Turpmākajā izpēti nepieciešams noskaidrot, vai sabiedrības tiesību nostiprināšanai būtu nepieciešams izdarīt grozījumus Satversmes tiesas likumā.

Treškārt, pašvaldības teritorijas plānojumu izstrādē un to tiesiskuma izvērtēšanā no piesardzības principa izrietošais pierādīšanas pienākums par paredzētās attīstības ietekmi uz vidi un sabiedrības dzīves kvalitāti nereti tiek uzlikts nevis attīstītājam (kā to paredz piesardzības princips), bet gan sabiedrībai. Līdz ar to praksē ir sastopami gadījumi, kad šā principa piemērošana ir pilnībā ačgārna. Turpmākajā izpētē nepieciešams noskaidrot, kādi pilnveidojumi likumos būtu nepieciešami, lai šādu ačgārnu praksi novērstu.

2. Teorētiskās izpētes rezultātā izdarāms virssecinājums, ka minētie ilgtspējīgu attīstību veicinošie principi ietilpst Satversmes 115. panta saturā

Pirmkārt, izpētot ar vidi saistīto subjektīvo publisko tiesību attīstības tendences pasaulē, secināms, ka starptautiski tiesības uz vidi kā patstāvīgas cilvēktiesības līdz šim nav guvušas vispārēju atzīšanu un tiesību doktrīnā par šo tiesību ietvaru un saturu pastāv atšķirīgi viedokļi. Tomēr ideja par šo tiesību nepieciešamību arvien vairāk nostiprinās. Šajā ziņā ir vēra ņemamas arī tendences starptautisko cilvēktiesību tiesu praksē. Proti, Eiropas Cilvēktiesību tiesas prakse analizē liecina, ka tiesa pilsonisko cilvēktiesību saturā konsekventi "ielasa" vides aspektus un, ietekmējoties no Orhūsas konvencijas par sabiedrības vides tiesībām, – arī atsevišķus procesuālo vides tiesību elementus.

Otrkārt, mūsdienu pasaulē valstis var iedalīt divās grupās. Pie pirmās grupas pieder valstis, kur konstitucionālās vides aizsardzības normas adresāts ir vienīgi pati valsts. Savukārt pie otrās grupas pieder tās valstis, kurās šādas normas adresāts ir ne vien valsts, bet arī indivīds. Latvijas valsts, ņemot vērā Satversmes 115. panta saturu, pieder šai otrai valstu grupai.

Treškārt, no iepriekš minētā izriet šādas galvenās tiesiskās konsekvences:

- Satversme aizsargā ne vien tādas pamattiesības, kas pieder pie cilvēktiesību "kanona", bet arī pamattiesības uz vidi, kas nebauda vispārēju starptautisku atzīšanu. Tomēr Satversmē garantētās pamattiesības veido vienotu sistēmu, tāpēc tās visas, ņemot vērā to strukturālās atšķirības, jātiecas nodrošināt un aizsargāt;
- Šajā ziņā tiesības uz labvēlīgu vidi atšķiras no pilsoniskajām un sociālajām tiesībām, jo materiālo tiesību uz labvēlīgu vidi standarts starptautiskajās saistošajās tiesībās līdz šim vēl nav noteikts. Turklāt tajās valstīs, kur tiesībām uz labvēlīgu vidi ir konstitucionāls rangs, šo tiesību satura traktējumā sastopamas atšķirīgas pieejas;
- Tā kā Satversmes tiesa ir atzinusi, ka tiesības uz labvēlīgu vidi ir piemērojamas tieši un nepastarpināti, būtiski ir noteikt (attīstīt) šo tiesību piemērošanas kritērijus. Kā izriet no starptautisko cilvēktiesību tiesu prakses analīzes, pamattiesību satura "izkristalizēšana" vispirms ir tiesu, bet Latvijā jo īpaši Satversmes tiesas uzdevums;
- Ievērojot to, ka tiesību uz labvēlīgu vidi saturam nav izstrādāts standarts, kas būtu starptautiski atzīts, šo tiesību satura noteikšanai tiesa var izmantot arī starptautiskajās rekomendatīvajās tiesībās un tiesību doktrīnā ietvertos principus, idejas un kritērijus.

Ceturtkārt, Latvijā tiesību uz labvēlīgu vidi satura noteikšanā pastāv divas pieejas – Satversmes tiesas akceptētā, kas paredz, ka minētās tiesības ir patstāvīgas pamattiesības, kā arī viedoklis, ka tiesības uz vidi ir uzskatāmas par pilsonisko tiesību uz dzīvību "paplašinājumu". Tomēr šāds viedoklis ir noraidāms, jo Satversmes 115. panta esamība liedz tā sauktajās vides lietās nekritiski pārņemt Eiropas Cilvēktiesību tiesas praksi. To neievērojot, Satversmes 115. pants var kļūt par liekvārdību un zaudēt savu nozīmi.

Piektkārt, dažādu avotu izpēte liecina, ka no praktiskā viedokļa tiesību uz labvēlīgu vidi iekļaušana valsts pamatlikumā rada tiesām pilnvarojumu tiesas spriešanā izmantot vides kritērijus, tādējādi sekmējot vides aizsardzību, jo šo tiesību uzdevums ir ievērojami paaugstināt tradicionāli daudz mazāk tiesiski aizsargāto vides aizsardzības interesi.

Sestkārt, attīstot tiesību uz labvēlīgu vidi kā patstāvīgu pamattiesību saturu, jārēķinās ar to novatoro raksturu. Proti, ar to, ka tās ir nevis personas tiesības uz ideālu vidi, bet gan tiesības uz to, ka valsts īsteno vides aizsardzību un uzlabošanu, t. i., ievēro augsta vides aizsardzības līmeņa principu.

Septītkārt, lai aizsargātu ikviena tiesības dzīvot labvēlīgā vidē, no Satversmes 115. panta izriet, ka valstij ir pienākums izveidot un nodrošināt efektīvu vides aizsardzības sistēmu. Savukārt viens no efektīvas vides aizsardzības sistēmas līdzekļiem ir tāda teritorijas plānošana, kas veicina ilgtspējīgu attīstību. Tādējādi arī **personu subjektīvās tiesības uz labvēlīgu vidi būtībā ir viens no instrumentiem, ar kā palīdzību aizsargāt vidi un sekmēt ilgtspējīgu attīstību.**

Astotkārt, jānošķir divas būtiski atšķirīgas tiesiskās situācijas: personas tiesības ar vidi saistītā jautājumā vērsties administratīvajā tiesā un personas tiesības vērsties Satversmes tiesā. Administratīvajā procesa likumu un Vides aizsardzības likumu interpretējot sistēmiski, lai vērstos administratīvajā tiesā, personai nav jāpamato tās tiesību aizskāruma esamība, t. i., te pastāv *populārsūdzība*. Turpretī Satversmes tiesas procesā *locus standi* priekšnoteikums ir pamattiesību pārkāpuma esamība. Par nepamatotu uzskatāma līdzšinējās Satversmes tiesas prakses kritika par to, ka tiesa ir atzinusi vides biedrības par tiesību uz labvēlīgu vidi subjektu. Kritiķu ieskatā vides biedrību nevar uzskatīt par personīgi skartu – tā varot pārstāvēt vai nu savu biedru intereses, vai arī sabiedrības intereses. Tomēr Satversmes tiesas prakse analizē liecina, ka vides biedrības, vērstoties tiesā, nebūt nav abstrakti interesējušās par tiesiskuma ievērošanu, turklāt atbilstīgi Orhūsas konvencijai – to, kas vides jomā uzskatāms par tiesu aizskārumu, jāinterpretē tik plaši, lai piekļuvei tiesai netiktu radīti nepamatoti šķēršļi.

Devītkārt, mūsdienu demokrātisku valsti raksturo arī tas, ka valsts nodrošina augstu vides aizsardzības līmeni un sabiedrības līdzdalību šajā procesā. Valstij jānodrošina, ka valsts institūcijas, izstrādājot un pieņemot vides

aizsardzības normatīvos aktus, ne vien formāli nostiprina ilgtspējības principu, bet arī to, ka šie akti tiek ievēroti un ka tos ievēro arī pati valsts.

Piedalīšanās konferencēs 2009. gadā

1. Čepāne I. Dalība Satversms tiesas un Venēcijas komisijas starptautiskajā konferencē „Piekļuve tiesai: konstitucionālās sūdzības iesniedzējs” ar referātu „Konstitucionālās sūdzības īpatnības vides aizsardzības lietās”. Rīga, Latvija, 2009. gada 6. novembris.
2. Meiere S. Piedalīšanās LU starptautiskā konferencē „Vides zinātne un ilgtspējīga attīstība” ar referātu „Vides likumdošana”. Rīga, Latvija. 2009.gada 5.–6. novembris.
3. Meiere S. Dalība LU starptautiskā konferencē „Vides zinātnes studiju kursa saturs” ar referātu „Vides tiesības kā nepieciešama vides zinātnes studiju kursa sastāvdaļa”. Rīga, Latvija. 2009. gada 14.–15.maijs.
4. Čepāne I. Piedalīšanās LU 67. konferencē ar referātu „Piekļuve tiesai vides aizsardzības jautājumos”. Rīga, Latvija. 2009. gada 6. februāris.
5. Meiere S. Dalība LU 67. konferencē ar referātu „Sabiedrības tiesības teritorijas plānošanas procesā: teorija un prakse”. Rīga, Latvija. 2009.gada 6.februāris.

Publikācijas 2009.gadā

1. Čepāne I., Meiere S., Statkus S. Dabas resursu īpašuma lietošanas tiesību aprobežojumi // LZP Ekonomikas, juridiskās un vēstures zinātnes galvenie pētījumu virzieni 2008. gadā. Nr. 17. Rīga, 2009, 175.–180. lpp. (0,4 a.l.)
2. Čepāne I. Sabiedrības tiesību aizsardzības efektivitāte plānošanas lietās // Jurista Vārds, 2009. gada 20.janvāris, Nr. 3 (546), 1.–9.lpp. (1,4 a.l.).
3. Čepāne I. Baltijas jūras un Rīgas jūras līča piekrastes tiesiskās aizsardzības vēsture // Raksts pieņemts publicēšanai latviešu un angļu valodā rakstu krājumā „Latvijas piekrastes ilgtspējīga attīstība”.
4. Čepāne I., Meiere S. LR Satversmes 115. panta komentāri. 2009. (1,4 a.l.) [Sagatavoti, bet vēl npublicēti]

The Development of Law in the Context of the Sustainable Development in Latvia

Summary

During the statement period leading directions of the research were to analyze and to comment the article No.115 of the Constitution of Latvia (environmental constitutional norm), as well as, to clear up do the legal practice in Latvia comply with the principles supporting the concept of the sustainable development.

Keywords: sustainable development, environmental rights, legal instruments of environmental law, access to the court, *actio popularis*.

Latvijas drošība Eiropas Savienībā: politikas un tiesību problēmas

Anotācija

Ekonomiskā krīze vairojusi nedrošību pasaulē. Tā atnākusi ar jauniem bīstamiem drošības apdraudējumiem un riskiem. Vājā ekonomika vairo sociālo spriedzi, un sociāli neaizsargāts jūtas ne tikai indivīds. Nedrošība pārņem arī valstis, kas kļūst vēl atkarīgākas, ekonomiski un politiski ievainojamākas. Rūpēm par nacionālo drošību ekonomiskās krīzes apstākļos būtu jāpievērš īpaša uzmanība. Tas pirmām kārtām attiecas uz politiķiem un pārvaldītājiem, taču arī zinātnieki te nevarētu palikt malā.

Atslēgvārdi: nacionālā drošība, ekonomiskā krīze, ekonomiskā drošība, enerģētiskā drošība, politiskā stabilitāte.

Pētījuma mērķis: noskaidrot ekonomiskās krīzes radītos riskus un problēmas starptautiskās un nacionālās drošības kontekstā, piedāvājot priekšlikumus to risināšanai.

Mērķa sasniegšanas veids: izmantota analītiskā, salīdzinošā metode un vēsturiskā pieeja, kā arī socioloģiskas metodes (ekspertu aptauja, intervijas).

Mērķa realizācijai izmantoti: tiesību akti un literatūra, periodiskie izdevumi, kā arī ekspertu aptauju un interviju rezultāti.

Nacionālās drošības jēdziens politikas teorijā raksturots kā daudzšķautņains un dinamisks. Vispirms jau drošība kā tāda tiek analizēta trīs savstarpēji saistītos līmeņos: indivīda drošība, valsts jeb nacionālā drošība un starptautiskā drošība. Ņemot vērā valsts noteicošo lomu starptautiskajā sistēmā, nacionālā drošība ir primārais drošības elements. Dažādās drošības definīcijās figurē vismaz divi atslēgvārdi: riski (draudi) un pamatvērtības. Riski ir tie faktori, kas nosaka nedrošību un pamatvērtību apdraudējumu. Pamatvērtības savukārt ir valsts (indivīda, starptautiskās sistēmas) vitāli svarīgākās intereses.

Lai arī Eiropas Savienība daudz rūpējas par kopīgās drošības stiprināšanu, katra dalībvalsts ir pilnībā atbildīga par savu nacionālo drošību. Eiropas Savienības dalībvalstīs, tāpat kā citās demokrātiskās valstīs, nacionālā drošība nozīmē valsts un sabiedrības spēju aizsargāt savas vitāli svarīgās pamatintereses un tiesības: valstisko neatkarību, teritoriālo valsts integritāti, demokrātisko iekārtu un tās vērtības, cilvēktiesības. Drošības apdraudējumu un risku apzināšana, analīze un novērtēšana, kā arī to novēršana vai mazināšana ir nacionālās drošības politikas īstenošanas pamatā. Nacionālās drošības jautājumu eksperti ir vienprātīgi, ka valsts apdraudējumi, vājās vietas un riski meklējami piecās galvenajās jomās (sektoros): militārajā, politiskajā, sabiedriskajā, ekonomiskajā un ekoloģiskajā jomā.

Pašreizējā globālā ekonomiskā krīze atnākusi ar jauniem izaicinājumiem un galvenokārt nemilitāra rakstura apdraudējumiem, kas tieši skar gan indivīdu, gan valstis, gan visu starptautisko sistēmu. Tā tiešā veidā ietekmē un būtiski ietekmēs arī tuvākajos gados nacionālo drošību pasaulē un Eiropas Savienības valstīs.

Dalība Eiropas Savienībā nepasargāja Latviju no globālās ekonomiskās krīzes un tās radītajām problēmām. Tomēr ES bija pirmā, kas Latvijai nekavējoties sniedza ievērojamu finansiālu atbalstu un citu nepieciešamo palīdzību. Zīmīgi, ka tieši ekonomiskās krīzes apstākļos ES priekšrocības kļuvas acīmredzamākas un pārliecinošākas, ko, iespējams, Īrijas sabiedrība varētu apstiprināt atkārtotā referendumā par Lisabonas līgumu. Savukārt Islandē, kuru pirmo vissmagāk skāra ekonomiskā krīze, tās parlaments nolēmis sākt sarunas par pievienošanos Eiropas Savienībai.

Ekonomiskā krīze ne tikai pati par sevi ir reāls un bīstams nacionālās drošības apdraudējums. Tā grauj valsts ekonomiskos pamatus; pastiprina un provocē drošības riskus visās galvenajās valsts darbības sfērās: ekonomikā, politikā, sabiedriskajā sektorā, ekoloģijas un militārā jomā.

Ekonomika ir valsts fiziskais pamats. Ja ekonomika krītas, sārūk valsts varas lielums un tā kļūst vājāka. Vājas valstis ir nedrošākas un vieglāk aizskaramas un ietekmējamas. Latvijas ekonomiskā drošība ir izteikti negatīva, bet tās neatkarība ir lielā mērā kļuvusi atkarīga no ārvalstu kreditoriem. Ekonomikas atveseļošana nav tikai vairs ekonomikas un ekonomistu jautājums, bet būtiskākā nacionālā drošības problēma, ko vajadzētu risināt arī Nacionālās drošības padomei.

Ekonomikas un ekonomiskās drošības neatņemama sastāvdaļa un svarīgs balsts ir enerģētiskais nodrošinājums, kura nozīme strauji pieaug visā pasaulē. Latvijai arī būtu jābūt jāsāk nopietnāk diskutēt par enerģētiskās patstāvības nodrošināšanas ceļiem nākotnē. Atomelektrostacijas būve tās teritorijā varētu būt kā viens no risinājumiem, ko pasaulē atzīst par perspektīvāko un efektīvāko.

Ekonomiskā krīze visticamākajā veidā ietekmē ne tikai politiku un politiķus, bet kopumā arī visu politisko sistēmu. Politiķiem nākas atbildēt ne tikai par saviem nepadarītajiem vai slikti padarītajiem darbiem, bet arī par citu radītajām problēmām. Politiskie satricinājumi vēl vairāk palēnina attīstību un mazina valsts konkurētspēju. Veidojas politiska nestabilitāte, kas palielina draudus nacionālajai drošībai.

Krīzes un ārkārtas situācijās sabiedrības informētība iegūst īpaši svarīgu nozīmi. Objektīva, operatīva un plaša informācija palīdz kliedēt baumas un vairo drošību. Šajā sakarā pilnīgi pretēji rīkojusies Latvijas valdība un Saeima, ievērojami samazinot finansējumu Latvijas sabiedriskajai televīzijai un radio. Faktiski finansējumu vajadzētu palielināt salīdzinājumā ar pirmskrīzes periodu. Tāpat nav attaisnojami valsts institūciju centieni ierobežot vārda brīvību diskusijās par lata devalvācijas nepieciešamību vai priekšlikumi noteikt papildu ierobežojumus mītiņu vietas izvēlē.

Sabiedriskajā sektorā ekonomiskā krīze atnāk ar postošu spēku un sekām, kas tieši apdraud sabiedrisko kārtību un nacionālo drošību. Pētot līdzšinējo ekonomisko krīžu pieredzi un rezultātus, analītiķi ir pārliecināti, ka ekonomiskās grūtības un bezdarbs pastiprina dažāda veida konfliktus un veicina pārkāpumus.

Ekonomiskā krīze veicina alkoholisko dzērienu un narkotiku patēriņa pieaugumu. Tā noved pie strauja pārkāpumu un noziegumu skaita palielināšanās. Krasa ekonomiski sociālo apstākļu pasliktināšanās būtiski maina cilvēka risku uztveri un novērtējumu, kā arī viņa uzvedību. Sastopoties ar riskiem, indivīds parasti atbild veidos, kas izriet no viņa neiroloģiskās un psiholoģiskās sistēmas. Parasti bailes un šaubas ir tās, kas noved pie iracionāliem lēmumiem. Īpaši tas attiecas uz lēmumiem, kurus nākas pieņemt finansiālu, ekonomisku vai cita veida krīžu apstākļos. Pašnāvību skaita palielināšanās, piemēram, ir raksturīga ekonomisko krīžu pavadone, kas arī Latvijā bija vērojama 90. gadu sākumā un jau likusi sevi manīt arī tagadējā situācijā.

Viena no ekonomiskās krīzes potenciālajām sekām varētu būt strauja dzimstības samazināšanās. Latvijas jau tā kritiskajā demogrāfiskajā situācijā tas varētu radīt nopietnus riskus sabiedrības attīstībai un drošībai. Valsts pienākums būtu nevis diskutēt par bērnu vecākiem domāto pabalstu samazināšanu, bet gan izstrādāt un īstenot kompleksu finansiāli nodrošinātu programmu, kas nepieļautu bērnu dzimstības samazināšanos.

Ekonomiskās krīzes laikā nedrīkstētu ciest valsts galvenās prioritātes. Viena no tādām demokrātiskajām valstīm ir militārā sfēra un starptautiskās saistības miera uzturēšanas nodrošināšanā pasaules „karstajos” punktos. Ekonomisku problēmu vajāta sabiedrība kļūst neiecietīgāka pret izdevumiem, kas nenes tūlītēju vai acīmredzamu labumu. Militārais budžets šādos apstākļos tiek pakļauts liela sabiedrības un politiskam spiedienam, lai panāktu tā samazinājumu un līdzekļu novirzi tūlītēju sociālo vajadzību apmierināšanai.

Militārā budžeta samazināšanas vietā ekonomikas krīzes apstākļos pareizāk būtu domāt par militāro struktūru potenciāla plašāku izmantošanu un iesaistīšanu civila rakstura sabiedrisku funkciju veikšanā. Noteiktus pienākumus tās varētu uzņemties vai paplašināt jau tagad īstenojamās sabiedriskās kārtības sargāšanā un apsardzē, tostarp robezsardzē, cilvēku glābšanas nodrošināšanā, ugunsgrēku dzēšanā u. tml. Pozitīvi vērtējami arī patreizējās valdības deklarētie mērķi veicināt Latvijas zinātnieku un uzņēmēju potenciāla un piedāvājuma izmantošanu valsts aizsardzības sistēmas attīstībā un nodrošināšanā. Tas ļautu daudz efektīvāk izlietot valsts budžeta līdzekļus un sekmētu praktiski orientētu zinātnisku pētījumu attīstību. Līdzekļu samazināšana valsts aizsardzībai apstākļos, kad valsts ir novājināta, pārdzīvo ekonomisku un politisku nestabilitāti, padara to vēl vājāku un apdraud nacionālo drošību.

Secinājumi un priekšlikumi

Globālā ekonomiskā krīze un tai sekojošā ekonomikas lejupslīde liek pārskatīt līdzšinējo attieksmi pret kapitālismu, tirgus ekonomikas un integrētas ekonomikas attīstību, paredzot lielāku valsts kontroli un iesaistīšanos šajos procesos, kā arī daudz aktīvāku starptautisko sadarbību globalizācijas procesu vadībā un kontrolē. Starptautiskajā sistēmā patreizējā krīze veicinās domstarpību palielināšanos un cīņas par varu saasināšanos, kā arī terorisma aktivizēšanos. Globālā ekonomiskā krīze ne tikai vājina valstu ekonomiku un vairo politisko nestabilitāti, bet arī būtiski skar to nacionālo drošību. Drošības apdraudējumi un riski pastiprinās visos svarīgākajos valsts aizsardzības sektoros: ekonomikā, politikā, sabiedriskajā sfērā, militārajā jomā.

Latvijas gadījumā ekonomiskās krīzes radītās grūtības un drošības riskus palīdz sekmīgāk pārvarēt tās dalībvalsts statuss Eiropas Savienībā. Tomēr kopumā Latvijas ekonomiskā drošība ir izteikti negatīva un lielā mērā kļuvusi atkarīga no ārvalstu kreditoriem. Latvijas nedrošību vairo arī tās enerģētiskā atkarība no ārvalstīm.

Enerģētiskās atkarības mazināšana būtu izvirzāma ne tikai par valsts ekonomikas attīstīšanas prioritāti, bet arī par nacionālās drošības vienu no svarīgākajiem uzdevumiem. Būtu nepieciešams pārvarēt negatīvo attieksmi sabiedrībā pret kodolenerģijas izmantošanu, ņemot vērā pasaules pieredzi un tendences, un sākt diskusijas par kodolelektrostacijas celtniecību Latvijas teritorijā.

Ekonomiskās krīzes apstākļos valsts nedrīkstētu samazināt finansējumu tādām politiski jutīgām sfērām kā sabiedriskās kārtības uzturēšana, noziedzības apkarošana un cilvēku aizsardzība. Noziedzības apkarošanai būtu jāpalielina policijas spēki un plašāk jāizmanto zemessardzes potenciāls. Militārā budžeta samazināšanas vietā militārās vienības būtu efektīvāk izmantojamas un plašāk iesaistāmas piemērotu civila rakstura funkciju veikšanā, īpaši cilvēku glābšanas jomā.

Ekonomiskās lejupslīdes laikā īpaša uzmanība jāvelta cilvēka nedrošības mazināšanai un sabiedrības psiholoģiskā klimata uzlabošanai. Šajā nolūkā būtu veidojami dažādi psiholoģiskās palīdzības dienesti iedzīvotājiem un izstrādājama valsts programma komunikācijai ar sabiedrību. Būtu arī jāatrod finansējums un iespējas zinātnisku pētījumu veikšanai par indivīda rīcību un lēmumiem kritiskās ekonomiskās situācijās.

Ņemot vērā, ka LR Nacionālās drošības koncepcija, kas pieņemta 2008. gada rudenī, nav paredzējusi ekonomiskās lejupslīdes radītos apdraudējumus, būtu steidzami jāizstrādā un jāpieņem LR Saeimā šīs koncepcijas papildinājumi un labojumi. Nacionālās drošības padomei regulāri jāanalizē un jāprognozē ekonomiskās krīzes radītie riski un draudi, kā arī jāparedz savlaicīgi pasākumi to mazināšanai un novēršanai.

Konferences 2009. gadā

1. Jundzis T. National security in conditions of Crisis of Global economics. International conference "The Fifth Year as European Union Member States: Topical Problems in Management of Economics and Law". Riga, 8–9 May, 2009.
2. Jundzis T. Drošības politiskie un tiesiskie risinājumi ekonomiskās krīzes apstākļos. Starptautiska konference „Globālā krīze: kriminālo realitāšu aprises”. Rīgā, 2009. gada 3. aprīlī.
3. Jundzis T. Ekonomiskās krīzes ģeopolitiskās konsekvences un ietekme uz starptautisko un nacionālo drošību. Starptautiska konference „Drošības nostiprināšanas problēmas krīzes apstākļos”. Rīgā, 2009. gada 16. septembrī.
4. Jundzis T. World Economic Crisis and Human Values. International conference “Values and 21st Century” Podgorica, Montenegro, 19–21 November, 2009.

Publikācijas 2009. gadā

1. Jundzis T. National Security Challenges Arising from the Global Economic Crisis. The Fifth Year as European Union Member States: Topical Problems in Management of Economics and Law // Proceedings of the International Conference on 8 May, 2009. Riga, Latvian Academy of Sciences, 2009, p. 271–280.
2. Jundzis T. Nacionālās drošības riski ekonomiskās krīzes apstākļos // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. 2009, Nr. 1/2, 5.–14. lpp.
3. Jundzis T. Nacionālās drošības riski ekonomiskās krīzes apstākļos // Militārais Apskats, 2009, Nr. 1 (130), 5.–8. lpp.
4. Jundzis T. Drošības politiskie un tiesiskie risinājumi // Starptautiskās konferences „Globālā krīze: kriminālo realitāšu aprises” materiāli. Rīga : Baltijas Starptautiskā Akadēmija, 2009, 14.–23. lpp.
5. Jundzis T. Political and legal solutions during an economic crisis // Global Crisis: Profiles of Criminal Realities. Proceedings of the International Conference. Riga : Baltic International Academy, 2009, p. 14–23 / Drošības politiskie un tiesiskie risinājumi // Starptautiskās konferences „Globālā krīze: kriminālo realitāšu aprises” materiāli. Rīga : Baltijas Starptautiskā Akadēmija, 2009, 14.–23. lpp.
6. Jundzis T. Ekonomiskās krīzes ģeopolitiskās konsekvences un ietekme uz starptautisko un nacionālo drošību // Starptautiskas zinātniskas konferences „Drošības nostiprināšanas problēmas krīzes apstākļos” tēzes. Rīga : Rīgas Stradiņa universitāte, 2009, 14. lpp.

Security of Latvia in European Union: issues of politics and law

Summary

The research we study risks to national security arising from the consequences of the global economic crisis. Special attention is paid to the situation in Latvia where the economic and financial consequences are particularly dramatic even in the context of the situation in other countries in the world. Membership of the European Union and NATO has not shielded Latvia from experiencing a severe economic downturn; however international solidarity should allow the Latvian economy to recover more quickly. Public discussion about the need to join the European Union has started in several countries, while in some EU Member States there is increased public appreciation of the advantages of EU membership.

Keywords: national security, economic crisis, economic security, security of energy supplies, political stability.

Kriminālprocesa modernizācijas rezultāti un turpmākās attīstības virzieni

Anotācija

Pētījuma „Kriminālprocesa modernizācijas rezultāti un turpmākās attīstības virzieni” gaitā veikti izpētes pasākumi un to galvenie rezultāti, kas iekļauti sešos jau publicētos un divos publikācijai sagatavotos rakstos. Par tiem nolasīts referēts zinātniski praktiskajā seminārā „Kriminālprocesa aktuālās problēmas”, kas notika Rīgā, Latvijas Universitātes Juridiskajā fakultātē, 2009. gada 19. decembrī.

Atslēgvārdi: kriminālprocess, kriminālprocesuālā imunitāte, kriminālatbildības noilgums, savstarpējās atzīšanas princips, noziedzīgi iegūta manta, kompensācija.

Pētījuma mērķis – apzināt aktuālās kriminālprocesa teorētiskās, praktiskās un kriminālprocesuālo tiesību normu problēmas un ieteikt to risinājumu.

Mērķa sasniegšanas veids (metodes, aptaujas, aprēķini, eksperiments u. c.) – pamatā izmantota normatīvo aktu analīzes metode.

Mērķa realizācijai izmantoti (publikācijas, statistiskie materiāli, likumi u.c.) pamatā Kriminālprocesa likums, daļā par starptautisko kriminālprocesuālo sadarbību un valsts amatpersonu kriminālprocesuālo imunitāti – arī ārvalstu normatīvie avoti

Ievads

2005. gada 1. oktobrī Latvijā stājās spēkā Kriminālprocesa likums – likums, kurš nomainīja kopš 1961. gada spēkā bijušo Latvijas Kriminālprocesa kodeksu. Kriminālprocesa likums ieviesa daudz jaunu un būtiski mainīja iepriekš pazīstamos kriminālprocesuālos institūtus. Vienlaikus ar tā spēkā stāšanos daudzi līdz tam problemātiski jautājumi tika atrisināti. Tomēr daudz kas parādījās jauns – tāds, kas līdz šim Latvijā nav pēfīts nemaz vai ir pēfīts maz. 2009. gada 1. jūlijā spēkā stājās līdz šim apjomīgākās izmaiņas Kriminālprocesa likumā, kas skāra ap 350 pantu. Šīs izmaiņas prasa padziļinātu zinātnisku pētījumu, analīzi un komentārus, kas bija viens no šī pētījuma uzdevumiem. Diemžēl jaunais likums pat ar 2009. gada vasarā veiktajiem apjomīgajiem grozījumiem nav nevainojams, tajā joprojām ir daudz nepilnību un neprecizitāšu. Arī jaunās vēsmas kriminālprocesuālo attiecību reglamentācijā starptautiskā līmenī un ārvalstīs nosaka nepieciešamību ne tikai pētīt esošo, bet arī prognozēt, modelēt un izvērtēt nākotnes attīstības iespējas kopēja virsmērķa – taisnīga krimināltiesisko attiecību noregulējuma sasniegšanai.

Pētījuma gaitā uzmanība pirmām kārtām tika pievērsta Kriminālprocesa likuma grozījumiem, kas stājās spēkā 2009. gada 1. un 14. jūlijā. Tika veikta to plaša analīze, kuras rezultāti apkopoti piecu rakstu kopā „Pārmaiņu laiks kriminālprocesā” 8,9 autorlokšņu apmērā, kura publicēta izdevumā „Jurista Vārds”. Šajā rakstu kopā ietverta Kriminālprocesa likuma grozījumu analīze kopš Kriminālprocesa pieņemšanas brīža līdz 2009. gada 14. jūlijam, kad spēkā stājās līdz šim pēdējie šī likuma grozījumi. Apskatot Kriminālprocesa likuma attīstību, secināms, ka tas grozīts ļoti bieži un ļoti būtiski, tādējādi radot kriminālprocesuālo tiesību jomā nestabilitāti, kas nav veicinājusi ne pastāvīgas un vienveidīgas prakses veidošanos, ne padziļinātu zinātnisku pētījumu veikšanu kriminālprocesa tiesību jomā. Izdarītie grozījumi bieži raksturojami ar sasteigtību, paviršību, kā arī to pieņemšanā nereti dominē nepieciešamība atrisināt radušās praktiska rakstura problēmas. Ekonomisku u. tml. problēmu sasteigts risinājums licis grozīt pat Kriminālprocesa pamatjautājumus bez pietiekami izvērstas un atbilstīgas zinātniskas diskusijas. Kā spilgtu piemēru šai tendencei var minēt 2009. gada jūlijā notikušo atteikšanos no tiesas piesēdētāju institūta, par ko īsta diskusija tā arī netika izvērsta, bet kas tika īstenots pāris nedēļu laikā ar galveno saukli par nepieciešamību taupīt finanšu līdzekļus.

Raksturojot vispārīgi Kriminālprocesa likuma grozījumus, jāatzīst, ka 2009. gada jūlijā spēkā stājušies Kriminālprocesa likuma grozījumi skāra vairāk nekā 350 Kriminālprocesa likuma pantu. Kā nozīmīgākie no šiem grozījumiem minami:

- a) kriminālprocesā aizskartās mantas īpašnieka statusa radīšana;
- b) atteikšanās no tiesas piesēdētāju līdzdalības kriminālprocesā;
- c) pieļāvums izskatīt lietu apelācijas instancē rakstveida procesā;
- d) „pirmstiesas procesa termiņa” aizstāšana ar „personas tiesību ierobežošanas pirmstiesas procesā termiņu”;
- e) lieguma pārsūdzēt ar brīvības atņemšanu saistītu piespiedu līdzekļu kontroles gaitā pieņemtos lēmumus ieviešana;
- f) ar brīvības atņemšanu nesaistīto drošības līdzekļu pārsūdzības procesuālās kārtības izmaiņas;

- g) privātās apsūdzības procesu procesuālās formas uzlabojumi;
- h) sūdzību iesniegšanas apelācijas un kasācijas kārtībā pagarinātu termiņu noteikšanas iespēja.

Savukārt kā turpmāk veicamo grozījumu galvenie virzieni prognozējami:

- a) Kriminālprocesa likuma normu nesaskaņotības, pretrunīguma un nepilnīguma novēršana;
- b) jaunu kriminālprocesuālu institūtu radīšana/atgriešanās pie iepriekš pazīstamiem kriminālprocesuāliem institūtiem, izvērtējot praktisko nepieciešamību un apzinātās problēmsituācijas;
- c) jaunu Kriminālprocesa likuma normu ieviešana/esošo koriģēšana atbilstīgi ES telpā radītiem jauniem kriminālprocesuālās sadarbības institūtiem.

Kriminālprocesa likuma grozījumu izstrādes nepieciešamība līdz šim bijusi galvenokārt nosacīta ar nepieciešamību labot kļūdas, kas pieļautas, izstrādājot Kriminālprocesa likuma projektu, kā arī veicot grozījumus šajā likumā. Tieši šis iemesls uzskatāms par galveno grozījumu veikšanas cēloni. Līdztekus tam var minēt jaunizveidojušās tendences, kas pamatā radušās no ārvalstu likumu normu attīstības ietekmes un starptautiski risināmo jautājumu attīstības rezultātiem. Kā spilgtāko piemēru pēdējai tendencei var minēt savstarpējās atzišanas principa iedzīvināšanu starptautiskajā krimināltiesiskajā sadarbībā. Šī principa piemērošanas paplašināšanu raksturo gan aizvien jauni tiesiskie instrumenti ES telpā, gan šo instrumentu iedzīvināšana Latvijas Kriminālprocesa likumā. Kā pirmo no šādā veidā Kriminālprocesa likumā iedzīvinātiem instrumentiem var minēt vienoto Eiropas apcietinājuma lēmumu, kas paredzēts krimināltiesiskai sadarbībai ES ietvaros personas izdošanas nolūkā. Tam sekoja instrumenti mantas nodrošināšanai konfiskācijai vai pierādījumu iegūšanai un mantiska rakstura piedziņas nodrošināšanai. Var atzīt, ka pamatā ES ietverlēmumus, ar kuriem tiek iedzīvināts savstarpējās atzišanas princips, Latvija ievieš laikus un atbilstīgi. Tomēr virknē gadījumu tiek pieļauta sasteigtība un paviršība. Īpaši tas attiecas uz termiņu precīzu tulkojumu. Tā rezultātā atkal un atkal rodas nepieciešamība pēc Kriminālprocesa likuma normu grozīšanas un papildināšanas.

Pētījuma veikšanas gaitā īpašu uzmanību izpelnījās arī atsevišķi kriminālprocesa jautājumi, un tieši mantisko jautājumu kriminālprocesuālā risinājuma aktuālās problēmas, valsts amatpersonu kriminālprocesuālā imunitāte un kriminālatbildības noilguma konstatēšanas kriminālprocesuālā kārtība. Attiecībā uz mantisko jautājumu kriminālprocesuālo risinājumu norādāms, ka tas ir institūts, kurš līdz ar Kriminālprocesa likuma ieviešanu raksturojams ar daudzām līdz tam nepazītām novītātēm. Jauniestoto nostādņu (kompensācija cietušajam par nodarīto kaitējumu un jo īpaši t. s. sāpju nauda, noziedzīgi iegūtas mantas izpratnes pārskatīšana u. c.) neierastums ir tas, kas nereti praksē radījis piesardzību šo normu piemērošanā. Šo piesardzību veicinājušas arī Kriminālprocesa likuma normu nepilnības, kuras daļēji mēģināts novērst, 2009. gada vasarā pieņemot Kriminālprocesa likuma normu grozījumus. Kā būtiskākie no šiem grozījumiem minami t. s. kriminālprocesa laikā aizskartās mantas īpašnieka procesuālā statusa radīšana, kā arī cietušās personas atbrīvojums no materiālā kaitējuma apmēra pamatošanas pienākuma. Joprojām nepilnīgi regulēti ir mantas aresta jautājumi, kā arī problemātiska ir noziedzīgi iegūtās vai ar noziegumu saistītās mantas vērtības noteikšana un tās konfiskācija.

Līdz šī pētījuma veikšanai padziļinātu uzmanību nebija izpelnījušies tādi jautājumi kā kriminālprocesuālā imunitāte un kriminālatbildības noilguma konstatēšanas procesuālā kārtība. Pētījuma veikšanas gaitā, analizējot valsts amatpersonu kriminālprocesuālās imunitātes izpausmi Latvijas likumos un praksē, salīdzinot ar citu valstu pieredzi, secināts, ka Latvijā kriminālprocesuālā imunitāte paredzēta salīdzinoši plašam valsts amatpersonu lokam. Tā attiecināta pat uz tādām amatpersonām, kuras saskaņā ar Eiropas valstu pieredzi kriminālprocesuālo imunitāti nebauda, piemēram, Korupcijas novēršanas un apkarošanas biroja darbiniekiem. Izteikts priekšlikums pārskatīt esošo valsts amatpersonas kriminālprocesuālās imunitātes regulējumu, veidojot to sabalansētāku un modernām tiesību normas tendencēm atbilstīgu.

Vairākas problēmas saskatītas arī kriminālatbildības noilguma konstatēšanas kriminālprocesuālajā kārtībā. Šajā gadījumā gan kritiku vairāk pelna nevis Kriminālprocesa likuma normas, bet to neatbilstīga piemērošana praksē. Problēmu cēlonis meklējams kriminālatbildības noilguma kā personu nereaģējoša kriminālprocesa nepieļaujoša apstākļa būtības izpratnē, kas atsevišķos gadījumos novedušas pie neatbilstīgas kriminālatbildības noilguma konstatēšanas kriminālprocesuālās kārtības piemērošanas.

Secinājumi un priekšlikumi

Pētījuma rezultātā izdarītais galvenais secinājums saistāms ar atzinumu, ka, neskatoties uz Kriminālprocesa likuma „jaunumu”, šis likums nedaudz vairāk kā četru gadu laikā piedzīvojis ļoti daudzskaitlīgas un būtiskas izmaiņas, kā dēļ grozīta aptuveni puse no visiem Kriminālprocesa likumā iekļautajiem pantiem. Kriminālprocesa grozījumu izstrādes procesu raksturo sasteigtība, nepietiekama esošās un nākotnes situācijas prognozēšana, kas noved pie nepieciešamības atkārtoti neilgā laika periodā grozīt vienas un tās pašas likuma normas. Taču, neskatoties uz apjomīgajiem grozījumiem, kas skāruši tā tekstu kopš pieņemšanas brīža līdz 2009. gada decembrim, tā pašreizējā redakcija joprojām ir nepilnīga, tajā ir virkne neprecizitāšu, neatrisinātu jautājumu un savstarpējas nesaskaņotības. Tādējādi prognozējams, ka Kriminālprocesa likumu tuvākajā nākotnē skars vēl virkne grozījumu. Šāda tiesiskās nestabilitātes situācija ir neattaisnojama un turpmāk būtu novēršama, īpaši rūpīgi analizējot katru no pieņemamajiem kriminālprocesa likuma grozījumiem, izvairoties no sasteigtības, paviršas attieksmes, kā arī kā primāro izvīzot šī

likuma ilgtspējīgu, stabilu, cilvēkiem saprotamu un pamatos nemainīgu darbību, nevis mirkļa praktiskas dabas problēmu risinājumu.

Uzstāšanās konferencēs 2009. gadā

1. Meikališa Ā. Kriminālprocesa likuma 2009. gada izmaiņu vispārīgs raksturojums. Zinātniski praktiskais seminārs „Kriminālprocesa aktuālās problēmas”. R., LU, 2009. gada 19. novembris.
2. Zeppa-Priedīte V. Valsts amatpersonu kriminālprocesuālās imunitātes aktuālie jautājumi. Zinātniski praktiskais seminārs „Kriminālprocesa aktuālās problēmas”. R., LU, 2009. gada 19. novembris.
3. Kūtris G. Mantisko jautājumu kriminālprocesuālā risinājuma aktuālās problēmas. Zinātniski praktiskais seminārs „Kriminālprocesa aktuālās problēmas”. R., LU, 2009. gada 19. novembris.
4. Strada-Rozenberga K. Kriminālatbildības noilguma konstatēšanas kriminālprocesuālā kārtība. Zinātniski praktiskais seminārs „Kriminālprocesa aktuālās problēmas”. R., LU, 2009. gada 19. novembris.
5. Nīmande E. Starptautiskā sadarbība kriminālprocesā: problemātika un attīstības tendences. Zinātniski praktiskais seminārs „Kriminālprocesa aktuālās problēmas”. R., LU, 2009. gada 19. novembris.

Publikācijas 2009. gadā:

1. Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Rakstu kopas „Pārmaiņu laiks kriminālprocesā turpinās” 1. raksts „Kriminālprocesa likuma attīstība: 2005–2009. Vispārīgs raksturojums. Kriminālprocesa likuma grozījumu komentāri – kriminālprocesa pamatnoteikumi un pamatprincipi” //Latvijas Vēstnesis, Jurista vārds 30.06.2009
2. Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Rakstu kopas „Pārmaiņu laiks kriminālprocesā turpinās” 2. raksts „Kriminālprocesa likuma attīstība: 01.06.2009–30.06.2009. Kriminālprocesa likumu grozījumu komentāri – Kriminālprocesā iesaistītās personas. Speciālā procesuālā aizsardzība. Pierādījumi un izmeklēšanas darbības”// Latvijas Vēstnesis, Jurista vārds 11.08.2009., 18.08.2009..
3. Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Rakstu kopas „Pārmaiņu laiks kriminālprocesā turpinās” 3. raksts „Kriminālprocesa likuma grozījumu komentāri – Procesuālie piespiedu līdzekļi. Procesuālie termiņi un dokumenti. Mantiskie jautājumi kriminālprocesā” // Latvijas Vēstnesis, Jurista vārds 01.09.2009.
4. Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Rakstu kopas „Pārmaiņu laiks kriminālprocesā turpinās” 4. raksts „Kriminālprocesa likuma grozījumu komentāri – Kriminālprocesa uzsākšana un atsevišķi vispārīgi jautājumi. Pirmstiesas kriminālprocess” // Latvijas Vēstnesis, Jurista vārds 15.09.2009
5. Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Rakstu kopas „Pārmaiņu laiks kriminālprocesā turpinās” 5. raksts „Kriminālprocesa likuma grozījumu komentāri – Tiesvedība krimināllietās. Vienkāršotie un sevišķie procesi”// Latvijas Vēstnesis, Jurista vārds 06.10.2009

Results of modernization of criminal procedure and tendencies of future development

Summary

Article is devoted to the research activities and their main results of the project „Results of modernization of criminal procedure and tendencies of future development”, which are included in the six printed articles and two prepared for printing articles and which have been discussed in the seminar “Actual problems of criminal procedure”, take place at the Law Faculty, University of Latvia in December 19, 2009.

Keywords: criminal procedure, judicial immunity, limitation of criminal liability, principle of mutual recognition, proceeds from crime, compensation.

Dr. h. jur., prof., LZA akadēmiķis **Kalvis Torgāns**
Dr. jur., prof. **Jānis Rozenfelds**
Dr. jur. **Jānis Kārklīņš**
Maģ. jur. **Agris Bitāns**

Latvijas Universitātes Juridiskā fakultāte
Raiņa bulv. 19, Rīga, LV-1586,
tālr. 67034527, e-pasts: Kalvis.Torgans@lu.lv

Latvijas Civillikuma Saistību tiesību daļas pieskaņošana Eiropas Savienības Kopējam modelim (Common Frame of Reference)

Anotācija

Pētījumā analizēts Saistību tiesību Kopējais modelis (ES izstrādātais projekts) un pamatoti grozījumi Civillikumā, lai to tuvinātu ES līgumu tiesībās atzītam regulējumam attiecībā uz līgumu noslēgšanu, modificēšanu apgrūtināšu apstākļu dēļ, atbildību par zaudējumiem, kaitējumu dažādiem veidiem un personiskiem aizskārumiem.

Atslēgvārdi: kaitējums, līguma izpilde, pārmērīgs apgrūtinājums, Kopējais modelis (CFR), līgumsods, delikts, nemantisks kaitējums.

Pētījuma mērķis: izstrādāt priekšlikumus Latvijas privāttiesības regulējošo likumu, it sevišķi Civillikuma, Komerclikuma un Civilprocesa likuma normu pilnveidošanai atbilstīgi Eiropas Savienībā atzītiem principiem, tiesību aktiem un tiesību unifikācijas projektiem, attīstīt privāttiesību teorētiskos pamatus.

Mērķa sasniegšanas veids: Latvijas likumu, tiesu un banku prakses salīdzinoša izpēte kopsakarā ar ES tiesību aktiem, tiesību doktrīnu un Latvijas tiesību sistēmai atbilstīgu ierosinājumu izstrāde un pamatošana.

Mērķa realizācijai izmantoti: Latvijas un ES valstu likumi, Augstākās tiesas judikatūra, Eiropas līgumu tiesību principu I–III daļa, Eiropas deliktu tiesību principi, ES saistību tiesību Kopējā modeļa (CFR) projekts, liela apjoma ārvalstu zinātniskā literatūra, konferenču un interneta materiāli, Eiropas Cilvēktiesību tiesas judikatūra.

Ievads

Latvijas privāttiesību, it sevišķi līgumu un deliktu tiesību pētījumi aizvien vairāk ir vērsti uz ES institūciju un komisiju līmenī izstrādāto tiesību unifikācijas projektu ieviešanu dalībvalstu nacionālo likumu līmenī, ievērojot katrā valstij aktuālākos jautājumus atbilstīgi tirdzniecisko attiecību īpatnībām, nozīmīgākajiem līgumu veidiem, fizisko un juridisko personu tiesību un interešu aizsardzības vajadzībām. Latvijai pētījums ir svarīgs gan tirgus ekonomikas satricinājumu aspektā, gan tiesiskuma un personu mantisko un nemantisko tiesību aizsardzības pastiprināšanas aspektā. Pētījuma veikšanas gaitā ir attīstījušies Latvijas zinātnieku sakari ar ārvalstu zinātniekiem un pētniecības institūcijām, kā arī ar Latvijas Tieslietu ministriju, kuras darbības ilgtermiņa programmā ietverta Civillikuma modernizācija.

Pētījuma virzieni un rezultāti

Latvijas iekļaušanās ES kopīgajā ekonomiskajā telpā objektīvi rosina noskaidrot un censties mazināt atšķirības līgumattiecību tiesiskajā regulējumā, kas atvieglotu komersantu, kā arī privātpersonu savstarpēju darījumu slēgšanu, izpildi, strīdu izšķiršanu un attiecīgos gadījumos atbildības noteikšanu par tiesību pārkāpumiem. Tas ir ļoti plašs pētījumu lauks, kurā nozīmīga vieta ir arī jaunām tendencēm, kas ES vai atsevišķās valstīs pakāpeniski gūst izpausmes attiecībā uz līgumu noslēgšanas procedūrām, ekonomisko apstākļu izmaiņām, atbildības priekšnoteikumiem u. c.

2009. gadā darbs turpinājās pie jau Saeimā iesniegto Civillikuma grozījumu turpmākas pamatošanas un izskaidrošanas, jo ekonomiskās krīzes sākums izraisīja dažādus iebildumus, kas izriet no īstermiņa sarežģījumiem. Turklāt Latvijas komersantu un juristu sabiedrība izrādījās nepietiekami sagatavota tādu normu par zaudējumu atlīdzību ieviešanai, kas taisnīguma ievērošanai prasa nošķirt pārāk attālinātus zaudējumus, kā arī saprātīgi piemērot noteikumus par cietušās personas pienākumu mazināt zaudējumus (K. Torgāns, B. Broka). Nepieciešamība noteikt tiesai tiesības samazināt pārmērīgus līgumsodus ir detalizēti pamatota K. Torgāna rakstā *Judikatūras veidošana civillietās – Senāta ikdiena*, kas publicēts krājumā K. Torgāns. *Civiltiesību, komerciesību un civilprocesa aktualitātes. Raksti 1999.–2008.* Rīga : TNA, 2009. 667 lpp. Citu Civillikuma grozījumu nepieciešamība raksturota norādītajā krājumā ietvertajā rakstā *European Initiatives (PECL, DCFR) and Modernisation of Latvian Civil Law. Eiropas iniciatīvas (Eiropas līgumu tiesību principi, Kopējais modelis) un Latvijas Civillikuma modernizācija* (krājuma 270.–288. lpp.)

Projekta izpildītāju priekšlikumi ir lielā mērā ņemti vērā Civillikuma grozījumos, kas veikti ar Saeimas 2009. gada 4. jūnija likumu. Šo Civillikuma grozījumu iniciators un pamatotājs bija prof. K. Torgāns, un var atzīmēt, ka Civillikuma 1668., 1724-1., 1776. un 1779-1. pantu pieņemšana ir būtisks solis Latvijas civiltiesību harmonizācijā ar ES valstu tiesībām. Vienlaikus jāuzsver, ka daži priekšlikumi, tostarp par pārgrozījušos apstākļu ietekmi uz līgumu saistībām, par kuru svarīgumu vēlāk sāka runāt gan banku pārstāvji, gan premjerministrs, Saeimā tika uzņemti visai piesardzīgi un darbs pie tiem turpināms, meklējot pieņemamu kompromisu.

Granta ietvaros ir izstrādāti vēl citi priekšlikumi par LR Civillikuma atsevišķu tiesību institūtu regulējuma uzlabošanu.

Viens no risināmiem jautājumiem ir nepārvaramas varas vai neparedzētu šķēršļu tiesiskā regulējuma jautājums. Civillikums nedefinē nepārvarama šķēršļa jēdzienu. Lai arī Civillikumā ir ietverta elastīga pieeja nepārvarama šķēršļa institūtam, tomēr Civillikumā būtu nepieciešams ietvert regulējumu, kas precīzi noteiktu, kad šķērslis ir jāuzskata par nejausu, kad nepārvarams šķērslis attiecas arī uz šā šķēršļa radītajām sekām, jāparedz pienākums pusei, kura uzzinājusi par nepārvaramu šķērslis, paziņot par to otrai pusei, kā arī tas, ar kādiem tiesiskiem aizsardzības līdzekļiem ir apveltītas līgumslēdzēju puses nepārvarama šķēršļa iestāšanās gadījumā. Civillikumā nepieciešams vienlaikus ar nepārvarama šķēršļa jēdzienu ietvert normu, ka nepārvarama šķēršļa gadījumā puse ir tiesīga atkāpties no līguma, papildinot regulējumu ar restitūcijas institūtu nepārvarama šķēršļa gadījumā (J.Kārklīš).

Atbilstīgi Tieslietu ministrijas plānā ietvertajam Civillikuma (CL) modernizācijas uzdevumam izstrādāti priekšlikumi par Lietu tiesību un Ievada sakārtošanu. Ierosināts izveidot CL vispārīgo daļu, kur būtu jāizvieto arī lietu klasifikācija. Tas dotu iespēju atteikties no apakšnodaļas Lietu tiesības, ko pārdēvētu par Īpašuma tiesībām (vai īpašuma tiesības un tiesības uz cita lietu). Ierosināts unificēt CL noteikumus par dažādu veidu ieķīlājumiem, kā arī izveidot vienotu ķīlu reģistru (J. Rozenfelds).

Cita nozīmīga joma, kurā, Austrijas Zinātņu akadēmijas (*European Centre of Tort and Insurance Law*) koordinēti, kopā ar citu ES valstu zinātniekiem iesaistījušies Latvijas tiesību zinātnieki, ir jautājums par deliktu (ārpuslīgumisko tiesību aizskārumu) tiesisko seku un atbildības noteikšanu. Kad ilgtermiņa programmas gaitā 2007. gadā tika pabeigta tiesu prakses analīze jautājumā par cēlonisko sakaru kā atbildības pamatu, kopējie pētījumi 2008.–2009. gadā tika turpināti pēc ļoti savdabīgas, Eiropā pirmo reizi izstrādātas jautājumu kopas par atlīdzināmiem un dažādu apstākļu dēļ neatlīdzināmiem nodarījumiem. Tika savākti tiesu prakses materiāli, un tiek veikta to apstrāde, kas jāpabeidz 2010. gadā (K. Torgāns). Sagatavots ziņojums *Developments in Tort Law in Latvia 2009*, kas tiks prezentēts ikgadējā konferencē Vīnē 2010. gada 9. aprīlī (A. Bitāns).

Turpinot pētījumus par personisko (nemantisko) tiesību civiltiesiskās aizsardzības uzlabošanu un tuvināšanu Eiropas deliktu tiesību principu standartiem, tika veikts pētījums par personisko tiesību civiltiesisko regulējumu attiecībā uz personas individualitātes tiesībām (tiesībām uz personiskumu), kas ir personiskas tiesības ar augstāku individualizācijas pakāpi. Šajā sakarā tika ieteikts ieviest latviešu tiesību doktrīnā jaunus terminus. Attiecīgi tika pētīts regulējums arī saistībā ar personisko tiesību paveidu – publicitātes tiesībām, kuras ir saistītas ar personas identitātes komerciālu izmantošanu. Šo tiesību izpētes nozīmīgumu apliecina fakts, ka publicitātes tiesību pārkāpums nodara ne tikai nemantisku kaitējumu, bet arī mantisku kaitējumu sakarā ar to, ka publicitātes tiesībām ir noteikta ekonomiska vērtība (A. Bitāns).

Projekta izpilde ir sekmējusi Latvijas privāttiesību izvērtējumu to atbilstības Eiropas Savienības tiesību aktu, citu dalībvalstu tiesību un ES notiekošo tiesību unifikācijas darbu aspektā, atklājot ne tikai kopējo, bet arī atšķirīgo, kas prasa Latvijas likumu pilnveidošanu. Projekta izpildes gaitā ir sagatavoti un publicēti zinātniski raksti un grāmatas, kas veicina izpratni par tādiem nozīmīgiem privāto tiesību unifikācijas procesa dokumentiem kā Saistību tiesību Kopējais modelis (*Common Frame of Reference*) projektu, Eiropas līgumu tiesību principi (ELTP), Eiropas deliktu tiesību principi (EDTP), UNIDROIT starptautisko komercilīgumu principi un ANO 1980. gada Vīnes konvencija par starptautiskiem preču pirkuma pārdevuma līgumiem. Izpētes rezultāti ir izpaudušies gan rekomendācijās un konkrētu pantu priekšlikumos Latvijas Civillikuma, likumprojekta par šķērējtiesām pilnveidojumiem, gan teorētiskās atziņas par Eiropā atzītu principu pielietošanu jau esošo tiesību normu interpretācijā un piemērošanā.

Piedalīšanās konferencēs 2009. gadā

1. Bitāns A. Dalība Austrijas Zinātņu akadēmijas Eiropas deliktu un apdrošināšanas tiesību centra (ECTIL) starptautiskā zinātniskā konferencē par Eiropas deliktu tiesībām (*The Annual Conference on European Tort Law*) 2008. Vīne, Austrija 2009. gada 16.–18. aprīlis.
2. Rozenfelds J. Piedalīšanās starptautiskā zinātniskā konferencē „Valsts un tiesību aktuālās problēmas” ar referātu „Lietu tiesību jēdziens Latvijas civiltiesību sistēmā”. Daugavpils Universitāte, Latvija. 2009. gada 23.–24. oktobris.
3. Torgāns K. Dalība LU 67. konferencē ar referātu „Kaitējuma izpausmes un klasifikācija civiltiesībās”. Rīga, Latvija. 2009. gada 12. februāris.
4. Rozenfelds J. Piedalīšanās LU 67. zinātniskā konferencē ar referātu „Latvijas ieguvēja aizsardzība”. Rīga, Latvija. 2009. g. 12. februāris.
5. Rozenfelds J. Dalība LR Uzņēmumu reģistra rīkotajā konferencē par firmas lietojumu un nepieciešamajām izmaiņām likumos. Rīga, Latvija. 2009. gada 26. marts.
6. Kārklīš J. Piedalīšanās LU 67. konferencē ar referātu „Nepārvaramas varas jēdziens līgumtiesībās un tiesiskās sekas”. Rīga, Latvija. 2009. gada 12. februāris.

Publikācijas 2009. gadā

1. Torgāns K. Freedom of contract and framework for banking contracts in Latvia and other countries. Academy of European Private Lawyers, European Contract Code, Preliminary draft, Milano – Dott. A. Giuffrè Editore, 2008. p. 651–661. (0,4 a.l.)
2. Bitāns A. Tort developments in Latvia // Tort and Insurance Law Yearbook, European Tort Law 2008. Springer. Wien-New York, 2009, p. 401–413. (0,7 a.l.)
3. Torgāns K. Possible Solutions to Challenges of Arbitral Awards in Latvia // Baltic Yearbook of International Law. Martinus Nijhoff Publishers Leiden/Boston. Vol. 8, 2008, p. 41–51. (0,4 a.l.)
4. Torgāns K. European Initiatives (PECL, DCFR) and Modernisation of Latvian Civil Law. European Initiatives (CFR) and Reform of Civil Law in New Member States // Juridica International. Law Review University of Tartu. Estonia. Nr. 14, 2008, p. 137–142.
5. Torgāns K., Rozenfelds J., Kārklīšs J., Broka B., Bitāns A. Latvijas privāttiesību piemērošana un pilnveidošana Eiropas Savienības ietvaros 2008 // LZP Ekonomikas, juridiskās un vēstures zinātnes galvenie pētījumu virzieni 2008. gadā. Nr. 14. Rīga, 2009, 184.–187. lpp. (0,3 a.l.)
6. Torgāns K. Civiltiesību, komerciesību un civilprocesa aktualitātes // Raksti 1999.–2008. Rīga : TNA, 2009. 667 lpp. (33 a.l.)
7. Kārklīšs J. Vispārējo līgumtiesību attīstība Latvijā pēc neatkarības atgūšanas un nākotnes perspektīvas // Latvijas vēsture. Jaunie un Jaunākie laiki. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2009. (Pieņemts publicēšanai 1 a.l.)
8. Torgāns K. Judikatūras veidošana // Grām.: Civiltiesību, komerciesību un civilprocesa aktualitātes. Raksti 1999.–2008. Rīga : TNA, 2009, 13.–60. lpp.
9. Torgāns K. Līgumu brīvība un kredītiestāžu līgumu regulējums Latvijā un citās valstīs // Grām.: Civiltiesību, komerciesību un civilprocesa aktualitātes. Raksti 1999.–2008. Rīga : TNA, 2009, 345.–351. lpp.

Promotion of Latvian Obligation Law in Correspondence with Common Frame of Reference

Summary

Theoretical reasoning for amendments to the Civil Law of Latvia concerning conclusion and modification of contracts, hardship in performance, penalty, liability for damage and non-pecuniary loss are worked out to develop Latvian law more coherent with the regulation in other EU countries and Draft Common Frame of Reference.

Keywords: damage, causality, performance of contract, hardship, CFR, contractual penalty, tort, non-pecuniary loss.

Vēstures zinātnes

Dr. vēst. **Muntis Auns**
Dr. vēst. **Margarita Barzdeviča**
Dr. vēst. **Mārīte Jakovļeva**
Maģ. vēst. **Anita Čerpinska**

Latvijas Universitāte, Latvijas vēstures institūts
e-pasts: muntis.auns@inbox.lv

Latvija agrajos jaunajos laikos un jaunāko laiku sākumā (16.–19. gs.)

Atslēgvārdi: Kurzemes hercogiste, Lielais Ziemeļu karš, 1812. gada karš, vēsturiskā demogrāfija.

Pētījuma mērķis: padziļināt zināšanas par norisēm Latvijas vēsturē laikposmā no 16. gs. līdz 19. gs. sākumam.

Mērķa sasniegšanas veids: jaunu un mazpēfītu vēstures avotu apzināšana un izpēte dokumentu krātuvēs (arhīvos, bibliotēkās, muzejos), iepazīšanās ar jaunāko ārvalstu zinātnisko literatūru.

Mērķa realizācijai izmantoti laikposmā no 16. gs. līdz 19. gs. sākumam rakstītie avoti, kartogrāfiskais un ikonogrāfiskais materiāls.

2009. gadā atbilstīgi projekta mērķiem un uzdevumiem notika jaunu un maz zināmu vēstures avotu meklēšana un izpēte, kā arī vairāku vēstures norišu izvērtēšana mūsdienīgā skatījumā. Pētāmo jautājumu loks saistījās galvenokārt ar Kurzemes hercogistes vēsturi un 1812. gada kara notikumiem.

Muntis Auns risināja vairākus vēsturiskās demogrāfijas jautājumus, galveno uzmanību pievēršot Kurzemei. Veikti pētījumi, lai izzinātu iespējas, ko par Kurzemes mazpilsētu iedzīvotājiem (demogrāfiju, nodarbošanos u.c.) var sniegt baznīcas metriku grāmatas. Apkopoti dati par Ziemeļkurzemes lauku iedzīvotāju ģimeni un tās tipiem 18. gs. beigās. No metodoloģiskā viedokļa izvērtētas dažas problēmas, kas saistītas ar 1797. gada iedzīvotāju revīzijas sarakstos ietvertās informācijas analīzi, jo sarakstu sastādītāji gan bija sekojuši oficiālām instrukcijām par revīzijas veikšanu, taču šīs instrukcijas dažādi interpretējuši.

Turpinot kādreizējā Rīgas arhibīskapijas Līvu gala vēsturiskās ģeogrāfijas jautājumu izpēti, lokalizēti vairāki Livonijas laika dokumentos minētie ciemi, kuru precīza atrašanās vieta līdz šim nebija zināma.

Margarita Barzdeviča pētīja Kurzemes hercogistes iedzīvotāju ikdienas dzīves jautājumus. Pētījumos izmantoti 17. gs. un 18. gs. sākuma baznīcu vizitāciju protokoli (šādā aspektā Latvijas historiogrāfijā līdz šim analizēti galvenokārt 18. gs. otrās puses un 19. gs. vizitāciju protokoli). 17. gs. un 18. gs. pirmās puses dokumenti uzskatāmi parāda, kā tolaik baznīcas mācības un reliģisko rituālu ietekmē mainījies vienkāršo iedzīvotāju ikdienas dzīves ritms, brīvā laika pavadīšana un ģimenes godu norise. Tomēr baznīcu vizitāciju protokoli kā avoti vairāk raksturo tās ikdienas dzīves jomas, kam bija pievērsta pastiprināta baznīcas interese, tādēļ turpmākajos pētījumos iekļaujamas arī citas avotu grupas.

Tika vākts un apkopots materiāls par to, kā 18. gs. sākumā Rīgā izplatījās informācija par karadarbības norisi Lielā Ziemeļu kara laikā, īpaši pievēršoties šā temata atspoguļojumam Rīgas mērnieka E. Tolksa dienasgrāmatā.

Mārīte Jakovļeva turpināja pētījumus par Kurzemes hercogisti Lielā Ziemeļu kara laikā. Zinātniskajā apritē ieviesti jauni, līdz šim nepētīti dokumenti (zviedru militārās pavēlniecības sarakste, virsnieku ziņojumi, vietējo iedzīvotāju liecības u. c.) par militārām operācijām, kas norisinājās Kurzemes hercogistē un tuvējos Lietuvas dižkunigaitijas pierobežas rajonos. Aplūkots arī Kurzemes hercogistes faktors tā laika Eiropas lielvalstu – Zviedrijas, Krievijas, Polijas-Lietuvas un Brandenburgas-Prūsijas – attiecībās.

Anita Čerpinska turpināja darbu pie disertācijas „Rīgas nozīme Krievijas impērijas aizsardzības sistēmā 1812. gada karā” un publicēja par šo tematu vairākus zinātniskus rakstus. Izmantojot ES kvalitātes atbalsta pasākumu līdzekļus doktorantiem, pētīti avoti Prūsijas kultūras mantojuma valsts arhīvā Berlīnē.

Noslēdzoties projekta īstenošanas 1. posmam, ir pārāgri spriest par tā rezultātiem plašākā kontekstā. Ir iegūtas gan jaunas faktoloģiskas, gan metodoloģiskas atziņas. Pētāmo tematu pilnīgākai izpētei nepieciešamas studijas ārvalstu arhīvos un bibliotēkās, kā arī veidot 21. gadsimta tehnoloģiskajām iespējām atbilstīgas datu bāzes, taču to liedz līdzšinējais projekta finansējums.

Uzstāšanās konferencēs 2009. gadā

1. Auns M. Rīgas arhibīskapijas Līvu gala apdzīvotība un iedzīvotāju etniskā piederība Livonijas laikā. Starptautiska konference „Pa somugru pēdām Baltijas jūras krastā” Turaidas muzejrezervātā 2009. g. 23. aprīlī.
2. Čerpinska A. Krievijas impērijas Baltijas guberņu aizsardzības plānošana 1810.–1812. gadā”. Daugavpils Universitātes XIX zinātniskie lasījumi (starptautiska konference) 2009. gada 29. 30. janvārī.

- Jakovļeva M. Das Herzogtum Kurland im Grossen Nordischen Krieg 1700–1710. Baltijas vēsturnieku komisijas starptautiska konference Getingenē (Vācijā) 2009. gada 6.–7. jūnijā (62. Baltisches Historikertreffen in Goettingen).

Recenzijas un apskati

- Auns M. *Zeme, vara un reliģija viduslaikos un jaunajos laikos Baltijas jūras reģionā*. // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. Nr. 3. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2009., 190.–191. lpp.
- Auns M. *Oberländer, E., Keller, V. (Herausg.). Kurland. Vom polnisch-litauischen Lehnsherzogtum zur russischen Provinz. Dokumente zur Verfassungsgeschichte 1561-1795*. Ferdinand Schöning: Paderborn, München, Wien, Zürich, 2008. // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. Nr. 4. 2009., 193.–194. lpp.
- Barzdeviča M. Ziemeļu kara (1700–1721) atcerei veltītā konference Mogiļovā. // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. Nr. 2. 2009, 173.–175. lpp.
- Jakovļeva M. *Barzdeviča M., Miklāva I. Ķīpsala*. Rīga : Apgāds “Zelta grauds”, 2008. 96 lpp. // Latvijas Arhīvi. Nr. ½. 2009, 214.–216. lpp.

Publikācijas 2009. gadā

- Auns M. The Livs in Livonia in the Middle of the 16th century // Alenius K., Honkala A., Wunsch S. (eds.). *On the Eastern Edge of the Baltic Sea. Borders and Integration in the History of the Fenno-Baltic Region (Studia Historica Septentrionalia, 58)*. Rovaniemi, 2009, p. 29.–37.
- Auns M. Turaidas un Krimuldas novada apdzīvotība un iedzīvotāju etniskā piederība Livonijas laikā // *Pa somugru pēdām Baltijas jūras krastā. Turaidas muzejrezervāts*, 2009, 53.–58. lpp.
- Черпинска А. Война 1812 г. в прибалтийско-немецкой исторической литературе (XIX- начало XX в.) // *Россия и Балтия. В. 5. Войны, революции и общество*. М. : Наука, 2008, с. 32–39 [iznāca 2009. g. sākumā].
- Черпинска А. Бой при Гросс-Экау // *Эпоха наполеоновских войн: люди, события, идеи. Материалы XI Международной научной конференции*. Москва : Кучково поле, 2008, с. 163–174 [iznāca 2009. g. sākumā].
- Čerpinska A. Kauja pie Ķekavas 1812. gada 1. (22.) augustā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. Nr. 1. 2009, 33.–52. lpp.
- Čerpinska A. Vēstures notikumu attēlojums 19. gs. sākuma politiskajā karikatūrā (Napoleona karu piemērs) // *Vēsture: avoti un cilvēki. Daugavpils Universitātes Humanitārās fakultātes zinātnisko lasījumu materiāli. Vēsture XII. Daugavpils : Saule, 2009, 60.–66. lpp.*
- Jakovļeva M. 1783. gada 10./21. maija Tirdzniecības un robežu konvencija starp Kurzemes hercogisti un Krieviju // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. Nr. 4. 2008, 55.–63. lpp. [iznāca 2009. g. sākumā]
- Jakovļeva M. Granice Księstwa Kurlandzkiego w epoce nowożytniej. Wybrane zagadnienia. [Kurzemes hercogistes robežas agrajos jaunajos laikos. Atsevišķas problēmas] // *Klio*. Nr. 11. 2008, s. 29–40. [Toruņas universitātes izdevums; iznāca 2009. g. Jūnijā.]

Latvia in the Early New Age and at the Beginning of the Modern Age (16th–19th cent.)

Summary

The research work within the project is aimed to acquire new source material concerning questions of the history of Latvia which are still scarcely investigated. In 2009, the main attention was payed to various questions of the history of the Dukedom of Curonia in the 17th–18th centuries, as well as to the war of 1812.

Keywords: Dukedom of Curonia, the Great Northern War, the War of 1812, historical demography.

Dr. h.vēst. **Jānis Bērziņš**
Dr. vēst. **Ēriks Jēkabsons**
Dr. vēst. **U. Krēsliņš**
Dr. vēst. **L. Lapa**
Dr. vēst. **A. Lerhis**
Dr. vēst. **Ineta Lipša**
Krājumu glabātāja **D. Millere**

Latvijas Universitāte, Latvijas vēstures institūts
e-pasts: lvi@lza.lv

Sabiedriski politiskās un ekonomiskās vēstures problēmas Latvijā 1900.–1940. g.

Anotācija

Projekts aptver zinātniski aktuālu nepētītu un mazpētītu Latvijas vēstures problēmu kompleksu 20. gadsimta sākumā (1900.–1940. g.).

Hronoloģiski projekta pirmajā daļā (1900.–1914. g.) iekļautas iekšpolitiskās un 1905. gada demokrātiskās revolūcijas un tās laikā radušos pirmo divu Krievijas Valsts domju darbības problemātikas vēstures izpēti Latvijas sabiedrības kontekstā. Problēma par latviešu līdzdalību Krievijas armijā pēc revolūcijas un Pirmajā pasaules karā. Projekta otrajā daļā (1918.–1940. g.) risināta problēma par latviešu piedalīšanos Krievijas pilsoņu karā un latviešu bijušo karagūstekņu un bēgļu atgriešanās jautājumi Latvijā (1920.–1921. g.). Turpināta latviešu pilsonisko organizāciju attīstības analīze parlamentārās demokrātijas apstākļos pirms 1934. gada apvērsuma, pēc pilsonisko partiju slēgšanas un demokrātisko problēmu izpēti laikposmā līdz 1940. gadam. Pētītas Latvijas Republikas ārējā tirdzniecības un 20.–30. gadu sabiedriski tikumiskās problēmas.

Atslēgvārdi: 1905. gada vēsture, latvieši Krievijas armijā, karagūstekņu un bēgļu atgriešanās, latviešu politiskās organizācijas, ārējā tirdzniecība, sabiedrības tikumi.

Pētījuma mērķis

Pētniecībai izvirzītas Latvijas 20. gs. pirmās puses vēstures zinātniski aktuālākās un līdz šim nepētītās vai nepilnīgi pētītās problēmas, bez kuru dziļas pamatotas zinātniskās atklāsmes nav iespējams sniegt kompleksu izpratni par Latvijas vēsturi.

Mērķa sasniegšanas veids

2009. gadā projektā strādājošie zinātnieki pētīja projektā norādītās problēmas. Šī projekta izstrāde ir darbietilpīgs process – lai sasniegtu izvirzīto mērķi, jābalstās uz plašu pirmavotu bāzi. Pētniecības darbs vispirms balstās uz vēstures arhīvu fondu materiāliem: Latvijas Valsts vēstures arhīva, Krievijas Federācijas Valsts arhīva, Krievijas Valsts kara vēstures arhīva, Krievijas Valsts jūras kara flotes arhīva, Baltkrievijas Republikas Nacionālā arhīva, Igaunijas Valsts vēstures arhīva, Polijas Centrālā kara arhīva un Lielbritānijas valsts arhīva materiāliem. Ņemot vērā ļoti samazināto finansējumu, atskaites gadā nav izdevies apmeklēt ārzemju arhīvus. Plaši izmantota atiecīgo gadu statistikas un vietējie preses izdevumi latviešu, krievu un vācu valodā. Apgūti memuāri un vēstures literatūras klāsts.

1905. gada demokrātiskās revolūcijas kaujinieku kustības pētniecība, izmantojot līdz šim neapgūtus vēstures avotus, parāda, ka pētījumu loks aizvien paplašinās (**L. Lapa**). Pamatoti secināts, ka kaujinieku kustība neaprobežojās tikai ar atsevišķiem bruņotiem uzbrukumiem, kaut skaitliskā ziņā ievērojamiem. Kaujinieki bieži organizēja aktīvāko revolūcijas dalībnieku izceļošanu uz ārzemēm, bet mežabrāļi viņus apgādāja ar oriģinālu pagastu dokumentāciju.

Autorei izdevies atrast pierādījumus kaujinieku piedalīšanās mežabrāļu kustībā īpaši Jaunpils apkārtnē. Autore daudz uzmanības ir veltījusi apjomīgam līdz šim maz pētītu avotu materiālam par vienu no nopietnākiem notikumiem Piektais gada revolūcijā Latvijā – Kokneses, Skrīveru, Lielvārdes bruņoto cīņu, kuras laikā tika sagūstīti vācu muižnieki. Šajos notikumos piedalījās arī Rīgas Federatīvās komitejas kaujinieku grupa, kas centās tos ievirzīt radikālākā gultnē. Autore turpinājusi vēstures avotu materiālu izpēti par Latvijas sociāldemokrātu savienības un tās kaujinieku grupu darbību 1906. gadā. Izdevies rekonstruēt tās sagrāves cēloņus 1906. gada rudenī.

Pētīta Valsts domes ietekme demokrātiskās revolūcijas laikā Latvijas sabiedrībā (**J. Bērziņš**). Ar Valsts domes radīšanu Krievijas impērijā politiskās iekārtas īstena modernizācija netika veikta. Latvijas teritorijas iedzīvotāji pret Valsts domi ieņēma nogaidošu attieksmi. Par I Valsts domes deputātiem no Latvijas etnogrāfiskās teritorijas ievēlēja septiņus pārstāvjus, kas bija politiski mēreni sabiedriski darbinieki. Latvijas deputāti formāli pieslēgās Krievijas konstitucionāli demokrātiskās partijas deputātu frakcijai. Starp domes deputātiem tika meklēti sabiedrotie, kas atbalstītu domu par Baltijas provinču attīstības savdabību, par to autonomijas izveidi un tai pieņemamu agrārā jautājuma risinājumu. Sadarbojās ar domē izveidoto autonomistu grupējumu. Latvijas deputātu lielākā daļa uzstājās par karastāvokļa atcelšanu, soda ekspedīciju izvešanu no Baltijas, nāves soda atcelšanu un visu privilēģiju iznīcināšanu. Pašas svarīgākās aktivitātes I Valsts domē deputāti saistīja ar agrāro jautājumu. Latvijas deputātiem nepieņemams bija Krievijas kadetu piedāvātais agrārā jautājuma risinājums un trudoviku grupas agrārais likumprojekts. Par agrāro jautājumu no septiņiem Latvijas I Valsts domes deputātiem uzstājās seši. Runās tika

sniegts kritisks agrārā stāvokļa izvērtējums Baltijā un piedāvāta pārdomāta tā risinājuma programma. Deputātu darbības vērtējums Latvijas sabiedrībā bija atšķirīgs atkarībā no vērtētāja politiskajiem uzskatiem. I Valsts domes Latvijas deputātu darbība saistās ar mūsu tautas pārstāvju parlamentārās aktivitātes pirmajiem aizsākumiem, un šī, lai arī ļoti ierobežotā, parlamentārisma dzīves skolas nozīme Latvijas turpmākajā politiskajā dzīvē nav noliedzama. Joprojām tiek pētīts temats par latviešu karavīru piedalīšanos Krievijas armijā un līdz šim neatsegtais vēstures jautājums par latviešu karagūstekņiem un bēgļiem un to atgriešanos Latvijā 1919.–1921. gadā (**Ē. Jēkabsons**). Tiek apgūta sarežģīta avotu bāze, kura izmētāta pa daudzām avotu krātuvēm, par latviešiem cariskās Krievijas armijā līdz 1905. gada demokrātiskās revolūcijas un pēc tās. Tas attiecas pat uz nedaudz vairāk pētīto Pirmo pasaules karu, taču arī vienīgi runājot par latviešu strēlnieku vienībām, kurās bija iesaistīta tikai neliela daļa no Krievijas armijā dienošajiem latviešiem. Līdzīgs darbs turpināts par latviešu piedalīšanos Pilsoņu karā Krievijā pretlielniecisko spēku sastāvā.

Atskaites laikā autors galveno uzmanību ir pievērsis jautājumam par latviešu gūstekņu un internētajiem sarkanarmiešiem Vācijā 1919.–1921. gadā. Pētot gūstekņu nometnes Vācijā, secināts, ka lielākā daļa Pirmā pasaules kara latviešu gūstekņu atgriezās Latvijā 1918. gada novembrī, taču dažādu iemeslu dēļ Vācijā bija palikuši vismaz 5000 latviešu. Pateicoties Latvijas valdības darbībai, no tiem 1919. gadā izdevās uz dzimteni vēl nosūtīt ap 3000 latviešu karagūstekņu. No Vācijā internētajiem ap 2000 latviešiem, Sarkanās armijas bijušajiem karavīriem, ar enerģisku Latvijas iestāžu atbalstu dzimtenē atgriezās ap 1300, taču daudzi piespiedu kārtā vai ar pašu piekrišanu tika izvesti uz padomju Krieviju. Pētniecības rezultātā atsegta latviešu gūstekņu jautājuma risināšanas komplikētība Latvijas valsts finansiālā trūkuma un politisko sarežģījumu laikā. Raksturotas iestādes un personas, kas iesaistījās šī valstiskā jautājuma kārtošā.

Tiek turpināta latviešu politisko organizāciju attīstības un to sabiedriski politiskās lomas izpēte (**U. Krēsliņš**). Autors ir izsekojis latviešu pilsonisko partiju attīstībai no 1922. līdz 1934. gadam – dibināšanai, reģistrācijai, nosaukumu maiņai un darbības pārtraukšanai. Analizēta partiju vadītāju struktūra: vecums, izglītība, profesionālā darbība u. c. Atsegti partiju organizāciju veidošanās principi kā personīgā paziņšanās, citas korporatīvās saites un kopējās biznesa un darba intereses. Autors svarīgu vietu ierāda partiju un sabiedrības attiecību analīzei, skatot, no vienas puses, kā partijas izturas pret sabiedrību (reakcija uz sabiedrības prasībām, politiķu pieejamība sabiedrībai), no otras puses, kā sabiedrība izturas pret partijām (sabiedrības atbalsts partiju ierosinātām politiskām iniciatīvām, partiju preses abonentu un tirāžu skaits). Tiek analizēti partiju ideoloģiskie uzskati īpaši 1930. gadu sākumā ekonomiskās krīzes laikā, pētīta latviešu pilsonisko partiju loma Latvijas likumdošanas aktu pieņemšanā un Latvijas politiskajos procesos. Autors mēģina analizēt iemeslus, kāpēc Latvijas sabiedrība nepilnu piecpadsmit gadu laikā no politiski aktīvas sabiedrības pārvērtās inertā un vienaldzīgā cilvēku kopībā, kas pieņēma 1934. gada 15. maija apvērsumu.

Atskaites gadā noskaidrotas un iztirzātas Latvijas valsts ārējās tirdzniecības pamatiezīmes un pamattendences autoritārā posma sākumā (1934.–1936. g.) (**A. Lerhiss**). Noskaidrots, kādā veidā situācija starptautiskajās tirdznieciskajās attiecībās starp valstīm ietekmēja Latvijas ārējos ekonomiskos sakarus. Latvijas ārējai tirdzniecībai joprojām bija noteicošā loma Latvijas ārējo maksājumu bilancē. Vislielākās labvēlības principa nomaīņa ar reciprocitātes principu starptautiskajos ekonomiskajos līgumos ietekmēja arī Latvijas valdības nostāju, kura noslēdza vairākus kompensācijas līgumus ar ārvalstīm. Analizēta Latvijas eksportklauzulas prakse, tās atšķirīgās iezīmes no citu valstu eksportklauzulas prakses.

Autors parāda, ka pēc 1934. gada 15. maija autoritārā režīma apstākļos zināmā mērā tika konsolidēta Latvijas valdības ārējās tirdzniecības politika. Tomēr politiskā režīma izmaiņām nebija noteicošā loma ārējās tirdzniecības politikas pārkārtošanā un nostiprināšanā, jo starptautiskajā tirdzniecībā vispasaules ekonomiskās krīzes seku dēļ izplatījās vispārēja valstu tirdznieciskās norobežošanās, protekcioniskas pieejas un autarkijas tendence, kā arī valstu regulējošā loma tirdzniecībā un ekonomikā vispār, veltot pastiprinātu uzmanību tirdzniecības bilances līdzsvarošanai. Ar minētajām tendencēm bija jārēķinās arī Latvijai. Parādīti Latvijas valdības galvenie pasākumi ārējās tirdzniecības jautājumu kārtošā. Sniegts faktoloģisks materiāls gan par Latvijas 1934.–1936. gada ārējās tirdzniecības vispārējiem rādītājiem, gan raksturots divpusējās starpvalstu tirdzniecības stāvoklis un eksports – imports starp Latviju un citām valstīm.

Gūti panākumi, pētot sabiedrisko tikumību Latvijā no 1918. līdz 1940. gadam (**I. Lipša**). Analizētas divpadsmit sociālās parādības – ārlaulības bērni, aborti, homoseksualisms, nekaunīga izturēšanās, prostitūcija un saslimstība ar veneriskajām slimībām, pašnāvības, pornogrāfijas izplatīšana, alkoholisms, narkomānija, azartspēļu spēlēšana, ubagošana, cietsirdīga izturēšanās pret dzīvniekiem. Izpētīti sociālie procesi un mijiedarbības, pievēršot uzmanību dažāda veida piemēriem, caur kuru prizmu skaidrāk redzamas laikmeta īpatnības un cilvēku domāšanas savdabība. Analizēts vēsturiskais konteksts, kas ietekmēja sabiedriskajai tikumībai piederošo sociālo parādību determinētību. Pētīti cilvēku priekšstati par sabiedrisko tikumību un to veidojušajām sociālajām parādībām, kā arī minēto priekšstatu formulēšanā izmantotā retorika. Analizētas sabiedriskās tikumības normas, sociālās parādības un valsts politika to savstarpējā mijiedarbībā.

Pētniece I. Lipša 2009. gadā par pētāmo problemātiku aizstāvēja promocijas darbu „Sabiedriskā tikumība Latvijā 1918.–1940. g.” un sākusi darbu pie monogrāfijas sagatavošanas.

Projekta zinātniskais kolektīvs ir piedalījies augstskolu pedagoģiskajā darbā, publicējis desmitiem populārzinātnisku rakstu un ar jaunākajām zinātniskajām atziņām uzstājies valsts radiofonā.

2009. gada pētniecības darbs ir devis pozitīvus rezultātus. Tomēr projekta trūcīgais finansējums nav ļāvis zinātniekiem strādāt ārzemju arhīvos un ir kavējis pētniecību.

Uzstāšanās vietējās un ārzemju starptautiskās konferencēs

1. Jēkabsons Ē. Doświadczenie totalitaryzmu na Łotwie. Viļņas universitātes un Poļu institūta Viļņā starptautiska konference „Vidurio Europos vieta ir vaidmuo kontinentos istorijoje”. Viļņa, 2009. gada 10.–11. februāris.
2. Jēkabsons Ē. Współpraca aizsargów lotwy ze Związkiem Strzeleckim w Polsce i Šaulisami Litwy. Kauņas universitātes un Lietuvas Strēlnieku savienības starptautiska konference „Lietuvos Šiaulių sajunga: Praeitis, dabartis, ateitis.” Kauņa, 1909. gada 7. maijā.
3. Jēkabsons Ē. Bermontiādes pētniecības iespējas. Latvijas kara muzeja starptautiska konference „Bermontiāde: avoti, notikumi, cilvēki”. Rīga, 2009. gada 8. oktobrī.
4. Krēsliņš U. 2009. gada 14.–15. maijā Šauļu universitātes Humanitārās fakultātes rīkotajā starptautiskajā konferencē „Vārds kultūrā” referāts „Reichsapfel. Derzava”.
5. Lipša I. 2009. gada 29.–30. janvārī starptautiskā konference „Daugavpils universitātes Humanitārās fakultātes XIX zinātniskie lasījumi” Daugavpilī, referāts „Kas tūs taidis par putnu ciwillauleiba?”: attieksme pret Lauļību likumu Latgalē 1920.–1928.
6. Lipša I. 2009. gada 8. oktobrī starptautiskajā konferencē „Bermontiāde: avoti, notikumi, cilvēki” Rīgā, referāts „Satraukums par seksuālo normu sairumu Latvijas Atbrīvošanās cīņu laikā (1918.–1920.).

2009. gada laikā projekta pētnieki ir publicējuši šādus svarīgākos zinātniskos darbus

Monogrāfijas:

1. Bērziņš J. Latvijas rūpniecības strādnieku sociālais portrets 1900–1914. R., 2009, 335. lpp.

Dokumentu krājums:

2. Jēkabsons Ē. Polijas ārējā politika 1918.–1937. gadā: vēstures avotu krājums – „Vēstures avoti augstskolai”. R., 2009, 255. lpp.

Zinātniskie raksti:

3. Bērziņš J. Pirmās valsts domes vēlēšanu ietekme Latvijas sabiedrībā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls (Turp. LVIŽ). Nr. 3. 2009, 71.–92. lpp.
1. Jēkabsons Ē. Latviešu karagūstekņi un internētie sarkanarmieši Vācijā 1919.–1921. gadā // LVIŽ. Nr. 2. 2009, 50.–79. lpp.
2. Jēkabsons Ē. Oficieri latishi v Rossijskoj armii. Vtoraja polovina XIX v. – 1907. g. // Inteligencija v mnogonacionalnoj imperiji: russkije, latishi, njemci. XIX – nachalo XX v. Moskva : Institut Vsjeobshej istoriji RAN, str. 67–127.
3. Jēkabsons Ē. Latvieši Sarkanās armijas un Iekšlietu tautas komisariāta vadībā Padomju Savienībā 1921.–1938. gadā // Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. X. R., 2009, 173.–222. lpp.
4. Krēsliņš U. Zināšanu sabiedrība. Kādu zināšanu.? // Liepālas Universitāte. Sociālo zinātņu katedra un vadībzinātņu katedra. Sabiedrība un kultūra: rakstu krājums. X. Liepāja, 2008, 393.–403. lpp.
5. Krēsliņš U. Političeskoje razvitije Latvii v 20 veke: ot „demokratiji vzgladov” i avtoritarizma k „demokratii deņeg” // Acta Humanitarica Universitatis Saulensis. Mokslo tarbai. T.7. 2008, p. 35–43.
6. Lapa L. Vēstures avota sagatavošana publikācijai: Eduarda Bīriņa atmiņas // LVIŽ. Nr. 2. 1909, 128.–134. lpp.
7. Lapa L. Mežabrāļi Vidzemē 1906. gadā // LVIŽ. Nr. 4. 71.–91. lpp.
8. Lerhis A. Rec. Par grām.: Polijas ārējā politika 1918. – 1937. gadā. Vēstures avotu krājums // Sast., tulk. un komentē. Ē. Jēkabsons. Rīga, 2009, 256. lpp. (Sērija „Vēstures avoti augstskolai” ,5. sēj.) // LVIŽ. Nr. 3. 2009, 198.–199. lpp.
9. Lipša I. Promocijas darba „Sabiedriskā tikumība Latvijā 1918. – 1940. gads”. Kosavilkums (saīsināts) // LVIŽ. Nr. 3. 2009, 166.–174. lpp.
10. Lipša I. „Sabiedriskā tikumība Latvijā 1918.–1940. gads”. Promocijas darba kopsavilkums. Rīga : LU Vēstures un filozofijas fakultāte, Latvijas un Austrumeiropas jauno un jaunāko laiku vēstures katedra., 2009, 53. lpp.
11. Lipša I. Sabiedriskā tikumība Latvijā demogrāfisko problēmu aspektā 1918.–1940. // LVIŽ. Nr. 1. 2009, 55.–78. lpp.
12. Lipša I. 20. gs. 20.–30. gadu modernitāte un sabiedriskā tikumība Latvijā: kokainisma aspekts // Vēsture; avoti un cilvēki. Humanitārās fakultātes XVII starptautisko zinātnisko lasījumu materiāli. Daugavpils Uuniversitāte. Daugavpils : Daugavpils universitātes apgāds „Saule”. 2009, 177.–184. lpp.
13. Lipša I. Die Eringerungen eines lettischen Historikers und das kollektive Gedachtnis // Forschungen zur baltischen Geschichte. Nr. 4. 2009. S. 268–272.

Internetā:

14. Jēkabsons Ē. A. History of Polish – Latvian Relations (1 autorloksne). Tas pats arī poļu un ukraiņu valodā: Pieejams: <http://www.wyklady.ekpu.lublin.pk/e/jekabsons.html>
15. Jēkabsons Ē. The Political Involvement of the Polish Nobility of Latgalia (former Polish Livonia) in the First Quarter of the Twentieth Century. (1,5 autorloksnes). Tas pats arī poļu un ukraiņu valodā. Pieejams: <http://www.wyklady.ekpu.lublin.pl/e/jekabsons.html>

Projektā strādājošie zinātnieki bez minētajām zinātnisko rakstu publikācijām, „Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls” redakcijā iesnieguši sešus zinātnisko rakstu manuskriptus.

Socially Political and Economical Problems of history in Latvia 1900–1940

Summary

This project covers a large set of problems in the Latvian history at the beginning of 20th century (1900–1940). Until now there has not been many historical documents available and the quality of the existing ones are very poor. The first chapter of this project covers the interior politics of Latvia between the 1900–1914 and problems involving the democratic revolution of the 1905. Second chapter (1918–1940) looks at problems related to the return of the war hostages and refugees back to Latvia. This chapter also analyses the development of the Latvian political organizations in newly created parliamentary democracy of Latvia. In the addition to the above mentioned, this part also describes the external trade of the Republic of Latvia as well as the problems related to the mortality between 1920 and 1940. It took several years of hard work in order to complete this research project.

Keywords: History of the year 1905, Latvians in Russian Army, Return of war hostages and refugees, Latvian political organizations, External trade, Morality of the society.

Dr. vēst. **Guntis Gerhards**
Dr. biol. **Māris Zunde**
Bak. vēst. **Madara Petrova**
Bak. vēst. **Aija Vilka**
Natālija Smotrova
Irēna Šmerliņa

LU aģentūra LU Latvijas vēstures institūts
Akadēmijas laukums 1, Rīga, LV-1050,
e-pasts: guntis.gerhards@inbox.lv

Latvijas 13.–18. gadsimta kultūrvēsturiskā mantojuma dendrohronoloģiskā un bioarheoloģiskā izpēte

Anotācija

Latvijas kultūrvēsturiskais mantojums ir daļa no Eiropas un pasaules kopīgā kultūras mantojuma. To veido arheoloģijas, pilsētībūvniecības, arhitektūras, mākslas, vēstures u. c. pieminekļi. Latvijas valsts 2003. gadā, pievienojoties Eiropas konvencijām par arhitektūras un arheoloģisko mantojumu, apņēmas nodrošināt ne tikai šī mantojuma saglabāšanu, bet veikt arī tā zinātnisko izpēti. Projekta gaitā kultūras mantojuma izpēte tika veikta, pamatojoties uz dendrohronoloģiskās un bioarheoloģiskās izpētes datiem.

Atslēgvārdi: kultūrvēsturiskais mantojums, dendrohronoloģija, bioarheoloģija, Latvija.

Pētījuma mērķis ir, balstoties uz dendrohronoloģiskajiem un bioarheoloģiskajiem datiem, sniegt jaunas zinātniski pamatotas atziņas par Latvijas 13.–18. gs. kultūrvēsturisko mantojumu, vidi un tās ietekmi uz iedzīvotāju dzīves kvalitāti, sekmēt dendrohronoloģijas un bioarheoloģijas nozaru attīstību Latvijā. Pētījuma uzdevums 2009. gadā bija Cēsu 13.–14. gs. un Rīgas vecpilsētas koka senceltņu paraugu sagatavošana, gadskārtu mērīšana, datu analīze un absolūtā datēšana; Latvijas teritorijas 13.–17. gs. iedzīvotāju bioarheoloģiskā izpēte.

Mērķa sasniegšanas veids ir arheoloģiskajos izrakumos iegūtās vēsturiskās koksnes izpēte un antropoloģiskā materiāla bioarheoloģiskā analīze, vides ekoloģisko, saimnieciski ekonomisko, kulturālo un sociālo faktoru ietekmes noteikšana uz iedzīvotāju dzīves kvalitāti, atsedzot atsevišķu vēsturisko laikmetu tendences; dendrohronoloģisko un bioarheoloģisko pētījumu datu salīdzināšana ar vēstures avotiem. Pētījumi veikti saskaņā ar starptautiski atzītu metodiku bioarheoloģijā (*Standards for Data Collection from Human Skeletal Remains*). Dendrohronoloģijā tika pielietota datu apstrādes un datēšanas datorprogramma "Sakore", kā arī plaši izplatītās specializētās programmas „Cofecha”, „Arstan” u. c.

Mērķa realizācijai izmantoti LU aģentūras LU Latvijas vēstures institūta Dendrohronoloģijas laboratorijā un Bioarheoloģisko materiālu krātuvē esošo kolekciju materiāli.

Ievads

Dendrohronoloģija ir zinātnes nozare, kas pēti un datē koku gadskārtas, to struktūrā ietvertu informāciju izmantojot gan vides, gan vēstures izpētes problēmu risināšanā. Praksē to galvenokārt izmanto senās ģeoloģiskās, arheoloģiskās un arhitektoniskās koksnes precīzai datēšanai (ar precizitāti līdz vienam gadam), kā arī koku augšanu visbūtiskāk ietekmējušo ekoloģisko faktoru iedarbības noteikšanai un izpētei. Dendrohronoloģija ir relatīvi jauna zinātnes nozare, kas pasaulē īpaši attīstījusies pēdējos 20–30 gados līdz ar informācijas tehnoloģijas un datu apmaiņas iespēju strauju attīstību un uzlabošanu. Mūsdienās tā attīstījusies par tipisku starpdisciplināru zinātnes nozari, kuras gūto informāciju izmanto daudzās zinātnes nozarēs un apakšnozarēs: arheoloģijā, arhitektūras un mākslas vēsturē, ģeomorfoloģijā, klimatoloģijā, ekoloģijā, mežsaimniecībā, radioaktīvā oglekļa ¹⁴C datēšanas metodes pilnveidošanā, fizikā, proti, stabilo izotopu analīzē, ģeoloģijā, ģeogrāfijā, glacioloģijā, bioloģijā. Katras valsts dendrohronologu pienākums ir, izstrādājot un uzkrājot lokālas nozīmes dendrohronoloģisko informāciju, dot ieguldījumu globālā dendrohronoloģisko datu (hronoloģiju) tīkla izveidē, tā sekmējot arī starptautiska mēroga vairāku citu zinātnisko pētījumu izpildi.

Bioarheoloģija kļuvusi par vienu no galvenajiem pētniecības virzieniem antropoloģijā. Ar bioarheoloģiju saprot arheoloģiskajos izrakumos iegūto cilvēka skeleta kaulu (antropoloģiskā materiāla) vispusīgu analīzi, pēc kuras iespējams rekonstruēt seno iedzīvotāju dzīvesveidu un raksturot tā kvalitāti. Cilvēka un vides mijiedarbības temats tiek pētīts daudzās pasaules valstīs. Uzkrāts milzīgs fakto materiāls par dažādu vēsturisko laikmetu iedzīvotājiem un viņu dzīves apstākļiem. Bioarheoloģija ir integrēta zinātne, kas plaši izmanto citu humanitāro, tehnisko un dabas zinātņu sasniegumus. Latvijā bioarheoloģiskie pētījumi tiek veikti pēdējos desmit gados.

Projekta uzdevumi:

- 1) kultūrvēsturisko objektu datēšana, dendrohronoloģisko skalu izstrādāšana;
- 2) senās koksnes paraugu un dendrohronoloģisko datu uzglabāšana, datu bāzes veidošana;

- 3) Latvijas iedzīvotāju bioarheoloģiskā izpēte, skaidrojot vides ekoloģisko, saimnieciski ekonomisko u. c. faktoru ietekmi uz iedzīvotāju fizisko attīstību, saslimstību, demogrāfiju u. c.
- 4) iedzīvotāju bioarheoloģisko datu bāzes veidošana;
- 5) projektā iegūto datu iekļaušana zinātniskajā aprītē publikāciju, referātu, studiju kursu veidā.

Pateicoties veiktajiem plašajiem arheoloģiskajiem izrakumiem, LU Latvijas vēstures institūta Dendrochronoloģijas laboratorijas un Bioarheoloģijas krātuves fondos savākts unikāls vēsturiskās koksnes un antropoloģiskais materiāls, kas var sniegt informāciju par dažādiem kultūrvēsturiskiem objektiem, apkārtējo vidi un senajiem iedzīvotājiem. Pētījumi dendrochronoloģijā un bioarheoloģijā Latvijā tiek veikti tikai LU Latvijas vēstures institūtā. Latvijā līdz šim izstrādātas priedes gadskārtu hronoloģijas, kas attiecas uz laikposmu no 13. līdz 20. gadsimtam. Taču vairumā gadījumu šeit izstrādātās hronoloģijas attiecas uz priedēm, kuras nav augušas Latvijas teritorijā, bet to kokmateriāli pa Daugavu (līdz Rīgai) atpludināti no tās augšteces baseina Krievijas rietumu daļā vai no Dņepras baseina Baltkrievijā un Ukrainas ziemeļu daļā. Līdz ar to kultūrvēsturisko objektu sekmīgai datēšanai un jautājumu skaidrošanai, kas saistīti ar Latvijas teritorijā augušo būvkoku eksporta vēsturi, kā arī klimatisko faktoru pārmaiņu dinamikas izpēti, līdz šim trūkst vai ir kvantitatīvi un kvalitatīvi nepietiekami izstrādātas ilggadīgās gadskārtu reģionālās hronoloģijas, kas attiektos uz senajiem vietējās izcelsmes kokmateriāliem. Tas noteica nepieciešamību turpināt darbu pie Latvijas priedes, egles un ozola gadskārtu ilggadīgo absolūto hronoloģiju, pilnveidojot Latvijas dendrochronoloģisko un klimatisko faktorus raksturojošo datu bāzi.

Līdzšinējos pētījumos izvērtēta Latvijas paleoantropoloģisko materiālu izmantošanas iespējas bioarheoloģisko pētījumu veikšanā. Iegūtie rezultāti parādīja šāda veida pētījumu zinātnisko nozīmīgumu Latvijas un Eiropas vēstures pētniecībā, kā arī apliecināja, ka nepieciešams uzsākt Latvijas iedzīvotāju bioarheoloģisko izpēti turpināt.

Galvenie rezultāti: pārskata periodā *dendrochronoloģijā* (M. Zunde; M. Petrova)

- 1) veikta Cēsīs, Rožu laukumā atklāto 13. gs. koka senceltņu koksnes paraugu gadskārtu mērīšana, to datu apstrāde un analīze, laikrindu sagatavošana, šķērsdatēšana un absolūtā datēšana. Izstrādāta priedu gadskārtu absolūtā hronoloģija 11.–13. gadsimtam. Tas ir nozīmīgs rezultāts, jo deva iespēju būtiski pagarināt līdzšinējo Latvijas priedes gadskārtu absolūto hronoloģiju, kas līdz šim attiecās uz laikposmu no 14. līdz 20. gadsimtam.
- 2) veikta 1998. gadā Rīgā, Grēcinieku ielā 11/13 atsegtās koka senceltnes būvelementu absolūtā datēšana un lokālās gadskārtu absolūtās hronoloģijas izstrādāšana 12.–13. gadsimtam. Iegūtie dati papildinās informāciju par Senās Rīgas apbūvi. Plānotie mērķi un uzdevumi 2009. gadā sasniegti, taču jāpiebilst, ka finanšu resursi bija nepietiekami. Šī iemesla dēļ pētījumus nevar realizēt ar vēl lielāku, potenciāli iespējamu produktivitāti, jo uzdevumi veicami, strādājot nepilnu slodzi, ar nepietiekamu darbinieku sastāvu un ar daļēji novecojušu tehnisko bāzi. Līdz ar to nav iespējams uzturēt un attīstīt starptautisko sadarbību abpusēji līdzīgā zinātniskā līmenī. Turpmākais darbs tiek plānots šādos virzienos: Rīdzenes ielā 38 un Vaļņu ielā 48/50, kā arī Teātra ielā 5/7 atklāto Rīdzenes kādreizējo krastu stiprinājumu un vēsturisko celtnu koka konstrukciju būvelementu gadskārtu datu iegūšana un analīze, to laikrindu šķērsdatēšana un gadskārtu absolūto hronoloģiju sastādīšana. Rīgai atbilstīgās priedes gadskārtu absolūtās hronoloģijas un Latvijas dendrochronoloģisko datu bāzes pilnveidošana; Āraišu baznīcas torņa koka konstrukcijas būvelementu gadskārtu platuma datu un to laikrindu iegūšana un analīze, šīs konstrukcijas absolūtā datēšana; zinātnisko publikāciju sagatavošana par darba rezultātiem.

Bioarheoloģijā saskaņā ar 2009. gada darba plānu tika uzsākta Rīgas arheoloģiskajos izrakumos iegūtā antropoloģiskā materiāla inventarizācija, restaurācija (I. Šmerliņa), mērījumu veikšana (A. Vilka), statistiskā apstrāde (N. Smotrova) un paleopatoloģiskā izpēte (G. Gerhards). Pētījumā izmantots LU Latvijas vēstures institūta Bioarheoloģiskajā krātuvē esošais materiāls (Doma baznīcas kapsētas). Iegūtie rezultāti papildina mūsu līdzšinējos priekšstatus par Rīgas 13.–18. gadsimta iedzīvotājiem, viņu dzīves kvalitāti. Traumas un ievainojumi liecina, ka daļa iedzīvotāju, kas apbedīti Jaunielas kapsētā, iespējams, ir Rīgas pilsētas un Livonijas ordeņa karā kritušie un ievainotie. Paleopatoloģiskie dati norāda, ka pilsētas iedzīvotāji bijuši pakļauti pastiprinātai stresa ietekmei, kas saistāma ar viduslaiku vienkāršo sociālo slāņu rīdzinieku nelabvēlīgajiem dzīves apstākļiem (biežie kari, pārtikas trūkums un bads, slimības u. c.). Lai precīzāk izvērtētu šos procesus, nepieciešams Doma baznīcas kapsētu un citu Latvijas viduslaiku kapsētās gūtā antropoloģiskā materiāla salīdzinošs paleopatoloģiskais raksturojums. Pētījumu šajā virzienā paredzēts turpināt, jo, neskatoties uz vēsturiskajiem avotiem par biežajiem viduslaiku kariem, sērgām un badu, līdz šim apkopojoši pētījumi nav veikti.

Projektā tika izvērtēts arī 2009. gada arheoloģiskajos izrakumos iegūtais osteoloģiskais materiāls no paleopatoloģiskā viedokļa. Jelgavas Sv. Trīsvienības baznīcā apbedīto iedzīvotāju paleopatoloģiskās izpētes rezultāti liecina, ka ļoti daudziem indivīdiem no arheoloģiski fiksētiem apbedījumiem konstatētas skeleta kaula ārējās virsmas patoloģiskas izmaiņas – periosīts, kura izcelsmes cēlonis var būt infekcijas slimības, traumas un to komplikācijas, vielmaiņas traucējumi un vitamīnu trūkums. Vairākiem indivīdiem konstatēta cinga. Iespējams, ka cinga ir bijusi ļoti plaši izplatīta starp Jelgavas 17. un 18. gadsimta iedzīvotājiem, jo par to netieši liecina apbedīto iedzīvotāju zobu stāvoklis. Jelgavas iedzīvotājiem konstatēts augsts skeleta kaulu traumatisms. Taču tikai vienā gadījumā ievainojumi ir bijuši cilvēka nāves cēlonis. Vairākiem indivīdiem konstatēti labi sadzijuši kaulu lūzumi, kas liecina par salīdzinoši labu medicīnisko aprūpi. Pieaugušajiem raksturīgas mugurkaula jostas skriemeļu deformācijas, un vairākus konstatētas locītavu slimības: atrīti, deformējošas artrozes, infekciju izraisītas komplikācijas (septiskais artrīts). Mālpils baznīcas pamatu sanācījas un kriptas arheoloģiskās izpētes laikā iegūts antropoloģiskais materiāls galvenokārt no postītiem apbedījumiem, kas saistāms ar vismaz 50 indivīdiem. Kaulu

izpēte liecina, ka no visiem šeit konstatētajiem indivīdiem 55% ir bērni un pusaudži, kas norāda, ka krita ir bijusi kādas muižnieku dzimtas/dzimu kopējā atdusas vieta. Mālpils baznīcas antropoloģiskajā materiālā tika konstatēti ļoti neliels skaits skeleta traumu un ievainojumu.

2009. gadā pētījumā iegūti bioarheoloģiskie dati (demogrāfiskie, fiziskās attīstības, paleopatoloģiskie) ir ļoti nozīmīgi turpmākajiem Latvijas viduslaiku un jauno laiku iedzīvotāju dzīves apstākļu un kvalitātes pētījumos. 2010. gadā sadarbībā ar LU Bioloģijas fakultāti un Latvijas Biomedīcas pētniecības un studiju centru paredzēts uzsākt seno Rīgas iedzīvotāju DNS pētniecību. Tāpat tika turpināta Latvijas iedzīvotāju bioarheoloģiskās datu bāzes veidošana atbilstīgi pieņemtajiem starptautiskajiem standartiem, kas ir viens no galvenajiem priekšnoteikumiem, lai Latvijas pētnieku dati tiktu iekļauti starptautiskajās datu bāzes un būtu iespējams pretendēt uz starptautiskiem sadarbības projektiem un pētījumu grantiem. Tāpēc tika turpināta krātuves fondos esošo osteoloģisko kolekciju sistematizācija un vienota bioarheoloģisko datu elektroniska reģistra izveide. Ievadīti dati par Sēlpils (13.–17. gs.), Jelgavas (17.–18. gs.), Doma laukuma (13.–17. gs.) osteoloģisko materiālu. Iegūtie rezultāti par Doma laukuma osteoloģisko materiālu ievadīti starptautiskajā Eiropas iedzīvotāju bioarheoloģijas datu bāzē.

Projekta rezultātu zinātnisko lietderību nosaka tas, ka veiktie pētījumi pēc sava satura Latvijas mērogā ir unikāli: LU Latvijas vēstures institūts ir vienīgā institūcija Latvijā, kur tiek veikta kultūrvēsturiskā mantojuma dendrohronoloģiskā un bioarheoloģiskā izpēte. Līdz ar to tiek nodrošināta šo zinātņu nozaru pastāvēšana, to turpmāka ieviešana un attīstīšana, kā arī tajās gūto rezultātu praktiska pielietojamība Latvijā. Tiek iegūta, apstrādāta, pētīta un saglabāta nākamām paaudzēm zinātniskā informācija, kuras avoti ir vēsturiski un seni dabas objekti, kuri līdz mūsdienām ir saglabājušies vairs tikai relatīvi nelielā apjomā. To skaits neatgriezeniski turpina samazināties. Šo negatīvo procesu ir ievērojami paātrinājusi jau notikusī un joprojām notiekošā izteiktā urbanizācija, kā arī straujās cilvēku dzīves līmeņa un ar antropogēno ietekmi saistītās vides pārmaiņas. Līdz ar to projektā veiktie dendrohronoloģiskie un bioarheoloģiskie pētījumi nav pielīdzināmi konkrētiem, īslaicīgiem pētījumiem, bet tie ir zinātniski aktuālu, pastāvīgu un kompleksu pētījumu atsevišķi posmi, kuri jāturpina arī nākotnē. Dendrohronoloģiskajiem un bioarheoloģiskajiem pētījumiem ir izteikts starpdisciplinārs raksturs. To rezultāti ir turpmāk izmantojami gan humanitārās, gan eksaktās zinātnes nozarēs (arheoloģijā, etnogrāfijā, arhitektūras un mākslas vēsturē, ekoloģijā, ģeogrāfijā, ģeoloģijā, mežsaimniecībā, medicīnas vēsturē u. c.). Pētījumu rezultāti, kuri attiecināmi uz Latvijas teritoriju, ir būtisks ieguldījums Eiropas mēroga pētījumos, kuru mērķis ir vienota starptautiska standartizētu dendrohronoloģisko datu tīkla izveide. Šī datu sistēma tiek veidota, lai iegūtu pilnīgākus un objektīvākus dendrohronoloģisko datu salīdzināšanas un analīzes rezultātus, kas aptvertu pēc iespējas plašāku ģeogrāfisko telpu un ilgāku laikposmu. Latvijā veiktajiem dendrohronoloģiskajiem pētījumiem vietējā mērogā ir šāda primārā nozīme: tiek pastāvīgi pilnveidota dendrohronoloģisko datu un to absolūto hronoloģiju datu bāze (pilnveidošana attiecināma uz ģeogrāfisko telpu, laiku pagātnē, kā arī – uz koku sugām), kā arī vēsturiskās koksnes paraugu krājums; izmantojot izstrādātās gadskārtu absolūtās hronoloģijas, kuras kopumā attiecināmas uz aptuveni 1000 gadus ilgu laikposmu, tiek precīzi (līdz viena gada precizitātei) absolūti datētas no priedes koka būvētās vēsturiskās (arheoloģiskās, arhitektoniskās) koka konstrukcijas un to būvelementi, kā arī iespējama dabiski aprakto seno koka stumbru datēšana; izmantojot izstrādātās gadskārtu absolūtās hronoloģijas, uzsākta tālu pludināto, kā arī uz Rietumeiropas valstīm pagājušos gadsimtos eksportēto kokmateriālus sagādes rajona noteikšana; tiek pastāvīgi uzkrāts dendrohronoloģisko un dokumentāro datu materiāls pagātnes klimatiskos faktoros raksturojošo datu noteikšanai. Latvijā veiktajiem bioarheoloģiskajiem pētījumiem ir būtiska nozīme visas Eiropas seno iedzīvotāju izpētē. Projektā iegūtie dati par Rīgas 14.–18. gs. iedzīvotājiem iekļauti pasaules mēroga projektā „Global History of Health”. Publikāciju un referātu veidā rezultāti ieviesti starptautiskā zinātniskā apritē un nodrošina Latvijas pētnieku konkurētspēju zinātniski pētnieciskajā telpā.

Sadarbība ar citiem projektiem un programmām:

1. LZP grants Nr.09.1492 „Materiālās un garīgās kultūras attīstības tendences Latvijā 9.–12. gs.”, sadarbība norisinājās saistībā ar arheoloģiskajos izrakumos iegūtā antropoloģiskā materiāla analīzi (G. Gerhards);
2. Valsts pētījumu programma „Letonika: pētījumi par vēsturi, valodu un kultūru”. Sadarbības rezultātā publicēti 2 raksti, nolasīti 3 referāti starptautiskās zinātniskās konferencēs Latvijā un ārzemēs (G. Gerhards, M. Zunde);
3. Dalība starptautiskā projektā „A history of health in Europe from the Paleolithic era to the present” (U.S. National Science Foundation, projekta vadītājs prof. R. Steckel, Ohaijo Universitāte, ASV), sadarbības rezultāts: 11 publikācijas, 14 referāti, projekta datu bāzē ievadīti dati par Rīgas Doma laukuma bioarheoloģisko materiālu (G. Gerhards).

Sadarbība ar citām zinātniskajām un kultūras institūcijām

1. Sadarbība ar Viļņas Universitātes Medicīnas fakultāti (prof. R. Jankausks). Zinātniskās kvalifikācijas celšana, jaunu pētniecības metožu apguve, Baltijas paleopatoloģijas vēstures izpēte (G. Gerhards, A. Vilka);
2. Sadarbība ar Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekciju, Latvijas Nacionālo vēstures muzeju, Arhitektoniskās izpētes grupu arheoloģiskajos izrakumos iegūtās vēsturiskās koksnes analīzē (M. Zunde; M. Petrova) un antropoloģiskā materiāla bioarheoloģiskā izvērtēšanā (G. Gerhards, A. Vilka);
3. Sadarbība ar P. Stradiņa Medicīnas vēstures muzeju zinātnisko pētījumu popularizēšanā (G. Gerhards);
4. Darba pieredzes apmaiņa Etvaša (*Eötvoš*) Universitātes Paleontoloģijas nodaļas Budapeštas gadskārtu laboratorijā ar tās vadītāju Prof. *M. Kázmér* un Ungārijas Dendrohronoloģijas laboratorijas vadītāju Dr. *A. Grynaeus* (2009. gada 6. oktobrī, Budapešta (Ungārija); M. Zunde);

5. Dalība Nīderlandes Dendrohronoloģijas centra (Prof. *E. Jansma*) rīkotajā starptautiskajā sanāksmē par starptautiska mēroga projekta izstrādi dendrohronoloģiskās informācijas digitālās standartizācijas, plašākas izmantošanas, apmaiņas un uzglabāšanas turpmākai nodrošināšanai (Amersforta (Nīderlande); M. Zunde).

Nolasītie referāti

1. Gerhards G. Bioarchaeology and forensic anthropology of Giga St.Gertrude cemetery mass graves // Baltic Bioarchaeology Meeting. Bioarchaeology and forensic anthropology. 23–26 August, 2009, Vilnius
2. Gerhards G. Paleopatoloģiskie pētījumi Latvijā // Zinātniska konference: “Vilim Derumam -110” Rīga, 26.03.2009.
3. Brickley M., T. Kozłowski T., Steckel R. H., Gerhards G. et. al. Socio-culturally Mediated Disease: Rickets and Scurvy // 78th Annual Meeting American Association of Physical Anthropologists, March 31 – April 4, 2009, Chichago, USA.
4. Jankauskas R., Roberts C., Steckel R. H., Gerhards G. et. al. Contextual Dimensions of Health and Lifestyle: The Archaeological and Historical Record // 78th Annual Meeting American Association of Physical Anthropologists, March 31 – April 4, 2009, Chichago, USA.
5. Larsen C.S., Walker P.L., Steckel R.H., Gerhards G. et. al. History of degenerative joint disease in Europe: interferences about lifestyle and activity // 78th Annual Meeting American Association of Physical Anthropologists, March 31 – April 4, 2009, Chichago, USA.
6. Maat G., Larsen C.S., Steckel R.H., Gerhards G. et. al. Body Size and Femur Length // 78th Annual Meeting American Association of Physical Anthropologists, March 31 – April 4, 2009, Chichago, USA.
7. Marques C., Blondiaux J., Larsen C. S., Gerhards G. et. al. Periosteal apposition: a non-specific index of the history of health in Europe Peasants, Elite, Paupers and City Folk: A Preliminary Analysis of Stable C and N Isotopes across Europe // 78th Annual Meeting American Association of Physical Anthropologists, March 31 – April 4, 2009, Chichago, USA.
8. Papatthanasou A., Walker P. L., Steckel R. H., Gerhards G. et. al. The history of anemia and related nutritional deficiencies in Europe: evidence from cribra orbitalia and porotic hyperostosis // 78th Annual Meeting American Association of Physical Anthropologists, March 31 – April 4, 2009, Chichago, USA.
9. Roberts C., Betsinger T. K., Steckel R. H., Gerhards G. et. al. Understanding the Impact of Infectious Disease on European Populations: Contributions from the Global History of Health Project // 78th Annual Meeting American Association of Physical Anthropologists, March 31 – April 4, 2009, Chichago, USA.
10. Steckel R.H., Kjellström A., Rose J., Gerhards G. et. al. Summary measurement of Health and wellbeing: The health index // 78th Annual Meeting American Association of Physical Anthropologists, March 31 – April 4, 2009, Chichago, USA.
11. Larsen C.S., Walker P. L., Steckel R. H., Gerhards G. et. al. The European Project: Introduction to Goals, Materials, and Methods // 78th Annual Meeting American Association of Physical Anthropologists, March 31 – April 4, 2009, Chichago, USA.
12. Teschler-Nicola M., Marcsik A., Steckel R. H., Gerhards G. et. al. The history of growth disruptions in European children: evidence from hypoplastic teeth // 78th Annual Meeting American Association of Physical Anthropologists, March 31 – April 4, 2009, Chichago, USA.
13. Walker P. L., Larsen C. S., Steckel R. H., Gerhards G. et. al. Historical patterns of traumatic injury and violence in Europe // 78th Annual Meeting American Association of Physical Anthropologists, March 31 – April 4, 2009, Chichago, USA.
14. Wittwer-Backofen U., Engel F., Steckel R.H., Gerhards G. et. al. The history of oral health: evidence from dental caries, dental abscesses, antemortem toothloss (ar līdzaut.) // 78th Annual Meeting American Association of Physical Anthropologists, March 31 – April 4, 2009, Chichago, USA.
15. Walker P.L., Larsen C.S., Steckel R.H., Gerhards G. et. al. The History of the European Global History of Health Project: why, when, how, and its progress // Société d'Anthropologie de Paris 3rd Jubilee International Congress, Paris 26–30 janvier 2009.
16. Walker P.L., Blondiaux J., Marques C., Gerhards G. et. al. Preliminary results on the medieval index of health in Europe (ar līdzaut.)// Société d'Anthropologie de Paris 3rd Jubilee International Congress, Paris 26–30 janvier 2009.
17. Gerhards G. Ieskats Jelgavas Sv. Trīsvienības baznīcas arheoloģiskās izpētes rezultātos// Zinātniska konference „Zemgales vēstures lappuses pārlapojot”. Jelgava, 2009. gada 18.decembris.
18. Zunde M. Dendrochronological interpretation of source region of timbers utilised in historical structures of Old Riga // Starptautiskais dendrohronologu seminārs ”Dendro-Provenancing 2009”. 2009. gada 5.–8. jūnijā, Sāmsala (Igaunija);
19. Zunde M. Possibilities of absolute dendrochronological dating of Āraiši Lake Fortress // Starptautiskās brīvdabas arheoloģisko muzeju apvienības “EXARC” konference, 2009. gada 7.–11. oktobrī, Sāzalombata (Ungārija).

Publikācijas

- 1 Gerhards G. Bioarchaeology and forensic anthropology of Giga St.Gertrude cemetery mass graves // Baltic Bioarchaeology Meeting. Bioarchaeology and forensic anthropology, 23–26 August, 2009, Vilnius: Program and Abstracts. Vilnius, 2009. P. 14.
- 2 Gerhards G. Latvijas iedzīvotāju bioarheoloģiskā izpēte // LZP Ekonomikas, juridiskās un vēstures zinātnes galvenie pētījumu virzieni 2008. gadā. Nr. 14. Rīga, 2009, 194.–198. lpp.
- 3 Gerhards G. 3. starptautiskais Eiropas iedzīvotāju veselības vēsturei veltītais seminārs Francijā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. Nr. 1. 2009, 164.–167. lpp.
- 4 Brickley M., T. Kozłowski T., Steckel R.H., Gerhards G. et. al. Socio-culturally Mediated Disease: Rickets and Scurvy // American Journal of Physical Anthropology. 2009. Vol. 138. S 48, p. 97–98.
- 5 Steckel R. H., Kjellström A., Rose J., Gerhards G. et. al. Summary measurement of Health and wellbeing: The health index // American Journal of Physical Anthropology. 2009. Vol. 138. S 48, p. 247.
- 6 Jankauskas R., Roberts C., Steckel R. H., Gerhards G. et. al. Contextual Dimensions of Health and Lifestyle: The Archaeological and Historical Record // American Journal of Physical Anthropology. 2009. Vol. 138. S 48, p. 157.
- 7 Wittwer-Backofen U., Engel F., Steckel R. H., Gerhards G. et. al. The history of oral health: evidence from dental caries, dental abscesses, antemortem toothloss // American Journal of Physical Anthropology. 2009. Vol. 138. S 48, p. 275.
- 8 Roberts C., Betsinger T.K., Steckel R.H., Gerhards G. et. al. The history of European infectious diseases: skeletal evidence of tuberculosis, leprosy, and treponematosi s // American Journal of Physical Anthropology. 2009. Vol. 138. S 48, p. 222–223.
- 9 Teschler-Nicola M., Marcsik A., Steckel R.H., Gerhards G. et. al. The history of growth disruptions in European children: evidence from hypoplastic teeth // American Journal of Physical Anthropology. 2009. Vol. 138. S 48, p.254–255.
- 10 Papathanasiou A., Walker P.L., Steckel R. H., Gerhards G. et. al. The history of anemia and related nutritional deficiencies in Europe: evidence from cribra orbitalia and porotic hyperostosis // American Journal of Physical Anthropology. 2009. Vol. 138. S 48, p. 205–206.
- 11 Maat G., Larsen C.S., Steckel R.H., Gerhards G. et. al. Body Size and Activity Inference: Femur Length and Midshaft Index // American Journal of Physical Anthropology. 2009. Vol. 138. S 48, p. 179–180.
- 12 Larsen C.S., Walker P.L., Steckel R.H., Gerhards G. et. al. History of degenerative joint disease in Europe: inferences about lifestyle and activity // American Journal of Physical Anthropology. 2009. Vol. 138. S 48, p. 172.
- 13 Walker P.L., Larsen C.S., Steckel R.H., Gerhards G. et. al. Historical patterns of traumatic injury and violence in Europe // American Journal of Physical Anthropology. 2009. Vol. 138. S 48, p. 265.
- 14 Marques C., Blondiaux J., Larsen C.S., Gerhards G. et. al Periosteal apposition: a non-specific index of the history of health in Europe // American Journal of Physical Anthropology. 2009. Vol. 138. S 48, pp. 183-184.
- 15 Gerhards G. Ventspils un tās apkārtnes iedzīvotāju veselība Kurzemes un Zemgales hercogistes laikā (pēc antropoloģiskā materiāla datiem) // Ventspils Muzeja Raksti VI. Rīga, 2009.
- 16 Gerhards G. Jaunielas kapsētā apbedītie Rīgas iedzīvotāji paleopatoloģiskā skatījumā // Senā Rīga 6: pētījumi pilsētas arheoloģijā, arhitektūrā un vēsturē. Rīga, 2009, 36.–56. lpp.
- 17 Zunde M. Latvijas kultūrvides pētījumi pēc zinātnisko ekspedīciju materiāliem // LZP Ekonomikas, juridiskās un vēstures zinātnes galvenie pētījumu virzieni 2008. gadā. Nr. 14. Rīga, 2009, 226.–229. lpp.
- 18 Zunde M. New dendrochronological and historical evidence of long-distance floating of timbers to Riga // http://www.kikirpa.be/uploads/files/TRAA_Abstracts.pdf p. 39–40.
- 19 Zunde M., Apala Z. Cēsīs, Rožu laukumā atklāto 13. gs. celtņu arheoloģiskā un dendrochronoloģiskā izpēte (sagatavots publicēšanai).

Dendrochronological and bioarchaeological study of the 13th-18th century culture-historical heritage of Latvia

Summary

The aim of the project is to develop and research the collections of anthropological and dendrochronological material obtained in the course of archaeological excavation and ethnographic fieldwork organised by the Institute of Latvian History.

At the Dendrochronology Laboratory, absolute dates have been obtained for structural elements of wooden buildings and structures preserved in the old towns of Riga and Cesis, providing additional pine tree-ring chronologies relating to the 10th – 15th century. It means all of the series of mean ring-width indices and chronologies obtained so far for archaeologically excavated wooden structures in Latvia together cover the period from the 10th up to the 18th century. With the continual increase in the number of absolute tree-ring chronologies constructed, in recent years in Latvia it has become possible to distinguish with increasing confidence historical timber of local origin from timber floated to Riga from a great distance down the River Daugava and the rivers close to the Daugava basin. Examination of the timber used in historical structures in Riga has shown that the trees selected in areas far inland and floated downriver (mainly Scots pine) in many cases had reached a considerable age

and girth. The next task for the dendrochronologists of Latvia is to gradually develop a net of tree-ring chronologies much wider.

In the anthropological research of recent years, great attention has been paid to the bioarchaeological study of ancient populations. Although the term bioarchaeology was first used to refer to the application of a broad variety of biological data found on archaeological sites that could be used to reconstruct ancient environments. Bioarchaeological research sheds important light on the demography, diet, health and physique of past populations, and plays a major role in elucidating the history of some diseases. Innovations in scientific techniques allow new information to be obtained from old collections. The aim of this study is to characterise the material obtained in Doma Church cemetery from a bioarchaeological perspective, and undertake a palaeopathological study of these individuals, which might shed light on their living conditions. The data obtained on injuries, traumas, disease etc. can augment our understanding of the quality of life in Riga in earlier times. The different questions of the history of ancient Latvia inhabitants should be studied in future research, using modern technologies in the investigations of anthropological material.

Keywords : historical heritage, dendrochronology, bioarchaeology, Latvia.

Dr. vēst. **Aija Jansone**
Dr. vēst. **A. Karlsonē**
Dr. vēst. **L. Vanaga**
Dr. h. vēst. **A. Nikoluškina**
Krājumu glabātāja **I. Ulmane**

Latvijas Universitāte, Latvijas vēstures institūts
Etnoloģijas nodaļa
Akadēmijas laukums 1, Rīga, LV 1050, Latvija
tālr. 26176577, e-pasts: Jansone.A@gmail.com

Tradicionālais un mainīgais Latvijas iedzīvotāju dzīvesveidā un kultūrā 19.–21. gs.

Anotācija

2009. gadā aizsākta jauns zinātnisks temats par sabiedriskās un kultūras dzīves pārmaiņām un tendencēm, skatot tās vēsturiskā attīstībā, īpašu uzmanību pievēršot etniskuma un identitātes problēmu skaidrojumam un nemateriālās kultūras mantojuma izpētes metodoloģijas izstrādei.

Atslēgvārdi: kultūra, etniskums, identitāte, nemateriālais kultūras mantojums.

Pētījuma mērķis

- Turpināt darbu pie vispusīga un padziļināta mūsdienīgu etnoloģijas tematu izstrādes, centrā izvirzot Latvijas iedzīvotāju etniskās un kultūrvēstures pētījumus Eiropas tautu kultūru kontekstā;
- pētīt Latvijas iedzīvotāju grupu etnokultūras izpausmju izmaiņas dažādos sociālekonomiskos apstākļos, dažādos sociālos slāņos pilsētās un laukos, kā arī izziņāt etnisko tradīciju likteni mūsdienās;
- sniegt jaunas zinātniski pamatotas atziņas par Latvijas 19.–21. gs. kultūrvēsturisko mantojumu, vidi un tās ietekmi uz iedzīvotāju dzīves kvalitāti un kultūru, sekmēt etnoloģijas nozares attīstību Latvijā un konkurētspēju Eiropas pētnieciskajā telpā.

Mērķa sasniegšanas veids

Projekta virsuzdevums ir pētīt kultūrvēstures, tai skaitā etniskās vēstures procesus Latvijā ar etnoloģijas, arī vēstures, socioloģijas, kultūranthropoloģijas u. c. pētniecības metodēm. Pieteiktie temati ir skatīti salīdzinājumā ar materiāliem Eiropas avotu krātuvēs. Tas dod iespēju parādīt Latvijas vietu vispārējā Eiropas kultūras attīstības ķēdē un noteikt tradīciju un jauninājumu proporcijas dažādos laikposmos Latvijas kultūrvēsturiskos apgabalos.

Metodoloģija un metodika

Projekta izpildītājas izmanto etnoloģisko pētījumu metodoloģijas pamatā esošo zinātnisko ekspedīciju darba metodiku (novērojumi, kvantitatīvās un kvalitatīvās datu vākšanas metodes, foto fiksācija, audioieraksti u. c.), kā arī salīdzinošus pirmavotu pētījumus arhīvos, muzejos u. c. materiālu krātuvēs un veic materiāla sistematizāciju un interpretāciju.

Mērķa realizācijai izmantoti pašmāju un citzemju rakstīto avotu un lietisko materiālu krātuvju (muzeju) materiāli un publikācijas; turpinās materiālu vākšana etnogrāfu zinātniskajās ekspedīcijās Latvijas teritorijā, kā arī aizsākta jauna daļamatniecībā nodarbināto aptauja, kas dos jaunu latviešu lietišķās mākslas attīstības tendenču izvērtējuma materiālu.

Ievads

Etnoloģijā un kultūras antropoloģijā ir daudz svarīgu un maz pētītu problēmu, piemēram, etniskā vēsture, etniskās jeb kultūras identitātes pētījumi, reģionālās un lokālās kultūrvides izmaiņas, tradicionālās kultūras, tai skaitā tautas mākslas procesu turpmāka virzība, attīstība un nacionālās identitātes saglabāšana mūsdienu globalizācijas laikmetā. Šīm problēmām tiek veltīta arvien nopietnāka uzmanība dažādu pasaules valstu etnoloģu un radniecīgu nozaru speciālistu pētījumos.

Etnoloģijas nozares mūsdienu pētnieciskās aktualitātes parādīja pēdējo gadu ICOM (*International Council of Museums*), IOV (*International organization of Folk Art*), SIEF (*International Society for Ethnology and Folklore*) kongresos nolasīto referātu tematika. Te priekšplānā izvirzās dažādu tautu etniskuma izpausmju skaidrojumi mūsdienu sabiedrībā. Pasaules zinātnieku aprindās etniskuma izpausmes tiek skatītas visā to daudzveidībā – gan garīgās, gan materiālās kultūras jomās. Daudzu autoru darbos dažādos kontekstos izskan doma, ka mūsdienu globalizācijas apstākļos cilvēkiem svarīgi ir apzināties savu piederību konkrētai etniskās kultūras tradīcijai.

Svarīgs tematiskais loks, kas daļēji sasaucas ar etniskuma skaidrojumu, ir ar identitātes problēmām saistītie jautājumi. Daudzu zemju etnoloģi savos pētījumos uzsver lokālās identitātes svarīguma pieaugumu līdztekus etniskajai, sociālajai u. c. identitātēm. Turklāt vērojama tendence, ka mūsdienu apstākļos aizvien biežāk etniskās identitātes vietā tiek runāts par kultūras identitāti, akcentējot kultūras un etnisko identitāšu kopību to daudzveidībā. Iezīmējamie pētījumi par materiālās kultūras izpausmēm, mūsdienu kultūras identitātes veidošanas procesos.

Zinātniskais projekts *Tradicionālais un mainīgais Latvijas iedzīvotāju dzīvesveidā un kultūrā 19.–21. gs.* ir tiešs turpinājums iepriekšējos gados aizsāktajai tautas materiālās un garīgās kultūras pētniecībai, kas palīdz atsegt tautas sadzīves kultūras attīstības vēsturiskā procesa vispārējās iezīmes. Pētniecības darbā akcents tiek likts uz pirmavotu

studijām un salīdzinošiem pētījumiem Latvijā un ārvalstīs par sabiedriskās un kultūras dzīves pārmaiņām un tendencēm laikposmā no 19. gs. beigām līdz 21. gadsimtam, skatot tās vēsturiskā attīstībā, īpašu uzmanību pievēršot etniskuma un identitātes problēmu skaidrojumam.

Rezultāti un diskusija

Iepriekšējos gados ir uzsākta avotu un materiālu bāzes veidošana, uz kuras pamata var veikt plānoto pētījumu. Ir vākti materiāli zinātniskās ekspedīcijās Latvijas teritorijā, Latvijas un kaimiņzemju arhīvos, muzejos u. c. materiālu krātuvēs, lai noskaidrotu starpkultūru saturu un mijiedarbību, kā arī šo procesu intensitāti Latvijā un to ietekmi lokālo savdabību veidošanā, dodot cēloņsakarību skaidrojumu, precizējot hronoloģiju (kad?) un apstākļus (kā, cik lielā mērā?), kādos Latvija iekļaujas Eiropas kultūras aprīvē, izzināt šos procesus veicinošus vai kavējošus faktorus.

A. Jansone, aizsākot darbu pie zinātniskās problēmas „Tautas lietišķās mākslas attīstība Latvijā 20.–21. gadsimtā”, vāca materiālus Latvijas Nacionālā vēstures muzejā, Latvijas Etnogrāfiskajā brīvdabas muzejā, LU Latvijas vēstures institūta Etnogrāfisko materiālu krātuvē, kā arī zinātniskajās ekspedīcijās. Aizsākta jauna materiāla apguve latviešu lietišķās mākslas izstādēs un Nemateriālā kultūras mantojuma valsts aģentūrā. Lai noteiktu lietišķās mākslas attīstības tendences mūsdienās, A. Jansone sastādīja aptaujas anketu „*Tradicionālais un laikmetīgais mūsdienu latviešu tautas lietišķajā mākslā*” ar 44 jautājumiem, kas aptver 4 lielus tematiskos lokus: amata apguve, pašreizējā darbošanās daiļamatniecībā, jautājumi saistīti ar radošo procesu un daiļamatniecības perspektīvām globalizācijas apstākļos. Pirmie iegūtie aptaujas rezultāti jau tiek iestrādāti publikācijās un zinātnisko konferenču referātu tēzēs. 2009. gadā salīdzinājumam tika vākti materiāli arī ārvalstu muzejos Bosnijā Hercegovinā (Banjalukā), Lietuvā (Viļņā), Ķīnā (Pekinā un Sichuan provincē).

A. Karlsonē, aizsākot darbu pie zinātniskās problēmas „Latvijas iedzīvotāju apģērba tekstiliju vēsture un attīstība”, vāca materiālus Latvijas Valsts arhīvā, Latvijas Nacionālā vēstures muzejā, Latvijas Nacionālā mākslas muzejā, Ludzas Novadpētniecības muzejā, Balvu Novada muzejā, ekspedīcijā Balvu un Ludzas rajonos, bibliotēkās un Bulgārijā zinātnieku starptautiskās apmaiņas programmas gaitā. Zinātniskā etnogrāfiskā ekspedīcija Ludzas un Balvu rajona teritorijās (2009.27.06.–03.07.) tika realizēta ar KKF finansiālu atbalstu. Ekspedīcijas laikā tika apzināta Ludzas Novadpētniecības muzeja jostu kolekcija, intervēti Ludzas Amatniecības centra darbinieki, kā arī teicējas Ciblas novadā (Lielajā Pikovā, Ciblā, Felicianovā u. c. apdzīvotās vietās). Balvu rajonā tika vākti materiāli Baltinavā, Salas pagastā, Šķilbēnos, Rekavā un Upītē, tika apzināta Balvu Novada muzeja tekstiliju fondi un ar vietējas nozīmes muzeji Baltinavā un Upītes ciemā. Ekspedīcijas laikā tika iegūts bagāts audio ierakstu un foto materiālu klāsts.

L. Vanaga aizsāka darbu pie zinātniskās problēmas „Latgales tradicionālās lauku kultūrvides atspoguļojums 20. gs. vidus etnogrāfisko ekspedīciju materiālos”, vāca materiālus Ludzas Novadpētniecības muzejā, Balvu Novada muzejā, ekspedīcijā Balvu un Ludzas raj., bibliotēkās un Bulgārijā zinātnieku starptautiskās apmaiņas programmas gaitā. Zinātniskā etnogrāfiskā ekspedīcija Ludzas un Balvu rajona teritorijās (27.06.–3.07.2009.) tika realizēta ar KKF finansiālu atbalstu. Latgales reģionam veltīts etnoloģiskais pētījums tika veikts Ciblas novadā, Balvu novada Bērzpils pagastā un Viļakas novada Šķilbēnu pagastā, apzināti materiāli arī Ludzas un Balvu muzejos. Ekspedīcijā iegūti materiāli/stāstījumi par tradicionālo kultūru un iedzīvotājiem šajos pagastos laikposmā no 40. gadu beigām līdz mūsdienām, vēsturisko fotogrāfiju kopijas un digitālās fotogrāfijas. Jauniegtais materiāls tiek salīdzināts ar Etnogrāfisko materiālu krātuves fondu datiem un tiek izmantots publikāciju sagatavošanai.

A. Nikoluškina, I. Ulmane veica 20. gs. vidus un 21. gs. etnogrāfisko ekspedīciju lauka materiālu atšifrēšanu, ievadīšanu datorā, zīmējumu skīču apstrādi un zīmējumu sagatavošanu (datorā), elektronisko rādītāju sagatavošanu. Lai pilnveidotu kultūras vēstures, etnisko un sociālo procesu pētniecības konceptuālo un teorētisko (metodoloģisko) bāzi, papildinātu tautas mākslas, folkloras un vēstures terminoloģiju, kā arī popularizētu mūsu valsti un tās pētījumu rezultātus Eiropā, 2008. gada oktobrī tika parakstīts līgums starp Bulgārijas ZA Folkloras institūta un LU aģentūras „LU Latvijas vēstures institūts” Etnoloģijas nodaļas pētniekiem par darbu pie kopīgas zinātniskās problēmas *Bulgaria and Latvia: Problems of Immaterial Cultural Heritage. (2009.–2011.)*, proj. vad. A. Jansone un Prof. M. Santova. No projekta *Tradicionālais un mainīgais Latvijas iedzīvotāju dzīvesveidā un kultūrā 19.–21. gs.* izpildītājiem starptautiskajā projektā piedalās: A. Jansone Dr. hist., A. Karlsonē Dr. hist., L. Vanaga Dr. hist. h.c.

Tā kā Bulgārija un Latvija ir pievienojusies UNESCO konvencijai par kultūras un dabas mantojuma saglabāšanu, jautājums par nemateriālā kultūras mantojuma saglabāšanu ir ļoti aktuāls. Projekta *Bulgaria and Latvia: Problems of Immaterial Cultural Heritage* gaitā tiek pētītas nemateriālā kultūras mantojuma saglabāšanas problēmas valstī, īpašu uzmanību pievēršot teorētiskiem un metodoloģiskiem aspektiem. Bulgārija ir pirmā valsts Eiropā, kas ir jau pabeigusi apzināt nemateriālā kultūras mantojuma stāvokli valstī un, lai saglabātu izzūdošās prasmes savā teritorijā, pašlaik ievieš nacionālu programmu „Dzīvās tautas prasmes”. Bulgārijas ZA Folkloras institūta speciālisti ir izstrādājuši nemateriālā kultūras mantojuma apzināšanas un saglabāšanas metodoloģisko bāzi un koordinē minētās programmas ieviešanu valstī. Latvija ir šī ceļa sākumā, tāpēc Latvijas speciālistiem svarīgi iepazīt Bulgārijas kolēģu pieredzi, piedalīties zinātniskās diskusijās, apmaiņas braucienos un cita veida sadarbībā, veidot Latvijas apstākļiem piemērotāko metodoloģisko bāzi un piedalīties nemateriālā kultūras mantojuma saglabāšanas koordinēšanā valstī.

A. Karlsonē zinātnieku starptautiskās apmaiņas brauciena laikā Bulgārijā (11.05.–21.05.2009.) iepazīnās ar etnogrāfisko materiālu krātuvēm Sofijā un Haskovas vēstures muzeja etnogrāfiskā materiāla ekspozīciju. Par etniskā apģērba valkāšanas tradīcijām mūsdienās A. Karlsonē vāca materiālus Haskovas vietējā mēroga folkloras festivālā, kurā piedalījās folkloras un tautas deju kopas, vokālie ansambļi un individuālie dalībnieki. Festivālā piedalījās vairāk nekā 100 grupu. Festivāla dalībnieki bija tērpti gan autentiskos tradicionālos tautas tērpos, gan dažāda līmeņa

atdarinājumos un stilizācijās. Tika savākts bagātīgs foto materiāls par Haskovas festivāla dalībnieku un skatītāju tērpiem.

Projekta realizācijas gaitā L.Vangaga (20.09.–30.09.2009.) devās zinātniskās apmaiņas braucienā uz Bulgārijas ZA Folkloras institūtu Sofijā, kur iepazinās ar Bulgārijas Folkloras institūta etnogrāfisko ekspedīciju organizēšanas un materiālu apstrādes pieredzi, kā arī ar Bulgārijas Folkloras institūta arhīvu (Nacionālais Nemateriālā kultūras mantojuma centrs) un institūta bibliotēku. Lai gūtu ieskatu par bulgāru nacionālajai un valstiskajai identitātei svarīgām vietām un simboliem, L. Vanaga apmeklēja bulgāru nācijai ļoti svarīgo Rilas klosteri un otrās bulgāru caristes (12.–14. gs.) galvaspilsētu Veliko Tarnovas muzejus (Arheoloģijas muzejs, Carevec cietoksnis, Atdzimšanas un Nacionālās sapulces muzejs) un 12.–14. gs. celtās baznīcas. Vislabāko priekšstatu par šī Bulgārijas ziemeļdaļas reģiona etnogrāfiskajām īpatnībām varēja gūt muzeja „Sarafina nams” ekspozīcijā un bagātajos fondos, bet etnogrāfisko motīvu iedzīvināšana un izmantošana mūsdienu amatniecības tradīcijās un tūrisma biznesā bija vērojama tieši šim nolūkam atvēlētā amatnieku ielā. Bulgārijas ZA Folkloras institūta un muzeju apmeklējums deva ierosmi turpināt uzsāktu sadarbību, lai kopīgi rīkotu seminārus un projekta un publikāciju tematikas precizēšanai vāktu materiālus nākamajā projekta gadā.

Šāda starptautiska sadarbība projekta realizācijā sekmē Latvijas kultūrvēstures pētniecības konceptuālu un teorētisku bagātināšanos, papildina etnoloģijas mūsdienīgu terminoloģiju latviešu valodā un nozares metodisko bāzi.

Secinājumi un priekšlikumi

Projektā *Tradicionālais un mainīgais Latvijas iedzīvotāju dzīvesveidā un kultūrā 19.–21. gs.* tiek apgūti jauni pirmavoti, veikta zinātniskā analīze un iegūto rezultātu interpretācija, turpinās darbs pie zinātniskiem rakstiem un monogrāfiju sagatavošanas, iespēju robežās jaunie pētījumi tiek publiskoti Latvijas un starptautiskā mēroga konferencēs.

Jaunie pētījumi nemateriālā kultūras mantojuma apzināšanā un saglabāšanā valstī būs neatsverams metodoloģisks atbalsts Kultūras ministrijas jaunās mērķprogrammas „Nemateriālās kultūras vērtību reģistrs” izveidei un darbības idejiskajam pamatojumam. Tas atbilstīgi mūsdienu zinātnes atziņu līmenim dos jaunas teorētiskas nostādnes par tradīciju pārmantojamību, transformēšanos un jaunradi, kā arī etniskuma un identitātes problēmu skaidrojumu. Sniegtās zināšanas palīdzēs labāk izprast kultūrvēsturiskā mantojuma un mūsdienu etnisko un sociālpolitisko procesu mijiedarbību. Veikto pētījumu rezultātā Latvijas un ārvalstu sabiedrībai tiks sniegtas jaunas zināšanas par mūsu kultūras attīstību, tiks papildināta Latvijas kultūrvēstures kopaina.

Projekta vēl sekmīgāka izpilde būtu iespējama, ja to netraucētu ierobežotais finansējums un materiāltehniskais nodrošinājums, jo 2009. gadā nevarēja realizēt plānoto ekspedīciju pilnā apjomā.

Uzstāšanās konferencēs 2009. gadā

1. Jansone A. Reserving Folk Costume Wearing Tradition in Latvia // *Practices and methods in collection treasures in ethnology, ethno musicality and folk dance.* Bosnija Hercegovina – Banjaluka. 15. 06.2009.
2. Jansone A. Folk art conservation experience in Latvia // “2009 First Global Forum on Protection of Endangered Cultural Heritage”. Ķīna – Jiuzhaigou, 24.10.2009.
3. Jansone A. Tautas apģērba attīstības vēsture Kurzemē. Grobiņa. 16.01.2009.
4. Jansone A. Adījumu vēsture Latvijā. Mazsalaca. 22.07.–23. 07.2009.
5. Jansone A. Adījumu vēsture Latgalē. Jēkabpils. 26. 08. 2009.
6. Jansone A. Pūrs – tā saturs un nozīme. Ogrē. 15.10.2009.
7. Jansone A. Tradicionālais un laikmetīgais mūsdienu latviešu tautas lietišķajā mākslā. Rīga, Kongresu nams, 22.10.2009.

Publikācijas 2009. gadā

Grāmata, populārzinātnisks izdevums:

1. Jansone A. Latviešu tradicionālais tautas tērps un tā valkāšanas tradīcijas.// *Nemateriālā kultūras mantojuma valsts aģentūra.* 2009. 64 lpp.

Raksti:

2. Jansone A. Tautas lietišķās mākslas virzība 20. gadsimta otrajā pusē // *Tautas lietišķā māksla Latvijā. Šodien. Pieredze. Rītdiena. Rakstu krājums.* R. : LNVM. 2009, 50.–60. lpp.
3. Jansone A. Rihards Zariņš un „Latvju Raksti” // *LVIŽ.* Nr. 3. 2009, 93.–118. lpp.
4. Jansone A. Paveiktais 2008. gadā ZP projektā Nr. 05.1370 „Latviešu tekstiliju attīstības vēsture Eiropas kultūrvēstures kontekstā” // *LZP ekonomikas, juridiskās un vēstures zinātnes galvenie pētījumu virzieni 2008. gadā.* Nr. 14. Rīga, 2009, 202.–205. lpp.
5. Karlsona A. B.Vaska Sēnosis šventiņu drabužņu puošybos tradīcijās. *Ancient Traditions of Decorations Reflected in Festive Dress // Baltu menas. Art of the Balts./* red. A. Butrimas. Vilnius : Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009, 283.–375. lpp.
6. Vanaga L. Gadskārtējā konference Latvijas Etnogrāfiskajā brīvdabas muzejā // *LVIŽ.* Nr. 1. 2009, 169.–170. lpp.
7. Vanaga L. Vērtīgās Daugavas radzes. Par vecajiem kaļķu cepļiem pie Jēkabpils // *Brīvā Daugava.* Nr. 67. 2009. gada 16. jūnijs.

8. Vanaga L. Ценные Даугавские доломитовые скалы. О старых известково-обжиговых печах возле Екабпилса // Брива Даугава. Nr. 67. 2009. gada 16. jūnijs.
Iesniegti zinātniskie raksti:
9. Jansone A. Ieskats modes attīstības vēsturē Latvijā 19.–20. gs. mijā // Madonas Novadpētniecības un mākslas muzejs.
10. Jansone A. Plecu segu attīstība Latvijā 19. gs. 2. pusē – 20. gs. sākumā // Madonas Novadpētniecības un mākslas muzejs.
11. Karlson A. Latviskā tērpa attīstība saistībā ar Dziesmu un deju svētkiem padomju Latvijā // LVIŽ.
12. Karlson A. Sagatavots teksta informatīvā sadaļa „Tautas tērps” interneta vietnē „Kultūras kanons”. Pieejams: <http://www.kulturaskanons.lv/lv/1/4/131/>

Tradition and change in way of life and culture in 19th-21st century Latvia

Summary

A new research theme was begun in 2009: changes and trends in social and cultural life, as seen from the perspective of historical development, with a focus on issues of ethnicity and identity, and the development of a methodology for studying the non-material cultural heritage.

Keywords: culture, ethnicity, identity, intangible cultural heritage.

Dr. vēst. **Kārlis Kangeris**
Dr. vēst. **Rudīte Viksne**
Dr. vēst. **Dzintars Ērglis**
Vēsturnieks **Arturs Žvinklis**
Maģ. vēst. **Juris Pavlovičs**
Krāj. glab. **Elita Egle**

Latvijas Universitāte, Latvijas vēstures institūts
e-pasts: lvi@lza.lv; npr@lza.lv

„Valsts nodevība?": Vilhelma Muntera vadītā Latvijas Republikas ārpolitika (1936–1940)

Ap Vilhelma Muntera (1898–1967) personu un viņa vadīto un noteikto Latvijas Republikas ārpolitiku (1936.–1940.) ir gadu gaitā izveidojušies dažādi mīti, radušās leģendas un pat profesionālu vēsturnieku starpā pastāv ļoti pretrunīgas nostājas, kā vērtēt Muntera darbību un viņa vadīto ārpolitiku.

Projekta uzdevumi:

- analizēt Latvijas Republikas ārpolitiku, izejot no darba hipotēzes, ka Muntera vadītā ārpolitika ir bijusi valsts nodevība,
- tuvāk izpētīt Muntera biogrāfiju/personību, darbam izmantojot līdz šim vēl nepieejamus un neizmantotus Krievijas Federācijas arhīvos atrodamus dokumentus, tostarp arī bijušā PSRS Valsts drošības komitejas Centrālā arhīva lietu par Munteru.

Ir paredzēts dot jaunu skaidrojumu par Latvijas ārpolitiku izšķirīgajos gados pirms valsts bojā ejas un tajā iesaistītajām atbildīgajām personām. Pirmo reizi dot plašu zinātnisko skaidrojumu par Muntera personu: politiķi, „valsts nodevēju“ un padomju varas represētu Latvijas valstsvīru.

Atslēgvārdi: Latvija, vēsture, diplomātija, okupācija, nodevība.

Pētījuma mērķis

Pētniecības projekta mērķis ir: 1) analizēt Latvijas ārpolitiku, izejot no darba hipotēzes, ka Muntera vadītā ārpolitika ir bijusi valsts nodevība, 2) tuvāk izpētīt Muntera biogrāfiju, darbam izmantojot līdz šim vēl nepieejamus un neizmantotus Krievijas Federācijas arhīvos atrodamus dokumentus, tostarp arī bijušā PSRS Valsts drošības komitejas Centrālā arhīva lietu par Vilhelmu Munteru. Ar šo pētniecības projektu paredzēts: 1) dot jaunu skaidrojumu par Latvijas ārpolitiku izšķirīgajos gados pirms valsts bojā ejas un tajā iesaistītajam atbildīgajām personām, 2) pirmo reizi dot plašu skaidrojumu par Muntera personu: politiķi, „valsts nodevēju“ un padomju varas represētu Latvijas valstsvīru, personas analīzi saistot ar politiskajām norisēm, gan šaurajā Latvijas apvārsnī, gan kopējās Eiropas, respektīvi, lielās politikas kontekstā.

Mērķa sasniegšanas veids un izmantotie materiāli

Pētniecības projekta darba hipotēzes tiks izvirzītas no patreizējā pētniecības stāvokļa, respektīvi, līdzšinējiem pētniecības rezultātiem. Latvijas ārpolitika tiks analizēta, izejot no darba hipotēzes, ka Muntera vadītā ārpolitika ir bijusi „valsts nodevība“. Tā kā Latvijas ārpolitikas centrā stāv Vilhelma Muntera persona, paredzēts tuvāk analizēt viņa personību, jo tieši viņš tiek apsūdzēts valsts nodevībā.

Pētniecībai pieejamo materiālu un dokumentu klāsts ir apmierinošs.

Dokumenti par Latvijas Republikas ārpolitiku atrodami Latvijas Valsts vēstures arhīvā (LVVA). Turklāt Muntera, respektīvi, Latvijas ārpolitikas analīzei, tiks izmantoti arī ārzemju arhīvi.

Latvijas vēstures institūtam pieejami ir unikāli materiāli par Munteru un viņa vadīto ārpolitiku – tā ir bijušā PSRS Vals drošības komitejas Centrālā arhīva lieta par Vilhelmu Munteru. Šajā lietā ir Muntera 1940. gadā rakstītās vēstules PSRS Iekšlietu tautas komisāram Lavrentijam Berijam, Muntera pratināšanas materiāli pēc viņa apcietināšanas 1941. gadā, par viņa tiesāšanu 1952. gadā, kā arī personīga rakstura dokumenti par laikposmu pēc 1952. gada. Ir pieejami arī Natālijas Munteres „čekas“ lieta, kas palīdz skaidrot atsevišķas epizodes Vilhelma Muntera dzīvē.

Pētījuma raksturojums

Par Latvijas Republikas ārpolitiku 30. gadu beigās ārpus Latvijas galvenokārt pētīta speciālu ārpolitikas vai drošības un aizsardzības politikas jautājumu kopsakarība, piemēram, par poltisko krīzi Eiropā 1938.–1940. g., par Molotova - Rībentropa paktu, garantiju paktiem Baltijas valstīm u. c. Visos šajos pētījumos Latvijas Republikas ārlietu ministrs Vilhelms Munters tiek parādīts kā „normāls spēlētājs“ starptautiskajā diplomātijas arēnā. Vienīgi Vācijas vēsturnieks Rofls Āmans (Ahmann) ir mēģinājis jautāt, vai Munters savā ārpolitikas darbībā nenovirzās no Latvijas nospraustās neitralitātes līnijas, veidojot vai nu germanofilu, anglofilu, vai pat rusofilu politiku (LVIŽ, 1993, Nr. 3). Pēc KGB ģenerāļa P. A. Sudoplātova grāmatas parādīšanās 1994. g. (*Special Tasks*), diskusijas par Latvijas ārpolitiku 1939./1940. g. ieguvusi jaunu virzienu, priekšplānā izvirzot jautājumu par Muntera personu un viņa slepeno sadarbošanos ar PSRS spēcieniem. Tomēr šī jautājuma turpmāka risināšana par Muntera „valsts

nodevību“ nav notikusi starptautiskā petnieku sabiedrībā, bet palikusi Latvijas vēsturnieku un citu plašsaziņas līdzekļu pārstāvju ziņā.

Tematu par Muntera „valsts nodevību“ sāka risināt jau vācu okupācijas laikā. Vēlāk sevišķi dzīvi šis jautājums tika apskatīts latviešu emigrācijā/trimdā, savukārt Latvijā uzmanības lokā tas nonācis tikai pēc brīvības atjaunošanas 1991. g.

Tā kā Muntera „valsts nodevības“ tēze nav pazudusi no Latvijas vēstures pētniecības un sabiedrības redzesloka, šajā pētniecības projektā Latvijas ārpolitikas jautājums tiks aplūkots, gan izvirzot „valsts nodevības“ hipotēzi darba analīzei, gan tuvāk izpētot Vilhelma Muntera personību un viņa tiešo darbību. Citiem vārdiem, Latvijas ārpolitika tiks analizēta caur „nodevības prizmu“ un Muntera personību. Tāpēc šī pētniecības projekta darbs ritēs divās plāksnēs: būs tiešā ārpolitikas analīze un izpēte, kas saistīta ar Muntera personas analīzi, respektīvi, ar darbu pie viņa biogrāfijas rakstīšanas.

Sākotnējā darba konceptā par Vilhelmu Munteru un viņa vadīto Latvijas ārpolitiku bija paredzēts sagatavot manuskriptus četrām grāmatām – divām monogrāfijām un diviem komentētiem dokumentu krājumiem. Ievērojot būtiski samazināto finansējumu, pētniecības projekta darba ievirze nav mainījies, bet paredzams, ka gala rezultātā varēs sagatavot tikai divus manuskriptus: manuskriptu monogrāfijai par Latvijas ārpolitiku Muntera ērā un manuskriptu dokumentu krājumam par Munteru, kurā tiks publicēti bijušā PSRS Valsts drošības komitejas Centrālā arhīva materiāli par Vilhelmu Munteru.

„Treason“?: Latvia's Foreign Policy under Vilhelms Munters, 1936-1940

Summary

During the years a number of myths and legends have formed around the persona of Vilhelms Munters (1898-1967) and the foreign policy of the Republic of Latvia (1936–1940) under Munters. Even professional historians have very contradictory views on how to evaluate Munters' work and the foreign policy under him.

Keywords: Latvia, history, diplomacy, occupation, treason.

The tasks of the grant are as follows

* To analyse the foreign policy of the Republic of Latvia based on the working hypothesis that the foreign policy under Munters was treason.

* To do more thorough research on Munters' biography and persona, using documents that have not been available and used for research until now, including the former USSR State Security Commission Central Archive case file on Munters.

Research Goals

The goals of this research project are: 1) to analyse the foreign policy of the Republic of Latvia based on the working hypothesis that the foreign policy under Munters was treason, 2) to do more thorough research on Munters' biography and persona, using documents that have not been available and used for research until now, including the former USSR State Security Commission Central Archive case file on Vilhelms Munters'. This research project aims: 1) To present a new explanation of Latvian foreign policy and the persons involved in it during the deciding years before the country ceased to exist. 2) To, for the first time, offer a broad explanation of Munters persona - as a politician, as a "traitor" and as a statesman oppressed by Soviet rule. The analysis will aim to connect this with the political processes of Latvian politics as well as European, or "large", politics.

Materials Used and Means of Achieving the Goals

The working hypotheses of the project will be set based on current research results. The foreign policy of Latvia will be analysed based on the working hypothesis that foreign policy under Munters was "treason". As the persona of Vilhelms Munters is at the centre of Latvian foreign policy, and as it is precisely he who is accused of "treason", his persona will be thoroughly analysed.

The amount of materials and documents available for research is satisfying.

Documents about the foreign policy of the Republic of Latvia are available from the Latvian State Historical Archives. Furthermore, materials found in foreign archives will be used in the analysis of Munters and the foreign policy of Latvia.

The Latvian Institute of History also has unique materials on Munters and the foreign policy under him - the former USSR State Security Commission Central Archive case file on Vilhelms Munters. This case file contains letters written by Munters in 1940 to the USSR People's Commissioner for Internal Affairs, Lavrentiy Beria, interrogation protocols after Munters arrest in 1941, files on his trial in 1952 as well as personal documents about the period after 1952. Natalijas Munteres "cheka" file, which helps explain certain episodes in the life of Vilhelms Munters, is also available.

Research Characteristics

The foreign policy of the Republic of Latvia at the end of the 1930:s has mainly been researched within the framework of broader foreign or security and defence policy questions, such as the political crisis in Europe in 1938–1940, the Molotov-Ribbentropf pact, the guarantee pacts and others. In all of this research the Minister of Foreign Affairs, Vilhelms Munters, is portrayed as a "normal player" on the arena of international diplomacy. It is only German historian Rolf Ahmann that has tried to ask the question - did foreign policy under Munters stray from the neutrality line of Latvia, forming a germanophilic, anglophilic or even russophilic policy? (LVIZ, 1993, No 3). After KGB general P.A. Sudoplatov published his book *Special Tasks* in 1994, the discussions on Latvian foreign policy in 1939 and 1940 took a new direction, moving the question of Munters' persona and secret cooperation with USSR intelligence agencies to the forefront. The question of Munters "treason" has not been researched by the international community of researchers, but remained in the hands of Latvian historians and other mass media representatives.

The issue of Munters' "treason" arised already during the German occupation. This issue was also lively debated by Latvian emigrants. In Latvia it came to attention only after the independence was renewed in 1991.

As the thesis of Munters "treason" is still alive among Latvian historians and society, this research aims to tackle the question by analysing the hypothesis of "treason" as well as through thorough analysis of the persona and work of Vilhelm Munters. In other words, the foreign policy of Latvia will be analysed through the "prism of treason" and the persona of Munters. Therefore, this research project will be conducted on two levels: 1) A direct analysis of foreign policy, 2) connected with an analysis of Munters persona, that is with the work of writing his biography.

The initial conception of research on Vilhelms Munters and Latvian foreign policy under Munters was to prepare manuscripts for four books - two monographs and two collections of documents with commentary. Funding has been significantly decreased, but the main objectives of research remain unchanged. However, due to the decrease in funding, it is now projected that only two manuscripts will be prepared - one manuscript for a monograph about foreign policy under Munters and a manuscript for a collection of documents about Munters, using the former USSR State Security Commission Central Archive materials on Vilhelms Munters.

Dr. vēst., LZA akadēmiķe **Ieva Ose**
LZA Goda doktore **Zigrīda Apala**
Dr. vēst. **Roberts Spirģis**
Maģ. vēst. **Rūdofls Brūzis**

Latvijas Universitāte, Latvijas vēstures institūts
e-pasts: ieva@lza.lv

Latvijas viduslaiku un jauno laiku arheoloģijas aktuālas problēmas

Anotācija

2009. gadā tika uzsākts četriem gadiem paredzēts Latvijas Zinātnes padomes (LZP) finansēts projekts „Latvijas viduslaiku un jauno laiku arheoloģijas aktuālas problēmas”, kuru realizē Latvijas Universitātes aģentūra „Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts”. Projektā bija plānots attīstīt viduslaiku un jauno laiku arheoloģijas pētījumus Latvijā, turpināt Latvijas viduslaiku piļu izpēti, veikt arheoloģiskos izrakumus viduslaiku un jauno laiku dzīvesvietās un uz arheoloģisko materiālu bāzes sagatavot divas vēstures doktora disertācijas. Diemžēl projekta realizēšanai piešķirta tikai nepilnu ceturto daļu no vajadzīgajiem līdzekļiem. Līdz ar to izpildītājiem nebija iespējams samaksāt pat minimālo mēnešalgu, bija jāsamazina projektā strādājošo skaits un darba slodzes, nebija iespējams piedalīties zinātniskās konferencēs ārzemēs, nevarēja veikt zinātniskus izrakumus un starpdisciplinārus pētījumus, nebija naudas iecerētā rakstu krājuma sagatavošanai. Līdz ar to plānotie rezultāti sasniegti tikai daļēji. Tā kā projekta finansējums bija tikai nedaudz virs astoņiem tūkstošiem, pēc LZP pieprasījuma projekta izpildītāji, sākot ar 2010. gadu, pievienoti diviem citiem LU Latvijas vēstures institūta veiktajiem projektiem un darbs projektā „Latvijas viduslaiku un jauno laiku arheoloģijas aktuālas problēmas” turpmākajos gados nenotiks.

Atslēgvārdi: viduslaiku un jauno laiku arheoloģija; viduslaiku piļu izpēte (= kasteloloģija); viduslaiku un jauno laiku apbedījumu vietu izpēte; viduslaiku pilsētu izpēte, viduslaiku un jauno laiku ieroču izpēte.

Pētījuma mērķis ir vākt, izvērtēt un zinātniski apstrādāt arheoloģiskos, rakstītos un ikonogrāfiskos avotus par Latvijas viduslaiku un jauno laiku arheoloģiskajiem pieminekļiem – pilīm, pilsētām, kapsētām un senlietām.

Mērķa sasniegšanas veids. Lai iegūtu jaunu avotu bāzi, tiek veikti arheoloģiskie izrakumi, apkopots līdz šim neapstrādātais senlietu materiāls no muzeju krātuvēm, vākti rakstītie un ikonogrāfiskie materiāli no dažādiem arhīviem, meklēta un izvērtēta literatūra bibliotēkās, kā arī uz šīs avotu bāzes gatavotas publikācijas un referāti.

Mērķa realizācijai izmantots savāktais avotu materiāls, to zinātniski apstrādājot, veidojot kartotēkas un datu bāzes, meklējot paralēles un salīdzināmo materiālu Latvijas un ārzemju publikācijās un citvalstu avotu krātuvēs, lai varētu noteikt arheoloģisko atradumu datējumu, ražošanas procesu, izmantošanas veidu, ilgumu, attīstību u. tml. Iegūtie rezultāti un secinājumi tiek atspoguļoti zinātniskās publikācijās un konferencēs nolasītos referātos.

Pētījumu saturs un rezultāti

Projektā bija jāveic padziļināti pētījumi par atsevišķām problēmām (viduslaiku piļu un pilsētu attīstība, jauno laiku nocietinājumu veidošanās, apbedīšanas tradīcijas viduslaiku un jauno laiku kapsētās), kā arī par senlietu grupām (viduslaiku un agro jauno laiku ieroči), lai paplašinātu zināšanas par 13.–18. gs. materiālo kultūru Latvijas teritorijā, galvenokārt balstoties uz arheoloģisko materiālu. Projekta izpildītāji bija: viena vadošā pētniece, kas strādāja 1/3 slodzes, viens pētnieks un viens asistents, kas katrs strādāja pa 1/2 slodzei, un viena krājuma glabātāja, kas strādāja 0,2 slodzes. Kopumā projektā paveikto var raksturot šādi.

Arheoloģe Zigrīda Apala 2009. gada jūlijā un augustā veica arheoloģiskos izrakumus Cēsu Riekstu kalnā un Cēsīs, Pils ielā 1 (ar Cēsu pašvaldības finansējumu). Viņa sagatavoja un iesniedza Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijai pārskatu par arheoloģiskajiem izrakumiem 2006. gadā Cēsu viduslaiku pils pagalmā. Z. Apala nolasīja lekciju „Arheoloģisks ieskats Cēsu vecpilsētā” 13. jūnijā Āraišos un lekciju „Jaunākie pētījumi Cēsu arheoloģijā” 29. septembrī Cēsīs.

Doktorants Rūdofls Brūzis sagatavoja vairākus rakstus publicēšanai – „Šķēpu gali ar skaldņotām uzmavām Latvijas 14.–16. gs. arheoloģiskajā materiālā” – iesniegts „Latvijas Vēstures Institūta Žurnālam”; „Šķēpu, cirvju un dunču korelācija Latvijas 14.–16. gs. arheoloģiskajā materiālā” – iesniegts izdevumam „LU Raksti. Sērija: Vēsture”; „Cirvi Latvijas 14.–17. gs. arheoloģiskajā materiālā: tipoloģiskā analīze” – iesniegts izdevumam „Daugavpils Universitātes Humanitārās fakultātes XIX zinātniskie lasījumi: Vēsture: avoti un cilvēki”. R. Brūzis nolasīja vairākus referātus – „Cirvi Latvijas 14.–17. gs. arheoloģiskajā materiālā: tipoloģiskā analīze” Daugavpils Universitātes Humanitārās fakultātes XIX zinātniskajos lasījumos, kas notika 29.–30. janvārī. Viņš referēja arī par tematu „Šķēpu, cirvju un dunču korelācija Latvijas 14.–16. gs. arheoloģiskajā materiālā” Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes Studentu zinātniskajos lasījumos arheoloģijā 2009. gada 26. martā. Ar referātu „Research methods of the weapons from the Latvian 13–16th century archaeological material” R. Brūzis piedalījās Otto Fridriha Universitātes (Bamberga, Vācijā) ikgadējā pasākumā „Starptautiskais viduslaiku un jauno laiku arheoloģijas studentu kolokvijs”, kas notika 2009. gada 5.–7. jūnijā un kurā bija iespējams piedalīties, pateicoties Bambergas Universitātes finansējumam. Doktorantūras studiju laikā R. Brūzis Latvijas Universitātē vēstures maģistra studiju programmas studentiem nolasīja lekciju kursu „Bruņojums un karošana Livonijā 13.–16. gs.”, kā arī

uzrakstīja recenziju par Rūtas Kraukles bakalaura darbu „Rotas Ziemeļkurzemes pilskalnos” LU Vēstures un filozofijas fakultātē. R. Brūzis vadīja arheoloģiskos pētījumus Nurmuižā no 13. aprīļa līdz 5. oktobrim (ar pārtraukumiem; finansēja SIA „Nurmuižas pils”).

Arheologs Roberts Spirģis turpināja iepriekšējo gadu arheoloģisko izrakumu materiālu apstrādi un pārskata sagatavošanu, lai to iesniegtu Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijai. R. Spirģis sagatavoja zinātnisku rakstu par dzelzs laikmeta senlietām – lībiešu saktām, ko iesniedza rakstu krājumam „Baltija un ziemeļi no viduslaikiem līdz mūsdienām” Krievijā, Arhangeļskā. R. Spirģis vadīja LU Vēstures un filozofijas fakultātes studentei Unai Cinei bakalaura darbu „Ogresgala Čabu kapulauks un kulta vieta 10.–13. gs.”.

Ieva Ose sagatavoja publicēšanai divus rakstus – vienu par Rīgas pilsētas nocietinājumiem 13.–16. gs. (vācu valodā), kas iesniegts Hanzas pilsētu arheologu konferences krājumam Lībekā, savukārt raksts „Viduslaiku pils kā muzejs Latvijā – sasniegumi un problēmas” (angļu valodā) iesniegts kultūras pieminekļu saglabāšanu veicinošas organizācijas *Europa Nostra* Zinātniskās padomes 45. konferences rakstu krājumam (red. Džanni Perbelini, Itālijā); vēl sagatavots un iesniegts grāmatas apskats „Latvijas Vēstures Institūta Žurnālam”. I. Ose no 18. līdz 26. martam veica pētījumus Stokholmas arhīvos un bibliotēkās, vācot jaunus materiālus par 17. gs. celtniecības liecībām Latvijas teritorijā (Latvijas un Zviedrijas zinātņu akadēmiju apmaiņas programmas gaitā un ar zviedru finansiālu atbalstu). I. Ose piedalījās mākslas zinātņu doktoru eksāmenu komisijā Latvijas Mākslas akadēmijā, pieņemot eksāmenus trim doktorantēm.

Vitolds Muižnieks projektā strādāja brīvprātīgi – bez atalgojuma, izlasot iepriekšējā gadā sagatavota raksta korektūru pirms publicēšanas „Latvijas Vēstures Institūta Žurnālā”.

Secinājumi un priekšlikumi

Pozitīvi, ka 2009. gadā vispār varēja veikt pētījumus šajā projektā, līdz ar to netika pārtraukta izpēte Latvijas viduslaiku un jauno laiku arheoloģijā un izpildītāji varēja turpināt darbu. Rezultātā tika turpināta vienas doktora disertācijas sagatavošana, nolasīti trīs referāti un divas lekcijas, publicēti deviņi raksti, sagatavoti publicēšanai un iesniegti septiņi raksti, kā arī veikta dažādu materiālu vākšana un citas iestrādes. Tiek turpināta iepriekšējos gados veikto izrakumu pārskatu sagatavošana.

Diemžēl projekta izpildes gaitā radušās problēmas saistītas ar nepietiekamu finansējumu. Tāpēc neviens izpildītājs pilnu slodzi nevarēja strādāt, plānotais paveikts tikai daļēji vai veikts citu projektu gaitā. Nepietiekamo līdzekļu dēļ veikti tikai aizsardzības izrakumi kā pašvaldības vai SIA pasūtījums, jo no projekta līdzekļiem zinātniskus izrakumus nebija iespējams apmaksāt.

Jāatzīst, ka Latvijā jau kopš 20. gs. 90. gadiem ir bijis ļoti mazs finansējums humanitārajām zinātnes. Līdz ar to viduslaiku un jauno laiku arheologu skaits ir krasi samazinājies, jo lielākā daļa izcilo vecākās paaudzes zinātnieku aizgājuši pensijā, bet vietā jauni, aktīvi un pastāvīgi strādājoši pētnieki gandrīz nav nākuši. Stāvokli sarežģīt arī tas, ka Latvijas universitātēs viduslaiku arheologus negatavo, līdz ar to pirms dažiem gadiem uz institūtu strādāt atnākušo jauno vēsturnieku vēl vairākus gadus papildus darbam būs nepieciešams apmācīt, lai viņš patstāvīgi varētu veikt pētījumus. Tādējādi uz arvien tālāku un nenoteiktāku nākotni atvirzās uzdevums uzrakstīt apkopojošu darbu par Latvijas viduslaiku un jauno laiku arheoloģiju, jo arī šajā LZP finansētajā projektā nebija līdzekļu, lai piesaistītu viduslaiku un jauno laiku arheoloģijas speciālistus, kas varētu veikt padziļinātus pētījumus gan par atsevišķiem mūsu valsts rajonu pieminekļiem, gan konkrētiem objektiem, gan par noteiktām pieminekļu vai senlietu grupām. Turpmāk pētījumus šajā jomā veikt būs vēl grūtāk, jo pēc LZP pieprasījuma nepietiekama finansējuma dēļ šis projekts ir likvidēts.

Publikācijas 2009. gadā

1. Apala Z., Vilka A. Starptautiskā projekta „liveARCH” 5. seminārs Latvijā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. Nr. 2. 2009, 142.–146. lpp.
2. Brūzis R. Research methods of the weapons from the Latvian 13-16th century archaeological material // Internationales Studienkolloquium Mittelalter- und Neuzeitarchäologie 2009. Bamberg, 2009. S. 26-29.
3. Brūzis R. Starptautiskais viduslaiku un jauno laiku arheoloģijas studentu kolokvijs Bambergā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. Nr. 4. 2009, 155.–156. lpp.
4. Muižnieks V. Arheoloģiskās liecības par 14.–18. gs. apbedīšanas tradīcijām mūsdienu Latvijas teritorijā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. Nr. 4. 2009, 31.–63. lpp.
5. Ose I. [Par: Forschungen zur baltischen Geschichte, Bd. 1–3, Tartu 2006-2008] // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. Nr. 1. 2009, 199.–201. lpp.
6. Ose I. Pētījumi Latvijas viduslaiku un jauno laiku arheoloģijā // LZP ekonomikas, juridiskās un vēstures zinātnes galvenie pētījumu virzieni 2008. gadā. Nr. 14. Rīga, 2009, 206.–208. lpp.
7. Ose I. Einige Anmerkungen zur Baugeschichte der St. Georgskirche in Salaspils/ Kirch-holm aus dem 14.–15. Jahrhundert // Maasta, kivistä ja hengestä. Earth, stone and spirit. Markus Hiekkänen Festschrift. Ed. Hanna-Maria Pellinen. Saarijärvi, 2009, S. 174–181.
8. Spirģis R., Brūzis R. Ogresgala Čabas cemetery and horse sacrifice // Archaeologia Baltica: The horse and man in European antiquity. Klaipeda, 2009, p. 283–294.
9. Spirģis R., Cine U. Starptautiska konference „Jaunākie arheoloģiskie pētījumi Lietuvā” // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. Nr. 1. 2009, 161.–164. lpp.

Dr. vēst. **Irēna Šneidere**
Dr. vēst. **Daina Bleiere**
Dr. vēst. **Dzintars Ērglis**
Maģ. vēst. **Edvins Evarts**
Maģ. vēst. **Juris Pavlovičs**
vēsturnieks **Arturs Žvinklis**

Latvijas Universitāte, Latvijas vēstures institūts
e-pasts: lvi@lza.lv; npr@lza.lv

Totalitārisms Latvijā: politiskie un sociālie apstākļi

Anotācija

Līdz šim Latvijā trūkst pētījumu, kuros tiktu analizēts nacistiskās Vācijas un Padomju Savienības Latvijai varmācīgi uzspiesto režīmu darbības mehānisms, to īstenotās politikas ietekme uz personību un sabiedrību kopumā. Īpaša uzmanība tiks pievērsta nacistiskās Vācijas okupācijas režīma īstenotajai sociālajai politikai, proti, Latvijas iedzīvotāju ikdienas dzīves dažādiem aspektiem. Kas attiecas uz padomju režīmu, tiks analizēta varas un pārvaldes sistēma un tās īpatnības Latvijā. Sociālā politika Latvijas PSR un tās īstenošanas institucionālais aspekts vēl nav pētīti vispār vai arī pētīti tikai atsevišķas institūcijas (galvenokārt represīvās) vai arī atsevišķu personību darbība. Svarīgi ir parādīt padomju režīma transformāciju laika gaitā un atbildēt uz jautājumu – vai režīma evolūcija ietekmēja tā būtību.

Atslēgvārdi: Latvija, vēsture, okupācijas režīmi, totalitārisms.

Projekta mērķis – nacistiskās Vācijas un Padomju Savienības okupācijas varas un pārvaldes sistēmas izpēte Latvijā un to īstenotās politikas evolūcijas analīze; faktoru, kas to ietekmēja, atspoguļošana; režīmu transformācijas likumsakarību noteikšana.

Mērķa realizācijai izmantoti zinātniskie pētījumi (monogrāfijas, raksti, dokumentu publikācijas), aplūkojamā laikposma laikrakstu publikācijas, atmiņas, statistikas krājumi, PSRS un Latvijas PSR likumi, PSRS un Latvijas PSR Ministru padomes lēmumi, kā arī dažāda veida arhīvu materiāli no Latvijas, Vācijas un Krievijas arhīviem.

Pētījuma raksturojums un galvenie rezultāti 2009. gadā

Totalitārisma koncepcijai ir diezgan gara vēsture. Šīs koncepcijas izcelšanos un attīstību iespaidoja politiskie notikumi. Ļoti shematiski var iezīmēt šādus posmus koncepcijas evolūcijā. Totalitārisms kā jēdziens parādījās 20. gadsimta 20. gados Itālijā. 30. gadu vidū ASV tas kļuva par kopēju koncepciju autoritāro režīmu salīdzinošai analīzei, un pirmā teorētisku tā pamatojumu deva Hanna Ārente (*H. Arendt*). Pirms Otrā pasaules kara jēdziens “totalitārisms” tika reducēts galvenokārt uz režīmiem, kas pastāvēja fašistiskajā Itālijā, nacistiskajā Vācijā un Padomju Savienībā. Otrā pasaules kara laikā (pēc 1941. gada jūnija) un uzreiz pēc tā beigām, apstākļos, kad ASV, Lielbritānija, Francija un PSRS bija sabiedrotās, šī koncepcija kļuva nepopulāra. “Aukstā kara” laikā 40. gadu beigās un 50. gados tā kļuva par dominējošo, raksturojot nacistisko un komunistiskos režīmus. 60. gados, attīstoties jaunām pieejām vēstures pētniecībā, totalitārisma koncepcija zaudēja savas pozīcijas.

Padomju historiogrāfijā totalitārisma koncepcija tika raksturota kā buržuāziska, tātad tika pilnībā noliegta.

Līdz ar Padomju Savienības sabrukumu 20. gadsimta 90. gados diskusijas ap totalitārisma koncepciju atsākās ar jaunu sparū (*K. Brachers, I. Kershaw*). Joprojām tās sakarā tiek izteikti dažādi viedokļi. Arvien vairāk vēsturnieki cenšas analizēt padomju režīma dažādās izpausmes, lai parādītu tā evolūcijas un norieta likumsakarības. Piemēram, ne tikai tiek atspoguļota Komunistiskās partijas kā vienīgās valdošās partijas PSRS darbība un loma, bet galvenokārt analizēts, *kādā veidā* šī vara tika izmantota un kādas sekas tā atstāja uz indivīda un sabiedrības attīstību.

Daudzi pētnieki mūsdienās pieturas pie uzskata, ka Staļina valdīšanu Padomju Savienībā var raksturot kā totalitāru režīmu, tomēr nereti tiek apšaubīta šāda pieeja, runājot par valsti 20. gadsimta 70. un 80. gados. Daudzi autori uzsver režīma evolūciju pēc Staļina nāves. Taču A. Jakovļevs, piemēram, pieturējās pie viedokļa, ka PSRS režīmu visā tā pastāvēšanas laikā var raksturot kā totalitāru.

Mūsdienās Latvijā, tāpat kā citās postkomunistiskās valstīs, vēsturnieku vidū dominē uzskats, ka Staļina laikā padomju režīmā ir skaidri saskatāmas totalitārisma pazīmes. Latvijas vēsturnieku darbos netiek risināts arī jautājums, vai padomju režīms pēc Staļina nāves principā saglabāja savu totalitāro raksturu vai arī tas ir jākvalificē kā kāda cita veida nedemokrātisks režīms, piemēram, atbilstīgi populārajai Huana Linca un Alfreda Stepāna klasifikācijai – kā posttotalitārs, autoritārs vai sultānistisks. Viens no apstākļiem, kas neveicina teorētiskas diskusijas, ir tas, ka pārāk maz uzmanības līdz šim ir bijis pievērsts padomju režīma funkcionēšanas institucionālajiem un sociālajiem aspektiem. Tieši šīm problēmām tiek veltīta galvenā uzmanība pieteiktajā grantā.

2009. gadā grantā iesaistītie vēsturnieki apkopoja atziņas, ko sniedz mūsdienu Latvijas un citu Eiropas valstu historiogrāfija. E. Evarts un J. Pavlovičs ir sagatavojuši zinātnisko rakstu “Nacistiskās Vācijas okupētā Ostlandes apgabala ikdienas dzīves komparatīvā historiogrāfija”. I. Šneidere sagatavoja dokumentu publikāciju par Latvijas nacionālkomunistu darbības ietekmi Latvijas PSR un atskaņām Maskavā. D. Bleiere un I. Šneidere piedalījās apaļā galda diskusijā par 1959. gada norisēm.

Uzstāšanās konferencēs 2009. gadā:

1. Evarts E. "Dzelzceļi vācu okupācijas laikā 1941.–1944. g.". 2009. gada 26.–27. martā Latvijas Nacionālā vēstures muzejā starptautiskā konferencē "Latvijas dzelzceļi: pagātne, tagadne, nākotne".
2. Evarts E. "Zemgales iedzīvotāju Otrā pasaules kara laikā ikdienas dzīves īpatnības". 2009. gada 18. decembrī Jelgavas Vēstures un mākslas muzeja rīkotajā zinātniskajā konferencē "Zemgales vēstures lappuses pārļapojo".
3. Pavlovičs J. "Pārtikas racionēšanas sekas Jelgavas iedzīvotāju ikdienas dzīvē Otrā pasaules kara laikā" 2009. gada 18. decembrī Jelgavas Vēstures un mākslas muzeja konferencē "Zemgales vēstures lappuses pārļapojo".
4. Ērglis Dz. "Holokausta historiogrāfijas attīstība Latvijā. Neatrisinātās problēmas". 2009. gada 21. maijā Rīgā starptautiskā seminārā "Holokausta un tolerances problēmu pētīšanas un apmācības metodika".
5. Bleiere D. "Sociālā politika Padomju Latvijā 1944.–1956. g." seminārā Sordertornas Universitātē Zviedrijā 2009. gada 15. maijā.

Publikācijas 2009. gadā

Monogrāfija

1. Latvijas ebreji un padomju vara, 1928–1953. Rīga, 2009. (Žvinklis A. 22.–55. lpp., Bleiere D. 116.–152. lpp., Šneidere I. 215.–255. lpp.)

Zinātniskie raksti

1. Bleiere D. "Latvijas PSR nomenklatūras veidošanās 1940.–1941. gadā" // Okupācijas režīmi Baltijas valstīs 1940–1991. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 25. sējums). Rīga : Latvijas vēstures institūta apgāds, 2009, 17.–49. lpp.
2. Bleiere D. "Latvijas sovietizācijas sākumposms. Ebreju loma. 1940. gada jūnijs – 1941. gada jūlijs" // Latvijas ebreji un padomju vara 1928–1953. Rīga : LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2009, 116.–152. lpp.
3. Evarts E. "Pārvaldes vienkāršošana Latvijas ģenerālapgabālā 1942.–1944. gadā" // Okupācijas režīmi Baltijas valstīs 1940–1991. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 25. sējums). Rīga : Latvijas vēstures institūta apgāds, 2009, 581.–588. lpp.
4. Šneidere I. "Latvijas ebreji un padomju režīms, 1944–1953" // Latvijas ebreji un padomju vara 1928–1953. Rīga : LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2009, 215.–255. lpp.
5. Pavlovičs J. "Okupācijas varu maiņa 1941. gada vasarā Vidzemē un Dienvidigaunijā: kopīgais un atšķirīgais" // Okupācijas režīmi Baltijas valstīs 1940–1991. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 25. sējums). Rīga : Latvijas vēstures institūta apgāds, 2009, 576.–580. lpp.
6. Nacionālistiskie 1959. gada notikumu kontekstā. Apaļā galda diskusija "Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla" redakcijā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. Nr. 2. 2009, 149.–173. lpp. (aut. I. Šneidere, D. Bleiere)
7. Evarts E., Pavlovičs J. "Nacistiskās Vācijas okupētā Ostlandes apgabala ikdienas dzīves komparatīvā historiogrāfija" (iesniegts publicēšanai).

Dokumentu publikācijas

1. Eduarda Berkla aicinājums latviešiem papildināt LKP rindas: kāda raksta atskaņas (materiālu publicēšanai sagatavojuši Irēne Šneidere) // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. Nr. 1. 2009, 120.–135. lpp.
2. Anna Irene Ruciņa, dzimusi Taube (1910–1997), un viņas atmiņas par 1949. gada 25. marta deportāciju // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. Nr. 1. 2009, 104.–119. lpp.; Nr. 2. 135.–148. lpp. (materiālu publicēšanai sagatavojuši Dz. Ērglis).
3. "... Nevēlos būt Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas pilsonis": Artura Stūres iesniegumi padomju varas iestādēm 1940. gada rudenī // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. Nr. 4. 2009, 114.–138. lpp. (materiālu publicēšanai sagatavojuši Dz. Ērglis).

Recenzijas

1. Dribins L., Žvinklis A., Stranga A., Bleiere D., Žagars Ē., Šteimans J., Šneidere I. Latvijas ebreji un padomju vara 1928–1953. Zinātnisks apcerējums // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. Nr. 4. 2009, 169.–174. lpp. (aut. Dz. Ērglis).
2. Bleiere D., Butulis I., Feldmanis I., Stranga A., Zunda A. Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945) // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. Nr. 1. 2009, 187.–192. lpp. (aut. A. Žvinklis).
3. Blūzma V., Jundzis T., Riekstiņš J., Strods H., Šārps Dž. Nevardarbīgā pretošanās: Latvijas neatkarības atgūšanas ceļš (1945–1991) // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. Nr. 3. 2009, 184.–189. lpp. (aut. A. Žvinklis).

Totalitarianism in Latvia: Political and Social Aspects

Summary

The concept of totalitarianism has a long history. The origins and progress of this concept were influenced by certain political events. In short, the evolution of the said concept happened according the following pattern. Totalitarianism as a term appeared in 1920s in Italy. By 1930s in the USA it became a general conceptual theory for comparison of the authoritarian regimes first theoretically proved and supported by Hanna Arendt. Before the World War II the term totalitarianism was used to describe regimes in existence in Fascist Italy, Nazi Germany and the Soviet Union. During the World War II (after June 1941) and just after its end this concept lost its appeal due to military alliance between USA, Great Britain, France and the USSR. It came back in the early years of the Cold War in late 1940s and early 1950s and soon became the dominant approach for characterisation of Nazi and Communist

regimes. By 1960s, with the progress of some new methods of the historical research, the concept of totalitarianism lost its positions. The Soviet historiography described the concept of totalitarianism as bourgeois and thus denied it completely.

With the collapse of the USSR in 1990s discussions around the concept of totalitarianism were restarted with a new zeal (K. Bracher; I. Kershaw). There still are many comments and opinions on this subject. Time and again historians strive to look through multiple aspects of the Soviet regime to demonstrate the reasons behind its evolution and fall. For example, they do not limit themselves with the description of activities and role of the Communist party as the only ruling party in the USSR but instead the main impetus is put behind analysis of the ways this power was used and its consequences on the life of individuals and progress of society.

Many historians currently are of opinion that the age of Stalin in the USSR could be described as a totalitarian regime but beg to differ in this matter speaking of the Soviet Union in 1970s and 1980s. Many authors stress that the regime evolved after Stalins death. In contrary, such expert as A. Yakovlev believed that the USSR was a totalitarian state from beginning till end.

In the modern day Latvia, just like in other post-communist countries, the majority of historians support the opinion of obvious signs of totalitarianism in the Stalins age Soviet regime. Latvian historians do not deal with the problem did the Soviet regime keep its totalitarian character after Stalins death or should it be qualified as a non-democratic regime of some different kind, for example, as one that fits into the well known classification of Huan Lunz and Alfred Stepan – as post-totalitarian, authoritarian or sultanic. One of obstacles on the way of theoretical disputes so far is lack of attention towards institutional and social aspects of the functions of the Soviet regime. The solution of beforesaid problems will be the most important part of the proposed grant.

The historians from the task force of the grant of 2009 have summed experience of the modern Latvian and European historiography. E. Evarts and J. Pavlovičs have prepared a paper on the comparative historical writing on the everyday life in the Nazi occupied territory of Ostland. I. Šneidere has compiled a collection of documents on the influence of the Latvian National Communists in the Soviet Latvia and the following repercussions in Moscow. D. Bleiere and I. Šneidere have taken part in a public discussion on the events of 1959.

Keywords: Latvia, history, occupation regimes, totalitarianism.

Dr. h. vēst., prof. **Andrejs Vasks**
Dr. h. vēst. **Ilze Loze**
Dr. vēst. **Ilga Zagorska**
Dr. (Ph. D) **Valdis Bērziņš**
Maģ. vēst. **Elīna Guščika**

Latvijas Universitāte, Latvijas vēstures institūts
e-pasts: Andrejs.Vasks@lu.lv

Sabiedrība un materiālā kultūra mijiedarbībā ar apkārtējo vidi akmens un metālu laikmetā Latvijas teritorijā

Anotācija

Projekts paredz pētīt Latvijas teritorijas iedzīvotāju saimniecību, materiālo kultūru un sociālo organizāciju laikā no 9. gadu tūkst. pr. Kr. līdz 2. gadu tūkst. pēc Kr. sākumam.

Pētījuma mērķis ir pētīt cilvēka darbību un tās rezultātus mijiedarbībā ar apkārtējo vidi Latvijas aizvēstures laikmetā. Balstoties uz arheoloģiskiem materiāliem (materiālo kultūru) un piesaistot paleoekoloģiskos datus, paredzēts pētīt akmens laikmeta un metālu perioda cilvēka darbības vidi, iztikas līdzekļu ieguves stratēģiju un taktiku, dzīvesveidu un sociālās attiecības.

Atslēgvārdi: sabiedrība, materiālā kultūra, apkārtējā vide, aizvēsture, Latvija.

Mērķa sasniegšanas veids

Mērķa sasniegšanai tiek veikti pētījumi ne vien atsevišķos arheoloģiskos pieminekļos, bet pat veselā mikrorajonā, lai tādā veidā iegūtie dati atspoguļotu noteiktas modeļteritorijas iedzīvotāju, viņu saimnieciskās darbības un vides faktoru īpatnības un to izmaiņas ilgākā laikposmā.

Mērķa realizācijai izmantoto avotu bāzi veido iepriekšējās desmitgadēs uzkrātie arheoloģiskie materiāli, kā arī projekta darbības laikā veiktajos arheoloģiskajos izrakumos iegūtie dati.

Ievads

Šis projekts tika sākts 2009. gadā ar nolūku to turpināt līdz 2012. gadam. Skaudrā finanšu stāvokļa dēļ 2010. gadā tas tika pārveidots, respektīvi, apvienots ar citu aizvēstures problēmām veltītu projektu. 2009. gadā projektā iesaistītie pētnieki turpināja attīstīt jau agrākās iestrādes, veicot pētījumus par akmens (I. Loze, I. Zagorska, V. Bērziņš) un dzelzs laikmetu (A. Vasks, E. Guščika).

I. Loze sakarā ar Lubāna mitrāja vidējā neolīta kultūru fāžu noteikšanu veica izrakumus Sulķas apmetnē, kur arheoloģiskie izrakumi notika pagājušā gadsimta 60. gados 60 m² lielā platībā. Tagad 4 m² lielā teritorijā tika noskaidrots, ka apmetnes pie ezera daļā stratigrāfiski skaidri izdalās augšējais kultūras slānis, kam nav nekāda sakara ar ķemmes keramikas pārsātināto apakšējo kultūras slāni. Šis ir materiāls jaunai koncepcijai par vidējā neolīta otrās kultūras patstāvību un tās vēlāku datējumu salīdzinājumā ar ķemmes keramiku. Tātad šī ir atslēga Lubāna mitrāja vidēja neolīta problēmas turpmākajiem pētījumiem. Apmetne tika ieslēgta jaunajā koordināšu tīklā uz krāsainā aerofoto fona, kas atvieglos tās ieslēgšanu satelīta tīklā. Paņemtie paraugi radioaktīvā oglekļa datējumiem precīzēs abu kultūru eksistences laiku šajā apmetnē.

Lauku darbi notika arī Ičas neolīta apmetnē, kur 1938.–1939. gadā izrakumus veica E. Šturms, bet 1988.–1989. gadā I. Loze. Izrakumu laukumi tika ieslēgti koordināšu tīklā uz krāsainā aerofoto fona, kas atvieglos apmetnes iekļaušanu satelīta tīklā. Ičas apmetnes arheoloģiskie materiāli pārstāv apdzīvotību no agrā neolīta līdz, kā uzskata I. Loze, eneolītam. Ičā ir konstatēti divējādi vēlā neolīta kultūras slāņi ar īslaicīgu laika diapazonu starp to veidošanas laiku. Apmetnei ir 5 radioaktīvā oglekļa datējumi, kas apliecina tās piederību vēlajam neolītam. Apmetnē atklāta dzintara apstrādes darbnīca un dzintara uzkrājumi. Tās apdzīvotāji ir aktīvi piedalījušies dzintara apmaiņā un nodrošinājuši sevi ar labas kvalitātes kramu un slānekli. Arī vēlā neolīta kultūra nav viendabīga – apmetnes keramika pārstāv divas kultūrvienības – vienu lokālu ar porainas māla masas keramiku, bet otru – ar auklas keramiku. Ja agrā neolīta materiāli ir jau publicēti, tad par vēlo neolītu Ičā publikācija būtu jāsagatavo tuvākajā laikā.

Uzrakstīts historiogrāfisks apskats par radioaktīvā oglekļa metodes pielietojumu Latvijas akmens laikmeta apmetņu pētījumos, kur vairākums datu iegūti Lubāna mitrāja apmetnēs (60.–70. gadi).

I. Zagorska, turpinot iepriekšējos gados uzsākto tematu par akmens laikmeta cilvēkiem apkārtējā vidē, 2009. gadā pievērsās divām problēmām:

- 1) pāreja no senākā akmens laikmeta uz vidējo – mezolītu;
- 2) akmens laikmeta apbedīšanas tradīcijas kā sabiedrības garīgās kultūras atspoguļotājas.

Pāreja no vienas sabiedrības attīstības posma uz nākamo vienmēr interesējusi pētniekus. Pašreiz Ziemeļeiropā liela uzmanība tiek veltīta tieši pārejai uz vidējo akmens laikmetu kā galveno posmu mednieku-zvejnieku-savācēju

sabiedrības attīstībā, risinot jautājumus par dabas apstākļu maiņu, kultūras veidošanās avotiem, tās izplatību un hronoloģiskām robežām. Otram tematam izrakumu gaitā jau savākts jauns, bagāts arheoloģiskais materiāls, kas ļauj dažādas akmens laikmeta apbedīšanas tradīcijas aplūkot plašākā skatījumā un dažādos aspektos.

Lai risinātu minētās problēmas, tika strādāts gan ar lietiskajiem arheoloģiskajiem materiāliem, gan ar arheoloģisko literatūru. Vasarā tika organizēta arheoloģiskā ekspedīcijas Burtnieku ezera baseinā (vad. I. Zagorska, vad. vietnieks V. Bērziņš). Minētajā rajonā veikti izrakumi Zvejnieku arheoloģiskajā kompleksā, un arī pirmo reizi akmens laikmeta izpēte notikusi zemūdens apzināšana Salacas upē starp Riņņukalna un Kaulēnkalna neolīta apmetnēm. Šajā pasākumā palīdzēja zemūdens pētnieks Voldemārs Rains (Jūrmalas vēstures muzejs). Ekspedīcijas gaitā iegūts materiāls par agrā un vidējā mezolīta posmu Latvijā – krama, kvarca un kaula rīki, atsegti saimnieciski objekti un rituāla konstrukcija. Kapulauka teritorijā atklāti ar dzintara piedevām bagāti apbedījumi, kas sniedz jaunu, pat pirmreizēju materiālu par apbedīšanas tradīcijām.

Par šiem atklājumiem tiek gatavotas publikācijas, publicēti ziņojumi, referātu tēzes, populāri raksti, sniegtas intervijas žurnālistiem, nolasītas populāras lekcijas un referāti starptautiskās konferencēs. Sagatavots pārskats par iepriekšējo gadu izrakumiem Zvejnieku kapulaukā 4 autorlokšņu apjomā. Doti arī materiāli ekspozīcijas izveidei Valmieras Novadpētniecības muzejam.

Darbs izrakumos noritēja ar ārzemju kolēģu atbalstu, piedaloties prof. Larsam Larsonam no Lundas Universitātes, kā arī pētniekiem un studentiem no Norvēģijas, Vācijas, Zviedrijas, Krievijas, Igaunijas un Lietuvas.

Visi iegūtie materiāli tiks izmantoti, lai risinātu problēmas par vidēji akmens laikmeta izcelsmi un lai raksturotu akmens laikmeta apbedīšanas tradīcijas Austrumbaltijā.

V. Bērziņš apkopoja materiālus par mazpazīstamu dzelzs laikmeta pieminekli: apmetni Sārnotes purvā pie Sises ceļa (Ventspils novadā). Nelieli izrakumi šeit 1959. gadā notika L. Vankinas vadībā, tomēr iegūtais materiāls palicis npublicēts. Papildus citiem vērtīgiem atradumiem, šeit iegūti arī akmens gremdi un priežu mizas pludiņi – liecības par zveju ar tīkliem. Tā ir saimniecības nozare par kuras raksturu dzelzs laikmetā līdz šim atrasts ļoti maz liecību, un tas piešķir šiem iepriekš nenovērtētajiem atradumiem īpašu nozīmi.

Projekta ietvaros veikta arheoloģisko pieminekļu izpēte ar magnetometrijas metodi: pieminekļu teritorijā kartētas lokāla mēroga anomālijas zemes magnētiskajā laukā ar nolūku konstatēt zemes virsējos slāņos izvietotus objektus (akmeņu krājumus, grāvjus, pavardus, bedres u.tml.), tādējādi iegūstot priekšstatu par kultūrslāņa raksturu attiecīgajā teritorijā, kas ļauj arī racionālāk izplānot arheoloģisko izrakumu darbus. Šī ģeofizikas metode citvalstu arheoloģiskās pētniecības praksē jau plaši aprobēta, bet Latvijas arheoloģijā, cik zināms, tā tiek izmantota pirmoreiz (toties vairākos objektos izmantota cita ģeofizikas metode – radiolokācija). Izpēti sadarbībā ar arheologiem no LU Latvijas vēstures institūta veica pētnieku grupa no Vācijas Arheoloģijas institūta Romiešu-ģermāņu komisijas (*Römisch-germanische Kommission*, Frankfurtē pie Mainas) pētnieka K.Rasmana (*Rassmann*) vadībā. Magnetometriskai izpētei, kas notika 2009. gada pavasarī, izraudzīti divi akmens laikmeta pieminekļi: pazīstamais Zvejnieku akmens laikmeta komplekss (Burtnieku novadā), kas sastāv no kapulauka un apmetnēm, kā arī jaunatklātā Slocenes apmetne (Engures novadā). Vasarā Zvejnieku kompleksa teritorijā, konkrēti Zvejnieku II apmetnē, veiktie izrakumi deva arī zināmu ieskatu par metodes efektivitāti konkrētajā situācijā. Izrādās, ka konstatētās magnētisko anomāliju grupas galvenokārt atspoguļo akmeņu grupu izvietojumu virsējos slāņos, apmēram līdz 0,6 m dziļumam. Toties magnetometriskajā plānā neparādās ar akmens laikmeta apdzīvotību saistītie objekti: šajā gadījumā tie izvietoti pārāk dziļi, lai tos varētu uztvert magnetometra zondes. 2010. gadā paredzēts magnetometrisko izpēti veikt arī dzelzs laikmeta un viduslaiku objektos, tādējādi gūstot plašāku ieskatu par šīs metodes pielietojamību dažāda tipa arheoloģiskajos pieminekļos.

E. Guščika strādāja pie tēmas „1.-5. gs. apbedīšanas tradīciju izpētes vēsture uzkalniņkapu ar akmeņu riņķi areālā (Dienvidlatvijā, Ziemeļlietuvā)”. Uzkalniņu ar akmeņu riņķi areāla kapulauki ir galvenās arheoloģiskās liecības, kas sniedz priekšstatus ne tikai par 1.- 5. gs. apbedīšanas tradīcijām, bet arī par citām ar saimniecību, sociālajiem aspektiem utt. saistītiem jautājumiem. Salīdzinoši šī perioda dzīvesvietas zināmas un pētītas ļoti maz. Areālā dominējošie uzkalniņu kapulauki ar akmeņu riņķi ir viena no arheoloģiski visplašāk pētītajām pieminekļu grupām Latvijā un Lietuvā, mazāk informācijas ir par 1.-5. gs. līdenajiem kapulaukiem šajā teritorijā. Kopumā arheoloģiskie izrakumi veikti ap 180 kapulaukos. Tomēr atsevišķs to izpētes vēsturei veltīts pētījums līdz šim nav tapis. Lietuvas teritorijas apskatāmā areāla kapulauku pētniecības vēsturē plašāku ieskatu sniedzis M. Mihelberts darbā *Senasis geležies amžius* (Agrais dzelzs laikmets). Taču šis darbs tapis 20. gs. astoņdesmitajos gados. Apskatāmo kapulauku pētījumi nav vērtējami viennozīmīgi. To rezultāti un arī dokumentācija atkarīga no konkrētā izpētes laika arheoloģijas kā zinātnes attīstības, vēsturisko apstākļu noteiktajām doktrīnām, no pētnieku personībām utt. Līdz 19. gs. beigām izrakumu ziņas gan pētniecības metožu, gan mērķu dēļ ir visai neskaidras un fragmentāras. Galvenā uzmanība bija veltīta senlietu materiālam un tikai vēlāk par nozīmīgu tika uzskatīta pašu apbedīšanas tradīciju pētniecība. Sākot ar 19. gs. astoņdesmitajiem, deviņdesmitajiem gadiem aizsākās arī zinātniski pamatoti apbedīšanas tradīciju interpretācijas mēģinājumi. Neskatoties uz pētījumu dažādo raksturu, šobrīd ir uzkrāts apjomīgs arheoloģisko avotu materiāls. Turklāt nereti tās ir vienīgās šobrīd iegūstamās liecības par konkrēto pieminekli, jo, piemēram, ārēji redzami uzkalniņi ir vieni no postītākajiem arheoloģiskajiem objektiem. Līdz ar jauniem arheoloģiskajiem pētījumiem daudzi no šodien dominējošiem priekšstatiem, domājams, tiks pārskatīti. Arī dažādas līdz šim neapgūtas teorētiskās metodes un pieejas apbedīšanas tradīciju pētniecībā paver plašas iespējas to interpretācijā, pievēršot uzmanību šobrīd aktuālajai identitātes (etniskuma, dzimtes) u.c. tēmām.

A. Vasks veica pētījumu par dzelzs laikmeta slīmestiem Latvijas teritorijā, par kosagatavoja un iesniedza rakstu. Latvijas arheoloģiskajā literatūrā par slīmestiem pieņemts saukt divu veidu dzelzs rīkus. Pirmie ir rīki ar taisnu vai izliektu asmeni un ar aptuveni taisnā leņķī pret asmeni noliektiem rokturiem. Senākie šādi slīmesti datējami ar 3. un 4. gs. un ir atrasti apbedījumos. Vēlā dzelzs laikmeta (9.–12. gs.) kapu inventāros līdzīga veida slīmesti līdz šim nav atrasti – visi zināmie nāk no dzīvesvietām, galvenokārt no pilskalniem. Pavisam Latvijā šādi rīki atrasti vismaz 17 dzelzs laikmeta arheoloģiskajos pieminekļos. Aplūkotajiem līdzīgi slīmesti, kas laika gaitā kļuvuši masīvāki un izmēros lielāki, lietoti arī vēsturiskos laikos līdz pat 20. gadsimtam.

Par slīmestiem dēvētie otra veida rīki ir pavisam citādi. Tās ir 8–14 cm garas un līdz 2,5 cm platas dzelzs plāksnītes, kuru viena mala ir noasināta asa, bet katrā galā izveidots mazs apaļš caurumiņš iestiprināšanai rokturos. Pavisam Latvijā ir atrasti ap 240 šādu priekšmetu 39 vietās. Senākie atradumi attiecas uz 11. gs., bet vēlākie – uz 16.–17. gs. Pētījuma rezultātā autors secina, ka minētie asmenīši nav uzskatāmi par kokapstrādes rīkiem – slīmestiem, bet gan par mazo kažokzvēru ādu apstrādes rīkiem. Rūpīgi izstrādātas caunu, vāveru, ūdeļu u. c. ādiņas bija nozīmīgs maiņas objekts starptautiskā tirdzniecībā, kurā vietējās maztautas iekļāvās kopš 11. gs. Zīmīgi, ka minētie asmenīši sevišķi raksturīgi Daugavas lejteces lībiešiem. Tieši šī novada iedzīvotāju saimniecībā tirdzniecībai bija īpaši svarīga loma.

Turklāt A. Vasks kopā ar E. Guščiku veica izrakumus Mežītes arheoloģisko pieminekļu kompleksā, kur pētīja Mežītes pilskalnu, apmetni un Mežītes kapulauku. Iegūtie materiāli dod jaunas liecības par Ziemeļkurzemes iedzīvotāju kultūru, kuru, visticamāk, var saistīt ar vendiem.

Secinājumi un priekšlikumi

Iesāktie pētījumi ir jāturpina, īpašu uzmanību pievēršot akmens laikmeta kultūru definēšanai un hronoloģisko robežu precizēšanai. Darbu apgrūtina nepieciešamā finansējuma ierobežojumi.

Uzstāšanās konferencēs 2009. gadā

1. Guščika E. Some aspects of burial practice and identity: barrow cemetery area in South Latvia-North Lithuania from the 1st to 5th century AD. Referāts ceturtajā Baltijas arheoloģijas seminārā (BASE-4) Helsinku Universitātē Somijā, Tvārminne. 2009. gada 9. oktobrī.
2. Loze I. Ičas vēlā neolīta apmetne Lubāna mitrajā. Referāts Klaipēdas Universitātes konferencē „Pie baltu kultūras avotiem” 2009. gada 23. septembrī.
3. Vasks A. Par sakariem un maiņu bronzas laikmetā Latvijas teritorijā. Referāts Klaipēdas Universitātes konferencē „Pie baltu kultūras avotiem” 2009. gada 23. septembrī.
4. Zagorska I. The red way to the life beyond. Referāts Klaipēdas Universitātes konferencē „Pie baltu kultūras avotiem” 2009. gada 23. septembrī.

Publikācijas 2009. gadā

1. Bērziņš V., Grasis N., Vasks A., Ziediņa E. Jauni ¹⁴C datējumi arheoloģiskajiem pieminekļiem Rietumlatvijā // LVIŽ. Nr. 1. 2009, 5.–20. lpp.
2. Guščika E. [Par: Arheologu pētījumi Latvijā 2006. un 2007. gadā / Sast. A. Vilcāne.- Rīga, 2008.] // LVIŽ. Nr. 1. 2009, 201.–204. lpp.
3. Loze I. Anthropomorphic figurines from Neolithic settlement in Northern Kurzeme. Latvia // Joan Marler (ed). Corpus of inscriptions: investigating the bodies of Neolithic Figurines. Journal of Archaeomythology. Winter, 2009. Vol. 3, p. 1–13.
4. Loze I. Lake Lubans as centre of Late Neolithic Amber Working // Aleksander Palavestra, Curt W. Beck, Joan V. Todd (eds). Amber in Archaeology. National Museum. Belgrade, 2009, p. 60–79.
5. Vasks A. Burials on settlement sites: memories of ancestors or dissociation? // Memory, Society and Material Culture. Papers from the Third Theoretical Seminar of the Baltic Archaeologists (BASE) Held at the University of Latvia, 5–6 October, 2007 / Ed. by Andris Šnē and Andrejs Vasks. Riga – Helsinki – Tartu – Vilnius, 2009, p. 89–98. (Interarchaeologia, 3)

Society and Material culture in interaction with the environment in the Stone and Metal Age in the Area of Present-Day Latvia

Summary

The project envisages research on the economy, culture and social organisation of Latvia's inhabitants in their interaction with the environment. In chronological terms, the research covers the period from the 9th /8th millennium BC to the early 2nd millennium AD.

Keywords: society, material culture, environment, prehistory, Latvia.

Dr. vēst. **Antonija Vilcāne**
Dr. vēst. **Guntis Zemītis**
Maģ. vēst. **Normunds Jērums**
Bak. vēst. **Inna Lazdiņa**
Silvija Tilko

Latvijas Universitāte, Latvijas vēstures institūts
Akadēmijas laukums 1, Rīga LV-1050
tālr.7223715 e-pasts; lvi@lza.lv, vilcaneantonija@inbox.lv

Materiālās un garīgās kultūras attīstības tendences Latvijā vēlajā dzelzs laikmetā

Pētījums „Materiālās un garīgās kultūras attīstības tendences Latvijā 9.–12. gs.”

Anotācija

Projektā pētīti Latvijā dzīvojošo maztautu kultūras attīstības procesi vēlajā dzelzs laikmetā (9.–12.gs.). Latvijas maztautas ar savdabīgu kultūru un sarežģītu vēsturi. Kļūstot aktīvākiem ekonomiskajiem un tirdznieciskajiem sakariem, neizbēgami bija dažādu kultūru savstarpējās mijiedarbes procesi, lokālu un reģionālu īpatnību veidošanās, maztautu konsolidācijas un asimilācijas procesi.

Atslēgvārdi: Latvijas maztautas, kultūra, vēlais dzelzs laikmets, arheoloģija

Pētījuma mērķis

Padziļināti pētīt arheoloģiskajos izrakumos iegūtās materiālās un garīgās kultūras liecības un sniegt jaunas zinātniski pamatotas atziņas par kultūras attīstību Latvijā 9.–12.gs., akcentu liekot uz kultūras attīstības procesu un pievēršot īpašu uzmanību līdz šim mazāk pētīto Latvijas maztautu (zemgaļu, lībiešu, vendu) kultūras attīstības jautājumiem.

Mērķa sasniegšanas veids

Arheoloģiskā materiāla sistematizēšana, analīze, interpretācija. LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuves ekspedīciju materiāla (plānu, senlietu zīmējumu, pirmdokumentācijas) inventarizācija un reģistrācija, tādējādi nodrošinot materiāla pieejamību zinātniskai izpētei. Pētījumu rezultātu izklāstīšana konferencēs un pētījumu rezultātu atspoguļošana zinātniskos un populārzinātniskos rakstos. Atbilstīgi pētāmajam tematam veikt arheoloģiskos izrakumus, uzraudzības un apzināšanas darbus.

Mērķa realizācijai izmantotas arheoloģiskajos izrakumos iegūtās lietiskās liecības no muzeju krātuvēm un LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuves dokumentācija, kā arī rakstītie avoti un publicētie zinātniskie pētījumi.

Ievads

20. gs. otrajā pusē arheoloģiskajos izrakumos iegūtas apjomīgas materiālās un garīgās kultūras lietiskās liecības no 9.–12. gs. dzīvesvietām un kapulaukiem, no kura liela daļa joprojām nav sistematizēta un izvērtēta. Ņemot vērā, ka arheoloģiskie pieminekļi lielākoties ir stipri postīti, daudzas liecības gadsimtu gaitā zemē ir iznīkušas, tāpēc pilnīgāku ainu par pētāmo jautājumu var gūt, apkopojot un izvērtējot pēc iespējas plašāku arheoloģisko materiālu. Padziļināti pētīt atsevišķu lietisko avotu (piemēram, rotu) grupas un šaurākus tematus, iespējams gūt pamatbāzi turpmākiem vispārinošiem pētījumiem par kultūras attīstības tendencēm 9.–12.gs. Tas paver iespējas izsekot gan Latvijā, gan kaimiņzemēs dzīvojošo tautu kultūru mijiedarbībai, risināt un vispārināt kultūras, ekonomisko, tirdzniecisko un politisko procesu attīstību 9.–12.gs.

Jauns sistematizēts materiāls zinātniskajā apritē sekmē jaunu teorētisku nostādņu formulēšanu jautājumā par 9.–12. gs. Latvijā dzīvojošo tautu etnoģenēzi un kultūras attīstību, bagātina tūrisma informāciju, sekmē kultūrvēsturisko novadu atdzimšanu un identitātes definēšanu.

2009. gadā projekta gaitā tā izpildītāji pievērsušies lielākoties lībiešu, vendu un zemgaļu kultūras liecību un problēmu izpētei.

Vēsturiski Latvija ir bijusi kontaktzona starp valodā un kultūrā atšķirīgiem indoeiropiešiem piederīgajiem baltiem un somugru valodu saimei piederīgajiem Baltijas somiem. Baltijas somu apdzīvotās teritorijas līdz pat jaunākajiem laikiem iezīmējas ar pamanāmām kultūras un mentalitātes atšķirībām. Pētnieki jau kopš 19. gs. meklē atbildes par kopīgo un atšķirīgo abu etnosu kultūrā. Jaunas atziņas par vēstures procesiem, kas ietekmējuši abu etnosu dzīvi un kultūru, paustas G. Zemiša pētījumā „Balti un Baltijas somu vēsturiskie likteņi Latvijā. Kopīgais un atšķirīgais”, kurā skaidroti cēloņi lībiešu asimilācijai viduslaikos, kā galvenos no tiem minot sabiedrības sadrumstalotību, spēcīgu klanu ietekmi, smagos karu un mēra gadus. Pilnīgu lībiešu izzušanu 20. gs. pētnieks saista ar PSRS noteiktajiem ierobežojumiem robežas zonā, kas atrāva lībiešus no tradicionālajiem nodarbes veidiem un savstarpējās saskarsmes. Pētījumu rezultāti izklāstīti starptautiskā konferencē „Pa somugru pēdām Baltijas jūras krastā”, ko organizēja Turaidas muzejrezervāts, un publicēti konferences rakstu krājumā.

Baltijas somiem piederīgi arī vendi, par kuru izcelsmi un kultūras iezīmēm ir vairāki nozīmīgi pētījumi, taču, neskatoties uz to, vendu jautājums bieži vien tiek sagrozīts krievvalodīgajos plašsaziņas līdzekļos, izmantots politiskās spekulācijās, cenšoties pamatot slāvu klātbūtni Latvijas teritorijā kopš 7. gs. un ierindot tos Latvijas pirmtautu skaitā. Tādējādi svarīgi atkārtoti skaidrot šo jautājumu, pamatojot to ar jaunām arheoloģiskām liecībām, jauniem akadēmiskiem pētījumiem. G. Zemītis rakstā „Vendu jautājums un arheoloģijas iespējas tā risinājumā” analizē un noliedz argumentus, uz kuriem balstīti apgalvojumi par vendu piederību slāviem. G. Zemītis atspēko dažu Krievijas akadēmisko pētnieku (uz kuriem neapšaubāmi balstīti izteiktie apgalvojumi plašsaziņas līdzekļos) tendenci saistīt svešus artefaktus ar migrāciju un skaidro šo svešo artefaktu klātbūtnes cēloņus, starp kuriem varētu būt gan tehnoloģiju transformācija (ceļojoši amatnieki, eksterna apmācība), gan ideju transformācija (relīģija, mode, ideoloģija), gan preču transformācija (samaksa, nodevas, laupījums, tirdzniecība, dāvanas). G. Zemītis uzsver, ka atradumu skaits, uz kuriem balstīti apgalvojumi par slāvu migrāciju, ir ļoti niecīgs, tam nav nekāda pamatojuma nedz pārējā arheoloģijas materiālā, nedz valodniecības datos un rakstītajos avotos. Materiālās kultūras liecības neliek šaubīties, ka Kurzemē līdz 13. gs. dzīvoja divu etnosu – Baltijas somu un baltu piederīgie un ka nav nekāda pamatojuma vendus uzlūkot par slāviem.

Lībiešu arheoloģiskā materiāla analīzi veikusi arī S. Tilko. Viņas pētījumu objekts ir Daugavs lejteces kapulaukos atrasto kaula ķemmu tipoloģija, hronoloģija, izplatība. Ķemmes ir viena no izplatītākajām kapu piedevām minētajā teritorijā (15 kapulaukos uzieti 192 eksemplāri). Izrakumos iegūtās kaula ķemmes plaši analizētas Skandināvijas un Krievijas arheologu pētījumos. Latvijas atradumi līdz šim aplūkoti atsevišķās pieminēto materiāla publikācijās, neveicot detalizētu ķemmu tipoloģiju. Daugavas lejteces kapulaukos atrasto ķemmu hronoloģiskās robežas aptver laiku no 10. gs. līdz 13. gs. sākumam. Ķemmu analīze rāda, ka pirmie impulsi rotātu ķemmu izgatavošanai varēja nākt no Skandināvijas, tomēr vēlāk to izgatavošanu pārņēmuši savās rokās vietējie meistari, tāpēc šajās ķemmēs saskatāmas arī dažas lokāla stila iezīmes. Tomēr kopumā šie amatnieki turējušies pie sava laika atzītajiem standartiem, kas bijuši izplatīti samērā attālās teritorijās.

Sakarā ar to, ka 20. gs. otrajā pusē lielāka uzmanība tikusi pievērsta Latvijas austrumdaļas arheoloģiskajai izpētei, novārtā palikusi zemgaļu kultūras izpēte. Jaunas atziņas pētāmo problēmu lokā iespējams dot, labi izzinot un izvērtējot jau uzrakstīto. Nozīmīgs devums zemgaļu izpētē saistāms ar arheoloģes E. Brīvkalnes vārdu. Sakarā ar E. Brīvkalnes 100. gadskārtu A. Vilcāne sagatavoja publicēšanai pētnieces nepublicēto maģistra darbu par Mežotnes pilskalna rotu depozi. Darbā, balstoties uz pirmskara redzamāko vācu un skandināvu arheologu V. Gērtes, J. Hofmaņa, N. Oberga, B. Nermana pētījumiem, izstrādāta depoziā atrasto rotu tipoloģija, hronoloģija un izplatība Baltijas zemēs. Darba publicēšanai piesaistīts Kultūrkapitāla fonda finansējums.

Zemgaļu kultūras izpētei pievērsies N.Jērums, kurš klasificējis Latvijas arheoloģiskajā materiālā atrodamās krustadatas (397 eksemplāri). Šo rotu tipoloģijas, hronoloģijas un izplatības skaidrošana ļāvusi secināt, ka krustadatām ir ilgstoša attīstības vēsture (izmantotas no 5.–14.gs.). Krustadatu senākās formas sastopamas zemgaļu apdzīvotajā Lielupes baseinā, vēlākos gadsimtos tās lietojuši arī sēļi un kurši.

Projekta gaitā LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuvē I.Lazdiņa turpināja darbu pie iepriekšējos gados uzsāktās izrakumos zīmēto plānu reģistrācijas, tādējādi sekmējot unikālu izrakumu materiālu pieejamību zinātniekiem un interesentiem. Reģistrēti 1312 zīmēti izrakumu plāni no 6 latgaļu un lībiešu pieminekļiem (Indricas, Slobodas, Laukskolas apmetnes, Dievukalna pilskalna un Vampeniešu kapulaukiem) un sastādīts plānu saraksts (uz 56 lpp.), reģistrēti 10 zinātniski pārskati, akceptēti 20 arheoloģisko kolekciju nodošanas un pieņemšanas akti Rīgas vēstures un kuģniecības muzejā un Latvijas Nacionālajā vēstures muzejā. S.Tilko arheoloģisko materiālu krātuvē izsniegusi pētījumiem nepieciešamo dokumentāciju (602 izrakumu pārskatus, senlietu un plānu zīmējumu u. c. materiālus).

Sadarbojoties ar Latvijas Nacionālo vēstures muzeju un pētniekiem no Lietuvas, Igaunijas, Krievijas, A. Vilcāne sastādījusi un iesniegusi izdevniecībā rakstu krājumu „Konferences „Arheoloģija un laiks. Profesoram F. Balodim – 125” materiāli un jaunākie pētījumi Latvijas arheoloģijā” (Arheoloģija un Etnogrāfija, 24. laidniens). Krājumā apkopota daļa no Latvijas nacionālās arheoloģijas pamatlīdzekļa profesora F. Baloža 125 gadu jubilejai veltītajā konferencē nolasītajiem referātiem. Rakstos atspoguļojas profesora F. Baloža zinātniskā veikuma paliekošā nozīmība Latvijas maztautu (sevišķi seno latgaļu) senvēstures izpētē un ieguldījums kultūras mantojuma saglabāšanā. Krājuma izdošanai tika piesaistīts Latvijas Kultūrkapitāla finansējums.

Projekta gaitā A. Vilcāne līdzdarbojās Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas un Britu muzeja Eiropas aizvēstures nodaļas kopdarbā, kā rezultātā tiks sagatavots J. Bēra kolekcijas katalogs. Britu muzejā Londonā glabājas ap 500 senlietu no lībiešu un latgaļu senvietām, kas tur nonākušas 1865. gadā.

S. Tilko un A. Vilcāne veica arheoloģiskās pārbaudes izrakumus Līvānu Veiguru senkapos. Izrakumi tika finansēti no Rīgas–Daugavpils šosejas rekonstrukcijas darbu finansējuma. Savukārt I. Lazdiņa piedalījās Mežītes pilskalna un apmetnes izrakumos Kurzemē, apgūstot izrakumu metodiku.

Projekta dalībniekiem bijusi rezultatīva zinātniska komunikācija ar Latvijas Nacionālo vēstures muzeju, Turaidas muzejrezervātu u. c. institūcijām, kas saistītas ar kultūras mantojuma saglabāšanu un aizsardzību Latvijā. Projekta dalībnieki ir raduši iespējas iesaistīties šo institūciju organizētajās konferencēs un sagatavotajos rakstu krājumos.

Secinājumi un priekšlikumi

Projekta gaitā 2009. gadā iznākusi viena grāmata, rakstu krājumos publicēti 2 zinātniski raksti, 3 zinātnisku darbu recenzijas, 3 konferenču un pasākumu apskati, sagatavoti publicēšanai 2 raksti, sastādīts un iesniegts izdevniecībā

rakstu krājums, nolasīti 2 referāti, kā arī veikts apjomīgs darbs arheoloģisko izrakumu dokumentācijas inventarizācijā un reģistrācijā.

Zinātniskajā aprītē nonākušas jaunas atziņas par lībiešu vēsturi, sniegta zinātniski pamatota atbilde uz sabiedrībai aktuālu jautājumu par vendu izcelsmi un kultūru. Publicētais darbs par zemgaļu pilskalnā atrasto rotu depoziņu liecina par zemgaļu augsto juveliermākslas līmeni un raksturo zemgaļu kultūras sakarus. Vienlaikus tā ir arī seno zemgaļu izpētes vēstures lappuse.

Arheologam F. Balodim veltītajā rakstu krājumā iekļautie raksti iezīmē problēmu loku, kas prasa pamatīgāku arheoloģisku izpēti un jaunu teorētisku pieeju problēmu risināšanā.

Krasa projekta finansējuma samazināšana ierobežoja projektā plānoto uzdevumu veikšanu un rezultātus. Izpildītāji bija spiesti sašaurināt pētījumu tematus un atteikties no braucieniem uz starptautiskām konferencēm. Samazinātā projekta finansējuma dēļ nebija iespējams veikt mērķtiecīgus izrakumus, kas saistīti ar projekta tematiku.

Atsevišķu iecerēto darbu paveikšana būtu neiespējama, ja neizdotos piesaistīt papildu finansējumu no Latvijas Kultūrkapitāla fonda.

Uzstāšanās konferencēs

1. Zemītis G. "Balti un Baltijas somu vēsturiskie likteņi Latvijā. Kopīgais un atšķirīgais". Starptautiska konference „Pa somugru pēdām Baltijas jūras krastā”, Turaidas muzejrezervāts, 2009. gada 23. aprīlī.
2. Vilcāne A. „Latvijas senlietas Britu muzejā”. Latvijas Nacionālā vēstures muzeja zinātniskie lasījumi. Rīga, 2009. gada 14. maijs.

Publikācijas 2009. gadā

Monogrāfijas

1. Brīvkalne E. Mežotnes pilskalna depoziņš. Rīga : Nordik, 2009, 64. lpp. (zinātniskā redaktore, ievada, biogrāfijas autore A.Vilcāne)

Publicētie zinātniskie raksti, recenzijas, apskati:

2. Zemītis G. The „Divine trial” in the 12 th Century Turaida in Historical Context // Archeologia Baltica 11. Klaipeda, 2009, p 270–274.
3. Zemītis G. Vendu jautājums un arheoloģijas iespējas tā risinājumā // Akadēmiskā Dzīve. Nr. 46. 2009, 92.–101. lpp.
4. Zemītis G. Baltijas jūras somu vēsturiskie likteņi Latvijā 19.–20. gadsimts // Pa somugru pēdām Baltijas jūras krastā. Rīga : Turaidas muzejrezervāts, 2009, 7.–22. lpp.
5. Zemītis G. Par [Spirģis R. Bruņurupuču saktas ar krūšu važiņrotām un lībiešu kultūras attīstība Daugavas lejtecē 10.–13. gadsimtā. Rīga : Latvijas vēstures institūta apgāds, 2008. 511. lpp.: il.] // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. Nr. 1. 2009, 178.–183. lpp.
6. Zemītis G. Par [Letlands viele Völkerr. Archäologie der Eisenzeit von Christi Geburt bis zum Jahre 1200. Brandenburg: Archäologisches Landesmuseum im Paulikloster Brandenburg. 2009. S. 191. (Latvijas daudzās tautas. Dzelzs laikmeta arheoloģija no Kristus dzimšanas laika līdz 1200. gadam. Izstādes katalogs. Teksta autors Arnis Radiņš, kataloga sastādītāji Jānis Ciglis un Fokers Hildebergs (*Hildberg*), tulkotāja Inga Aleinikova)] // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. Nr. 2. 2009, 189.–194. lpp.

Populārzinātniskās publikācijas:

7. Lazdiņa I. Nedaudz par tradīcijām: Vasaras saulgrieži / Jāņi // biedrības „Ugunszīme” mājaslapas sadaļa IZZIŅAI (<http://www.ugunszime.lv/izzinai.htm>). – ievietots 2009. gada jūnijā.
8. Lazdiņa I. Jostas nozīmes atspoguļojums latviešu tautas dziesmās // biedrības „Ugunszīme” mājaslapas sadaļa IZZIŅAI (<http://www.ugunszime.lv/izzinai.htm>). – ievietots 2009. gada martā.
9. Vilcāne A. Najaušs atrodums Vorkovas pogosta Bučku senkapos // Kulturvesturiska un literara godagromōta. Tāvu zemes kalendārs 2010. 71. goda gōjums. Rēzekne, 2009, 74.–78.lpp.
10. Vilcāne A. Starptautiska konference “Pa somugru pēdām Baltijas jūras krastā”// Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. Nr. 2. 2009, 180.–182. lpp.
11. Vilcāne A. Arheologam Francim Zagorskim veltīts atceres pasākums // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. Nr. 4. 2009, 201.–202. lpp.
12. Vilcāne A. Arheoloģes Emīlijas Brīvkalnes 100 gadu atceres pasākums // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. Nr. 4. 2009, 203.–205. lpp.
13. Zemītis G. Politikā var iejaukt pat vendus // Latvijas Avīze. Nr. 102 (3711).2009. gada 16.aprīlis.
14. Zemītis G. Rokauts, rotadāta, sakta, Satezeles pilskalns, sietavas, šķēps, stils, vainags, vairogs, vāle, zobens // Latvijas enciklopēdija. Rīga : Valerija Belokoņa izdevniecība, 2009.

The development of trends of material and spiritual culture in Latvia in the 9th to 12th century

Summary

The aim of the project is to investigate the development of the cultural processes of the tribes, living in Latvia in the Late Iron age (9th -12th cent.). Investigation is based on written sources and evidences, which were gained in the archaeological excavations.

As a result of accomplished in the 2009, in the scientific circulation descended new epistemology about the history of Livs, there was handed scientifically reasoned answer to the actual question for the society about the origin and the

culture of the Vends (G. Zemītis). The published work of archaeologist E.Brīvkalne about the discovered deposit of the ornaments found in the hillfort of Mežotne, shows connections of the Semigallian culture. At the same time it is the page of historical research of the ancient Semigallians

In the issue of publications devoted to F.Balodis (the author of the compilation- A.Vilcāne), incorporated works disclose the importance of the scientific achievements of the professor, in the research of the ancient history of the tribes of Latvia, it marks the circle of problems, which needs more substantial archaeological research and new theoretical accessibility of the problem-solving.

The realizers of the project have summarized materials about the bone combs, found in the burial-grounds of the Livs on the lower of the Daugava (S.Tilko), and the cross-pins, widespread in the territory of Latvia (N.Jērums). The typology, the sequence and the spread of these discoveries will help to comprehend the process of the development of the culture and the processes of the consolidation and assimilation of the nations.

In the frames of the project there are carried on the inventarization and registration of the plans from the archaeological excavations. It facilitates the unique access for the scientists and students to the materials from the archaeological excavations. There are registered 1312 plans (I.Lazdiņa).

SATURS

Latvijas Zinātnes padomes finansētie pētījumi ekonomikas, juridiskajā un vēstures zinātnē 2009. gadā	5
Nozīmīgākās publikācijas par LZP finansētajiem tematiem 2008. gadā	8
LZP zinātnes nozaru klasifikācija	20
<i>EKONOMIKA, DEMOGRĀFIJA UN VADĪBAS ZINĀTNES</i>	23
Inta Ciemiņa	23
Statistikas indikatori iedzīvotāju veselības, izglītības un labklājības savstarpējās mijiedarbības izpētē	23
Pārsla Eglīte	29
Ieguldījums iedzīvotāju ataudzē un tā ekonomiskā atdeve	29
Raita Karnīte	35
Mazas valsts attīstības iespējas un draudi globalizācijas apstākļos: Latvijas piemērs	35
Latvija Eiropas Savienībā: ekonomikas un kultūras mijiedarbība zināšanu sabiedrības veidošanā	39
Staņislavs Keišs	59
Sociālekonomiskie centri un to vieta reģionālā attīstībā Latvijā	59
Maiga Krūzmētra	64
Grupu mikrokredīts kā uzņēmējdarbības uzsākšanas modelis lauku sievietēm	64
Anatolijs Magidenko	70
Inovātas darbības attīstības ekonomiskie aspekti Latvijā	70
Ieva Marga Markausa	76
Iedzīvotāju novecošanās procesa medicīnisko un sociāli demogrāfisko likumsakarību izpēte	76
Ligita Melece	82
Ilgspējīgas uzņēmējdarbības iespējas Latvijas agrārajā sektorā saistībā ar jaunajām Eiropas Savienības politikas pamatnostādņem	82
Pārtikas patēriņš, tā tendences un ietekmējošie faktori ilgtspējīgas attīstības kontekstā	91
Irina Pilvere	103
Protekcionalisma instrumentu ietekme primāro un sekundāro sfēru ilgtspējīgā attīstībā	103
Remigijs Počs	111
Latvijas tautsaimniecības nozaru attīstības un konkurētspējas prognozēšana, izmantojot modelēšanas instrumentāriju	111
Andris Sproģis	119
Mežu resursi un to nozīme Latvijas tautsaimniecībā	119
Voldemārs Striķis	125
Lauksaimnieciskās izcelsmes biodeģvijas ražošana	125
Kazimirs Špoģis	128
Lauksaimniecības strukturālā mainība, tās transformācijas un diversifikācijas procesi, faktori, sekas un vīzijas	128
Olga Šulca	134
Baltijas valstu ekonomiskās attīstības izaugsmes iespējas	134
Edvīns Vanags	140
Teritoriju attīstības vērtēšanas metodikas un iegūto rezultātu analīzes pilnveidošana	140

Īrija Vītola	145
Latvijas nodokļu sistēmas problēmas un tās pilnveidošana tautsaimniecības attīstībai	145
Elmārs Zelgalvis	149
Finanšu un kredīta politika un atbilstošu instrumentu izmantošana ekonomikas cikliskās attīstības apstākļos	149
Pēteris Zvidriņš	155
Depopulācija Latvijā: attīstība, cēloņi un sekas	155
Iedzīvotāju novecošanās sociāli demogrāfiskās likumsakarības	160
<i>JURIDISKĀS ZINĀTNES</i>	164
Ilma Čepāne	164
Tiesību attīstība Latvijā ilgtspējīgas attīstības kontekstā	164
Tālavš Jundzis	167
Latvijas drošība Eiropas Savienībā: politikas un tiesību problēmas	167
Ārija Meikališa	170
Kriminālprocesa modernizācijas rezultāti un turpmākās attīstības virzieni	170
Kalvis Torgāns	173
Latvijas Civillikuma Saistību tiesību daļas pieskaņošana Eiropas Savienības Kopējam modelim (Common Frame of Reference)	173
<i>VĒSTURES ZINĀTNES</i>	176
Muntis Auns	176
Latvija agrajos jaunajos laikos un jaunāko laiku sākumā (16.–19. gs.)	176
Jānis Bērziņš	178
Sabiedriski politiskās un ekonomiskās vēstures problēmas Latvijā 1900.–1940. g.	178
Guntis Gerhards	182
Latvijas 13.–18. gadsimta kultūrvēsturiskā mantojuma dendrohronoloģiskā un bioarheoloģiskā izpēte	182
Aija Jansone	188
Tradicionālais un mainīgais Latvijas iedzīvotāju dzīvesveidā un kultūrā 19.–21. gs.	188
Kārlis Kangeris	192
„Valsts nodevība?": Vilhelma Muntera vadītā Latvijas Republikas ārpolitika (1936–1940)	192
Ieva Ose	195
Latvijas viduslaiku un jauno laiku arheoloģijas aktuālas problēmas	195
Irēna Šneidere	197
Totalitārisms Latvijā: politiskie un sociālie apstākļi	197
Andrejs Vasks	200
Sabiedrība un materiālā kultūra mijiedarbībā ar apkārtējo vidi akmens un metālu laikmetā Latvijas teritorijā	200
Antonija Vilcāne	203
Materiālās un garīgās kultūras attīstības tendences Latvijā vēlajā dzelzs laikmetā	203

LZP Ekonomikas, juridiskās un vēstures zinātnes galvenie pētījumu virzieni 2009.gadā Nr. 15

Izdevējs: Tautsaimniecības attīstības institūts
Iespiests: Tipogrāfija P&Ko

ISSN 1691-290X

ISBN 13: 978-9984-19-923-0

